

düşünce dizisi

kürt sorunu

YA TAM KARDEŞLİK
YA HEP BİRLİKTE KÖLELİK

ALTAN TAN

4. BASKI

KÜRT SORUNU

Altan Tan

TİMAŞ YAYINLARI | 1960

Düşünce Dizisi | 5

YAYIN YÖNETMENİ

Emine Eroğlu

EDİTÖR

Neval Akbıyık

KAPAK TASARIMI

Ravza Kızıltuğ

1. BASKI

Ocak 2009, İstanbul

4. BASKI

Ekim 2009, İstanbul

ISBN

978-975-263-884-6

BASKI VE CİLT

Sistem Matbaacılık

Yılanlı Ayazma Sok. No: 8

Davutpaşa-Topkapı/İstanbul

Tel: (0212) 482 11 01

TİMAŞ YAYINLARI

Alayköşkü Caddesi, No:11, Cağaloğlu, İstanbul

Telefon: (0212) 511 24 24 Faks: (0212) 512 40 00

www.timas.com.tr

timas@timas.com.tr

Kültür Bakanlığı Yayıncılık

Sertifika No: 12364

YAYIN HAKLARI

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak

Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.

İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

KÜRT SORUNU

Altan Tan

ALTAN TAN

1958 yılında doğdu. İlk ve orta öğrenimini Diyarbakır'da tamamladı. 1976 yılında Diyarbakır Maarif Koleji'nden, 1981 yılında Ankara Devlet Mimarlık ve Mühendislik Akademisi İnşaat Fakültesi'nden mezun oldu.

Girişim, Yeni Zemin, Sözleşme dergileri ile Zaman, Yeni Şafak, Demokrasi ve Taraf gazeteleri başta olmak üzere birçok dergi ve gazetede yazı ve röportajları yayınlandı.

Kürtçe, Arapça ve İngilizce bilmektedir.

Evli ve 6 çocuk babasıdır.

İçindekiler

ÖNSÖZ	13
KÜRT SORUNU NEDİR?	15
Kürt Sorunu Yoktur	16
Kürt Sorunu Bölücülük ve Terör Sorunudur	18
Kürt Sorunu Ekonomik Bir Geri Kalmışlık Sorunudur.....	19
Kürt Sorunu Etnik Bir Kimlik Sorunudur	21
Kürt Sorunu Ulusal Bir Sorundur.....	21
KÜRT SORUNU NASIL TANIMLANABİLİR?	22
KÜRT SORUNUNU TANIMLAMAYA DOĞRU	23
Kürtlerin Kökeni Hakkındaki Mitolojik Görüşler	23
Kürtlerin Kökeni İle İlgili Tezler	24
KÜRTLERİN YAŞADIKLARI COĞRAFYA	27
Türkiye Kürtleri.....	29
Suriye Kürtleri	29
Irak Kürtleri	29
İran Kürtleri	30
Ermenistan-Gürcistan-Azerbaycan Kürtleri	30
Kürt Coğrafyasındaki Diğer Halklar.....	31
KÜRTLERİN NÜFUSU	31
KÜRTLERİN DİLİ	35
KÜRTLERİN FİZYONOMİSİ	39
KÜRTLERİN DİNİ	39
Zerdüştlük.....	39
Manilik.....	40
Yezidilik.....	40
Hıristiyanlık ve Yahudilik.....	42

İslamiyet	43
Kürtlerin Mezhebi	43
KÜRT EDEBİYATI VE FOLKLORU	44
KÜRT FOLKLORU VE MÜZİĞİ	47
KÜRTLERDE SOSYAL YAPI	49
Mirler (Beyler)	50
Ağalar	51
Eşraf	51
Şeyhler	53
Melalar (Mollalar)	55
Halk Tabakaları	56
Köylüler	56
Koçerler (Göçebeler)	56
Şehirli Kürtler	56
TARİHTEN GÜNÜMÜZE KÜRTLER	57
İslam Öncesi Kürtler	57
İslam Döneminde Kürtler	61
<i>Emevi ve Abbasi Dönemleri</i>	61
İslam Dönemindeki Kürt Hanedanlıkları	63
<i>Büyük Lor (Fadleviye) Devleti</i>	63
<i>Dilemiyan (Deylemiyan- Paweyan) Devleti</i>	64
<i>Hasnaviler (Hasanveyh) Devleti</i>	64
<i>Şeddadiler</i>	64
<i>Hazbaniler</i>	64
<i>Mervaniler</i>	65
<i>Eyyubiler</i>	65
HAÇLI İSTİLASINDA KÜRTLER	67
İLK KÜRT-TÜRK İLİŞKİLERİ	67
Artukoğulları	68
Dılmaçoğulları	68
İnalçoğulları	69
Nisanoğulları	69
Karakoyunlu	69
Akkoyunlular	69

MOĞOL İSTİLASI	70
SAFAVİ DÖNEMİ	70
OSMANLI ÖNCESİ SİYASİ VE SOSYAL DURUM	72
OSMANLI-KÜRT İLİŞKİLERİ	73
Kürt-Osmanlı Özerklik Antlaşması.....	78
Kürt-Osmanlı İttifakı'ndan Sonra Siyasi Durum	80
1. <i>Klasik Osmanlı Sancakları</i>	80
2. <i>Ekrad (Kürt) Sancakları</i>	80
3. <i>Kürt Hükümet Sancakları</i>	81
1515 Sonrası İdari Yönetim.....	81
OSMANLI-KÜRT İTTİKAKININ ORTADOĞU'YA ETKİSİ	82
OSMANLI-KÜRT İTTİFAKININ ETNİK VE MEZHEBİ ETKİLERİ	83
1515'TEN 1839 TANZİMAT FERMANI'NA KADAR OSMANLI-KÜRT İLİŞKİLERİ	85
19. YÜZYIL BAŞLARINDAN İTİBAREN KÜRT-OSMANLI İLİŞKİLERİ	86
Baban Abdurrahman Paşa İsyanı	88
Rewanduzlu Mehmed Paşa Hareketi	88
Garzan ve Sincar (Şengal) İsyanları.....	89
Amidiyeli (İmadiye) İsmail Paşa ve Müküs Miri Han Mahmud İsyanları.....	90
Botan Miri Bedirhan Bey İsyanı	91
Ezdin Şer (Yezdan Şer) İsyanı.....	93
Osman ve Hüseyin Kenan Bedirhan Olayı	94
Şeyh Übeydullah Hareketi.....	94
SULTAN ABDÜLHAMİD'İN KÜRT SİYASETİ	97
JÖN TÜRKLER VE KÜRTLER	104
II. MEŞRUTİYET, İTTİHAT TERAKKİ VE KÜRTLER	105
Meşrutiyet'e Karşı Olan Kürtler	110
İttihat ve Terakki'nin Politika Değiştirmesi	111
AHRAR FIRKASI VE KÜRTLER	112
HÜRRİYET VE İTİLAH FIRKASI VE KÜRTLER	114
ÜÇ TARZ-I SİYASET	115

<i>Osmanlıcılık:</i>	116
<i>İslamcılık:</i>	116
<i>Türkçülük:</i>	116
1913–1914 Bitlis Ayaklanması.....	123
1914 Barzan Ayaklanması	124
KÜRT ULUSALCILIĞININ DOĞUŞU	126
AHMEDÉ XANİ VE KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ	128
MODERN DÖNEM BAŞLANGICI	131
II. MEŞRUTİYET SONRASI KÜRT ÖRGÜTLERİ	134
Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti.....	134
Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti.....	137
KÜRT-İNGİLTERE-ALMANYA-FRANSA-RUSYA İLİŞKİLERİ ..	140
KÜRT-ERMENİ İLİŞKİLERİ	142
KÜRT-SÜRYANİ-NESTURİ İLİŞKİLERİ	150
I. DÜNYA SAVAŞI'NDA KÜRTLER	153
Kürt Teali Cemiyeti.....	158
Kürt Basın Faaliyetleri.....	160
Sevr Antlaşması ve Kürtler.....	160
Koçgiri İsyanı.....	165
KURTULUŞ SAVAŞI'NDA KÜRTLER	167
Irak Kürtleri ve Berzenci Hareketi.....	170
Mustafa Kemal ve Kürtler	175
CUMHURİYET ÖNCESİ KÜRTLER	183
KÜRTLER VE CUMHURİYET	185
Türklerle Kürtler	187
LOZAN ANTLAŞMASI VE KÜRTLER	191
MUSUL MESELESİ-IRAK KÜRTLERİ	198
1923–1925 DÖNEMİ	200
HİLAFET'İN KALDIRILMASI	201
AZADİ CEMİYETİ	204
İsyanda İngiliz Parmağı Var mıydı?	231

ŞEYH SAİD SONRASI SİYASİ UYGULAMALAR	242
Şark İslahat Planı.....	245
Tek Parti Dönemi, CHP ve Kürtler	252
Mecburi İskân Kanunu.....	255
SERBEST FIRKA VE KÜRTLER	266
1925 SONRASI KÜRT SİYASETİ	268
Suriye'deki Kürt Muhalefeti.....	268
Ağrı İsyanı.....	274
1933 Affi ve Kürtler	276
Hawar Dergisi.....	280
Irak Kürtleri	284
İran ve Sovyetlerdeki Kürtler	291
DERSİM İSYANI	292
DİN KARŞITI UYGULAMALAR	298
II. DÜNYA SAVAŞI VE KÜRTLER	299
II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI KÜRTLER	305
Mahabad Kürt Cumhuriyeti.....	306
Irak KDP'sinin Kuruluşu ve Barzaniler.....	308
1946–1950 Demokrat Parti ve Kürtler	311
49'LAR OLAYI	323
1960 İHTİLALİ VE KÜRTLER	339
Sonuç.....	342
1961 ANAYASASI'NDAN SONRA KÜRT SİYASETİ	342
TKDP: Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi.....	349
Doğu Mitingleri ve DDKO	351
1974 AFFI VE KÜRTLER	355
DDKD ve KİP.....	355
Rızgari.....	356
Özgürlük Yolu PSKT.....	357
Kawa	357
1961–1975 ARASI İRAK'TA BARZANİ HAREKETİ	357

1975–1980 ARASI TÜRKİYE’DE DURUM	364
PKK	365
12 EYLÜL 1980 DARBESİ VE KÜRTLER	380
1980 SONRASI KÜRT POLİTİK MÜCADELESİ	399
TÜRK MİLLİYETÇİLERİ VE KÜRT SORUNU	400
Kürt Varlığını İnkâr Edenler	400
Kürtlerin Varlığını Kabul Eden Ancak Düşman Olarak Görenler	401
Kürtlerin Varlığını Bir ‘Alt Kültür’ Olarak Kabul Eden ve Kürtleri ‘Türk Vatandaşlığı’ Üst Kimliği İçinde Asimile Etmek İsteyenler:	405
KOMÜNİSTLER-SOSYALİSTLER VE KÜRT SORUNU	407
Birinci Dönem: Tanışma	408
Türkiye Komünist Partisi	408
İkinci Dönem: Buluşma.....	415
Türkiye İşçi Partisi	416
Üçüncü Dönem Ayrışma.....	421
Devrimci Yol.....	422
Dördüncü Dönem Kopuş.....	424
İSLAMCILAR VE KÜRT SORUNU	425
Bediüzzaman Said-i Nursi ve Kürt Sorunu.....	426
Bir Büyük Sevda, Medresetü’z Zehra:Arapça Vacip, Türkçe Lazım, Kürtçe Caiz’dir	442
Nurcular ve Kürt Sorunu	458
Tarikatlar ve Kürt Sorunu	461
Millî Görüş Hareketi, Erbakan ve Kürtler	463
Müslüman Aydınlar ve Kürt Sorunu	470
İhvanü’l Müslimin ve Kürt Sorunu	482
İran İslam Cumhuriyeti ve Kürt Sorunu	482
Turgut Özal ve Kürt Sorunu.....	483
DERİN DEVLET VE KÜRT SORUNU	486
KERKÜK SORUNU	490
GÜNÜMÜZDE KÜRTLERİN DURUMU	491
Jeopolitika ve Kürt Sorunu	494
KÜRT SORUNUNDA TARTIŞILAN BAZI KONULAR	497

PEKAKA mı, PEKEKE mi?	497
Yahudi Kürtler Var mıdır?	498
Kürtler Bir Ulus mu, Yoksa Bir Etnik Topluluk mudur?	500
Birey Hakları - Grup Hakları.....	501
Kürtler Azınlık mıdır?	502
GAP Çözüm müdür?.....	506
GÜNÜMÜZDE KÜRT SORUNUNA YAKLAŞIMLAR	507
Solun Kürt Raporları	508
MHP ve Kürt Sorunu.....	509
AKP ve Kürt Sorunu.....	510
DTP ve Kürt Sorunu	515
HAK-PAR ve KADEP.....	517
Ordu ve MİT'te Farklı Sesler	518
KÜRT ULUSALCILIĞININ SORUNLARI.....	520
KÜRTLER NEDEN ŞEHİRLİLEŞEMEDİ?.....	520
Sömürge ve 5 Parça Tezi.....	524
Aryan Üstün Irk Tezi	526
Kürt Burjuvazisi	528
Resmi Dil veya Ulusal Dil Sorunu.....	531
Ulusalculuğun Düşman Oldukları.....	536
1. <i>Din</i>	536
2. <i>Kürt-Türk Evlilikleri</i>	539
3. <i>Göç</i>	539
4. <i>Ekonomik Entegrasyon:</i>	540
Kürt Diasporası	541
Ulusalıcı Aydınların Profili	542
Kürt Sorunu ve Medya.....	543
KÜRT SORUNUNUN ÇÖZÜMÜNE DOĞRU	546
Bask, Katalan, İsviçre, Belçika Modelleri Örnek Olabilir mi?.....	547
<i>Bask</i>	547
<i>Katalanya</i>	548
<i>İsviçre</i>	548
<i>Belçika</i>	549
Çözümde Referanslar	550

“Bağımsız Kürdistan” Fikri	551
Ulus Devlet Çözüm müdür?	552
Etnik Federasyon Çözüm müdür?	555
Birlikte Yaşama	558
1. Siyasi Olarak	559
2. Sosyal Politika.....	560
3. Ekonomik Önlemler	561
Irak Kürdistan Bölgesel Hükümeti İle İlişkiler.....	561
Irak’a Kürdistan Türkiye’ye Demokrasi.....	564
Entegrasyon mu, Asimilasyon mu?.....	566
Acılı Asimilasyon.....	567
Acısız Asimilasyon.....	567
Entegrasyon Tabii Asimilasyon mudur?	569
Güçlü Kültür - Zayıf Kültür	570
Etnik Tuzak Nedir?	571
Kürtlerde Değişim Süreci.....	574
PKK Çözümün Neresinde?.....	575
Öcalan Niçin Teslim Edildi?	578
Kürt Siyasetinde İki Ana Damar: İslamcılar ve Laik - Ulusalçılar	578
Din Afyon mudur?.....	581
DTP - Statüko İttifakı.....	583
Bundan Sonra... ..	586
Barzani - Talabani Değerlendirmesi	587
Abant Toplantısı.....	588
Abant Platformu: ‘Kürt Sorunu: Barışı ve Geleceği Birlikte Aramak’ Sonuç Değerlendirmesi 4-5-6 Temmuz 2008, Abant	589
AB ve BOP Çözüm Olabilir mi?.....	590
Yeni Ortadoğu Projesi - Kadim Ortadoğu Projesi	592

ÖNSÖZ

Kürt sorunu bugün Türkiye'nin en önemli sorunlarının başında geliyor. Bu toplumun tarihi kodlarında var olduğuna inandığımız 'Derin Akıl' acilen devreye girmez ve sorunu, bugünün şartlarını göz önünde bulundurarak, tarihi ve kültürel referansları doğrultusunda çözmezse, korkarız ki sadece Türkiye değil, Ortadoğu'daki devletlerin tümü ve bu devletlerdeki halkların tamamı, bugüne kadar yaşadıkları acılardan çok daha büyüklerini yaşamak zorunda kalacaklardır.

Gelinen noktada Kürt sorunu artık sadece Türkiye'yi ilgilendiren bir iç sorun olmaktan çıkmış, bölgesel ve hatta uluslararası bir boyut kazanmış durumdadır. Günümüz dünyasında ABD ve Rusya gibi süper devletler, Gürcistan içinde özerk bir bölge olan, sadece 70 bin nüfuslu bir Güney Osetya üzerinden bile hesaplaşabilmekte, gerektiğinde savaşmaktadırlar.

Bugün Türkiye kamuoyu korkunç bir dezenformasyon bombardımanının yoğun etkisi altında bulunmaktadır. Türkiye kamuoyunu bu etkilerden kurtarmadan, duru, arı ve doğru bir bilgilendirme olmadan, Kürt sorunu bütün yönleriyle aydınlatılmadan meseleleri anlamak ve çözüme kavuşturmak mümkün değildir.

Yine bu sorunu doğru ve kalıcı bir çözüme kavuşturabilmek için günümüz dünyasının sosyal ve ekonomik durumunu kavramanın yanında, Türkiye'nin Osmanlı'dan itibaren yaşadığı olayları, tarihi süreci, Tanzimat'tan sonraki gelişmeleri, İttihat Terakki ve Cumhuriyet dönemi siyasi tarihimizi de çok ayrıntılı bir şekilde bilmek gerekmektedir.

Dünü bilmeden bugünkü durumumuzu anlamamız, bugünkü durumumuzu doğru bir şekilde tespit etmeden de yarınlarımızı kurgulamamız mümkün değildir.

Dünya bugün, küreselleşme rüzgârının etkisiyle hızla farklı bir yöne doğru gitmekte; AVRUPA BİRLİĞİ, ŞANGHAY BEŞLİSİ

ve NAFTA gibi yeni oluşumlar meydana gelmekte, siyasi, ticari ve kültürel yeni havzalar ortaya çıkmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'nın şartlarında tüm İslam coğrafyasına zorla ve hile ile kabul ettirilen sistemler, yaşadığımız yüzyıl boyunca derin acılara sebep olmuş ve bu sistemler, bugün artık sürdürülemez bir noktaya gelmiş bulunmaktadır.

Ulusçuluk, ulusalcılık, milliyetçilik, laiklik ve laikçilik gibi, İslam dünyasının yabancı olduğu kavramlar, sistemler ve uygulamalar ciddi bir analize tabi tutulmadan da Kürt sorununu çözmek mümkün değildir.

Yaptığım bu çalışmada Kürt sorununu dünü, bugünü ve yarını ile ele almaya çalıştım. Bir tarihçi, etnograf, dil bilimci veya antropolog olma iddiasında değilim. Bu konular hakkında aktardıklarım sorunun daha rahat anlaşılması için özet ve ön bilgiler olarak kabul edilmelidir.

Yaptığım çalışmanın eksiksiz ve hatasız olduğu iddiasında da değilim. Gözden kaçırdığım veya eksik bıraktığım konular olabilir.

Bazı tespit ve değerlendirmelerim birçok kişi ve kurumu (parti, cemaat, örgüt vb) rahatsız edebilir. Ancak siyasi fikri ve ideolojisi ne olursa olsun önyargılardan uzak, sağduyulu, vicdan ve insaf sahibi hemen herkesin tasvip edeceği bir çalışma yaptığım kanaatindeyim.

Konuya getirdiğim yaklaşım şekli ve bana ait olan tespit, yorum ve analizler tartışılabilir. Zaten Kürt sorunu da dahil tüm sorunlar özgür bir tartışma ortamı olmadan çözülemez. Özgür tartışma ve objektif değerlendirmeler, konunun daha iyi anlaşılmasını ve doğru bir çözüme ulaşılmasını sağlar.

Kitabın sonraki baskılarında okuyuculardan gelecek eleştiriler ile tespit edilen eksiklikler mutlaka değerlendirilecektir.

Türkiye'nin, Kürt sorunu başta olmak üzere mevcut tüm sorunlarını en kısa zamanda çözmesi ve o günlerin yakın olması dileğiyle...

Altan TAN

KASIM 2008- DİYARBAKIR

KÜRT SORUNU NEDİR?

Geçmişten günümüze en büyük tartışma, Kürt sorununun tanımında yaşanmaktadır. Sorunun tarifinde birbirinden tamamen farklı ve çoğu kez de birbirinin tamamen zıddı yaklaşımlar söz konusudur. Bu farklı yaklaşımlar, konunun anlaşılmasını ve çözümünü zora sokmakta, taraflar arasındaki bu anlaşmazlık bitmek tükenmek bilmeyen tartışmaları da beraberinde getirmektedir.

Bir sorunun çözülebilmesi için öncelikle iyi anlaşılması ve doğru bir şekilde tanımlanması gerekir. Teşhiste anlaşmadan tedaviye geçmek ve başarılı olmak mümkün değildir.

Türkiye’de Kürt sorununun tanımlanması ile ilgili birbirinden farklı görüşleri tartışmaya açmadan önce, bu konudaki görüşleri kısaca özetlemekte yarar var:

1. Kürt Sorunu Yoktur, diyerek sorunu inkâr edenler.

2. Kürt Sorunu Bir Terör ve Bölücülük Sorunudur, diyerek, meseleyi Türkiye’yi parçalamak isteyen dış güçlerin kışkırtmalarını sonucu ortaya çıkan salt bir bölücülük ve terör sorunu olarak görenler.

3. Kürt Sorunu Ekonomik Bir Sorundur, diyerek, sorunu özünde Kürtlerin feodal yapısından kaynaklanan ve Cumhuriyet hükümetlerince de bölgenin ihmal edilmesi sonucu kangrenleşen salt bir ekonomik geri kalmışlık sorunu olarak görenler.

4. Kürt Sorunu Etnik Bir Kimlik Sorunudur, diyerek, bunu bir demokratikleşme sorunu olarak görenler.

5. Kürt Sorunu Ulusal Bir Sorundur, diyerek, modern zamanların ulus devlet fikrine uygun ‘Bağımsız Kürdistan’ın kurulması gerektiğini savunanlar.

Birbirinden oldukça farklı bu görüşleri kısaca ortaya koyduktan sonra her birini sırasıyla incelemekte yarar var.

Kürt Sorunu Yoktur

Çok dinli, çok mezhepli ve çok ırklı Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkıntıları üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti bir ulus devlet olarak inşa edildi. Yeni cumhuriyet ‘tek vatan, tek millet, tek dil ve tek bayrak’ anlayışını şiar edindi. Yeni Cumhuriyet Osmanlı’dan farklı olarak herkesi ‘Türk’ olarak tanımladı. Bu yeni yaklaşım, Mart 1924’te kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 88. maddesinde ‘Türkiye ahalisi din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur’ şeklinde tescil edildi.

Mustafa Kemal Atatürk, “Ne mutlu Türk olana” değil, “Ne mutlu Türküm diyene” özdeyişiyle bu yeni anlayışı sembolleştirdi. 1924 Anayasası’nın 88. maddesi görüşülürken Ermeni, Yahudi ve Rumlara ‘Türk’ denilip denilemeyeceğinin tartışıldığı esnada, salondaki milletvekillerinin bazıları ‘Türk’ yerine ‘Türkiyeli’ ifadesini kullanmanın daha doğru olacağını önerince şiddetli tartışmalar yaşandı. Milletvekili Celal Nuri Bey, bu öneriyi saçmalık olarak nitelendirerek Ermeni, Rum ve Yahudilere de Türk denilebileceğinde ısrar etti.¹

1924 Anayasası’yla birlikte Cumhuriyet, ülkede Türklere başka etnik kavimlerin mevcut olduğu gerçeğine itiraz etmiyor, ancak bu fiziki mevcudiyetin hukuka tercüme edilmesine izin verilmeyeceğini beyan ediyordu. 1924 Anayasası’nın üzerine bina edildiği bu algı, anayasanın Meclis Anayasa Komisyonu tarafından teklif edilen giriş/ gerekçe kısmında apaçık ortadaydı.²

1 Kemal Kirişçi, Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 113

2 Mesut Yeğen, *Miistakbel Türk’ten Sözde Vatandaşlığa Cumhuriyet ve Kürtler*, İletişim Yayınları, s. 52-53

"Devletimiz bir 'devlet-i milliyedir. Beynelmilel (uluslararası) veyahut fevkalmilel (milletlerüstü) bir devlet değildir. Devlet, Türk'ten başka millet tanımaz. Memleket dâhilinde hukuk-u mütesaviyeyi (hukuksal eşitliği) haiz başka ırktan gelme kimseler bulunduğundan bunların ırki mübayenetlerini (başkalıklarını) mâni-i milliyet tanımak caiz olmaz. Kezalik hürriyet-i vicdan musaddak (tasdik olunmuş) olduğundan ihtilaf-ı din (din farklılığı, uyuşmazlığı) de mâni-i milliyet addedilmemiştir."³

Başka bir deyişle, 1924'le birlikte Cumhuriyet, Kürtleri mevcut, ancak kolektif kültürel hakları tanınmaz bir kavim olarak algılıyordu. Kürtler hukuki ve siyasi özneler olarak artık Kürt değildiler. Ülkenin öteki yurttaşları gibi hukuken Türk olmuşlardı.⁴

Cumhuriyetin etnik meseleye bu yaklaşımı sonraki yıllarda daha da katlaşılarak devam etti. İlk yıllardaki Ermeni, Rum, Yahudi, Kürt, Arap, Çerkez, Pomak, Laz, Gürcü, Arnavut, geçmiş ne olursa olsun herkesi 'Türk' kabul eden anlayış, yıllar ilerleyip Kürt etnik talepleri filizlendikçe 'Kürt yoktur' şekline dönüştü. Nitekim 1960 ihtilali sonrası yayınlanan ve Kürtlerin asıllarının Türk olduğunu savunan bir kitabın önsözünü yazan Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel şöyle demektedir:

"Bu eser Doğu Anadolu'da oturan, Türkçeye benzemeyen bir dil konuştukları için kendilerini Türk'ten ayrı sayan; bilgisizliğimiz yüzünden bizim de öyle saydığımız vatandaşlarımızın su katılmamış Türk olduklarını bir defa daha ispat etmektedir. Hem de inkârına imkân bırakmayan ilmi deliller ile... Dünya üzerinde 'Kürt' diye adlandırılacak müstakil hüviyetli bir ırk yoktur."⁵

En demokratik anayasayı yaptığını iddia eden 1960 ihtilalinin Cumhurbaşkanı'nın konuya yaklaşımı bu şekildeydi. 4. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in bu cümleleri, Cumhuriyet tarihi boyunca

3 A. Şeref Gözübüyük ve Zekai Sezgin, *1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1957, s. 7.

4 Mesut Yeğen, a. g. e, s. 53

5 M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Kardeş Matbaası, Ankara, 1970, s. 67

kabul görmüş resmi söylemin ifadesiydi aslında. Buna göre Kürt diye etnik kimlik yoktu.⁶

12 Eylül 1980 darbesinin lideri Kenan Evren ve arkadaşlarının görüşleri de benzer yöneydi. Askeri birliklere dağıtılan bir kitapta Kürtlerin aslında dağ Türk'ü oldukları ve yüksek karlarla kaplı dağlarda yaşadıklarından karda yürürken 'kart, kurt' sesi çıkardıklarından dolayı 'Kürt' olarak adlandırıldıkları, kendini Kürt diye adlandıranların asıllarının Orta Asya'dan geldiği ve öz be öz Türk oldukları anlatılmaktaydı.

1876 yılında ilan edilen I. Meşrutiyet Anayasası'nın 8. maddesindeki 'Bütün vatandaşlar hangi din ve mezhepten olursa olsun istisnasız Osmanlı tabir olunur' ifadesi yerine Türkiye Cumhuriyeti 'Türk ıtlak olunur' (Türk kabul edilir) anlayışını benimsedi. Cumhuriyet anlayışına göre bunun aksini iddia etmek Türkiye'ye ihanet etmek demektir.

Kürt Sorunu Bölücülük ve Terör Sorunudur

Resmi ideolojiye göre Kürt sorunu bir bölücülük ve terör sorunudur ve çok büyük oranda Türkiye'yi parçalamak isteyen dış güçler ve onlarla işbirliği içinde olan bazı hainlerce çıkarılmaktadır. Bu anlayışa göre Türkiye'de yaşayan tüm vatandaşlar eşittir ve aslında yanlış veya ters giden bir durum da söz konusu değildir. Türkiye'nin kalkınmasını, büyüüp güçlenmesini istemeyen dış mihraklar sürekli olarak Türkiye'yi karıştırmakta; bir kısım 'yerli satılmış hain' ile onlara alet olan zavallı kandırılmış kişiler de bu işte kullanılmaktadır.

Dış güçlerin Türkiye ile ilgili hedefleri ve bu hedefleri doğrultusundaki kışkırtma ve yönlendirmeleri şüphesiz inkâr edilemez. Ancak konu dikkatli bir şekilde incelendiğinde asıl sorunun içeriden kaynaklandığı, dış güçlerin ise içerideki bu sorunu kaşıdıkları ve iyileşmesini istemedikleri ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de Kürtlükle ilgili en masumane talepler yıllar boyu bölücülükle itham edilmiş, Kürt kelimesini ağza almak bile suç sayılmış, zamanın Bayındırlık Bakanı, Mardin Milletvekili Şerafettin Elçi 'Türkiye'de Kürtler vardır, ben de Kürdüm' dediği için

6 Mustafa Akyol, *Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek*, Doğan Kitap Yayınları, s. 1.

12 Eylül 1980 sonrası tutuklanarak cezaevine konmuş ve onbeş ay ağır hapis cezasına çarptırılmıştır. Bölücülük suçlamasıyla gözaltına alınan ve tutuklanan on binlerce Kürdün dava dosyaları incelendiğinde sırf Kürt olduklarını söyledikleri ve dillerini serbestçe kullanmak istediklerinden dolayı bölücülükle suçlandıkları görülecektir. Bu konuyla ilgili en trajikomik örnek, yazar Musa Anter'in geçlik yıllarında Kürtçe ıslık çaldığı gerekçesiyle gözaltına alınmasıdır.⁷

Türk toplumunda Osmanlı döneminden kalma şiddetli bir bölünme, parçalanma fobisi mevcuttur. 22 milyon kilometrekarelik imparatorluk 776 bin kilometrekareye inmiş, dağılan Osmanlı toprakları üzerinde yirmiden fazla devlet kurulmuştur. Bundan dolayıdır ki en küçük bir hak talebi bile bilinçaltındaki 'bölücülük fobisi'ni tetiklemektedir. Konunun çözümünü istemeyen çevreler sürekli olarak bu fobiyi tahrik etmektedir.

Bir diğer yaklaşım da Kürt sorunu ile terör sorununu aynı görmektir. Kürt sorunu = PKK; PKK = Terör, anlayışı çok yaygın bir kanaattir. Bu yaygın anlayışa göre 'Türkiye'yi bölüp parçalamak isteyen dış güçlerin maşası bölücü örgüt PKK var olduğu için Kürt sorunu vardır. PKK olmasa aslında böyle bir sorun da olmayacaktır.'

PKK'nin ortaya çıktığı son otuz yıllık dönemde resmi söylem bu şekildedir. Meseleyi bu şekilde ortaya koyanlar çözüm noktasında da askeri yöntemlerden başka bir yol bilmemektedir. Bu çevrelere göre sorun kısaca dış kaynaklı bir bölücü terör sorunu ve vatan bölme hareketidir. Dolayısıyla bastırılmalı ve imha edilmelidir.

Halbuki bizzat eski Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel sorunun PKK ile ortaya çıkmadığını ve PKK'nin ilk değil, 29. Kürt isyanı olduğunu söylemiştir. PKK olduğu için Kürt sorunu var değildir, Kürt sorunu olduğu için PKK vardır. PKK Kürt sorununun sebebi değil, sonucudur.

Kürt Sorunu Ekonomik Bir Geri Kalmışlık Sorunudur

Kürt sorununa bir diğer yaklaşım da sorunu salt bir ekonomik geri kalmışlık ve feodalite problemi olarak gören anlayıştır.

7 Bkz: Musa Anter Hatıratı

Eski Başbakanlardan Bülent Ecevit'in hayatının sonuna kadar savunduğu bu görüşün sözcüleri sorunun esas nedeninin bölgenin feodal yapısı ve buna bağlı ağalık, beylik ve şeyhlik düzeni olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Bölgenin ekonomik açıdan Türkiye'nin batısına göre daha geri kalmış olması ile eğitim ve öğretim faaliyetlerinin istenilen düzeye ulaşamaması, yerel feodal unsurların çağdışı düzenlerinin devamına neden olmuş, doğu ve güneydoğunun ülkenin batısına ekonomik, siyasi ve kültürel entegrasyonu sağlanamamıştır. Bu durum bölge insanında farklı bir aidiyet duygusu uyandırmıştır. Bu geri kalmışlık ve yoksulluk meselesi kendini yanlış bir şekilde, etnik bir sorun olan 'Kürtlülük' ifade etmeye kalkmıştır.

Günümüzde de birçok siyasetçiye göre doğu ve güneydoğu, ekonomik yönden kalkınır ve Kürtlerin refah düzeyi yükselirse teröre destek azalır, insanlar refahı bırakıp dağa gitmez ve PKK biter, PKK biterse Kürt sorunu biter. Karınları doyarsa Kürtlerin etnik talepleri sona erer. Bir başka ifade ile Kürtler, karınları doymadığı için sıkıntılarını yanlış bir şekilde, etnik bir kimlik sorunu olarak ortaya koymakta ve şiddete başvurmaktadırlar.

İnsanoğlu var olduğu günden beri insanın fitratı, yapısı tartışılmaktadır. İnsanın aklı (beyni), duyguları (kalbi) ve nefsi (bedensel ihtiyaçları) olduğu noktasında hemen herkes müttefiktir. İnsanı sadece midesini düşünen bir varlık olarak kabul etmek eksik ve yanlış bir anlayıştır. Kaldı ki İspanya'da etnik kimlik mücadelesi veren Bask ve Katalan bölgeleri, İspanya'nın refah düzeyi en yüksek bölgeleridir. Katalanya'nın başkenti Barcelona dünya turizminin en önemli merkezlerinden biridir.

Bu görüşte olanlara göre:

1. Bölgenin çarpık ekonomik düzeni öncelikle toprak reformu ile düzeltilmeli, sanayileşme ve ticaret teşvik edilmelidir.
2. Ciddi bir eğitim ve öğretim seferberliği başlatılarak Türkçe bilmeyen herkese Türkçe öğretilmelidir.
3. Halkı sömüren ağa, şeyh ve beylere karşı savaş açılmalı; özellikle yerleşik feodal düzenin devamının ana sebebi olan dini anlayış ve İslami hayat tarzı laikleştirilmelidir.

Kürt Sorunu Etnik Bir Kimlik Sorunudur

Birçoklarına göre Kürt sorunu kısaca bir kimlik sorunudur. Bu yönüyle aynı zamanda bir demokrasi sorunudur. İnsanların doğuştan kazandıkları etnik kimlikleri, ana dilleri inkâr edilemez, baskı altına alınamaz ve yasaklanamaz. Bir ülkenin vatandaşları farklı dinlere, mezheplere ve dillere sahip olabilir. Bu farklılıklar ayrılmayı veya çatışmayı gerektirmez.

Dünyada yurttaşları bu durumda olan ve uyum içerisinde birlikte yaşayan onlarca devlet vardır ve farklılıkları bir arada yaşatabilmek bizim açımızdan imkânsız değildir. Kaldı ki çok dinli, çok mezhepli ve çok dilli Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde ve ondan daha da öncesinden bugüne, bin yılı aşkın bir süredir tasada ve kıvançta birlikte yaşamış Kürtler ve Türkler açısından bu durum daha da kolaydır.

Üstüne üstlük günümüz dünyasında insanlar gittikçe birbirlerine karışmakta; ekonomik ve ticari ilişkiler, evlilikler, kültürel etkileşimler sınır tanımamaktadır. Halkları birbirlerinden izole ederek, her türlü etkileşim ve iletişimden uzak, kapalı ve homojen bir yapıda tutarak yaşatmak artık mümkün değildir.

Her etnik topluluğa ayrı bir devlet fikri de günümüz dünyasına uygun değildir. Dünya, Avrupa Birliği, Kuzey Amerika Birliği (NAFTA), Şanghay Beşlileri gibi geniş organizasyonlara giderken her dine, her mezhebe veya her dile ayrı bir devlet fikri günümüz toplumlarının ihtiyaçlarına cevap vermekten uzaktır.

Türkiye gerçek anlamda demokratikleşir, sivil ve demokratik bir anayasa ile etnik, dini ve mezhebi tüm farklılıkların varlığı anayasal teminat altına alınırsa birlikte yaşamanın şartları oluşur ve Kürt sorunu da tam anlamıyla demokratikleşmiş bir düzen içinde çözüme kavuşmuş olur.

Kürt Sorunu Ulusal Bir Sorundur

‘Ulus Devlet’ fikri dünya siyaset sahnesine 1789 Fransız İhtilali’nden sonra bir burjuva ideolojisi olarak çıktı. Kısa zamanda büyük bir hızla yayılan bu yeni model 20. yüzyılın başlarında Kürt aydınlarının bir bölümü tarafından da benimsendi. Büyük bir çoğunluğu Avrupa başkentlerinde eğitim görmüş Kürt feodal ailelerinin çocukları olan bu kişiler Kürt ulusalcılığının temelle-

rini attılar. Modern çağın modası olan her ulusa ayrı bir devlet' düşüncesi gereği Kürtler için de ayrı bir devlet fikrini savunmaya başladılar.

Bu fikri savunanlara göre Kürt sorunu öncelikle bir ulusal sorundur. Kürtler 40 milyona yaklaşan nüfuslarıyla, kendi bağımsız devletleri olmayan dünyadaki en kalabalık halktır. Bunun içindir ki bu sorun Kürtler açısından öncelikle bir 'uluslaşma', sonrasında ise, birleşik ve bağımsız bir Kürdistan kurma sorunudur.

KÜRT SORUNU NASIL TANIMLANABİLİR?

Günümüz dünyasında ve Türkiye'de 'Kürt yoktur, dolayısıyla Kürt sorunu da yoktur' söylemi büyük oranda geride kalmıştır. 'Kart kurt' iddiaları da, Kürtlerin Türk asıllı oldukları tezi de anlamsızlaşmıştır. Kürt sorununun bugün içinden zor çıkılabilecek bir hale gelmesinde ekonomik ve sosyal nedenlerin, bölgenin feodal yapısının mutlaka tesiri vardır. Ancak Mustafa Akyol'un da altını çizdiği gibi,

"Bugün gelinen noktada artık Kürt sorununu, uzun süre söylendiği gibi 'dış mihrakların' kumpaslarına indirgemek pek mümkün değildir. Bu sorunu kışkırtan dış mihraklar elbette vardır; ama onlar sorunun kaynağı değildir. Sorun, şu ya da bu 'dış mihrak' var olduğu için değil, Kürtler var olduğu için vardır. Kürtler Ortadoğu'nun eski halklarından biridir. Ancak bir devletleri yoktur. 'Sorun', şu sorulardan doğar: Kürtler, içinde buldukları ülkelerde yaşamaya devam edecekler midir? Edeceklerse, o ülkenin siyasi ve toplumsal sistemlerine nasıl entegre olacaklardır? Ya da Kürt milliyetçilerinin iddia ettiği gibi, Türkiye, Irak, İran ve Suriye'deki 'parçaları' birleştirerek bir Pankürt devlet, bir 'Bağımsız Birleşik Kürdistan' mı kurulmalıdır?"⁸

Sonuç olarak bize göre Kürt sorununu bir etnik kimlik sorunu olarak tanımlamak mümkündür. Konunun esasında bir insan hakları sorunu olduğu da söylenebilir. Çağdaş liberal düşüncenin 'grup hakları' ile 'birey hakları' söylemi ilerleyen sayfalarda

8 Mustafa Akyol, a. g. e. , s. 13-14

tartışılacaktır. Ancak kısaca değinmek gerekirse bireyler, doğuştan sahip oldukları tartışılmaz hakların bazılarını grup olarak kullanmak mecburiyetindedirler.

Bu konuda merak edilen şudur: Kürtler kimliklerinden doğan haklarının anayasal teminat altına alındığı bir demokratik cumhuriyette Türklerle birlikte yaşamayı mı; yoksa 'Bağımsız Kürdistan'ı kurmayı ve dolayısıyla ayrı yaşamayı mı seçeceklerdir?

Bu sorunun cevabını aramaya devam edecek, ancak son sözü sona bırakarak, bundan önce konuyu bütün yönleriyle irdelemeye çalışacağız.

KÜRT SORUNUNU TANIMLAMAYA DOĞRU

Kürtler Ortadoğu'nun yerli ve yerleşik (otokton) halklarından. Yazılı tarihin ve arkeoloji biliminin verilerine göre bilinebilecek (halen bilinen) en eski tarihten beri Orta Doğu'da yaşamaktadırlar. Diğer halklar gibi onların da tarihlerinde gerçekliği şüphe götürmeyen bilgilerin yanı sıra; bugün için karanlıkta olan ve hakkında net olarak konuşulamayan, aydınlatılmaya muhtaç noktalar vardır.

Halkların tarihlerinde çoğu kez objektif, bilimsel verilerin yanında mitolojik efsaneler de önemli bir yer tutar. Kürtlerin geçmişleri ile ilgili bilimsel tarihi bilgileri aktarmadan önce mitolojik söylencelere de kısaca değinmekte yarar vardır.

Kürtlerin Kökeni Hakkındaki Mitolojik Görüşler

1. Hazreti İbrahim, İsrailoğullarının annesi olan Sara ve Hazreti Muhammed'in atası Hazreti İsmail'in annesi olan Hacer'den başka Ketura isimli üçüncü bir kadınla da evlenir. Bu kadından olan Medyen isimli çocuğu Medlerin atasıdır. Dolayısıyla Kürtler Hazreti İbrahim'in çocuklarıdır. (Kitab-ı Mukaddes)

2. Rivayete göre Süleyman Peygamberin, inlere, cinlere, tüm hayvanlara ve devlere hükmettiği öne sürülmektedir.

Günlerden bir gün, Süleyman Peygamber, kırk devi çağırır ve onlara şu emri verir: “Kırkınızın Avrupa’ya gitmesini, bana oradan en güzel 40 kızı alıp getirmesini emrediyorum.” Devler, “baş üstüne” diyerek Avrupa’ya dağılırlar. Malum ya! Devler bir yıllık yolu bir saatte aldıkları için kısa sürede tüm Avrupa’yı kolağan ederler ve buldukları 40 dilberi alarak memleketlerine dönerler. Döndüklerinde bir de ne görsünler! Süleyman Peygamber ölmüş. Böylece bu güzel kızlar devlere kalır. Devler bu kızlarla evlenir ve onlardan çocukları olur. Çocuklar zamanla çoğalır ve Kürt ırkını oluştururlar.

3. Kürtlerin kökeniyle ilgili diğer bir rivayet de Dehak mitolojisidir. Mitolojiye göre Dehak adında zalim bir hükümdar vardır. Bu zalim hükümdarın omuzlarında iki yılan türer. Bu yılanlara her gün, biri erkek, diğeri kız olmak üzere iki çocuk beyni yedirilir. Bu durum yıllarca böyle sürüp giderken, Dehak’ın bu işlerle ilgili iki vezirinden biri, insancıl olduğu için, kendi nöbetinde yılanlara insan beyni yerine koyun beyni verir ve ölümden kurtardığı çocukları dağlara salıverir. Bu çocukların zamanla çoğalarak Kürt soyunu oluşturdukları rivayet edilmektedir. Bu anlatıma göre Kürtler İrani’dir.

4. Dördüncü mitolojide ise Kürtlerin Sami ırkına mensup oldukları öne sürülmektedir. Hazreti Nuh’un Sam neslinden Kürt adında bir torunu vardır. Bu oğlan, Yemen’den Kürdistan dağlarına göç eder ve sözde Kürtler bu oğlandan türer.⁹

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bunların tamamı bilimsel verilerden uzak, mitolojik rivayetlerdir. Belli başlı bu söylencelerden başka, kıyıda köşede anlatılan başka efsaneler de mevcuttur.

Kürtlerin Kökeni İle İlgili Tezler

1. Diyarbakır’ın Ergani ilçesi yakınlarında Çayönü kazılarının bölgede yaşadıkları tespit edilen milattan önce 7250 yılına ait¹⁰ SUBARULAR, HURRİLER, MİTTANİLER; Van Gölü civarında yaşamış olan HALDİLER, URARTULAR, bugünkü Botan Böl-

9 Ekrem Cemil Paşa, *Kürdistan Kısa Tarihi*, Doz Yayınları. s. 14–15, Mehrdad R. Izady, *Kürtler*, Doz Yayınları, s. 287 ve Şerefname.

10 Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakır Tarihi*, s. 18

gesinde (Cizre-Şırnak-Siirt arası) yaşamış olan KARDUKLAR¹¹ bugünkü Kozluk-Sason mıntıkasında yaşamış KURTİLER,¹² GUTİLER, Zağroslarda KASSİTLER Kürtlerin ilk atalarıdır. Bu halkların bir kısmı birbirlerinin devamıdır, ancak tamamı arasında kesin bir etnik akrabalık tespit edilememiştir.

"Bu halklar tek başına Kürtlerin atasını ve onların kültürünü değil, yalnızca bir atayı temsil etmektedir. Kürtler, kültürel ve genetik olarak, tarih boyunca gelip Kürdistan'a yerleşmiş tek bir halkın değil, tüm halkların torunlarıdır. Bugün yaşadıkları ülkenin yerli halkı olan Kürtlerin tarihi hakkında hiçbir 'başlangıç' yoktur. Kürtler ve tarihleri, binlerce yıllık kesintisiz bir sürecin, ülkelerine dağınık biçimde gelen halkların ve düşüncelerin asimile edilmesinin ürünüdür."¹³

Kürt tarihi ile ilgili birçok araştırmacıya göre yukarıda adları geçen halkların tamamı Hint-Avrupa kökenli ARİlerdir.¹⁴

Bu araştırmacılara göre arkeolojik bulgular ve bu kavimlerin dilleri ile ilgili incelemeler bu sonucu doğurmaktadır.

Tartışılan bir diğer konu da söz konusu Arilerin -bazılarının öne sürdükleri gibi- İskandinavya'dan mı Orta Doğu'ya geldikleri, yoksa bölgenin yerleşik yerli halkları mı olduklarıdır. Bir diğer iddia ise Arilerin İskandinavya'ya ilk olarak Nuh tufanından sonra bu bölgeden gittikleri, daha sonraki bin yıllarda ise bir kısmının tekrar geri döndüğüdür.

2. Özellikle Kürt siyasal elitlerinin önemli bir kısmına göre Kürtlerin esas ataları MEDlerdir. Milattan önce iki binli yıllardan itibaren İskandinavya ve Baltık sahillerinden Rusya steplerini geçerek Kafkaslar ve Azerbaycan üzerinden Batı İran'daki ZAĞROS dağlarına geldikleri ve PERSlerle aynı kökten ve akraba oldukları öne sürülmektedir.

Kürt tarihi hakkında değerli araştırmalar yapmış olan Minorsky, yeni bulgulara da dayanarak Kürtlerin menşei hakkında değişik bir görüş getirmiştir. Minorsky, 1938 yılında XX. Ulus-

11 Kemal Burkay, *Kürtler ve Kürdistan*, Deng Yayınları, s. 48-49; Yunanlı yazar Ksenophon, -MÖ 401'de yazılan- *Anabasis-Onbinlerin Dönüşü*.

12 Minorsky, *İslam Ansiklopedisi*, Kürtler maddesi.

13 Mehrdad R. Izady, a. g. e, Doz Yayınları. s. 62

14 Kemal Burkay a. g. e, s. 50

lararası Doğu Dilimciler Kongresi'ne sunduğu tezinde, Kürtlerin orijinallerini araştırırken isim benzerliğinden çok, tarihsel ve coğrafi kanıtlara dayanmak gerektiğini söylemektedir.

O, Kürtlerin Medlere dayandığı kanısındadır. Medler ise Doğu'dan gelen, Aryan bir halktır. Minorsky onların, önce bugünkü Azerbaycan'a yerleştiklerini, daha sonra (MÖ 7. yüzyıl) Van Gölü'nün güney kesiminden batıya doğru yayıldıklarını ileri sürer.

Minorsky'e göre, büyük ihtimalle iki kardeş aşiret olan, Med lehçeleri konuşan Kurtlerle Mardlar kaynaşarak bugünkü Kürt halkının esas çekirdeğini oluşturmaktadır ve Medler batıya doğru ilerlerken diğer bir kısım yerli unsurları da bünyelerine almışlardır.¹⁵

Tarihçiler, Batı İran'ın daha MÖ ikinci bin yılda Hint-Avrupa dilleri konuşan kavimlerin göçüne sahne olduğu kanısındadır. MÖ 1300 yıllarında, demir çağına ulaşmış bir kavim Zağroslara ulaşmıştır. Asur tabletlerinden anlaşıldığına göre MÖ 9. yüzyılda bu gruplar İran'da artık hâkim unsur haline gelmişlerdir. Asurlular, Medlerle Perslerin adlarını vermekte, özellikle Medlerin en geniş ve önemli grup olduğunu belirtmektedirler. Asur ordusu Hemedan'a sefer yaptığı zaman yalnızca Medler'le karşılaşmış ve onlarla savaşmıştır.

"Medler daha o dönemde Zağroslar'ın doğu yakasına tümüyle hâkim olmuşlar, batı yakasında ise yerli halklarla kaynaşarak ve Asur'u zorlayarak yer yer Mezopotamya Ovası'nın kıyısına kadar inmişlerdi."¹⁶ Ünlü tarihçi Herodot da kitabında Hint-Avrupa kökenli Medlerle ilgili önemli ve ayrıntılı bilgiler vermektedir.

3. Yafetik Okulu'nun önde gelen temsilcisi N. J. Marr'ın da aralarında olduğu bir kısım araştırmacı ise, Kürtleri Kafkas halklarına daha yakın bulmakta, Ermeniler ve Gürcülerle akraba olduklarını ileri sürmektedir. Kürtlerin özellikle Gürcüler ile daha yakın oldukları belirtilmektedir. Ancak bu görüşte olanlar azınlıktadır.

15 Bazil Nikitin, *Kürtler*, s. 31

16 The New Encyclopedia Britannica, c. 21, s. 866; Kemal Burkay, a. g. e, s. 50.

4. Aralarında Alev Alatlı'nın da olduğu bazı Türkiyeli yazarlar ise, Kürtlerin Hind-Avrupa kökenli oldukları yönündeki tezlerin tamamını 'zorlama ve yakıştırma' olarak değerlendirmektedirler. Cemşid Bender de Kürtlerin Ari değil, yerli halkların devamı oldukları görüşündedir.

Kürtlerin kökeni ile ilgili en yaygın kanaat, ister Hind-Avrupa kökenli, ister kadim Orta Doğulu olsunlar Subarular, Huriler, Mit-taniler, Haldiler, Urartular, Gutiler, Kurtiler, Karduklar ve Kassitler ile Hind-Avrupa kökenli Medlerin tarih içerisinde bir potada eriyerek günümüzdeki Kürtleri oluşturdukları görüşüdür. Günümüz Kürtlerinin gelenek ve kültürlerinde, başta dil olmak üzere, baskın Med etkisi yadsınamaz. Bunun içindir ki günümüz Kürt siyasal hareketleri sık sık Medlere gönderme yapmaktadır.

Bir diğer ittifak edilen husus ise Perslerle Medlerin, dolayısıyla da Kürtlerin akraba olduklarıdır.

Ünlü Kürt siyasetçi ve fikir adamı Kemal Burkay, şunları söylemektedir:

"Bugünkü çağdaş ulusların hiçbiri saf bir aşiretin, ya da soyun ürünü değildir. Tarih boyunca aşiretler, soylar, farklı halklarla karışmış, kaynaşmış ve belli yurtlar üzerinde çağdaş uluslar doğmuştur. Bu durum Kürtler için de böyledir. Bu anlamıyla Kürtler için tek bir ortak atadan söz etmek mümkün değildir."¹⁷

KÜRTLERİN YAŞADIKLARI COĞRAFYA

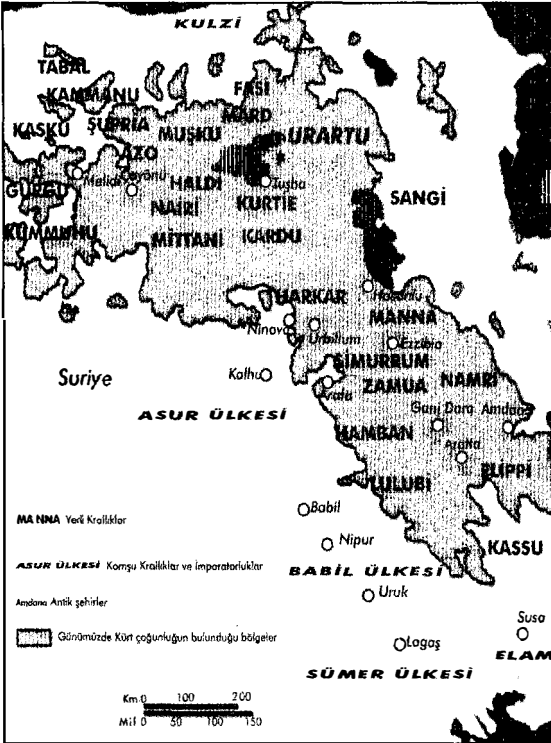
Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları coğrafyaya 'Kürdistan' adını tarihte ilk olarak Selçuklu Sultanı Sencer'in verdiği ve bu isimle bir eyalet oluşturduğu genel bir kabuldür. 'Büyük Selçuklu Devleti döneminde Sultan Sencer (ölümü 1157) Zağros dağlarının doğusunda Hemedan, Dinewar, Kirmanşah ve Senandağ'ı, batıda ise Zap suyu bölgesindeki Şehrezor (bugünkü Süleymaniye şehri ve kuzeyi) ve Sincar (Şengal) bölgesini içeren bir Kürdistan Eyaleti oluşturdu. Bu eyaletin başkenti, Hemedan'ın kuzeybatısına dü-

17 Kemal Burkay, a. g. e, s. 51-52.

şen Bahar kenti idi.¹⁸ Nitekim daha sonra Osmanlılar da merkezi Diyarbakir olmak üzere bir Kürdistan Eyaleti oluşturdular.¹⁹

Bugün Kürtlerin ana gövdeleri Türkiye, Suriye, Irak ve İran sınırları içerisinde; az bir kısmı da dağınık olarak Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'da yaşamaktadır.

Kürtlerin yaşadıkları coğrafya yaklaşık olarak 500.000 kilometrekaredir.²⁰

Med İmparatorluğu'nun Oluşumuna Doğru; Kürdistan'da İlk Şehir Devletler ve Krallıklar, Kaynak: Mehrdat İzady

18 Thomas Bois, *The Kurds and Their Country: Kürdistan*; İslam Ansiklopedisi, Kürdistan maddesi.

19 Bazil Nikitin, a.g.e. *Kürtler*, Özgürlük Yolu Yayınları, 1976, İstanbul, s. 56-59.

20 L. Rambout, *Çağdaş Kürdistan Tarihi*, Ronahi Yayınları, 1975, s. 3.

Türkiye Kürtleri

20. yüzyıl başlarında, daha kitlesel göçler başlamadan önce Kürtler, Türkiye’de Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da bugünkü Gaziantep, Kilis, Adıyaman, Kahramanmaraş, Kayseri ve Sivas illerinin doğu ilçeleri ile Malatya, Erzincan, Erzurum, Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan, Van, Muş, Tunceli, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Diyarbakır, Şanlıurfa, Mardin, Batman, Siirt, Şırnak ve Hakkâri illerinde yaşıyorlardı. Ayrıca Tokat, Amasya, Çorum, Kırşehir, Yozgat, Ankara, Konya, Aksaray illerinde de 16. ve 17. yüzyıllarda iskân edilen hatırı sayılır nüfusa sahip Kürt aşiretleri vardı.

Suriye Kürtleri

Suriye’de Kürtler yoğun olarak Suriye’nin kuzeyinde, Türkiye’nin güney hudutları boyunca Hatay’dan Irak sınırına kadar uzanan alanda yaşamaktadır. Hatay’ın doğusundaki Kürt dağından (Suriye’nin Afrin ilçesi) başlayan bu hat Halep, Rasulayn, Amuda, Kamışlı-Haseki yönünde Derik ve Ayndiwar’a kadar devam ederek Irak sınırına ulaşır. Suriye’de Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları kesim, merkezi Mardin’in Nusaybin ilçesine bitişik Kamışlı ilçesi olan ‘ELCEZİRE’ diye adlandırılan Kuzeydoğu Suriye’dir.

Suriye’de Selahaddin-i Eyyubi döneminden itibaren Şam, Hama ve Humus şehirlerine göç ederek yerleşen ciddi bir Kürt nüfus da vardır.

Irak Kürtleri

Irak’ta Kürtler yoğunluklu olarak Kuzey Irak’ta, Musul şehrinde geçen Dicle nehrinin doğusu ile İran sınırı arasındaki bölgede, az bir kesimi de Musul şehrinin batısında Şengal dağı civarında yaşamaktadır. Şengal dağı yöresinde yaşayan Kürtlerin büyük kısmı ‘Yezidi’ inancına sahiptir. Kuzey Irak’ta yaşayan Kürtlerin coğrafi sınırları Irak’ın güneydoğusunda Bağdat yakınlarındaki Hanakin şehrine kadar devam eder. Bu alan içerisindeki başlıca şehirler: Musul, Zaho, Duhok, Erbil, Şaklawa, Ranya, Rewanduz, Akra,

İmadiye, Kaladiza, Süleymaniye, Kerkük, Hanakin, Köysancak ve Halepçe'dir.

Irak'ın orta ve güney kesiminde siyasi mecburi iskânların dışında yerleşik Kürt nüfus yok denecek kadar azdır. Bağdat'ta da özellikle son yıllarda göç ederek yerleşen ciddi bir Kürt nüfusu vardır.

İran Kürtleri

İran'da Kürtlerin yaşadıkları coğrafya Türkiye-İran sınırının en üst noktasından başlayarak, Türkiye-İran ve İran-Irak sınır boylarını takip ederek güney ve güneydoğuya doğru uzanır. Güneyde Basra Körfezi istikametinde devam eder, ancak Basra Körfezi'ne erişmez.

Bu alan içerisindeki belli başlı şehirler Maku, Urmiye, Mehabad, Bijar, Mergever, Bane, Serdeşt Sanandaj, Sakız, Hemedan ve Kirmanşah'tır. Bu hat, Urmiye Gölü'nün doğusuna geçmez. Ancak İran içlerinde değişik yüzyıllarda göçler ve mecburi iskânlarla oluşmuş irili ufaklı Kürt bölgelerine de rastlanır. Bu duruma en önemli örnek Meşhed şehri civarında Horasan bölgesindeki Kürtlerdir.

Ermenistan-Gürcistan-Azerbaycan Kürtleri

Bunların içerisinde en önemli Kürt nüfus Ermenistan'dadır. 1923-1929 yılları arasında Dağlık Karabağ yöresinde Sovyetler Birliği yönetimi tarafından Özerk Kızıl Kürdistan (Kürdistana SOR, Kürt Özerk Vilayeti) kurulmuş, daha sonra bu özerk yönetim 'görülen lüzum üzerine' kaldırılmıştır. Karabağ Kürt Özerk Vilayeti'nin en önemli şehirleri Kelbajar, Laçın ve Kubatlı olup; bölgenin merkezi Lâçın şehridir.

Ermenistan Kürtlerinin büyük çoğunluğu Yezididir. Stalin döneminde Müslüman Kürtlerin büyük bir kısmı Azerbaycan ve Kazakistan'a sürgün edilmiş, Yezidi Kürtlere ise karışılmamıştır.

Gürcistan ve Azerbaycan'da Kürtler ülkenin değişik yerlerinde dağınık olarak yaşamaktadır.

Kürt Coğrafyasındaki Diğer Halklar

Türkiye'deki Kürtler Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da değişik halklarla birlikte yaşamaktadır. 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra bölgeye gelen Selçuklu, Azeri, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Karakeçili, Safavi ve Osmanlı Türkleri, 639 tarihinde Hazreti Ömer zamanından itibaren bölgeye yerleşen Müslüman Araplar ile Hıristiyan Ermeni, Süryani, Keldani ve Nesturiler bölgede yaşayan diğer halklardır. 1948'de İsrail devletinin kurulmasından sonra İsrail'e göç eden; Antep, Urfa, Diyarbakır, Mardin, Nusaybin, Cizre, Siirt ve Hakkâri yörelerinde yaşayan yaklaşık dört-beş bin kişilik Yahudi kolonisinden kimse bugün bölgede kalmamıştır. Kadim zamanlardan beri buralarda olan Ermeni, Süryani, Nesturi ve Keldaniler siyasi ve ekonomik nedenlerden dolayı çok büyük oranda bölgeden göç etmiş bulunmaktadır.

Kürtler İran'da yoğunluklu olarak Fars (Pers) ve Azerilerle; Suriye'de Arap, Süryani ve Ermenilerle; Irak'ta ise Türkmen Arap ve Asurîlerle birlikte yaşamaktadır. Irak Türkmenlerinin Kerkük yöresine gelmesi 8. yüzyılın son yıllarına, Abbasi dönemine kadar uzanmaktadır. Kürt coğrafyası içerisindeki birçok ilde, özellikle şehir merkezlerinde, Kürt nüfus ile Azeri, Türkmen veya Arap nüfus birbirine eşit yakınlıktadır. Bu duruma örnek olarak Antep, Malatya, Erzincan, Erzurum, Kars, Iğdır, Mardin, Siirt, Urmiye, Kerkük, Musul ve Halep şehirleri gösterilebilir.

KÜRTLERİN NÜFUSU

En tartışmalı konulardan biri de Kürtlerin nüfuslarının ne kadar olduğudur. Kürtlerin yaşadıkları ülkelerde bu konuyla ilgili ciddi bir istatistik maalesef mevcut değildir. Onun içindir ki Kürt nüfusu hakkında ileri sürülen rakamlar ya çok abartılı veya çok düşük seviyelerdedir. Kişilerin siyasi düşüncelerine göre bu rakam azalıp artmakta ve büyük farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Kürt nüfusu hakkında sağlıklı rakamları tespit edebilmek için öncelikle bazı konuların irdelenmesi ve bu tespitler üzerinde anlaşmaya varılması gerekmektedir.

1. 'Kürt' denildiği zaman kimlerin kastedildiği açıklığa kavuşturulmalıdır. Dımili (Zaza), Kurmanci, Sorani ve Gorani konuşanların tamamını Kürt nüfus içerisinde hesap etme konusunda araştırmacılar arasında ittifak vardır. Ancak, Bahtiyariler, Lurlar, Talişler ve Lekler gibi toplulukların (halkların) Kürt sayılıp sayılamayacakları veya ne oranda 'Kürt' sayılabilecekleri noktasında ihtilaf vardır.

2. Son yüzyılda büyük göçler yaşanmış, özellikle Türkiye başta olmak üzere diğer ülkelerde de Kürtlerle Kürt olmayanlar arasında milyonlarca ifade edilen evlilikler olmuştur. Doğan çocukların ve daha sonraki nesillerde daha da artan karışık evlilikler sonucu doğan torunların etnik kimlikleri tartışmalıdır. Çoğu kez bu gibi durumlarda aynı aile içinde bazı kişiler etnik kimliklerini 'Kürt' olarak tanımlarken bazıları kendilerini 'Türk' veya 'Arap' kabul etmektedir. Soyu sadece babadan devam ettiren ataerkil anlayış ise bu durumu tam olarak izah edememekte, çözememektedir.

3. Baskı, inkâr ve asimilasyon politikaları sonucu büyük bir Kürt nüfusu Kürtçe bilmemektedir. Özellikle Türkiye'de Kürtlerin yaklaşık % 60'ı siyasi ve ekonomik nedenlerden dolayı Türkiye'nin batısına göç etmiş bulunmaktadır. Genel bir tahminle Türkiye Kürtlerinin yarıya yakını Kürtçe bilmemekte veya çok az Kürtçe konuşabilmektedir. Şehirleşmeyle birlikte asimilasyon hızlanmaktadır.

Yeni nesillerin önemli bir bölümünün anadilleri (ilk öğrendikleri dil anlamında) Türkçedir. Dolayısıyla istatistiklerdeki 'ana diliniz ne?' sorusu Kürt nüfusunun tespitinde yeterli olmayıp yanıltıcıdır. Anne ve babaları Kürtçe bilen, ancak kendileri Kürtçe bilmeyen milyonlarca kişi vardır.

4. Türkiye, İran, Irak, Suriye ve eski Sovyetler Birliği'ndeki nüfus sayımları ve istatistikler gerçek durumu ortaya koymaktan bir hayli uzaktır. Birçok Kürt aydını bu çalışmalara şüpheyile bakmaktadır.

'1970'li yıllara kadar istatistiklerde sözde ana dil saptaması yapılıyordu ve buna göre 2,5 milyon dolayında kişi anadili-

ni Kürtçe göstermişti. Ne var ki, 'Kürdüm' demenin ağır suç sayıldığı, Kürtçe konuşmanın bile yasaklandığı bir ülkede bu istatistikler gülünçtü. Çoğu insan anadilinin Kürtçe olduğunu söylemekten kaçınmakta, memurlar da zaten bunları genellikle kayda geçmemekte idiler. Örneğin, Tunceli'de (Der-sim) il ve ilçe merkezlerindeki az sayıda memurun, Pertek ve Çemişgezek ilçelerinin merkezi ile Çemişgezek'in çevresindeki birkaç köyün dışında tüm nüfus Kürt olduğu ve Kürtçe konuştuğu, yani bu ilde anadili Kürtçe olan nüfus toplam % 95'i aştığı halde istatistiklerde tam tersi görülmekte; anadili Türkçe olanlar % 72 olarak gösterilmekte idi!"²¹

Türkiye Cumhuriyeti'nin yaptığı ilk resmi nüfus sayımı olan 1927 nüfus sayımı ve onu takip eden birkaç sayımda vatandaşlara ana dilleri sorulurken, daha sonraki yıllarda yapılan sayımlarda bu uygulamadan da vazgeçilmiştir. Irak'ta hâlâ 1957 nüfus sayımının sonuçları tartışılmaktadır. Suriye Kürtlerin ise önemli bir kısmının vatandaşlık hakları bir yana, nüfus cüzdanları bile yoktur.

Türkiye'de 1927 nüfus sayımında tespit edilen, anadili Kürtçe olanların genel nüfus içerisindeki oranı % 8,7, 1935'te % 9,86'dır. 1945 sayımında ise aradan geçen on yıl içinde Türkiye nüfusu %16,3 artarken, Kürtçe konuşanların nüfusunda sayısal olarak bir artış olmadığı ilan edilmiştir.

Kürtçenin en fazla konuşulduğu iller Hakkâri %88, Van %76,6, Diyarbakır %72,6, Mardin %66,4, Muş %64, Bitlis %62,4, Ağrı %60, Bingöl %56,5 ve Elazığ %52,9 şeklindedir.

1955 sayımında bazı illerde beş yıl öncesine göre anormal düşüşler görülmüştür. Normal koşullarda böyle bir düşüşün olması imkânsızdır. Örneğin bir önceki sayımda Malatya'da 168,931 kişinin Kürtçe konuştuğu tespit edilmişken, bu sayımda sadece 4,879 kişi görülmektedir. Yani nüfusun % 97'si geçen 5 yıl içerisinde kaybolmuş bulunmaktadır. 1950'de ilin %34,9'unun anadili Kürtçeyken, 1955'te bu oran % 0,3'e düşmüştür. Gerçi bu dönemde Adıyaman Malatya'dan ayrılarak yeni bir il olmuştur. Ancak bu ilde de Kürtçe konuşan 965 kişi tespit edilmektedir! Tunceli'de

21 Kemal Burkay, a. g. e, s. 22

de durum benzer şekildedir. 1950’de Kürtçe konuşan nüfus oranını %55,9 gözükmüşken, 1955’te % 22,2’ye gerilemiş bulunmaktadır. Bingöl’de ise % 76,5’ten %13,5’e gerilemiştir.²² İzady de bu duruma dikkat çekmektedir:

"Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın sözcüsü Kaya Toperi, Amerikan Ulusal Halk Radyosunda, 1 Mart 1991 günü yayınlanan bir söyleşisinde Türkiye’de yaşayan ve ‘Kürtlülükle bağı olan’ tüm insanların sayısını 7–12 milyon olarak verirken, üç hafta sonra yayınlanan bir başka söyleşisinde ise verdiği rakamı 12–14 milyon olarak dile getiriyordu."²³

Tüm bu hatırlatmalardan sonra Kürtlerin nüfusları hakkında yine de bir şeyler söylemek mümkündür.

Türkiye’de	15. 000. 000
İran’da	8. 000. 000
Irak’ta	4. 500. 000
Suriye’de	1. 500. 000
Ermenistan, Gürcistan, Lübnan	
Kazakistan, Azerbaycan’da	500. 000

olmak üzere 2008 yılı itibariyle Kürtlerin yaklaşık otuz milyon civarında olduğu öne sürülebilir. Bu sayıyı kırk-kırk beş milyona çıkarırlar olduğu gibi 18–20 milyon düzeyine indirirler de mevcuttur.

Kürtler, başta Avrupa ülkeleri olmak üzere dünyanın birçok yerine de göç etmiş bulunmaktadır.

Dünyadaki Kürtlerin yaklaşık yarısı Türkiye’de yaşamaktadır. Tarihte Kürdistan olarak adlandırılan coğrafyanın da yaklaşık yarısı Türkiye sınırları içerisindedir.

²² Fuat Dündar, *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*, Doz Yayınları, s 107–110

²³ Mehrdad R. İzady, a. g. e. , Doz Yayınları, s. 216

KÜRTLERİN DİLİ

Dil bilimciler Kürtçe'yi Hint-Avrupa dil grubuna ait bir dil olarak kabul etmektedir. Kemal Burkay ve Izady de aynı görüştedir:

"Hint-Avrupa dil grubundan olan Kürtçe; Farsça, Peştuca (Afgan) ve Belucice ile birlikte Hint-Avrupa dillerinin İran dilleri şubesine dâhildir. Eklemlerle bir dil olan Türkçe ve Sami dillerinden olan Arapça ile hiçbir akrabalığı yoktur."²⁴

"Kürtlerin ana dilleri Hint-Avrupa dil ailesinin İran kolunun kuzeybatı alt grubuna mensuptur. Kürtçeye en yakın dil Farsçadır. Kürtçe ile Farsça arasındaki yakın ilişki Almanca ile Danimarkaca arasındaki ilişki gibidir."²⁵

Günümüzde konuşulan Kürt lehçelerini dört ana başlık altında toplamak mümkündür:

1. Kurmanci (Bahdini)
2. Sorani
3. Dimili (Zazaki)
4. Gorani (Hevremani)

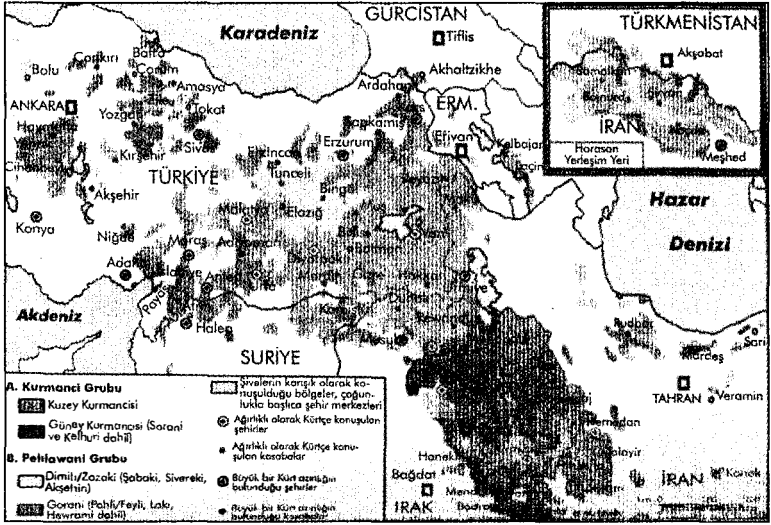
Dil bilimciler Kurmanci ile Soraniceyi, Zazaca ile de Goraniceyi birbirlerine yakın, Goranice ve Zazacayı ise Farsçaya daha yakın kabul etmektedir. Zazaca, Goranice, Kurmanci ve Soranice'nin kendi içlerinde de farklı şiveleri (ağızları) vardır. Bu konuda Kurmancinin SERHAD (Muş, Bitlis, Ağrı), MAHMUDİ (Van'ın güneyi, Hakkâri), BOHTİ (Cizre, Şırnak, Eruh, Pervari vs.), TORİ (Midyat, Nusaybin, Gercüş, Kerboran), URFİ (Urfa, Adıyaman, Malatya) ağızları örnek gösterilebilir.

En büyük tartışma konularından biri de Sorani, Kurmanci, Zazaki ve Gorani dillerinin aynı dilin lehçeleri mi, yoksa aynı kökten gelmekle birlikte tarih içerisinde birbirlerinden uzaklaşan bugün artık birbirlerinden oldukça farklılaşmış ayrı diller mi olduklarıdır.

24 Kemal Burkay, a. g. e, s. 199.

25 Mehrdad R. Izady, a. g. e, Doz Yayınları, s. 199.

Dünyadaki bütün diller belli üst başlıklarda toplanmakta ve bu başlıklar altındaki dillerin birbirleriyle ilişkileri, akrabalıkları bilimsel olarak izah edilmektedir. Dil bilimciler akraba dillerin hangi zaman aralığında ve ne kadar farklılaştıkça ayrı sayılabilecekleri konusunda birbirleriyle kesin bir uzlaşi içinde değildir.

Kürt dili ve onun başlıca lehçelerin dağılımı, Kaynak: Mehرداد İzady

Konuya siyasi açıdan yaklaşanlar ise dünyanın her yerinde 'bölücülüğe' karşı 'birlik beraberlik ve bütünlükten' yanadır. Siyasetçiler işlerine gelmeyen konularda bilimle çatışmaktan kaçınmamaktadırlar. Türkiye Türkçesi, Kırgızca, Kazakça, Özbekçe, Uygurca ve Türkmençe dillerinin hepsi 'TÜRKİ' (Orta-Asya kökenli Kadim Türkçe) kökenlidir. Ancak bugün birbirlerini anlayamayacak kadar farklılaşmışlardır. Bu dillerin hepsinde eğitim ve öğretim yapılmakta, yine bu dillerin hepsinde ayrı ayrı şiir, folklor ve edebiyat oluşmuş bulunmaktadır. Bu anlamıyla Özbekçeye Kırgızca, Kazakçaya, Azericeye veya hepsine birden 'Türkçe' demek mümkün değildir.

Kurmanci, Sorani, Zazaki ve Gorani konuşanlar için de durum aynıdır. Bu dilleri konuşanlar coğrafi sınırlarla birbirlerinin

den ayrılmışlardır. İstisnai ve birbirlerine hudut oldukları yerlerin haricinde iç içe değildirler.

Kurmanci, Zazaki, Gorani ve Sorani konuşanlar bugün birbirlerini anlamamaktadır. Bunun aksini iddia etmek ve farklılığı küçümsemek gerçeklere uymamaktadır. “Eğer Kürt dil grubunu Latince kökenli dillerle karşılaştıracak olursak, Kurmanci (yazar Kurmanci adını Kurmanci ve Soranicenin yakınlıklarından dolayı ikisi için birden kullanmaktadır) ile Pehlewani (Zazaca ve Goranicenin ikisine birden verilen, yakınlıklarını ve ortak köklerini ifade eden ad) arasındaki ilişki Fransızca ile İtalyanca arasındaki (ya da daha kesin biçimde, Fransızca ve Romence arasındaki) ilişkiye benzer. Latin kökenli dillerin özgün ana dilden değişen derecelerle evrimleşmiş modern Latince dallar olması gibi, Kürtlerin modern ana dilleri de kesin olmayan biçimde, ‘Medce’ ya da ‘Proto Kürtçe’ olarak adlandırabileceğimiz, artık kaybolmuş arkaik, tek bir dilin dallarıdır.

Kurmanci ve Pehlewani tıpkı Fransızca ve İtalyanca gibi, artık aynı dilin lehçeleri değildir, iki bağımsız dil niteliği kazanmışlardır. Kurmanci ve Pehlewani konuşanlar arasında karşılıklı anlaşma düzeyi en fazla yarı yarıyadır.”²⁶ Kürt ulusalcılığı incelenirken bu konuya tekrar dönülecektir.

“Tüm Kürtlerin yarısından fazlası, hatta yaklaşık üçte ikisi Kurmanci konuşmaktadır.”²⁷ Türkiye Kürtlerinin %85-90’ı, İran’ın Türkiye ile sınır olan kesimi, Horasan Kürtleri, Irak’ta Zaho, Barzan ve Duhok bölgesi (Bahdinan bölgesi), Suriye Kürtlerinin tamamı, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Lübnan Kürtlerinin tümü Kurmanci konuşmaktadır.

Kurmanciden sonra en fazla konuşulan ‘Sorani’dir (Tahminen %20-25). Kuzey Irak’ın Kerkük, Süleymaniye, Erbil bölgeleri ile İran-İrak sınırındaki Senandaj, Mahabad, Sakız, Bane ve Serdeşt mntıkalarında konuşulmaktadır.

Zazaca sadece Türkiye’de Güneydoğu Toroslar üzerinde, Adıyaman’ın Gerger ilçesinden Bitlis’in Mutki ilçesine kadar

26 Mehrdad R. Izady, a. g. e, s. 302.

27 Kemal Burkay, a. g. e, s. 199.

(Siverek, Çüngüş, Çermik, Ergani'nin kuzeyi, Eğil, Maden, Palu, Dicle, Hani, Lice ve Kulp'un kuzeyi, Genç ilçeleri) kuzeyde de Bingöl, Tunceli, Erzincan ve Sivas'ın doğusuna kadar olan bir alanda Kürtlerin toplam nüfuslarının yaklaşık %7'si tarafından konuşulmaktadır. Zazaca konuşanların nüfuslarını beş milyona kadar tahmin edenler vardır. Kanaatimizce bu rakam Türkiye'de iki milyon civarındadır.

Zazaların sosyolojik yapıları da Kurmançlardan farklılık göstermektedir. Zazaların hemen hemen tamamına yakını yerleşiktir ve Kurmançlar gibi bir aşiret yapıları yoktur. Kâvar, Az, Musyan vb coğrafi, bölgesel aidiyetler vardır. Zazalarda, bölgede sözü geçen saygın kişiler vardır ve bu kişiler, çoğunlukla aynı bölgede birden fazla kişi de olabilmektedir. Toplum 'aileler' şeklinde örgütlenmiştir. Sünni Zazalarda tarikat bağları ve dini hayat daha güçlüdür. Köylerin büyük çoğunluğu dağlık ve sulaktır, temizlik ve yemek kültürü daha gelişmiştir. Tüm dağlı kavimler gibi davranışları daha serttir. Ziya Gökalp'in yüzyıl öncesinden vurguladığı gibi Diyarbakır şehir merkezinde çalışan Zazalar, duvarcılık, fırıncılık, tamirat ve el sanatları gibi kişisel beceri isteyen işlerde daha başarılıdırlar.

Kürt siyasal hareketleri içinde de çok sayıda ünlü Zaza vardır. Kürdistan Demokrat Partisi'nin Başkanları Faik Bucak, Sait Elçi ile Seyit Rıza, Dr. Şıvan (Sait Kırmızıtoprak) ve Yılmaz Güney ilk akla gelenlerdir.

Şeyh Said ailesinin kökeni Kurmanç olmasına rağmen müritlerinin çok büyük bir kısmı Zazalardan oluşmaktadır. Şeyh Said olayına katılanların neredeyse %80-90'a varan kısmı Zazadır. Şeyh Said ailesinin Palu'da oturan ana gövdesi de Zazaca konuşmaktadır.

Gorani ise Irak ve İran'ın güneyinde, Kürtlerin yaşadıkları en uç noktada dar bir bölgede Kürtlerin çok az bir kesimince konuşulur.

KÜRTLERİN FİZYONOMİSİ

Bugün dünyada Japonlar, Çinliler, Kazaklar, Özbekler, İsveçliler ve Kızılderililer gibi kendilerinden başka halklarla karışmamış, birbirlerine çok benzeyen saf tipolojileri olan halklar mevcuttur. Ancak aralarında Türkiye Türklerinin ve Kürtlerin de olduğu birçok halk için bu söylenemez. Asırlar boyunca çoğu tarih sahnesinden silinmiş değişik halkların bir potada erimesi sonucu oluşan milletlerde ortak bir fizyonomiden bahsedilemez. Göç yolları üzerinde bulunmuş olmak da bu durumun bir diğer nedenidir.

"Kürt tipleri mukayese edilecek olursa 'Kürt tipi' ismi verilebilecek umumi bir enmuzec bulmak fikrinin imkânsızlığı ortaya çıkar. Hal böyle olduğuna göre, en dikkatli müşahedecilerin umumileştirme teşebbüsleri bile, sadece şahsi bir kanaat olarak telakki edilmelidir."²⁸

Türkiye'deki yaygın kanaat Kürtlerin 'karakaşlı, kara gözlü' ve esmer oldukları noktasındadır. Ancak özellikle Bohtan (Şırnak-Cizre), Tor (Midyat-Nusaybin-Hasankeyf), Hakkâri ve Zaho bölgelerinde Kürtlerin büyük bir kısmı sarışın, mavi ve yeşil gözlüdür. Kürt tarihçileri bu durumu Kürtlerin Baltık sahillerinden göç eden Ari Medlerin torunları olmalarına bağlamakta ve sarışın-renkli gözlülüğün bundan kaynaklandığını öne sürmektedirler.

KÜRTLERİN DİNİ

Zerdüştlük

Kürtlerin Müslümanlık öncesi neredeyse tümüyle Zerdüştininde oldukları yaygın bir kabuldür. Zerdüştlük aydınlık ile karanlığın, iyilik ile kötülüğün sürekli çatışma halinde olduğu düalist (ikili) bir öğretilerdir. İyilik ve aydınlığın temsilcisi HÜR MÜZ (Ahura Mazda), kötülük ve karanlığın temsilcisi ise EHRİMEN'dir. Hürmüz ile Ehrimen savaş halindedir. Bu aynı

28 İslam Ansiklopedisi, Kürtler maddesi.

zamanda iyi niyetli ruhlarla kötü niyetli şeytanların savaşıdır. Sonuçta üstün durumda olan ve iradesini egemen kılan Hürmüz'dür. Birçok araştırmacı Zerdüştlük inancı ile semavi dinlerdeki 'tanrı-şeytan' mücadelesi arasındaki benzerlikten hareketle Zerdüş'tün peygamber olabileceğini, öğretisinin ise zamanla tahrif edilmiş olabileceğini ileri sürmüştür. "Zerdüş inancı, onun sunduğu saf biçimiyle kalmamış, zamanla İranlıların daha önceki inançlarıyla, hatta komşu halkların inançlarıyla belli bir bileşime ulaşmıştır.

İran sarayı daha başından Zerdüştiliği benimsemiş ancak büyük tanrı Ahura Mazda'nın yanında, eski İran tanrıları Mithra ve Anahita da varlıklarını sürdürmüştür."²⁹ Eldeki bazı kanıtlara göre Zerdüş, MÖ 660 yılında Batı İran'da Medya'da doğmuş, daha sonra doğuya doğru Afganistan'ın Belh şehrine giderek inancını yaymaya başlamıştır. MÖ 583 yılında 77 yaşındayken Belh'i ele geçiren yabancılar tarafından öldürülmüştür.³⁰

Müslümanlığın yayılmasından sonra Zerdüştlük gittikçe zayıflamaya başlayarak Kürtler arasında silinmiştir. Bugün İran ve Hindistan'da çok az sayıda Zerdüş yaşamaktadır.

Manilik

MS 3. yüzyılda Hıristiyanlık ile Zerdüştlüğü telif eden Mani adında bir din adamı ortaya çıktı. Barış yanlısı olan ve et yemeyi yasaklayan Mani dini (Maniheizm) bir müddet Sasani sarayında da itibar gördü. Bir müddet sonra yasaklanarak taraftarlarına ağır baskılar uygulandı.

Sasaniler döneminde Newroz ve Mihrican, önemli bayramlardı. 21 Mart Newroz gecesi ve gündüzünde büyük ateşler yakılıyordu.

Yezidilik

Kürtler arasında rastlanan bu inancın kurucusu 11. yüzyılın sonunda ve 12. yüzyılın başında yaşamış olan Şeyh Adı'dır. Şeyh Adı'nın Lübnanlı, Arap kökenli Müslüman bir mutasavvıf olma-

29 Kemal Burkay, a. g. e, s. 98

30 Cegerxwin, *Tarix Kürdistan*, cilt 1, Roja Nu yayınları.

sı konunun izahını zorlaştırmaktadır. Yezidi inancının kurallarını kapsayan 'Mushaf'a Reş' ve 'Kitabul Cilve' adlı iki kutsal kitabın onun tarafından kaleme alındığı öne sürülmekte, bazıları ise bu kitapların daha sonraları Şeyhin çocukları ve torunları tarafından yazıldığını iddia etmektedir.

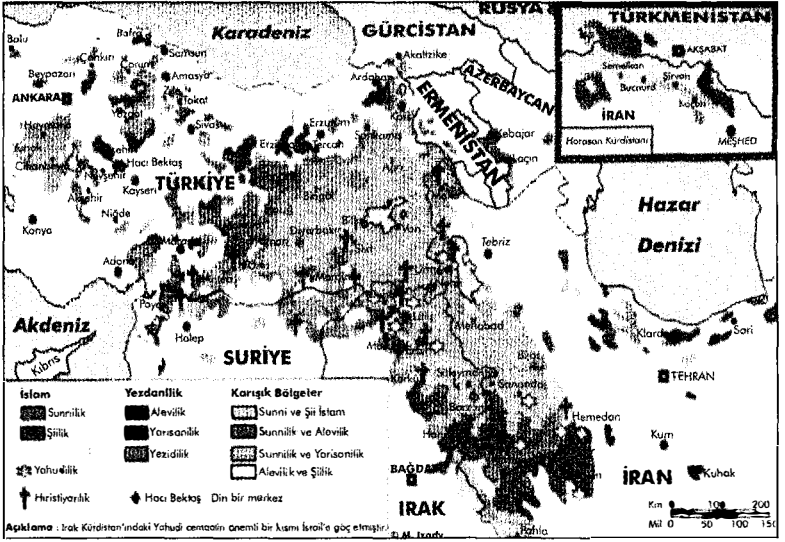
"Şeyh Adi, Sincar (Şengal) bölgesinde Laleş vadisinde öldü. Burası Yezidiler bakımından kutsal sayılan, ziyaret edilip hacı olunan bir yerdir. Yezidi adının kaynağının İran'daki Yezd kenti olduğuna ilişkin görüşler de vardır; sözde Yezidiler oradan göç etmişlerdir. Ancak Yezidi inancının Zerdüşt'e dayandığı, Zerdüşt'ün adlarından birinin 'Yezdan' olduğu söylenir. 'Yezdan' Kürtler arasında aynı zamanda Tanrı'ya verilen bir addir. Yezdani Pâk (temiz ya da kusursuz tanrı) sözü bugün de halk dilinde yaygın olarak kullanılmaktadır.

Yezidilik, Maniheizm ve Zerdüştlükle büyük benzerlik gösterir. Hürmüz ve Ehrimen biçimindeki iyilik ve kötülük tanrısı ayırımı, Yezidilerde Huda (tanrı) ve Meleki Tavus (şeytan) biçimine dönüşür. Yezidilerde de ateş kutsal bilinir. Yezidiler güneş doğup batarken dua ederler. Kutsal kitapları Kürtçe yazılmıştır. Duaları oldukça duru, kolay ve anlaşılabilir bir Kürtçe ile yazılmıştır."³¹

Yezidilik inancı bazı hususlarda Hıristiyanlık ve Müslümanlıktan da esinlenmiştir. Bugün bile tam olarak nasıl oluştuğu, ilk olarak tarihin hangi döneminde ortaya çıktığı tartışılmaktadır. Yezidi inancı geçmişte Kürtler arasında oldukça yaygınken tarih içerisinde erimeye yüz tutmuştur. Bir dönem Halep, Urfa, Viranşehir, Mardin, Diyarbakır Bismil, Batman Beşiri, Midyat, Nusaybin, Cizre, Şırnak, Van ve Ağrı yörelerinde yoğun olan büyük Yezidi nüfusu bugün çok büyük oranda azalmıştır. Günümüzde Türkiye'de on bin civarında Yezidi yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu rakam yurtdışına göçlerden dolayı her geçen gün daha da azalmaktadır. Halen çoğunluğu Musul yakınlarındaki Şengal Dağı yöresinde olmak üzere; Suriye'nin Kürt Bölgesi, Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan

31 Murat Öztemiş, *Yezidiler ve Süryaniler*, Ekin Yayınları, 1988, İstanbul; Kemal Burkay, a. g. e, s. 102

ve Avrupa ülkelerinde yaklaşık beş yüz bin Yezidi yaşadığı tahmin edilmektedir.

Kürdistan'ın dinsel bileşimi, Kaynak: Mehrdat İzady

Hıristiyanlık ve Yahudilik

İslam öncesi dönemlerde, Ermeni ve Gürcüler gibi, etnik olarak Kürt kimliklerini muhafaza eden Hıristiyan veya Yahudi Kürtlere rastlanmamaktadır. Tarih içerisinde mutlaka bazı Kürtler Hıristiyan olmuştur. Ancak Hıristiyanlığı kabul eden Kürtlerin etnik kimlikleri Hıristiyan Ermeni, Asurî, Süryani ve Nesturilerin içinde erimiştir. Bugün bazı yörelerde Kürtçe konuşan Hıristiyanlar vardır. Midyat ve Dargeçit yöresinin bazı köyleri buna örnek gösterilebilir. Ancak Kürtçe konuşan bu Hıristiyan köylüler, Süryani olduklarını söylemekte, Kürtlüğü kabul etmemektedirler. Ayrıca Hakkâri ve Urmiye yöresindeki Nesturilerin gelenekleri ve aşiret yapıları Kürtlerle büyük benzerlikler gösterdiğinden bazı araştırmacılar Nesturilerin Hıristiyan Kürtler olabileceklerini öne sürmektedir. Nesturiler ise Kürt asıllı olabilecekleri yönündeki tezleri şiddetle reddetmektedirler.

Moldovya'daki Hıristiyan Gagavuzlar kendilerini Türk kabul edip, Türkçe konuşurken, bugün kendilerini 'Kürt' kabul eden Hıristiyan bir topluluk bulunmamaktadır.

Kürtlerin yaşadıkları coğrafya içerisinde Yahudiler, dağınık, küçük ve içlerine kapanık topluluklar halindeydiler. 1948'de İsrail'in kurulmasından sonra tamamına yakını İsrail'e göç etti. Tarihi gerçeklerle hiçbir ilgisi olmayan 'Kürt Yahudiler' meselesine ilerleyen sayfalarda, siyasi bölümde tekrar döneceğiz.

İslamiyet

Kürtler Hazreti Ömer döneminde, 637 yılından itibaren Müslümanlığı kabul etmeye başladılar. 639 tarihinde Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'nun Müslümanlarca alınması ve 644'te Kadisiye Savaşı ile İran'ın yönetiminin tümüyle Müslümanların eline geçmesinden sonra Kürtler arasında Müslümanlık büyük bir hızla yayılmaya başladı. Kürtler, Müslümanlığı Türklerden 200 yıl önce kabul ettiler. Türkiye'nin en eski camii, 639 yılında tarihi Mar-Toma Kilisesi'nden çevrilen Diyarbakır Ulu Cami'dir. Bugün çok az sayıda Yezidi'nin dışında, Kürtlerin yaklaşık %98-%99'u Müslümandır.

Kürtlerin Mezhebi

Müslüman Kürtlerin %90'a yakın bir bölümü Sünni; yaklaşık %10'luk kesimi ise Şii ve Alevidir. Alevi Kürtler bu oranları Alevisler ve Şiiler lehine abartılı olarak ileri sürmektedir. Kürt aydınlarından Kemal Burkay da % 25 Alevi – Şii; %75 Sünni oranını vermektedir.³²

Fırat Nehri'nin güneyindeki Urfa, Diyarbakır, Mardin, Batman, Siirt, Şırnak, Hakkâri, Bitlis ve Van illerindeki yaklaşık beş bin köy içinde Alevi olan köy sayısı ancak yirmi civarındadır. Suriye'deki Müslüman Kürtlerin tamamı Sünnidir. Zazaların büyük kesiminin Alevi olduğu da oldukça yaygın, ancak tamamen yanlış bir iddiadır. Fırat (Murat) nehrinin güneyindeki (Siverek,

32 Kemal Burkay, a. g. e. , s. 28

Çüngüş, Çermik, Ergani, Dicle, Eğil, Hani, Maden, Guleman, Palu, Genç, Bingöl, Lice, Kulp, Mutki) Zaza köylerinin tamamına yakını Sünni; Dersim, Erzincan, Sivas kesimi Alevidir. Bu anlamıyla Fırat Nehri adeta bir Alevi-Sünni sınırırır denilebilir.

Türkiye ve Suriye Kürtleri arasında Şii yoktur. Şii Kürtler Irak Kürt Bölgesi'nin güneyi (Hanakin yöresi) ile İran'ın Kirmanşah ve Horasan taraflarındadır. İran ve Irak Kürtlerinin de büyük bir çoğunluğu Sünnidir. Ayrıca yine Kirmanşah ve Hewreman bölgesinde Şiilikten oldukça farklı ancak Türkiye Aleviliğine yakın Ehl-i Hak inancına mensup olanlar vardır. Ehl-i Hak inancında olanların sayıları azdır.

Sünni Kürtlerin yaklaşık %80'in üzerinde bir kesimi Şafii; geri kalanı ise Hanefi mezhebindedir.

Kürtlerin yine çok büyük bir çoğunluğu Nakşibendi Tarikatı'na mensuptur. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri Nakşibendliği Hindistan'daki Şeyh Abdullah Dehlevi'den halifelik alarak Osmanlı coğrafyasına getiren Mevlana Halid'in Süleymaniyeli bir Kürt olması ve sayıları 60'ı aşkın halifelerinin yarıya yakınının da yine aynı şekilde Kürt olmasıdır.

Orta Doğu ülkelerinin hiçbirinde sağlıklı, dürüst istatistikler olmadığından sayılarla ilgili tüm öngörüler gözlem ve tahminlere göre yapılmakta ve bu durum tartışmaya açık bulunmaktadır. Bizim tespitlerimiz için de durum aynı şekildedir.

KÜRT EDEBİYATI VE FOLKLORU

Kürtler tarihte büyük devletler kurmuş olan Türkler, Farslar ve Arapların ortasında yaşamışlardır. Bu halklar gibi uzun süreli devletleri olmamasına rağmen dillerini, kültür ve geleneklerini adeta mucizevî bir şekilde muhafaza etmeyi başarmışlardır. Özellikle Kürt halk müziği ve folkloru muhteşemdir. Orijinalliğini, kendine has makam ve usullerini günümüze kadar korumuştur. Sözlü edebiyat, müzik ve folklor oldukça gelişkindir. Dil ve kültürün gelişimi merkezi birlik ve devlet olgusu ile doğrudan ilintilidir. İslam coğrafyasında Türkçenin yönetim, Arapçanın

ilim, Farsçanın ise edebiyat dili olarak öne çıkması Kürtçenin öne çıkmasını engellemiştir.

İbnü'l Esir, İbn-i Teymiye, İbnü'l Halikan, Ebu'l Fedâ, Bitlisli Şerefhan, İdris-i Bitlisi, Şair Nefî ve Urfalı Nabi, Bediüzzaman Said-i Nursi başta olmak üzere birçok Kürt asıllı yazar, şair ve bilim adamı eserlerini Arapça, Türkçe veya Farsça olarak yazmıştır. Günümüzde de Yaşar Kemal ve Suriye'de Said Ramazan Buti örneklerinde olduğu gibi birçok Kürt, eserlerini Arapça, Farsça veya Türkçe yazmakta, aynı durum devam etmektedir.

Kürt edebiyatı tarihine ilişkin kaynaklar ilk klasik Kürt şairleri olarak Goranice yazan ve türbesi İran'ın Hemedan şehrinde olan Baba Tahir-i Üryan (1000–1054) ile Kurmanci yazan Ali-yi Hariri'yi (Hakkâri, Şemdinli Harir-Harir köyü 1010–Harir 1078) göstermektedir.³³ Klasik dönemin bütün önemli eserleri öncelikle Kurmanci olmak üzere Kurmanci ve Gorani dillerinde yazılmıştır. Zazaca yazılanlar çok az, Soranice olanlar ise yeni ve son iki yüzyıla aittir.

Minorsky, Baba Tahir'den övgüyle bahseden şiirlerindeki derin tassavufî öğretilerden dolayı onu Ömer Hayyam'a eşdeğer görür.³⁴

Kurmanci yazan, 1567–1640 yılları arasında yaşamış³⁵ ve Tasavvuf edebiyatının doruklarında olduğu kabul edilen Melay-i Ceziri de birçoklarınınca şiirlerindeki derin mana ve edebîlikten dolayı Mevlana Celadeddin-i Rumi ile kıyaslanır. Bediüzzaman Said-i Nursi onun aşktaki makamını şöyle ifade eder. 'Mevlana Celadeddin-i Rumi, Mevlana Camî ve Molla Ahmed-i Ceziri'nin aşk meşrebindeki makamları birdir.'³⁶

'Ceziri'nin şiirinde hâkim olan ruhun unsurlarını; ihtişam, hassasiyet, kendine güven ve dikkat olarak özetleyebiliriz.'³⁷

33 A. Jaba Recuell de notices et extraits kurdes, Saint Petersburg, 1860

34 Kemal Burkay, a. g. e, s. 204

35 Osman Tunç, *Divan*, s. 7

36 Osman Tunç, *Molla Ahmed-i Ceziri Divanı*, Türkçesi, Kent Yayınları s. 9; Abdülkadir Badıllı, *Bediüzzaman Said Nursi, Mufasssal Tarihçe-i Hayat*, Timaş, 1990, İstanbul, cilt 2, s. 630.

37 Martin Hartman, *Der Kurdische Diwan Des Schech Ahmed. S. Calvary Co. 1904*, Berlin.

Kürt edebiyatının geçmişten günümüze en önemli simaları olarak: Kurmancide Yezidilerin kutsal kabul ettikleri Şeyh Adi bin Musafir'in oğlu Mushaf-ı Reş'in yazarı Şeyh Hasan (doğumu 1195), Kürtçe Mewlud'ün yazarı Hakkârili Mele Ahmedé Bate (1417–1494), 1586 yılında Kürtçe Yusuf u Zuleyha'yı yazan Hizan Beyi Mir Şeref'in dengbeji olduğu söylenen³⁸ Selim Süleyman, Gençler için 'Gulzar' adlı küçük bir Kurmanci-Arapça-Farsça sözlük hazırlayan ve birkaç şiir derleyen Bayazidli İsmail (1654–1710), 1590–1660 yılları arasına yaşadığı var sayılan Hespe Reş (Kara At), 'Şex Senan' ve 'Bersis' adlı eserleri günümüze ulaşan Müküs'lü Faqiye Teyran, 1650–1706 yılları arasında yaşamış Kürt klasik edebiyatının meşhur aşk destanı 'Mem u Zin' ile 'Nubihar' ve 'Aqida İmane'yi kaleme alan aslen Hakkârî'nin Xan köyünden olup türbesi Doğu Beyazıt'ta bulunan Ahmedé Xani sayılabilir.

Lirik yazar Perişan Dinawari (ölümü yaklaşık olarak 1395), Muhammed Kandulayi (17. yy. sonları), Hana Qubqdi (yaklaşık olarak 1700–1759), Serheng Elmas ve Mirza Şafi Dinawari (ikisi de 18. yüzyıl ortaları), en ünlü Nakşibendî şeyhlerinden Mewlana Xalid-i Bağdadi, Seyda Hewrami (1784–1852), Ahmed Beg Kumasi (1796–1889), Muhammed Zengena Gamnak-i Kerkuki (18. yy. başları), Muhammed Veli Kirmanşahi (ölümü 1901), kadın şair Mes-tura Mah Şeref, Xatun Qadiri Zend (1805–1848) Gorani ve onun Hewramani lehçeleri ile yazmış ünlü şairlerden birkaçıdır.

Soranice yazılı metinler Kurmanci ve Goraninin aksine çok daha yakın dönemlere aittir. Soranice yazan ilk ünlü ozan, esas adı Mela Hıdır olan ve Şehrezor'un Karadağ köyünde doğan Nalini'dir. (1797–1855) Soranicedeki ilk kapsamlı eserler, edebi değerlerinden ziyade Hacı Qadir Koyi'nin (1817–1897) eserleri gibi yurtsever temalarıyla dikkat çekmiştir. Bunları Kurmancinin Alîye Hariri, Ahmedé Xani ve Mela-i Ceziri gibi devlerinin eserleriyle kıyaslamak mümkün değildir. Bu konuda Şeyh Rıza Talabani'nin (1835–1909) nefis hicivleri istisna tutulmalıdır.

Zazacada yazılan en önemli eser ise 1863–1950 yılları arasında yaşamış Liceli şair Mela Ahmedé Xasi'nin mevlüdüdür.

38 Prof. Qanate Kurdo, Tarixa Edebita Kurdi, c. 1, s. 103

20. yüzyılın başlarından itibaren Kurmanci, Sorani, Zazaki ve Gorani yazan aydınların sayısında büyük artış olmuştur. Kürtçe yayınlanan ilk gazete 1898 yılında Botan Miri Bedirxan Bey ailesinden Mithat Bedirxan'ın Mısır'da çıkardığı 'Kürdistan' isimli gazetedir.

KÜRT FOLKLORU VE MÜZİĞİ

Dünyanın bütün halklarında sözlü anlatım yazılı anlatımdan önce başlamış, halk kültürüne mal olmuş şarkı, türkü, masal, hikâye, destan ve atasözleri daha sonraları yazıya geçirilmiştir. Tarih boyunca uzun süreli devletlere ve sistemli bir Kürtçe eğitime sahip olamamış Kürtlerde de doğal olarak söz konusu edebi ürünler yazılı eserlerden çok, sözlü olarak nesilden nesile aktararak günümüze kadar ulaşmıştır. Bütün tarihi dezavantajlara rağmen Kürt halk edebiyatı, müzik ve folkloru inanılmaz derecede güçlüdür. Bu durum konuyla ilgili araştırmacıları çoğu kez hayrete düşürür. 'Folklorumuz, yani halk edebiyatı, dünya ölçüsünde ön sıralarda yer alır. Yakın Doğu'da hiçbir ulusun folkloru Kürt folklorunun düzeyine erişemez.'³⁹

Kürt edebiyatına eğilen araştırmacıya en çarpıcı gelen şey, folklor zenginliğidir. Türk, İranlı ve Arap komşuları gibi okulda Kürtçe okuyup yazamadığı için ana dilini geliştirme olanağından yoksun kalmış Kürt, kendini sözel folklor edebiyatına indirgemiş bulunmaktadır. Yalnızca geçmiş kuşakların zengin katkılarıyla beslenmiş bir folklor değildir bu; sürekli olarak yenilenme ve zenginleşme yolunda şaşırtıcı bir dirim ve yaratıcı güçle beliren, çoğunlukla Kürt potasında komşu folklor temalarını da eriten bir bütündür.⁴⁰

Ünlü Kürt aydını Kemal Burkay, ulusal eğitim politikalarının belirlendiği 1920-1930'lu yıllara kadar Arap, Pers ve Türklerde de özellikle kırsal kesimde eğitilmiş insan ya da okur yazar oranının Kürtlerden çok farklı olmadığını; Kürtlerdeki bu folklor ve müzik

39 Celadet Bedirxan, Hawar, sayı 33, Klasiken Me.

40 Bazil Nikitin, a.g.e., s. 445,449.

zenginliğinin başka tarihsel ve sosyal nedenleri olması gerektiğini ileri sürer.

“Kanımca bunda, çok eskilere uzanan Kürt tarihinin ve zengin kültür mirasının önemli payı var. Bin yıllar boyu hep büyük uygarlıklara komşu ve onların içinde olan, bu uygarlıkların yaratılmasına büyük katkısı olan bir halkın folklorunun zengin olması doğaldır.

Kürt halkı Mezopotamya destanlarını, İran masallarını, Yunan mitolojisinin öykülerini, Türk, Ermeni, Gürcü ve Arap özyiğlerini alıp, kendi potasında eritirken onlara da kendi ürünlerini sundu.”⁴¹

Meme Alan Destanı, Siyabend u Xacé, Ker u Kulık, Seva Hacı, Mem u Eyšé, Zembilfiroş, Dota Gurca, Dım Dım Destanı, Derweşe-Abde, Mem-e Alan gibi manzum eserler ve destanlar Klasik Kürt folklorunun, halk edebiyatının en ünlü örneklerinden birkaçıdır.

Halkın yaşamındaki önemli olaylar, aşklar, savaşlar, direnişler, aşiret çatışmaları genellikle aşk ya da kahramanlık türkülerine dönüşür. Bu türküler uzun hava türündendir. Mısrarlarda ölçü serbesttir. Kimi uzun, kimi kısadır; ama aralarında güçlü bir ses uyumu vardır. Son derece özgün bir makamla okunurlar. Dengbej (Ozan) kimi zaman sözcükleri peş peşe, izlemesi güç bir hızla okur; kimi zaman yavaşlar, bir sözcük ya da hece üzerinde sesini dalgalandırır; sesi alçalıp yükselir, nakarata başvurur.

Dengbej genellikle türküyü makamıyla okuyan ve öyküyü bilip anlatan kişidir. İlle de kendi bestesini okuması gerekmez. Ama dengbejler içinde güfte yazıp beste yapanlar, yani gerçek halk ozanları da çıkar. Bunlar arasında manzum öyküler yaratan, 19. yüzyılda yaşamış ve gözlerini kaybetmiş Evdale Zeynike gibi ozanlar da vardır. Her biri başlı başına bir ekol olan ve vefat etmiş bulunan Mihamed Arıf Ciziri, Hasene Ciziri, Kavus Ağa, Xarebeté Xaço, İsa Berwari, Meryem Xan ve Ayşe Şan gibi ozanlar son dönem klasik Kürt müziğinin en önemli temsilcileridir. Mı-

41 Kemal Burkay, a. g. e, s. 213–214.

hamed Şexo (1948–1989), Şıvan Perwer (D. 1955), Said Gabari (D. 1956), Aram (D. 1934) ve Nasır Rezzazi her biri ayrı bir tarz sahibi olan, günümüzün önde gelen ünlü Kürt sanatçılarıdır.

Kürt folklorunun derlenmesinde 19. yüzyıldan başlayarak A. Jaba, E. Prym, Albert Socin, Oscar Mann, Hugo Makas, Bazil Nikitin, Lescot, Thomas Bois, S. Wikander, D. N. MacKenzei, J. Blau gibi çok sayıda Batılı araştırmacının değerli katkısı olmuştur. Kürt araştırmacıların da bu konuda önemli çalışmaları vardır. Hacıye Cindi ve Emine Evdal tarafından 1936 yılında yayınlanan 664 sayfalık Folklor Kurmanca; 1972’de Ordixane Celil tarafından hazırlanmış, içinde 2181 atasözü ve 38 fıkra yer alan Mesele u Meteloken Kurda; Ordixane Celil ve Celile Celil kardeşlerin beraber hazırladıkları Kürt halk masallarını kapsayan Çiroke Cımeta Kurda ve 1978 yılında bastıkları 2 cilt 1000 sayfayı aşan Folklor Kurdi; Hacıye Cindi’nin 800 sayfalık atasözleri ve deyimleri içeren Meselok u Xeberoken Cımeta Kurda adlı eserleri ilk başta sayılabilecek olanlardır.⁴²

Folklor alanında çalışma yapan Kürt araştırmacılar arasında Kamuran Bedirxan, Cegerxwin, İsmail Haqi Şaweys, Cemal Nebiz, Mokri, Maruf Xaznedar, A. Eyyubiyani, Piremerd, Giv Mukriyani, Mehmed Emin Bozarlan, Malmısanij Mehmed Uzun, Vazgal Bazidi, M. Ararat ve Sabri Botani önde gelenlerdir.

KÜRTLERDE SOSYAL YAPI

Her toplumda, her millette belli sınıflar ve katmanlar olduğu gibi, Kürt toplumunda da sosyal yapı belli katmanlardan oluşmaktadır. Kürt toplumunun feodal-yönetici üst kesimi şunlardan oluşur:

42 Kemal Burkaya, a. g. e, s. 218.

Mirler (Beyler)

Mirler (Beyler) Kürt toplumunun en aristokrat kesimidir. Bunlara yerel hükümdarlar da denilebilir. Aşiret reisleri ve sıradan ağalardan farkları, tarihin herhangi bir döneminde siyasi hâkimiyet sağlamış olmaları ve birçok aşiret ve ağadan meydana gelen geniş bir bölgeyi yönetmiş olmalarıdır. Bu tip aileler tarih sahnesine ilk çıktıkları dönemde küçük bir aşiretin ağası, şeyh, molla veya sıradan bir köylü ailesi de olabilirler. Herhangi bir şekilde güç elde ederek etkinlik sağlar ve sınıf atlarlar.

Kürt siyasi tarihinin en önemli aileleri olan Mervaniler ile Eyubilerin ilk ataları sıradan köylülerdir. Bitlis Beylerinin ilk ataları aşiret ağası, Eğil Beylerinin ilk atası Pir Mansur ve Pir Hattap ise Abbasilere mensup bir derviş-din âlimidir. Başlangıçta din alimi olan bir kişinin çocukları zaman içinde Ağa, daha sonradan ise Mir (Bey) olabilir. Eğil Beylerinin dedeleri ilk başlarda bir dini lider iken sonradan torunları siyasi lider haline gelmiş, ailenin Piran'da (Dicle ilçesi) kalan kolu Ağa, Eğil'e yerleşen kısmı Mir olmuştur.

Bey aileleri kendi aralarında da farklılıklar gösterir: Bir kısım bey aileleri, Botan Beyleri (Bedirhaniler) gibi Osmanlı öncesi dönemden beri hüküm sahibi olup, daha sonraki dönemlerde de bu hükmünü devam ettiren ve Osmanlı devlet yönetiminde de yetki sahibi olan, valilik ve paşalık görevlerinde bulunan ailelerdir.

İkinci gruptakiler ise geçmişte bir dönem hüküm sürmüşken, zamanla siyasi ve ekonomik güçlerini kaybetmiş ve tersine bir süreçle ağa, eşraf seviyesine inmiş ailelerdir. Halen Kürtler arasında bu durumda olan çok sayıda aile vardır. Bu tip ailelerin isimleri kalmış, ancak etkinlikleri kalmamıştır.

19. yüzyılın başlarından itibaren İstanbul'a yerleşen ve Cumhuriyet dönemine kadar etkinliklerini sürdüren, çocuklarını Avrupa'da okutan ve çok sayıda asker ve sivil bürokrat ile şair, yazar, bilim adamı, sanatçı ve paşa (Osmanlı Paşası) çıkarmış bulunan Kürt ailelerin içinde en önde gelenleri Cizreli Bedirhaniler (Mire Aziz) ile Süleymaniyeli Babanlardır. Bedirhaniler ve Babanlara Kürt aristokratları denilebilir.

Ağalar

Ağalardan kastedilen aşiret ağalarıdır. Yoksa büyük toprak sahibi veya zengin olanlar kastedilmemektedir. Bugün Çukurova'da zengin ve toprak sahibi olana ağa denmektedir. Kürt toplumundaki ağa küçük bir aşiretin ağası olabileceği gibi onlarca aşiretten oluşmuş bir aşiretler federasyonunun ağası da olabilir. Viranşehirli İbrahim Paşa Milli, Muş-Ağrı yöresindeki Hayderan Aşireti'nin ağası Kör Hüseyin Paşa, Midyat yöresindeki Heverkan Aşireti ağası Haco Ağa gibi kişiler aşiretler konfederasyonunun ağalarıdır. Aslında bu ağalar birkaç kuşak bu güçlerini devam ettirebilirseler Mir (Bey) sınıfına yükselmiş sayılabilirler.

Ağaların çoğunluğu, eğitimsiz, okur-yazar olmayan, etkinliklerini çoğunlukla akrabalarının çokluğu ile kaba kuvvetten alan kişilerdir. Aşiret ağalığı çoğunlukla babadan oğula geçer, ancak ailenin bir diğer ferdi de etkinlik göstererek ağalığı alabilir. Rekabet çoğu kez amca-yeğen veya amca çocukları arasındadır. Ağalık için çoğu kez amca veya amca çocukları ile kanlı çatışmalara girilir.

Sıradan ağanın gücü lokaldir. Bazen etkinliği bir veya iki köye kadar inebilir. Gücü kendi aşireti ile sınırlıdır. Eğer aşireti bir 'Bend'e (konfederasyona-kader birliği yapmış aşiretler topluluğuna) bağlı ise Ağa, bu 'Bend'in üst ağasına veya bölgedeki Mir'e bağlıdır.

Aşiretlerin bir kısmı 'Koçer' (göçebe), büyük bir bölümü ise yerleşiktir. Yarı göçebe aşiretlere de rastlanır. Bazen 20-30 aşiret bir 'bend'e ve onun üst ağasına tabi olabilir.

Eşraf

'Eşraf' şehir ve ilçe merkezlerindeki büyük ailelerdir. Bunlar çoğunlukla köy-aşiret kökenli olmakla beraber en az üç-beş kuşak önce herhangi bir nedenle şehre yerleşmiş ve aile fertleri içinde çok sayıda memur, tüccar, âlim ve asker (subay) olan ailelerdir. Çoğunlukla memuriyet ve ellerinde bulundurdukları köylerin geliri ile geçinirler. Yer yer büyük ticaret yapmalarına rağmen görece düşük bir iş olan esnaflık yapmaları küçümsenir ve bu duruma çok az rastlanır.

En önemli özellikleri eğitilmiş olmaları, zenginlikleri ve devlet yönetimindeki etkinlikleridir. Şehir etrafındaki aşiretlerle beylerin devlet ve şehir hayatı ile ilişkilerini bu eşraf aileleri düzenler. Özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde devletin merkezileştirme politikaları sonucu yerel beylerin etkilerinin kırılması, merkezi devlet yönetimiyle uyumlu bu şehirli eşraf ailelerinin gücünü arttırmıştır.

Tanzimat'tan sonraki dönemde ve Cumhuriyet'in kurulmasından 1950'de Demokrat Parti'nin iktidarı devralmasına kadar geçen sürede Kürtler içerisinde şehirli eşraf, etkinlikte mirlerin (beylerin) de önüne geçmiştir.

Tanzimat'tan sonra Osmanlı'nın merkezileştirme siyaseti sonucu yerel Kürt yönetimleri olan mirlikler tasfiye edilince şehirli eşraf devlet ile işbirliğine girerek etkinliğini arttırmıştır. Cumhuriyet dönemindeki CHP tek parti iktidarı için de 'asker ve şehirli eşraf ittifakı' denilebilir.

Şehirli eşrafın en önemli eksiği silahlı güçtür. Bunu genellikle devletin güvenlik güçlerini yanına alarak sağlar. Bunun dışında çoğu kez de şehirde temsilcisi olduğu kırsaldaki ağalarla beylerin kaba kuvvetini rakip eşraf ailelerine karşı kullanır.

Şehirli eşraf aileleri özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşan kaos ortamında, İttihat ve Terakki ve Cumhuriyet yönetimi ile işbirliği yoluyla gayrimüslim malları ve hazine arazilerini ellerine geçirerek büyük ekonomik güç kazandı. Devlet ve siyasi iktidarlara çatışan eşraf aileleri ise büyük zararlara uğrayarak güçlerini kaybetti. Bu güç kaybına ve tasfiyeye örnek olarak Sultan Abdülhamid döneminde Diyarbakır ve çevresinin en etkili aileleri olan Cemilpaşalarla Mısır'a sürgün edilen Hacı Niyazi Çıkıntaş ailesi gösterilebilir.

1950 yılına kadar Urfa, Mardin, Diyarbakır, Bitlis, Siirt gibi illerde milletvekili ve belediye başkanlarının çoğu bu eşraf ailelerin mensuplarından seçilmiştir.

Kürt eşraf ailelerinin bir diğer özelliği de şehir hayatında en fazla iki-üç kuşak içerisinde asimile olmaları ve etnik Kürt aidiyetlerinden kültürel ve siyasal anlamda uzaklaşmalarıdır. Şehir-

lileşen Kürt aileler üç kuşak sonra, aile içinde dahi yerleştikleri şehrin dilini, Türkçe veya Arapçayı konuşmaya başlamaktadır. Bu durumun istisnaları çok azdır.

Demokrat Parti iktidarı ile köyden şehre göçün patlaması, bu sınıfsal iktidar mücadelesini bir kez daha ters yüz etmiştir. Şehirli eşraf Kürt aileleri içinde son iki yüzyılın en etkili ve iz bırakan ailesi Diyarbakirli Cemilpaşa ailesidir. Aileye ismini veren ve kökleri Botan bölgesinde Silopi'ye dayanan Cemil Paşa (1837–1902) babasının tek erkek evladıdır. Erkek kardeşi ya da amcası ve ilk gençlik yıllarında sayısal anlamda bir aile gücü yoktur. Kendi çabaları ile okur ve Diyarbakir Valisi Karslı Hatunoğlu Kurt İsmail Paşa'nın maiyetinde yükselerek Paşa olur. Maden, Siirt ve Yemen Merkez Sancağı ve daha sonra Yemen Hudeyde mutasarrıflıklarında bulunur. Emekli olduğunda Diyarbakir-Batman-Siirt çevresindeki köylerinin sayısı kırk civarındadır. Nikâhlı 4 eşi ve 5 cariyesinden 11 oğlu ve 3 kızı vardır.

Cemil Paşa'nın en büyük özelliği 11 oğlu ve 3 kızının tamamını o günün şartlarına rağmen okutması, küçük oğulları ile yaşları onlara yakın torunlarını önce İstanbul'a, sonra da yüksek öğrenim için Avrupa'nın değişik şehirlerine göndermiş olmasıdır. Ekonomik zenginlik ve eğitim-öğrenim üstünlüğü yanında çevredeki tüm aşiret ağaları ve beylerle iyi ilişkiler ve kız alıp verme yoluyla akrabalıklar kurarak gerektiğinde güçlerini kendi gücüne katabilmiştir.

Cemil Paşa ailesi zaman içinde etkinliğini arttırarak Mir (Bey) aileleri olan Bedirhaniler, Babanlar ve Nakşibendi şeyhlerinin en etkili olan Şemdinanlı Nehriler (Seyyid Abdülkadir'in ailesi) ile aristokratlıkta boy ölçüşecek seviyeye gelmiştir.

Şeyhler

Tarikatların ve onların dini liderleri olan şeyhlerin Kürtler içerisindeki etkinlikleri öteden beri mevcuttur. Ancak şeyhlerin dini otorite olmalarının ötesinde siyasi etkinlik sağlamaları ve Kürt toplum hayatında siyasi önderler haline gelmeleri daha yakın zamanlarda olmuştur.

Her zaman bey, hükümdar ve sultanların yanında önemli ve saygın yerleri olan şeyhler dönem dönem halk üzerindeki etkileriyle Osmanlı padişahlarını bile endişelendirmişlerdir.

4. Murad, Bağdat seferine gitmek üzere bölgeden geçerken Diyarbekir'in ünlü şeyhi Aziz Mahmut Urmevi'nin misafiri olmuş, müritlerinin sayısı ile şeyhe bağlılıklarından endişeye kapılarak Bağdat seferi dönüşünde şeyhi öldürtmüştür.

Osmanlı Devleti Tanzimat Fermanı'ndan sonra yerel Kürt beyliklerini tasfiye ederek merkezileştirme siyasetine hız verince, özellikle kırsal kesimlerde oluşan otorite boşluğunu şeyhler doldurmaya başlamış, Sultan Abdülhamid'in imparatorluğu ayakta tutabilmek için İslamcılık siyasetine ağırlık vermesi ise şeyhlerin altın çağlarını yaşamalarına neden olmuştur. Sultan Abdülhamid, Hakkâri Şemdinanlı Şeyh Übeydullah ve Mardinli Şeyh Abdurrahman Hamidi gibi şeyhleri İstanbul'a davet ederek bizzat görüşmüş ve onları desteklemiştir.

Kürt toplumu için de şeyhler birçok yönden geniş etkiye sahiptiler. Çoğunlukla sıradan, yoksul ailelerin çocukları olmaları, yani halkın içinden gelmeleri, aşiretçilik yapmamaları, zalim ve baskıcı ağalarla beylere karşı çaresiz halkın sığınağı olmaları ve belki de en önemlisi halkın gözünde Allah'ın vekilleri (yakınları-mukarribun) olmaları geniş halk yığınlarının şeyhlerin etrafında toplanmasına sebep oldu.

Osmanlı sultanlarının onlara destek olmaları durumlarını daha da güçlendirdi. Bu yeni dönemde Tanzimat öncesinde görülmeyen, siyaseten yeni sınıfsal hareketler ortaya çıktı. Özellikle kendisi de Süleymaniye yöresinden bir Kürt olan Mevlana Halid-i Bağdadi'nin (Şehrezori adını da kullandı) Nakşibendi Tarikatı'nı Hindistan'daki Şeyh Abdullah-ı Dehlevi'den yetki alarak Kürdistan'a getirmesi Kürdistan'ın yakın dönem dini hayatına damgasını vurdu. Kürt şeyh aileleri arasında etkinlik sağlayarak Kürt siyasal hareketlerinde en fazla öne çıkanlar: Şemdinanlı Nehri ailesi (Şeyh Ubeydullah ve oğlu Seyyid Abdülkadir), Bitlis Hizanlı Ğavs ailesi (Kamran İnan'ın dedeleri), Palulu Şeyh Ali Septi ailesi (Şeyh Said'in dedesi), Süleymaniyeli Berzenciler

(Şeyh Mahmude Berzenci), Barzani ailesi ve Bitlis Norşinli Tağı (Şeyh Hazret) ailesidir.

Şeyh ailelerinin siyasetle fazlaca içli dışlı olmaları zamanla esas faaliyet alanları olan eğitim, öğretim ve irşad çalışmalarını ihmal etmelerine yol açtı. Şeyh ailelerinin birinci kuşakları ölünce, sonraki kuşaklar işi saltanata dönüştürdü. Birçok tarikatta şeyhlik babadan oğula devredilen bir miras haline geldi. Dünya malına rağbet edilerek, halk tarafından medreselere vakfedilmiş bulunan araziler şahsi mülkiyete geçirilip kullanılmaya başlandı. İş ağılık ve tüccarlığa çevirenler bir müddet sonra İslami misyonlarını tamamen terk ettiler. Esas kaynaktan, İslami misyonlarından uzaklaştıkça şeyh ailelerinin etkinlikleri de azalmaya başladı. Alevi Kürtler içinde ise 'Dedelik' kurumu etkiliydi. Dedelik kurumu da zaman içinde büyük oranda yozlaştı ve etkinliğini yitirmeye başladı.

İleride bu konuyu daha ayrıntılı olarak inceleyeceğiz.

Melalar (Mollalar)

Melalar Kürtlerin aydınlarıdır. Modern dönemden önce, bugünkü şekliyle okulların olmadığı dönemlerde, tüm eğitim ve öğrenim İslami medreselerde yapılıyordu.

Medreselerde genellikle on iki yıl kadar süren bir eğitimden sonra yeterlilik gösteren öğrenciler icazet (diploma) alır. Medreselerde okuyan öğrencilerin büyük bir çoğunluğu yetenekli, yoksul Kürt çocuklarıdır. Ağa ve bey çocuklarının on iki yıllık uzunca bir dönem eğitim görmeleri ve mezun olmaları geçmişte Kürtler arasında ender rastlanılan bir durumdur.

Medreseden başarıyla mezun olmak, aynı zamanda sınıf atlamak ve toplum içinde sıradan köylülüğü geride bırakarak saygınlık kazanmak ve yeni bir statü elde etmek demektir. Bu anlamıyla medrese tahsili, yoksul Kürt köylü çocukları için sınıf atlayabilmenin en önemli yoludur. Sürekli topluluklar halinde yaşayan ve örgütlenen, sosyal yapısı bu şekilde oluşmuş Kürt halkı içinde 'Mela' tek başına bir bireydir ve ilmi temsil eder. Dolayısıyla gücünü bir aşiretten, aileden, bey ve ağadan değil; bizatihi kendin-

den ve temsilcisi olduğu kabul edilen dinden alır. Saygınlığına zarar verecek hareketlerden kaçındığı müddetçe çoğu kez adeta dokunulmazdır. Saygın bir din adamının, yani 'Mela'nın önünde hiçbir ağa, bey ve eşraf yürümez. Bütün cemaat divanlarında yeri başköşededir. Halk içinde meydana gelen ihtilaflarda hakem, arabulucu ve çözüm mevkiindedir. Melalar, bir şeyhe bağlanmadan ilmi faaliyetlerine devam edebilecekleri gibi; bir şeyhe bağlanarak ve şeyhin tarikatı içinde de faaliyet yürütebilirler. Zamanla şeyhten halifelik alarak kendileri de şeyh olabilirler.

Halk Tabakaları

Geniş Kürt halk kitlelerini de başlıca üç sınıfa ayırabiliriz:

Köylüler:

Kürt köylülerinin yerleşik olanlarını toprak sahibi ve toprak sahibi olmayanlar olarak ikiye ayırabiliriz. Toprak sahibi köylüler aşiret içinde daha saygın ve görece statü sahibi olanlardır. Aşiret aidiyetleri, söz hakları vardır. Toprak sahibi olmayan köylüler çoğunlukla aşiretin içine sonradan ve genellikle dışarıdan katılmış, toprak sahibi köylüler veya ağaların yanında işçi-ırgat durumunda olanlardır. Sosyal-toplumsal olaylarda söz hakları yoktur. Kürdistan'ın bazı bölgelerinde bu farklılık 'Aşir' ve 'Kurmanç' şeklinde de ifade edilmektedir 'Aşir', aşirete mensup, görece bir statü sahibi Kürtleri tanımlarken; 'Kurmanç' adı diğer grubu ifade eder.

Koçerler (Göçebeler) :

Göçebe Kürtler Kürt aşiret yapısının orijinal özelliklerini bünyesinde barındırır. Tüm ilişkiler yüzyıllar boyu devam eden gelenekler ve töreler çerçevesinde işler. Yazın suyu bol, yüksek ve serin yaylalara, kışın ise ılıman ovalara göç edilir.

Şehirli Kürtler:

Şehirde yerleşen Kürtler iki üç kuşak içinde şehre tam anlamıyla uyum gösterir ve çoğunlukla da Van, Bitlis, Erciş, Diyarbakır, Harput, Siverek, Malatya, Urfa, Ergani, Maden, Ahlât gibi Türkçe konuşulan; Siirt, Mardin, Hasankeyf, Midyat (bir kesimi),

Savur gibi Arapça konuşulan şehirlerde şehrin dilini konuşmaya başlayarak zaman içinde Kürtçeyi terk ederler. Doğubeyazıt, Cizre ve Farkin (Silvan) gibi şehirler ise geçmişten günümüze değin şehir dili olarak Kürtçeyi muhafaza etmeyi başarmışlardır.

Zaman ilerledikçe şehirlere yerleşen Kürtlerin kırsal kesimdeki aşiret bağları ve aidiyetleri zayıflar. Topraktan koparak şehre yerleşen Kürtler bir müddet sonra şehirdeki işlerde çalışmaya başlarlar.

Şehirlerde Cumhuriyet dönemine kadar sanat ve ticaret hayatı büyük oranda gayrimüslimlerin elindeyken, daha sonraları Kürtler de ticaret ve sanat hayatında yer edinmeye başladılar. Günümüzdeki durumu ve sosyal değişimleri ise ileride incelemeye çalışacağız.

TARİHTEN GÜNÜMÜZE KÜRTLER

İslam Öncesi Kürtler

İslam orduları Kürtlerle karşılaşmadan önce Kürtler, Farslarla (Persler) birlikte Zerdüştlüğe inanıyor, Doğu'da İran Sasani Devleti, Batı'da ise Bizans İmparatorluğu'nun egemenliği altında yaşıyorlardı. Bizanslılarla İranlılar arasında yüzlerce yıldır devam eden savaşlar nedeniyle bu iki güç arasındaki sınırlar devamlı olarak değişmekteydi. Çoğu kez Fırat nehri olarak belirlenen sınır, bazı dönemler Dicle nehri, bazen de Fırat ile Dicle nehirleri arasındaki Nusaybin şehri oluyordu.

Nitekim MS 298 yılında Romalıların eline geçen Nusaybin şehri 65 yıl Roma egemenliği altında kaldıktan sonra MS 363 yılında Romalılarla İranlılar arasında yapılan bir anlaşmayla 120 yıllığına İranlılara bırakıldı. İran-Roma sınırı Mardin'in güneydoğusundaki antik Dara şehri ile Nusaybin arasında tespit edildi. 120 yıllık sürenin bitiminde İranlılar şehri teslim etmek istemeyince barışçı bir politika izleyen Bizans İmparatoru Jovinian, Nusaybin'in bir müddet daha İranlılarda kalmasına göz yumdu. Ölümünden sonra yerine geçen Anastasius, bu durumu gerekçe göstererek İranlılara vermesi gereken yıllık vergiyi vermedi.

502 yılında Amid (Diyarbakır) şehrini kuşatan Sasani Kralı Kavad, elli bin kayıp vermesine rağmen Amid'i alamayarak geri çekildi. Ancak zafer sarhoşluğuna kapılan Bizanslıların tedbiri elden bırakmalarını fırsat bilerek tekrar saldırdı ve Amid halkından seksen bin kişiyi katletti. Bu tarihten sonra taraflar arasında yaklaşık yüzyıl devam eden savaşta bölge birçok kez el değiştirdi. En son 607 tarihinde İranlılar Dicle'nin doğusuna çekilerek yönetimi tamamen Bizanslılara bıraktı.⁴³

Tarihçiler, İranlılarla Bizanslılar arasındaki savaşlarda en kârlı çıkanın Araplar olduğunu söylemektedirler. Bir kısmı Hıristiyan, bir bölümü ise putperest olan Yukarı Mezopotamya Arapları duruma göre bazen İranlıları, bazen de Bizanslıları desteklemekte, sürekli olarak güçlünden yana bir tavır sergilemekteydiler.

Süryanilerin Bet-Nehrin, Yunanlıların Mezopotamya dedikleri bölge her iki dilde de 'iki nehir, Dicle-Fırat arası' anlamına geliyordu. Dicle-Fırat arasındaki Yukarı Mezopotamya'da büyük çoğunlukla Hıristiyan Süryaniler (Aramiler) ve Ermeniler yaşıyor, Antakya Süryani Kilisesi ile İstanbul Bizans Kilisesi sürekli olarak çatışyordu. Kendileri daha eski ve asıl yetkili olarak kabul eden Süryaniler Bizans yönetimi ile uyumlu İstanbul Rum Kilisesini Melik, kral yanlıları anlamında 'Melkitler' olarak adlandıırıyordu.

Bu dönemle ilgili kayıtlar bırakan, Vakidi, Taberi, Belazuri, İbnü'l Esir gibi eski tarihçiler Mardin, Urfa, Amid (Diyarbakır), Nusaybin, Hasankeyf, Bitlis ve Ahlât şehirlerinde yaşayan Bizans yönetimindeki Süryani ve Ermenileri; Yukarı Mezopotamya ovalarındaki Arap aşiretlerini ayrıntılı olarak anlatmalarına rağmen Kürtlerden bahsetmezler. Izady, Kemal Burkay, Tori, Ekrem Cemilpaşa, Cegerxwin gibi 20. yüzyıl yazarları ise İslam fütuhâtı ile ilgili yazılarında bu şehirlerin etnik yapıları ile Kürtlerin bu şehirlerde yaşayıp yaşamadıkları veya yaşıyorlarsa ne oranda yaşadıkları hakkında bilgi vermezler. Aynı kaynaklar Kürtlerin yaşadıkları coğrafyayı Dicle Nehri hudut olmak üzere, Dicle'nin doğusu, Van Gölü'nün güneyi, Botan Bölgesi, Bugünkü Kuzey Irak, İran'ın batısı ve Zağros Dağları bölgeleri olarak belirtmektedir.

43 Tori, *Med İmparatorluğu Sonrasında Kürtler*, Aram Yayınları, s. 67–82

Ünlü İslam Tarihçisi Vakidi, Fütühu'l Şam adlı eserinde Urfa, Mardin, Diyarbakır, Hasankeyf, Siirt ve Bitlis'in İslam ordularınca fethedilmesini, olayları ve şehirlerin o dönemdeki Hıristiyan yöneticilerini ayrıntılı bir şekilde anlatır. Yaşanılan olayların içerisinde hiçbir şekilde Kürtlerden bahsetmez.⁴⁴

İslam orduları Hazreti Muhammed'in 632'de ölümünden hemen sonra, 633 yılından itibaren İranlıların egemenliği altındaki bölgelere yayılmaya ve seferler düzenlemeye başladı. Kürtler de Perslerle (Farslar) birlikte İran topraklarında yaşıyorlardı. İslam orduları ile İranlılar arasındaki en önemli savaş 637'de Hz. Ömer zamanında Dicle Nehri yakınında Kadisiye'de yapıldı. Bu savaşta yenilen İran Sasani hükümdarı III. Yezdegerd, Medya içlerine kaçtı. 642 yılında yapılan Nehavend Savaşı'nda İslam orduları karşısında tekrar yenilgiye uğrayan III. Yezdegerd daha doğuya kaçmak zorunda kaldı. İslam orduları bu savaş sonrası Nehavend ve Medlerin eski başkentleri Hemedan'ı (Ekbatana şehri), 643 yılında ise Şehrezor (bugünkü Süleymaniye şehri çevresi) bölgesini ele geçirdi.⁴⁵

Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri ise 639 tarihinde aralarında ünlü kumandan Halid bin Velid'in de bulunduğu İyaz bin Ğanem komutasındaki İslam orduları tarafından fethedildi. Amid'deki Mar-Toma Kilisesi camiye çevrildi. Diyarbakır'daki bu cami (Ulu Cami) 639 tarihinden beri cami olarak kullanılmaktadır. Tüm bölgenin en eski camiidir.

Ekrem Cemilpaşa gibi İslam karşıtı bazı tarihçilerin hiçbir ciddi belge ve kaynak göstermeden ısrarla çarpıtmaya çalıştıkları bir konu da, Kürtlerin nasıl Müslüman olduğu konusudur. Bu gibi kişilerin iddialarına göre İslam orduları bölgeye gelmiş, yakıp yıkmış, büyük katliamlar yaparak Kürdistan'ı işgal etmiş, Kürtlerin devletlerini ortadan kaldırmış ve onları zorla Müslümanlaştırmıştır:

"Kürdistan'ı istila eden Müslüman Arap ordusunun zulmü, yüzyıllarca sürdü. Kılıçtan kurtulanların, İslamiyet'i kabul

44 Ahmet Demir, *İslam'ın Anadolu'ya Gelişi*, Kent Yayınları.

45 El Balazuri, s. 339

etmelerine rağmen, yüzyıldan fazla bir süre Kürtçe, Farsça ve diğer dillerde konuşmaları yasaklandı. Arapça'dan başka bir dille konuşanların dillerinin ucu makasla kesildi. Kürt'ü Arap yapmak için her türlü zulüm, her türlü hile ve yöntem geçerliydi."⁴⁶

Bu derece korkunç bir iddiada bulunan Ekrem Cemilpaşa hiçbir belge ve kaynak göstermemektedir.

Mehrdad R. Izady ve Kemal Burkay gibi Kürt araştırmacılar ise daha objektif tespitlerde bulunmaktadır.

"Savaş yoluyla fetih edilen topraklar, kentler ve köyler ganimet sayılıyor, yağmalanıyor ve topraklar fatihler arasında bölüşülüyor, sakinleri ise köle sayılıyordu. Bazı durumlarda toprak Müslüman toplumun malı sayılmış, sakinleri kişi başına ve toprak vergisi ödemişlerdir. Müslümanlığı kabul edenlerden ise ürün üzerinden vergi ve zekât alınmıştır. Kimi zaman da fetih barışçı yollardan ve bir uzlaşmayla sağlanmıştır. Bu durumda ilişkileri düzenleyen bir anlaşma söz konusu olurdu. Buna göre, yerli halk Arapların himayesini kabul eder, askeri seferlere katılır, ordu için yol yapar, barınmasına yardımcı olur, vergi öder; buna karşılık da toprağını ve malını korurdu. Araplar onların inanç ve törelerine karışmazlardı; belli bir dereceye kadar içişlerini de kendileri düzenlerlerdi."⁴⁷

Kemal Burkay'ın 'bazı durumlarda toprak Müslüman toplumun malı sayıldı' tespiti çok önemlidir. Bu durum Kadisiye ve Nehavend savaşlarından sonra yaşanmıştır. Fethedilen bütün bir İran toprağının Müslüman savaşçılara dağıtılamayacağı ve Müslümanlığı kabul etmeyen halkın tamamının köleleştirilemeyeceğini düşünen İslam Halifesi Hazreti Ömer, kendinden sonraki bütün bir İslam tarihine emsal teşkil edecek çok önemli bir içtihatla bulunarak İran topraklarının tasarrufunu eski sahiplerine bırakan yeni bir düzenleme yapmış, Hazreti Ali başta olmak üzere Hazreti Peygamber'in sahabeleri de bu yeni uygulamayı desteklemişlerdir.

46 Ekrem Cemilpaşa, *Kürdistan Kısa Tarihi*, Doz Yayınları, s. 101

47 Kemal Burkay, a. g. e, s. 118

"Araplar, Azerbaycan'da özellikle Erdebil'de büyük bir direnişle karşılaştılar. Halkın bu güçlü direnişini karşısında Arap komutan Hüseyfa, Erdebil valisi ile yöre halkının 800 dirhem ödemeleri koşulu ile bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre; Araplar, halkın can ve mallarına dokunmayacak, Balasancan (Bagasakan), Sabalan (Sabilan) ve Satruzan Kürtlerine saldırmayacaklardı. Şiz halkının bayramlarını serbestçe kutlamaları koşulu da bu antlaşmada yer almıştı."⁴⁸

Izady, Kürtlerin İslam öncesi İran (Sasani) ve Bizans egemenliği altındaki dönemlerini 'üç yüzyıllık bir çöküş dönemi' olarak nitelerken önemli bir noktanın altını çizmektedir. İslam ordularının Kürtlerle karşılaştığı dönemde İran ve Bizans egemenliği altında yaşayan Kürtlerin hiçbir devleti ve yerel beyliğine rastlanmamaktadır. Izady, Kürtlerin Müslüman olmalarından sonra geçen üç yüzyıllık dönemi Kürt siyasal gücünün yeniden doğuş dönemi olarak nitelendirmektedir:

"İran Sasanileri ve Bizans İmparatorluğu'nun merkezi yönetimleri altında geçen üç yüzyıllık çöküş döneminden sonra, 7. yy ile 9. yy. arasındaki döneme Kürt siyasal gücünün yeniden doğuşu damgasını vurmuştur."⁴⁹

İslam Döneminde Kürtler

Emevi ve Abbasi Dönemleri

Hazreti Ali'nin 661 yılında ölümüyle sona eren Dört Halife döneminden sonra, Müslümanlar arasında siyasi ve fikri ayrılıklar nedeniyle çıkan çatışmalardan Kürtler de büyük ölçüde etkilendi. Bu dönemde Hazreti Muhammed'in vefatından sonra dinden çıkan (irtidad eden) bazı Arap aşiretleri gibi Kürtler içinde de bazı kesimler İslam öncesi inançlarına geri dönerek isyan ettiler. Ayrıca Müslümanlar arasında oluşan Ehli Beyt-Emevi mücadelesi ile Harici, Mutezile gibi fikri ve siyasi çatışmalara kendi aralarında bölünerek Kürtler de katıldılar.

48 Tori, *Medya İmparatorluğu Sonrasında Kürtler*, Aram Yayınları, s. 84.

49 Mehrdad R. Izady, *Kürtler*, Doz Yayınları, s. 97.

Bu dönemin en önemli Kürt şahsiyetlerinden biri de 750 yılında, 89 yıllık Emevi yönetimine Ehli Beyt'le birlikte isyan ederek son veren Eba Müslimi Horasani'dir. 749 yılında Mero şehrinde isyan eden Eba Müslimi Horasani, annesi Kürt olan son Emevi hükümdarı Mervan'ı Musul yakınlarındaki savaşta yenerek ordusunu dağıttı. Kaçan Mervan'ı Filistin'e kadar takip ederek, yakalayıp öldürdü. Eba Müslim'in gücünden çekinen Abbasiler de onu tuzağa düşürerek öldürdüler.

Eba Müslim'i saf dışı bırakan Abbasiler, daha sonra yeni yönetimin esas sahipleri olması gereken Hazreti Ali'nin çocukları ve Hazreti Muhammed'in torunları olan Ehli Beyt'i de saf dışı ederek iktidarı ele geçirdiler.

10. yy ile 12. yy arasında zirveye çıkan bu dönem haklı bir şekilde İslam'ın Kürt yüzyılları olarak adlandırılabilir. Kürtlerin siyasal yönetimi, yoğun göçler ve askeri fetihler sayesinde, Orta Asya'dan Libya ve Yemen'e dek uzanıyordu. Kürtler, Ortadoğu'nun kalbi olan bölgeleri, dış işgalcilere, örneğin Haçlı Seferleri'ne karşı savunan güçlü hanedanlıklar kurarken, Kürt kültürü de altın çağını yaşamış, Kürtler bu dönem boyunca tarih, felsefe, müzik, müzikoloji, mimari, mühendislik, matematik ve astronomi alanlarında ustalaşmışlardı.

Dönemin önde gelen Kürtleri arasında Ebu'l Fida, İbn-i Athir, İbn-i Şeddadi ve İbn-i Kuteybe gibi tarihçiler; Suhreverdi ve Ayn-el Qudat Hemadani gibi filozoflar; İbn-i Faldan gibi gezginler; Safiüddin Urmawi (ölümü 1294) ve Muhammed İbn-i Kâtip Erbili gibi müzikologlar; İbrahim ve İshak Mawsili ve Zeriya gibi müzisyenler; mimar ve mühendis Munis; matematikçi ve gök bilimci Muhuddin Ahlati; biyografici İbn-i Halikan (1211–1282); ansiklopedici İbn-i Nedim; İslam âlimi Ebu Hanife Ahmed Dinaweri (820–896); sosyal (ve dinsel) devrimciler olan Babek ile Narseh sayılabilir.⁵⁰

Tarihçiler, bölgeye geldiklerinde, Bizans ve İran (Sasani) yönetiminde yaşayan Kürtlere ilaveten Süryani ve Ermenilerin de bölgede yaşadıklarını söylemektedir. Ancak Kürtlerin büyük bir çoğunluğu Müslüman olurken, Ermeni ve Süryanilerin önemli

50 M. R. Izady, a. g. e, s. 97–98

bir kesimi Hıristiyanlık dininde kalmıştır. Müslüman olan Süryani ve Ermeniler ise Araplar ve Kürtler içinde eriyerek etnik kimliklerini kaybetmişlerdir.

Müslüman olan Kürtler, Hıristiyan Ermeni ve Süryanilere karşı siyasal üstünlük sağlamış ve yönetici durumuna geçmişlerdir. Birçok Kürt aydınının gözden kaçırıldığı bu durum, Kürtlerin tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten itibaren Kürtler Dicle Nehri'nin batısı ile Van Gölü istikametinde batı ve kuzeye doğru, Anadolu ve Ermenistan içlerine yayılmaya ve göç ettikleri yerlerde yerleşerek etkili olmaya başlamışlardır.

"İslam'ın 7. yüzyılda ortaya çıkmasından sonra, Kürdistanlı güçlü göçmenler, asıl Kürdistan toprakları dışındaki yerlerde krallıklar ve prenslikler olarak iktidara geldiler. Aslında bu Kürt göçleri, Horasan'dan Mısır'a uzanan bir alanda, 10. yüzyıldan başlayarak üç yüzyıl boyunca İslam tarihinin akışına yön vermişti. Batı İran toprakları ve daha sonra da Bereketli Hilal neredeyse sadece birkaç bağımsız Kürt Hanedanlığının hükümlerlik bölgesi haline gelmişti. İslam'ın merkezi topraklarını Bizanslılara, Ruslara ve son olarak da Haçlı Seferlerine karşı savunanlar Kürtlerdi."⁵¹

Bu konuda Kemal Burkay da Izady ile aynı görüştedir. Müslüman olduktan sonra Kürtler, birlikte yaşadıkları Ermeni ve Süryanilerin yöneticileri durumuna gelmiş ve birbiri ardına hanedanlıklar ve yerel hükümdarlıklar kurmaya başlamışlardır. '10–13. yüzyıllarda Kürtler bölgede Şeddadi, Mervani, Hasanveyhi, Eyyubi gibi önemli devletler ve çok sayıda küçük boy devletler ve emirlikler kurdular.'⁵²

İslam Dönemindeki Kürt Hanedanlıkları:

Büyük Lor (Fadleviye) Devleti

922 yılında yılında Güneybatı İran'da, Loristan'da kurulan bu devlet yaklaşık 5 yüzyıl devam etti. Bu dönem içinde Büyük Lor Devleti'nde yaklaşık otuz kadar hükümdar varlık göstermiştir.

51 Mehrdad R. Izady, a.g.e., Doz Yayınları, s. 103

52 Kemal Burkay, *Kürtler ve Kürdistan*, Deng Yayınları, s. 134

Dilemiyan (Deylemiyan- Paweyan) Devleti

942 yılında kurulan bu devlet 150 yıla yakın bir süre devam etti. Halife Mustafa Billâh zamanında, Muaz el Devle İbni Ebu Şucaye Paweyi, Bağdat üzerine asker göndererek savaştı, Bağdat'ı kılıç zoruyla zapt etti ve 'Emir-ül Ümera' payesine erişti. Emir-ül Ümera payesi, yüzyıl kadar bir süre boyunca bağımsız Dilemiyan (Paweyan) Hanedanlığı'nda kaldı. Bu durum Ali İmad el Devle'nin saltanatına, Selçukluların bölgeye gelmelerine kadar sürdü.

Hasnaviler (Hasanveyh) Devleti

959 yılında Barzikani (Baruni) aşireti lideri Hasanveyh bin Hüseyin tarafından kuruldu. 989 yılında Baruni aşiretinin başına aynı aşiretin bir başka ailesi olan İyarlar geçti. Kuzey Irak'ta Şehrezor ile İran'da Kirmanşah ve Hemedan yörelerinde egemen olan bu devlet 11 hükümdarın yönetiminde 1122 yılına kadar devam etti.

Şeddadiler

951 yılında Azerbaycan'da Revadi Kürt aşiretinden Muhammed bin Şeddad tarafından kurulmuştur. Tebriz, Nahcivan, Karabağ, Tiflis, Gence ve Dvin şehirleri Şeddadilerin yönetimi altındaydı. Önceleri başkent Dvin şehri iken daha sonra yönetim merkezi Gence'ye taşındı.

Selahaddin-i Eyyubi'nin ailesi de bu aşirettendir. Şeddadi yönetimi yaklaşık 250 yıl devam etmiş, bu dönem zarfında 14 hükümdar gelip geçmiştir. İran Edebiyatı'nın en büyük şairlerinden biri olan Katran (1015–1089) Gence'de Şeddadi Hükümdarı Ebu Hasan Ali Leşkeri'nin sarayında ve onun himayesinde idi. Şeddadiler komşuları Gürcüler ve Abazalar ile de savaştılar.⁵³

Hazbaniler

906 yılından itibaren Musul ile Urmiye Gölü civarında egemen olmaya başlayan Hazbanilerin ilk lideri Muhammed, Musul

53 Kemal Burkay, a. g. e, s. 136–138

valisini Matuba’da bozguna uğrattı. Daha sonra Hazbani lideri olan Cafer, Musul valisi Hüseyin ile ilişkilerini düzeltti. Erbil civarındaki birçok yerleşim birimi de Hazbanilerin kontrolü altındaydı.⁵⁴

Mervaniler

Mervani Devleti’ni tarih sahnesine çıkaran kişi “Bad bin Dostık” adında bir Kürt’tür. Bad bin Dostık, Diyarbakır’ın kuzeydoğusunda Silvan ile Kulp-Sason arasındaki dağlarda yaşıyordu. Etrafına topladığı kişilerle çevresini egemenliği altına aldı. 985 tarihinde antlaşmayla Meyafarkin’i (Silvan) teslim aldı. Kısa bir müddet sonra Urfa, Diyarbakır, Silvan, Ahlât ve Cizre arasındaki bölgeler Bad bin Dostık’ın hâkimiyetine girdi. Bu durumdan rahatsız olan Musul Hâkimi Hamdanilerle Tur Abidin’de (Midyat merkezli bölge) yapılan savaşta Bad bin Dostık öldürülünce yerine kız kardeşinin oğlu Ebu Ali Hasan bin Mervan geçti. 53 yıl hüküm süren Mervani hükümdarlarından Ahmed bin Mervan’ın biri Şeddadilerden Maniçüroğlu Fadlun’un kızı olmak üzere dört eşi ve üç yüz altmış kadar cariyesi olduğu rivayet edilmektedir.⁵⁵

1071 yılında Alparslan’ın Bizanslılarla yaptığı savaşta Mervaniler tüm güçleriyle Müslüman Türkleri desteklerler. 1085 yılında Alparslan’ın oğlu Melikşah Meyafarkin’i kuşatır, 1086’da kenti ele geçirerek son Mervani Hükümdarı Nasruddevle Mansur’u Bağdat’a sürgün ederek, Harbe köyünü timar olarak verir. Melikşah’ın 1092’de ölmesi üzerine tekrar Meyafarkin’e dönerek yönetimi ele geçiren Nasruddevle başarılı olamaz ve kenti Selçuklulara teslim etmek zorunda kalır.⁵⁶

Eyyubiler

İstiklal Marşı şairi Mehmet Akif Ersoy’un ‘Şark’ın en sevdiği Sultanı Selahaddin’ diyerek büyük bir övgüyle bahsettiği Selahaddin-i Eyyubi tarafından kurulan Eyyubi Devleti’nin temelleri Selahaddin-i Eyyubi’nin Mısır’da Fatımi Devleti’nin yıkılma-

54 Şerefname, *Kürt Tarihi*, Şerefhan

55 İbr’ül Erzak, *Tarihi Meyafarkin*

56 Kemal Burkay, a. g. e, s. 150

sıyla iktidarı ele geçirdiği 1171 yılında atıldı. Adını Selahaddin'in babası Eyyub'tan alan Eyyubiler, Kürt hanedanları içinde en ünlü olanıdır.

Eyyub'un babasının adı Şadi, onun babasının adı ise Mervan'dır. Şadi bin Mervan'ın büyük Hazbeni aşiretinin Rewadi koluna mensup olduğu ve bugünkü Iğdır ilinin karşısında, Ermenistan-Azerbaycan sınırında bulunan Dvin şehrinin Acdanakan köyünde doğduğu belirtilmektedir.

Aile, Sultan Mesud tarafından Irak'ta Tikrit Kalesi muhafızlığına atandı. Daha sonra Eyyub ve kardeşi Şerguh, Musul Atabeyi İmadeddin Zengi'nin hizmetine girdi. İmadeddin'den sonra İmadeddin'in oğlu Nureddin Zengi'nin emrine giren kardeşler, baş vezir ve başkomutan rütbelerine yükseldi. Mısır'daki Fatımi Halifesi Haçlılara karşı Zengi'den yardım isteyince, Şerguh Zengi'nin emriyle beraberinde bir orduyla Mısır'a gitti ve yanında kardeşinin oğlu Selahaddin'i de götürdü ve Şerguh'un Mısır'da ölmesi üzerine yerine Selahaddin geçti. Mısır'da çıkan karışıklıklar sonucu 1171 yılında Fatımi yönetimi sona erdi. Selahaddin'in bağlı bulunduğu Şam'daki Zengi Devleti'nin Sultanı Nureddin Zengi, 1174 yılında ölünce Selahaddin-i Eyyubi bağımsızlığını ilan etti; bir müddet sonra Şam şehrini de egemenliği altına alarak Zengi yönetimine son verdi.

Selahaddin-i Eyyubi, 1187 yılında Haçlıların elinde bulunan Kudüs'ü fethetti. O dönemde Kudüs'te 60 bin Hıristiyan yaşamaktaydı. Kent halkı kendilerine dokunulmaması koşuluyla teslim oldu. Böylece Kudüs 88 yıl sonra tekrar Müslümanların eline geçmiş oldu. Selahaddin sözünde durarak kimsenin malına, canına ve namusuna bir zarar vermedi. Selahaddin'in bu asil davranışından Hıristiyan tarihçiler de övgüyle bahsetmektedir. Selahaddin'in komutan ve devlet adamı olarak üstün nitelikleri, yiğitliği, adilliği rakipleri tarafından da hep söylenmiş ve bu hükümdar tüm nitelikleriyle tarihe 'Büyük Selahaddin' olarak geçmiştir. 1193 tarihinde öldüğünde arkasında İran sınırından Trablus'a, Hasankeyf'ten, Mısır'a kadar uzanan geniş bir imparatorluk bıraktı. Ancak cenaze masraflarını bile karşılayabilecek

bir miras bırakmadığı söylenir. Terekesinde yalnızca 47 gümüş dirhem bulunmaktaydı. Mezarı Şam'da Emevi Camii'nin bahçesinde. ⁵⁷

İslam coğrafyasının değişik yerlerindeki Eyyubi Hanedanlarının sonuncusu 1517 tarihine kadar Hasankeyf'te hüküm sürdü. Eyyubiler Kürt olmalarına rağmen kurdukları devlette 'Kürtlük' hiçbir zaman hâkim unsur olmadı. Yaşadıkları çağda bütün Müslüman devletlerde Kürtler, Türkler, Araplar ve Farslar (Persler) birlikte yer alıyor, ayrıca yönetimleri altındaki Ermeni, Süryani ve Yahudiler de devlette görev alabiliyorlardı.

HAÇLI İSTİLASINDA KÜRTLER

Haçlı Savaşları 1096-1272 yılları arasında yaklaşık iki yüzyıl devam etti. Kılıç Arslan'ın önderliğindeki Anadolu Selçukluları ve Kürtler, Haçlılara karşı birlikte mücadele etti. Bütün bu savaşlar süresince Kürtler, hiçbir fedakârlıktan kaçınmadı. Kendisi de bir Kürt olan Selahaddin-i Eyyubi yaşadığı dönemde tüm varlığıyla bu mücadelenin içinde oldu. Ordusu Kürtlerden, Türklerden ve Araplardan oluşmaktaydı. Kudus'ün Haçlılardan alınması da ona nasip oldu.

İLK KÜRT-TÜRK İLİŞKİLERİ

Kürtler, Hazreti Ömer zamanında, 636 tarihinden itibaren Müslüman olmaya başladılar. Türkler, Kürtlerden yaklaşık iki yüzyıl sonra İslamiyeti kabul ettiler. Türkler ilk olarak Abbasi Halifelerinin ordularında 9. yüzyıldan itibaren görev almaya, sonraları ise daha kalabalık kitleler halinde Kerkük-Bağdat hattına yerleşmeye başladılar. İlk Kürt-Türk ilişkileri de bu dönemde başladı.

Bu dönemde hâkimiyet kuran değişik Kürt hanedanları genelde Abbasi Halifesinin hizmetindeki bu Türkmen askerlerle iyi ilişkiler içindeydi. 1040 yılından sonra Azerbaycan ve Irak'ta etkili olan Selçuklular bir müddet sonra Anadolu içlerine, Bizans

57 Kemal Burkay, a. g. e, s. 154

yerleşim birimlerine karşı akınlar düzenlemeye başladılar. 1071 yılında Hıristiyan Bizanslılarla savaşan Alparslan komutasındaki altmış bin kişilik Selçuklu ordusunun on beş bini Kürtlerden oluşuyordu.⁵⁸

Alparslan en büyük desteği Müslüman Kürt Mervanilerden gördü. Malazgirt Savaşı Türklerin Anadolu'ya girişlerinin miladı oldu. Bu savaştan sonra bölgede güçlenen Selçuklular Kürt hanedanlarını da egemenlikleri altına almak istediler. İlk olarak Alparslan, Mervani yönetimindeki Ahlât ve Malazgirt'e kendi kumandanlarını atadı. Hızla Anadolu, Yukarı Mezopotamya, Irak ve Suriye'ye yayılarak yerleşen Selçuklular, bu bölgelerdeki yerel Kürt hükümdarlıklarının çoğunu egemenlikleri altına almaya başladılar. Bir müddet sonra ise tasfiye edebildiklerinin yerine büyük bir kısmı Türkmen olan kendi adamlarını yerleştirdiler. Bunun ilk örneklerinden birisi Artuk Bey'dir.

Artukoğulları

Türkmen Artuk Bey, Sultan Alparslan'ın en önemli komutanlarından biridir. Malazgirt savaşından sonra Amid (Diyarbakır), Mardin, Malatya, Harput (Elazığ) ve Hasankeyf şehirleri kendisine -ölümünden sonra ise çocuklarına kalmak üzere- bir fermanla verildi. Daha sonra Artuk Bey ile diğer komutanlar arasında anlaşmazlıklar çıktığından Artuk Bey, Kudüs Valiliğine atandı. 1091 yılında Kudüs'te öldü. Çocukları ve torunları uzunca bir müddet Harput, Mardin ve Hasankeyf'te hüküm sürdü.

Dilmaçoğulları Beyliği

Dilmaçoğlu Beyliği, Anadolu'nun en eski ve en uzun ömürlü Türkmen Beyliğidir. Bitlis, Garzan ve Ahlât yörelerinde egemen olmuştur. Yaklaşık olarak üç yüzyıl devam etmiştir.

58 Kemal Burkay,a. g. e, s. 149

İnaloğulları

Suriye Selçukluları, Amid (Diyarbakır) şehrinin idaresini Türkmen emirlerinden Sadr'a, Sadr ölünce de kardeşi İnal'a verdiler. İnaloğulları Amid ve çevresinde 1097–1183 yılları arasında hüküm sürdü.⁵⁹

Nisanoğulları

Türkmen Nisanoğulları, İnaloğullarının veziriydiler. Aile 1138 yılından itibaren İnaloğulları üzerinde etkili olmaya başladı. Bir müddet sonra idare fiili olarak Nisanoğullarının eline geçti. Eyyubi Devleti güçlenince Nisanoğulları da Eyyubi yönetimine bağlandı.⁶⁰

Karakoyunlu Beyliği

Karakoyunlu Türkmenleri, Azerbaycan'da Tebriz'den, Diyarbakır ve Musul'a kadar bir alanda göçebe olarak yaşıyorlardı. En büyük rakipleri Karakoyunlular gibi Türkmen olan Akkoyunlularlardı. Timur'un bölgeye gelmesi ile Celayirlilerle birlikte Timur ordularına karşı da savaştılar. Bölgedeki etkinlikleri 1470'li yıllara kadar devam etti.

Akkoyunlular

Akkoyunlu Türkmenleri, 13. asrın sonlarında Horasan'dan Azerbaycan'a geldiler. Azerbaycan, Harput, Diyarbakır arasında yaşıyorlardı. İlk başkenti Diyarbakır olan Akkoyunlu Devleti, Kara Yöyük Kara Osman Bey tarafından kurulmuştur. Osman Bey Karakoyunlulara karşı Timurlenk'i destekleyince gücü daha da arttı, 1435 yılına kadar Timuroğullarına bağlı olarak hüküm sürdü. Ölümünden sonra başa geçen torunu Uzun Hasan, 1467 yılında Karakoyunlu Hükümdarı Cihan Şah'ı öldürünce kendi bölgesinin tek hâkimi oldu ve genişleyen devletin başkentini 1469'da

59 Şevket Beysanoğlu, a. g. e, c.1, s: 257-261,

60 İbnül Erzak, s. 182a-184b; Prof. Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 160-161

Amid'den (Diyarbakır) Tebriz'e taşıdı. 1473 yılında Osmanlı Sultanı Fatih Sultan Mehmet'le yaptığı savaşı kaybeden Uzun Hasan Azerbaycan içlerine doğru geri çekildi, 1478 yılında öldü.

Sünni Akkoyunlu Devleti, Uzun Hasan'ın torunu (kızının oğlu) Alevi Şah İsmail tarafından ortadan kaldırıldı.

Bu dönemin en önemli özelliği etnik, dini ve mezhebi bir sınıflandırma olmaksızın tüm beyliklerin birbirleriyle çatışmaları ve hâkimiyet mücadelesi vermiş olmalarıdır. Bölgedeki Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenleri birbirleriyle savaşırken her iki tarafın oluşturduğu aşiret birlikleri içinde de Kürtler vardı. Özellikle Karakoyunlular, Türkmen ve Kürt aşiretlerinin bir tür konfederasyonu idi. Bu birlikte yer alan Kürt aşiretlerinin başlıcaları arasında Zırkiler, Süleymaniler, Mahmudiler, Cakırlı ve Ayınlular sayılabilir. Ayrıca Karakoyunlular, Kürtlerden elli bin kişilik, 'Kara Ulus' denen bir güç oluşturmuşlardı.⁶¹

MOĞOL İSTİLASI

Moğolların 1258 yılının Şubat ayında Bağdat'ı yerle bir ederek onbinlerce insanı kılıçtan geçirmeleri üzerine Cizre Nesturi Başpiskoposu Henan İşu, Moğol Hükümdarı Hülagu'dan aldığı fermanla Cizre'yi bağışlattı. Aynı dönemde başta Meyafarkin (Silvan) olmak üzere birçok şehir Moğollar tarafından yerle bir edilerek ahalileri kılıçtan geçirildi. Moğol ordusu direnen Mardin şehrine ise giremedi. Moğolların bu zulümleri tüm bölge için büyük bir felaket oldu. Tüm bilim, sanat ve edebiyat ürünleri imha edilirken, onbinlerce cilt kitap da insafsızca yakıldı.

SAFAVİ DÖNEMİ

Safavi Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'dir (1488–1524). Aile adını Şah İsmail'in büyük dedesi olan Şeyh Safiyüddin (1252–1334) Erdebili'den alır. Başlangıçta Sünni mezhebine bağ-

61 Prof. Faruk Somer, *Karakoyunlular*, I, s. 28–32; Ebu Bekri Tıhrani, *Kitabı Diyarbekriya*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1999.

lı olan aile sonradan Şii mezhebini benimseyerek Anadolu ve Azerbaycan'daki tüm Alevilerin önce dini, sonra ise siyasi önderi durumuna geldi. Safaviler Ehli Beyt'ten olduklarını öne sürerek, seçerelerini Hazreti Muhammed'e dayandırırılar. Çok ünlü ve etkili bir tarikat olan Erdebil Safavi tekkesine Bursa'da bulunan Osmanlı padişahlarının bile bir dönem hediyeler gönderdiği rivayet edilmektedir.⁶²

Şah İsmail'in dedesi Şeyh Cüneyd, Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın kız kardeşi ile evlenerek etki alanını genişletti. Şirvan Hükümdarı Halil ile 1460 yılında yaptığı savaşta öldürüldü. Şeyh Cüneyd'in Şah oğlu Haydar, dayısı Akkoyunlu Uzun Hasan'ın kızıyla evlendi. Şah İsmail bu evlilikten doğdu. Şeyh Haydar müritlerine On İki İmamı çağrıştıran on iki dilimli Kızıl taç giydirmiş, sarık sardırmış, bundan dolayı ona bağlı olanlara 'Kızılbaş' adı verilmiştir.

Şeyh Haydar babası Şeyh Cüneyd'in intikamını almak için tekrar Şirvanlılara savaş açtı. Şirvan Hükümdarı Farruh Yesar ile 1488'de yaptığı savaşta ölen Şeyh Haydar'ın çocuklarına dayıları Akkoyunlu Hükümdarı Yakub sahip çıktı. Tarikatın başına Şah İsmail'in ağabeyi Sultan Ali geçti. Sultan Ali'nin etkinliğinin artmasından endişe duyan dayısı Akkoyunlu Hükümdarı Rüstem onu ortadan kaldırmak istedi. Yapılan savaşta Sultan Ali'nin atan düşerek ölmesiyle Safaviler bir kez daha darbe yedi.

Çocuk yaştaki Şah İsmail'i sadık müritleri Gilan bölgesinde uzun yıllar sakladı. Akkoyunlu Hükümdarı Rüstem'in öldürülmesi ve ortaya çıkan karışıklıkları fırsat bilen müritleri, Şah İsmail'i 13 yaşında tahta çıkardı. Şah İsmail, çoğu Anadolu'da sakin olan Ustaclu, Şamlı, Rumlu, Musullu, Hindli, Tekeli, Bayburtlu, Çapanlı, Karadağlı, Karamanlı, Dulkadırlı, Varsak, Avşar ve Kaçar gibi Türk oymaklarını etrafına topladıktan sonra Tebriz'i alarak Akkoyunlu Devleti'ne son verdi. Çok kısa bir zaman zarfında İran içlerinden Elbistan, Diyarbakır ve Cizre'ye kadar bir bölgeyi egemenliği altına aldı. Şii din adamlarının yetiştiği İran'ın Kum kenti ile Irak'ın Kerbela ve Necef şehirlerinden Şii din adamları

62 İslam Ansiklopedisi, Safaviler maddesi.

getirerek Alevi Türkmenleri Şiileştirmeye çalıştı. Alevi-Şii inancı bütün bölgeye yayılmaya başladı.

Bölgedeki Kürt beyliklerinin önemli bir kısmı, ilk başlarda Şah İsmail'e destek verdi, ancak Sünni Kürtler bir müddet sonra Alevi etkinliğinden rahatsız olmaya başladı. Şah İsmail, 1507 yılında Erciş, Ahlât, Elbistan, Harput ve Diyarbakir'i ele geçirdi. Diyarbakir Valisi ile Bitlis Hâkimi Emir Şerefhan savaştan barış yoluyla bağlılıklarını bildirdiler. Daha sonra Bağdat üzerine yürüyen Şah İsmail, burayı da savaşa gerek kalmadan almasına rağmen kentte bir hayli kan akıttı ve Sünni din adamlarına ait kimi türbeleri yıktı.

Şah İsmail'in Diyarbakir Valiliği'ne getirdiği Muhammed Beg, Ustaclu, Mardin, Cizre ve Musul yörelerinde çok kan döktü; direnen Cizre kenti harabeye çevrildi, kentin Müslüman ve Hıristiyan halkı, çocuk-kadın denilmeden kılıçtan geçirildi.⁶³

Şah İsmail ile rahatsızlık duydukları konuları görüşmek üzere Tebriz'e giden Kürt beylerinin geçmişteki bazı olaylar gerekçe gösterilerek, Şirvan ve Sason beyleri hariç, tutuklanarak zindana atılmaları Kürt-Safavi ilişkilerinin dönüm noktası oldu. Kürt beyleri ile Safaviler arasındaki ihtilaf daha da alevlendi. Tutuklanan Kürt beyleri arasında Şah İsmail'in kız kardeşi ile evli olan Hasankeyf Emiri Melik Halil Eyyubi (Çav Sor Xalil) de vardı. Melik Halil Eyyubi ve birkaç arkadaşı Tebriz zindanından kaçmayı başararak, Kürtler arasında Şah İsmail'e karşı hareketleri örgütlemeye başladılar.

OSMANLI ÖNCESİ SİYASİ VE SOSYAL DURUM

Türkmen aşiretler rakipleriyle yaptıkları savaşlarda sürekli olarak bir kısım Kürt beyleri ile ittifak halindeydiler. Bu ittifaklar dönem dönem değişmekte ve duruma göre siyasi çıkarlar doğrultusunda farklı birliktelikler ortaya çıkabilmekte idi. Timurlenk'in bölgeden geçişinde de bu şekilde oldu. Bölgede yoğunluklu ola-

63 Kemal Burkay, a. g. e. , s. 172

rak yaşayan Ermeni ve Süryaniler ile az sayıdaki Yahudiler ise, siyasi iktidar mücadelesine girmeden, döneme göre yerel Kürt, Arap veya Türkmen Müslüman hükümdarların himayesi altında yaşıyorlardı. Şehirlerdeki sanat ve ticaretin büyük bir kısmı onların elindeydi.

Bu dönem zarfında Hamdaniler gibi bazı Arap aileler de bölgede dönem dönem hâkimiyet kurdular. Etnik olarak Kürt olan Yezidiler ise Müslüman Kürt hükümdarlara bağlı yaşıyorlardı. Alparslan'la başlayan Türkmen hâkimiyeti döneminde çok sayıda Türkmen aşireti İran ve Azerbaycan'dan gelerek bölgeye yerleşti. Halihazırdaki Kürt, Arap, Ermeni, Süryani, Nesturi ve az sayıdaki Yahudi'ye ilaveten çok önemli bir Türkmen nüfusu da şehir ve köylere yerleşti. Bunların sanat, kültür ve edebiyata zaman içinde önemli katkıları oldu.

Bugün birçok araştırmacı Doğu ve Güneydoğu'daki Türkmenlerin ve şehirlerde Türkçe konuşan ahalinin bölgeye Osmanlı döneminde geldiklerini öne sürmektedir. Oysa bu yanlış bir iddiadır.

OSMANLI-KÜRT İLİŞKİLERİ

Sünni Osmanlılarla Alevi Safavilerin arasındaki siyasi gerginliğin giderek artması üzerine, Safavi yönetiminden rahatsız olan Sünni Kürtlerde Osmanlılarla bir olarak Safavilere karşı koyma eğilimi ortaya çıktı. Bu eğilimin güçlenerek Kürtlerle Osmanlılar arasında siyasi bir ittifaka dönüşmesinde meşhur Kürt âlimi İdris-i Bitlisi'nin büyük etkisi oldu. Mevlana İdris-i Bitlisi, ünlü Kürt din adamlarından Bitlisli Şeyh Hüsameddin'in oğludur. En ünlü eseri yaşadığı döneme kadarki Osmanlı tarihini ve padişahlarının hayatını anlattığı 'Heşt-Behişt' adlı kitabıdır. Önceleri başkentleri Diyarbakır olan Akkoyunluların sarayında, Akkoyunlu Hükümdarı Yakub'un danışmanlığını yapan İdris-i Bitlisi; Akkoyunlu Devleti'nin yıkılmasından sonra Safavilerle anlaşamayınca Osmanlılarla irtibata geçti. Safavi zindanından kaçan Kürt beyleri ile Osmanlılar arasında arabuluculuk yaptı. Hasankeyf ve Siirt Hâkimi Şah İsmail'in kız kardeşiyle evli Melik Halil Eyyubi (laka-

bı, Çav sor Halil), Bitlis Emiri Şerefhan, Hizan Emiri Davud, Sason Emiri Ali, İmadiye Hâkimi Emir Seyfeddin, Nırman Hâkimi Abdal, Zırki Hâkimi Ahmed, Eğil Hâkimi Lala Kasım gibi ulaşabildiği 25 Kürt beyi ile görüşerek, bu beylerin ortak kararlarını Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim'e bildirdi:

"Bilad-ı Ekrad (Kürt beldeleri) denilen Diyarbekir ve civarındaki mazlum Müslümanlar, Devlet-i Âliyenizin hizmetine taliptirler ve devlet ile din düşmanlarının şerlerinden sizin yardım ve merhametlerinle masun olma ümidindedirler... Bilad-ı Ekrad'ın Osmanlı Devleti'ne iltihakı, İstanbul'un fethi zaferini tamamlayacak derecede ehemmiyetlidir. Zira bu bölgenin ilhakıyla, bir taraftan Irak yani Bağdat ve Basra'nın yolları, diğer taraftan Azerbaycan yolları ve bir diğer taraftan da Halep ve Şam yolları açılmış olacaktır. Allah'ın yardımı pek yakındır."⁶⁴

Yavuz Sultan Selim Kürdistan beylerinin bu kararlarından büyük memnuniyet duyarak beylere 'Kendi aralarından, Kürdistan beylerinden ve hükümdarlarından, beylerbeyi görevini üzerine alabilecek, bütün Kürt beylerinin kabul edecekleri ve onun komutası altında savaşacakları birini seçsinler'⁶⁵ teklifinde bulundu. Ancak Kürt beyleri bunu kabul etmeyerek 'Sultan Selim'e biat etmeye ve fakat kendilerinden hangisi reis olursa diğerleri çekemeyeceğinden, taraf-ı Devlet-i Âliye'den (Osmanlı'dan) bir serdar talep edip, onun reisliğinde İranlılarla savaşıp vatanlarını kurtarmaya ve Amid (Diyarbakir) şehrine yardıma ittifakla karar verdiler.⁶⁶ Kürt beylerinin kendi aralarında ittifakla birini lider seçemeyip, Osmanlı Sultanı'nın tayin edeceği birini kabul edeceklerini bildirmeleri üzerine Yavuz Sultan Selim, Bıyıklı Mehmed Paşa'yı Diyarbakir beylerbeyi olarak atadı. 23 Ağustos 1514 (2 Recep 920) tarihinde Van gölünün kuzeydoğusundaki Çaldıran ovasında yapılan savaşta Kürt beylerinin büyük desteğiyle Safavi ordusu yenildi,

64 Topkapı Sarayı arşivi, E. 1019; aktaran Mustafa Akyol, Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek, s. 32.

65 Şerefname, s. 480-481

66 Hoca Sadedin Efendi, Tacüt Tevârih, c 4, s. 246-248; Nejat Göyünç, 16. yüzyılda Mardin Sancağı, s. 15-16; Dr. Selahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, s. 76-78.

Osmanlı ordusu Azerbaycan içlerine doğru ilerleyişini devam ettirerek, Safavilerin başkenti Tebriz'i ele geçirdi. Diyarbakir halkı ayaklanarak Safavi yöneticilerini şehirden çıkardı ve şehri Osmanlılara teslim etti. Böylece bütün bir Kürdistan ile Azerbaycan'ın önemli bir kısmı Kürtlerin yardımıyla Osmanlı yönetimi altına girdi.

Yavuz Sultan Selim Çaldıran'dan döndükten sonra bölgedeki Safavi yanlısı Alevilerle savaşmaya devam ederek, binlercesini öldürdü. Bu savaşın bir Alevi katliamına dönüştüğünü belirten bazı tarihçi ve yazarlar Safavi yanlısı 40 bin dolayında insanın öldürüldüğünü belirtmektedirler.⁶⁷

Her ikisi de Türk hükümdarı olan Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail Ortadoğu'daki iktidar mücadelelerinde on binlerce insanın haksız yere ölümüne sebep olmuşlardır. Yavuz Sultan Selim şiirlerini Farsça yazarken, Şah İsmail'in şiirlerini Hatayi mahlası ile duru bir Türkçe (Azerice) ile yazması ilginçtir.

Osmanlıların Safavilerle yaptıkları savaşta Mevlana İdris-i Bitlisi'nin etkin rolü oldukça açıktır. İdris-i Bitlisi'nin Yavuz Sultan Selim'e gönderdiği savaş raporlarını içeren mektuplar Kürtlerin Osmanlılara verdikleri cansiperane destek ile savaştaki kahramanlıklarını anlatması açısından oldukça önemli ve açıklayıcıdır:

"Bendeniz tekrar hürmetlerimi sunarken yeni zaferinizi kutlar ve İslâm Sultanı ve Müslümanlar Padişahı'nın huzuruna aşağıdaki bilgileri arz ederim:

Savaş havadislerini Azerbaycan ve Irak'ın en ücra köşelerine kadar ulaştırdım, fakat hoş olmayan olaylar cereyan etti ve birçok müşavereden sonra ihtilâf konularını kaldırmaya muvaffak oldum ve ordu ümerası arasında tam bir fikir birliği sağladım. Düşman ordusunu yok etmek için şu planı hazırladım: Ordunun kalbine özel saray muhafızlarını ve genç, cesur yeniçerileri orduya kuvvet kazandırmak için yerleştirdik. Ordunun sağ kanadına Karaman emirleri ve Anadolu askerleri ve soluna da Kürdistan emir ve mülûkları yerleştirdik. Bendeniz de tereddüt etme huyuna sahip olan Kürtleri devamlı şekilde

67 Kemal Burkay, a. g. e, s. 173

ittifak içinde idare etmek maksadı ile aralarında bulundum. Bendenizin sağında Kürt emirlerinden Sultan Halil-i Eyyubi ve Sasonlu Mehmed Bey, Eğilli Kasım Bey, Zirkî Mehmed Bey, Şah Ali Bey, Emîr Sarım'in oğlu Kasım Bey ve Süleyman Nasîr Bey ve solunda da Bitlis hakîmi Şeref Bey, Hizan hâkimi Davut Bey, Süleyman Şah Beled Bey, Atakî Ahmet Bey, Hâcukî Sultan Ahmed ve kardeşi İsfahan Bey her biri akraba ve askerleri ile süvari ve piyade olarak savaşıyorlardı. Bendenizin vazifesi ise bunlara nezaret etmek ve intizamı korumak idi.

Savaş sırasında sol cenah, Kızılbaşların kuvvetli hücumu karşısında zayıf düştü, fakat ordunun kalbini yenememekten dolayı meyus olan Kızılbaşlar ikiye bölünerek zikzak hareketlerle Karahan ve Diyarbekir emirleri ile birlikte sağ cenaha hücum ettiler ve Karamanlılar ve Husrev Paşa'yı büyük bir yenilgiye uğrattılar, fakat Allah'ın inayeti ile bu sırada Kızılbaş kumandan Karahan katledildi. Ayrıca Birecik hâkimi Akkoyunlu Veli Han Bey'in evlâtları, Herat hâkimi Sarû ve kâfirlerin ileri gelenlerinden birkaçı cehenneme vasıl oldular. Orduları da toplu halde Berriye'ye doğru kaçtılar. İhtiyatî sebeplerden dolayı onların takibi mümkün olmadı. Fakat sol kanattaki Kanazal Sultan, Cuga ve Daha hâkimi Durmuş Bey ve Hemedan hâkimi Vikan kumandasındaki Kızılbaş ordusu Kürdistan ordularına hücum ederek, tüfekçilerin önünden saparak Çaldıran meydan savaşındaki stratejiye uygun bir savaşa giriştiler. Çok kritik bir anda bendeniz fırsattan istifade ederek, Şeref Bey'i, Davut Bey ve Atakî Ahmed Bey'i düşman üzerine yürümeye teşvik ettim ve öyle bir kritik durum hasıl olmuştu ki, eğer onların hücumu bir an gecikse idi ordumuz tamamen yenilecekti. Fakat bu üç cengaver öylesine kahramanca savaştılar ki, Kızılbaşları yenilgiye mahkûm ettiler.

Otağ hâkimi Ali Han ve Sarımî Kasım Bey'i öldürerek onların mühürlerini ordu kumandanının önüne getirdiler. Bu harp sırasında Dulkadir askerlerinin ihmâl ve kusurlarından dolayı İslâm ordusunun kalecilerinden birçoğu şehit oldu. Kürtlerden de birçok kişi öldü; öyle ki, Şeref Bey'in askerlerinden biri vücudunda 18 yara olduğu halde savaştı ve nihayet yardım görmediği için şehit oldu. Velhasıl, ordumuzun sol kanadında çarpışan Kürtler bu savaşta öylesine erkekçe dövüştüler ki, emîrleri, bilhassa Ahmed Bey onların fedakârlıklarını teyid ettiler.

Bu savaştan sonra Kürdistan, Bitlis ve başka şehirleri yağma etmek maksadı ile Cayan ve Develi Kızılbaş ordusunun Tebriz'den hareket ettikleri ve Kürdistan'ı yağma ettikten sonra hücumu geçerek Karahan'ın imdadına gelecekleri haberi ulaştı. Fakat mücahid ordu zaferi kazandıktan sonra Emîr Şeref, Emîr Davut ve Sasun hâkimi Emîr Mehmed ve Zirkî Mîr Mehmed, Eyyubî Sultan Halil Kürdistan ordusu vasıtası ile Diyarbekir Derbendi'ni kuşatmak için hareket ettiler. 15 günde Derbend'e vararak şehri ele geçirdiler. Oradaki Kızılbaş ileri gelenleri ve partizanları şehrin kalesine çekilerek kaleyi tahkim ettiler Bu mektubu yazdığım sırada inşallah kalenin düşmesi yakındır.

Birecik kalesi ve Mardin'in aşağı kalesi düşmüş, toplar üst kaleyi dövmek üzere hazırlanmış bulunmaktadır ve zafer haberini tafsilâtli olarak benzedâdeniz Ebu'l-Mevahib yüksek huzurunuzda arz edecektir."⁶⁸

Diyarbekir Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Yavuz Sultan Selim'e gönderdiği bir arzda da son savaş durumlarından ve Kürtlerin samimiyetinden bahsedilmektedir:

"Saadetlu hudavendigarın hayır duaları ile mahrusa-i Amid'den (Diyarbekir) çıkılıp ve umumen Kürdistan beyleriyle yek-dil (tek yürek) ve yek cihet (tek yön) ve yek renk (tek renk) ve tedbir kılınup def-i ada-yı bed-reye müteveccih iken... Mardin Kalesi'nin teshirine say olunup, Melik Halil Eyyubi'yle ba'zı hükkam-ı ekrağ (Kürt hükümdarları), ve kifayet kadarı yeniçeri Hısn-ı Keyfa kalesi fethine gönderilip (gönderildi)..."⁶⁹

Aynı şekilde Yavuz Sultan Selim'in de İdris-i Bitlisi'ye gönderdiği cevabi mektuplar vardır:

"Molla Hakimüddin İdris, yüce Allah senin olgunluklarını sürdürekosun. Bu üstün padişahlık buyruğu sana ulaşacak, bilesin ki, şimdiki halde mutlu kapıma mektubun iletildi. Senden umulan ve boynuna borç olan işi güzelce yapman,

68 Nazmi Sevgen, *Kürtler*, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 8, Mayıs 1968, s. 47-50, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Hazırlayanlar: Şükrü Kaya Seferoğu, Halil Kemal Türközü, Ankara 1982, s. 35-38.

69 Nejat Göyünç, *16. yy. da Mardin Sancağı*, s. 29-30

doğruluk ve bağlılıktaki aşırı tutumun gereğince Diyarbekir ilinin tümden ele girmesine neden olduğun bildirilmiş, yüzün ağ olsun. İnşa'Allah öteki illerin alınışında da temel aracı sen olasın. Benim yüce padişahlığımın çeşitli lütufları senin hakkında çok ve yaygındır..."⁷⁰

Kürt-Osmanlı Özerklik Antlaşması

Yavuz Sultan Selim Çaldıran Savaşı'ndan sonra ordusuyla İstanbul'a dönerken Amasya'da konakladı. Savaşta kendisini destekleyen Kürt beyleri ile 1515 yılında Amasya'da buluşarak tarihi Kürt-Osmanlı Özerklik Antlaşması'nı karara bağladı. İdris-i Bitlisi'yi tam yetkili kıldı; mühürleyip imzaladığı boş fermanları İdris-i Bitlisi'ye vererek istediği şekilde bu boş fermanları doldurabileceğini söyledi. 1520 yılında Yavuz Sultan Selim'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Kanuni Sultan Süleyman da bir ferman yayınlayarak aynı siyaseti devam ettirdi.

Âdetolan dua ve niyaz yazısından sonra:

"Kanuni Sultan Süleyman, babası Yavuz Sultan Selim zamanında Kızılbaşlara karşı cephe alarak müspet ve hayırlı hizmetlerde bulunan ve şimdi de Devlet'e doğrulukla hizmetler ifa eden, bilhassa (serasker-i Sultan İbrahim Paşa'nın) bu defaki İran seferine katılarak Kızılbaşların yenilmesinde yararlılıklar gösteren Kürt beylerine, gerek Devlet'e karşı gösterdikleri özkulluk ve dilâverliklerin karşılığı olarak ve gerek kendilerinin vaki müracaat ve istihamları göz önüne alınarak, her birinin öteden beri ellerinde ve tasarruflarında bulunan eyalet ve kaleler, geçmiş zamanlardan beri yurtları ve ocakları olduğu gibi ayrı ayrı beratlarda ihsan edilen yerleri de kendilerine verilip mutasarrıf oldukları eyaletleri, kaleleri, şehirleri, köyleri ve mezraları bütün mahsulleriyle, oğuldan oğula intikal etmek şartıyla kendilerine temlik ve ihsan edilmiştir. Bu münasebetle aralarında asla anlaşmazlık ve geçimsizlik çıkmamalı, dışardan müdahale ve taarruz edilmemelidir. Bu emr-i celile riayet edilecek, hiçbir suretle üzerinde kalem oynatılmayacak, hiçbir yeri değiştirilmeye-

70 Tacit-Tevarih, c. 4, s. 271-272

cektir. Bey öldüğünde eyaleti kaldırılmayıp bütün hududu ile mülknâme-i Humayun uyarınca, oğlu bir ise ona kalacak, eğer müteaddid ise istekleri üzerine kale ve yerleri aralarında paylaşacaklardır. Uzlaşamazlarsa Kürdistan beyleri nasıl münasip görürlerse öyle yapacak ve mülkiyet yolu ile bunlara ebediyete kadar ilâ ebedevrân mutasarrıf olacaklardır. Eğer bey, varissiz, akrabasız ölmüşse o zaman eyâleti hariçten ve yabancılardan hiç kimseye verilmeyecek, Kürdistan beyle-riyle görüşülüp ve ittifak edilip onlar bölgenin beylerinden veya beyzâdelerinden her kimi uygun görürlerse ona tevcih edilecektir. Cenab-ı Hakk'ın birliği üzerine yemin ederek bu muahede-i Hümayunumu, emr-i celilimi tekrar eder ve mühürlerim. Ulu peygamberimizin nübüvvet ve risâleti hakkı için mademki Kürt beyleri doğruluk üzere dostuma dost, düşmanıma düşman olmaktadırlar, Devletime sadık kaldıkları müddetçe ferman-ı şerifime riayet etmelidirler. Bu emrime karşı gelenlerin, Allah'ın izniyle hesap gününe suçlu ve günahkâr ve zalimlerden olmalarını niyaz eylerim amma asıl isteğim doğruluk yolundan ayrı düşülmemesidir. Bu yolda üzerlerine din ve devletime ait işler düştüğü zaman Diyarbakır ve Bağdat beyleri ve etrafta bulunan Kürt beyleri birlik ve beraberlik içinde olmalı, cümle askerleri ve savaş araçları ile düşman üzerine saldırmak için dakika kaybetmemelidirler. Şeriat ve kanun dairesinden ayrılmayıp emirlerindeki reayaya zulüm ve her tür fenalıklardan kesinlikle sakınmalıdırlar.”⁷¹

Kürt beyleri ile Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim arasında Amasya'da kabul edilen özerklik şartlarına göre:

1. Kürt emirleri atalarından kendilerine intikal eden topraklarda, bağımsız olarak, geleneksel düzenlerini koruyacaklardır. Bu emirlikler eskiden olduğu gibi, babadan oğula intikal edecektir.

2. Osmanlılar bir yabancı devletle savaştığında Kürt beyleri kuşanmış silahlı süvarileriyle Osmanlı ordusuna katılarak savaşacaklar ve dışarıdan bir saldırı olursa ortak düşmana karşı koyacaklar, aynı şekilde Osmanlılar da Kürtleri düşmanlarına karşı koruyacaklardır.

71 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi E. 11969

3. Kürt emirler Osmanlı devletine her yıl, tespit edilecek bir vergi vereceklerdir.

Kürt-Osmanlı İttifakı'ndan Sonra Siyasi Durum

1515 yılında Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim ile Kürdistan beyleri arasında Amasya'da yapılan antlaşma sonrası İdris-i Bitlisi'nin görüşleri doğrultusunda Kürdistan bölgesinin idari yönetimi 3 ayrı statüye ayrıldı.

1. Klasik Osmanlı Sancakları

Klasik Osmanlı sancakları Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bütün bölgelerinde uygulanan ve geçerli usule göre idare olunan sancaklardan farklı değildi. Sancakbeyi doğrudan padişah tarafından atanmakta ve lüzum görüldüğü takdirde derhal görevden alınabilmekteydi. Sancakbeyleri sancak dâhilinde mülki ve askeri yetkilere sahip bir idareci konumunda olup, herhangi bir imtiyaza sahip değildi. Bu tip sancaklar genellikle aşiret yapısının zayıf olduğu yerlerle büyük şehirlerdeydi ve sancak beyleri doğrudan Osmanlı merkezi yönetimine karşı sorumluydu.

2. Ekrad (Kürt) Sancakları

Ekrad sancakları klasik Osmanlı sancaklarından farklıdır. Bu sancakların idaresi bölgeye eskiden beri hâkim olan nüfuzlu Kürt yerel beyleri ve hanedanlarına mülkiyet yoluyla 'yurtluk ve ocaklık' olarak verilmekteydi. Ölüm ve ihanet durumları dışında Ekrad sancaklarının beyleri hiçbir şekilde değiştirilemez, her iki halde de değişiklik teklifi beylerbeyinin arzı üzerine Divan-ı Hümayun'da görüşülür ve ancak eski beyin oğulları veya ailesinden biri tayin edilirdi. Dışarıdan bey atanması yasaktı.⁷²

Ekrad sancaklarının da birer tahrir defteri vardı ve klasik Osmanlı sancaklarında olduğu gibi bunların gelirleri de kaydedilmekte, padişah ve sancakbeyi hasları çıktıktan sonra geri kalan hâsılat zeamet ve tımar sahiplerine dağıılmakta; bu san-

72 Başbakanlık Arşivi, Mühimme 46, s. 271

cakların mali ve hukuki konularda büyük yetkilere sahip kadıları (hâkimleri) ise merkezden atanmaktaydı.

Ekrad sancaklarının klasik Osmanlı sancaklarından farkı, yönetimin babadan oğula geçmesi; Kürt hükümetlerinden farkı ise klasik Osmanlı sancaklarında olduğu gibi tahrir defterlerinin tutulması, bazı yöneticilerinin merkezden atanması ve sonuçta merkeze karşı sorumlu olmalarıydı.

3. Kürt Hükümet Sancakları

Hükümet sancakları olarak adlandırılan bu sancaklarda da yönetim Ekrad sancaklarında olduğu gibi babadan oğula geçmekte olup, ölüm ve ihanet hallerinde yine aynı aileden bey atanma mecburiyeti vardı.

Soyun tükenmesi halinde yine çevredeki ailelerden olmak ve diğer Kürdistan beylerinin onayı şartı ile yeni biri atanırdı. Kürt hükümetlerinden Palu'da Yusuf Bey'in ölümü üzerine, yerine ümeradan Ahmed Bey'in tayini teklif edilmiş, ancak Divan-ı Hümayun bu teklifi 'beyliğin kadimden beri mutasarrıf olanların oğullarına verilemediği' gerekçesiyle reddetmiştir.⁷³

'Mefruz'ul-kalem ve maktü'ül-kadem' olduklarından tahrir defterleri tutulmaz ve merkezden kalem erbabı olan Osmanlı memurları tayin edilmezdi. Kürt hükümet sancakları sadece güvenlik ve vergi vermede Osmanlı'ya bağlı, iç işlerinde tam anlamıyla bağımsız, yerel hükümdarlıklar statüsündeydiler.

1515 Sonrası İdari Yönetim

1515 yılında ilk olarak Amid (Diyarbakir) merkez olmak üzere Diyarbakir Beylerbeyliği kuruldu. Diyarbakir Beylerbeyliği ilk etapta 19 sancağa ayrıldı. Bu sancakların 11'i klasik Osmanlı sancağı, 3'ü Ekrad sancağı, 5'i ise hükümet sancağı olarak belirlendi. Bu sayılar daha sonraki yıllarda artarak önemli değişiklikler gösterdi.

73 Başbakanlık Arşivi Mühimme 46, s. 271

1518 (Hicri 924) yılında tutulan ilk Osmanlı tahrir defterlerinde Amid, Mardin, Sincar (Tel A'far ve Hateniye dâhil), Ruha (Urfa), Berriyecik, Siverek, Çermik, Ergani, Harput (Elazığ), Arapkir, Çemişgezek ve Kiğı Osmanlı sancakları olarak; Eğil, Palu, Genç, Hazzo (Kozluk), Cizre ve Tercil (Hazro) ise Kürt hükümet sancakları olarak belirtilmiştir. ⁷⁴

1529 tarihinde Musul, Ana, Deyr-i Rahbe ve Hasankeyf de Osmanlı sancağı oldu. 1540 yılındaki kayıtlarda ise Mazgirt, Sağman, Çapakçur, Kulp, Mihraniye, Atak (Lice), Pertek ve Gurgil Ekrad sancakları olarak görülmektedir.

Benzer bir durum Van eyaletinde de uygulanmakta idi. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Van'da 37 sancak ve 4 hükümet sancağı vardı. Hakkâri, Bitlis, Mahmudi (Van'ın güneyi) ve Pinyanişi (Gevar-Yüksekova) Kürt hükümetleriydi. Bağdat'ın fethinden sonra bu yönetim şekli daha da yaygınlaştırılarak tüm bölgede uygulandı. Osmanlı'nın bu yönetim şeklinden etkilenen İran Şahları da kendi yönetimleri altındaki Kürt bölgelerinde Kotur, Piredüzi, Cevlani, Dımdımi ve Denbuli olmak üzere 5 adet Kürt hükümeti oluşturdular.

OSMANLI-KÜRT İTTİFAKININ ORTADOĞU'YA ETKİSİ

1514 yılında yapılan Çaldıran Savaşı'na kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun doğudaki sınırı Adana'ydı. Bu yıllarda Adana'da Ramazanoğulları, Maraş yöresinde ise Dülkadiroğulları egemendi. 25 Kürt beyi ile Yavuz Sultan Selim'i anlaşarak, Kürdistan'ı Osmanlı Devleti'ne barış yoluyla katan İdris-i Bitlisi'nin Çaldıran Savaşı'ndan önce Padişaha yazdığı mektuptaki tahlil ve öngörülerini aynen gerçekleştirmişti:

"Bilad-ı Ekrad'ın (Kürtlerin memleketinin, Kürt beldelelerinin) Osmanlı Devleti'ne iltihakı, İstanbul'un fethini tamamlayacak derecede ehemmiyetlidir. Zira bu bölgenin iltihakıyla, bir taraftan Irak, yani Bağdat ve Basra'nın yolları,

74 Başbakanlık Arşivi 64 nolu tapu tahrir defteri; Nejat Göyünç, 16. yy.'da Mardin sancağı, s. 34

diğer taraftan Azerbaycan yolları ve bir diğer taraftan da Halep ve Şam yolları açılmış olacaktır. Allah'ın yardımı pek yakındır."⁷⁵

İdris-i Bitlisi'nin öngörülerini doğrultusunda 1516 yılında Halep yakınlarında Memlûklularla yapılan Mercidabık Savaşı sonucu Halep, Şam, Beyrut ve Kudüs dâhil olmak üzere tüm Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün Osmanlı topraklarına katıldı. 1517'de yine Memlûk ordusu ile yapılan Ridaniye Savaşı sonrası Mısır da Osmanlı'nın eline geçti. Çok kısa bir müddet sonra Hicaz ve Bağdat fethedildi.

Bütün bu savaşlarda Kürt beyleri askerleriyle birlikte büyük yararlıklar gösterdiler. Yavuz Sultan Selim Halifelik unvanını da alarak İstanbul'u hilafet merkezi ilan etti ve samimi desteklerini gördüğü bazı Kürt ailelerini ele geçirilen memleketlere bey olarak tayin etti. Hasankeyf Eyyubilerinin bir kısmını Trabzon Maçka'ya (Bedri Rahmi ve Sabahaddin Eyüboğullarının dedeleri), Bayazid beylerini de (Erdem Beyazıd'ın dedeleri) Maraş'a getirirerek bey yaptı.

1514 yılına kadar Adana'dan doğuya ve güneye geçemeyen Osmanlılar, Osmanlı-Kürt ittifakının da etkisiyle birkaç yıl zarfında tüm Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın hâkimi oldular.

OSMANLI-KÜRT İTTİFAKININ ETNİK VE MEZHEBİ ETKİLERİ

Modern çağdaki Kürt ulusalcı-milliyetçi aydınların önemli bir kısmı İdris-i Bitlisi'yi 'Kürtleri satan bir işbirlikçi' olarak göstermektedir. Birçok Kürt aydınına göre İdris-i Bitlisi 'İblis-i Bitlisi'dir (Bitlis'in İblisi, şeytanı). Ancak tarihi gerçekler incelenip, olayların gerçek yüzü belgeler ışığında aydınlandıkça bu haksız suçlama terk edilmekte, İdris-i Bitlisi'nin gerçek kimliği ve yaptıkları daha iyi anlaşılmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak şunlar söylenebilir:

1. Şah İsmail ve Yavuz Sultan Selim savaşlarında Kürtlerin bu iki devletten ayrı, bağımsız ve birleşik bir devletleri, kral-

75 Topkapı Sarayı Arşivi, E. 1019

lıkları mevcut değildi. Birbirleriyle sorunlu ve dağınık beylikler halinde ve çoğu kez de bölgede egemen büyük imparatorluklara bağlı olarak yaşıyorlardı. Dolayısıyla İdris-i Bitlisi var olan bir devleti yıkıp veya yöneticilerini kandırıp Osmanlı'ya teslim etmedi.

2. İdris-i Bitlisi'nin 25 Kürt beyini ve beyliğini neden birleştirmedeği veya birleştiremediği ise dönemin belgeleri incelendiğinde anlaşılmaktadır. Bizzat Yavuz Sultan Selim Kürt beylerinin kendi aralarından birini lider ve temsilci olarak seçmelerini önermiş, ancak Kürt beyleri, hiçbirinin bir diğerini üst olarak kabul etmeyeceğini ve böyle bir zorlamanın tartışma ve çatışmalara sebep olacağını öne sürerek, uygun göreceği bir yetkiliyi atamasını Yavuz Sultan Selim'e kendileri bildirmişlerdir.

3. Kürt beyleri ile Osmanlı arasındaki özerklik antlaşması tarihte benzeri az görülen, ayrıntılı ve bizzat resmi belgelere geçirilerek teminat altına alınan bir antlaşmadır ve Kürtler o günden bugüne değin bu kadar ayrıntılı, kapsamlı ve uzun süreli bir antlaşmayı hiçbir devletle imzalamamışlardır.

4. Şah İsmail dönemi ile birlikte Kürdistan coğrafyasına yoğun bir Türkmen ve Azeri Alevi nüfusu göç etmiş ve bölge hızla Alevileşmeye (Şiileşme) başlamıştır. Kürt-Osmanlı ittifakı sonucu Şah İsmail'in yenilmesiyle birlikte bu aşiretlerin büyük bir bölümü İran'a dönmüş ve bölgedeki Sünni egemen anlayış günümüze kadar etkinliğini muhafaza etmiştir.

5. Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Şah İsmail'in başında olduğu Safavi dönemlerinde Kürdistan coğrafyasına çok sayıda Azeri ve Türkmen aşiret gelerek yerleşmişti. Bölgenin etnik ve demografik yapısı hızla Türkler lehine ve Kürtlerin aleyhine değişiyordu. Şah İsmail'in galip gelmesi durumunda büyük ihtimalle bölge hızla Türkleşecekti. Osmanlı-Kürt ittifakı ile Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safavilere bağlı Türkmen-Azeri aşiretlerinin önemli bir kısmı İran'a gitti ve yapılan özerklik antlaşmasıyla iktidarları teminat altına alınan Kürt beylerinin dış etkilere kapalı idareleri altında Kürt etnik varlığı özgün yapısını günümüze kadar korudu. Kürtler kendi toprakları üzerindeki nüfus çoğunluklarını ve siyasi hâkimiyetlerini bu özerklik antlaşması ile muhafaza ettiler.

1515'TEN 1839 TANZİMAT FERMANI'NA KADAR OSMANLI-KÜRT İLİŞKİLERİ

Yavuz Sultan Selim'in 1520'de ölümünden sonra, tahta geçen Kanuni Sultan Süleyman babasının siyasetini devam ettirdi. İdris-i Bitlisi'nin 1524'te ölümünden sonra da durum değişmedi. Kürt beyleri ile yapılan antlaşmaya genelde uyularak bazı istisnalar dışında idari ve siyasi ilişkilerde çok büyük değişiklikler ve çatışmalar yaşanmadı denilebilir. Bu dönemde 'istisnai haller' olarak nitelenebilecek olumsuzluklar iki ana başlık altında toplanabilir:

1. Bu olumsuzlukların ilki, Kürtler arasındaki birlik olamama ve birbirini kabul etmeme durumunun adeta bir gelenek haline gelmesidir. Ayrıca Kürt hanedanlarının aile içi iktidar kavgaları da Kürt beyliklerinin güç kaybetmesinin en önemli nedenlerinden biridir. Bu iktidar kavgalarında kaybeden veya güçsüz olan kişiler, dünyanın diğer ülkelerindeki çatışmalarda olduğu gibi karşı tarafa geçmekte veya başka yerlerden destek almaya çalışmaktaydı. Osmanlılarla arası bozulan Bitlis Beyi Emir Şeref'in 1532'de İran Şahı Tahmasp'la ilişkiye geçerek Ahlât'ta görüşmesi, Şah'ın tarafına geçerek Kürdistan beylerbeyliği ile 'Han' unvanını alması; daha sonraki yıllarda ise çocuklarının tekrar Osmanlı safına geçmeleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

2. Osmanlı yönetimi Kürt beyleri arasında çıkan ihtilaflarda çoğu kez hakem ve uzlaştırıcı rolü oynamasına rağmen fırsat bulduğunda Kürt beyliklerini tasfiye ederek merkezi yönetime katma siyaseti izledi. Yavuz Sultan Selim'e en büyük desteği veren, Kürt beylerinin önde gelenlerinden Hasankeyf Emiri Melik Halil Eyyubi ölünce, aşiret reisleri toplanarak küçük oğlu Hüseyin'i Bey seçtiler. Melik Hüseyin kardeşleri Melik Muhammed ve Melik Ali'yi tutuklattı. Diğer kardeşi Melik Süleyman o sırada bulunduğu Erzen (Garzan) Emiri'nin yanından Amid'e (Diyarbakir) kaçarak Osmanlı'nın Diyarbakir Beylerbeyi Hüsrev Paşa'ya sığındı. Melik Süleyman'ın şikâyetini dinleyen Osmanlı Paşası, Melik Hüseyin ve kardeşlerini Diyarbakir'e çağırttı. Mahkeme sonrası Me-

lik Hüseyin öldürüldü. Hükümdarlık, kardeşi Melik Süleyman'a verildi. Ancak diğer kardeşleri bu duruma karşı çıktılar.

Melik Ali Melik Süleyman'la yaptığı savaşı kaybederek Bitlis Emiri Şeref Han'a sığındı. Öldürülen Melik Hüseyin yanlılarının tepkilerinden ve diğer kardeşlerinin husumetinden korkan Melik Süleyman Diyarbakir'e giderek hükümdarlıktan feragat ettiğini söyledi ve Hasankeyf Kalesi'nin anahtarlarını Hüsrev Paşa'ya teslim etti. Hasankeyf Beyliği 1524'te tarihe karışarak doğrudan Osmanlı merkezi yönetimine geçti. Bu hizmetine karşılık Melik Süleyman'a Ruha (Urfa) idaresi verildi.⁷⁶

Melik Ali daha sonra Cizre'ye giderek Botan beyine sığındı. Kızını onunla evlendirerek ölene kadar Cizre'de yaşadı.

19. YÜZYIL BAŞLARINDAN İTİBAREN KÜRT–OSMANLI İLİŞKİLERİ

1689'da Viyana Kuşatması'nın başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Osmanlı Devleti'nin gerileme sürecine girmesi, devleti yöneten asker ve sivil bürokratlarla aydınlar arasında büyük tartışmalar ile çözüm arayışlarının ortaya çıkmasına neden oldu. 19. yüzyılın ilk yıllarında itibaren fikir ayrılıkları devlet içerisinde çatışmalara dönüştü. III. Selim'in öldürülmesi, 1808'de Alemdar Mustafa Paşa'nın ısrarıyla II. Mahmud'un istemeyerek de olsa Anadolu ve Rumeli ayanlarıyla Sened-i İttifakı imzalayarak padişah ile ayan arasındaki ilişkileri yeniden düzenlemesi, Yeniçeri Ocağı'na karşı Asakir-i Mansure-i Muhammediye ve Nizam-ı Cedid (Yeni Düzen) ordularını kurması, 1826'da Yeniçeri kışlalarını topa tutarak kendi ordusundan, yeniçerilerden binlerce kişiyi öldürerek Yeniçeri Ocaklarını tasfiye etmesi bu süreci daha da hızlandırdı.

1839 yılında Mustafa Reşit Paşa tarafından okunarak ilan edilen Tanzimat Fermanı batılılaşma yolunda önemli bir dönüm noktası oldu. Siyasi, mali, hukuki ve idari yeni düzenlemelere gidildi. 1856 yılında bugünkü anlamda tapu teşkilatı kurularak geleneksel Osmanlı toprak düzeni değiştirildi. Tüm bu gelişmeler

76 Şerefname, s. 186

Kürt beylerinin Yavuz Sultan Selim ile yaptıkları 1515 antlaşmasının şartlarının da değişmesine neden oldu. Bu yönden Tanzimat Fermanı'nın en önemli bölümü dördüncü bölümdür:

1. Müslüman ve Hıristiyan tebaanın ırz, namus, can ve mal güvenliğinin sağlanması,
2. Verginin düzenli bir şekilde toplanması,
3. Askerliğin düzenli bir şekilde sokulması.

Tanzimat Fermanı Osmanlı Devleti'nin Kürdistan'daki mevcut Kürt Emirliklerini ortadan kaldırma ve merkezi yönetimi hâkim kılma politikalarında etkili olmuştur. Tanzimat Fermanı'nın Kürt beylerinin tepkilerini çeken uygulamalarını şöylece özetlemek mümkündür:

1. İdari örgütlemeye yenilikler yapılması, eyalet, sancak ve kaza sınırlarının yeniden düzenlenmesi,
2. Her valinin yanına bölge kuvvetlerine komuta edecek bir muhafız ve maliye işleri için bir defterdar verilmesi,
3. Eyalet ve sancaklarda yerel meclisler kurulması, Hıristiyan ve Müslümanların nüfus oranlarına göre bu meclislerde temsil edilmeleri,
4. Aşar vergisinin maliye memurları tarafından, cizyenin ise patrikhaneler vasıtasıyla toplatılması.⁷⁷

Tanzimat Fermanı'na kadar gayrimüslimlerden alınan cizye dâhil bölgelerindeki tüm vergileri Kürt mirleri toplamaktaydı. Mirlerin kendi müstakil orduları ve divanları vardı. Hıristiyanlar da divan üyesi olabiliyorlardı. Tanzimat Fermanı'yla ortaya çıkan bu yeni durumu kendi statülerine yönelik bir tehlike ve beyliklerinin tasfiye sürecinin başlangıcı olarak değerlendiren Kürt beyleri yeni düzenlemelere itiraz ederek direnmeye ve yer yer de isyan etmeye başladılar.

Bu dönemdeki belli başlı ayaklanmalar şunlardır:

⁷⁷ Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri*, Doz Yayınları, s. 120-121.

Baban Abdurrahman Paşa İsyanı

1806'da Süleymaniye bölgesinde başladı. Abdurrahman Paşa, kardeşi Halid Paşa'nın Osmanlı yönetimi ile anlaşması üzerine yenildi. Yerine geçen oğlu Ahmed Paşa 1812 yılında ayaklanarak Bağdat yakınlarına kadar olan bölgeyi ele geçirdi. Bir müddet sonra ayaklanma bastırıldı. Baban Emirliği 1850 yılına kadar devam etti.⁷⁸

Rewanduzlu Mehmed Paşa Hareketi

Rewadi Kürt aşiretinden, Selahaddin-i Eyyubi'nin soyundan Soran Beyi Mustafa Bey, 1827 yılında ölünce yerine oğlu Mehmed Bey geçti. 1810'lu yıllardan itibaren Osmanlılarla İranlılar arasındaki sürtüşmelerden büyük zararlar gören Kürt aşiretlerinin rahatsızlıklarını gerekçe göstererek 1830 yılında isyan ve bağımsızlığını ilan etti. Kendi adına hutbe okuttu. Etki alanını hem Osmanlıların hem de diğer Kürt beyliklerinin aleyhine kısa sürede hızla genişletti.

Hoşnav, Surçi, Altıköprü, Erbil, Koysancak, Ranya, Akra ve İmadiye'yi aldı. Cizre Beyi Seyfeddin'i kendi safına çekerek, İran'a da savaş ilan etti. Osmanlı yönetimi onunla anlaşmak için paşalık ünvanı verdi. İngilizlerin İran ve Osmanlı yönetimlerini anlaştırmaları üzerine Mehmed (Muhammed) Paşa 1837 Ağustos'unda Osmanlı ordusu kumandanı Reşit Paşa tarafından Rewanduz'da kuşatıldı.

Tarikat şeyhlerinin 'İslam Halifesi'ne karşı savaşmak haramdır' fetvası Kürtler arasında çözümlere yol açtı. Sonradan Botan Miri olacak ve kendisi de isyan edecek olan Bedirhan Bey gibi birçok Kürt beyi de Osmanlı ordusunu destekleyince, Mehmed Paşa beyliğinin başında kalması şartıyla teslim oldu.

İstanbul'a giderek Halife'ye bağlılığını sundu. Kendisi ile anlaşma yapan Reşid Paşa bu sırada ölünce Bağdat Valisi Ali Paşa, Mehmed Paşa'nın affedilerek tekrar Rewanduz'a dönmesine şid-

78 Mehmed Emin Zeki, *Kürdistan Tarihi*, s. 135

detle karşı çıktı. Dönüş yolunda Amasya’da alıkonan Mehmed Bey bir tuzakla öldürüldü. 6 Aralık 1838 tarihli raporda, Rewanduz Beyi Mir Muhammed ‘müteveffa’ (ölmüş) olarak zikredilmektedir. Yerine kardeşi Resul, Rewanduz Beyi oldu. 1847 yılında Rewanduz Soran Beyliği ortadan kaldırıldı.⁷⁹

Garzan ve Sincar (Şengal) İsyanları

1837 Haziranı’nda Sivas Müşiri Hafız Paşa’nın görevlendirdiği Kürt Mehmed Paşa Sincar (Şengal) ve Telafar bölgesinde vergi vermeyi ve askere gitmeyi reddeden Yezidi Kürtler üzerine sefer düzenledi. Yapılan savaş sonucu Yezidiler teslim alındı. Osmanlı ordusunun el koyduğu üç bin Yezidi çocuğu asker olarak alaylar arasında taksim edildi.⁸⁰

Osmanlı ordusu, Botan Miri olan Bedirhan Bey’in de desteğiyle Şengal’den sonra Cizre bölgesinde Said Bey’i (Said Bey, Ezdin (Yezdan) Şer’in dayısıdır) üzerine yürüyerek teslim aldı. Osmanlı ordusu daha sonra Garzan (Kozluk-Sason) bölgesine sefer düzenledi. Kürtlerin Osmanlı’ya direnişinin ana sebebi, ömür boyu süren nizamiye askerliği korkusu idi:

“Yukarıya varınca gözü kızmış olan askerler, karşı koyan kim varsa vurup kırdılar. 400–500 kadar Kürt öldürülmüştü. Elli kadar kadın, götürülmek istenirken, kabarmış olan nehre düşerek (bazı kaynaklarda kendilerini atarak) boğuldu. Kadınlardan yaralılar var, ama asıl süngü yarası almış çocukların bulunuşu bütün bu hareketi gözler önüne seriyor... Korku ve uzun bir yürüyüşten bitkin bir hale gelmiş bu zavallılara henüz bir lokma ekme verilmemişti. Evler, yakındaki köylerden getirilmiş olmaları muhtemel şeylerle tıklım tıklım dolu idi. Askerler oradan ganimetlerle yüklü olarak döndüler. Bir süvari benden samimiyetle atını tutmamı rica etti. Ben de o ceplerini dolduruncaya kadar dediğini yaptım... Hafız Paşa’nın yanına gittim. Oraya ganimetleri ve esirleri getiriyorlardı. Kanlı yaralar içinde erkekler ve kadın-

⁷⁹ Abdurrahman Kasımlı, *Kurdistan and the Kurds*, s. 39.

⁸⁰ BOA. FON KODU: Hat D. No: 448 G. 22332-A, Hafız Paşa’nın İstanbul’a yazdığı 13 Ra 1253 (17. 06. 1837) tarihli mektup. Aktaran Sinan Hakan

lar, memedekilerden itibaren her yaşta çocuklar, kesik başlar ve kulaklar. Bunların hepsi, getirene 50–100 kuruşluk bir bahşişle ödeniyordu... Kale kapısının altında yaralı kardeşini taşıyan bir Kürde rastladık, zavallı bacağından vurulmuştu, onu taşıyan kardeşi gözleri dolu dolu olarak kardeşinin yedi gündün beri bu ızdırabı çektiğini anlattı. Cerrahı çağırttım, 'manasız bir şey istediğini anlamıyor musun' dermiş gibi, her seferinde sesini daha da yükselterek birçok defa 'Evet, ama Kürt bu!' dedi durdu. Binlerce masumun hayatı yok edildi ve binlerce köy harabeye döndürüldü. Fakat savaşan Kürtler dize gelmedi. Kürtler için iyi ve adil bir idare kuruluncaya kadar, bütün Osmanlı seferleri ancak geçici bir etki bırakmaya mahkûmdur."⁸¹

Bedirhan Bey, Cizre Beyi olan amcası oğlu Mir Sevdin'e (Mir Seyfeddin, daha sonra Bedirhan Bey'e karşı Osmanlı'yı destekleyerek Botan Beyi olan Ezdin (Yezdan) Şer'in babasıdır) karşı Osmanlı'yı destekleyerek Botan Miri oldu.⁸²

Amidiyeli (İmadiye) İsmail Paşa ve Müküs Miri Han Mahmud İsyanları

Cizre, Rewanduz, Sincar (Şengal) ve Garzan'daki olaylar bastırıldıktan sonra, 1838'de Musul Valisi'yle ihtilaflarından dolayı başkaldıran Amidiyeli İsmail Paşa'nın üzerine gidilmiş, uzun çatışmalardan sonra Barzan'a sığınan Paşa'nın isyanı bastırılmıştır.

Van yakınlarındaki Hoşap bölgesinde hüküm süren Han Mahmud'un isyanı ise Botan Miri Bedirhan Bey'in vekili ve amcası oğlu Mir Sevdin ile Hakkâri Miri Nurullah Bey'in yardımları ile Osmanlı askerleri tarafından 1839'da bastırıldı. Han Mahmud İstanbul'a sürgün edildi. Bir müddet sonra affedilen Han Mahmud tekrar memleketine döndü. Osmanlı yönetiminin isteği üzerine Cizre'ye giderek küs olduğu Bedirhan Bey'le barıştı.

81 Mareşal H. Von Moltke, *Türkiye Mektupları*, s. 295–297

82 Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri*, Doz Yayınları, s. 80–84

Botan Miri Bedirhan Bey İsyanı

Botan Bölgesi ve bu bölgenin idari merkezi olan Cizre şehri öteden beri Diyarbekir Paşası'na bağlı olarak yönetilmekteydi. Cizre'nin 1843 yılında Diyarbekir'den alınarak Musul'a bağlanması ve Musul yöneticisi Mehmed Paşa ile Bedirhan Bey'in aralarının iyi olmaması ihtilafın başlangıcı olmuş, Bedirhan Paşa defalarca tekrar Diyarbekir'e bağlanmak istediğini saraya arz etmesine rağmen Bedirhan Bey'in bu isteği kabul edilmemiştir.

Osmanlı yönetimi ile Bedirhan Bey arasındaki bir diğer önemli ihtilaf noktası da Tanzimat Fermanı sonrası bölgedeki Hıristiyanların Kürt yöneticilere karşı tavır ve davranışlarının değişmesidir. Nesturilerin en büyük aşireti olan Tiyariler, özellikle Tanzimat sonrasında bölge Kürt mirlerine ve Osmanlı'ya vergi vermekten kaçınmıştır. Tanzimatın Müslüman ve gayrimüslimleri eşit tutar bir hüviyette olması Nesturilerin yıllardır tabiiyeti altında oldukları Kürt mirlerine başkaldırıp yönetimlerini tanımamalarına, ayrıca İngiliz ve Fransızların himayesi altında din propagandası yapmalarına neden olmuştur. Bu durum başta Bedirhan Bey olmak üzere bu hadiseye karışan Kürt mirlerinin Nesturilere yaklaşımında çok belirleyici bir rol oynamıştır.⁸³ Nitekim bu rahatsızlık bizzat Bedirhan Bey'in saraya gönderdiği mektuplarda açıkça ortaya çıkmaktadır.

"Tiyariler elli kadar seyidi öldürdüler ve bunu İngiltere Hükümeti'nin tahrikiyle yaptılar. Hakkâri Beyi'ne itaat etmeyip kapısının önünden malını ve talanını çekip götürdüler. Bildim ki, bunun sonu kötü olacak, Devlet-i Âliyye'ye bir baş ağrısı peyda olacak! Top ve araba işler yerler olmadığından ve günden güne direnişleri arttığından, sabır ve tahammül edemeyerek üzerlerine vardım. Padişahımız sayesinde bir miktar hadlerini bildirdim.⁸⁴"

83 Sinan Hakan, a. g. e, s. 158.

84 BOA. FON KODU: I. MSM D. NO:48 G. No:1229, Bedirhan Bey'in 09. 10. 1843 tarihli raporu, Sinan Hakan, a. g. e, s. 160

Bedirhan Bey'in çocukları. Oturanlar: (Soldan sağa) Emin Ali Bey, Ali Şamil Paşa, M. Midhat Bey; ayakta kilerden sol baştaki, Murat Remzi Bey.

Hıristiyan Nasturilerden sonra Şengal ve Garzan yöresindeki Yezidi Kürtler üzerine seferler düzenleyen Bedirhan Bey, Yezidi ve Nasturi esirleri Diyarbakir ve Bağdat'a göndererek sattı. Kürt Yezidilere yönelik seferlere kayıtsız kalan İngiltere ve Fransa, Nasturilere yapılanlara karşı Osmanlı Devleti nezdinde şiddetli tepkide bulundular. Musul Paşa ile arası gittikçe açılan Bedirhan Bey, bir müddet sonra Van bölgesindeki Han Mahmud ve Hakkâri Miri Nurullah Bey'in de desteklerini alarak yönetim alanını daha da genişletti.

Bedirhan Bey ile Osmanlı güçleri arasındaki çatışmalar 1847 yılına kadar devam etti. Osmanlı yönetimi Diyarbakir'den Cizre'ye şeyhler göndererek Bedirhan Bey'in teslim olması için telkinlerde bulundu. Bir müddet sonra Hakkâri Beyi Nurullah'ın ittifaktan çekilmesi, Han Mahmud'un kardeşi Han Abdal'ın Osmanlı safına geçmesi ve bunun üzerine Han Mahmud'un teslim olmak zorunda kalması ve daha da önemlisi Bedirhan Bey'in amcası torunu Ezdin Şer'in (Yezdan Şer) Botan Beyi olması karşılığında Cizre'yi Osmanlı kuvvetlerine teslim etmesi sonucu Bedirhan Bey de geri çekilmek zorunda kaldı. Padişah tarafından İstanbul'a getirilen

Bedirhan Bey, Paşa unvanı verilerek Girit adasına gönderildi. Farklı rivayetler olmasına rağmen, Girit adasında yaklaşık 18 yıl kaldıktan sonra Kürdistan'a dönmesi yasak olduğundan, kendi isteği ile Şam'a tayin edildi. 1869'un son günlerinde Şam'da vefat etti. Torunu Salih Bey'in hatıratında belirttiğine göre toplam 16 kadınla evlendi ve 96 çocuğu oldu. Osmanlı resmi kayıtları ve maaş tezkeresine göre Şam'da vefat ettiğinde 4 nikâhlı eşi, çoğunluğu Yezidi Kürt aşiretlerinden olan 5 cariyesi ile 21'i erkek ve 21'i kız olmak üzere 42 çocuğu hayattaydı.⁸⁵

Bedirhan Bey'in çocukları ve torunları Avrupa'nın değişik şehirleriyle İstanbul'da çok iyi eğitim gördüler. Aile, 20. yüzyılda Kürt siyasi ve edebi hayatında önemli roller oynadı. Nesturiler ve Yezidilere karşı savaştan Bedirhan Bey'in Ermenilerle ilişkilerinin dostane olduğu ve ordusunda hatırı sayılır sayıda Ermeni bulunduğu rivayet edilmektedir. Bedirhan Bey döneminde İstanbul'daki Ermeniler Ermeni Patriği başta olmak üzere Osmanlı Padişahı'na yakın bir siyaset izlerlerken, Kürtlerle iç içe yaşayan Ermeniler Kürt Beyleriyle ittifaktan yana bir tavır içindeydiler.⁸⁶ Bedirhan Bey gibi İstanbul'a getirilen Han Mahmud ve ailesi, Bulgaristan'daki Rusçuk şehrine, Hakkâri'li Nurullah Bey ise Girit'e sürgün edildi. Nurullah Bey, 1861 yılında İstanbul'da; Han Mahmud ise 1866 yılında Rusçuk'ta vefat etti. İsyanların bastırılmasından sonra Osmanlı yönetimi yeni bir idari düzenlemeye giderek merkezi Diyarbakir olan Van, Muş, Hakkâri sancakları ile Cizre, Bohtan ve Mardin kazalarından oluşan 'Kürdistan Eyaleti'ni kurdu. Sultan Abdülmecid'e Meclis-i Vala tarafından 'Kürdistan Fatih'i' unvanı verildi. İsyanların bastırılmasında yararlılık gösterenlere verilmek üzere Kürdistan Madalyası çıkarıldı.

Ezdin Şér (Yezdan Şér) İsyanı

Bedirhan Bey'in isyanında Osmanlı ile anlaşarak Cizre Beyi olan Ezdin Şer de bir müddet sonra yönetimle ihtilafa düştü. Kürdistan'daki son beylikleri de ortadan kaldırıp merkezi yöneti-

85 Malmisarıj, *Cızira Botanlı Bedirhaniler*, s. 62–63

86 Garo Sasuni, *Ermeni-Kürt İlişkileri*, Med Yayınları, s. 70–74

mi tam anlamıyla yerleştirmek isteyen yetkilerini sınırlandırınca Ezdin Şer isyan etti. Mardin, Midyat, Nusaybin, Bitlis ve Siirt şehirleri dâhil çok geniş bir alanı egemenliği altına aldı. Bölgedeki Süryani ve Ermenilerin de desteğini sağladı. Ancak Ezdin Şer'in 1854'teki isyanı da bir müddet sonra yine çevredeki diğer Kürt aşiretlerinin yardımıyla sona erdirildi. Teslim olan Ezdin Şer, Vadin şehrine sürgün edildi. Botan Emirliği de bu şekilde ortadan kalkarak tarihe karışmış oldu.

Osman ve Hüseyin Kenan Bedirhan Olayı

Bedirhan Paşa'nın oğulları, Osmanlı ordusunda miralay olan Hüseyin Bedirhan ve ağabeyi Osman Bey, 1878 yılında bir yolunu bularak İstanbul'dan Cizre'ye geldiler. Çevre aşiretleri örgütleyerek Osman Bey'i törenle Botan Beyi ilan ettiler. Kısa zamanda çevreyi egemenlikleri altına aldılar. Ancak kendileri ile temasa geçen Sultan Abdülhamid'in telkinleri sonucu Osmanlı kuvvetleri nezaretinde İstanbul'a gittiler ve Sultan onlara İstanbul'da paşalık teklif ederek tekrar Cizre'ye dönmelerine izin vermedi. Cizre'deki egemenlikleri yaklaşık sekiz ay kadar sürdü.

Şeyh Übeydullah Hareketi

19. yüzyıldaki Kürt isyanları içerisinde en fazla tartışılan, Şeyh Übeydullah-ı Nehri'nin isyanıdır. Hatta bunun isyan mı, yoksa Osmanlı Sultanı ile anlaşmalı, çok planlı bir siyasi hareket mi olduğu bugüne kadar tam anlamıyla aydınlatılamamıştır.

Bazı araştırmacılara göre Şeyh'in isyanı 'Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkışıdır.'⁸⁷ Bazıları ise bu görüşe tamamen karşı çıkar. 'Şeyh Übeydullah'ın Kürtler arasında ulusal bir bilinç yaratma yönünde bir girişimi olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur.'⁸⁸

Bazılarınca 'ilk Kürt milliyetçisi' olarak gösterilen Şeyh Übeydullah, sadece Tanzimat sonrası Osmanlı'da başlayan merkezi-

87 Robert Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheik Said Rebellion, 1880–1925*, Austin, The University of Texas Press, 1989, s. 1–7.

88 Martin Van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, İletişim Yayınları, 1993, s. 137.

leştirme çabalarına tepki duyan bir aşiret reisiydi. Milliyetçi bir vizyonu ve dolayısıyla ayrı bir 'ulus-devlet' kurma fikri yoktu. Hepsinden önemlisi, Osmanlı Sultanı'nın otoritesine sadıktı.⁸⁹

Şeyh Übeydullah, Nakşibendîliğin Kürdistan'daki yayıcısı Mevlana Halid'in en ünlü halifelerinden Şemdinanlı Seyyid Taha'nın oğludur. Peygamber soyundan gelen Seyyid Taha ve dedelerinin Kürtler arasındaki efsanevi otoritesini, babasının etki sahasını daha da genişleten Şeyh Übeydullah, 1880 yılında Hicaz dönüşü İstanbul'a uğrayarak, Sultan Abdülhamid'le görüştü. Padişah'tan büyük ilgi gören Şeyh Übeydullah aldığı nadide hediyelerle birlikte, Van üzerinden Hakkâri, Şemdinan'a döndü. Şeyh Übeydullah'ı binlerce kişi karşıladı. Van'dan Diyarbakir'e, Mardin'den Urmiye'ye kadar yüzlerce ağa, şeyh ve bey Kürt ileri geleni ziyaretine geldi. Ziyaretine gelenler arasında gerçek amacını öğrenmek isteyen İngiltere Konsolosu da vardı.

"Ermeniler I. Meşrutiyet'te vaat edilen reform projesinin heyecanı içindeydiler. Etrafa bu konuyla ilgili abartılı haberler yayılmaktaydı. Bazı çevreler ise Şeyh Übeydullah'ın Ermenilere karşı bir operasyon hazırlığında olduğunu yayararak etrafa korku salıyorlardı. Ermeniler reform ümidiyle katliam korkusu arasında çelişkili duygular içindeydi."⁹⁰

Başkale'deki Osmanlı Paşası'nın İngiltere Konsolosu ile yaptığı konuşma da döneme ışık tutması açısından ilginçtir:

"Ermenilerle ilgili reform planına çok yanlış bir şekil verilmiş ve planın uygulanışı da çok yanlış olarak gerçekleştiriliyor. Çünkü bu reform projesinde yalnız Ermeniler ve Süryaniler, başka bir deyişle yalnız Hıristiyan unsurlar ele alınarak, Kürt unsuru 'vahşi başıbozuklar' olarak nitelendirilerek büsbütün reform planının dışında bırakılmışlardır. Buranın en eski yerleşik halkı olan Kürtler incitildiklerinden büyük tahribatlar doğurabileceklerdir."⁹¹

89 Mustafa Akyol, a. g. e, s. 43.

90 Garo Sasuni, a. g. e, s. 106

91 Garo Sasuni, a.g.e, s. 106

Ermenilerin katliam beklentilerinin tersine Şeyh Übeydullah, İran Şahı'nın yönetimi altındaki Kürtlere çok kötü davrandığı ve son dönemde birçok Kürt ileri gelenini öldürdüğü gerekçesiyle, topladığı kuvvetle İran'a sefer düzenledi. Elli bin kişilik ordusunu iki kola ayırarak oğulları Şeyh Sıddık ile Seyyid Abdülkadir'i bu orduların başına geçirdi. Ermeni ve Süryanilere dokunulmaması için fetva yayınladı. Güvenlik işareti olarak evlerine asmaları için mavi bayraklar dağıttı. Osmanlı Kürtlerinden başka İran yönetimindeki 12 Kürt aşireti de Şeyh'e katıldı. Şeyh'in ordusu çok kısa bir dönemde Urmiye yöresini ele geçirerek Tebriz'e yöneldi. İran Şahı, Osmanlı Devleti ve Avrupa'nın güçlü devletlerine protesto gönderdi. Büyük baskı altında kalan Osmanlı Devleti ile Rusya tedbir alarak, kendi kuvvetleriyle Şeyh'in ordusunu kuşattılar ve daha fazla ilerlemesine izin vermediler.

Şeyh Übeydullah Osmanlı ordusuna teslim oldu, çocuklarıyla birlikte İstanbul'a götürüldü. Padişah tarafından Mekke'ye gönderildi. Bir müddet sonra Şemdinan'a dönen Şeyh, Avrupa devletlerinin Osmanlı'ya yoğun baskıları sonucu Padişah tarafından oğlu Seyyid Abdülkadir'le birlikte tekrar Mekke'ye gönderildi. 1883 yılında Mekke'de vefat edince oğlu Seyyid Abdülkadir'in İstanbul'a dönmesine, diğer oğlu Şeyh Sıddık'ın ise Şemdinan'da ikamet etmesine izin verildi. Şeyh Übeydullah ile Sultan Abdülhamid arasındaki ilişki bugün de tartışılmaktadır. Birçok kişi Sultan Abdülhamid'in:

1. Dini tarikatları güçlendirerek, doğuda gelişen Ermeni ulusalcılığını bastırmayı,
2. Ermenilerle ilgili reform planlarını engellemeyi,
3. Zaten kuvvetli olan dini duygularını daha da güçlendirerek, Kürtleri ulusal bilinç ve ulusal taleplerden yoksun bir dini topluluk olarak elde tutmayı,
4. Osmanlı Kürtlerine ilaveten (bugünkü Irak ve Suriye Kürtleri de Osmanlı vatandaşlarıydı) İran Kürtlerini de din birliği etrafında toplayıp bir güç haline getirerek Ermenilere ve Şii İranlılara karşı bir denge olarak kullanmayı ve bütün Kürtleri birleştirip

kendi egemenliğine alarak Doğu’da büyük bir siyasi güç haline gelmeyi hedeflediğini ileri sürmektedir.⁹²

Bu dönemle ilgili araştırma yapan birçok kişi 19. yüzyıldaki Kürt direniş hareketlerinin ulusal yanının ya çok zayıf olduğu veya hiç olmadığı görüşündedir. ‘Bunlar daha çok devletin merkezileştirme çabalarına karşı, Kürt aşiret reislerinin birer tepkisinden öte bir anlam taşımıyordu.’⁹³

Söz konusu isyanlar, Kürt kimliğine dayalı, etnik bilince bağlı değildi. İmparatorluğun diğer bölgeleriyle tüm dünyada görüldüğü üzere feodal birer refleksti.⁹⁴

19. yüzyılın ortası, Kürdistan’da yüzyıllardır süregelen Kürt beylikleri döneminin sonu oldu. Elbette bunun nedeni, salt Osmanlı Devleti ve İran Şahlığı’yla son hesaplaşmalar değildir. Temel neden, değişen dünya ve ülke koşulları idi. Dört bir yanda merkezîyetçi ulusal devletler kurulurken kendi başına buyruk bu tür feodal birimler ayakta kalamazdı. Eğer bölge ve dünya koşulları uygun olsaydı ve Kürt beylerinden biri başarıya ulaşıyorsa, yani Kürt birliğini sağlayıp Osmanlıları yenerek bağımsız devlet kuracak gücü bulsaydı, bu da yine bir merkezi yönetime ve ulusal devlete yol açacak ve sonuç olarak diğer Kürt beyliklerinin sonunu getirecekti.⁹⁵

SULTAN ABDÜLHAMİD’İN KÜRT SİYASETİ

Sultan Abdülhamid’in iktidarda olduğu 1876–1909 yılları arasındaki 33 yıl, Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte tüm dünyanın da büyük çalkantılar içinde olduğu bir dönemdir. Osmanlı’nın en zeki ve en kapasiteli padişahlarından biri olan Sultan Abdülhamid, iktidarda olduğu 33 yılı Batılıların ölüme mahkûm ‘Hasta Adam’ olarak adlandırdıkları Osmanlı Devleti’ni yıkılmaktan kurtarmaya çalışarak geçirdi.

92 Garo Sasuni, a. g. e, s. 107–110

93 Erol Kurubaş, *Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye*, Nobel Yayınları, Ankara 2004, s. 10

94 Mustafa Akyol, a. g. e, s. 41

95 Kemal Burkay, a. g. e, s. 372–373

Filistin’de bir Yahudi devleti kurmak isteyen Siyonistlere Osmanlı’nın tüm dış borçlarını ödeme karşılığı toprak satmadığı, Ermeni komitacılarına karşı durduğu ve Batılı devletlerin her istediklerini yapmadığı için adı ‘Kızıl Sultan’a çıkarıldı. İslami çevreler ise Necip Fazıl Kısakürek’in tabiriyle Sultan Abdülhamid’i ‘Ulu Hakan Sultan Abdülhamid Han’ olarak tanımladılar.

Sultan Abdülhamid son yüzyılda haklı veya haksız, objektif veya sübjektif değerlendirmelerle hakkında en fazla konuşulan ve yazılan tarihi şahsiyetlerden biridir.

Yıkılmaya yüz tutan imparatorluğu ‘İslamcılık’ siyaseti ile ayakta tutmaya çalıştı. ‘Osmanlılık’ üst kimliğine rağmen Yunanlar, Sırlar, Bulgarlar ve Romenlerin isyan ederek İmparatorluk’tan kopmaları, aynı ayrılma eğilim içine giren Müslüman Arnavut ve Araplara karşı Sultan’ı daha dikkatli bir siyaset izlemeye mecbur etti. Sultan Abdülhamid bütün kurum ve kuruluşlarıyla çürümeye yüz tutmuş, içinde yaşadığı çağın idari, teknik, askeri, ekonomik, ilmi ve siyasi gelişmelerine ayak uyduramamış, çok uluslu, çok dinli ve her din içerisinde ayrıca çok mezhepli bir imparatorluğu ayağa kaldıracak köklü, radikal reformlar yapamamış; mevcudu korumaya çalışarak, restorasyonlarla devleti ayakta tutmaya, yıkılmaktan kurtarmaya çabalamıştır. Bunu yaparken de herkese karşı şüpheli ve temkinli bir siyaset izlemiş, kurduğu hafiye ve jurnal sistemiyle maksadı aşacak şekilde ve çoğu kez de evham derecesinde bir yoğunlukla, çevresinde ne olup bittiğini öğrenmeye çalışmıştır.

Sultan Abdülhamid’in ‘İslamcılık’ siyasetini uygularken üzerinde en başarılı olduğu halk Müslüman Kürtlerdir. Sultan’ın bu konudaki en önemli icraatı Hamidiye Alaylarıdır. Şakir Paşa’nın Rusya’da görev yaptığı sırada Rus Kazak Alaylarından etkilenecek padişaha bu konuda bir rapor sunması Kürtlerden de Kazak Alayları benzeri askeri birlikler kurulabileceği fikrini oluşturdu. Bazı paşalar bu fikre karşı çıksalar da Padişah, kayınbiraderi Zeki Paşa’yı görevlendirerek 1891 yılında uygun görülecek Kürt aşiret reislerinin başkanlığında bir tür milis-korucu sayılabilecek Hamidiye Alaylarının kurulmasına karar verdi. Ordu

merkezi Erzincan’da toplanan aşiret reisleri Mayıs ayında dört hafta kalmak üzere, Trabzon’dan gemiyle İstanbul’a götürülerek, Padişah’a takdim edildi. Sultan tarafından bunlara çeşitli rütbe-ler, nişanlar, hediyeler ve para verildi.

Ziya Gökalp ‘Şaki İbrahim Destanı’ adlı eserinde bu durumu manzum şekilde anlatır:

*“Şakir Paşa Rusiya’da kalmıştı
Kazakları görüp ibret almıştı
Düşmüş idi Kürt alayı fikrine
Kürt kavmini benzeterek Kırgız’a
Bu hülyayı beğendirdi Yıldız’a
Buldu bir er, işi verdi erine
Zeki Paşa dört el ile sarıldı
Recep Paşa olmaz dedi darıldı
Yazmam dedi ben Kürtler’den bir atlı
Aşiretler Erzincan’a gittiler
Üçer-dörder alay teşkil ettiler
Haydutların oldu eli beratlı.”⁹⁶*

Hamidiye Alayları aşiretin büyüklüğüne göre üç ila altı bölükten oluşuyor, bölüklerdeki askerler at ve atlarının koşumunu kendileri temin ediyor, silah ve askeri mühimmatları devlet tarafından karşılanıyor, savaş ve görev dışında köy ve tarlalarında günlük işlerini yapabiliyorlardı, masrafları ise hazineden karşılanıyordu. Her alayın başında kendi aşiret reisi olmak üzere Kaymakam rütbesinde bir ‘Paşa’ bulunuyordu.

Bu aşiretlere ayrıca boş miri arazilerden veriliyor, kendilerinden öşür (zirai ürünlerden alınan onda-birlik vergi) ve ağnam (hayvan vergisi) dışında başkaca bir vergi alınmıyordu. Her alay duruma göre beş yüz ile bin kişiden oluşuyordu. 1891 yılından 1908 yılına kadar geçen dönemde toplam 65 adet Hamidiye Alayı kuruldu. En dikkat çekici hususlardan biri de Yavuz Sultan Selim’den beri Osmanlılar ve Sünni Kürtlerle araları iyi olmayan Alevi aşiretlerin (Alevi Kürtlerin) hiçbirinin Hamidiye Alaylarında görev almamasıydı. Sultan Abdülhamid’in kendi adını alan

⁹⁶ Ziya Gökalp, Şaki İbrahim Destanı.

Hamidiye Alayları'nın kuruluşlarının asıl gayesinin ne olduğu bugün bile tartışılmakta, Sultan'ın gerçek amacı konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bu konuyla ilgili iddiaların başlıcaları şunlardır:

1. Osmanlı Sarayı 1880'lere kadar yerel beyler tarafından çıkarılan Kürt isyanlarını bastırmakta ve yol kesme, talan ve aşiretler arası kavgalar gibi asayiş bozukluklarını önlemede, düzeni sağlamada büyük zorluklar yaşadı. Hamidiye Alayları ile 'Kürt'ü Kürt'le' kontrol etme sağlanmış oldu. Mayaviski de Hamidiye Alaylarının, Ermenilere karşı kullanma amacından çok Kürtleri denetim altında tutma ve düzene entegre etme amacıyla kurulduğu kanaatindedir.

2. Doğuda gittikçe artan ayrılıkçı Hıristiyan Ermeni hareketleri, ulusalcılığı ve komitacılığına karşı, Müslüman Kürtler bir set olarak durdular, ancak Kürtler, Bağımsız Ermenistan'ın kurulmasını engellerken, devletin birçok yanlış ve haksız politikalarının da aleti oldular.

3. Kürtler, Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki hesaplarına karşı koydular. Rusların işgal hareketlerine ve Akdeniz'e inme politikalarına karşı yıllarca savaştan Kürtler Osmanlı'nın doğu sınırlarını muhafaza ettiler.

4. Sultan Abdülhamid, İran Kürtlerini de kendi yönetimine alarak, Ortadoğu'da Osmanlı'nın eski güçlü günlerine tekrar dönmek istedi. Bu konu ile ilgili olarak Kemal Burkay şu tespitte bulunmaktadır:

"Abdülhamid'in, Kürdistan'ı kendi yönetimi altında birleştirme tasarısı sonuçsuz kaldı. Hırslı Abdülhamid, elbet kendi amaçları peşinde koştu, ama başarsa, bu en çok da Kürtlere yarardı. Tek parça bir sömürge olmak, dörde bölünmekten herhalde daha iyiydi!"⁹⁷

İran Kürtleri Türkiye'ye (Osmanlı) eğilim duyuyorlardı. Bunun başlıca nedenlerinden biri din ve mezhep birliğidir (Kürt-

97 Kemal Burkay, a. g. e., s. 414

lerin büyük çoğunluğu Osmanlılar gibi Sünnidir). Diğer neden ise Türkiye'nin Kürtlerin savaşçı karakterini kendi yararına kullanma amacıyla onlara hoş görünmesi, Farsların (İranlıların) ise Kürtlerden yalnızca korkmaları ve onları yönetememeleridir.

5. Kürtlerde zaten güçlü olan dini eğilimler daha da güçlendirilerek, uluslaşma süreci kontrol edilmeye, Ermeniler gibi ayrılıkçı fikirlere kapılmaları önlenmeye ve Kürt kimliği eritmeye çalışıldı. (Bu görüşte olanlar Sultan Abdülhamid'in, Van Gölü kenarında Arapça, Türkçe ve Kürtçe dilleriyle hem dini hem de müspet ilimlerde eğitim verecek bir üniversite açmak için kendisine müracaat eden Said-i Nursi'ye bu izni vermemesini ve Nursi'yi kendi ifadesiyle "tımarchane"ye attırmasını hatırlatmaktadır.)

Başlangıcından itibaren bazı Türk ve Kürt aydınları Hamidiye Alaylarının kuruluşuna karşı çıkararak eleştirdiler. Tanzimat'ın temel politikalarını devam ettiren, hatta bürokratik modernleşme ve eğitim alanlarında daha da geliştiren Sultan II. Abdülhamid, Kürtlere yapısal bir reform dayatmak yerine, onları mevcut feodal yapıları içinde Osmanlı sistemine bütünleştirme yolunu seçti.⁹⁸

Sultan Abdülhamid hatıratında Kürt siyasetini şöyle savunmaktadır:

"Rusya ile harp vukuunda, disiplinli bir şekilde yetiştirilen bu Kürt Alayları, bize çok büyük hizmetlerde bulunabilirler. Ayrıca orduda öğrenecekleri 'itaat' fikri kendileri için de faydalı olacaktır. Zabıt unvanı verdiğimiz Kürt ağaları ise yeni mevkileri ile öğünecekler ve bir miktar zapt u rapt altına girmeye gayret edeceklerdir. Çıraklık devirlerini bu şekilde tamamlayacak olan 'Hamidiye' Alayları, sonunda kıymetli bir ordu haline geleceklerdir. Kürt ağalarının bazılarının çocuklarını, İstanbul'a getirip memuriyete yerleştirdiğim için de tenkit edildiğimi biliyorum. Senelerdir Hıristiyan Ermeniler nazır (bakan) mevkilerini işgal etmişlerdir. Bundan sonra da kendi dinimizden olan Kürtleri kendimize yaklaştırmakta ne gibi zarar olabilir? Ben kabul ettiğim Kürt politikasında doğru yolda olduğum kanaatindeyim."⁹⁹

98 Mustafa Akyol, a. g. e. , s. 41

99 Sultan Abdülhamid, *Siyasi Hatıralarım*, Dergâh Yayınları, 1987, s. 29

Sultan Abdülhamid kendi açısından kısmen 'başarılı' olurken, uygulamalarda çok büyük olumsuzluklar ortaya çıktı. Hamidiye Alaylarına katılan Kürt aşiretleri elde ettikleri yeni statüyle çevrelerindeki diğer aşiretlere karşı büyük üstünlük sağladılar. Bu üstünlük çoğu yerde baskı ve zulme yol açtığından, diğer aşiretlerle devletin arası açıldı.

"Hamidiye Süvarilerinin elinde silah var, Sultan'ın ferman ve imtiyazlarına sahipler. Bu yüzden Hamidiye mensubu olmayan Kürtlerin köy ve kasabalarını basıyor, onları talan ediyorlar. Mazlum ve mağdur Kürtler hükümete başvuruyor, Sultan'a çağrıda bulunuyor, adalet istiyorlar. Ama bir sonuç alamıyorlar; çünkü bu işin baş sorumlusu Sultan'ın kendisi. Öyle olunca kendileri de can ve mallarını korumak için Hamidiye Süvari birliklerine kaydolmak istiyorlar. Bu alayların ülkeye ve millete verdikleri zararlar anlatılacak gibi değil. Bu sadece Kürt-Ermeni sorunu değil; Kürdistan bugün üç kesime ayrılmıştır: Ermeniler, Hamidiye Kürtleri ve Hamidiye yanlısı olmayan Kürtler. Bugün Kürdistan'da bu üç kesim birbirine düşman olmuştur. Birbirlerini talan ediyor, öldürüyorlar; ülkemiz bir insan mezbahasına dönmüştür. Kimse canından ve malından emin değil. Bunca yıldır Kürtler ve Ermeniler arasında dayanışma vardı. Ancak bugün Abdülhamid bu iki unsur arasına öyle bir ikilik soktu ki tarih bundan utanç duyuyor."¹⁰⁰

Hamidiye Alaylarıyla ilgili bir diğer olumsuzluk da herhangi bir suç işlediklerinde yargılanmalarının normal mahkemelerin yetki alanlarının dışında olması ve yargılanabilmeleri için divan-ı harb kararı olması gereği idi. Nitekim en ünlü Hamidiye paşalarından Viranşehirli Milli İbrahim Paşa, Sultan'dan aldığı yetki ile Urfa'dan Nusaybin'e, Adıyaman'dan Rakka ve Diyarbekir'e kadar bütün bir bölgeyi haraca bağlamış, sözünü dinlemeyen Diyarbekir (Amid) şehir eşrafını cezalandırmıştır. Defalarca Saray'a şikâyet telgrafları çeken eşraf bir netice alamayınca Ziya Gökalp'in de aralarında bulunduğu kişilerce iki sefer Diyarbekir Telgrafhanesi'ni basarak on bir gün süreyle işgal etmiştir. İlk telg-

100 'Alayen Siwaren Hemidi' Kurdistan Gazetesi, 14 Eylül 1901.

rafhane işgali Temmuz 1905'te, ikincisi ise 14 Kasım 1907'de olmuştur. İbrahim Paşa'yı bir süreliğine Suriye'ye gönderen Padişah bir müddet sonra affederek, tekrar dönmesini sağlamıştır.¹⁰¹

Ziya Gökalp 'Şaki İbrahim Destanı' adlı eserinde konuyu anlatmaya devam etmektedir:

*“On yıl evvel yoktu elli obası
Bir jandarma gitse Milli Ağası
Çölün gizli yerlerine kaçardı
Beş sancağın şimdi dağı ovası
Oldu anın atlarının merası
Köylüleri köylerinden çıkardı
Her tarafı sardı azgın kurtları
Diyarbakir, Mardin, Urfa yurtları
Döndü baştanbaşa ıssız çayıra
Aldatarak Vali Nazım Paşa'yı
Bir yıl gelip sardı bütün ovayı
Garbı Şarkı düştü talan etmeye
Diyarbakir ahalisi coştular
Küçük, büyük telgrafa koştular
Başladılar feryat figan etmeye
O zamanki dubaracı hükümet
Göstererek yalancı bir merhamet
İşgal için müfettişler gönderdi
Müfettişler miskin miskin geldiler
Göz yumdular, yaramızı deldiler
Sağalmadı memleketin bu derdi.
İki sene uslu durdu dinlendi
Geçen sene yine zulme yeltendi
Hücum etti ovalara, köylere...”*

Aynı dönemde Milli İbrahim Paşa'nın idaresinden rahatsız olan aşiret reisleri, Siverekli Bucak Osman Paşa'nın başkanlığında, aralarında Bucak Cudi Paşa'nın da bulunduğu bir heyeti İstanbul'a gönderdi. Heyet daha konuşmaya başlamadan Sultan Abdülhamid, 'Oğlum İbrahim nasıldır?' diye söze başlayınca heyet 'Oğlu-

101 Şevket Beysanoğlu, a. g. e, c. 2, s. 742-744

nuz İbrahim de biz kullarınız da ellerinizden öperiz’ diyerek huzurdan ayrıldı. Kim ‘Sultan’ın oğlunu’ şikâyet edebilirdi ki!

İbrahim Paşa’yı şikâyete giden Osman Paşa’ya Belediye Meclisi’nde görev ve İstanbul’da bir konak verilerek Siverek’e dönmesi engellendi.

Sultan Abdülhamid’in bu dönemdeki en önemli uygulamalarından biri de 1892 yılında İstanbul’da açtığı, sonradan Kabataş Erkek Lisesi adını alacak olan Aşiret Mektebi’dir. İstanbul’daki Aşiret Mektebi için Kürt, Arap ve Arnavut soyluların, aşiret reislerinin çocukları seçildi. Bu okulda din bilgilerinin yanı sıra askerlik sanatı da öğretiliyor, burayı bitirenler harb akademisine gönderiliyordu. Böylece hem söz konusu reislerin gönlü hoş ediliyor, hem de bu gençler Sultan’ın elinde, Kürt beylerini ve aşiret reislerini itaate zorlamak için bir tür rehin olarak tutuluyorlardı.¹⁰²

Tüm bu olumsuzluklara rağmen geniş bir Kürt kitlesinde Sultan Abdülhamid’e karşı hem dini inanç birliğinden ötürü, hem de her ne olursa olsun o dönem içerisinde Kürtlere görece bir statü ve etkinlik sağlamasından dolayı sempati ve bağlılık oluştu. Sultan Abdülhamid’in Kürtler arasındaki adı ‘Bavê Kurdan’ ‘Kürtlerin Babası’ idi.

JÖN TÜRKLER VE KÜRTLER

Jön-Türkler tabiri ‘Yeni Osmanlılar’ veya ‘Genç Osmanlılar’ deyiminin Fransızca karşılığı *Jeunes Turcs*’ten gelir. Osmanlı ülkesinde bir anayasa ilanı ile derhal serbest seçimler yapılmasını ve böylece kurulacak meclise, memleket mukadderatının teslim edilmesi gerektiğini savunan, imparatorluğun ancak bu şekilde kurtulabileceğine inanan Osmanlı aydınları tarafından 1865 yılında ‘Yeni Osmanlılar’ adıyla bir cemiyet kurulmuştu. Aralarında Fuad Paşa, Ziya Paşa, Midhat Paşa, M. Fazıl Paşa, Sadullah Paşa, Şinasi, Namık Kemal, Agah Efendi, Ali Süavi, Mehmed Bey ve Ali Paşa gibi birçok şair, yazar ve siyaset adamının bulunduğu Yeni Osmanlıların sayısı kısa bir zamanda 245 kişiye ulaştı. Jön Türklerin yaymaya çalıştıkları hürriyet ve demokrasi fikirleri bu sayede bütün

102 Celile Celil, *Jiyana Rewşenbiri u Siyasi ya Kurdan*, s. 26

aydınlar ve hatta orta aydınlarca benimsendi. Yeni Osmanlıların savundukları düşünceler başlıca iki noktada toplanır:

1. Osmanlı Devleti uyruğunda bulunanların haklarını, hürriyetlerini, eşitliklerini kanunların teminatı altına almak.
2. Osmanlı Devleti'nde meşruti idareyi kurmak.

Cemiyet mensupları, Osmanlı Devleti birliğinin ve tebaanın muhtaç bulunduğu adil yönetimin ancak böylece sağlanabileceğine inanıyorlardı. Paris'te de faaliyet yürüten cemiyet mensupları bir müddet sonra kendi aralarında ihtilafa düştüler. Bir kısmı, 1871 yılında padişahla anlaşarak çeşitli memuriyetlere atandı.

14 Şubat 1876'da aydınların baskılarına dayanamayan Sultan Abdülhamid, I. Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kaldı, ancak üç ay sonra Meclis-i Mebusan dağıtılarak meşruti yönetime son verildi. Yeni Osmanlılar arasında İslam ve Osmanlı bağlılığından ayrı olarak 'Türklük' fikrini ilk ileri süren Ali Süavi ile Sağır Ahmed Paşa'nın oğlu Mehmed Bey oldu.¹⁰³

Jön Türk hareketinin ilk yıllarında cemiyet üyelerinin önde gelenleri arasında Kürtlere rastlanmamaktadır. 1860'lı yıllarda Kürt aileler çocuklarını henüz yeni yeni İstanbul'a tahsile göndermeye başlamış bulunmakta, yalnızca Bedirhan Paşa ve Han Mahmud gibi İstanbul'da sürgünde bulunan Kürt beylerinin çocukları eğitim görmektedir. İlerleyen yıllarda İstanbul'da eğitim gören bu kişiler Osmanlı kültür ve siyaset hayatının hemen hemen tüm renklerinde yerlerini alacaklardır. Nitekim 21 Mayıs 1889 tarihinde kurulan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İttihad-i Osmanî Cemiyeti) ilk kurucuları arasında Diyarbekirli Dr. İshak Sükuti (Diyarbekir 1868-İsviçre 1903) ile Arapkirli Dr. Abdullah Cevdet de vardır.

II. MEŞRUTİYET, İTTİHAT TERAKKİ VE KÜRTLER

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti 21 Mayıs 1889 tarihinde kuruldu. Son olarak İttihat ve Terakki Fırkası adını alan cemiyet adından da anlaşıldığı gibi İttihat (Osmanlı'yı oluşturan unsurlar

103 Meydan Larousse, Jöntürkler maddesi

arasında birlik) ve Terakki (ilerleme)'yi amaç edinmişti. Bunun için de meşrutî yönetim şeklini, meşrutîyetin ilanını ilk hedef olarak görüyordu. Ancak meşrutîyet düzeninin uygulanma metodları konusunda cemiyetteki düşünürlerin görüşleri farklılıklar gösteriyordu. 4 Şubat 1902'de Paris'te yapılan Birinci Jön Türk Kongresinde 'Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-ü Şahsi' (yerinden yönetim ve özel sektör eliyle kalkınma, liberal ekonomi) fikirlerini öne süren Prens Sabahaddin (Sultan Abdülhamid'in kızkardeşinin oğlu) cemiyetten ayrılarak, Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet derneğini kurdu. Ancak Ermeni Taşnaksutyun partisi yöneticileri, ayrılanlarla İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında arabuluculuk yaparak II. Abdülhamid'e karşı mücadelede işbirliği yapma kararı almalarını sağladı. ¹⁰⁴

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908 yılında Rumeli'de isyan çıkartınca Sultan Abdülhamid, 17 Aralık 1908'de Kanun-u Esasi'yi yürürlüğe koyarak, II. Meşrutîyet Meclisi'ni açtı. İttihatçılar bu dönemde yönetime tam anlamıyla el koymaya çalıştılar ve 13 Nisan 1909'da (31 Mart Vakası) düzenledikleri darbe ile Sultan Abdülhamid'i tahttan indirerek iktidarı ele geçirdiler.

1898'de ilk Kürtçe gazete'yi çıkaran
Mikdat Midhad Bedirhan

İttihat ve Terakki iktidara gelmeden önce sürekli olarak eşitlik (müsavat), adalet, uhuvvet (kardeşlik) ve hürriyetten söz ediyor ve bayraklaştırdığı bu sloganlar Ermeni, Rum, Müslüman, Türk, Kürt, Arap, Arnavut herkese cazip geliyordu. Bunun içindir ki şair Mehmed Akif ile Said-i Nursi başta olmak üzere İslami düşüncedeki birçok kişi ile Kürtlerin önde gelen aydınlarının hemen hemen tamamına yakını Meşrutîyet'i desteklediler.

Dönemin Kürt aydınları Şeyh Übeydullah'ın oğlu Seyyid Abdülkadir, Bedirhan Paşa'nın sür-

104 Meydan Larousse İttihat ve Terakki maddesi

gündeki oğullarından Kahire’de ilk Kürtçe gazete olan “Kürdistan Gazetesi”ni çıkaran Mikdat Midhad Bedirhan ve kardeşleri Emin Ali Paşa ile Hüseyin Kenan Paşa, Babanzade Süleyman Hikmed Bey, bir dönem Maarif Nazırlığı (Milli Eğitim Bakanlığı) yapan Bağdat Mebusu İsmail Hakkı Baban, Hariciye Nazırı (Dışişleri Bakanı) Süleymaniyeli Kürt Said Paşa’nın oğlu, on yıl süreyle İsveç’in başkenti Stockholm’de elçilik yapan Kürt Şerif Paşa, Kosova Valisi Hüseyin Fikri Bey’in 1908’de Dersim Mebusu seçilen Paris Hukuk Fakültesi mezunu oğlu Lütfi Fikri, Motkili Halil Hayali, Mısır’da Ezher Üniversitesi’nde tahsil gören, Melaye Bate’nin Kürtçe Mevlüd’ünü yayınlayan Liceli Ahmed Ramiz, İstanbul Harp Akademisi mezunu, daha sonra Irak’ta bakanlık yapan Mehmed Emin Zeki, Irak’ta Maarif Bakanlığı yapan Tevfik Vehbi, ünlü Kürt şairleri Piremerd ve Hacı Qadri Koyi ile onlarla birlikte hareket eden Kürtler de Sultan Abdülhamid’in baskıcı idaresine karşı başlangıcında Meşrutiyet’e destek verdiler.

Adalet, kardeşlik, eşitlik ve özgürlük sloganları herkese cazip geliyor, insanları adeta büyülüyordu. Ancak bu kelimelerden herkesin anladığı şeyler ve varılmak istenen hedefler ayrı ayrıydı. İttihatçı Hüseyin Cahit Yalçın, “Talat Paşa” adlı kitabında, İttihatçılar için “Hayatlarında bir kere olsun bir meclis nasıl toplanır, neler tartışır görmemişlerdi. Ama Anayasa ve Meclis’e bir muskaya inanır gibi gizliden gizliye inanıyorlardı”¹⁰⁵ diyordu. Nitekim şair Namık Kemal:

“Ne efsunkâr imişsin ey didar-ı hürriyet

Esir-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esaretten”

dizeleriyle bu durumu çok güzel bir şekilde ifade etmektedir.

“Ancak Meşrutiyet’in ilanı ile oluşan bu olumlu hava çok kısa bir zaman sonra büyük bir hayal kırıklığına dönüştü. İttihatçılar güçlendikçe, muhaliflerinin yanında, kendilerine destek veren diğer tüm gruplara karşı da baskıyı arttırarak terör estirmeye, katı bir diktatörlük kurmaya başladılar. İttihat Terakki, 23 Ocak 1913’te Babiâli’yi bastı, Enver Paşa’nın baş fedaisi Yakup Cemil, Harbiye Nazırı (Savaş Bakanı) Nazım Paşa’yı makamında öldürdü. İttihatçılar, Mahmud Şevket

105 Feroz Ahmed, İttihatçılıktan Kemalizm’e, Kaynak Yayınları, 1986, s. 42

Paşa'yı Sadrazam (Başbakan) yaptılar. Mahmud Şevket Paşa hatıratında İngilizlerle ilişkilerden bahsederken Kuveyt'e de değinmekte ve 'İngilizler Basra Vilayeti'ne bağlı küçük bir balıkçı kasabası olan Kuveyt'i liman olarak ısrarla bizden istiyorlardı. Koskoca Britanya İmparatorluğu ile bir balıkçı kasabası yüzünden bozuşmak doğru değildi, Kuveyt'i verdik gitti' demektedir. 'Koskoca' Osmanlı İmparatorluğu'nun Başbakanı ve üstüne üstlük kendisi de Bağdatlı bir Arap olan Mahmut Şevket Paşa yaşadığı dönemden ve coğrafyadan, özellikle de o yılların en önemli keşfi petrolden habersizdi. 11 Haziran 1913'te Mahmud Şevket Paşa da bir suikasta kurban gitti. İttihatçılar bu olayı gerekçe göstererek bütün muhaliflerini sürgün ettiler.

İttihatçılar, iktidarı ele geçirdiklerinde Osmanlılık fikri ön plandaydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tüm dinlerden, tüm mezheplerden ve imparatorluk mensubu tüm kavimlerden üyeleri vardı. 4–9 Şubat 1902 tarihinde Paris'te yaptıkları kongrede, kongre başkan yardımcılarında Sathas Rum, Sisian ise Ermeni idi.

Değişik uluslardan 47 delegenin katıldığı kongrede Abdurrahman Bedirhan ve Hikmet Baban da Kürtleri temsilen katılmışlardı.

Kongrenin açılış konuşmasını yapan Prens Sabahaddin şöyle diyordu: 'Şurası kesinlikle belirtilmelidir ki İmparatorluğun çoğunluğunu oluşturan Türkler, kendileri adına istedikleri hakların, Müslüman ya da Müslüman olmasın, diğer bütün vatandaşlara kayıtsız şartsız tanınmasını istemektedirler. Böylelikle yerel yönetimde söz sahibi olmak konusundaki haklı istekleri yerine getirilecektir, bütün vatandaşlara eşit hak ve görevler tanınacak ve bu birliği sürdürebilecek biricik güç olan Osmanlı hanedanına ve tahtına bağlılık duygusunun uyanması ve yaşaması sağlanacaktır. Üstelik Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuşundan yapılına dek kaderlerine hâkim olduğu halkların dillerine, geleneklerine ve dinlerine saygı göstermekte kusur ettiği görülmemiştir. Tekrar edelim: Ülkemizde uygulanmasını istediğimiz ve yolunda var gücümüzle çalıştığımız ıslahat, belirli bir halk, din ya da grup için değildir. İstisnasız bütün Osmanlılar adına ıslahat istemekteyiz."¹⁰⁶

106 Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, Beybun Yayınları, s. 111.

1909 yılında kabul edilen İttihat ve Terakki Cemiyeti programında, ilkokullarla ilgili bölüme giriş şöyleydi:

"Madde 10: Mekatib-i umumiyede tahsil-i iptidai mecburi ve meccanidir (ücretsiz). Mekatib-i iptidaiyede lisan-ı tedris her kavmin kendi lisanı ile olacaktır; fakat sübyan sınıflarından maada olan sunuf-u iptidaiyede Türkçe talim olunmak mecburidir."¹⁰⁷

Peyman gazetesinin 12. sayısında (1909) Ziya Gökalp tarafından kaleme alınan Türkçesiyle birlikte Mir-i Katibzade Şükrü tarafından Kürtçe çevirisi de yayınlanan nutukta şöyle denilmekteydi:

"Kürtlerin yalnız bir derdi vardır. O da cehalettir. Bu derdin dermanı okumak, yazmak ve dünyayı öğrenmektir. Bundan böyle Kürtçe kitaplar yazılacak, Kürtçe gazeteler neşrolunacak, mekteplerde Kürt lisanıyla ilim ve marifet öğretilecek. O zaman Kürtler de zengin olacaklar, bahtiyar olacaklar. Vatan ve millet ne demek olduğunu bilecekler, anlayacaklar ki aşiret dedikleri şey vatan ve milletten başka bir şey değildir. Bütün Osmanlıların yalnız bir aşiret olduğunu, hepsinin birbirine dost ve kardeş olduğunu idrak edecekler."¹⁰⁸

İttihat Terakki'nin 1913 yılı programında anadil serbestîsi açık bir şekilde yer alıyordu.

"Madde 41: Kanun-i Esaside musarrah (açık) olduğu veçhile Osmanlı milletinin terbiye-i siyasiye ve ehliyetleri siyak-ı vahide cereyan etmek için hususi ve cemaat mektepleri üzerinde hükümetin nezaret ve teftişi bulunmak ve fakat hiçbir unsurun lisanı mederzad-ı (anadili) ile itikiyad ve edebiyatına müdahale etmemek kaziyesi de umde ittihaz olunmuştur (esas alınmıştır). Tahsil-i iptidai (ilköğrenim) mecburi ve mekatib-ı umumiyede meccanidir."

20 Eylül 1913 tarihinde yapılan İttihat ve Terakki kongresinde söz alan ve daha sonraları, Cumhuriyet döneminde Başbakanlık

107 Tark Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Düşünce Tarihi*, s. 82

108 *Peyman*, yıl:1909, sayı:12

yapacak olan Fethi Okyar, ‘Osmanlı Hükümeti, İmparatorluğu meydana getiren çeşitli unsurların ilerlemesini ve gelişmesini istediğine göre, iç siyasetin temeli olarak mahalli dillerin okullarda, mahkemelerde, bürokraside kullanılmasını benimsemeli ve devlet memurlarını seçerken, gidecekleri bölgelerin dillerini bilip bilmedikleri hesaba katılmalıdır’¹⁰⁹ diyordu.

1913 yıllarında savunulan ve kabul edilen ana dille eğitim ve yerel dillerin kamuda kullanılabilme hakkı Türkiye’de bugün hâlâ tartışılmaktadır. Türkiye yüzyıldır aynı konuları tartışmakta ve sorunlarını çözebilme yeteneğini bir türlü ortaya koyamamaktadır. Türkiye’deki siyasetçilerin tavırları da ilginçtir. İttihat ve Terakki’den beri Kürtlere ana dille eğitim ve Kürtçenin kamuda kullanılması sözü verilmekte, bir müddet sonra ise bu sözler ‘unutulmaktadır’. İçinde bulunduğumuz günlerde de maalesef durum bu merkezdedir.

Meşrutiyet’e Karşı Olan Kürtler

Meşrutiyet’e karşı çıkan Kürtleri başlıca iki grupta sınıflandırmak mümkündür.

Hamidiye Alayları içinde yer alan ve Sultan Abdülhamid ile çok yakın ilişkiler içinde bulunan Kürt aşiret reisi, ağa, bey ve ileri gelenlerinin devlet nezdindeki statülerini kaybetmeleri, Hazrolu Seyfeddin Paşa gibi bazılarının İttihatçılarca öldürülmesi, Hüseyne Kanco (Ahmet Türk’ün annesinin babasıdır. Trabzon’a sürgün edilmiştir) gibilerin ise hapisten sonra uzun yıllar sürgünlere gönderilmeleri bu zümrenin Meşrutiyet’e karşı bir duruş sergilemelerine neden oldu. Bütün bir Yukarı Mezopotamya’nın (Urfa-Mardin-Diyarbakir) hâkimi Milli İbrahim Paşa’nın, İttihatçılarla kendine muhalif Kürt aşiretlerinin takibinden kaçarken Kamışlı ile Haseki arasında Safaya tepelerinde ölmesi ve kefen-siz, bir yorgana sarılarak defnedilmesi halk arasında bugün bile anlatılmaktadır. Ayrıca Meşrutiyet’in sadece gayrimüslimlere hak verdiğini ve Müslümanları buldukları durumdan aşağı seviyeye indirdiğini düşünenler de Meşrutiyet’e karşı çıktılar.

109 Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, s. 196

Kurtalan yöresindeki Pencinera Aşiretinin lideri Bışarê Çeto isyan ettiği dönemde Farkin (Silvan) dağlarında şehirden gelen bir Ermeni ile karşılaşır. Yanındaki adamlarına ‘Alın bu Hıristiyan’ı getirin, bakalım şehirde af konusunda bir şey duymamış mı?’ der. Bışar’ın ‘Söyle bakalım şehirde ne var ne yok?’ sorusuna Hıristiyan ‘Babamın ve babanın başına yemin ederim ki hürriyetten başka bir şey yok: Halk hep hürriyet, uhuvvet, müsavat ve adalet diyor’ deyince Bışar: ‘Bunu daha önce duymuşuz! Başka bir şey duymadın mı?’ diye sorar. Özgürlük havasına kendini kaptırılmış zavallı Hıristiyan tekrar başlar: ‘Babanın ve babamın başına yemin ederim ki! Ben, sen, çoban ve sığırtmaç eşit olmuşuz ve artık kimse kimseye baskı yapamayacak!’ Bışar bu sözlere çok içerler, yanındaki adamına ‘Tüfeğimi ver hele’ der. Tüfeği alır almaz Hıristiyan’ın karnına dayayarak ‘Atımın beni ve seni eşit yapanın ...!’ diyerek tetiği çeker ve devlet yöneticilerine ağza alınmayacak küfürler ederek ekler: ‘Nasıl sen, ben, çoban ve sığırtmaç eşit olabiliriz.’¹¹⁰

Kürtler arasında Meşrutiyet’e karşı çıkan ikinci kesim ise tamamı olmasa da bir kısım İslamcılardı. Sultan Abdülhamid’in İslamcı politikaları doğrultusunda büyük destek verdiği şeyhlerin önemli bir kesimi Sultan’ın iktidardan indirilmesini ve yapılan değişiklikleri olumlu karşılamamıştı. “Tanzimat’ın başlangıcından bu yana zaten şeyhler, Osmanlı reformcularının ‘ümme’ yerine ‘ulus’ veya ‘toplum’ gibi, sultan ve halifeye bağlılık yerine soyut ve seküler kavramlara karşılık gelen kelimeler içeren terminolojisinden hoşlanmıyorlardı. Sultan Abdülhamid, otuz yıllık bir rahatlama sağlamıştı; ama alarm zilleri bir kez daha çalıyordu ve bu en çok Doğu Anadolu’da duyuluyordu. Devrimi duyan Harput’un Kürt müftüsü, ‘Bu İslam’ın sonu’ diye feryat etti.”¹¹¹

İttihat ve Terakki’nin Politika Değiştirmesi

Parçalanmaya yüz tutan Osmanlı İmparatorluğu’nun ayağa kaldırılması ancak çok köklü ve radikal reformlarla mümkündü. Bunun yapılabilmesi içinse, öncelikle bünyedeki hastalıklarla çü-

110 Cegerxwin, Folkloru Kurdi Weşanen Roja Nu, Stockholm 1988, s. 183–184

111 David Mcdowall, s. 96

rümenin ana nedenleri ciddi ve objektif bir şekilde tespit edilmeli ve ondan sonra çözüm reçeteleri oluşturulmalıydı.

Osmanlı aydınları da, Sultan Abdülhamid de bunu yapamadı. Ancak bir farkla ki, Sultan Abdülhamid, büyük bir gayretle, köklü ve ciddi reformlar yerine restorasyonla devleti ayakta tutmaya çalışırken muhalifleri çoğu kez hiçbir ciddi araştırma ve sorgulamada bulunmadan kendi toplumlarına uyup uymadığına bakmaksızın Batı'da gördüklerini veya okuduklarını aynen tatbik etmeye çalıştılar.

Prens Sabahaddin ve Said Halim Paşa gibi, çağdaşlarından farklı, ciddi arayışlar içinde olanlar ise, doğru düzgün anlaşılmadan bir kenara itildiler. Başlangıçta 'Osmanlıcılık ve ittihad-ı anasır (farklı unsurların birliği)' fikriyle yola çıkan İttihatçılar, çok kısa bir müddet sonra Rusya, İngiltere ve Fransa tarafından kışkırtılan Hıristiyan kavimlerdeki milliyetçilik akımlarını kontrol edemeyince tam tersi bir çizgiye yöneldiler.

1789 Fransız İhtilali'nden sonra bütün dünyaya yayılan ulusçuluk fikri İttihatçıların da yeni ideolojisi olmaya başladı. Müslüman Arnavut ve Araplar arasında milliyetçi akımların güçlenmesi, işleri daha da zorlaştırdı.

AHRAR FIRKASI VE KÜRTLER

Ahrar Fırkası, Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra içlerinde Damat Salih Paşa'nın da bulunduğu bir grup tarafından 14 Eylül 1908 tarihinde kuruldu. Başkanlık Prens Sabahaddin'e teklif edildi, ancak Prens Sabahaddin bunu kabul etmedi. Ahrar Fırkası 1902'de Paris'te yapılan kongrede İttihat ve Terakki'den ayrılan Prens Sabahaddin'in 'adem-i merkezîyet ve teşebbüs-ü şahsi' fikirlerini savunuyordu.

İttihatçılar'dan memnun olmayan kitleler Ahrar Fırkası'na destek verdi. Fırka programının eğitimle ilgili olan 19. maddesi şöyleydi:

"Tahsil-i iptidai (ilk öğrenim) mecburidir. Lisan-ı resmi Türkçe olduğundan bilcümle mekatib-i resmiye ve hususi-yede Türkçe mecburi ve lisan-ı mahalli (yerel dil) ihtiyari

(isteğe bağlı) olacaktır. Cemaat-ı muhtelif kendi mekteplerinde Türkçe ile beraber lisanı millîlerini (ulusal dillerini) tedris (eğitim, öğretim) hususundaki serbestîlerini muhafaza edeceklerdir.”¹¹²

Ahrar Partisi, 31 Mart (13 Nisan) 1909 olaylarından sonra kapatıldı. 6 Şubat 1909’da kurulan ve iki yıl kadar yaşayan ‘Osmanlı Demokrat Fırkası’ (Fırka-i İbad) kurucuları arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin önde gelen iki kurucusu da vardı: Arnavut Dr. İbrahim Temo ve Kürt Dr. Abdullah Cevdet. Türk olmayan halkların eğitim dili ile ilgili bölüm İttihatçıların programından pek farklı değildi. Kasım 1909’da kurulduktan iki yıl sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası’na katılan Mutedil Hürriyetperveran Fırkası’nın önde gelen kurucularından birisi de Kürttü. İttihatçı olarak başlayıp, ardından İttihatçıları en çok eleştirenlerden olan bu kişi, Derişim Milletvekili Lütfi Fikri Bey’di. Parti ulusal soruna çok açık bir şekilde, ‘Millet-i Osmanî’ anlayışıyla yaklaşıyor ve halklar arasında ‘eşitlik’ ilkelerini savunuyordu.

21 Şubat 1910’da kurulan Ahali Fırkası kurucuları arasında, Beyazıt (Doğu Beyazıt) mebusu, daha sonra soyadı kanunu ile Acarbay soyadını alacak olan Süleyman Sudi Bey de vardı. Programları devlet lisanı olarak Türkçenin zorunlu olduğunu, dini lisan Arapçaya ‘ehemmiyet-i mahsusa’ gösterilmesini ve Türk olmayan diğer halkların eğitim dili için de “Anasır-ı Saire-i Osmaniye lisanlarının serbesti-i tahsil ve tedris esası muhafaza olunacaktır” ilkelerini içeriyordu. Süleyman Sudi Bey bu fikirlerini ‘Yeni Gazete’deki makalesinde açıkladı. Daha sonra I. Büyük Millet Meclisi’ne katıldı.”¹¹³

Bu dönemde kurulan siyasi partilerin hemen hemen tümünde benzer anlayışı buluyoruz. Ancak Osmanlı Sosyalist Fırkası programında bu konu ile ilgili bir madde bulunmamaktadır.

Bu dönemde kurulan bir diğer örgüt de ‘İslahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası’dır. Önde gelen iki kurucusu, Stockholm Elçisi Şerif Paşa ile Mevlanazade Rıfat Bey Kürt idi. Şerif Paşa örgütün başkanlığına getirildi. 1914’te Paris’te İttihatçılar tarafından öldü-

112 Tark Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, s. 157

113 Tark Zafer Tunaya, a. g. e, s. 212–243; aktaran: Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, s. 234–235

rülmek istendi. Suikastçı Paris'te Şerif Paşa'nın yakınlarından iki kişiyi yaraladı. Şerif Paşa'nın evde bulunan damadı, suikastçı Ali Cavit'i öldürdü.¹¹⁴

HÜRRİYET VE İTİLAF FIRKASI VE KÜRTLER

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İttihat ve Terakki'nin baskıcı ve totaliter politikalarına karşı olan, daha sonraları Suriye Valisi Cemal Paşa'nın idam edeceği Hama mebusu Abdülhamid Zührevi, Şam mebusu Şükrü el Aseli, Edirne mebusu Rıza Tefvik, Sivas mebusu Dr. Dagavoryan, Ayan azası müşir Fuad Paşa, Damat Ferit Paşa, Gümölcine mebusu İsmail, Dr. Rıza Nur, Piriştine mebusu Hasan, Ankara mebusu Mahir Sait, Trabzon mebusu Mahmut Mazhar, Musul mebusu Davut Yusufani, Kudüs mebusu Sait, Debre mebusu Basri ve Dersim mebusu Lütfi Fikri Beylerin aralarında bulunduğu bir grup tarafından 21 Kasım 1911'de kuruldu.

Sultan Abdülhamid yanlısı İslami çevreler de kuruluşta yer aldılar. Parti çok kısa bir zamanda geniş bir özgürlükçü cephe oluşturarak İttihat ve Terakki'ye alternatif haline geldi. 11 Aralık 1911'de İstanbul'da yapılan ara seçimi İttihat ve Terakki'nin adayı Dahiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) Memduh Bey'e karşı Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın adayı Tahir Hayrettin Bey kazanınca İttihat ve Terakki yönetimi daha da sertleşti. İttihatçıların 23 Ocak 1913'te Babıâli'yi basarak Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı öldürmeleri ve iktidara zorla el koyarak Mahmut Şevket Paşa'yı Sadrazam yapmaları üzerine Hürriyet ve İtilaf Partisi yanlıları da Mahmut Şevket Paşa'yı (1856–1913) öldürdü. Bunun üzerine İttihat ve Terakki yönetimi Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanlılarına karşı tam bir terör uygulayınca parti faaliyetlerini durdurdu. 30 Ekim 1918'de İttihatçıların İstanbul'dan kaçmaları üzerine faaliyetlerine tekrar başladı.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda öne çıkan Kürtler içerisinde en önemli sima Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey'dir. Fırkanın Diyarbakir Başkanlığını İttihatçı Ziya Gökalp'e karşı sürekli olarak mücadele eden, Sultan Abdülhamid yanlısı Hacı Abdülhamid Niya-zi Çıkıntaş (Canip Yıldırım'ın anne tarafından dedesi) yapmıştır.

114 Tarık Zafer Tunaya, a. g. e., s. 223

Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı Seyyid Abdülkadir Efendi, 1925'te Diyarbakir'de İstiklal Mahkemesi'nde verdiği ifade de Hürriyet ve İtilaf Partisi ile hükümete ve Halife'ye bağlı kalmak şartıyla bir özerklik antlaşması imzaladıklarını söylemektedir.

"Bu mukavele mucibince Kürdistan'a bir muhtariyet verecektik. Fakat Hükümet-i Osmaniye'den ve Hilafet-i İslamiye'den ayrılmadan... Mukaveleyi imza edenler bizden (Kürdistan Teali Cemiyeti'nden) bendeniz, Molla Said (Said-i Nursi) ve Mehmed Ali Bedirhan; Hürriyet ve İtilaf'tan ise Vasfi, Zeynelabidin ve Sabri Hoca vardı"¹¹⁵

Osmanlı Şûra-i Devlet (Danıştay) Reisi Seyyid Abdülkadir

ÜÇ TARZ-I SİYASET

Rusya'nın Kazan Türklerinden olan Yusuf Akçura Türk milliyetçiliğinin en önemli simalarından biridir. 1904 yılında 'Türk' gazetesinde yayınlanan 'Üç Tarz-ı Siyaset' adlı makale dizisi büyük

115 Şevket Beysanoğlu, a. g. e., s. 949-950

yankılar uyandırmış ve uzun yıllar hararetle tartışılmıştır. Yaşadığı dönemin siyasi düşünce ekollerini tahlil eden Akçura Osmanlı'nın kurtuluşunu 'Türkçülük'te görmüştür. Bu dönemde Osmanlı aydınlarının 'umut' olarak gördükleri siyasi modeller şunlardır:

Osmanlıcılık:

Başlangıçta Jön Türkler ve İttihad ve Terakki Cemiyeti de dâhil olmak üzere Osmanlı aydınlarının büyük bir kısmı, kurtuluşun farklı din, dil ve mezheplere mensup halkların ancak Osmanlılık bilincinin güçlendirilmesi ve imparatorluk bünyesindeki halkların tüm haklarının verilmesiyle sağlanabileceği fikrindeydiler.

İslamcılık:

İmparatorluk içindeki Hıristiyan Yunanlar, Sırplar, Bulgarlar ve Ermenilerin Batılı devletlerin kışkırtma ve destekleri sonucu birlikte yaşama fikrinden uzaklaşıp, hızla ayrılma yoluna girmeleri ve bir müddet sonra da ayrılmaları 'Osmanlıcılık' fikrini zayıflatmıştı.

Hıristiyan halklarla bir arada yaşama imkânının kalmadığını gören bazı aydınlar Arnavutlar, Kürtler ve Araplar başta olmak üzere imparatorluktaki diğer Müslüman halklarla Türklerin birlikte yaşama projesi olarak 'İslamcılık' fikrini savunmaya başladılar. İslamcılık fikrinin en önemli siyasi temsilcisi Sultan Abdülhamid'dir.

Türkçülük:

Osmanlı bünyesindeki Hıristiyan halkların imparatorluktan kopmaları veya kopma sürecine girmelerinin ardından Müslüman Arnavutlarla Müslüman Arapların da aynı yolu izleyerek ayrılıkçı siyasetlere yönelmeleri Kazanlı Yusuf Akçura gibi aydınların 'Türkçülük' siyasetini ön plana çıkardı. Osmanlı'nın son döneminde hem sanayileşmiş Avrupa karşısındaki zayıflık, hem de azınlıklarda milliyetçilik akımlarının güçlenmesi, imparatorluk birliğini temelden sarstı. Osmanlı aydınları kurtuluş yolları ararken üç ayrı seçenikle karşılaştılar. Birincisi, Hıristiyanları da kapsayan bir Osmanlı milleti yaratmaktı. Bu, Tanzimat siyasetiydi.

Hıristiyanları tutmanın imkânsızlığı anlaşılınca da imparatorluğun Müslüman unsurlarını koruma fikri, yani İslamcılık gelişti. Bu da Abdülhamid'in siyasetiydi.

Üçüncü yol ise Türkçülüktü. Türk olmayan Müslümanların da kopacağına düşünülmesi, Türklük bilincini ve Türkçülük siyasetini besledi. Gerçekte Yusuf Akçura'nın tezinde problemler vardı. Akçura Osmanlı geleneğinden gelmediği için, bu gelenekteki 'İslam milleti' bilincine yabancıydı. Bu nedenle bir diğer Türk milliyetçisi Ziya Gökalp'de görülen 'İslamlaşma' vurgusu ve bilhassa Kürt-Türk beraberliğine özen gösterme gibi kuvvetli motifler Akçura'da yoktu. Onunkisi keskin ve Osmanlı toplumunun bünyesine göre fazla radikal bir milliyetçilikti. Gökalp'in 1924'te erken ölümüyle, Yusuf Akçura'nın 'etnik' vurgulu Türkçülük anlayışı baskın hale geldi, 1930'larda son derece etkili oldu ve bu gelişim Kürt sorunu üzerinde olumsuz etkiler yaptı.¹¹⁶

Bu tespitlerin hemen hepsi halen tartışılmaktadır. Müspet veya menfi görüş bildirmeden önce bazı sorular sorup bunları yanıtlamakta yarar vardır:

1. Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki Türk olmayan Hıristiyan ve Müslüman halklar niçin Osmanlı'dan ayrılmak istediler?
2. Bu halkların tamamı mı, yoksa içlerinden sadece bazı kesimler mi ayrılmak istedi?
3. İttihat ve Terakki'nin karşı çıkılan politikaları nelerdi?

Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki Hıristiyan ve Müslüman halkların birbirlerine benzer sorunları olmakla birlikte; birbirlerinden çok farklı sorunları da vardı. Balkanlardaki Hıristiyan halklar, 1789 Fransız İhtilali'nden sonraki uluslaşma hareketlerinden en önce etkilendiler. Osmanlı yönetimine girdikleri günden itibaren yerel dengelerle yönetilen ve sürekli olarak Osmanlı'yla aralarında belli bir mesafe olan Sırp, Bulgarlar, Hırvatlar ve Romenleri ayrı bir kategoride değerlendirmek gerekir. Batılı devletlerin Osmanlı'yı çökertme planları çerçevesindeki kışkırtma ve yardımları en erken bu grupta tesirini gösterdi.

116 Mustafa Akyol, a. g. e, s. 49

Osmanlı idaresi, Avrupa’da filizlenen yeni vatandaşlık hukuku ve yönetim şekline çağrı ve sorunları doğru okuyarak müspet cevap veremedi. Öncelikle eski düzen devam ettirilmeye, ancak isyan ve savaşlar sıkıştırdıkça bazı adımlar atılmaya çalışıldı. Hıristiyan halklara bilim, sanat, teknoloji ve ekonomik kalkınma içindeki refah Avrupası, çöküş ve yıkım içindeki Osmanlı’dan daha cazip gelmeye başladı. Bu yakınlaşmada din birliği de oldukça önemliydi.

Hıristiyan Ermeni ve Rumların durumu ise daha farklıydı. Yunanistan’daki Rumlar kadar Batı Anadolu, Orta Anadolu ve Karadeniz’de de Rumlar vardı. Ermenilerle Müslüman Türk ve Kürtler bin yıldan fazla bir zamandır birlikte yaşıyorlardı. Ekonomik ve demografik entegrasyon çok ileri düzeydeydi. Osmanlı ticaret ve sanat hayatı neredeyse tamamıyla bu halkların elindeydi.

Osmanlı bürokrasisinde de hatırı sayılır bir etkinlikleri vardı. Ermeni ve Rum siyasetçilerinin yanlışları kadar Osmanlı’nın yanlışları da çatışmalarda rol oynadı. Ermeni ve Rum halkının çok geniş bir kesimi son ana kadar birlikte barış içinde yaşamaktan yanaydı.

Müslüman Arnavut, Arap ve Kürtlere gelince, onların durumu daha da farklıydı. Dönemin önemli tanıklarından Şeyhülislam Cemaleddin Efendi hatıralarında önemli tespitlerde bulunuyor:

“Rumeli’nin anahtarı konumundaki Arnavutluk’un imha ve perişan edilmemesi yolunda istirhamda bulundular. Fakat bu öneri ve istekleri, çoğunluk partisi ve onun hükümeti tarafından kabul edilmedi. Mahmud Şevket Paşa komutasında bir ordu gönderilerek Arnavutlar şiddetle cezalandırıldı. Birçoğu karılarının yanında dövülerek milli haysiyetleri horlandı. Ellerindeki süs silahları dahil, ne kadar silah varsa hepsi toplandı...

..Kanun-i Esasi’nin sağladığı geniş yetkiler çerçevesinde hiçbir yararlı ve düzenli iş ele alınmadığı gibi, tam tersine, Suriye mahkemelerince verilen kararların ilamlarının bundan böyle Arapça yazılmayıp, resmi dil olan Türkçeye yazılma-

sı gerektiği yerel adliye dairesine resmi bir emirle bildirildi. Oysa bölgede konuşulan dil Arapça olduğundan, yargılamaların Arapça yapılması doğal olduğu gibi, ilamların da o dille yazılması zorunluydu.

Öte yandan İstanbul'da birtakım gençler, Türk milliyet ve egemenliğinin gelişmesine hizmet için dernek ve cemiyetler kurdular. Ülke çıkarlarına uygun olmayacak biçimde yayınlar yapmaya başladılar. Öteden beri resmi yazışmalarda kullanılan Devlet-i Osmaniye tabiri yerine 'Türkiye' ve 'Genç Türk Hükümeti' tabirlerini kullanmaya başladılar."¹¹⁷

Yine aynı dönemde Şam'da görevli bulunan Mardini Arif Bey hükümetin emriyle, devlet dairelerine verilen Arapça yazılmış dilekçe ve müracaatları kabul etmemeye başladı. Falih Rıfık Atay, Zeytindağı adlı eserinde Suriye Valisi Cemal Paşa'nın terör estiren keyfi uygulamalarını ayrıntılı bir şekilde anlatır. Aralarında Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda milletvekili olan Abdülhamid Zührevi, Şefik El Müeyyed, Cezayirli Ömer, Refik Rızık Sellum ve Yusuf Hani gibi ünlü Arap aydınlarının bulunduğu kişilerin bir kısmını Beyrut'ta, yedisini ise Şam'da aynı gece idam etti. Üstelik ancak cephede savaş halinde geçerli olan Divan-ı Harp kanununu gerekçe gösterip, İstanbul hükümetinin idamları onaylanmasını beklemedi. Çünkü dava dosyaları İstanbul'a giderse işin alt üst olacağından korkuyordu.

Bir sabah açık telgrafla, yedi kişinin Şam'da ve diğerlerinin de Beyrut'ta idam edilmiş olduklarını İstanbul'a bildirerek meseleyi kökünden halletti! İdam ettiklerinin ailelerini de sürgün etti. İdam edilenlerden birinin hanımını ve iki kızını bütün yalvarmalarına rağmen İstanbul yerine Bursa'ya gönderdi.¹¹⁸

'Arapların Türkleri arkadan vurdukları' iddiası öteden beri resmi ideolojinin söylemidir. Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in Hicaz'da bazı Arap bedevi kabilelerini ayaklandırarak 1916'da İngilizlerle işbirliği yaptığı doğrudur. Ancak Birinci Dünya Savaşı konusunda genel bir bilgisi ve fikri olan herkes, bunun 'askeri

117 Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, *Siyasi Hatıralarım*, Nehir Yayınları, 1990, s. 48

118 Falih Rıfık Atay, *Zeytindağı*, s. 44-45

açıdan' tayin edici bir değer taşımadığını bilir. İngilizlerin daha sonra yerine getirmedikleri 'bağımsızlık vaadi' ile işbirliğine çektikleri Şerif Hüseyin'in ve oğullarının komuta ettiği bedevi kabileleri, Mekke-Maan hattında, yani asıl cephenin gerisinde İngiliz kuvvetlerine yardımcı olmuştur. 'Asıl cephe', önce Süveyş Kanalı'nda ve Kanal Harbi'nde Türk-Osmanlı kuvvetlerinin geri çekilmesinden sonra ise Filistin'de kurulmuştur. Filistin'de tek bir Arap ayaklanmamıştır. Suriye'de, Irak'ta, Lübnan'da Türk kuvvetlerini 'arkadan vuran' herhangi bir olay olmamıştır. Arapların ezici çoğunluğu, İstanbul'a yani Türkiye'ye sadık kalmıştır... Arabistan yarımadasının Hicaz bölümünden Akabe'ye kadar olan 'cephe gerisi' dışında, Arapların Türkleri arkadan vurduğuna dair herhangi bir kayıt yoktur.¹¹⁹

O dönemin romantik kurgusunun aksine, Arapların çoğu Birinci Dünya Savaşı'nda Türklere karşı müttefiklerin yanında savaşmadılar. İngiliz Başbakanı David Lloyd George'un belirttiği gibi, Arapların çoğu, Türk yöneticileri için savaştı. Osmanlı İmparatorluğu'na isyan eden Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ın Arabistan'daki taraftarları bir istisnaydı.¹²⁰

Görülüyor ki Arapların 'millî' hareketi, esasında ayrılıkçı bir hareket değildi. Arapların birçoğu Osmanlı hükümdarlarını yabancı bir sömürgeci güç olarak değil, sadece Arap kökeninden olmayan, iktidarda bir hanedan olarak görüyorlardı ve Osmanlı Devleti ve hanedanı Müslüman kaldıkça ve Arapların hayat tarzına saygılı oldukça, özlemlerini yerine getirmeye söz verdikçe, onları Avrupa işgaline karşı korudukça itaat etmekten geri kalmıyorlardı. Geçmişteki şan ve şereflerini ilk hatırlayan veya hayal edenler ve tarihlerinin modern bir versiyonunu yaratmaya çalışanlar Müslüman değil, Hıristiyan Araplardı. Müslüman Arapların çoğu, Osmanlı'ya sadakat duyguları içindeydiler. Hatta sadece Sünni Araplar değil, Irak ve Suriye'deki Şii Araplar arasında bile Osmanlı'ya ve Hilafet'e bağlılık duygusu vardı.¹²¹

119 Cengiz Çandar, 'Sharoncu Vicdansızlar-Filistin Yalanları', Yeni Şafak, 5 Nisan 2002

120 Mitchell G. Bard, Facts Online:İsrael's Roots, Jewish Virtual Library, A Division of the American-Israeli Cooperative Enterprise, <http://www.us.israel.org/jsource/myths/mfl.html>.

121 Kemal Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, s. 379-594

İttihatçıların ‘Türkçülüğü’ ve ‘Turancılığı’ niçin aşırı bir şekilde öne çıkardıkları bugün de önemli bir sorudur. Bu konuda başlıca üç ayrı görüş vardır:

1. İttihatçılar, ‘Osmanlılık’ ve ‘İslamcılığın’ İmparatorluğu bir arada tutmaya yetmeyeceğini ve İmparatorluk bünyesindeki halkların çağın modası olan ‘ulus devlet’ modeline yönelerek, ayrılacaklarını düşündükleri için Türkçülüğü benimsediler. Çağın modası olan ulusalcılık onları da etkiledi. Ülkenin bütün ticaret, sanat ve sanayisinin gayrimüslimlerin elinde olması, askerlik yapmayan gayrimüslimlere karşı ziraat, hayvancılık, memuriyet ve askerlik dışında bir gelirleri olmayan Müslüman ahalinin fakirleşmesi, milli bir burjuvazinin olmaması, gayrimüslimlerin bütün ülke servetini ellerinde bulundurması bu etkilenmede önemli oldu. Nitekim bu durumu İttihatçıların ünlü ideologu Diyarbakirli Ziya Gökalp şöyle ifade ediyordu:

*‘Bir ülke ki çarşıda dönen bütün sermaye
Sanatına yol gösteren ilim ve fen Türkündür.
Hirfetleri birbirini daim eder himaye,
Tersaneler, fabrikalar, vapur, tren Türkündür.
Ey Türkoğlu, işte senin orasıdır vatanın.’*

2. Osmanlı’yı yıkmak ve topyekûn İslam dünyasını köleleştirmek isteyen, başını İngiltere’nin çektiği Batılı devletler; (Siyonist-Hıristiyan ittifakı) İttihat ve Terakki’yi ve onun içinde bazı kişileri ‘Truva Atı’ olarak kullanarak Türkçülüğü ve İslam karşıtlığını empoze etti. Başta Sadrazam Talat Paşa, Dr. Nazım ve Maliye Bakanı Cavid Bey olmak üzere İttihatçıların ileri gelenlerinin birçoğu Yahudi dönmesi, Sabetayist ve Masondu.

3. Dünya hâkimiyeti iddiasındaki Almanya; İngiltere ve Rusya’ya karşı önce Sultan Abdülhamid’i, onun İslamcılık siyaseti başarılı olamayınca da İttihatçıları destekledi. Ortadoğu’yu İngiltere ve Fransa’ya kaptıran Almanya, İttihatçıları Türkçülük fikrine ikna ederek, Kafkaslar üzerinden Orta-Asya’ya ulaşmak için ‘Turancılık’ siyasetinden yanaydı.

Türkiye’deki İslami çevrelerin önemli bir kesimi ikinci ve üçüncü maddelerdeki görüşlere katılmaktadır.

İmparatorluktaki halklar arasında ayrılıkçı fikirlerden en az etkilenen halk Kürtlerdir. Kürtlerin çok azınlıkta kalan bazı aydınları dışında tamamına yakını Birinci Dünya Savaşı yıllarında Türklerle birlikte olmaktan yana tavır koydu.

Kürtler de dâhil her din ve milletten Osmanlı aydınlarının geniş bir kesiminin İttihatçılara muhalefet nedenlerini birkaç madde özetlemek mümkündür:

1. İttihatçıların yukarıda anlatmaya çalıştığımız Türkçü-Turancı siyasetleri en önemli etkendir. İttihatçıların en büyük özelemlerinden biri Meclis-i Mebusan'ın pür bir 'Türk Meclisine' dönüşmesiydi. Mecliste 'Osmanlı Bankası kadar Osmanlıyım' diyen Rum milletvekili Boşo'yu hiç unutmadılar. Bu durum Ziya Gökalp'ın 'Vatan' şiirine de yansdı:

*'Bir ülke ki toprağında başka ilin gözü yok
Her ferdinde mefkûre bir, lisan, âdet, din birdi.
Mebusani temiz, orda Boşo'ların sözü yok
Hududunda evlatları seve seve can verir
Ey Türkoğlu işte senin orasıdır vatanın.'*

2. İttihatçıların, iktidarları güçlendikçe daha da belirginleşen İslam karşıtı politikaları Müslüman aydınları rahatsız etti. Bu politikalar özellikle Sultan Abdülhamid yanlısı çevrelerde, tarikat ve cemaatlerde tepkiyle karşılanarak, İttihatçılar 'farmasonlukla' itham edildi.

3. Siyaset etme şekillerinin bir müddet sonra tam bir baskı, şiddet ve tedhişe yönelmesi, Yakup Cemil benzeri tetikçilerle suikastlar düzenleyerek muhaliflerini öldürmeleri, muhalefete söz hakkı vermemeleri ve tam bir dikta kurmaları hemen herkesin tepkisine neden oldu. İttihat Terakki, bir müddet sonra kendi içinde de tasfiyelere başladı ve en önemli silahşörlerinden, tetikçilerinden Yüzbaşı Yakup Cemil'i de kurşuna dizdi.

4. Ermeni olayındaki yanlış politikaları ve birçok yerde masum insanların katline neden olan uygulamaları nefret uyandırdı.

5. İttihatçıların, sadece Allahuekber dağlarında doksan bin askerin donarak ya da hastalıktan ölmesine neden olmaları, Abdülhamid gibi usta bir siyasetçiden sonra ülkeyi çok acemi ve yetersizce yönetmeleri, birkaç yıl zarfında koca bir imparatorlu-

ğu hezimete uğratarak parçalanmasına yol açmaları başlangıçta kendilerine destek olan kitlelerin hayal kırıklığına neden oldu. Sultan Abdülhamid'in 1918'deki cenaze törenine tahminlerin çok üzerinde büyük bir halk kitlesi katıldı.

Sultan Abdülhamid'e başlangıçta:

'Gölgesinden bile ürkip korkan bir ödle,

Otuz üç sene bizi korkuttu şeriat diyerek' şiiiriyle karşı çıkan ve eleştiren Mehmed Akif başta olmak üzere birçok kişi pişmanlıklarını ifade etti. Filozof Rıza Tevfik bu pişmanlığı:

'Padişahım gelmemişken yâda biz,

İşte geldik senden istimdada biz' dizeleriyle çok güzel bir şekilde ifade etmektedir.

İttihat Terakki yönetimine karşı bazı Kürt ileri gelenleri de başkaldırıda bulundu. Bu dönemdeki başlıca Kürt direnişleri şunlardır:

1913–1914 Bitlis Ayaklanması

Bitlis ayaklanmasının liderleri Hizan Gaydalı Şeyh Sebğettullah-i Arvasi'nin torunları Şeyh Şehabeddin ve Seyyid Ali (Kamran İnan'ın dedesi) ile Bingöllü Mela Selim'dir. İttihat ve Terakki yönetimine karşıtlığı ile bilinen Mela Selim, 1913 yılında tutuklandı. Bir atın kuyruğuna bağlanarak elli kişilik bir jandarma birliği eşliğinde Bitlis'e götürülmek üzere yola çıkarıldı. Kürtler baskın düzenleyerek Mela Selim'i kurtarınca olaylar hızla çevreye yayılmaya başladı.

Hizan şeyhlerinin komutasındaki Kürtler, kısa bir müddet sonra Bitlis şehir merkezine girdi. Hiçbir talan olayına izin verilmedi. Ermenilere iyi davranıldı. Bitlis'e başta Erzincan olmak üzere çevre il ve ilçelerden asker gönderilince Seyyid Ali, Gayda köyüne çekildi, bir müddet sonra da savaşımadan teslim oldu. Binlerce kişi tevkif edildi. Şeyh Şehabeddin ve Seyyid Ali Bitlis'te idam edildi. İsyanın önderlerinden Mela Selim ise Bitlis'teki Rus konsolosluğuna sığındı. 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı çıkınca askerler Rus konsolosluğunu basarak Mela Selim'i de öldürdüler.¹²²

122 Kemal Burkay,a. g. e, s. 467–469

Bazı kaynaklar Said-i Nursi'nin kız kardeşi Hanım'ın eşi Mela, Said'in de isyana katıldığını, bu isyandan sonra eşiyle birlikte Suriye'ye gidip ölünceye kadar orada kaldığını ve Said-i Nursi'nin kız kardeşi Hanım'ın 1945'te Hac'da vefat ettiğini söylemektedir.

Dönemin diğer başkaldırıları gibi Bitlis İsyanı'nın da mahiyeti tartışmalıdır. İsyanın baskın yönü, millî olmaktan ziyade dinidir. Hatıralarında bu olaydan da bahseden ünlü Kürt Şairi Cegerxwin:

"Said-i Nursi, İttihatçılardan, Mela Selim ise padişahтан yayınaydı. Her ikisi de Arapça birer kitap yazmıştı ve ikisi de Kürdistan'da etkili ve saygın âlimlerdi. Said-i Nursi özgürlükleri övüyor, Mela Selim ise karşı çıkıyordu. Her iki kitabın başlangıcı da hâlâ aklımda Said-i Nursi:

'Hurriyetun atiyetürrahmani
İz ennea textesu bilimani'
O Hürriyet ki Rahmanın bize sunduğu
O imanımıza mahsus olunur derken;
Mela Selim ise:
'Hurriyetun hariyetun binari
İz ennea textesi bil kufari'
Ateş ile yakan o hürriyet
O küfrümüze mahsus olunur diyordu."¹²³

Bugün bile Seyyid Ali ve Şeyh Şehabeddin, Müslüman Kürtler arasında birer kahraman dini önderdir. İdamlarında ipin üç sefer koştduğu, sonunda şeyhlerin kendi iplerini çektikleri, idamları esnasında güneşin tutulduğu efsanevi bir şekilde anlatılmaktadır. İdamları ile ilgili ağıtlar hâlâ dillerdedir.

1914 Barzan Ayaklanması

1914 Barzan Ayaklanması'nın lideri Şeyh Abdüsselam Barzani, Molla Mustafa Barzani'nin ağabeyi ve Mesud Barzani'nin amcasıdır. Ailenin soyu Amidiye beylerine dayanmaktadır. Barzan yakınlarındaki Hewinka köyüne gelip oradan bir kızla evlenerek yerleşen ilk kişi Mesud Barzani'nin dokuzuncu kuşaktan dede-

123 Cegerxwin, *Hayat Hikâyetim*, Evrensel Basım Yayın, s. 32.

si olan Mesud'dur. Barzan köyüne yerleşerek tarikat şeyhliğine başlayan ilk kişi ise ilk Mesud'un torunu Şeyh Taceddin'dir. Ailenin tarikat silsilesi Seyyid Taha ve Mevlana Halid'e ulaşmaktadır. Şeyh Abdüsselam babası Şeyh Muhammed'in 1903 yılında ölümüyle Barzan Nakşibendî tarikatının şeyhi oldu. Dayısı Ahmed Ağa, Birsiyavi'nin büyük desteğini gördü. Şirvani, Dolameri, Mizori, Beroji, Nizari, Kerdi, Hereki ve Bınci aşiretlerinin reislerini Barzan köyünde kendi tekkesinde toplayarak o güne kadar aynı bölgede yaşayan, ancak birlik içinde olmayan aşiretleri manevi otoritesi altında yan yana getirdi ve Barzan birliğini kurdu. O günden sonra Barzan adı bu aşiretlerin tümünü ifade etmek için kullanıldı.

Şeyh Abdüsselam, 1907 yılı baharında Birifkan köyünde Şeyh Nur Muhammed Birifkani'nin evinde Kürt aşiret liderlerinin önemli bir kısmı ile bir toplantı yaparak İstanbul'daki Babâli yönetimine isteklerini içeren bir telgraf gönderme kararı aldı. Bu telgrafta:

1. Kürt bölgesinde Kürtçenin resmi dil olarak kabul edilmesi,
2. Eğitimin Kürtçe yapılması,
3. Kaymakamların, nahiye müdürlerinin ve diğer memurların Kürtçeyi iyi derecede bilenlerden tayin edilmesi,
4. Devletin dini İslam olması hasebiyle mahkemelerde hükümlerin İslam şeriatına göre verilmesi,
5. Vergilerin eski şekliyle alınması, ancak bölgenin imarı ve okullar açılması için kullanılması talep edildi. Bu telgrafın birer kopyası İstanbul'daki Kürt aydınlardan Seyyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan, Ferik Şerif Paşa ve Şeyh Abdullah Nehri'ye gönderildi. Ancak hükümet olumlu yanıt vermeyerek Barzan üzerine asker gönderdi. İki ay süren çatışmalarda bölgedeki bazı Kürt aşiretleri de hükümet kuvvetlerini destekleyince Şeyh Abdüsselam, Hakkâri Teyari bölgesine çekildi.

Dağistanlı Mehmed Fazıl Paşa, Barzan bölgesini kontrol altına aldı. Şeyh Abdüsselam, 1908 yılında geri dönerek ani bir baskınla bölgeyi tekrar ele geçirince hükümet kuvvetleriyle antlaşma ya-

pıldı. Musul Valisi Esad Paşa'nın kin ve terörden uzak, objektif ve makul siyaseti olayları yatıştırdı. 1913 yılında Musul Valiliği'ne atanan Diyarbakirli Süleyman Nazif, bölgede baskıları arttırınca şeyh tekrar isyan etti. Ancak hükümet kuvvetleri karşısında geri çekilmek zorunda kaldı ve İran'a sığındı. Kürt aşiret reisi Smail Ağa Şikaki (Simko) ile birlikte Tiflis'e giderek Kürtleri desteklemesi için Rus Çarı'nın temsilcisiyle görüştü. Dönüşünde Simko'dan ayrıldıktan sonra Gengeçin köyünde misafiri olduğu Sofi Abdullah tarafından hükümet kuvvetlerine teslim edildi. 1914 yılının sonlarında Musul'da Süleyman Nazif tarafından idam edildi.

Musul meydanında ağabeyi Şeyh Abdüsselam'ın idamına şahit olan 11–12 yaşlarındaki Molla Mustafa Barzani (Mesud Barzani'nin babası) sonraki yıllarda olayı anlatırken o günden sonra hayatı boyunca hiçbir hükümet kuvvetine teslim olmama kararı verdiğini söyler.¹²⁴ Şeyh Abdüsselam'ın idam edilmesinden sonra Barzani tarikatının başına kardeşi Şeyh Ahmed Barzani geçti.

KÜRT ULUSALCILIĞININ DOĞUŞU

Osmanlı'yı oluşturan halklar içinde milliyetçilik/ulusalcılık fikirleriyle en geç tanışan aydınlar, Kürt aydınları oldu. Bu durumun başlıca birkaç nedeni olabilir:

1. 1514 Çaldıran Savaşı'ndan sonra Kürt beylerinin Yavuz Sultan Selim'le yaptıkları özerklik anlaşması çerçevesinde yaklaşık dört yüzyıl mevcut düzenlerini büyük oranda korumuş olmaları ve son dönemler hariç genelde Osmanlı yönetiminden memnun olmaları,

2. Ekonomik yönden şehirlerde Kürt kimliğini asimile olmadan devam ettirebilen, yaygın ve etkin, şehirli bir Kürt orta sınıfının meydana gelememesi,

3. Kürt ileri gelenlerinin çocuklarının yüksek öğrenim için İstanbul ve Avrupa şehirlerine Bedirhaniler gibi istisnalar hariç ancak 19. yüzyılın son çeyreğinde gidebilmeleri,

¹²⁴ Mesud Barzani, *Barzani ve Kürt Özgürlük Hareketi*, Doz Yayınları, cilt 1, s. 31–34.

4. Kürtlerdeki güçlü İslami inanç ile tarikat yapısının ayrılıkçı milliyetçi akımlara fikren engel olması,

5. Ulusçuluk/milliyetçilik kavramlarının modern çağa ait yeni fikirler oluşu,

Mustafa Akyol Osmanlı'da Kürt milliyetçiliğinin doğuşu ile ilgili olarak şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

"Milliyetçilik, modern çağa ait bir ideolojidir. Premodern (modernizm öncesi) dönemde, milliyetçilik yoktu. En fazla, muğlâk bir 'kavim' bilinci vardı. İnsanlar kendilerini şu veya bu milletin bir ferdi olarak değil, bağlı oldukları siyasi otoritenin (çoğunlukla bir kralın, padişahın veya derebeyinin) tebaası ve ait oldukları dini cemaatin bir parçası olarak görüyorlardı. Konu hakkında uzman olan tarihçi Hans Kohn'un ifadesiyle 'İnsanoğlunun milliyeti kendi politik ve kültürel aktivitesinin ve hayatının merkezine yerleştirmesi, ancak yakın geçmişte oldu.'

Milliyetçilik, Ernest Gellner, Benedict Anderson gibi sosyal teorisyenlerin de gösterdiği gibi, modern çağın getirdiği bir takım teknolojik imkânlarla ve merkezi devlet yapılarının gelişmesiyle doğdu. Merkezi devletler, ulusal eğitim programları uygulayarak, ortak bir dili ve kültürü ülke sathına yayarak 'millet bilincini' oluşturdular. Yani 'millet' kavramı, belirli sosyolojik ve politik ortamın teşekkül etmesiyle, insanların zihninde oluştu ve oluşturuldu. Bu nedenle Anderson bizde de hayli tutulan kitabında milliyetleri 'hayali cemaatler' olarak tanımlar. Gellner'e göre de millet bir 'icat'tır.

Fakat bu 'icadın' devletler tarafından 'yok'tan çıkarıldığı söylenemez. Aynı dili veya çoğunlukla aynı dili konuşan insanların coğrafyasında bir de aynı devletin yönetimi altında bulunmak önemli bir tarihi olgudur. Öbür yandan, ticaretin gelişmesi aynı dili konuşan ve aynı yasalara (devlete) tabi olan insanları birbirine bağladığı gibi, matbaanın gelişmesiyle ortaya çıkan basılı eserler ve edebi dil de, eskiden var olan 'kavim'lerin içinde aynı ülkeyi ve uyrukluğunu paylaşan insanları yeni bir sadakat ve bütünlük bilinci olarak 'millet' olma bilincine sokmuş, ulus devletler bu politikayı destekleyerek süreci hızlandırmak ve kökleştirmek istemişlerdir. Bu yüzden millet modern oluşumdur, ancak kökleri premodern zamanlara gider. Milliyetçilik modern çağa ait bir olgu ve ideolo-

ji olduğuna göre, premodern bir devre denk gelen 'Osmanlı tarihi' içinde, imparatorluğun son birkaç on yılı sayılmazsa, kayda değer bir milliyetçilik bulmak mümkün değildir.

Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyeleri Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow, etnik kimliklerin Osmanlı'daki önemsizliğini şöyle vurgular: '19. yüzyıl sonlarında, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Araplar, Arnavutlar, Türkler vb. kendi ayrı etnik kimliklerinin farkında değildi. Benzer şekilde Kürtlerin de etnik bilinci yoktu. Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaası, kendini daha çok dini temelde tanımlıyordu.'¹²⁵

AHMEDÉ XANİ VE KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ

Klasik Kürt edebiyatının en büyük ilk birkaç isminden biri olan Ahmedé Xani, 1650- 1706 yılları arasında Doğubayazıt'ta yaşadı. Aslen Hakkâri'deki Xan köyünden olduğu kabul edilir. Kürt edebiyatının şaheserlerinden olan, 1695 yılında Kürtçe yazdığı Mem u Zin adlı manzum eseri Leyla vü Mecnun ve Romeo ve Juliet gibi bir aşk hikâyesini anlatır. Botan Bölgesi'nin merkezi Cizre'de geçen Mem u Zin hikayesinde olaylar lirik bir dille ve manzum şekilde anlatılır.

Ayrıca 'Akideye İmane' ve Kürt çocukları için yazdığı 'Nubihar' adlı eserleri vardır. Xani döneminin en önde gelen mutasavvıflarından biridir. Said-i Nursi, Ahmedé Xani'nin manen öğrencisi sayılır. Daha çocuk yaşlarındayken Doğubayazıt'ta Şeyh Muhammed Celali'nin yanında ders görürken, geceleri sık sık ortadan kaybolunca arkadaşları durumu Şeyh Muhammed Celali'ye bildirir. Şeyh onu takip etmelerini söyler. Said-i Nursi'nin her gece geç vakitte abdest aldıktan sonra Ahmedé Xani'nin mezarına gittiğini ve saatlerce başını mezar taşına dayayarak, ara sıra da 'lebe, bele' (buyur, evet) diyerek konuştuğunu görürler. Hayret ettikleri bu tabloyu Şeyh'e bildirdiklerinde Şeyh, 'Said'i rahat bırakın, o artık hepimizin hocasıdır' der.¹²⁶

125 Kemal Kirişçi/ Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu: Kökeni ve Gelişimi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 83; aktaran: Mustafa Akyol, a. g. e. s. 36-37.

126 Naci Kutlay, *Anılarım*, Avesta Yayınları, s. 218

Xani, Vahdet-i Vücut ve Vahdet-i Şühud felsefelerini yakinen bilir. Bu konularla ilgili şiirleri için, Farsça yazan Mevlana, Arapça yazan Muhyiddin ibn Arabi ve Türkçe yazan Yunus Emre'nin Kürtçe karşılıklarıdır denilebilir. Hepsini aynı kaynaktan beslenen bu kişiler kökleri bir olan 'Kadim Ortadoğu Hikmet' ağacının dallarıdır. Mem u Zin adlı eserinin başlangıcında bu konularla ilgili uzunca bir bölüm vardır.

Ey metlaé hısne işqebazi

*Ey aşk güzelliğinin
doğuş ufku olan Allah!*

Mehbubé haqiqi-yu mecazi

*Ey 'aşk-ı hakiki' ile 'aşk-ı
mecazi'nin sevgilisi Allah!*

dizeleriyle devam eden ve kâinatın yaratılış amacını araştıran bölüm tüm mutasavvıfların vardıkları noktanın ifadesiyle biter:

Elqısse: ji hikmeta te aghâh

*Hülasa: Senin hikmetinden
anlayan*

Ferdeh me ne di, tebarekallah!

*Bir tek fert görmedik,
maşallah!*

Xani aynı zamanda çok iyi bir gözlemcidir de. Yaşadığı çağla ilgili olayları yakından takip eder ve Kürtlerin içinde yaşadıkları durumlara kafa yorar. Kürtlerin karakterlerini ve sosyal durumlarını analiz eder ve bunca özelliklerine rağmen niçin İranlılar ve Gürcüler gibi bir devlet kuramadıklarını sorar, bu soruya kendince cevap arar ve hayıflanır.

Bu konuyla ilgili olarak 'Derdimiz' başlığıyla Kürtçe kaleme aldığı şiirinin bir kısmı Türkçe çevirisiyle şöyledir:

'Olsaydı eğer bir padişahımız

Allah ona layık görseydi bir taç

Tayin edilseydi ona bir taht

Açıkça açılırdı bizim de bahtımız.

Hâsıl olsaydı ona bir taç

Elbet bize de olurdu revaç.

Biz öksüzlere acır, namerdlerin elinden kurtarırdı bizi.

Bize galip gelmezdi bu Rumlar

Baykuşların elinde viran olmazdık.
Olmazdık mahkûm, yoksul, perişan
Yenilmez ve boyun eğmezdik Türklere ve Taciklere.
Fakat ezelden beri Allah böyle yaptı,
Bu Rumları ve Acemleri bizlere saldırttı.
Onların uyrukluğu gerçi utanç vericidir
Ama bu utanç ünlü kişileredir.
Bu önderler ve beyler için namustur
Ozanların ve yoksulların gücü nedir ki?
Her kim ki elini kılıca götürdüyse
Kendisi için devleti zaptetti erkekçe.
Çünkü dünya bir gelin gibidir,
Onun hükmü de keskin kılıcın elindedir.
Fakat başlığı, çeyizleri, düğün hediyeleri
İyilik, cömertlik, lütuf ve bağıştır.
Ben hikmetli dünyaya sordum ki:
'Başlığın ne senin?' Bana dedi ki: 'Himmet'
Kısacası dünya kılıçla ve iyilikle
İnsana ram olur ve boyun eğer.
Ben Allah'ın hikmetinden şaşakaldım
Kürtler dünya devletinde
Acep ne sebeple kalmışlar boynu bükük,
Hepsi birden niçin olmuşlar mahkûm?
Onlar kılıçla şöhret şehrini mahvetmişler,
Himmet ülkesine boyun eğdirmişler.
Onların her beyi Hatem cömertliğinde,
Ve her bir erkeği Rüstem cengâverliğinde
Bak Arabistan'dan Gürcistan'a kadar
Kürtlüktür olmuş kaleler gibi.
Bu Rumlar, Acemler onlara hisar olmuş
Kürtlerin hepsi dörtkenarda yer tutmuş.
Her iki taraf Kürt kabilelerini
İmha oklarına hedef yapmışlar.
Sanki Kürtler sınır başlarında kilittir,

*Her kabile sağlam bir sed gibidir.
Bu Rum deryası ile Tacik denizi,
Ne kadar çıksalar harekete geçseler
Kürtler kana bulanırlar.
Onları berzah gibi birbirinden ayırırlar.
Cömertlik, himmet, mertlik,
Beylik, hamiyet ve yiğitlik
Hep Kürt kabileleri için onaylanmıştır,
Onlar kılıçla ve himmetle ün salmıştır.
Cesarettin hamiyetli oldukları kadar
Minnetten de nefret ederler.
Bu hamiyet ve yüksek himmettir ki,
Engel oldu minnet yükünü yüklenmelerine
Bunun içindir ki hepsi her zaman ittifaksızdır
Parça parça ve her zaman birbirine karşıdır.
Olsaydı eğer bir ittifakımız bizim,
Hep birlikte birbirimize itaat etseydik,
Rumlar, Araplar ve Acemler tamamen
Hepsi bize uşaklık ederdi.
O zaman dini de, devleti de ikmal eder,
İlmi de, hikmeti de elde ederdik.
Sözler o zaman birbirinden ayırd edilir,
Gerçek hüner sahipleri çıkardı ortaya.'*

MODERN DÖNEM BAŞLANGICI

Osmanlı bünyesindeki etnik, dini, mezhebi ve ekonomik sorunların kangren hale gelerek bir türlü çözülememesi imparatorluğun diğer aydınları gibi Kürt aydınlarını da farklı arayışlara yöneltti. Onlar da Osmanlıcılık, İslamcılık ve Ulusalcılık (milliyetçilik) fikirlerinden etkilendiler.

Kürt toplumunda aydınlar genellikle ağa, bey, şeyh, aşiret reisi, eşraf aileleri gibi feodal nitelikli toplumun üst tabakalarından gelmekteydiler. 1910'lu yıllarda İstanbul'da öğrenci olan ve ileri-

ki yıllarda Kürt Ulusalçılığının önderleri olacak üç gencin anıları bu döneme ışık tutması açısından oldukça önemlidir.

"1908 yılında Diyarbakirli Cemilpaşa'nın dört oğlu, beş torunu İstanbul'da Numune Terakki İdadisi denilen yatılı okula kaydolduk. Bir müddet sonra okul İstanbul Sultanisi adını aldı. O yıl bütün İstanbul karışıklık içindeydi. Okulda dersten ziyade 'Yaşasın adalet, hürriyet, müsavat' nakaratları işitiliyordu. Okul talebelerinin sekiz yüzden fazlası Türk'tü. Bunlardan başka Arnavut, Kürt, Çerkez, Laz, Boşnak, Rum, Ermeni vesaire halklardan talebeler vardı. Kürt öğrencilerin sayısı on beş kadardı."¹²⁷

"Okulda Arnavutlar Arnavutluklarıyla, Araplar Araplıklarıyla, Türkler Türklükleriyle öğünürlerdi. Bu durumda biz de kendimizi 'Kürtler' olarak adlandırmaya başladık. Okulda bir olay olduğunda artık bizlerden de 'Kürtler şöyle yaptı', 'Kürtler böyle etti' şeklinde bahsediliyordu ve bu durum gururumuzu okşuyor ve Kürtlük bilincimizi kuvvetlendiriyordu."¹²⁸

"İttihat ve Terakki Cemiyetinin yegâne gayesi Türk olmayan unsurları kati suretle Türkleştirmek veyahut zecri (zorla) tasfiyeye tabi tutmak siyasetine matuftu. Bu sebeple Türk olmayan milletlere mensup gençler arasında Türk Devleti'ne karşı bir nefret ve itimatsızlık havası esmeğe başlamıştı. Kürt gençleri arasında dahi büyük bir aksülamel husule getirilmişti. O zamana kadar Kürtçülük zihniyeti taşımayan Kürt gençleri bile çok büyük bir heyecana kapılarak Türkleri düşman bilmeye başlamışlardı. İstanbul'da üniversite gençleri arasında artık bir milliyet kavgası ve mücadelesi baş göstermişti. Mektepte teneffüshaneden dershaneye girdiğimizde, dershaneye büyük tahtasına tebeşirle pek büyük yazılarla 'Ne mutlu Türküm diyene', 'Yaşasın Türk' yazılmış olduğunu görmekte idik. Bu vaziyet karşısında biz de tahtaya 'Yaşasın Kürt ve Kürdistan' 'Ne mutlu ben Kürtüm diyene' yazılarını yazmağa mecbur olmuştuk. Aynı şekilde Arap, Çerkez, Arnavut, Ermeni vb. Türk olmayan gençler arasında da milliyet kavgası artık bütün şiddetiyle baş göstermişti."¹²⁹

127 Ekrem Cemilpaşa *Muhtasar Hayatım*, Beybun Yayınları, s. 17.

128 Zınar Silopi (Kadri Cemilpaşa), *Doza Kürdistan*, Weşanen Bir, s. 23

129 Veteriner Dr. M. Nuri Dersimi, *Hatıratım*, Roja Nu, s. 32.

Kürt milliyetçiliğinin en önemli isimlerinden Celadet Ali Bedirhan da 1933 yılında Mustafa Kemal'e yazdığı mektupta geçmiş atıfta bulunarak, Kürt milliyetçiliğinin Osmanlı'nın son dönemlerinde hangi etkenlerle ortaya çıktığı ile ilgili tespitler yapar, bizzat yaşadığı olayları anlatır:

"Hatırımda kaldığına göre 10 Temmuz'un ikinci sene-i devriyesi (1910 yılı olmalı) henüz idrak olunmamıştı. Bir gün Şehzadebaşı'nda bir tiyatro binasında mühim bir konferans verileceğini edebiyat öğretmenimizden öğrenmiş ve bu gibi şeylere meraklı birkaç arkadaşım ile konferans mahalline gitmiştim. Sahneye iki adam çıktı. Biri Yusuf Akçura Bey idi. Arkadaşını bize takdim etti. Yine hafızam yanılmıyorsa bu zatın ismi İsmail Gansperenski idi. Gansperenski Efendi, İstanbul ahalisince anlaşılması müşkül (zor) bir Türkçe ile uzun bir konferans verdi. Mütemadiyen Türk'ten ve gayri Türk'ten bahsediyordu. Konferans bittiği zaman benim ve arkadaşlarımla anlayabildiği şundan ibaretti: Herkes Türk'tür. Türkiye'de Türk'ten başka millî unsur yoktur ve olmamalıdır. Bilmem nasıl bir tesadüf eseri idi ki, o gün aramızda hiçbir Türk talebe yoktu. Benden başka bir Kürt, bir Çerkez, bir Arnavut, bir Gürcü ve bir de Rum arkadaşımız vardı. Ertesi gün mektepte aynı arkadaşlar bir araya geldiğimiz zaman Gansperenski Efendi'nin konferansı mevzu bahis oldu. Meşrutiyet devri ile birden bire inkişaf eden müsavat-ı hukuk ve türlü şahsı, unsuru ve mezhebi hürriyet fikirleriyle süratle temasa gelen genç dimağımız Gansperenski Efendi'nin nazariyatını kabul edemiyordu. Bu nazariyat bize pek aykırı gelmiş, maneviyatımızı adeta isyan ettirmiş idi.

O tarihte mektepte müstansah ile bir gazete neşrediyorduk. Gazetenin riyaset-i tahririyesi benim üzerimde idi. Gansperenski Efendi'nin konferansının bende yapmış olduğu aksülamel ile olacak, mezkûr gazetede Kürtlüğe ve Kürdistan'a dair bir makale neşrettim. Bunda Kürtlüğün tarihinden, ırkından, vatanından ve hususiyetinden bahseyledim.

Bu ve emsali konferanslar ve neşriyat ile Osmanlı İmparatorluğu hududu dâhilinde yaşayan gayri Türk milletlerin aleyhine olmak üzere yeni bir Türk milliyetinin esasatı kurulmak isteniyordu. Bu şöven milliyetçiliğin, daha doğru bir tabir ile başka milletlerin kanıyla vücuda getirilmek istenilen yeni

milliyetin edebiyatını yapmak üzere Türk Ocakları, Türk Yurtları tesis olundu. Mecmualar ve kitaplar neşredildi. Gençlere bu yurt ve ocaklarda hususi bir terbiye veriliyordu. Rehberlerin itikadınca bu ocakların eşliğinde ilk temsil ameliyesi yapılıyordu. Fakat ileride göreceğiz ki bu ocaklar size Türkçü yetiştirdiği kadar bize de Kürtçü yetiştiriyordu."¹³⁰

İstanbul'da yaşanan tüm olaylar diğer bütün halklar gibi Kürtleri de etkiliyor, gelişen yeni fikirler Kürtler arasında da taraftar buluyordu. Bu yeni durumun oluşmasında dünyadaki değişim ve dönüşümün de önemli bir etkisi vardı. Ulusal duyguların biçimlenip kabarmasında çağın önemli etkilerini gözden uzak tutmamak gerekir.¹³¹

II. MEŞRUTİYET SONRASI KÜRT ÖRGÜTLERİ

Bütün bir imparatorluğa yayılan özgürlük rüzgârları diğer halklar gibi Kürtleri de etkilemişti. İlk Kürt örgütleri İkinci Meşrutiyet'ten hemen sonra kurulmaya başladı. Zinar Silopi (Kadri Cemilpaşa), 1900 yılında Diyarbakirli Fikri Efendi'nin öncülüğünde kurulmuş 'Kürdistan Azm-i Kavi Cemiyeti' adında bir örgütten söz ediyor, ancak fazla bilgi vermiyor.¹³²

Genelde 'Kürt teavün ve Terakki Cemiyeti' ilk örgüt olarak kabul edilir.

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti

İkinci Meşrutiyet ilan edilince sürgünde bulunan Kürt aydınlarının büyük bir kısmı İstanbul'a döndü. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, İstanbul'daki Kürt aydınlarınca 19 Eylül 1908 tarihinde kuruldu. Arapça olan teavün 'yardımlaşma', terakki ise, 'ilerleme' anlamına gelmektedir. Cemiyetin önde gelen kurucuları Şeyh

130 Emir Celadet Ali, Bedirxan, a. g. e, s. 21–22

131 Kemal Burkay, a. g. e, s. 324

132 Zinar Silopi, *Doza Kürdistan*, Öz-Ge Yayınları, s. 31.

Übeydullahzade Seyyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan Paşa, Ferik Şerif Paşa, Damat Müşir Ahmet Zülkif Paşa, Babanzade Zihni Paşa, Dr. Mehmed Şükrü Sekban, Naim Baban ve Motkili Halil Hayali'dir.

Cemiyetin başkanlığına Osmanlı Ayan Meclisi (Senato) üyesi, daha sonraları ise Şüray-ı Devlet Reisi (Danıştay Başkanı) olan Seyyid Abdülkadir seçildi. İkinci başkanlığa ise Müşir Ahmet Paşa getirildi. Cemiyetin tüzüğüne göre "... yönetim kuruluna üye olabilmek için Türkçe ve Kürtçe okuyup yazabilmek, Kürtçeyi bilmediği takdirde geçerli başka bir yabancı dili iyi bilmek" gerekiyordu.

Tüzüğün ilk maddesinde cemiyetin kuruluş amacı şöyle belirtiliyordu:

"İslam ulu hükümlerine uygun ve milletin mutluluğu ile vatanın selametine kefalet eden anayasanın (Kanun-i Esasi'nin), yararlı (güzel) kurallarını bu gerçekleri bilmeyen birtakım Kürtlere anlatmak; Osmanlılığın yüce vasıflarını daima korumakla beraber din ve devletin ilerleme ve yaşamasının biricik aracı olan meşrutiyet ve meşveret düzeni korunup sürdürüldükçe Kürtlerin büyük halifelik makamı ve yüce sultanlığa olan güçlü bağlılıklarını sağlamlaştırmak; vatandaşları olan Ermeni, Nesturi ve diğer Osmanlı kavimleri ile iyi geçinip uyuşmalarını bir kat daha güçlendirmek ve arttırmak; kabileler ve aşiretler arasındaki bazı anlaşmazlıkları ve nefreti gidermek ile tümünün bir meşru merkez birliğinde ilerlemek için el ele vermelerinin araçlarını sağlamak; maarif (eğitim, kültür), sanayi, ticaret ve tarımı yayıp geliştirmek temel maksatları üzerine Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti adıyla bir hayır cemiyeti kurulmuştur."

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin tüzüğünde ayrıca Kürtçe ilköğretimi kolaylaştırmak için Kürt dilini yazıp kitap haline getirmek, Kürtçe dilbilgisi kitabı ve mükemmel bir sözlük hazırlamak, Kürtçe ders kitapları yazımını ikramiyeler vererek teşvik etmek amaçları belirtilmiştir. Tüzüğün diğer bir maddesi ise şöyledir: "Şimdiye kadar basılmış ve basılmamış ne kadar yararlı

Kürtçe eser varsa derleyip toplayarak yayımlamaya ve okutmaya, Kürt edebiyatının bir tarihçesini hazırlayıp kitap haline getirerek yayımlamaya özen gösterilecektir.”

Babanzade İsmail Hakkı'ya göre, “Kürt kavmi önce İslam, sonra Osmanlı, sonra da Kürt idi; asla Osmanlılardan ayrılmamalıydı.”¹³³

Cemiyetin tüzüğünde Maarif Nezareti nezdinde teşebbüste bulunularak gereken yerlerde ilkokul, ortaokul ve liseler açtırılmaya çalışılacağı, bakanlığın açamayacağı yerlerde cemiyetin bu eksikliği gidermeye çalışacağı belirtilmiştir. Nitekim bir müddet sonra Kürt Neşri-Maarif Cemiyeti tarafından İstanbul'da bir okul açılarak müdürlüğüne Kürdizade Ahmet Ramiz getirilir.¹³⁴ Cemiyetin Bitlis, Muş, Hınıs, Musul, Diyarbekir'de şubeleri açılır. Kuruluşundan hemen sonra, 1908 yılı içinde cemiyet 'Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi'ni çıkarır. Haftalık olarak çıkan gazetenin imtiyaz sahibi Süleymaniyeli Tefik, başyazarı ise Diyarbekirli Ahmet Cemil'dir. Gazetenin yazarları arasında Said-i Nursi, Malatyalı Bedri, Babanzade İsmail Hakkı, Ahmed Şewqi, Hüseyin Paşazade Süleyman, Seyyid Abdülkadir, Süleyman Nazif, Haydarizade İbrahim Efendi, Süleymaniyeli Seyfullah, Halil Hayali, Mihamed Tahir Ciziri gibi kişiler vardır.

Derginin yazı dili Türkçe ile Kurmanci ve Soranice'dir. Ahmed Şewqi, Süleymaniyeli Tefik ve Said-i Nursi gibi bazı yazarların hem Kürtçe hem de Türkçe yazıları yayınlanmıştır. 31 Mart Vakası'ndan sonra (13 Nisan 1909) Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve çıkan karışıklıklar sonunda Cemiyet, 1909 yılında kapatılmıştır.

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti Kürtlerin yirminci yüzyıl başlarındaki taleplerini derli toplu ve makul istekler çerçevesinde medenice ortaya koyması ve bu konuda bir ilk olması nedeniyle önemlidir.

133 Malmisanj, *Kürt Terakki ve Teavün Cemiyet ve Gazetesi*, Avesta Yayınları, 22-30

134 Zinar Silopi, a. g. e., s. 26

Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti

Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti, 9 Ağustos 1912 tarihinde İstanbul'da kuruldu. Hevi, Kürtçe 'umut' anlamına gelmektedir. Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti'nin kurucularından Kadri Cemilpaşa, cemiyetin kuruluşu ile ilgili aydınlatıcı bilgiler vermektedir:

"1911 senesinde Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi'ne (Ziraat Yüksek Okuluna) girmiştım. Mektepte bulunan Kürt talebe arkadaşlar ile millî mesele derinden alaka göstererek hasbıhal etmekte idik. Bu sırada mektep muhasebe memuru muhterem Halil Hayali Bey'in bizleri irşad ve teşviki, milli duygularımızı kuvvetlendiriyordu.

İttihat ve Terakki üyesi olanlarca kurulan 'Türk Ocağı', Arnavutların kurduğu 'Başkim', Arapların kurduğu 'Muntediu'l Edebi' cemiyetleri, üyelerine milli duygular aşıyor, Türk Ocağı'nın çıkardığı 'Türk Yurdu' dergisinde hemşehrimiz Ziya Gökalp, Yusuf Akçura (Rusya-Kazanlı) ve Ahmed Agayef (Azerbaycanlı) Türkçülük ve Turancılık propagandası yapıyordu.

Arkadaşlarla müttefikan bir Kürt talebe cemiyeti tesisini kararlaştırdık. Ben, Ömer Cemilpaşa, Van milletvekili Tevfik Bey'in oğlu Fuat Temo, Diyarbakirli Cerrahzade Zeki ile beraber Hevi namıyla bir talebe cemiyeti nizamnamesini mektep camisinde günlerce toplanarak tanzim ettikten sonra 1912 senesinde resmen hükümetten lazım gelen ruhsatı alarak Hevi'nin teşekkülünü ilan ettik. İstanbul'da diğer mekteplerde bulunan Kürt talebe arkadaşlar da aynı ruh ve fikirde olduklarından Hevi'nin teşekkülünü büyük bir sevinçle karşıladılar. Madenli Doktor Mehmet Şükrü Bey, milli duygularımızı canlandıran ateşli fikirlerle bizi dolduruyordu. Onun maddi yardımı ile Sirkeci'de Yeni Postahane karşısında Erzurum apartmanında bir mahal kiralayarak, burayı Hevi Cemiyeti merkezi olarak gazetelere ilan ettik. Hevi kongresi akdedinceye kadar Ömer Cemilpaşa'yı cemiyete mesul kâtip intihap ettik."¹³⁵

135 ZınarSilopi, a. g. e, s:27-28

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kadri Cemilpaşa ve eşi

Hevi Cemiyeti'nin amacı:

1. Kürt öğrencileri birbirine tanıtarak aralarında ilişki, kardeşlik ve birlik sağlamak,
2. Kürt dilini ve edebiyatını düzenleyip kitaplaştırarak geliştirilmesine çalışmak,
3. İstanbul'a gelecek Kürt öğrencilerin okullara girişinde yol göstericilik etmek,

4. Ekonomik durumu iyi olmayanları uygun okullarda okutmak,

5. Özetle Kürtlerin bilimsel ve toplumsal ilerlemeleri ile gelişmeleri yolunda çaba göstermek,

Ayrıca bu amaçla vilayetlerde şubeler açmak, Kürtçe ve Türkçe bir dergi yayımlamak, çeşitli düzeydeki düşüncelere ve özellikle ana ve ilkokullara özgü kitaplar hazırlamak; dersler, tartışmalar, tiyatro oyunları düzenlemek ve çeşitli yerlerde yeni yöntemlerle okullar açmak da tüzükte yer almaktaydı. ¹³⁶

Ömer Cemilpaşa, Kadri Cemilpaşa, Fuad Temo, Cerrahzade Zeki, Ekrem Cemilpaşa, Memduh Selim, Kemal Fevzi, Ziya Vehbi, Kerküklü Necmeddin Hüseyini, Babanzade Aziz, Arvaslı Şefik, Müküslü Hamza, Bingöllü Tayip Ali, Süleymaniyeli Abdülkerim, Diyarbakirli Salih, Diyarbakirli Abdülkadir, Asaf Bedirhan, Diyarbakirli Mustafa Reşat, Mehabadlı Dr. Mustafa Şevki, Sineli Muhammed Mihri, Dr. Fuad, Hakkârili şair Abdürrahim Rahmi Zapsu, Diyarbakirli Faiz, İhsan Nuri, Palulu Sadi, M. Nuri Dersemi, Cevdet Cemilpaşa ve İbrahim Cemilpaşa Hevi Cemiyeti'ne üyelikleri tespit edilebilenlerdir.

Hevi Cemiyeti'nin 1913'teki kongresine Diyarbakir milletvekilleri Pirinççizade Feyzi Bey'le Zülfü Tiğrel de katıldı. ¹³⁷

Avrupa şehirlerinde cemiyetin şubeleri açılmaya başlandı ve İsviçre'de yüksek öğrenim gören Ekrem Cemilpaşa, Lozan Şubesi'ni kurarak başkan oldu. Cemiyet, 'Rojî Kurd', 'Yekbun' ve 'Hetawî Kurd' isimli dergiler çıkardı.

Hükümet tarafından birkaç kez kapatılıp tekrar açılmasına izin verilen derneğin başkanı Ömer Cemilpaşa tutuklanarak hapse atıldı. 1922 yılında dernek tamamen kapatıldı.

1912 yılında kurulan örgütlerden biri de Kürdistan Teşrik-i Mesai Cemiyeti'dir. Bu derneğin amaçları Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin amaçlarıyla hemen hemen aynıydı. Ek olarak

¹³⁶ Malmisanij, *Kürt Talebe Hevi Cemiyeti*, Avesta Yayınları, s. 61.

¹³⁷ Malmisanij, s. 71–73. "Kısa zamanda cemiyenin üyesayısıiki yüzü bulur."; Ekrem Cemilpaşa, *Muhtasar Hayatım*, s. 20.

Hevi örgütünün öğrencilere ilişkin amaçlarından bazı fıkraları içeriyordu. Bu örgüt, genel sekreteri Palulu Abdullah Sadî'nin önerisi üzerine, 1912 yılı Aralık ayında Hevi örgütüyle birleşti, yeni örgüt Kürt İrşad ve İrtikâ Cemiyeti (Kürt Aydınlanma ve Yükseltme Derneği) adını aldı.

Yeni derneğin programı birleşen iki cemiyetin programına ilaveten: '...Bu çerçevede ziraat okulları, deneme ve örnek tarlaları işlemek üzere tarım araçları üretim ve tamir atölyeleri kurmak; girişimcilere uygun koşullarla kredi verecek mali kuruluşlar sağlamak; her çeşit fabrika, şirketler ve ticarethaneler kurulmasına çalışmak; seçimlerde vatan ve millete yararlı olabilecek ehil ve yetkin kişilerin milletvekili seçilmesi doğrultusunda gerekli girişimlerde bulunmak...' maddesini içeriyordu.

Aynı dönemde İran Kürdistanı'nda kurulan İstihlas-i Kurdistan (Kürdistan'ın Kurtuluşu) ve 1912 yılında kurulan Cihandani Cemiyeti de önemli Kürt örgütleridir.¹³⁸

KÜRT-İNGİLTERE-ALMANYA-FRANSA'- RUSYA İLİŞKİLERİ

İkinci Meşrutiyet'e kadar olan dönemde Kürt aydınları ile İngiltere ve Fransa arasında sürekli bir ilişkiye rastlanmamaktadır. Bu dönemde İngiliz ve Fransızlar Osmanlı yönetimi ile ilişkilerini döneme göre bazen uzlaşarak, bazen çatışarak sürdürmekte; siyasetlerini Kürtlerden ziyade başta Ermeni ve Rumlar olmak üzere Osmanlı idaresi altındaki Hıristiyan halklar üzerinde yoğunlaştırmaktadırlar.

1842-1847'deki Bedirhan Bey ayaklanması ve daha sonra 1880'lerdeki Şeyh Übeydullah hareketinde de tavırları aynıdır. İngiltere ve Fransa'nın Kürt siyaseti ile ilgilenmeleri Birinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki yıllara rastlar. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın parçalanması ve Ortadoğu'nun yeniden dizayn edilmesi gündeme geldiğinde İngiltere ve Fransa için Kürtler de

138 Kemal Burkay, a. g. e, s. 453.

önem kazanmaya başlar. Almanya’da da bu dönemde genel Osmanlı siyasetinden farklı bir Kürt siyasetine rastlanmamaktadır. Almanya, önceleri Sultan Abdülhamid’le, daha sonraları ise İttihatçılarla yaptığı işbirliği yoluyla Osmanlı yönetimlerinin Kürt politikalarını desteklemiştir.

Kürt-Rus ilişkileri ise daha eskidir. Kürt-Rus ilişkileri Rus Çarlığı’nın Kafkasya’yı ele geçirmesi, İran ordusunu yenmesi, Ermenistan ve Azerbaycan’ı işgal etmesi sonucu Kürtlerle komşu olmasıyla başladı. 1827’de Erivan Hanlığı’nın Rusların eline geçmesiyle o bölgede yaşayan önemli sayıda Kürt, Rus egemenliği altına girdi. Ruslar bu Kürtlerin bir kısmını Dağlık Karabağ yöresine yerleştirdi. Gerek bu dönemde ve gerekse 1854-1856 yılları arasındaki Kırım Savaşı’nda, bazı Yezidi Kürt aşiretlerinin dışında Müslüman Kürtler, Osmanlı ordusunun saflarında Ruslara karşı savaştı.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda ise bizzat Şeyh Übeydullah-ı Nehri ile oğlu Seyyid Abdülkadir ve Şeyh Celadet Arvasi (Kamran İnan’ın dedesinin babası) komutasındaki Kürtler Osmanlı ordusuna katılarak Ruslarla savaştı.

Bu dönemde Nakşibendî şeyhi olan Şeyh Şamil’in Kafkasya’da Ruslara karşı verdiği savaşa kendileri de aynı tarıkata mensup olan Şeyh Übeydullah ve Şeyh Celadeddin’in Kürdistan’dan destek oldukları anlatılmaktadır. Hepsinin ortak şeyhi Süleymaniye’li Mevlana Halid-i Şehrozori’dir. (Bağdadi adını da kullanmıştır.) Rusların son Botan Beyi Yezdan Şer’e kendileriyle ittifak kurması için haber gönderdikleri, ancak Yezdan Şer’in bunu reddettiği bazı Rus kaynaklarında belirtilmektedir.¹³⁹

İttihat ve Terakki Partisi’nin Türkçü, Turancı siyasetini belirginleştirdiği ve imparatorluktaki diğer halklarda olduğu gibi Kürt aydınlarının da farklı arayışlara girdikleri İkinci Meşrutiyet sonrasında Abdürrezzak Bedirhan, Simko, Kör Hüseyin Paşa ve Şeyh Abdüsselam Barzani gibi bazı Kürtler Ruslarla ilişkiye geç-

139 Ayvarov, *Osmanlı-Rus ve İran Savaşlarında Kürtler*, çev. Muhammed Varlı, Sipan Yayınları, s. 61

rek onların desteğini almaya çalıştı. Ancak Ermeni ayrılıkçı siyasi hareketlerini destekleyen Ruslar, söz konusu Kürtlere ciddi bir destek vermeyip sadece Maku yöresinde bir Kürt okulu açılmasına izin verdiler. Birinci Dünya Savaşı'nda ise Kürtler bütün güçleriyle Ruslara karşı koydular.

KÜRT-ERMENİ İLİŞKİLERİ

Ermeniler ile Kürtlerin ilişkileri çok eskiye dayanır. Ermeni tarihçiler, Ermenilerin bugünkü Doğu Anadolu ve Kafkasya'ya MÖ 2200 yıllarında Balkanlardan geldiklerini öne sürmektedirler. Ancak Ermenilerin dışındaki büyük bir çoğunluk bu iddiaya katılmamakta ve Ermenilerin bölgeye MÖ 7. yüzyılda geldiklerini savunmaktadır.

Hangi tarihi kabul edersek edelim asıl olan, Kürtlerle Ermenilerin en az iki bin beş yüzyıl komşu olarak iç içe, birlikte yaşadığıdır. Ermenilerin MS 301 yılında, kralları 3. Tiridates'in Kayser' de vaftiz edilmesiyle Hıristiyan olmaları, Kürtlerin ise 637 yılından itibaren Müslümanlığı seçmeleri bu durumu değiştirmemiştir.

Bazı dönemlerdeki iktidar mücadelesi ve rekabetler dışında -ki bu, tarihin her döneminde olur- Kürt hükümdarlıkları ile Ermeni beylik ve krallıkları arasındaki ilişkiler genelde dostane olmuştur.

Lusignan Hanedanı'ndan Kilikya Ermeni Kralı 4. Levon'un 1375 yılında Memluklulara esir düşmesiyle son Ermeni Krallığı sona ermiştir. Yunanlı ünlü General Ksenefon (Xsenefon) MÖ 401 yılında yazdığı Anabasis (On Binlerin Dönüşü) adlı eserinde Ermenistan sınırını Botan Nehri'nin kuzeyi olarak belirtmekte, Kürtlerin ataları kabul edilen Karduklarla Ermeniler arasındaki sınırın Botan Nehri olduğunu söylemektedir.¹⁴⁰

Ksenefon'un anlattıklarından bugünkü Siirt şehri, Kürt-Ermeni sınırı olarak anlaşılmaktadır. Ancak tarih içinde Ermeniler, bu sınırlardan güneyde Halep-Diyarbakir-Musul hattına, güneybatıda Sivas, Malatya, Maraş ve Kilikya'ya (Çukurova ve

140 Ksenefon, Anabasis.

çevresi); Kürtler ise kuzeyde Ermenistan içlerine, batıda da İç Anadolu'ya kadar yayılmışlardır.

Bu göçler sonucu tam olarak bir iç içe geçme ve birlikte yaşama durumu ortaya çıkmıştır. Malazgirt Savaşı'ndan sonra Türklerin Anadolu içlerine ilerlemeleriyle Anadolu coğrafyası Rum, Ermeni, Türk ve Kürtlerin ortak vatanı haline gelmiştir.

Osmanlı döneminde, İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed'in, İstanbul'daki mevcutlara ilaveten Anadolu'dan Ermeni nüfus getirterek İstanbul'da iskan ettirmesi ve Ermeni Patriği'ni tanıyarak İstanbul'da iskan ettirilmesi, Ermenilerin durumunu daha da iyi bir düzeye getirdi. Bu tarihten itibaren yaklaşık beş yüzyıl Ermenilerden 'Millet-i Sadıka' olarak bahsedildi.

Kürdistan'da ise, yerel Kürt beylerinin yönetiminde, ancak Osmanlı'ya bağlı bir düzen devam etti. Kırsal kesimde, yerleşik köy hayatının dışında, özellikle şehirlerde Osmanlı ülkesinin ticaret, sanat ve bürokratik hayatında Ermeniler önemli bir etkinlik sağladı. Bu durum 19. yüzyılın ortalarına kadar böyle devam etti.

Tanzimat Fermanı öncesi ve sonrasında yaşanan siyasi çalkantılar diğer halklar gibi Ermenileri de etkiledi. 'Ermeniler 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, doğu cephesinde Ermenistan ve Kürdistan içlerine doğru ilerleyen Ruslardan yana tavır aldılar. Balkan ulusları gibi onlar da bağımsızlık konusunda umutlara kapıldılar. Ne var ki Rusya, İngilizler ve öteki Batılı devletlerin baskısıyla, işgal ettiği toprakların çoğundan çekildi.

Ermeniler, Ayastefanos Antlaşması ve Berlin Konferansı'nda da umduklarını bulamadılar. Reform konusundaki vaatler boşlukta kaldı. Son savaşta Osmanlı Devleti, Balkanları tümünden yitirmişti. Ermeniler de yer yer aktif biçimde Rus ordusunu destekledikleri için Osmanlı yönetimi onlara karşı güvensiz ve kızgındı. Bu nedenle, gerek yönetimin, gerekse feodal beylerin ve reislerin baskılarına karşı Ermeni şikâyetlerini gidermek için ciddi adımlar atılmadı. Buna karşılık Sultan, Kürt aşiret reislerini ve etkili dini liderleri Ermenilere karşı kışkırttı. Tüm bunlar, 1880'li yıllarda Ermeni ulusal hareketinin radikalleşmesine yol açtı. 1887

yılında İsviçre’de sol eğilimli HINÇAK, 1890’da ise Ermenilere muhtariyet (özerklik) isteyen TAŞNAK örgütleri kuruldu.¹⁴¹

İngiltere, 1895 yılında Osmanlı İmparatorluğunun altı iline (Vilayet-i Sitte: Sivas, Elaziz, Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakir) bir Avrupalı genel komiser atanması için Ruslara ve Fransızlara öneride bulundu. Aynı yıl Batılı devletlerin büyükelçileri, Osmanlı Devleti’ne Ermenilerle ilgili bir reform teklifi sundular:

1. Sivas, Erzurum, Harput (Elaziz), Bitlis, Van ve Diyarbakir tek bir vilayet olacak, 5 yıl müddetle Ermeni Vilayeti’nin valisi Osmanlı uyruğundan veya tercihen bir Avrupalı olacak, vilayet-teki tüm memurları -hâkimler de dâhil- tek başına atamaya yetkili olacak,

2. Vilayetlerde valinin yetkisiyle Müslüman ve Hıristiyan halktan jandarma ve polis teşkilatı oluşturulacak, bu teşkilat valinin emrinde olacak, (Bu madde ile Ermenilerin yasal silahlı güç haline gelmeleri sağlanmaktadır.)

3. Vilayet Meclisi, üçü Hıristiyan ve üçü Müslüman altı kişiden oluşacak,

4. Göçebe (Koçer) Kürtlere bucak ve kaza meclisi seçimlerinde oy hakkı verilmeyecek,

5. İlkokullarda eğitim, her halkın kendi dili ile yapılacaktır.¹⁴²

Bu dönemde Kürt-Ermeni ilişkilerindeki en önemli yol ayrımı, Ermenilerin ayrılıkçı taleplerle ve çoğu kez Ruslarla işbirliği içinde Osmanlı yönetimi ile çatışma siyasetini benimsemeleri, Kürtlerin ise padişahla işbirliği içinde Ermeni ve Ruslara karşı bir tavır içine girmeleridir.

Sanıldığının aksine Kürtlerle Ermeni siyasetçilerinin yollarının ayrılması ve dostluk ilişkilerinin bozulması Birinci Dünya Savaşı’nda değil, ondan çok önceleri, 1870’li yıllarda başlamıştır.

Osmanlı Devleti’nin merkezileşme politikaları doğrultusunda Kürt beyliklerini tasfiye sürecine girmesi bölgedeki dengeleri alt üst etmişti. Yüzlerce yıllık gelenek içinde oluşan ilişkilerde

141 Kemal Burkay, a. g. e, s. 417

142 M. Nuri Dersimî, *Hatıratım*, s. 54–59.

yerel Kürt beylerine vergi veren, her türlü toplumsal olayda onları muhatap alan Ermeniler, yeni dönemle birlikte farklı davranışlar sergilemeye başladı. Ermeni ve Süryanilerin dışında Kürt köylüleri de merkezi yönetimle yerel Kürt yönetimleri arasında kaldı. İkinci Meşrutiyet'te Kürt-Ermeni ilişkilerinde bir kırılma yaşandı. Ermeni siyaset adamı Garo Sasuni bu durumu şöyle izah etmektedir:

"Ermeniler, Meşrutiyetçi ve Meşrutiyet rejiminin sadık taraftarı idiler. Ermeniler canla başla Meşrutiyet'e sarılarak, ilk günden itibaren bütün güçleriyle bu elde ettikleri hürriyeti korumaya uğraştılar. Ermeniler, bu hürriyet atmosferi içinde, kendi ekonomik ve siyasi çıkarlarına öncelik tanıdıklarından, Osmanlı Devleti'ne karşı tavırlarını değiştirdiler. Hâlbuki Kürtler ise tam aksine Sultan Hamid dönemini desteklemiş bir kavim olarak (Hamidiye Alaylarını kastetmektedir) şimdi de anti Meşrutiyetçi bir güç şeklinde ortaya çıkıyor, yeni idare tarzına düşman oluyorlardı. Siyasi tutumları arasındaki gayet açık olarak görülen bu ayrılık nedeniyle Ermeniler ve Kürtler Meşrutiyet'in ilk günlerinden itibaren ayrı ayrı cepelerde yer aldılar."¹⁴³

Taşnak Partisi'nin 1909'daki 5. Genel Kongresi'nde de bu duruma dikkat çekilir:

"Feodal beylerin artıkları, eski rejimden faydalanmış olan imtiyazlı sınıflar, Meşrutiyet rejimini kendi varlıkları için bir tehdit saydıklarından bir karşı hareket yapma fırsatını beklemektedirler. Bize komşu olan İslam kitleleri, Meşrutiyet rejiminin gerçek değerini yanlış anlamakta, Meşrutiyet'e yalnız Hıristiyanlara verilmiş imtiyazlar gözüyle bakmakta ve yapılan değişikliğe düşmanca tavır almaktadırlar. Meşrutiyet rejiminin, yalnızca ordu mensupları ve aydınların küçük bir kısmı tarafından desteklendiği inancındadırlar."¹⁴⁴

143 Garo Sasuni, *Ermeni-Kürt İlişkileri*, Med Yayınları, s. 144

144 Taşnakların yayın organı Troşak, sayı, 10-11 Ekim-Kasım 1909, s. 132; aktaran: Garo Sasuni, s. 145

Ermeniler, bu dönemde önemli bir kesimi hâlâ göçebe olan Kürtlere karşı hemen hemen her alanda şehir hayatının hâkimi durumundaydılar.

"Kürtlerle Ermenilerin yoğun biçimde yan yana yaşadıkları Diyarbakir, Harput, Bitlis, Van, Erzurum vb. bölgelerde ticaret ve zanaatlar genellikle Ermenilerin denetiminde idi. Örneğin Van'da ticaretin %98'i, tarla tarımının %80'i; 18 ithalat ve ihracatçının tamamı, 50 tefecinin 30'u, 1100 zanaatçıdan 1020'si, 80 sebzeçiden 50'si, 200 meyvecinin yarısı; doktor, eczacı, avukat gibi serbest meslek sahiplerinin tamamı Ermeni idi. Ermenilerin şehir nüfusunun %35'ini oluşturdukları Sivas'ta da durum benzer şekildeydi. Toplam 166 tüccarın 125'i, 37 bankacıdan 32'si, 153 imalathanenin 130'u Ermenilerindi. Ermeniler yalnız doğu ticaretinin egemeni değil, Avrupa'nın büyük kentlerindeki ticarete de büyük pay sahibiydiler."¹⁴⁵

Ermeniler eğitim, kültür, sanat ve ticaretteki bu üstünlüklerine rağmen, hak iddia ettikleri Diyarbakir, Bitlis, Van, Erzurum, Elaziz ve Sivas vilayetlerinin hiçbirinde nüfus çoğunluğuna sahip değildiler. 'Bu vilayetlerde Türkler, Süryaniler ve Arapların yanında sadece Kürtlerin nüfusu toplamda %50'den fazlaydı'¹⁴⁶

Bu dönemdeki Kürt-Ermeni ilişkilerinin gerginleşmesi konusunda ciddi bir araştırma yapmadan fikir ileri sürenler genellikle yanılmakta ve çoğunlukla da Kürtleri suçlamaktadırlar. En önemli iddiaların başında önce Sultan Abdülhamid'in, sonra da İttihatçıların (Türk yöneticilerin) Kürtleri Ermenilere karşı kullandıkları ve 'cahil Kürtler'in de buna alet olarak, körü körüne bağlandıkları dini taassuplarının da etkisiyle Ermenileri katliama uğrattıkları suçlaması gelmektedir.

1900'lü yıllar Türk, Kürt, Ermeni, Süryani, Rum bütün halklar için felaket yıllarıdır. Tüm halklar büyük acılar yaşamıştır. Türk'ü, Kürt'ü, Arap'ı, Çerkez'i, Laz'ı ve Arnavut'uyla Müslü-

145 M. S. Lazarev, *Kürt Sorunu*, 1891–1917, s. 44; aktaran: Kemal Burkay, a.g.e., s. 422–423

146 Kemal Burkay, a. g. e, s. 432.

manlar halklar sadece Çanakkale Savaşlarında iki yüz elli bin, Sarıkamış'ta ise doksan bin kayıp vermişlerdir.

Yaşanan bu felaketlerde en fazla zarara uğrayan, en azından diğer halklardan farklı olarak vatanlarını topyekûn terk etmek zorunda kalanların Ermeniler olduğu doğrudur. Ancak İttihatçılar ile onlarla işbirliği yapan bazı Kürtlerin yanlışları ve insanlık dışı davranışları yanında Ermeni aydınları ve siyasetçilerinin de önemli yanlışları olmuştur.

Bu yanlış politikalar, birkaç ana başlıkta toplanabilir:

1. Sanayileşme, Aydınlanma, üretim-tüketim ilişkilerindeki değişimler, makineleşme, 1789 Fransız İhtilali'nden sonra yaşanan toplumsal alt-üst oluşlar ve burjuva demokratik devrimlerinden sonra Osmanlı Devleti'nin eski düzenini sürdüremeyeceği anlaşılmıştı. Ermeni aydın ve siyasetçileri İmparatorluğun çöküşüne müslim-gayrimüslim diğer halklarla birlikte çözüm arayacaklarına; Balkan halkları gibi ayrılmayı benimsediler. Osmanlı'yı parçalama siyaseti güden Batılı devletlerin, özellikle de Rusların politikalarına alet olma durumuna düştüler. Hâlbuki onların durumu Balkan halklarının durumuna benzemiyordu.

Balkan halklarından farklı olarak Anadolu ve İstanbul'da Türklerle yaklaşık bin yıldır, Kürtlerle ise ikibin beş yüzyıldır iç içe yaşıyorlardı. Sistemle bütünleşmişlerdi. Ayrıca ekonomik yönden de diğer halklara, özellikle Türkler ve Kürtlere nazaran çok daha iyi durumdaydılar. Ermeni siyasetçilerinin yanlışlarını vurgulayan ve kendisi de Ermeni olan G. M. Arutyunyan bu durumu şöyle izah ediyor: 'Ermeniler, Kürt ve Türk feodallerine karşı Kürt halkının demokratik güçleriyle birlik sağlama ve emekçi Türk halkıyla ittifak için gerekli çabayı göstermediler.'¹⁴⁷

"2. Çağın yeni değerleri doğrultusunda hak arama mücadelesi esnasında Müslüman Kürtlere büyük zararlar verdiler. Ermeni komitacıların, Kürt köylülerine Rus ordusundan daha fazla zarar verdikleri Kürtler arasında hâlâ anlatılmaktadır.

147 G. M. Arutyunyan, İngiliz Burjuvazisinin Ermeni Sorunundaki Politik Tutumu, s. 116; aktaran: Kemal Burkay, s. 437.

Rus istilası esnasında Ermeni mezalim ve cinayetinden kurtulmak için Diyarbekir üzerinden Halep ve Adana tarikiyle Konya'ya ve Erzurum-Erzincan'dan Sivas'a iltica etmiş olan zavallı Kürt muhacirlerinin manzarası, Ermeni tehcirinden daha az sefilâne değildi. Fakat dünya efkâr-ı umumiyesi bu hususta Kürtler için hiçbir şey yazmadı. Kürtlerin felaket ve sefaletini bir lisan-ı edebiyetle tasvir etmek lüzumunu Alman veya Amerikan misyonerleri vicdanlarında hissetmediler.

Şarki Anadolu vilayetlerinde 1,5 milyon Ermeni tehcir edildiğini ve bunlardan altıyüz bininin yollarda katliama maruz kaldığını yazmış olan Avrupa barbarları Erzurum, Van, Bitlis ve diğer şark vilayetlerinin Ruslar tarafından istilası sırasında Ermeniler tarafından oralarda sakin olan Kürtlerden öldürülen ve miktarı 1,5 milyonu mütecaviz olan kıtalden bir nebze olsun bahsetmediler. Ermeni katliamından Kürtler mesul oluyorlar, Kürt katliamından Ermeniler asla mesul sayılmıyorlardı."¹⁴⁸

"1914 yılında Doğu Beyazıt'tan içeri girerek Eleşkirt'e kadar olan bölgeyi işgal eden Rus birlikleri, bölgeyi gerçekte birer Osmanlı yurttaşı olan, ama Ruslar safına geçen Ermeni milliyetçilerinin insafına bıraktılar. Ama insaf yoktu: İşgal bittiğinde, bölgede Kürt nüfusunun onda dokuzu katledilmişti."¹⁴⁹

Bu durumu ünlü Kürt şairi Cegerxwin şöyle anlatır:

"Ruslar kuzeyden ülkemizi işgal etti. Ermeni çeteleri önde, Rus ordusu arkasında, zaten perişan olan Kürt bölgesine girdiler. Köyler yanıyor, insanlar ölüyordu. Kürtler yerlerini terk ederek güneye indiler. Yağmur, kar, soğuk demeden düşmandan kaçmaya çalıştılar. Ordu ise karşı koyamıyordu. Şeyhler ve ağalar gönüllü askerler topluyor, kendileri de başında savaşa, İslam dini için çarpışmaya ve ölmeye gidiyorlardı. Çok sayıda Kürt soğukta, kışta, karda yitip gitti. Sayısız kadın kocasız, sayısız çocuk babasız ve sahipsiz kaldı. Bu olaylar Kürt halkının yüreğine çok büyük bir Rus ve Ermeni düşmanlığı yerleştirdi. Onlara karşı ölmek; İslam dini için ölmek, namus için ölmek olarak görülüyordu. Herkes her şeyini feda etme-

148 M. Nuri Dersimi, a. g. e, s. 67

149 David McDowall, *A Modern History of the Kurds*, Diane Pub. co. 1996, s. 103.

ye hazırды. Kars, Ardahan ve Hasankale'de çok kanlı savaşlar oldu. O zamanlar dervişler Hasankale üzerine ağıtlar söyler, ağlatırlardı."¹⁵⁰

Bugün bile Cegerxwin'in bahsettiği kasideleri Diyarbakır'da dervişler önemli dini günlerde söylemektedirler:

<i>Hay dayé, hay dayé</i>	<i>Ah anne, Ah anne!</i>
<i>Kes imdadé me nayé.</i>	<i>İmdadımıza hiç kimse gelmiyor.</i>
<i>İmdada İslamé</i>	<i>İslam'ın imdadına</i>
<i>Muhammed bavé Fatmayé:</i>	<i>Fatma'nın babası Muhammed gelsin.</i>

3. Ermeniler, bağımsız Ermenistan kurmak istedikleri bölgenin hiçbir vilayetinde nüfusun çoğunluğuna sahip değildiler. Sanılanın aksine Kürtler, sadece Sultan Abdülhamid'in veya İttihatçılar'ın tahrik ve kandırmalarından dolayı Ermenilere karşı koymadılar. Ermenilerin, kurmak istedikleri Ermenistan için öngördükleri coğrafya, Kürdistan'ın dörtte üçünü içine alıyor, Kürtler Ermeni yönetimi altına giriyordu. Bu duruma öncelikle dönemin bütün Kürt aydınları ile ileri gelenleri şiddetle karşı çıktılar.

"Ermeniler ve Kürtler, iki ulus da bu yerlerin kendilerinin olduğu iddiasındaydılar. Ermeniler, 'Burası anavatanımızdır' diyorlardı. Kürtler ise, 'Burası binlerce yıllık Kürt yurdudur, adı da Kürdistan'dır' diyordu. Sonunda ne o, ne öteki başarı elde edebildi. Tarihte Ermenistan ve Kürdistan isimleri, sadece birkaç yıllığına, Milletler Cemiyeti'nin raflarında kaldı, o kadar."¹⁵¹

"Ermeni hareketinin böyle bir coğrafya üzerinde bağımsız bir devlet kurma tasarısı gerçekçi değildi. Ermeni hareketi, bir yandan büyük devletlere dayanarak, diğer yandan silahlı eylemin gücü ile bunu başarabileceğini düşündü. Büyük devletlerin tam desteği sağlansa bile bunun başarılması güçtü. Çünkü Osmanlı Devleti'ni yenilgiye uğratmak yetmezdi; ülkenin Kürt çoğunluğunu da baskı altına almak, ezmek, belki de sürmek gerekirdi!

150 Cegerxwin, *Hayat Hikâyetim*, Evrensel Basım Yayın, s. 53.

151 Cegerxwin, a. g. e, s. 65.

Osmanlı Devleti'ne ve İran'a karşı yıllardır savaşıyan Kürtlerin, Ermeni yönetimi altında yaşamayı kabul etmeyecekleri belli bir şeydi. Nitekim Ermenilerin gözü kara bir şekilde, dış güçlere ve silahlı eyleme dayanarak bu bölgede bağımsız bir Ermenistan kurma çabaları Kürtleri ürküttü ve onlar arasında Ermenilere karşı olumsuz bir tavır doğmasında rol oynadı.

Kürtler, Dewr-u devrane, dewre Ermenistane; xali ser Kurd u Kurdistane: (Devran Ermenistan devridir; kül olsun Kürt'ün ve Kürdistan'ın başına!) anlamına gelen türküler söylüyorlardı."¹⁵²

Erbil Koysancaklı ulusal şair Hacı Kadiri Koyi ise şu dizelerle bu duruma tepki gösteriyordu:

*"Xaki Cizir u Botan, yani welati Kurdan
Sed hayf u sed mıxabin deyken be Ermenistan
Hiç xiretek nemawa sed car qasem be Qur'an
Peydabe Ermenistan, namane yek le Kurdan"*

*Cizre ve Botan toprağını, yani Kürtlerin vatanını
Yüz kez yazıklar ve yüz kez hayıflar olsun ki yapacaklar Ermenistan.
Kur'an'a yüz kez yemin olsun ki hiç gayret kalmadı
Kürtlerden tek kişi bile kalmaz hele bir kurulsun Ermenistan.*¹⁵³

İleride inceleyeceğimiz 1915 öncesi ve sonrası olaylarda hem Ermeniler, hem de Kürtler içinde insaf ve vicdan sahibi geniş bir kitle halkların düşmanlığını desteklememiş; ancak her iki kesimde de bu sağduyu sahiplerinin gücü, gözlerini kan bürümüş kendi siyasetçilerine (Ermeni, Kürt ve Türk siyasetçilere) yetmemiştir.

KÜRT-SÜRYANİ-NESTURİ İLİŞKİLERİ

Nesturiler, Türkiye, İran ve Irak sınırlarının kesiştiği bölgede, yoğunluklu olarak da Hakkâri dağlarında yaşıyorlardı. Diğer Hıristiyan mezheplerden farkları, Hazreti İsa'yı "Allah'ın oğlu" olarak değil, tanrısal özellikler taşıyan bir insan ve peygamber olarak kabul etmeleridir. Bu fikri ileri süren ve 431 yılında

¹⁵² Garo Sasuni, *Ermeni Kürt İlişkileri*, Med Yayınları, s. 181

¹⁵³ Kemal Burkay, a. g. e, s. 437

Libya'daki Fizan çölüne sürülen İstanbul Patriği Nestorius'un adı ile anılırlar.¹⁵⁴

Hıristiyan Nesturilerle Kürtler, İslam öncesi dönemde İran Sasani İmparatorluğu bünyesinde birlikte yaşıyorlardı. Kürtlerin Müslüman olmalarından sonra da durum değişmedi. Birlikte yaşamaya devam ettiler. Bu durum 19. yüzyılın ortalarına kadar sürdü. Ancak 1842'de Bedirhan Bey döneminden itibaren Nesturilerin de İngilizler ve Ruslarla temasa geçerek farklı arayışlar içine girmeleri Kürtlerle aralarındaki dostluğu bozdu.

İlk en önemli çatışma, Bedirhan Bey döneminde yaşandı. Kendisine vergi vermek ve idaresini kabul etmek istemeyen Nesturiler üzerine sefer düzenleyen Botan Beyi binlerce Nesturi'yi öldürdü. Birinci Dünya Savaşı yıllarında da Nesturilerin İngiltere ve Rusya ile ilişkileri devam etti. İran'da Kürt aşiret reisi olan Simko Ağa (Smaile Şikaki) Hakkâri dağlarında, Kohne-Şehr'de 4 Mart 1918'de Nesturi Patriği Mar Şemun'u hile ile öldürünce tüm Nesturiler, İran'a, daha sonra da Irak'a sığındı.

Süryaniler, Yukarı Mezopotamya'nın en eski halklarından biridir. Suriye'den mi Yukarı Mezopotamya'ya doğru, yoksa Yukarı Mezopotamya'dan mı aşağıya, Suriye'ye doğru yayıldıkları tartışmalıdır. Hazreti İsa döneminde Urfa Arami Kralı Abgar'ın temsilcilerinin Hazreti İsa'yla görüştikleri ve onu Kral adına Urfa'ya davet ettikleri rivayet edilmektedir. Süryaniler Hıristiyanlığı ilk kabul eden kavimlerden olup, Hıristiyan Aramilerdir. Patrikleri 'Antakya Ortodoks Patriği' unvanını kullanır.

Kürtler ile Süryanilerin arasında ilk olarak 639 senesinde Hazreti Ömer zamanında yakın ilişkiler gerçekleşti. Ünlü Müslüman tarihçi Vakidi, eserinde bu ilişkileri ayrıntılarıyla anlatmaktadır.

Müslümanların bölgeye gelmelerinden hemen sonra Süryani Mafıryan'ın (Patrik vekili) o zamanki Cizre Müslüman Emiri'ne giderek Tur-Abdin (Midyat-Nusaybin-Savur-Hasankeyf-Kerboran) bölgesindeki Süryani köylerini koruma amacıyla Müslüman aileler istediği, Cizre Emiri'nin de ilk etapta dört yüz Müslüman Kürt aileyi bu köylere göndererek yerleştirdiği Süryanilerce rivayet edilmektedir.

¹⁵⁴ Meydan Larousse ve İslam Ansiklopedisi.

Bu tarihten itibaren Süryaniler, Kürt ağa ve beylerinin yönetimi altında, Kürtlerle iç içe yaşadı. Urfa, Amid, Mardin, Hasankeyf gibi Süryani şehirlerinde İslam fütuhâtından sonra buralara yerleşen Müslüman Arap ve Kürtlere ilaveten bölgeye daha sonra gelen Türkler beraber yaşadılar. Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar bu durum böyle devam etti.

Diğer Hıristiyan halkların aksine bu dönemde Süryaniler Osmanlı Devleti veya Kürtler aleyhinde bir çalışma ve fikir içinde olmadıysa da İttihatçıların 1915'te çıkardıkları Ermeni tehciri ile ilgili kanun Mardin-Midyat yöresindeki İttihatçı devlet memurları tarafından Süryanilere de uygulanmak istendi. İlk etapta Ortodoks Süryanilere karışılmadan, içlerinde Sultan Abdülhamid döneminde Midyat Belediye Başkanı olan Gelle Hırmız ve dört oğlunun da bulunduğu 93 Protestan Süryani tutuklanarak Midyat'tan Mardin'e götürülmek üzere yola çıkarıldı. 93 kişi Midyat çıkışındaki Riş köyünde öldürüldü. Tutuklamalar hızla yayılarak Ortodoks ve Katolik Süryanileri de kapsayacak şekilde büyüdü. Bu olaylar esnasında birçok masum Süryani hayatını kaybetti. Hayatlarını kurtarmak isteyen Süryaniler Midyat'ın Aynverd köyünde toplanarak toplu savunma hattı oluşturdu. Günlerce süren görüşme ve pazarlıklara rağmen Süryaniler, İttihatçı devlet kuvvetlerine güvenerek teslim olmadı. Süryaniler, ancak Nakşibendî şeyhi Aynkaflı Şeyh Fethullah Hamidi'nin Aynverd'e gelerek güvence vermesi halinde teslim olabileceklerini söyleyince devlet görevlileri Şeyh Fethullah'a başvurmak zorunda kaldı.

Şeyh Fethullah, 'Beni kullanır ve yine de sözünüzde durmaz, Süryanileri katledersiniz' gerekçesiyle önce aracı olmayı kabul etmedi. Verilen güvenceler sonucu Aynverd'e gelerek 'Süryanilerin İslam hukukuna göre Müslümanların emanı içinde oldukları, canları, malları, ırzları ve namuslarının Müslümanların teminatı altında olduğu ve bunlara dokunmanın haram olduğu' yönünde fetva yayınladı. Süryani ileri gelenleri ile yaptığı görüşmeler sonucu kendi kardeşinin oğlunu Süryanilere rehin bırakarak anlaşma sağladı. Devlet güçleri bu antlaşmaya uymazsa Süryanilerin, kardeşi oğlunu öldürebileceklerini söyledi. Şeyh Fethullah'ın bu girişimleri sonucu onbinlerce Süryani'nin hayatı kurtuldu. Bugün hâlâ Süryani kiliselerindeki duvarlarda Şeyh Fethullah'ın resmi asılı durmaktadır.

I. DÜNYA SAVAŞINDA KÜRTLER

Bir avuç Kürt milliyetçisinin Osmanlı'nın son döneminde yürüttüğü milliyetçi propaganda çok sınırlı kaldı ve geniş Kürt kitlesi Osmanlı'ya sadakatini devam ettirdi. Kürtlerin Osmanlı'ya sadakatinin en çarpıcı göstergesi, 1912'den 1918'e kadar aralıksız devam eden kanlı savaş ve felaket yıllarında İmparatorluk ordularında çarpışmalarıydı. Art arda gelen Trablusgarp, Yemen ve Balkan Savaşları ve bunlardan hemen sonra patlak veren Birinci Dünya Savaşı'nda pek çok Kürt, Osmanlı ordusunda görev aldı. Kürtler Osmanlı ordusuna kayda değer bir insan gücü sağladılar. Binlerce Kürt asker, Sarıkamış'taki 3. Ordu'da ve diğer cephelerde hayatını kaybetti. Doğal olarak, düzenli orduda görev yapmaya karşı evrensel bir gönülsüzlük vardı, ama bu durumda bile, çoğu silah altına girdi. Bölgedeki Osmanlı kuvvetlerinin büyük bölümü Kürtlerden oluşuyordu.¹⁵⁵

"Merkezi Elazığ'daki Murat Suyu yakınlarında bulunan 11. Fırka (Tümen) ve merkezi Musul'da bulunan 12. Fırka tamamen Kürtlerden oluşuyordu. Ayrıca Erzurum'da konuşlanmış 9. Fırka'nın ve Sivas'ta konuşlanmış 10. Fırka'nın asker ve subaylarının çoğu Kürt'tü. Dahası Kürtler, çok sayıda sınır birliği, jandarma ve güvenlik güçleriyle birlikte 135 yedek süvari bölüğünü de oluşturmuşlardı.

Güney Mezopotamya'daki Şuaybeh muharebesinde yer alan Şeyh Mahmud'a (Berzenci) ve diğer Kürt liderlere bağlı çok sayıda gönüllü de cihat çağrısına olumlu yanıt vermişti. Büyük aşiret güçleri, Rus ordusuna karşı hem Osmanlı topraklarında hem de Kuzeybatı İran'da çarpışmıştı. Osmanlı ordusunda subaylık yapan ünlü Kürt siyasetçi ve yazar Mehmed Emin Zeki, Kürtlerin savaş kayıplarının üç yüz bin civarında olduğunu söylemektedir. Birinci Dünya Savaşı yılları boyunca, Rus-Ermeni kıyımları, ardından gelen açlık ve salgın hastalıklar sonucunda yaklaşık beş yüz bin Kürt sivil yaşamını yitirdi. David McDowall, savaşta ölen askerlerle bu rakamın sekiz yüz bine çıkarılabileceğini belirtmektedir."¹⁵⁶

155 David Mc. Dowall, s. 105; aktaran: Mustafa Akyol, a. g. e. , s. 61.

156 David McDowall, Waide Jwaideh, s. 242; aktaran: Mustafa Akyol, a. g. e. , s. 61

Ermeni tehcirini bütün ayrıntıları ile anlatan Batılı kaynaklar Birinci Dünya Savaşı süresince devam eden Kürt göçünden bahsetmezler. Aynı dönem içinde özellikle Erzurum-Kars-Bitlis hattında yaşayan yüz binlerce Kürt; Rus ve Ermeni zulmünden kaçarak batı ve güneydoğu Anadolu'ya göç etmek zorunda kaldı. Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı'ya karşı savaşan İtilaf Devletleri ve başta Kızılhaç olmak üzere uluslararası yardım örgütleri Ermeni ve Rumların yaşadıkları acılarla yakından ilgilendi, ancak Kürtlerin uğradığı felaket uluslararası kamuoyunda hiçbir yankı bulmadı.

Kürtler konusunda yıllarca şartlanmış Batı kamuoyu, her türlü başvuruya kayıtsız kaldı. Kürtlerin çıkardığı Jin Dergisi'nin 1919'daki 8. sayısında Abdürrahim Rahmi (Zapsu) bu durumu şöyle anlatıyordu:

"Evleri, konakları, birkaç kibrite kurban edildi. Tarlaları ekecek kollar yok olmuş, toprakları sürecektir mandaları, öküzleri, katır ve atları Savaş Vergileri Dairesi toplamış. Sabanlar, çift araç ve gereçleri, arabalar kışın soğuk günlerinde elbisesiz, çıplak savaşan zavallı askerlere kömür görevi yaptılar, yemek kazanları kaynattılar. Koyun sürüleri yok; iki ayaklı kurtlar tarafından parçalandılar. 120 hanelik köyden 10 kişi ancak hayatta kalabildi."¹⁵⁷

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Çukurova'ya göç etmek zorunda kalan ailelerden biri de ünlü romancı Yaşar Kemal'in ailesidir. Yaşar Kemal, bazı yazı ve söyleşilerinde ailesinin göçü ile ilgili hatıralar anlatmaktadır. Celadet Ali Bedirhan da bu tehcir olayı ile ilgili olarak şunları anlatır:

"Mütarekenin (Mondros ateşkesi) ardından İstanbul'a döndüğümde, Muhacirin Müdüriyeti kayıtlarında yapmış olduğum incelemeye göre Kürdistan'dan altı yüz elli bin kişilik bir nüfus Batı Anadolu vilayetlerine sevk edilmişti. Cepheye giderken Toros geçitlerinde bu göçmenlerden kafileler görmüştüm. Uzaktan, öbek öbek toplanmış insan kümelerine benzeyen bu kafilelerin yanına gittiğim zaman görüyordum

157 Abdürrahim Rahmi Zapsu, Jin Dergisi, s. 8, yıl. 1919

ki bunlar soğuktan taş kesilmiş insan heykellerinden başka bir şey değildir. Vatanlarından çıkarılan bu insanların büyük bir kısmı bu suretle yollarda hastalıklardan, açlıktan ve soğuktan mahvolmuşlardı. 1919 senesinde Halep'te bu kafilerden birine rastladım. Memlekete geri dönüyorlardı. Kendilerinden aldığım malumata göre memleketten 485 kişi olarak çıkarılmışlar; geri döndüklerinde yalnız 255 kişi kalmışlardı."¹⁵⁸

Kürtler Birinci Dünya Savaşı'nda Türklerle beraber omuz omuza bütün cephelerde cansiperane savaştılar. Bu savaşanlar arasında sadece İslam kardeşliğine inanan İslamcı aydınlar değil, o günün şartlarında laik ve ulusalcı fikirlere sahip Kürtler de vardı. Kürt ulusalcılığının kurucusu ilk birkaç aileden biri sayabileceğimiz Cemilpaşa ailesinin bütün gençleri bu savaşta yer aldı. Avrupa'nın değişik şehirlerinde üniversite öğrenimi gören Diyarbakirli Cemilpaşa'nın oğulları İbrahim ve Cevdet ile torunları Ekrem, Kadri ve Şemseddin Cemilpaşa 1914 yılında derhal İstanbul'a dönerek savaşa gitmek için birliklere katıldılar. Bu durumu Kadri Cemilpaşa, Doza Kürdistan kitabında şöyle anlatır:

"Savaş kararı alınca üniversite öğrenimi görmekte olduğum İsviçre'den İstanbul'a gitmek için yola çıktım. Viyana'ya varduktan sonra Romanya'nın başkenti Bükreş'e geçtim. Büyük zahmetlerden ve üç günlük bir yolculuktan sonra Bükreş'ten İstanbul'a varabildim ve kışlaya teslim oldum. Bir müddet sonra Ruslarla savaşmak üzere Erzurum'a gönderildik."¹⁵⁹

Kadri Bey'in amcası oğlu Ekrem Cemilpaşa ise aynı dönemi daha ayrıntılı bir şekilde anlatır:

"Ben Lozan'da bir sene mühendis okulunda okuduktan sonra Belçika'nın Gand şehrine geçtim. Maalesef talih bu sene Kürt gençliğine yardım etmedi. 1914'te Dünya Harbi patladı. Avrupa üniversitelerindeki Osmanlı talebeleri İstanbul'a davet edildi. Bunların arasında bizler de vardık. Ben, İbrahim, Cevdet amcalarım, amcazadem Kadri, en gencimiz olan kardeşim Şemseddin dönenler arasındaydık.

158 Celadet Ali Bedirhan, *Mustafa Kemal'e Açık Mektup*, Ronahi Yayınları, 1974

159 Kadri Cemilpaşa, *Doza Kurdistan*, s. 39

İstanbul'da binlerce talebe toplanmıştı. Alman paşalar, Alman kumandanlar nezaretinde idiler. İstanbul'un Hürriyet mektebinde, ihtiyat zabiti yapmak üzere nazari ve pratik dersler veriyorlardı. Üç ay talim ve tedristen sonra herkes istediği şubeyi seçmede serbest bırakılırdı. Ben topçuluğu seçtim. İbrahim amcam ile amcazadem Kadri süvariye ayrıldılar. Benim küçüğüm Şemseddin, istihkâm zabiti oldu. Topçuluk imtihanını birincilikle kazanarak topçu başçavuşu oldum.

Çok sürmeden Çanakkale harbleri başladı. Bizim kıtamız uzun müddet Çanakkale cephesinde kalmadı. Kıtamızı Kafkas cephesi dedikleri Erzurum cephesine gönderdiler. İbrahim amcamla amcazadem Kadri de bu cephede savaşıyorlardı. Genç (Bingöl) vilayetinin Kuzm dağlarında Rus topçusunun mermisiyle yaralanınca Diyarbekir hastanesine gönderildim."¹⁶⁰

Ahmet Cemil Paşa'nın üç oğlu (soldan sağa):

İbrahim, Kasım (ortada), Ömer.

İbrahim, Kürtler'in ilk elektrik mühendisiydi.

Almanya'da okudu.

I. Dünya Savaşı'nda şehid oldu.

160 Ekrem Cemilpaşa, Muhtasar Hayatım, s. 24-25

Cemil Paşa'nın İstanbul Harbiye Mektebi'nden mezun oğullarından Miralay Naim Bey Çanakkale'de, Miralay Besim Bey ile küçük oğlu İbrahim ise Hasankale'de Ruslarla savaşırken şehit oldular. İbrahim Cemilpaşa'nın ölümü ise hepsinden daha trajiktir. Daha bir yıl önce Almanya'nın Münih şehrinde üniversiteyi bitiren İbrahim, Kürtlerin ilk elektrik mühendisidir. Avrupa'da kalıp hayatını kurtarmak yerine mezun olduğu yıl ülkesine dönerek Erzurum Hasankale'de ölmeyi tercih etmiştir.

Cemil Paşa ailesinin bir diğer ferdi, Ekrem Cemilpaşa'nın kardeşi Şemseddin de Bağdat'ta İngilizlere karşı savaşırken şehit oldu. Kadri Cemilpaşa ise Rus cephesinden Filistin cephesine gönderildi, esir düştü, ancak yıllar sonra Diyarbekir'e dönebildi.¹⁶¹

I. Dünya Savaşı'nda yaşamını
yitiren Cemilpaşazade
Besim Bey

I. Dünya Savaşı'nda yaşamını
yitiren Cemilpaşazade
Naim Bey

161 Ekrem Cemilpaşa, a. g. e, s. 20-25; Kadri Cemilpaşa, Doza Kurdistan, s. 39-40

Diyarbakır’da kırktan fazla köy sahibi olan Cemilpaşa ailesinin hiçbir maddi sıkıntıları olmayan gençlerinin Belçika, İsviçre ve Almanya’daki hayatlarını bırakarak vatan savunması için ülkelerine dönüp ölümü seçmeleri ibret vericidir.

Bu dönemde sadece Kürt köylüleri değil, Kürt ağa, molla ve şeyhleri de aynı tavrı sergilediler. Gözünün görebildiği her şeyi vurabilmesi ile ünlü, Siirt Kurtalanlı Pencinera Aşireti Reisi Bışare Çeto da aşiretine mensup yüzlerce kişiyle birlikte hayatını kaybetti. Yaşadığı dönemin en saygın Nakşibendî şeyhlerinden olan Bitlisli Şeyh Hazret (Şeyh Muhammed Ziyaeddin Norşini) ve kardeşleri ile Bediüzzaman Said-i Nursi ile arkadaşı Abdürrahim Rahmi Hakkâri (Cüneyt Zapsu’nun dedesi) Kürtlerden milis alayları düzenleyerek Ruslara karşı savaştılar.

Rusların top mermisiyle yaralanan Şeyh Hazret’in bir kolu kesildi, kardeşi Muhammed Said şehit oldu. Said-i Nursi ve arkadaşı Abdürrahim Rahmi Zapsu yaralanarak Ruslara esir düştüler, ancak seneler sonra esaretten kurtularak Tiflis üzerinden Bitlis’e dönebildiler. Peki, Kürtlerin bu büyük sadakatının nedeni neydi? McDowall da aynı soruyu sorar:

“Kürtler hükümet emirlerine neden bu denli isteklice uydu- lar?” ve yanıtlar: “Müslüman kimliğinin bu işte kuşkusuz büyük payı vardı.”¹⁶² Kürtler, kendi kaderleri ile Türk kardeşlerinin kaderlerini, kendi kurtuluşları ile Türk kardeşlerinin kurtuluşunu bir kabul ettiler.

Kürt Teali Cemiyeti

Kürdistan Teali Cemiyeti (Kürdistan Yükselme Derneği) 1918 yılının sonunda, ‘Kürtlerin genel çıkarlarının sağlanması ve gelişmelerinin kolaylaştırılması’ amacıyla İstanbul’da yasal bir dernek olarak kuruldu. Daha sonra Kürtlerin yaşadıkları yerlerde toplam 19 şubesi açıldı. Cemiyetin başkanlığına Seyyid Abdülkadir Efendi, başkan yardımcılıklarına ise Bedirhan Paşa’nın oğlu Emin Ali Bedirhan ile Süleymaniyeli Said Paşa’nın oğlu Fuad Paşa getirildi.¹⁶³

162 Mustafa Akyol, a. g. e. , s. 62

163 Malmisaraj, *Diyarbakirli Cemilpaşazadeler ve Kürt Milliyetçiliği*, Avesta Yayınları, s.

Kürdistan Teali Cemiyeti, kuruluş günlerinde öylesine 'cazip' tir ki, Süleyman Nazif gibi bir Türkmilliyetçisi bile şair Yahya Kemal'e bu derneğe üye olmasını önerir. Cahit Tanyol yazıyor:

"Yahya Kemal bana Süleyman Nazif'le arasında geçen şu olayı anlattı: Bir gün Beyoğlu'nda Süleyman Nazif'e rastladım. Nazif beni görünce sevindi. 'Aman Yahya Kemal, seninle önemli bir mesele konuşacağım' dedi. Bir lokantaya gittik. Kendisine söyleyeceğinin ne olduğunu sordum. 'İstanbul'da bir Kürt Teali Cemiyeti kuruluyor. Senin de üye olmanı istiyorum' deyince şaşırdım. Ne diyeceğimi bilemiyordum ki açıkladı. 'Azizim, bütün dünya Türkten ve Türk adından nefret ediyor. Türk milletine nefes aldirmayacaklar. Belki Kürt adıyla ortaya çıkar da memleketi kurtarabiliriz, diye düşünüyorum.' Bu konu üzerinde uzun uzadıya konuştuk. Sonunda kendisi de vazgeçti."¹⁶⁴

Kürt Teali Cemiyeti içinde kısa zaman sonra iki ayrı kanat oluştu. Radikal kanadı Bedirhaniler temsil ediyor ve bağımsız bir Kürdistan istiyorlardı. Seyyid Abdülkadir ise tüm İslamcı Kürtler gibi ayrılıkçılığa karşı çıkıyordu. "Seyyid Abdülkadir, Türklerin şu düşkün zamanında onlara darbe indirmemizin Kürtlük şiarına yakışmadığını" ileri sürüyor, "şimdilik Türklere yardım etmeliğimiz lüzumunda" ısrar ediyordu. Seyyid Abdülkadir Kürt Teali Cemiyeti Başkanı olarak Sevr Antlaşması'na da karşı çıktı. Kürdistan Teali Cemiyeti üyeleriyle yaptığı toplantı sonunda ortak karar olarak hükümete iki maddeden oluşan bir öneri sundu:

1. Osmanlı camiası içinde kalması koşuluyla Kürdistan'a otonomi verilmesi,
2. Bu otonominin ilanı ve uygulanması için etkin tedbirlerin alınması.¹⁶⁵

Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı boyunca bütün güçleriyle birlikten ve beraberlikten yana tavır koyan Seyyid Abdülkadir ve oğlu, 1925'te Şeyh Said Hareketi'nde isyan ile ilgili, tespit edilen hiçbir katkıları olmamasına rağmen idam edildiler.¹⁶⁶

164 Cahit Tanyol, *Türkler ile Kürtler*, Gendaş Yayınları, s. 76–77

165 İsmail Göldaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, Doz Yayınları, s. 114.

166 M. Nuri Dersimi, a.g.e., s. 20.

Üstelik Seyyid Abdülkadir, bütün ricalarına rağmen oğlundan önce idam edilmeyerek, oğlunun idamına şahit oldu.

Kürt Basın Faaliyetleri

Eldeki belgelere göre ilk Kürtçe gazete 1898 yılında Cizreli Bedirhan Paşa'nın oğlu Midhad Bedirhan tarafından Kahire'de çıkarılan 'Kürdistan' gazetesidir. Gazete Kurmanci dilinde yayın yapmaktaydı, birkaç sayı sonra yayın hayatına Avrupa'da devam etmek zorunda kaldı.

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin çıkardığı 'Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi de cemiyetin yayın organı olarak faaliyet yürüttü. Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti ise 'Roji Kurd', 'Hetawi Kurd' ve 'Yekbun' dergilerini çıkardı. Bu dergilerde yazılar Türkçe, Kurmanci ve Soranice yayımlanmaktaydı. Kürdistan Teali Cemiyeti'nin desteğiyle çıkan 'Jin' dergisi de dönemin bütün siyasi ve sosyal konularına sayfalarında yer verdi, Jin'de dönemin bütün ünlü Kürt simalarının yazıları yayımlandı. Kürt dili ve alfabesiyle ilgili önemli çalışmalar yapıldı.

Diyarbakır Liceli araştırmacı M. Emin Bozarıslan, Jin dergisinin bütün sayılarını hem Latin harfleriyle hem de Türkçe çevirileri ile hazırlayıp yayınlayarak Kürt basın tarihine önemli bir hizmette bulundu. Bu dönemdeki yazılar, yaklaşık yüzyıl önce yazılmalarına rağmen bugün tartışılmakta olan konulara hâlâ ışık tutmaktadır.

Sevr Antlaşması ve Kürtler

Birinci Dünya Savaşı sona erdikten hemen sonra başını İngiltere ve Fransa'nın çektiği galip devletler, Ortadoğu'yu paylaşma ve yeniden şekil verme yönünde toplantılar yapmaya başladılar. Bu toplantıların en önemlilerinden biri de Paris Barış Konferansı'dır. Bu toplantıya Kürtleri temsilen, Kürt Teali Cemiyeti tarafından görevlendirilen, eski Osmanlı Dışişleri Bakanı Süleymaniyeli Said Paşa'nın oğlu, on yıl Stockholm Büyükelçiliği yapmış olan Kürt Şerif Paşa gönderildi. Paris Barış Konferansı'nda Ermeni ve Kürt

temsilcilerinin birlikte imzaladıkları, Ermeni ve Kürt taleplerini içeren 20 Kasım 1919 tarihli önerge şu şekildedir:

"Büyük Barış Konferansına,

Bay Başkan!

Bizler, aşağıda imzası bulunanlar, Ermeni ve Kürt uluslarının temsilcileri Büyük Barış Konferansına, iki ulusun da aynı Arî kavminden geldiklerini, çıkarlarının aynı olduğunu ve aynı amacı, yani kendi bağımsızlıkları amacını güttüklerini belirtmekten şeref duyarız.

Özellikle Ermeniler insafsız Osmanlı idaresinden kurtulmak çabasındadırlar ve genellikle de hem Ermeniler hem de Kürtler her iki ulusa da facialar getiren 'İttihat ve Terraki' komitesinin 'resmi' veya gayri resmi kabinelerinin boyunduruğundan kurtulmayı zorunlu bulmaktadırlar.

Şu halde Barış Konferansı'ndan, aramızda tam anlaşmaya varmış olarak beraberce sizden ulusların hakları prensibine uygun olarak Birleşik Bağımsız Ermenistan ve bağımsız bir Kürdistan'ın yaratılmasını, kurulacak olan bu devletlerin halklarımızın istekleri göz önüne alınarak, büyük devletlerin yardımını alabilmesinin teminini, bu konuda karara varılmasını ve de ülkemizin tekrar gelişmesi süresinde bu devletlerin gerekli olan ekonomik ve teknik yardımlarını esirgememelerini rica ederiz. Delegasyonlarımız tarafından sizlere sırayla raporlar şeklinde sunulan aramızdaki anlaşmazlık konusu olan topraklara gelince, açık bir şekilde sizleri temin ederiz ki bunların bir çözüme bağlanmasını Barış Toplantısı'nın kararına bırakıyoruz. Çünkü kararın adaletli bir şekilde verileceğine eminiz. Aynı zamanda her iki devletimizin içinde yaşayan azınlıkların hukuki haklarına saygı göstermek konusunda tam bir birlik içinde olduğumuzu da bildiririz.

İmzalar

Boğus Nubar, Ermeni Milli Delegasyonu Başkanı

Dr. H. Ohancanyan, Ermenistan Cumhuriyeti

Delegasyon Başkanvekili

Şerif Paşa, Kürt Milli Delegasyonu Başkanı ¹⁶⁷

167 Garo Sasuni, a. g. e, s. 177–178.

I. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Kürdistan ve Ermenistan,

Kaynak: Mehرداد İzady

Paris'te meydana gelen bu gelişmeler Kürt aydınları arasında tartışmalara yol açtı. Her zaman olduğu gibi çoğunluğu Avrupa'da öğrenim görmüş, Bedirhani, Baban ve Cemilpaşa ailelerine mensup, ayrılıkçı, ulusalcı, milliyetçi aydınlar ile Kürtlerin haklarının tanındığı bir otonomi içinde Türklerle birlikte yaşamaktan yana olan ve İslami fikirler taşıyanlar ayrılmaya başladı.

Kürt Teali Cemiyeti'nin başkanı Seyyid Abdülkadir de ayrılmaya karşı ve Türklerle birlikten yanaydı. Bediüzzaman Said-i Nursi, Ahmed Arif ve Mehmed Sıdk, *Vakit* gazetesinde, Kürtler adına yayımladıkları ortak yazıyla, Türklerin ve Kürtlerin birlikte maruz kaldıkları Rus-Ermeni terörüne atıfta bulunarak, Şerif Paşa'yı şöyle kınıyorlardı:

"Dört buçuk asırdan beri (Kürtlerin, Türklerle Osmanlı yönetiminde birlikte yaşadıkları dönem) İslam'ın fedakâr ve cesur taraftarı olarak yaşamış ve dini geleneklere bağlılığı gaye bilmiş Kürtler, henüz beş yüz bin şehidin kanları kurumadan, şişlere geçirilen yetimlerin, gözleri oyulan ihtiyarların hatıralarını teessürle anarken İslamiyet'in zararına olarak tarihi ve

hayati düşmanımız ile barış antlaşmaları imzalamak suretiyle dinlerine aykırı hareket etmezler.

Bu nedenle, Kürt milli vicdanı bu gibi anlaşmaları imzalayanları tanımadığını ve emellerinin din ve milliyetlerini birleştirmek olduğunu bildirmesine aracı olunmasını..."¹⁶⁸

Şerif Paşa'nın Ermenilerle yakınlaşmasına birçok Kürt karşı çıkarken, İstanbul'da etkin olan Bediüzzaman Said-i Kürdi ve üniversite hocalarından Babanzade Naim Bey bunların başında geliyordu.¹⁶⁹

Şerif Paşa, kendisine oluşan tepkilere karşı koyamayarak Sevr Antlaşması'ndan önce 5 Mayıs 1920 tarihinde, Halife'ye ve Sultan'a bağlılığını öne sürerek, Konferans'tan ve Kürt temsilciliğinden çekildi. Bunun üzerine Kürt Teali Cemiyeti Başkanı Seyyid Abdülkadir, 17 Mayıs 1920'de, Konferans Başkanlığı'na 'Kürt Kulüpleri' adına telgrafla başvurdu ve Kürtlerin temsil edilmediklerinden dolayı, Konferans kararlarının Kürtleri bağlamayacağını bildirdi.¹⁷⁰

Batılı İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşmak üzere Paris yakınlarındaki Sevr'de (Sevres) toplandılar. Osmanlı Devleti'ni eski sadrazamlardan Tefvik Paşa'nın başkanlığında Dâhiliye Nazırı Reşit Bey, Maarif Nazırı Fahreddin Bey ve Nafia Nazırı Cemil Paşa'dan meydana gelen bir heyet temsil etti. Heyet başkanı Tefvik Paşa, çok ağır bulunduğu antlaşma şartlarını imzalamayarak çekilince yerine Damat Ferid Paşa gönderildi. 10 Ağustos 1920'de imzalanan antlaşmada Ermeni ve Kürtlerle ilgili şu maddeler vardı:

"Madde 62: İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetleri tarafından kendilerine yetki verilmiş üç üyeden oluşan bir komisyon İstanbul'a yerleşerek, anlaşma başkanlığının tüzüğüne göre belirtilmiş olan altı aylık süre içerisinde Fırat'ın doğusunda bulunan ve sınırları ileride saptanacak olan Ermenistan'ın güneyi ile Türkiye, Suriye ve Mezopotamya'nın kuzeyi arasında belirtilmiş bulunan ve Kürtlerin salt çoğunlukta buldukları

168 Uğur Mumcu, *Kürt İslam Ayaklanması*, Tekin Yayınları, 1991, s. 14–15.

169 Tank Zafer Tunaya, a. g. e, s. 196.

170 Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, s. 307.

bölgeler için, anlaşmanın 27. maddesi, 2 ve 3 derecelerine uygun olarak, dâhili otonomi planını hazırlayacaktır. Herhangi bir sorun karşısında oy birliğine varılmaması halinde, komisyon üyeleri durumu kendi hükümetlerine iletceklerdir. Adı geçen plan, bu bölgeler içinde bulunan Süryani, Keldani ve diğer etnik, dini toplulukların tüm azınlık haklarını garanti altına almak zorundadır. Ve bu amaçla İngiliz, Fransız, İtalyan, Acem ve Kürtleri temsilen kurulacak bir komisyon, bizzat yerinde incelemelerde bulunacak ve gerek Osmanlı devleti dâhilinde ve gerekse aynı şehirde İran sınırında yapılacak bir değişiklik söz konusu olursa, bu değişiklikler, anlaşmanın içeriğine uygun bir şekilde gerçekleştirilecektir.

Madde 63: Osmanlı hükümeti şu andan itibaren, 62. maddeye göre kurulmuş bulunan her iki komisyonun bildirecekleri kararlara aynen uymayı ve bu kararları üç ay içinde tatbik etmeyi üstlenir.

Madde 64: Anlaşma başkanlığının saptadığı tarihten itibaren geçecek en çok bir yıllık süreç içerisinde, 62. maddenin kapsamı içerisinde bulunan Kürt halkı, yani bu bölgede oturan halk çoğunluğu Osmanlı devletinden ayrılarak tamamen "bağımsız" olmak arzusunu belirtirse ve Milletler Topluluğu Konseyi'ne başvurursa ve eğer Konsey de bu halkın bağımsızlık isteğini gerçekleştirebilecek kapasitede bulunduğuna inanırsa ve bunun yerine getirilmesini öğütlerse, Osmanlı devleti bu öğütlemeye aynen uymayı ve bu bölgedeki bütün hakları ve unvanlarından vazgeçmeyi ve kendisini buna göre ayarlamayı şimdiden üstlenir.

Bu vazgeçme işleminin ayrıntıları, başlıca müttefik güçlerle Osmanlı devleti arasında varılacak özel bir sözleşmeye bağlanacaktır. Bu vazgeçme işi tamamlandıktan ve Kürdistan devletinin bağımsızlığı gerçekleştirildikten sonra da, bu bağımsız Kürt devletiyle günümüze kadar Kürdistan'ın bir parçası olan Musul ilinde yaşayan Kürtlerin kendi istekleri ile birleşmeyi istemeleri halinde müttefik güçler bu birleşmeye karşı hiçbir itirazda bulunmayacaklardır."¹⁷¹

Sevr Antlaşması kararlarında Ermenistan'ın sınırlarının tespiti için ABD Başkanı Wilson hakem tayin edildi. Wilson, belirledi-

171 Garo Sasuni, a. g. e, s. 179-180.

ği Ermenistan sınırını 1920 sonbaharında Müttefik Kongresi'ne sundu. ABD Başkanı Wilson'un belirlediği Ermenistan sınırı şu şekildeydi:

"Bu sınır, Trabzon ve Giresun arasında, Giresun'un 20 kilometre doğusundan başlayarak, Dersim'in doğu eteklerine, Erzincan'ın 20 kilometre batısına kadar inip sonra Erzincan'ın güneyinden Bingöl dağlarının eteklerine varır. Surp-Garabet dolaylarından güneye doğru Sasun sıradağlarının kuzey tepelerinden geçer ve Bitlis'in 20 kilometre güneyinden devam ederek İran sınırına ulaşır. Bu sınırlar içinde kalan Osmanlı Ermenistanı ve Kafkas Ermenistanı, Birleşik ve Bağımsız bir devlet oluşturuyordu. Kafkas Ermenistanı kısmının kuzey ve doğu sınırları ise Rusya ile ya da diğer bağımsız Kafkas Cumhuriyetleri ile sulh muahedelerinin imzalanmasıyla nihai bir duruma geçecekti."¹⁷²

Sevr Antlaşması'na göre Siirt'in kuzeyinden Karadeniz'de Giresun'un doğusuna kadar olan bir alan Ermenistan olarak belirleniyordu. Bu duruma doğal olarak en büyük tepkiyi Kürtler gösterdi. Kürtlerin binlerce yıldır yaşadıkları toprakların büyük bir kısmı Ermenistan olarak kabul ediliyordu.

Hem ulusalcı Kürtler, hem de İslamcı Kürtler, Sevr Antlaşması'nı protesto ettiler.

Koçgiri İsyanı

1919 ile 1921 sonu arasında Anadolu'da 23 isyan çıktı. Bu isyanlardan sadece dördü Kürtlerin oturduğu bölgelerde gerçekleşti ve sadece üçüne Kürt aşiretleri katıldı. Bunlar Mayıs 1920'de Cemilé Çeto aşiretinin, 1920 yazında Viranşehir'de Milli Aşireti'nin ve 1921'in Mart ve Haziran ayları arasında Koçgiri Aşireti'nin isyanıydı. En ciddi isyanıydı. Koçgiri isyanının etkili olduğu bölge Sivas'ın doğusu ile Dersim'in batısı arasındaki Zara-Divriği-Kangal mıntıkasıydı.

Kürt Teali Cemiyeti ile görüşmelerde bulunan Koçgirili Mustafa Paşa oğlu Alişan Bey ile kâtabi Alişer Beylerin liderlik ettikle-

172 Garo Sasuni, a. g. e, s. 179.

ri isyanın amacı, ABD Başkanı Wilson prensipleri doğrultusunda Kürdistan'ın kurulmasıydı.

Koçgiri isyanına katılan Kürtler Alevi Kürtlerdi. Abdülhamid'den bu yana Kürtler arasında etkili olan İslamcılık siyaseti onlar için çok fazla bir şey ifade etmiyordu. Onun içindir ki isyanın söylemi milliyetçi idi. İsyana Sünni Kürtler destek vermedi. Koçgiri liderleri tarafından kullanılan milliyetçi söylem, Kürt kitlelerde hiçbir kayda değer etki göstermedi. Çünkü Sünni aşiretler Mustafa Kemal'le çoktan ittifaka girmişlerdi.¹⁷³ İsyanın en önemli entelektüellerinden olan Nuri Dersimi, Kürt milliyetçiliği için en önemli tehdidin Sünni-Alevi ayrılığı olduğunu söyler ve anılarında, Kürt Teali Cemiyeti ile İstanbul'da gerçekleşen karşılaşmasını şu sözlerle anlatır:

"Yere çömeldim ve onlara Kürt Alevi topraklarına heyetler gönderip, Sünnilerle Alevilerin arasının soğuk olduğu yönündeki haberleri yalanlamamız gerektiğini söyledim. Alevi bölgelerinde devam eden Kürt isyanlarını örnek göstererek durumu açıkladım. Fakat Sünni Kürtler, bu duruma sessiz kaldılar, aynı şekilde Sünni Kürtlerin yaşadığı bölgelerde çıkan milli kurtuluş hareketine de Alevi Kürtler tepkisiz kalmışlardı. Bu durumdan kârlı çıkan ise Türk hükümeti olmuştu."¹⁷⁴

Nuri Dersimi, önerisinin Kürt Teali Cemiyeti'nin lider kadrosu tarafından doğrudan reddedilmesinden acı acı bahsetmektedir.

Mustafa Kemal, isyan eden Koçgiri üzerine ordu birlikleri ile birlikte Topal Osman çetesini de gönderdi. Topal Osman bölgede büyük katliamlar yaptı. İlk başlarda isyana katılma sözü veren aşiretler, Ankara hükümetiyle anlaşarak desteklerini çekince isyan bastırıldı. İsyân liderlerinden Alişer Efendi bu durumu şöyle belirtir:

*"Yemin edenler elmaya
Zülfikar-ı Murtezaya*

173 David McDowall, a. . g. e, s. 185–186

174 M. Nuri Dersimi, a. g. e, s. 103–104; aktaran Abbas Vali, Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri, Avesta Yayınları, s. 211.

Geriden teller çektiler

Biz uymayız eşkiyaya (isyan eden Kürtlere)

Dilo yeman yeman yeman

Çiya gırte berf u duman

Me ra bışin Şahe Merdan

*Ew dermane hemu derdan*¹⁷⁵

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA KÜRTLER

Osmanlı orduları, Birinci Dünya Savaşı boyunca düşmanlarına karşı büyük kayıplar vermesine rağmen hemen hemen bütün cepelerde direndi ve önemli başarılar elde etti. Ancak Almanya'nın başını çektiği ittifak yenilince, savaştan yenik çıkmış sayıldı. 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalandı ve mütareke şartları uyarınca İtilaf Devletleri Anadolu'yu işgale başladı.

Bu dönemde Osmanlı aydınlarının bir kısmı, içinde bulunulan kötü şartlar nedeniyle işgalci Batılı devletlerle iyi geçinilmesi gerektiğini öne sürerek İngiliz veya Amerikan mandasını savunurken, bir kısmı ise şartlar ne olursa olsun, her hal ve şartta bir kurtuluş savaşı verilmesi gerektiği fikrini öne sürdüler. Mustafa Kemal Paşa'nın, Sultan Vahdeddin'le konuştuğundan sonra İstanbul Hükümeti tarafından 9. Ordu Müfettişliği'ne atanarak Samsun'a çıkması ve bilahare Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşaların da Mustafa Kemal Paşa'ya destek vermeleriyle Kurtuluş Savaşı çalışmalarını başlatmış oldu.

Aynı dönem içerisinde Kürt aydın ve ileri gelenleri kendi aralarında hararetli toplantılar düzenliyor, içinde buldukları durumdan çıkış yolları arıyorlardı. Laik ve ulusalcı fikirlere sahip küçük bir azınlık dışında Kürtlerin ezici çoğunluğu, Türklerle birlikte kurtuluş savaşı vermekten yanaydı. Ulusalcı aydınların görüşleri ise Osmanlı Devleti'nin artık yıkıldığı ve Kürtlerin kendi başlarının çaresine bakmaları gerektiği yönündeydi. Avrupa'da öğrenim görmüş Kürt milliyetçilerinin ileri gelenlerinden Ekrem Cemil Paşa hatıratında bu durumu şöyle izah etmektedir:

175 M. Nuri Dersimi, a. g. e., s. 112.

"Bazı mühim meselelerin müzakeresi için umumi ve ale-ni (halka açık) bir içtima (toplantı) yapılacaktır. Şehrin (Diyarbakır'ın) muhtelif yerlerine ilanlar yapıştirıldı. Yaşlı ve muteber zevattan müftü efendi, nakibüleşraf, maruf müder-risler, âlimler ve bazı yaşlı eşrafa hususi davetiyeler gönde-rildi. Ertesi gün öğleden evvel Diyarbakır Gülşeni Tekkesi'nde bu içtima akdedildi. Birçok hatipler ilanen, bağıra çağıra İstanbul'un ecnebi devletler tarafından işgal edildiğini, Os-manlı Devleti'nin inkıraz edildiğini (yıkıldığını) söylüyor, bü-tün Kürtleri ittihadada davet ediyorlardı. Aksi halde Kürdistan, Ermenistan gibi olacaktı. Hatiplerden Hamdi Efendi 'Cism-i Devlet-i Âliye-i Osmaniye kangren olmuştur ve bu korkunç hastalık bütün Osmanlı ülkesini sarmak üzeredir. Kangren olmuş bu uzvun yegâne halas (kurtuluş) çaresi bıçaktır. Uz-vun kangrenli kısmını kesmek lazımdır' diyordu."¹⁷⁶

Daha sonraki günlerde Diyarbakırlıların büyük bir kısmı Ekrem Cemilpaşa ve arkadaşlarının bu görüşlerine katılma-yarak Türklerle birlikte mücadele etme kararı aldılar. Kazım Karabekir'e, 'Hilafet ve saltanat makamının uğradığı tecavüz ve ihanetin tazmini, mevcudiyet ve istiklalimizin (varlığımızın ve bağımsızlığımızın) temini için son damla kanlarımıza kadar mu-kavemete (direnişe) ahdediyoruz' telgrafını çektiler.¹⁷⁷

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum ve Sivas kongrelerine Kürtler-den de pek çok temsilci davet etti. Sivas Kongresi'nden birkaç gün sonra, Malatya'daki Hacı Kaya ve Şatzade Mustafa Ağalara çektiği telgrafta, 'Sizler gibi dindar ve namuslu büyükler oldukça Türk ve Kürt birbirinden ayrılmaz iki öz kardeş olarak yaşaya-caktır' diyerek, Türklerin ve Kürtlerin 'Makam-ı Hilafet etrafında sarsılmaz bir vücut halinde, iç ve dış düşmanlarımıza karşı demir-den bir kale halinde kalacağı şüphesizdir' sözlerini söyledi.¹⁷⁸

Mustafa Kemal Paşa 1 Mayıs 1920 tarihli meclis konuşmasın-da, milletin 'anasır-ı İslamiye'den (Müslüman halklardan) oluş-tuğunu söylüyordu:

176 Ekrem Cemilpaşa, *Muhtasar Hayatım*, s. 28–29.

177 Mustafa Akyol, a. g. e, s. 67

178 Atatürk'ün Telgraf ve Beyannameleri, c. 4, s. 71

"Meclis-i Âlinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep (oluşan) anasır-ı İslamiye'dir, samimi bir mecmuadır. Binaenaleyh bu heyet-i âliyenin temsil ettiği, hukukunu, hayatını, şeref ve şanını kurtarmak için azmettiği emeller, yalnız bir unsur-u İslama (tek bir Müslüman halka) münhasır (ait) değildir. Anasır-ı İslamiye'den mürekkep bir kütleye aittir. (Müslüman halklardan oluşan bir topluma aittir) ...

Bu mecmuayı teşkil eden bir unsur-u İslam, bizim kendimiz ve menafi (menfaatler) tamamıyla müşterek olan vatandaşlarımızdır ve yine kabul ettiğimiz esasatın ilk satırlarında bu muhtelif anasır-ı İslamiye, ki vatandaşlıklar, yekdiğerine karşı hürmet-i mütekebile ile riayetkârdırlar ve yekdiğerinin her türlü hukukuna ırkî, içtimaî, coğrafî hukukuna daima riayetkârdırlar."¹⁷⁹

İngiliz hükümeti tarafından Kürt aşiretlerini Osmanlı'ya karşı isyan etmeleri için örgütlemek üzere bölgeye gönderilen Binbaşı Noel, Kürt şeyhlerinin 'gerçek birer Türk dostu olmalarına şaşır-mış ve üzülmüştü. 1919'da hükümetine gönderdiği raporda bu duruma değiniyor ve 'Türkler yoğun olarak Panislamîk çizgide çalışıyorlar. Bütün Kürt aşiretleri toplu halde Mustafa Kemal'in kollarına atılacaklardır, atılmaktadırlar' diyordu.¹⁸⁰

Hollandalı sosyal bilimci Martin van Bruniessen ise 'İslam, Birinci Dünya Savaşı yenilgisi üzerine kâfir galipler ve yerli Hıristiyanlar karşısında Türkleri ve Kürtleri birleştirmiş bir öğedir. Birçok Kürt, Kemalist harekette gönüllü olarak yer aldı, çünkü bu, Müslümanların Müslüman olmayanlara karşı savaşıydı'¹⁸¹ değerlendirmesinde bulunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kurtuluş Savaşı'nda da kaderlerini Türklerle bir kabul eden Kürtler Maraş, Antep ve Urfa'da Fransızlara karşı destanlar yazdılar. Antep müdafaasının efsanevi ismi 'Kara Yılan' da Kürt'tü.

179 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. 1, s. 73

180 Doğu Perinçek, *Kurtuluş Savaşında Kürt Politikası*, s. 110; Mim Kemal Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu, 1918-1926*, TKAE Yayınları, s. 25

181 Martin van Bruneissen, a. g. e., s. 46

Urfa'da 12 eşraf ve aşiret reisi ünlü 'On İnkiler Meclisi'ni oluşturarak Urfa direnişini örgütlediler. Savaşı birlikte kazandılar.

Irak Kürtleri ve Berzenci Hareketi

Birinci Dünya Savaşı, bütün cephelerde devam ederken İngilizler, 1914 yılında Irak'ın güneyine saldırdı. 1915'te Basra'yı ele geçiren İngilizler, 1917 senesinde Bağdat'ı da işgal ederek Irak'ın kuzeyine doğru ilerlemeye devam ettiler. Kuzeydeki Kürt bölgelerine ulaştıklarında bölgedeki Kürt aşiretleri de Osmanlı ordusuyla birlikte İngilizlere karşı koydu.

İngilizler, Irak'ı işgal etmek için önce Basra'yı, daha sonra da Ammara, Kut ve Bağdat'ı aldılar. 1918'e gelindiğinde Kerkük'e varmışlardı. Ama Bağdat'ın güneyindeki Kut şehrine varmadan Arap ve Kürt aşiretleri Şuaibe'de İngilizlerin yolunu kesti ve iki taraf arasında çatışma çıktı. Şeyh Mahmudé Berzenci bin kişilik bir süvari birliği ile Türklere yardım etti. Süleymaniyeli eski vali Kürt Reşit Paşa ve başka tanınmış Kürtler savaşta şehit düştü. Şeyh Mahmudé Berzenci, hem bu savaşlarda, hem de Türklerin Ruslarla olan savaşlarında yiğitliğini kanıtladı ve Rusları İran sınırına kovdu.¹⁸²

Birinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki dönemde Irak Kürdistan'ındaki en önemli Kürt şahsiyet Şeyh Mahmudé Berzenci'dir. Kürtler arasında oldukça etkili Kadiri tarikatının şeyhleri olan Berzenciler Süleymaniye merkezli büyük bir çevreye sahiptiler. Şeyh Mahmud'un dedesi Şeyh Kak Ahmedî'nin Süleymaniye'deki mezarı Kürtler arasında bir ziyaretgâh olarak kabul ediliyordu. Şeyh Mahmud'un babası Şeyh Said ise, Sultan Abdülhamid'le şahsi dostluğu olan biriydi ve Süleymaniye'de adeta onun temsilcisi durumundaydı.

Şeyh Mahmud, daha çocuk yaşlarındayken babası ile birlikte İstanbul'a gitmiş ve Sultan Abdülhamid'le görüşmüştü. Kuzey Irak'taki Kürt aşiretleri Birinci Dünya Savaşı'nın resmen sona erdiği 1918 yılına kadar Osmanlı kuvvetleriyle birlikte İngilizlere karşı savaştılar. Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti fiilen

182 Refik Hilmi Anılar, *Şeyh Mahmud Hareketi*, Nüjen Yayınları, s. 18

teslim alınıp, orduları terhis edilince kendi başlarının çaresine bakmaya başladılar. İngilizler ünlü Binbaşı Noel'i Süleymaniye'ye göndererek Şeyh Mahmud'la anlaşmaya çalıştılar. 1 Kasım 1918'de Şeyh Mahmud'u Kürdistan Hükümdarı ilan ederek tüm yerel yetkileri ona verdiler.

Ancak zamanla İngilizler, öteden beri Osmanlı-Türk yanlısı olarak bilinen Şeyh Mahmud'un fazla güçlenmesini istemediklerinden başka aşiretleri devreye sokmaya ve özellikle Hıristiyan Asurîleri güçlendirici çalışmalar yapmaya başlayınca Şeyh'le İngilizlerin arası bozulmaya başladı.

Şeyh Mahmud İngiliz karşıtları ile ittifaka girmek istiyordu. Halk içinde İngilizleri kurtarıcı olarak gören kimselerin görüşleri değişiyordu. Türklerin propagandasını yapmaya ve Türk yanlısı olmaya başladılar. Hatta İngiliz karşıtlığı öyle bir dereceye varmıştı ki kimse Kürt milliyetçiliğinden bahsedemiyordu. Çünkü Türk yanlıları, Kürt milliyetçilerini İngiliz adamı olarak adlandııyordu.

21 Mayıs 1919'da Kürt kuvvetleri İngiliz kuvvetlerini Süleymaniye'den çıkardı. Çatışmalarda İngiliz askerleri öldürüldü. İngiltere hükümeti Kerkük ve Bağdat'taki kuvvetlerini Şeyh Mahmudé Berzenci'nin üzerine sevk etti. İngilizlerle Kürtler arasındaki savaşta Şeyh Mahmud'un amcası Hacı Seyyid Hasan öldürüldü, Şeyh Mahmud yaralı olarak İngilizlerin eline esir düştü, Bağdat'a götürüldü. Bağdat'taki mahkemede yargılanması sırasında mahkemeyi reddetti ve tek üzüldüğü şeyin bazı menfaatler sonucu İngilizleri destekleyen bir kısım Kürt aşiretleri olduğunu belirterek savunma yapmadı.

İngilizler tarafından önce idama, daha sonra ise Madagaskar adasında on yıl sürgüne mahkûm edildi. Şeyh Mahmud'un Madagaskar'a sürgüne gitmesinden sonra, bölgedeki diğer Kürt aşiretleri İngilizlere karşı direnmeye devam etti. Mesud Barzani bu dönemle ilgili olarak şunları aktarmaktadır:

"1919'da Şeyh Mahmud Hafid (Berzenci) İngiliz emperyalizmine karşı ayaklanınca, Şeyh Ahmed Barzani (Mesud Barzani'nin amcası) onu destekledi. Bahdinan bölgesindeki Kürt aşiret liderlerine ve şeyhlerine mektuplar yazarak, on-

ları Şeyh Mahmud'u desteklemeye çağırırdı. Bunun yanında ayaklanmaya fiilen katılmak üzere Barzani aşiretinden de birçok savaşçı gönderdi. Bir grup savaşçıyı kardeşi Molla Mustafa Barzani komutasında Dolibeyav yoluyla cepheye gönderdi. Balek bölgesinden ayrıca bir grup daha gönderdi. Barzanilerin bu her iki savaşçı grubu da İngiliz işbirlikçileri tarafından kurulan pusularla karşılaştı. Bu çatışmalarda çoğu Süleymaniye'ye varmadan öldü. Barzani kuvvetleri Süleymaniye'ye vardığında ise isyan bastırılmıştı.

Şeyh Mahmud da Derbendi Bazıyan bölgesinde yaralı olarak İngilizlerin eline esir düştü. Şeyh Ahmed Barzani tarafından ortaya konulan tavır, İngiliz emperyalizminin çıkarlarına ve arzularına karşı bir tavidir.

Bazı aşiret liderlerinin, Şeyh Ahmed Barzani'nin kendilerine isyana katılmaları için gönderdiği mektupları Musul Valisi'ne vermeleri üzerine, İngiliz görevliler intikam almaya karar verdi. Barzan'a ölümcül bir darbe vurmaya isteyen İngilizler, Barzan halkını evlerinden çıkarıp yerlerine Asurîleri yerleştirmeyi planlıyordu. İngilizlerin bu münafıkça planlarını kabul eden bazı Asurîlerin varlığına rağmen Asurî toplumunun büyük çoğunluğu bunu kabul etmediler ve Barzanilerle aralarında tarihten gelen iyi ve sıcak ilişkileri bozmaya istemediler.

Ekim 1919 tarihinde Musul Valisi Albay Phil, beraberinde Akre Valisi Yüzbaşı Scout olmak üzere Sorgin, Zibar ve Barzan bölgelerini ziyaret etti. Gittiği yerlerde Şeyh Ahmed'e tehditler savuruyor, onu cezalandırmaktan söz ediyordu. Çeşitli gerekçelerle aşiret reislerinden ağır vergiler alıyordu. Barzan'a geldiğinde Şeyh Ahmed onu karşılamaya gitmedi. Bunun nedeni Albay'ın ahmakça uygulamaları ve hiçbir haklı gerekçesi olmayan tehditleriydi. Albay, böyle davranarak halkı ürküteceğini ve hâkimiyetini pekiştireceğini düşünüyordu.

Bu esnada Zibar ve Sorgin aşiret liderleri, Albay ve beraberindekilere Bira Kebira köyü yakınlarında bir suikast düzenleme kararı almışlardı. Faris Ağa Zibari, akrabası Babekir Zibari'yi Barzan'a gönderdi ve Şeyh Ahmed'den planlarına katılmasını ve destek vermesini istedi. Şeyh Ahmed, sözlerinde durmaları, bu tehlikeli eylemden sonra gelebilecek saldırılara karşı koymaya söz vermeleri şartıyla destek vereceğini belirtti. Çünkü böyle bir eylemden sonra İngilizlerin şiddetli bir tepki göstereceği kuşkusuzdu. Eyleme katılması için kardeşi Mu-

hammed Sıddık Barzani'yi, Bira Kebira köyüne gönderdi.

4. 11. 1919 tarihinde iyi planlanmış bir suikast sonucunda Musul Valisi Phil ve Akre Valisi Scout öldürüldü. Bölgedeki aşiretler birleşerek Akre şehrine saldırdılar ve şehri işgal ederek, hazinesini ele geçirdiler."¹⁸³

Haziran 1922'de Ankara Hükümeti aslen Mısır Çerkezlerinden olan Ali Şefik (Özdemir) komutasında, aralarında Erbilli ve Kerküklü Kürtlerin de bulunduğu bir grup askeri Kuzey Irak'ta Rewandüz mıntikasına gönderdi. Ali Şefik Bey (Binbaşı), paşa olmamasına rağmen bölgede kendisini Özdemir Paşa olarak tanıttı. Bir müddet sonra İngilizlere karşı olan Kürt aşiret reisleri Özdemir Paşa'nın etrafında toplandı. 23 Ağustos 1922'de Kerim Bey Hemewand, Abbas Mahmud Ağa ve Gaffar Han'ın kumandasındaki Kürt aşiretleri Ranya şehri yakınlarındaki Derbendi Ranya'da İngiliz kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. Geri çekilen ve Ranya ovası bataklığına saplanan İngiliz kuvvetlerini topyekûn imha olmaktan savaş uçakları kurtardı.

İngilizlerin Bağdat'ta kurdukları Irak Hükümeti Kürt bölgesinde etkili olamıyordu. O dönemde Kürdistan'ın durumu öyle bir safhaya ulaşmıştı ki İngilizler bu sorunu siyasi yoldan çözmeyi daha uygun buluyordu. Ayaklanmayı başlatanlar art arda dilekçeler gönderip, Şeyh Mahmud'un geri gelmesi ile yeniden bir Kürdistan Hükümeti'nin kurulmasını istiyordu. Mecbur kalan İngilizler, 30 Eylül 1922'de Şeyh Mahmud'u sürgünden geri getirerek tekrar Süleymaniye hükümdarı yaptılar.

İngilizlerin Şeyh Mahmud'u Özdemir Paşa kuvvetleri ile çatırtırmak istemeleri ve Binbaşı Noel'i ikinci kez Süleymaniye'ye göndermeleri ilişkileri tekrar gerdi ve bir ay sonra, Kasım 1922'de Şeyh Mahmudé Berzenci kendini Kürdistan Kralı ilan etti. Özdemir Paşa ile de çatışma yerine anlaşma yönünde bir siyaset benimsedi. Türkiye'deki Kürtlerin Kurtuluş Savaşına destek olmaları da bu durumda etkili oldu.

183 Mesud Barzani, *Barzani ve Kürt Ulusal Hareketi*, Doz Yayınevi, cilt 1, s. 37–38.

Şeyh Mahmud Hafid Berzenci (sakallı) ve Reşid Bey;
Erdalan. Kaynak: Mehrdat İzady

Şeyh Mahmud İngilizlere güvenmiyordu. Çünkü onlar Kürtlere karşı sadık ve samimi değillerdi. Özdemir Paşa, Ankara Hükümeti adına, yani Mustafa Kemal adına Kürdistan'ı bir vilayet yapıp, Şeyh Mahmud'u da bu vilayetin valisi yapacağına söz verdi.¹⁸⁴

Şeyh Mahmud, 26 Kürt aşiret reisiyle evinde bir toplantı düzenledi. 26 aşiret reisi Türklerle anlaşma kararını imzalayarak

¹⁸⁴ Refik Hilmi, a. g. e, s. 108

Şeyh'e yetki verdi. Şeyh aralarında Refik Hilmi'nin de bulunduğu bir heyeti Ankara'ya, Başbakan Rauf Orbay ve Mustafa Kemal'le görüşmeye gönderdi. Yapılan görüşmede Başbakan şöyle dedi:

"İsmet Paşa Lozan'da Musul sorunu ile ilgileniyor. Hiç şüphe yok ki Musul vilayeti bize geri dönecektir. O zaman Kürtler de kendi amaçlarına ulaşır, din ve tarih kardeşi olan Türklerle birleşir, İngiliz gâvurlarından kurtulurlar."¹⁸⁵

Şeyh Mahmud'un Özdemir Paşa ile tam bir ittifaka girmesi üzerine İngilizler Süleymaniye şehrini bombalayarak Şeyh Mahmud kuvvetlerine saldırdılar. Uzun süren mücadelelerden sonra Şeyh, ikinci kez yakalandı ve bu sefer İngilizlerin egemenliği altında bulunan Hindistan'a sürgün edildi. Yıllar sonra Hindistan'dan dönebilen Şeyh Mahmud'un Süleymaniye'de ikamet etmesine izin verilmedi. 1956 yılında Bağdat'ta vefat eden Şeyh Mahmud, çok kalabalık bir cenaze töreniyle Süleymaniye'de toprağa verildi. Şeyh Mahmudé Berzenci'nin siyaset sahnesinden çekilmesinden sonra İngilizler, eski Hicaz Emiri Şerif Hüseyin'in oğlu I. Faysal'ı Irak Kralı yaptılar. Irak Kürtleri için uzun, uzun olduğu kadar da sancılı ve çalkantılı bir dönem başlamış oldu.

Mustafa Kemal ve Kürtler

Mustafa Kemal'in 1916 ve 1917 yıllarında Silvan'da 16. Kolordu Kumandanı ve sonrasında Diyarbakır'da 2. Ordu Kumandanı olarak görev yapması hem bölgeyi hem de Kürtleri yakından tanınmasını sağladı. Bu dönem içinde Silvanlı Sadık Bey, Hazrolu Seyfeddin Paşa ailesinden Mehmed Bey, Kurtalan'da Pencinera Aşireti Reisi Cemilé Çeto, Liceli Nakşibendî Şeyhi Şeyh Selimé Hezani, Cemil Paşa'nın oğulları Mustafa ve Kasım Beyler başta olmak üzere bölgenin ileri gelen birçok şahsiyetiyle samimi dostluklar kurdu.

İmparatorluğun çöküş döneminde Kürtlerin durumlarını yerinde gözlemledi. Yeni Türkiye'nin ancak Türklerle Kürtlerin ittifakı ile kurulabileceği gerçeğini yakinen gördü. Bunun içindir ki

185 Refik Hilmi, a. g. e, s. 142-144

Kurtuluş Savaşı esnasında ve ondan sonra Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar geçen sürede Kürtlerin desteğini almak için büyük çaba harcadı.

Mustafa Kemal, Diyarbakır'da 2. Kolordu Komutanı olarak görev yaptığı zaman, Kürt aşiret reisleriyle çok iyi ilişkilerde bulunarak, adeta kardeşlik derecesinde bir dostluk kurmuştu. Diyarbakır'deki muhteşem Cemilpaşa Konağı'nı sık sık ziyaret ederek ailenin Avrupa'da eğitim görmüş gençleriyle ve ailenin liderleri Mustafa ve Kasım Beylerle sohbet ediyordu. Mustafa Kemal Paşa karargâhının korunması için, Kürt milli kıyafetleriyle bezenmiş bir tabur teşkil edilmişti. Bu tabura Dersimli Hayri Bey komuta ediyordu. Mustafa Kemal Paşa, Kürt askeri taburunun giydiği elbise tarzında, temiz giyinmiş sekiz-on yaşlarında iki yetim Kürt çocuğunu da daima arabasında gezdiriyordu. Paşa'nın aslen Kürt olduğunu söyleyenler bile vardı.¹⁸⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın Diyarbakır'deki günleri ile ilgili olarak, 1950-1954 yılları arasında DP Diyarbakır milletvekiliği yapan Avukat Mustafa Remzi Bucak da benzer şeyler anlatmaktadır:

"Diyarbakır'de Kolordu Kumandanı sıfat ve salahiyetiyle bulunduğu sırada, Gazi Mustafa Kemal Paşa, emrindeki birliklerde mevcut Kürt askerlerden 'Kürt taburu' teşkil ettirerek, milli libaslarını, yani şal-şapıki giydirip, bellerine de meşhur Kürt hançerini taktırıp, müstakil birlik halinde talim ve terbiye ettirmiş; hatta daha da ileri giderek, bizzat kendi şahsi muhafızlığını da onlara tevdi ettirmek suretiyle, kendisinin en yakını, en mutemedi olduklarını gerek birliğe, dolayısıyla gerek bütün Kürdistan'a telkin ve ilan etmiş idi. O bölüklerde askerlik eden, halen berhayat şahıslardan bu husus erbabınca tahkik ettirilebilir. Bunlardan bir tanesi, Diyarbakır'de Sayın Ethem Ulcay Bey'dir. (İsim vermekteki amacımız tetkik etmek isteyebileceklere yardımcı olmaktır.)"¹⁸⁷

Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında ilk iş olarak Kürtlerin ileri gelenlerine çok saygılı bir üslupla yazılmış mektuplar göndererek desteklerini istedi. Bu mektupların onarcasından birkaçı şöyledir:

186 Zınar Silopi (Kadri Cemilpaşa), Doza Kurdistan, s. 40-45

187 Mustafa Remzi Bucak, *Bir Kürt Aydınından İsmet İnönü'ye Mektup*, s. 70

"Norşinli Meşayihî İzamdan Şeyh Ziyaeddin Efendi Hazretlerine (Şeyh Hazret-Mutlu Ailesi'nin lideri)

Faziletlü Efendim,

(...) Bugün makam-ı hilafetin, saltanat-ı Osmaniye'nin ve vatan-ı mukaddesimizin düşmanlarımız tarafından nasıl rençide edilmekte ve vilâyat-ı şarkiyemizin Ermenilere hediye edilmesinde ısrar olunmakta olduğu malûm-u arifaneleridir... Zat-ı fazılaneleri cemiyetimizin en muhterem azasından bulunduğunuz cihetle istihsal-i maksad-ı mukaddes için cümlece müsellemler olan himmet ve gayretlerin teşkilatımızın o havalice tesrii husulüne ve muzır düşman telkinatının izalesine masruf olacağına mutmainim..."¹⁸⁸

"Bitlis Küfrevizade Şeyh Abdalbaki Efendi Hazretlerine! (Şeyh Efendi daha sonraları uzun yıllar Ağrı milletvekilliği yapan Kasım Küfrevî'nin babasıdır.)

...Makam-ı muallây-ı hilafet ve saltanatın, vatan ve milletimizin içinde bulunduğu müşkül vaziyet malum-u arifaneleridir... O havalice icabına tevessül buyurularak düşmanlarımızın her türlü muzır telkinatına sed çekmeleri müsellemler olan hamiyet ve vatanperverliklerinden intizar olunur..."¹⁸⁹

"Mebus-u Sabık Sadullah Efendi Hazretlerine

Muhterem Efendim,

Makam-ı muallây-ı hilafet ve saltanatın düçar olduğu tazyik, vatan ve milletimizin düşmanlar tarafından mahkûm edilmek istenildiği elim akıbet malum-u âlileridir..."¹⁹⁰

"Garzan'da Rüesadan Cemil Çeto Beye

Efendim,

(...) Mesmu-u âliniz olduğu ve olacağı veçhile mütareke-den sonra İtilaf devletleri... vilâyat-ı Şarkiyeyi Ermenilere vermek... gayelerine düştüler. Bir taraftan da İngilizler Diyarbakir ve havalisi halkını iğfal ederek türlü türlü şekiller vermeğe kalkıştılar... İngilizlerin milletimizi parçalamaya ve

188 13. 8. 1919, Nutuk:3, vesika:52,s. 943

189 13. 8. 1919, Nutuk: 3 vesika: 48 s. 940

190 13. 8. 1919, Nutuk 3, vesika: 50, s. 941

vatanımızı Ermeni ayakları altına çiğnetmeye matuf olan entrikalarına meydan verilmeyeceğine mutmainim."¹⁹¹

Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktuktan birkaç ay sonra Ağustos ayında bu mektupları yazması anlamlıdır. Aynı dönemde İngilizler de Binbaşı Noel vasıtasıyla Kürtlerle temas kurmakta ve onları yanlarına çekmeye çalışmaktadır. Bu amaçla bölgeye gelen Binbaşı Noel Midyat, Mardin, Diyarbakir, Urfa ve Malatya'da temaslarda bulunur. Celadet Bedirhan, Kamuran Bedirhan, Ekrem Cemilpaşa, Malatya Mutasarrıfı Halil Rami Bedirhan, Malatya Belediye Reisi Arpacı Mehmed Efendi ve Kahtalı Rışvan aşireti lideri Hacı Bedir Ağa (Mir Dengir Mehmet Fırat'ın dedesi) gibi şahsiyetlerle görüşür. Bedirhani ve Cemilpaşa ailelerinin Avrupa'da okumuş gençlerinden destek olsa da geniş Kürt kitleleri tarafından tepkiyle karşılanır ve başarılı olamaz.

Mustafa Kemal Kürt Teali Cemiyeti Diyarbakir Şubesi Başkanı, Cemil Paşa oğlu Kasım Bey'e büyük önem verir ve ona mektuplar yollar:

"Devletin tam bağımsızlığıyla bekası, saltanat ve hilafetin yok olmaktan korunması uğrunda katlanmaya hazır olduğunuz fedakârlık derecesine ve bana karşı olan sevgi ve itimadınıza emniyetim tamdır... Kürtlerle Türkler birbirlerinden koparılmayı kabul etmez öz kardeşirler. Bugün için vicdani borcumuz, Kürtler, Türkler, bütün anasır-ı İslam (Müslüman milletler) tek vücut ve tek yürek olarak bağımsızlığımızı savunmak ve vatanın parçalanmasını önlemektir. Türk ve Kürt milletinin bu yüce maksadı elde etmeye azmetmeleri sayesinde neticeden tamamen emin olabiliriz. Bende bu kanaat sarsılmazdır."¹⁹²

Kürtlerin, Kürt kimliği ile ilgili taleplerine olumlu yaklaşan Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı sı-

191 13. 8. 1919, Nutuk:3, vesika:53, sayfa:944-945; aktaran: Abdurrahman Arslan, Mustafa Kemal ve Kürtler, Doz Yay. , s. 41-42

192 Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 2, s. 388-389

fatıyla, El Cezire cephesi kumandanı Nihat Paşa'ya 27 Haziran 1920 tarihinde Kürdistan hakkında beş maddeden oluşan bir talimat gönderir:

"Kürdistan hakkında Büyük Millet Meclisi Vekiller Heyeti'nin El Cezire Cephesi Kumandanlığı'na talimatıdır.

1. Adım adım bütün memlekette ve geniş ölçüde doğrudan doğruya halk tabakalarının ilgili ve etkili olduğu mahalli idareler kurulması iç siyasetimizin gereğidir. Kürtlerin oturduğu bölgelerde ise hem iç siyasetimiz hem de dış siyasetimiz açısından adım adım mahalli bir idare kurulmasını gerekli bulmaktayız.

2. Milletlerin kendi kaderlerini kendilerinin idare etme hakkı, bütün dünyada kabul olunmuş bir prensiptir. Biz de bu prensibi kabul etmişizdir. Tahmin olunduğuna göre, Kürtlerin bu zamana kadar mahalli idareye ait teşkilatlarını tamamlamış reisler ve ileri gelenleri bu amaç adına bizim tarafımızdan kazanılmış olması ve reylerin açıldıkları zaman, kendi kaderlerine zaten sahip olduklarını, Türkiye Büyük Millet Meclisi idaresinde yaşamaya talip olduklarını ilan etmelidir. Kürdistan'daki bütün çalışmanın bu amaca dayanan siyasete yönelmesi El Cezire Cephesi Kumandanlığı'na aittir.

3. Kürdistan'da Kürtlerin Fransızlar ve özellikle Irak sınırında İngilizlere karşı düşmanlığını silahlı çarpışmayla değiştiremeyecek bir dereceye vardır ve yabancılarla Kürtlerin birleşmesine engel olmak, adım adım mahalli idareler kurulması sebeplerini açıklamak ve böylece bize yürekten bağlanmalarını sağlamak, Kürt reislerinin, mülki ve askeri makamlarla görevlendirilerek, bize bağlanmalarını sağlama gibi genel çizgiler kabul olunmuştur.

4. Kürdistan iç siyaseti El Cezire Cephesi Kumandanlığı tarafından birleştirilecek ve idare edilecektir. Cephe Kumandanlığı bu konuda Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'yla haberleşir. Vilayetler tarafından izlenecek hareket çizgisini düzenleyecek ve birleştireceğinden mülki memurların yöneticilerinin bu husustaki mercii de cephe kumandanlığıdır.

5. El Cezire Cephe Kumandanlığı, idari ve adli veya mali de-ğişiklik ve düzenlemeye gerek gördükçe, bunun uygulamasını hükümete önerir.

El Cezire Cephesi Kumandanı Nihat Paşa Hazretlerine.

Kişiye özeldir. Büyük Millet Meclisi Vekiller Heyeti tarafından zat-ı devletlerine özel olmak üzere Kürdistan hakkında düzenlenen talimat yukarıda olduğu gibi bildirilir.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal "

1920'de yayınlanan bu beş maddelik talimatı Ertuğrul Milletvekili Mustafa Kemal Bey, 22 Temmuz 1922 tarihinde TBMM'de yaptığı ve meclis zabıtlarına geçen konuşmasında tekrarlar ve milletvekillerini bilgilendirir.¹⁹³ Mustafa Kemal ile Kürtlerin ilişkileri incelendiğinde birkaç nokta öne çıkar:

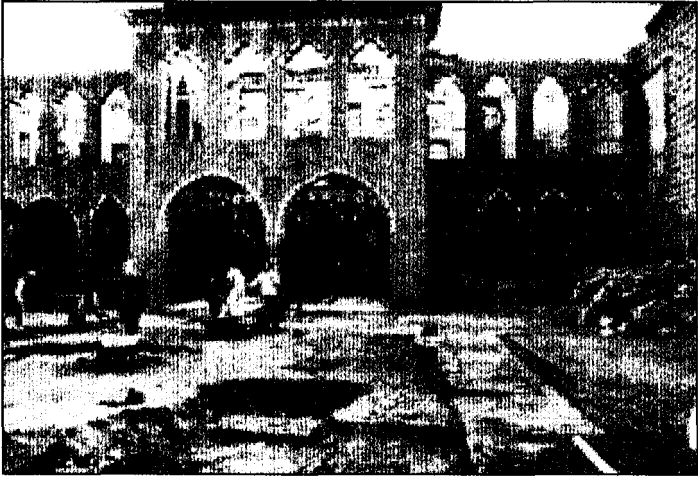
1. Mustafa Kemal Kürtlerin desteğini almak için öncelikle din kardeşliğini ileri sürerek, İslami dil, üslup ve kavramları kullanır.

2. İslam dünyası için çok önemli olan Halifelik kurumunu ve İngilizlerin elinde esir olduğu kabul edilen Halife'nin kurtarılmasını sürekli olarak ön planda tutar.

Ahmet Cemil Paşa (1837 - 1902)

193 2000'e Doğru Dergisi , Yıl 1, Sayı139, s. 21; TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. 3, s. 551

Kısmen tahrip olan Diyarbakır'daki Cemilpaşa Konağı'nın selamlık bölümünün son görüntülerinden biri

3. Kurulacak bir Ermenistan'ın Kürtlerin varlığına bir tehdit ve tehlike olduğunu vurgular.

4. Ekrem Cemilpaşa hatıratında Mustafa Kemal'in özellikle Kürt ileri gelenleriyle kurduğu özel ilişkilerde, 27 Haziran 1920'de yayınladığı talimat örneğinde olduğu gibi, kimlikleriyle ilgili meşru taleplerinin karşılanacağı sözünü verdiğini söylemektedir. Bunun böyle olduğunu nakleden o dönemde yaşamış çok sayıda Kürt aydını vardır.

5. Kürtlerin çok büyük bir kesimi Mustafa Kemal'i hem Türkleri, hem de Kürtleri, topyekûn bütün Müslümanları kurtaracak bir lider olarak görmüştür. Hem kurtaracak hem de herkesin hukukuna riayet edecektir. Ancak buna rağmen Bedirhaniler ve Cemilpaşaların gençleri buna inanmaz ve muhalefet ederler. Ekrem Cemilpaşa bu durumu şöyle anlatmaktadır:

"Diyarbakir'de faaliyetlerimize sıcaklık verdiğimiz 1918–1919 senesinin ilkbaharında, hiç akla ve hayale gelmeyen bir rakip karşımıza çıktı. Bu kişi Mustafa Kemal'di. Mustafa Kemal, Sultan Vahdettin'i kafese koymuş, askeri müfettişlik namıyla bir vazife koparmış ve gizlice Erzurum'a varmıştı. Erzurum Kürtleri, şehit mağfur Cibran

Cemilpaşazade Kasım Bey

aşireti reisi Miralay Halit Bey de dâhil olmak üzere, kolaycacak Mustafa Kemal'in tatlı vaadlerine aldandılar. Mustafa Kemal, Kürtlere siyasi haklarını vereceğini, Kürt ve Türklerin kardeş olduğunu her fırsatta alenen söylüyordu. Erzurum ve Sivas kongrelerinde bunları resmi bir şekilde ilân etti. Diyarbakirlilerin kısmi azamisi aldanmadı. Mustafa Kemal, din kisvesine bürünerek Kürtleri aldatmak yolunu bulmasına rağmen aldatamadı. Babam Kasım Bey'e biraderane, samimi diller dökerek çok mektup ve telgraflar gönderdi. Oğlun Ekrem'i bana gönder diyordu.

Mustafa Kemal'in bundan sonraki planı değişti. Ailemizin reisi ve babamdan yirmi sene daha yaşlı ve ömrünün sonlarında sofuluk yolunu tutan (Cemil Paşa'nın on bir oğlunun en büyüğü) Mustafa Bey'e yazdığı mektuplar 'hürmetiyle ellerinizden öperim efendim' cümle tazimiyle hitam buluyordu.

Cemil Paşa aile reisinin Mustafa Kemal'e iltifatı, devr-i kadimden beri aileye riayet eden Diyarbakirliler için de mühim bir hadise idi. Mustafa Bey'i doğru yola getirmek mümkün değildi. Kendinden küçük olan üç kardeşi, Kasım, Ömer, Cev-

det Beyler haftalarca, aylarca uğraştılar, akılla nasihatla bu adamı doğru yola getiremediler.

Sabahtan akşama kadar namazla, Delail-i Hayrat okumakla vakit geçiren bu ihtiyar, bu mutaassıb-ı İslam'a söz anlatmak mümkün olmadı. O öyle iman etmişti ki Mustafa Kemal, Allah tarafından gönderilmiş hakiki mehdi'dir. İslam'ı, halifeyi, İslam hamisi olan Sultan-ı Osmaniye'yi, İstanbul'u kâfirlerden, ecnebilerden halas edecek (kurtaracak) ve Müslüman Kürt kardeşlerine de bütün haklarını iade edecekti. Selanikli Mustafa, Diyarbakirli (Cemilpaşazade) Mustafa'yi kolaylıkla kandırmıştı."¹⁹⁴

Mustafa Cemilpaşa Kürt Teali Cemiyeti Diyarbakir Şubesi başkanı olan kardeşi Kasım Bey'in karşısına geçerek Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin Diyarbakir şubesini kurdu ve başkanı oldu.

Kendi ailesini ve bütün Diyarbakir bölgesini örgütleyerek Kurtuluş Savaşı'na destek oldu. Kardeşi Kasım Bey'in oğlu Ekrem Diyarbakir'i terk etmek zorunda kaldı. Bir müddet sonra kardeşi Kasım Bey de Mustafa Bey'e destek verdi.

Anadolu müftülerinin Milli Mücadele'yi destekleyen fetvalarını Kürt din âlimleri de imzaladılar. "Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 5 Mayıs 1920 tarihli sayısında yayımlanan ve halifenin 'esaret ve hakaret'ten kurtulmasını savunan fetvayı imzalayanlar arasında; Diyarbakir, Urfa, Hizan, Doğubayazıt, Diyadin, Hınıs, Siverek, Viranşehir, Bitlis, Silvan, Van gibi Kürt yoğunluklu bölgelerin Kürt müftülerinin de isimleri yer alıyordu."¹⁹⁵

CUMHURİYET ÖNCESİ KÜRTLER

Cumhuriyet'in ilanından önceki dönemde Kürtlerin aydın ve siyasetçilerini iki ana grupta değerlendirmek mümkündür:

1. Birlikte yaşama yanlıları: Kürtlerin ezici çoğunluğunun fikirlerini temsil eden, Türklerle birlikte yaşamaktan yana olan grup. Birlikte yaşamaktan yana olan ve Halife'ye bağlılıkla İ-

194 Ekrem Cemilpaşa, *Muhtasar Hayatım*, Beybun Yayınları, s. 36; Cemilpaşa Ailesi, Malmisanij, Avesta Yayınları.

195 Yalçın Küçük, *Aydın Üzerine Tezler*, Tekin Yayınevi, 1985, s. 104

lam kardeşliğini esas alanların siyasal önderi Kürdistan Teali Cemiyeti'nin başkanı Seyyid Abdülkadir'dir. Bu dönemde Kürt ağa, bey, şeyh, eşraf ve aydınlarının çok büyük bir kesimi Seyyid Abdülkadir gibi düşünmektedir.

2. Ulusalçı-Milliyetçi Kürtler: Modern ulusalçı fikirlerden etkilenen, yeni dönemde Mustafa Kemal ve diğer Türk yöneticilere güvenmeyen, Kürtlerin kendi kaderlerini kendileri tayin ederek bağımsız bir Kürdistan kurlmaları gerektiğini savunan grup. Bu dönemde başını Bedirhani, Baban ve Cemilpaşa ailelerinin bir kısım fertlerinin çektiği "bağımsız Kürdistan" fikrini savunanlar, çok küçük bir azınlıktır.

Bedirhani, Baban ve Cemilpaşa ailelerinin birçok ferdi ise Türklerle birlikte yaşamaktan yanadır. Birlikte yaşama fikrinde ısrar eden ve ulusalçı Kürtleri İngiliz işbirlikçiliği ve İslam karşıtlığı ile suçlayanların en büyük dayanakları, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Kürtlerin meşru kimlik haklarını vereceklerine olan inançlarıdır. Bu konuda hiçbir şüphe ve endişeleri yoktur. Onlara göre eğer tüm haklar alınacak ve ortada bir sorun kalmayacaksa ayrı bir devlet kurmanın da bir anlamı yoktur. Birlikte yaşama yanlılarına göre zaten bu konuda Mustafa Kemal Paşa'nın açık sözleri ve taahhütleri vardır. Mustafa Kemal'in Kürt sorununa yaklaşımı ile ilgili olarak Uğur Mumcu şu bilgiyi vermektedir:

"1923 yılının 14 Ocak günü bir yurt gezisinde Mustafa Kemal Paşa İzmit'te bir grup gazeteciyle söyleşirken, önemli bazı yorumlar yapar. Atatürk, gazeteci Ahmet Emin Yalman'ın Kürtlük sorunu nedir, bir iç sorun olarak değinseniz, şeklindeki sorusuna şöyle cevap verir:

Bizim milli sınırlarımız içinde Kürt unsurları öylesine yerleşmişlerdir ki, pek sınırlı yerlerde sınırlı olarak yaşarlar. Bu yoğunluklarını da kaybede ede ve Türklerin içine gire gire öyle bir sınır oluşmuştur ki Kürtlük adına bir sınır çizmek istesek, Türkiye'yi mahvetmek gerekir. Örneğin Erzurum'a giden, Erzincan'a, Sivas'a giden, Harput'a kadar giden bir sınır çizmek gerekir. Ve hatta Konya çöllerindeki Kürtleri de göz önünde tutmak gerekir. Bu nedenle başlı başına bir Kürtlük düşünmekten çok, Anayasamız gereğince zaten bir çeşit özerklik oluşacaktır. O halde hangi bölgenin halkı Kürt ise onlar kendilerini özerk olarak yöneteceklerdir.

Bundan başka Türkiye'nin halkı söz olurken onları da beraber ifade etmek gerekir. İfade olunmadıkları zaman bundan kendileri için sorun çıkarırlar. Şimdi TBMM hem Türklerin hem Kürtlerin yetkili meclislerinden oluşmuştur. Ve bu iki öge, bütün çıkarını ve bütün yazgılarını birleştirmiştir."¹⁹⁶

Kürt akademisyen Hamit Bozaslan da Kürtlerin Osmanlı'ya ve Milli Mücadele'ye sadakatinde hilafete duydukları bağlılığın önemli bir rol oynadığını, Mustafa Kemal'in Milli Mücadele'de bunu iyi değerlendirdiğini anlatır. İkinci neden ise Kürtlerin varlığının tanınıp onlara saygı gösterilmesidir.

"İlk mecliste yetmiş kadar Kürt temsilci vardı. Mustafa Kemal Paşa, konuşmalarında sık sık Türkler ve Kürtleri, milleti oluşturan 'anasır-ı İslam'ın iki kardeşi olarak sayıyordu."¹⁹⁷

Kürt yazar ve siyasetçisi Naci Kutlay da aynı görüştedir:

"Kurtuluş Savaşı'nda Halifelik ve Müslümanlık çok öne çıkarıldı. Hiç kuşkusuz çok etkili oldu. İnsan, yetmiş beş, seksen yıl sonra, bugün bile bu gerçeği görüyor."¹⁹⁸

KÜRTLER VE CUMHURİYET

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Kurtuluş Savaşı süresince söylem olarak İslam kardeşliğini, birliğini ve halifelik makamının birleştiriciliğini sıklıkla dile getirdikleri tarihi bir vakiadır. Modern Türkiye'nin kuruluşunda Kurtuluş Savaşı yönetici kadrolarının Türklerden sonra en kalabalık ve yerleşik halk olan Kürtlerin desteğini kazanmak için gösterdikleri çaba da açıktır. Ayrıntılarıyla anlatmaya çalıştığımız gibi Kürtler, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı süresince Türklerle birlikte omuz omuza savaşarak ülkenin kurtarılması için hiçbir fedakârlıktan kaçınmadılar. Cumhuriyet'in kuruluşuna da canıgönülden destek verdiler.

196 Uğur Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması*, Tekin Yayınları, s. 48

197 Hamit Bozaslan, *Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi*, ed. Tarul Bora; Milliyetçilik, Murat Gültekingil, s. 849;

198 Naci Kutlay, *21. Yüzyıla Giren Kürtler*, s. 117

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yetmişin üzerinde Kürt milletvekili vardı. Ancak 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra 'bir şeylerin' değişmeye başladığı ve artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı anlaşılmaya başlandı. Huzursuzluklar artıyordu.

İslami hassasiyeti yüksek olan Kürt aydınlarının büyük bir kısmı padişahlığın kaldırılmasına tepki duymadı, çünkü padişahlığın kaldırılmasına rağmen hilafet devam etmekteydi ve dinen esas önemli olan padişahlık değil, hilafet makamıydı. Hatta birçok kişi Cumhuriyet'i asıl İslami yönetim şekli olarak düşünüyordu. Yeni Cumhuriyet'in İslam ve dolayısıyla da şeriat yasaları ile ilgili fikirleri ve yaptığı değişiklikler, çıkardığı yeni kanunlar topluma yansidikça durum anlaşılmaya başlandı.

Yeni Cumhuriyet'in bir diğer 'yeni anlayışı' da bin yıldan uzun bir süredir birlikte yaşanan 'anasır-ı İslam' anlayışından 'modern ulus' anlayışına geçilmesi ve bu doğrultuda siyasi değişiklikler yapılmasıydı. Bu durumu anasır-ı İslam'dan 'ulus'a yürüyüş olarak değerlendiren Mustafa Akyol şöyle demektedir:

"Ulus-devlet (ya da milli devlet) modern çağın ayrılmaz bir parçasıdır. Modernleşen dünyada şu veya bu şekilde ulus-devletler oluşmuş, insanlar bunların çatısı altına girmişlerdir. Modernleşme ile uluslaşma ve ulus-devlet arasında kesin bir bağ vardır; biri ötekini geliştirmiştir... Kurtuluş Savaşı'nda öncelik, Türkiye sınırları içinde yaşayan tüm etnik kökenleri, hiçbirine özel vurgu yapılmadan (Türkler dâhil) birleştirerek Milli Mücadele'yi kazanmak, ülkeyi işgalden kurtarmaktır. 'Anasır-ı İslam' terimi bunu tarif eder. İkinci hedef, yani çağdaşlaşma için öncelik ise, söz konusu 'anasır-ı İslam'a bu kez modern ortak bir kimlik, bir 'ulus' kimliği kazandırmaktır. Bu da dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi, o 'unsurların' en büyüğü ve en merkezisi ve en tarihi olanının, yaşanan tarihe ve kurtuluşa öncülük edeninin, Türklerin kimliğinin bir üst kimlik olarak belirlenmesi ve telkin edilmesiyle yapılmıştır. Burada kritik olan nokta ise, Batı ülkelerinde on yıllar, hatta asırlar süren bu kimlik değişiminin, Türkiye'de tek bir on yıla sığdırılmak zorunda kalınmış olmasıdır. Batılı ülkelerde

de büyük sancılar, çalkantılar oluşturmuştur. Modernleşmenin bizzat kendisi, Murat Belge'nin ifadesiyle 'acı veren' bir süreçtir."¹⁹⁹

Bu noktada tarihe şu can alıcı soruyu sormak gerekir: Acaba modernleşme ve dolayısıyla modern ulus devlet 'kaçınılmaz son' ve mutlaka uygulanması gereken bir model midir? İkinci bir soru ise: Farz-ı muhal modernleşme ve ulus devlet 'kaçınılmaz bir son' ve mutlaka uygulanması gereken bir model olsa bile, Batı tipi modernleşme metodunu aynen taklit etmek zorunluluk mudur? Batı tipi modernleşme modelinden başka, kendi şartlarımıza uygun, farklı bir modernleşme şekli mümkün olamaz mı?

Bu soruların kendimizce cevaplarını ilerideki sayfalarda vermeye çalışacağız. Türkiye Cumhuriyeti'nin bu yeni döneminde anasır-ı İslam'dan uluslaşma yoluna geçişte takip edilecek metodla ilgili iki farklı görüş ortaya çıkar: Başını Ziya Gökalp ve Kazım Karabekir Paşa'nın çektiği, uluslaşmanın 'evrim' yoluyla olması gerektiğini savunan grup; ve başını Mustafa Kemal, Dr. Rıza Nur, Kazanlı Yusuf Akçura, Ahmed Ağayef, Falih Rıfkı Atay ve Mahmut Esat Bozkurt gibi daha hızlı ve radikal bir dönüşümden yana olanların çektiği grup. (Ziya Gökalp'in bu tartışmaların yoğun olarak devam etmekte olduğu 1924 yılında henüz kırk sekiz yaşında iken ölmesi üzerine ikinci grubun fikirleri kabul görmüştür.)

Bu noktada Diyarbakırlı Kadri Cemilpaşa'nın ifadesiyle 'Çermikli Zaza Tevfik'in oğlu Ziya'nın, (Ziya Gökalp, daha sonraları baba tarafının Türk asıllı olduğunu ileri sürecektir) Ziya Gökalp'in Kürtlerle ilgili 'evrimci' görüşlerine bakmakta yarar var:

Türklerle Kürtler

"Millî Misakımız bize etnografik bir hudut çiziyor. Bu hududun içine alınan yerler nereleridir? İki milletin, yani Türklerle Kürtlerin sâkin oldukları yerler. Milli programımız, yeni aramızın haricinde nasıl hiçbir Türk köyünün kalmasına rıza göstermiyorsa hiçbir Kürt aşiretinin yahut köyünün buradaki

¹⁹⁹ Mustafa Akyol, a. g. e, s. 85.

Kürt milletinden ayrı düşmesine de razı olmaz. Bundan dolaydır ki Musul'da, Bağdat'ta Kürtlerle yahut Türklerle meskun ne kadar sancaklarla kazalar varsa hepsini anavatana kavuşturmak vatani vazifelerimizin en mühimlerindenidir.

Bugün anavatandan uzak düşmüş bir 'Kürt-İraki' ile bir 'Türk-İraki' var: Bunlar Anadolu içtimai uzviyetinin koparılması mümkün olmayan canlı uzuvlarıdır.

Milli Misakımızın Türklerle Kürtlere aynı kıymeti, aynı ehemmiyeti vermesi gösteriyor ki bu iki millet arasındaki vefa bağları, sadakat rabitaları her türlü tasavvurun fevkinde bir samimiliğe maliktir. Filhakika Meşrutiyet'ten beri devletimiz Kürtler yüzünden hiçbir rahatsızlığa uğramadı. Zira aşiret kavgalarından zarar gören yalnız aşiretlerdir. Bu kavgalar zannolduğu gibi ne hükümete karşı isyan, ne de ahaliye karşı şakavet mahiyetinde değildir.

Balkan Harbi gibi, Mütareke zamanları gibi en felaketli günlerimizde, bize dostluk elini uzatan, bizimle samimi dert ortaklığı eden bu vefalı millet değil miydi? Bugünkü İstiklâl Mücahedesine de bütün hey'etiyle iştirak edip Türklerle beraber 'hep yahut hiç!' diyen bu sadakatli millet değil midir? Türk nasıl olur da bu kadar samimi bir kardeşin, bu kadar hukukperver bir arkadaşın emsalsiz vefakârlıklarını, sayısız fedakârlıklarını unutabilir?

Vâkıa Kürt, bu sadakat yolunda yürümeyle, aynı zamanda kendi varlığını, kendi harsını, kendi istiklâlini de muhafaza etmiş oldu. Mübarek yurdu başka ülkeler gibi düşmanların murdar ayakları altında çiğnetmedi. Burası da doğru olmakla beraber, bu neticeyi Kürt'ün civanmerdane sadakatine atfetmeyip de yalnız âkılâne ihtiyatkârlığına isnat etmek hiçbir vechile reva değildir. Tarih gösteriyor ki muvaffakiyet daima doğruluğun mükâfatıdır.

Kürt zeki olduğu kadar doğru, imanlı, dürüst vicdanlıdır da. Bunu ispat için yalnız şu on seneyi değil, on asırlık müşterek mazimizi hatırlamamız icap eder. Bundan on asır mukaddem bugünkü Yunanlılarla İngilizlerin, Fransızların dedeleri 'Ehl-i Salib' sürüleri şeklinde İslâm ülkelerine akın etmeye başladılar. Bunları İslâm yurdundan kovmak için el ele veren hangi milletler, hangi hükümdarlar oldu? Türklerle Kürtlerin o zamanki müşterek cihadı hiç unutulabilir mi? Kara-Boğalar, Alp-Arslanlar, Kılıç-Arslanlar, Nureddin-Şehidler bu cihada

ne kadar uğraşılsa Salahaddin Eyyubiler de o derecede çalışmadılar mı?

O asırlarda vatan harici tehlikeye maruz olduğu kadar din de dâhili muhataralarla tehdit ediliyordu. Türkler 'Bâbekiye', Bâtıniye gibi ilhâdları ortadan kaldırmaya çalıştıkları sırada Salahaddin Eyyubiler de Mısır'da 'Fatımiye' râfıziliğine nihayet vermedi mi?

Daha sonraları 'Safaviye' Kızılbaşları zuhur edince bu bid'ate de beraberce mani olmak için bütün Kürt beyleri –Bitlisli Molla İdris'i elçi yaparak– ihtiyarleriyle, arzularıyla Sultan Selim'e bi'at etmediler mi?

İşte bu tarihi misaller gösteriyor ki Türklerle Kürtler, muazzez vatanımızı düşmandan, mukaddes dinimizi fesattan esirgemek için daima birlikte cihada atılmış iki dost millettir.

Türkler nasıl daima dini, ahlaki mefkureler için çalışmışlarsa, Kürtlerin de rehberleri her zaman iman ile vicdan olmuştur. Bu iki millet, bin seneden beri aynı toprakta aynı mefkureler için el ele vererek mücadele eylemişlerdir. Bu hakikati kim inkâr edebilir?

Türklerle Kürtlerin içleri birbirine benzediği gibi, dışları da benzer. Türk yahut Kürt milletine mensup bir din adamı gördüğünüz zaman, bunun Kürt mü yoksa Türk mü olduğunu simasından tanıyamazsınız. Halbuki başka milletlerden bazılarına mensup fertlerin ilk bakışta hangi kavimden olduklarını simalarından pek kolay anlayabilirsiniz. Simalarının birbirine benzemesi, yek diğerine karşı kan kaynaması için başlıca sebeptir. Kendimize benzeyen bir çehre kendimize benzeyen bir ruh demek değil midir?

Karşılıklı bir itimadın doğması için, kalplerdeki mefkurelerin müşterek olması kafi değildir. Tabiatın saf evlatları olan ge-yikler, kuşlar, balıklar da kendi nev'ilerinden olanlarla olmayanları yalnız şekillerinden tanımıyorlar mı?

Hulasâ, Türklerle Kürtler bin senelik müşterek din, müşterek tarih, müşterek bir coğrafya neticesi olarak hem maddi, hem manevi bir surette birleşmişlerdir. Bugün ise müşterek düşmanlar, müşterek tehlikeler karşısında bulunuyorlar. Bu tehlikelerden ancak müşterek bir azim ile kurtulabilirler. O halde büyük bir kanaatle diyebiliriz ki bu iki milletin birbirini sevmesi he iki taraf için hem dini, hem siyasi bir farizedir.

Kürtleri sevmeyen bir Türk varsa Türk değildir, Türkleri sevmeyen bir Kürt varsa Kürt değildir.”²⁰⁰

Açıkça anlaşıldığı gibi Ziya Gökalp, bırakınız Kürtleri inkâr etmeyi, ölümünden çok kısa bir müddet önce yazdığı bu makalede Kürtleri de Türkler gibi ayrı bir millet olarak kabul etmekte, ancak bin yıllık bir süre içinde bu iki milletin kaderlerinin ortak hale geldiğini, beraber yaşamaya adeta mahkûm olduklarını, süreç içinde Türklerle Kürtlerin entegrasyonunun daha da hızlanması gerektiğini savunmaktadır. Türkçülük ve Turancılık fikirlerinin ideoloğu olan Ziya Gökalp’in bu görüşleri resmi ideolojinin konuya yaklaşımından çok uzaktır.

Kazım Karabekir de benzer görüşlere sahiptir: Karabekir, Kürtlerin dini hassasiyetlerini gözetecek, onları ilk elde kimliklerini değiştirmeye zorlamayacak, öncelikle, fiilen yarar sağlayacakları modern eğitimle tanıştırmak bir yandan da üretime teşvik edecek ve böylece ülke geneliyle ekonomik entegrasyonlarını arttıracak bir çözüm öneriyordu.²⁰¹

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Ziya Gökalp’in görüşlerinin tam aksi bir politikayı benimsemeleri ve zaman içinde ‘Kürt’ kelimesinin bile ‘sakıncalı’ hale gelmesi toplumun tarihsel dokusunda büyük yırtılmalar meydana getirdi. Mustafa Akyol bu durumu şöyle izah etmektedir:

“Bu sürecin bizde de kırılmalar oluşturması kaçınılmazdı... Yaşanan kırılma, bugün de sorun olarak etkisini sürdüren önemli bir fay hattı bıraktı. Fay hattının merkezinde ise, daha önceden İslam’la ifade edilen ortak kimliğin, ani ve tepeden inme bir dönüşümle, vatandaşlıktan öteye, etnik olarak ‘herkes Türk’tür’ anlayışına dönüştürülmesi vardı. Boğaziçi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi hocaları Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow’un ifadesiyle ‘İslam, Osmanlı İmparatorluğunun Müslüman ahalisi arasında değişik etnik kimlikleri kaynaştıran bir bağ işlevi görüyordu... Fiilen bir siyasi topluluk kurmak için yeni bir kaynaştırıcı bağ olarak

200 Ziya Gökalp, Küçük Mecmua, sayı:1, 5 Haziran 1922, s. 7-11.

201 Mustafa Akyol, a. g. e, s. 108.

Türk milliyetçiliğini İslam'ın yerine geçirme çabası, sadece kısmen başarılı olacaktı.'

Bu konuda Martin van Bruinessen de aynı kanıdadır: 'O zamana kadar Kürtleri, Türkleri ve diğer küçük İslami etnik grupları bir arada tutan en önemli semboller kaldırıldı. Devleti taşıyıcı bir ideoloji olarak İslam'ın yerine Türk milliyetçiliğini yerleştirme yönündeki belirgin çabalar, Türk olmayan Müslümanların yönetime soğukluklarını sadece daha da arttırmaya yaradı.'²⁰²

LOZAN ANTLAŞMASI VE KÜRTLER

24 Temmuz 1924 tarihinde İsviçre'nin Lozan şehrinde imzalanan Lozan Antlaşması modern Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli dönüm noktasıdır. Kürtler açısından da aynı derecede öneme sahiptir. Lozan'da alınan kararlar o tarihten sonraki siyasi gelişmeleri doğrudan etkiledi ve mevcut statükonun temeli atılmış oldu. Lozan'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi heyetine İsmet Paşa (İnönü) başkanlık etti. Diyarbakir milletvekili Zülfü Tiğrel de Kürtlerin taleplerini dile getirmek üzere, bir anlamda Cumhuriyet'in 'Kürt temsilcisi' rolüyle Lozan'a götürüldü. (Zülfü Tiğrel Süleyman Nazif'in dayısı oğlu ve aynı zamanda kayınbiraderi idi) Diyarbakir milletvekili ve Nafia (Bayındırlık) Bakanı Feyzi Piriñçi de (Cahit Sıtkı Tarancı'nın amcazadesi) Zülfü Tiğrel'i her konuda destekledi.

Lozan Antlaşması'nda en fazla tartışma yaratan konular Türkiye'deki gayrimüslim azınlıkların hakları ile Kürt meselesi ve bununla beraber Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Misak-ı Milli sınırları içinde ilan edilmiş olan Musul'un statüsüdür. Özellikle Musul meselesinin çözümünün daha ileri bir tarihe bırakılarak, Lozan Antlaşması'nın imzalanması Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde sert tartışmalara neden oldu. Antlaşmaya imza yetkisi vermeyen Meclis 1 Nisan 1923 tarihinde feshedilerek ye-

202 Kemal Kirişçi / Gareth M. Winrow, a. g. e, s. 102; Martin van Bruinessen, Kürdistan Üzerine Yazılar, s. 123.

niden seçimlere gitme kararı alındı. Buna rağmen muhaliflerin nispeten ayıklanmış olduğu yeni meclis ve hükümette de sorunlar yaşandı.

Lozan'da antlaşmayı imza etmek için Ankara Hükümeti'nden yetki bekleyen İsmet Paşa'ya Başbakan Rauf Orbay yetki vermemekte direndi. Mustafa Kemal sorumluluğu üzerine alarak hükümetin vermediği yetkiyi kendisi vererek İsmet Paşa'ya bu durumu bildirdi:

"Lozan'da İsmet Paşa Hazretlerine!

18 Temmuz 1923 tarihli telgrafnamenizi aldım. Hiç kimsede tereddüt yoktur. Kazandığınız başarıyı en sıcak ve samimi duygularımızla tebrik ederek, usulen imza edildiğinin bildirilmesini bekliyoruz kardeşim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal."

Telgrafı alan İsmet Paşa şu karşılığı verdi:

"Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine!

Her dar zamanımızda Hızır gibi yetişirsin. Dört beş gündür çektiğim azabı tasavvur et. Büyük işler yapmış, yaptırmış bir adamsın, sana bağlılığım bir kat daha artmıştır. Gözlerinden öperim, pek sevgili aziz kardeşim.

Lozan 20 Temmuz 1923."²⁰³

İsmet Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki yazışmalardan da anlaşıldığı gibi Lozan süreci, Türkiye Büyük Millet Meclisi içinde de bir hayli sancılı geçmiştir.

Lozan'da en fazla fırtına koparan konuların başında, Kürtlerin azınlık olup olmadıkları tartışmaları vardır. Lozan'daki görüşmeler devam ederken aynı tartışmalar Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de yaşanır. Bitlis, Erzurum, Kastamonu, Mardin, Muş, Siirt, Urfa, Kozan, Diyarbakir ve Van milletvekillerinin imzaladıkları metin mecliste okunur:

203 Meydan Larousse, Lozan Antlaşması maddesi.

"Türk, Kürt bir kütle-i vahidedir (tek vücuttur). Kürtler, hiçbir vakit Türkiye camiasından ayrılamaz ve bunu ayırmak için hiçbir kuvvetin tesiri yoktur. Avrupa hükümetlerinin Kürtleri müdafaa etmeye salahiyetleri (yetkileri) olmadığı biddefaat (defaatle) memleketimiz halkıyla beraber protesto edilmiş olduğu halde yine ekalliyetlerden (azınlıklardan) mevzubahis edilmesi şayan-ı teessüftür. Kürtlerin her vakit Türklerle beraber vatan uğrunda dâima ölmüş ve ölmeye hazır oldukları cümlenin malumudur. Buna binaen Erzurum milletvekili Necati ile Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Beylerin ekalliyetler hakkındaki nutuklarının musarahaten (açıklıkla) neşriyle (yayımlanmasıyla) cihana ilanını teklif ederiz."²⁰⁴

Sivas milletvekili Hüseyin Rauf Bey ise şöyle diyordu:

"Kürtlerin Türkiye halkı ile mukadderatları (kaderleri) birdir, her şeyleri birdir, gayeleri, dinleri birdir. Ekalliyetler bunlara teşmil olunamaz. Bugün Kürt için ekalliyet (azınlık) mevzubahis etmek, Türk için ekalliyet bahsetmek demektir. Şu halde bu tamamen reddolunmuştur."²⁰⁵

Lozan görüşmeleri sırasında, Avrupalı devletler, Kürtlerin 'azınlık' olduğunda ısrar edince, İsmet Paşa buna karşı çıkarak şöyle der:

"Türkler ve Kürtler, Türkiye Cumhuriyeti'nin ana unsurlarıdır. Kürtler bir azınlık değil, bir millettirler; Ankara Hükümeti hem Türklerin hem de Kürtlerin hükümetidir."²⁰⁶

Antlaşmanın büyük fırtınalar koparan azınlıklarla (ekalliyetler) ilgili kısmı da sonunda kabul edildi. Türkiye'de yaşayan Yahudi, Rum ve Ermenilerin her türlü dini ve milli hakları tanınarak Lozan Antlaşması'nın 39–40–41. maddeleri ile kendi dilleri ile eğitim hakları teminat altına alındı. Bugün hâlâ İstanbul'da öğrenimlerine devam etmekte olan Fener Rum Lisesi, Nişantaşı

204 Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM 1. Dönem, 1919-1923, c. 2, s. 363.

205 Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM 1. Dönem, s. 394.

206 Mustafa Akyol, a. g. e, s. 73

Ermeni Lisesi gibi onlarca ilk ve orta öğretim kurumu bu statülerini Lozan'da kazandılar.

İlerleyen yıllarda İslam hukukunu tümenden tasfiye eden Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrolarının, Lozan'da azınlıklar ile ilgili tartışmalarda Kürtlerin durumu ve hakları söz konusu olduğunda şeriat hükümlerindeki azınlık kavramını esas almaları ilginçtir. Lozan'da hem Türk asıllı temsilciler, hem de Lozan'a Kürtleri temsilen gittiği iddia edilen Diyarbakir milletvekili Zülfü Tiğrel ve ayrıca bizzat heyet başkanı İsmet Paşa 'azınlık' tanımını İslam hukukuna göre yaparak Kürtlerin azınlık değil, asli unsur olduklarını savundular. Açıklıkla bilindiği gibi Osmanlı millet hukukunda tüm Osmanlı uyruğu (tebaası) müslim ve gayrimüslim olarak ikiye ayrılıyor, gayrimüslimler ödedikleri bir vergiyle (cizye) askerlik hizmetinden muaf tutuluyordu.

Azınlıklar, sosyal hayatlarında kendi iç hukuklarını uygulamakta, dini inançlarını yaşamakta ve kendi dilleri ile eğitim ve öğretim yapmakta, dillerini toplum hayatının her sahasında kullanmakta serbesttiler. Kürtler, Türkler, Arnavutlar, Çerkezler, Araplar ve diğer tüm Müslüman halklar ise aynı seviyede eşit ve aynı haklara sahiptiler. Türk, Kürt, Arap, Arnavut, Çerkez, Laz, Gürcü gibi Müslüman kavimlerin tamamı ana dille eğitim dâhil kimlikleri ile ilgili her türlü haklarını kullanmada eşittiler.

İslam hukukunun açık hükümlerine göre herhangi bir Müslüman kavim bir başka Müslüman kavim üzerinde hukuken bir üstünlüğe sahip değildi ve Müslüman bir diğer Müslümanın asla 'zımmi'si olamazdı.

Çağımız İslam düşünce hayatına büyük katkıları olan Ali Bulaç, bu konu ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

"Müslüman toplumlarda gayrimüslimler zımmi olarak kabul edilir. Onların hukuki statüleri bazı alanlarda çoğunluk olan Müslümanlardan farklıdır... Tarihi olarak hiçbir Müslüman kavim, etnik grup veya mezhep 'azınlık' olamaz. İslam dininin amir bir hükmü olarak Müslüman başka Müslümanın azınlığı olamaz. Yukarıda önemle altı çizildiği gibi 'azınlık' (ekalliyet) bir kavram ve nisbi ayrımcılığı hedefleyen bir uygulama olarak Batı dünyasına aittir. Lozan da bu temel İslami ilke ve

tarihsel uygulamayı referans alarak, hangi kavim, mezhep ve etnik kökenden olursa olsun, bütün Müslümanları çoğunluk statüsünde kabul etmiştir... Şu veya bu tarzda olsun, dini açıdan Müslüman, Müslümanın zımmisi olamaz."²⁰⁷

Görüldüğü gibi Lozan'da İsmet Paşa, Kürtleri İslam hukuku esasları ve Osmanlı millet anlayışına göre azınlık değil, çoğunluk ve asli unsur içinde kabul etmiştir. Ancak meselenin 'trajikomik' olan yanı, azınlık kabul edilen Rum, Ermeni ve Yahudilerin her türlü kimlik hakları verilirken; çoğunluk ve asli unsur kabul edilen Kürtlere İslam hukukunun açık bir şekilde tanıdığı asli unsur haklarının da, Batı hukukunun tanıdığı azınlık haklarının da verilmemiş olmasıdır.

Bir diğer ilginç durum ise Batılı devletlerin bu 'acayip' duruma sessiz kalmalarıdır. Daha da ilginç, bugün de Türkiye'deki bazı çevrelerin aynı 'kurnazlığı' devam ettirmeleri; asli unsur ve azınlık kavramlarını çarpıtarak Kürtlerin tamamen meşru insani taleplerini, geçmişte çoğu kez olduğu gibi, dini referans gösterek ötelemeleridir.

Lozan'da yaşananları ve Kürt milletvekillerinin nasıl kullanıldıklarını göstermesi açısından 1950-1954 yılları arasında Demokrat Parti Diyarbakır milletvekilliği yapan Avukat Mustafa Remzi Bucak'ın anıları oldukça ilginçtir:

"1930 veya 32 senesi yaz aylarında idi. Babam rahmetli, ziyarete gittiği kimselere ekseriya beni de – büyük evladı olmam hasebiyle- beraberinde götürürdü.

Memleketin, yani Kürdistan'ın eşrafından bir zat, maaile, İstanbul'a yazlığa gelmiş idi. Kalamış iskelesinden Fenerbahçe caddesine doğru varılınca, Fenerbahçe istikametine takriben yüz veya yüz elli metre ileride, sol kol üzerinde, bahçe içindeki ahşap beyaz köşkü kiralamışlardı. Buraya yaptığı bir iki ziyaretinde, babam beni de beraberinde götürmüş idi.

Bir Cuma günü, Kürdistan'ın bu eşrafı ve daha birkaç zat, babama iade-i ziyarete, Feneryolu'nda, bilahare Mustafa Mazhar adını alan Merdiban Köy Caddesi, 22 numaralı evi-

207 Ali Bulaç, *Din-Kent ve Cemaat; Fethullah Gülen Örneği*, Ufuk Kitap, s. 255

mize, öğle yemeğine gelmişlerdi. Yemeği müteakip bazıları gitmiş, iki üç kişi, evimizin arkasındaki büyük bahçeye çekilip, ağaçlar altına serili halı ve minderler üzerinde rahat oturarak, hasb-ü hale dalmışlardı. Bermutad benim vazifem, misafirlere hizmet etmek, dolayısıyla yakınlarında oturup ceyran eden münakaşalara, teati edilen fikirlere ülfet peyda etmek idi. Esasen bu gibi toplantılarda, babam rahmetli durumu bilmiş olmalı ki hizmetçilerin civarda bulunmasına asla müsaade etmez, dolayısıyla en yakını olan oğluna, yani bana hizmet ettirir idi.

Bu tarz-ı hareketin, bütün Kürdistan'da âdet ve isabetli bir tedbir olduğunu, bilahare öğrenmiş olacağım.

Mevzu bir ara Ararat (Ağrı) Dağı Harekâtı'na, orada sivil halka, kadın, çoluk çocuk, ihtiyar piri fanilere karşı işlenmiş olan şeni harekâta intikal etti. Hazirundan birisi, alaylı bir tarzda: "Hükümet ne yapsın? Vahşi, çiğ et yiyen, şimdiden istiklal isteyen Kürtlere karşı hükümet başka türlü nasıl hareket edebilir?" diye müdahale etti.

Oturduğu yerden bir anda dizleri üzerine kalkan babam rahmetli, ateş püsküren gözlerle, pür heyecan ve hiddet:

"Ruslar Bitlis'e indiklerinde, bilahare Fransızlar Urfa'yı, Ayntab'ı, Maraş'ı işgal ettiklerinde ve hele Yunan, Polatlı önünde mevzi aldığı anda niçin biz 'çiğ et yiyen, vahşi Kürt' değildik de; Erzurum'dan Sivas'tan, Ankara'dan yardım recası haberlerde, ihtiyarlarımızın ellerinden ve sakallarından, gençlerimizin yanaklarından ve gözlerinden öpmekten zevk alırlardı. Fransızlara karşı sel gibi kanımızı, Ankara'nın esiri ve kölesi olmak için dökmedik" diye verdiği cevap hâlâ kulaklarımda çınlamaktadır.

"E, ne olacak, o hud'ai harp idi (harp hilesi idi). Köprüyü geçinceye kadar ayıya dayı derler, bilmez misin amca? Sizi de ayı yaptılar, sırtınıza binip köprüyü böylelikle geçtiler" diye, amcazadesi (1925 Siverek Milletvekili, 'Rana' romanının yazarı Osman Necmi Gürmen'in babası) Bucak Osman Paşazade Halil Fahri Bey merhum, gülerek babama takıldı idi.

Babam, "Hayır kabahatin yarısı mebus ve vekil olanların; Lozan'a Kürt Murahassı olarak, İsmet Paşa heyetine katılanlarınızındır" deyince, memleketin eşrafı olan zat: (Lozan azası ve Diyarbekir milletvekili Zülfü Tiğrel)

"Ne yapalım Muhammad Ağa! (kendisine has Diyarbekir şivesiyle bilhassa çatlata çatlata 'Muhammad' demiş idi) Sağırın (İsmet Paşa) bu kadar olacağını nereden bileydik!"

Üçüncü bir zat (Diyarbekir milletvekili ve Bayındırlık Bakanı Feyzi Pirinççi), içini çekerek "Evet bu kadar edgam olacağını nerden bileydik!" diyerek cümleyi tekrarlamaktan kendisini alamamış idi.

Sokak kapısında babamla vedalaşırken, ancak yukarıdaki cümleyi tekrarladığını müşahede ettiğim ufak tefek –diğerlerine nazaran– zat boynunu bükerek, yüzüme bakmış ve masum bir eda ile: "Aman ağa!" diyerek eliyle beni göstermiş idi. Arkasına bakıp beni görünce, musaileyhin kafasından geçen endişeyi sezmiş olmalı ki babam, "Yok yok Zülfü bey, sen onu hiç merak etme. O, alacağı dersi almış, sır saklamasını benden daha iyi bilir" diye kendisini teselliye çalışmış idi.

Bu muhavereye iştirak edenlerden birisi, Diyarbekir eşrafından Nafia Vekilliği yapmış, mebus Prinççizade Feyzi Bey; bir tanesi İsmet Paşa heyeti murahassasına Kürdistan mümessili olarak götürülmüş Diyarbekir mebusu Zülfü Bey; bir tanesi de 1925 ara seçiminde meclise katılmış sabık Siverek mebusu (Bucak) Osman Paşazade Halil Fahri Bey idi.

Feyzi Bey, Halil Bey veya diğer Kürt mebuslar, devre devre mecliste seslerini yükseltmemek, zavallı Kürt'ün duçar olduğu mezalim ve katliama kulak kabartmamak, olaylara göz kapatmak şikkini tercih ederek kendi makam ve sandalyelerini muhafaza etme yolunu tutmuşlardı.

Hele Kürdistan mümessili, bu sıfatla Lozan'a kadar yedekte götürülen Zülfü Bey, Lozan Muahedesinin müzakeresi sırasında, bilhassa "ekalliyetler meselesi" konuşulurken, ictimâ salonunda hazır bulunup Kürt milleti adına görüşünü –müsbet veya menfi– beyan edeceği yerde, İsmet Paşa'dan aldığı talimat ve direktif dairesinde hareket ederek, o gün kendisine hasta pozu vermiş, başına ve çenesine havlular sarıp hasta taklidi yaparak, otel odasından çıkmamış, gecelik entarisi ile oturmağı tercih etmiş. (Bu tafsilat bilhassa müteveffa tarafından; kendi damadı muhterem Doktor Sedat Altuğ'a anlatılmıştı; bu, muhterem doktoru Diyarbekir'deki evlerinde ziyaret ettiğimde, bir vesile ile bana anlatıldı. Bu muhavere

sırasında, rahmetlinin kerimleri (kızı), yani doktorun refikaları da hazır bulunuyorlardı.)

Bu hareketleri ile sanki, İsmet Paşa ve Zülfü Bey, devlet hududları içinde Kürt'ün adem-i mevcudiyetini bir anda temin etmiş olmuşlar."²⁰⁸

MUSUL MESELESİ-IRAK KÜRTLERİ

Lozan'da Musul meselesi görüşülürken de yoğun tartışmalar yaşanır. İsmet Paşa görüşmelerin başladığı ilk günlerde Musul meselesinin Lozan'da çözülerek Cemiyet-i Akvam'a bırakılmaması fikrindedir. Nitekim bu görüşlerini şöyle ifade eder:

'Musul'u Cemiyet-i Akvam'a (Milletler Cemiyeti'ne) havale etmek, onun atisini (geleceğini) muhakkak tehlikeye koymaktır.' Görüşmeler devam ederken ne olduysa İsmet Paşa fikir değiştirir: 'Şarkta Musul Vilayeti için, Musul Vilayetinin hallini ve Türkiye'nin Irak ile olan hududunun, yani Musul Vilayetinin hallini talik ettik (erteledik). Bir sene zarfında İngiltere ile hal edilecektir. Mutabakat hâsıl olmazsa (antlaşma sağlanamazsa) Cemiyet-i Akvam'a müracaat edilecektir' der."²⁰⁹

Aynı şekilde Mustafa Kemal Paşa da, Musul meselesini bir yıl ertelemenin Musul'u kaybetmek anlamına gelmeyeceğini belirterek Meclis'i ikna etmeye çalışır:

"Musul Meselesinin hallini muharebeye (savaşa) girmemek için bir sene sonraya talik etmek demek, ondan sarfınazar etmek (vazgeçmek) demek değildir. Belki bunun istihsalı için (elde edilmesi için) daha kuvvetli olacağımız bir zamana intizardır. Bugün sulh yaparız, bir ay sonra, iki ay sonra Musul meselesini hal etmeye kıyam ederiz... Yani bir sene harp ile geçeceğine, sulh ile geçsin, o hedefe daha iyi hazırlanıyoruz. Arz ettiğim budur."²¹⁰

Musul meselesi ile ilgili bu durum farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Bazı Kürt aydınları İngiltere ile Mustafa Kemal'in

208 Mustafa Remzi Bucak, a.g.e., s. 56-60

209 TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. 3, s. 1238-1305

210 TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. 3, s. 1318

gizli bir antlaşmaya vardıkları ve bu gizli antlaşma nedeniyle Musul'un bırakıldığı kanaatindedir.

Onlara göre Lozan'da İsmet Paşa'nın (ilk fikirlerinden) yüz seksen derecelik dönüşü, Lozan Konferansı'nda İngilizlerle yapılan özel ve gizli görüşmelerde varılan mutabakatın ve Mustafa Kemal Paşa'nın bu mutabakatı desteklemesinin sonucudur. "Mustafa Kemal Paşa meclisin gözünü savaşla korkutarak Musul meselesini İngilizlerin istediği gibi çözmeye çalışmaktadır."²¹¹

Ankara'da Meclis'te yapılan konuşmalar da tarihe not düşecek seviyededir. Erzurum milletvekili Mustafa Durak Bey şunları söyler:

"Musul'un bir sene sonraya taliki (ertelenmesi) demek arkadaşlar, Türkçede bir darb-ı mesel (ata sözü) vardır, 'sona kalan dona kalır', Musul'u gaip etmek demektir. Musul'u kayıp ettikten sonra, senin Şark'ta bir yerin kalmamıştır."²¹²

Bursa milletvekili Dr. Emin Bey ise şöyle der:

"Beyler, yalnız Musul ile kalmaz, Musul'u verdiğimiz gün hudut Erzurum'dur."²¹³

Tüm bu itirazlara rağmen Lozan'da Musul meselesi ertelendi. İngilizler yapmayı vaat ettikleri referandumu da Kürtlerin Türkiye yanlısı tutumlarından dolayı yapmadılar ve bir oldubitti ile Kuzey Irak'ın tamamından oluşan Musul Vilayeti'ni kendi kurdukları Irak Krallığı'na kattılar. Bir dönem İngilizlere umut bağlayan bazı Kürt ulusalcılarının hayal kırıklığı ise büyük oldu. Ekrem Cemil Paşa bu duygularını şöyle dile getirir:

"İngiliz devleti Kürd'ü esir pazarlarında bir köle gibi Mustafa Kemal ve Bağdat Kralı Faysal'a sattı."²¹⁴

211 Abdurrahman Arslan, *Mustafa Kemal ve Kürtler*, Doz Yayınları, s. 139-140

212 TBMM gizli celse zabıtları, c. 3, s. 1307

213 TBMM gizli celse zabıtları, c. 3, s. 1309

214 Ekrem Cemil Paşa, a.g.e., Beybun Yayınları, s. 53.

1923–1925 DÖNEMİ

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra sular durulmadı. Cumhuriyet'in Mustafa Kemal önderliğinde kendine çizmeye çalıştığı yeni yol haritası en başta Ankara'da büyük çalkantılara sebep oluyordu. Cumhuriyet'in ilanı bile neredeyse bir oldubittiye getirildi. Meclis'teki milletvekillerinin çoğunun kafası hilafet ve saltanat konularında karıştı. 622 yıllık koskoca bir tarihi, gelenek ve görenekleri, alışkanlıkları bir çırpıda silip, toplumun tamamen yabancı olduğu değerleri üstelik ciddi bir ön hazırlık da yapmadan tepeden dayatarak kabul ettirmek kolay değildi.

Dünyanın her yerinde halk bu tip devrim niteliğindeki uygulamalara direnç ve tepki gösterir. Nitekim Türkiye'de de öyle oldu. Başını Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey ve Mehmet Akif Ersoy gibi aydınların çektiği milletvekilleri Meclis'te ciddi bir muhalefet oluşturdu. Kısa bir müddet sonra Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey'in Mustafa Kemal Paşa'nın özel kuvvetlerinin başı Topal Osman tarafından hile ile tuzağa düşürülerek öldürülmesi, ancak daha sonra Topal Osman'ın da askerler tarafından öldürüleceğini anlayınca Çankaya'yı basarak Mustafa Kemal Paşa'yı öldürmek istemesi, fakat başarılı olamayarak askerler tarafından çeteleriyle birlikte kıştırılarak öldürülmesi Ankara'daki iktidar mücadelesini daha da alevlendirdi.

Mustafa Kemal'in Topal Osman'ın baskını esnasında Çankaya'da olduğu, çarşaf giyerek Çankaya köşkünden kaçtığı ve ancak böylece canını kurtarabildiği dedikoduları tüm Ankara'ya yayıldı.²¹⁵

Meclis'teki muhalif milletvekilleri açıkça 'katil Çankaya'da' sözleriyle Ali Şükrü Bey cinayetinin aydınlatılması ve gerçek faillerin ortaya çıkarılması için harekete geçti. Ancak çok kısa bir müddet sonra tüm muhalefet susturularak etkisiz hale getirildi. İstiklal Marşı şairi Mehmet Akif Ersoy yaklaşık on yıl kalacağı Mısır'a adeta sürgüne gitti ve ölümüne çok kısa bir süre kala, hastalığının son günlerinde yurda döndü.

215 İpek Çalışlar, *Latife Hanım*, Doğan Kitap, s. 193

Cumhuriyet'in ilanından sonra yaşanan radikal değişiklikler toplumun bünyesinde derin çalkantılara sebep oldu. Toplum, hazırlıksız ve gelişmelerden habersiz yakalandığı bu çalkantıda büyük alt üst oluşlar yaşadı. Bu konuyla ilgili olarak Diyarbakır eşrafından rahmetli Nizami Önen Bey'den bizzat dinlediklerim oldukça ilginç ve açıklayıcıdır:

"Babam, Halk Fırkası'nın Diyarbakır'deki en önde gelen birkaç kişisinden biriydi. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edildi. İlkokulu yeni bitirmiştım. Ortaokula başladığım ilk gün babamın şehrin en iyi terzisine en iyi kumaştan diktirdiği elbisemi giyerek heyecanla okula gittim. Yaşım küçük, boyum da akranlarıma göre daha kısa olduğu için en ön sıradaydım. Okul müdürümüz anlı şanlı, kerli felli biriydi. Açılış konuşmasına gür sesiyle ve büyük bir heyecanla başladı. Ben ondan daha fazla bir heyecan içindeydim. Müdürün söylediklerinin çoğunu anlamıyordum. Ara sıra hain padişah, kahraman Mustafa Kemal, hürriyet, adalet, vatan, Türklük, Türk, yeni bir kimlik gibi laflar kulağıma çalınıyordu. Ben hülyalara dalmışken müdür, aniden bağırarak parmağıyla beni işaret etti ve 'Gel bakalım evladım buraya' dedi. Gayri ihtiyari yerimden fırlayarak yanına gittim. Sesini daha da yükselterek, adeta gürleyerek 'Söyle bakalım evladım, sen nesen?' diye sorunca ben hiç duraklamadan Diyarbakır şivesiyle 'İslamam hocam' (İslamım, Müslümanım hocam) diye bağırarak cevap verdim. Cevap vermemle beraber müdürün okkalı Osmanlı tokadı yanağımda şakladı. Gözümde şimşekler çaktı, feleğimi şaşırdım. Müdür gürleyerek 'Söyle bakalım sen nesen?' diye ikinci kez sorunca 'İslamam' cevabı olmadığına göre geriye kalan tek ihtimali hiç duraksamadan yine bağırarak söyledim 'Hanefiyem hocam.' Öyle ya Şafii köylülerin aksine biz şehirli Diyarbakırlilerin tamamı Hanefiydik. Müdür birincisinden daha şiddetli bir tokat indirerek 'Türkünüz, hepimiz Türkünüz' diye avazı çıktığı kadar bağırınca gerçek cevabı anlamış oldum. Ne var ki o güne kadar Diyarbakır'de ve ailemde hiç kimse bana Türk olduğumuzu söylememişti. Suç bende değildi ki."

HİLAFET'İN KALDIRILMASI

Ankara'daki bu toz duman içinde 3 Mart 1924'te Hilafet, Şeriye ve Evkaf Vekâleti'yle birlikte kaldırıldı ve son Halife Abdül-

mecid Efendi yurt dışına sürgün edildi. Kürtler ise bu yeni durumdan şaşkın ve hayal kırıklığı içindeydiler. Yüzlerce kez söylenen Kürt kimlikleriyle ilgili taleplerinin karşılanacağını beklerken; 1300 yıldır uğruna her türlü fedakârlıkta buldukları İslami değerleri de tartışmaya açılmakta ve İslam hukuku kamusal alandan silinmeye çalışılmaktaydı. Meşhur bir deyimde anlatıldığı gibi 'yorgan kavgası verirken, altlarındaki döşek de gitmişti.' Martin van Bruinessen'e göre:

"Hilafetin kaldırılmasıyla birlikte, Türk-Kürt kardeşliğinin en önemli sembolü ortadan kalkmış oldu. Ankara Hükümeti'ni din dışı olarak suçlamak mümkün hale geldi ki, bu suçlama hükümetin aldığı diğer bazı kararlarla da desteklenir gibi gözüküyordu. Bu argüman, İslam'a kuvvetle bağlı olan Kürtler için diğer herhangi bir argümandan daha etkiliydi."²¹⁶

Bir başka Ortadoğu uzmanı da bu durumu şöyle izah etmektedir:

"Halifeliğin 1924 yılında kaldırılması Osmanlıların Müslüman 'ümme't kavramını zayıflattı... Kürt dini ve aşiretsel liderleri kendi otoritelerini saltanat ve hilafet kurumlarından aldıkları için, bunların ortadan kaldırılması kendilerinin de güncel ve spritüel meşruiyetlerini ortadan kaldırdı. Bunun sonucu olarak da Türkiye Cumhuriyeti Kürt kimliğinin tüm ifadelerini yasakladı... Kürt kimliğine yönelik bu tehdit, Kürtleri birbirleriyle çelişen, bazen tamamen zıt noktalarda bir araya getirerek Cumhuriyet Türkiye'sine yönelik ortak bir mücadelede birleştirdi."²¹⁷

"Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam'a dayalı sosyopolitik düzen, Türkleri ve Kürtleri bir arada tutmuştu. Türkiye'de dinin rolünü zayıflatma çabaları, bu dönemdeki Kürt ayrılıkçılığını teşvik etti."²¹⁸

216 Martin van Bruinessen, a.g.e., s. 281; aktaran: Mustafa Akyol, s. 88.

217 Nader Entessar, *Kurdish Ethnonationalism*, Boulder. CO, Lynne Rienner Publisher, 1992, s. 83; aktaran: Mustafa Akyol, s. 88.

218 Kemal Kirişçi / Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu ve Gelişimi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 120.

"Birçokları gibi David McDowall da, 3 Mart 1924'ün, hilafetin kaldırılmasının bir dönüm noktası olduğu görüşündedir: 'Bu, (Hilafetin kaldırılması) asıl darbe oldu... Bu, Kürtlerin Türklere karşı duyduğu son ideolojik bağı da kopardı. Dini okulların, yani medreselerin ve tekkelerin kapatılması ise, çoğu Kürt için geriye kalan son eğitim kaynağını da ortadan kaldırmış oldu. Türkiye'nin 1912–1922 arasındaki savaş yıllarını aşmasına neden olan Kürtler, bu kez onun düşmanları haline geldiler... Bunlar, dini yönelimli şeyhler ve eski Hamidiye ağalarıydı ki, halifenin savunulmasına samimi olarak inanıyorlardı. Şimdi bu insanlar arasında, onların daha önceden en ufak bir bağlantı kurmayı kabul etmedikleri kişiler, yani Kürt milliyetçileri, bir direniş geliştireceklerdi."²¹⁹

"O Hilafet kurumu ki, dünyanın her yanındaki Müslümanlar onun kuru bir unvana indirgenmiş adı karşısında dahi tazim (hürmet-saygı) göstermeden edemezdi. O Hilafet kurumu ki, ölüsü bile dosta umut, düşmana korku veriyordu. O Hilafet kurumu ki, 1400 yıldan beri başına gelen her türlü kazadan kurtulmayı başarmış ve bugüne kadar gelebilmiş tek dini kurumdu. Haçlılar ve Moğollar bile onu yok etmeyi başaramamışlardı."²²⁰

İlk başlarda Mustafa Kemal, her fırsatta hilafetin lüzumundan bahsetmektedir. Ne olursa olur ve sonradan hilafetin lüzumundan bahseden Paşa gider ve yerine hilafeti kaldırmak için 'gerekirse bazı kellelerin gideceğini' söyleyen Paşa gelir. Bu ani fikir değişikliğine şaşırانlar arasında silah arkadaşı Kazım Karabekir Paşa da vardır:

"Bir gün minberlere kadar çıkıp hilafet makamının kutsiyetinden bahset, herkes boyun eğsin dinlesin, bir gün de ani karar ver, 'Hilafet kaldırılmıştır, halife hudut dışı edilecektir!' de, yine herkes boyun eğsin dinlesin. Bunun gibi bir gün İslam dinini ve Kuran'ı göklere çıkar, bir gün de onları kaldırmaya yürü."²²¹

Cumhuriyet'in ilk Başbakanlarından Rauf Orbay hatıralarında şunları söylemektedir:

219 David McDowall, a. g. e, s. 192; aktaran: Mustafa Akyol s. 88–89

220 Mustafa İslamoğlu, *İslami Hareketler ve Kırımlar Tarihi*, Düşün Yayınları, s. 584.

221 Kazım Karabekir, P. K. s. 256; aktaran: Mustafa İslamoğlu, s. 585

"İsmet Paşa anlaşıldığına göre, Lozan'da İngilizlerle gizli arabuluculuk rolü oynayan İstanbul Yahudi Hahambaşı Haim Naum Efendi'nin telkinleriyle, hilafetin artık ne şekilde olursa olsun, Türkiye'de devamına müsaade edilmeyip, derhal kaldırılması fikrini tamamen benimsemiş bulunuyordu... Daha önce Said Halim Paşa'ya da halifeliği satması teklif edilmiş, o bu teklifi reddetmişti."²²²

Halifeliğin kaldırılmasının Kürtler arasında tepkiyle karşılandığını Uğur Mumcu da belirtir:

"Bozan aşireti reisi Şahin Bey, 15 Nisan 1924'te Halep'te yayımladığı bildiriye 'Süleymaniye dağlarından Karadeniz'e uzanan yirmi milyon Kürt' için isyan çağrısı yapıyordu."²²³

Birçokları tarafından da öne sürüldüğü gibi hilafetin kaldırıldığı 3 Mart 1924 tarihi, Kürt-Türk ilişkilerinde, daha doğru ve gerçekçi bir ifadeyle Kürt-Ankara ilişkilerinde milat oldu. Bu tarihten sonra 'hiçbir şey' eskisi gibi olmadı. Müslüman dindar Kürtler de, milliyetçi-ulusalcı Kürtler de farklı arayışlara girmeye başladılar.

AZADİ CEMİYETİ

Azadi Cemiyeti hakkında birçok spekülasyon olmasına rağmen açık ve net bilgiler azdır. Yine de bu konuyla ilgili en güvenilir bilgiler o dönemde yaşayan ve Kürt hareketi içinde üst seviyede rol alan insanların aktardıklarıdır. Bazı yazarların kaynak ve belge göstermeden dile getirdikleri 'cemiyetin çok planlı ve dış güçlerle de bağlantılı' olduğu yönündeki iddialar abartılıdır.

Eldeki objektif ve güvenilir nakillere göre cemiyet çoğunluğu Osmanlı ordusunda görevli Kürt subaylar ve siyasetçiler tarafından 1923 yılı sonları, 1924 yılı başlarında kurulmuştur. Cemiyetin başkanı Erzurum'da ikamet eden Vartolu Cıbran Aşireti'nin lideri Miralay Halit Bey'di. Miralay Halit Bey, aynı zamanda Şeyh Said Efendi'nin de kayınbiraderiydi.

²²² Feridun Kandemir, *Hatıralar ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay*, s. 96-98; aktaran: Mustafa İslamoğlu, s. 585

²²³ Uğur Mumcu, *Kürt İslam Ayaklanması*, s. 57-58

Miralay Cıbranlı Halid Bey

Kadri Cemilpaşa, Doza Kurdistan adlı eserinde Azadi Cemiyeti ile ilgili şu bilgileri verir:

"Cıbranlı Halit Bey'in başkanlığında kurulan Azadi Cemiyeti'nin diğer üyeleri arasında Bitlis milletvekili Yusuf Ziya, Bitlisli Yüzbaşı İhsan Nuri, Süleymaniyeli Mülazım İsmail Hakkı Şaveys ve Hurşide Hertuyi de vardı. Diyarbakir şubesinin kurucuları ise amcam Kasım Cemilpaşa, oğlu Ekrem Cemilpaşa, ben, Muhammed Efendi (Hacı Ahti-Bave Tujo), Dr. Fuad, Darahini (Genç) teşkilatının kurucusu ise Tayip Ali'ydi. Bazı kaynaklar Azadi Cemiyeti'nin Doğubayazıt şubesi başkanı olarak da Şeyh İbrahim'i (Selahattin Beyazıt'ın dedesi) göstermektedir."

Azadi Cemiyeti üyelerinden Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey'in Hakkâri Beytüşşebap'ta görevde bulunan kardeşi mülazım Rıza'ya çektiği şifreli telgraf kardeşi mülazım (teğmen) Rıza

tarafından yanlış anlaşılınca, Rıza ve arkadaşları İhsan Nuri, Rasim, Hurşid ve Tefvik Cemil askerleriyle birlikte isyan ederek dağa çıktılar.

"Bir müddet sonra bu isyanın planlanan esas isyan olmadığını ve erken harekete geçtiklerini anlayınca askerlerini terhis ederek, önce Suriye'ye, oradan da İngilizlerin elinde bulunan Irak'a geçmek zorunda kaldılar."²²⁴

Cemiyet hakkında Ekrem Cemilpaşa da şunları anlatmaktadır:

"Cıbranlı Halit Bey, Bitlisli Yusuf Ziya Bey ve arkadaşları Lozan Muahedesi'nden sonra Erzurum'da Azadi ismiyle bir gizli siyasi Kürt cemiyeti teşkil etmişlerdi. 1924 senesinin yazında biz Diyarbakir'deki Kürtçüler de bu cemiyetin bir şubesini teşkil ettik. Yekdiğerlerimizle çok sıkı temas ediyordu. Çok hayalperest, çok taşkın olan Yusuf Ziya Bey, arkadaşlara tahakküm ediyordu. Ankara'da Türklere nasıl itimat etmişti bilmem. Mustafa Kemal'in uzun müddet başvekili olan Fethi Bey'le (Okyar) gizlice ittifak etmişti. Kürtler Kürdistan'da, Türkler de Ankara'da ihtilal çıkaracaklardı. Azadi teşkilatı reisi Halit Bey (Cıbranlı Miralay Halit) de herhalde bu adamın oyununa geldi. Yusuf Ziya Bey'le vakitsiz, parasız, silahsız, cephanesiz, arkadaşsız, hazırlıksız, derbeder, perişan oldukları halde 1925 Kürt ihtilaline sebep oldular. Azadi'nin herhalde en mühim şubesi Diyarbakir'di.

Erzurum'da muazzam bir ihtilal hazırlayan liderlerimiz maalessif bizi hiçbir şeyden haberdar etmediler. Bize hiçbir hatt-ı hareket göstermediler. Bizden hiçbir hizmet, hiçbir muavenet (yardım) istemediler."²²⁵

Ekrem Cemilpaşa'nın bütün çıplaklığıyla anlattığı Azadi örgütünün gerçek yapısı budur. Yusuf Ziya Bey'in kardeşi Mülazım Rıza'ya çektiği zamansız ve yanlış anlaşılın telgraf sonrası yaşanan isyan hareketi Ankara'yı harekete geçirir. Uzun bir müddettir olayları takip eden ve yakın zamanda ziyaret ettiği Erzurum'da Cıbranlı Halit Bey'le de görüşen Mustafa Kemal, yine Erzurum'da

224 Zınar Silopi (Kadri Cemilpaşa), *Doza Kurdistan*, Weşanen Bir, s. 77-78

225 Ekrem Cemilpaşa, *Muhtasar Hayatım*, Beybun Yayınları, s. 54

görüştüğü ve kendisine sürekli olarak raporlar gönderen Cıbranlı Halit Bey'in amcası oğlu ve aynı zamanda kız kardeşinin kocası Binbaşı Kasım Bey vasıtasıyla örgüt içindeki gelişmelerden haberdar olmaktadır. Hükümetin emriyle Miralay Cıbranlı Halit Bey, Yusuf Ziya Bey ve Motkili Hacı Musa Bey tutuklanarak Bitlis cezaevine konulurlar. Cıbranlı Halit Bey'in 24 Aralık 1924'te tutuklandığı belirtilmektedir. Kısa bir muhakemeden sonra Halit Bey ve Yusuf Ziya Bey alelacele idam edilirler. Bitlis'teki mahkeme Şeyh Said Efendi ve Hasenan aşiret reisi Halit Bey'i ifade vermek üzere mahkemeye çağırır. Ancak Şeyh Said Efendi hastalık ve yaşlılığını gerekçe göstererek daha sonra ifade verebileceğini bildirir ve mahkemeye gitmez. Tüm bu olaylar 1924'ün son ayları ile 1925'in ilk ayında cereyan eder.

Bazı kaynaklarda Azadi örgütünün, yaptığı toplantı sonrası Şeyh Said'i örgütün başkanlığına getirdiği belirtiliyorsa da bu konuda derli toplu bir toplantı ve karar tespit edilememiştir. Cıbranlı Halit Bey ve Bitlisli Yusuf Ziya Bey'in henüz Şeyh Said Efendi'nin başkaldırısı başlamadan birkaç ay evvel tutuklanmaları isyan ile organik bağları olduğu iddiasını zayıflatmaktadır. Tüm kaynaklar bölgede karların eridiği Nisan, Mayıs aylarında bir başkaldırı hareketi düşünüldüğünü, ancak derli toplu bir planlama ve irtibatın olmadığını belirtmektedir.

Cıbranlı Halit Bey'in Şeyh Said'in kayınbiraderi olması nedeniyle ikilinin yer yer görüşmeleri ve birbirlerinin fikirlerinden haberdar olmaları normaldir. Yine bu dönemde Şeyh Said'in en büyük oğlu, âlim ve müderris Ali Rıza Efendi sahibi oldukları büyük koyun sürülerini Halep'te sattıktan sonra İstanbul'a giderek 12 Aralık 1924 günü Seyyid Abdülkadir Efendi ile görüşür. Anlaşıldığı kadarı ile Cumhuriyet'in bu ilk bir iki yılında yeni rejimden rahatsız olan herkes birbiriyle görüşüp durumu tartışmakta, ancak aralarında ciddi bir bağlantı ve teşkilatlanma bulunmamaktadır. Olaylardan ve olaylara şahit olan lider seviyesindeki şahısların anlattıklarından anlaşılan budur. Bu dönemde İslamcı Kürtlerle ulusalcı Kürtler arasında da bir yakınlaşma görülmektedir.

ŞEYH SAİD AYAKLANMASI

Şeyh Said ayaklanması Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki en büyük başkaldırı hareketidir. Başkaldırıya adını veren Şeyh Said, Erzurum'un Hınıs ilçesi Kolhisar köyünde ikamet etmekte olan bir Nakşibendî şeyhidir. Dedesi Palu'da türbesi bulunan Şeyh Ali Septi Efendi'dir. Aslen Savur ile Bismil arasında bulunan -günümüzde Mardin ilinin Savur ilçesine bağlı -Çılsütun (Kırkdirek) köyünden olan Ali Septi Efendi dini eğitimini Şam'da tamamlar, Mevlana Halid-i Bağdadi'nin Nakşibendî tarikatına intisap ederek şeyh olur. Sırasıyla, önce Diyarbakır'ın Lice-Hani ilçelerinin kuzeyindeki Serde köyüne, sonra Palu'nun Erek köyüne, oradan da yine Palu'nun Kelhasi köyüne yerleşir. Dört oğlundan biri olan Şeyh Mahmud, Hınıs'ın Kolhisar köyüne gider. Şeyh Said, Şeyh Mahmud'un yedi oğlunun en büyüğüdür.

Azadi Cemiyeti liderleri Cıbranlı Halit Bey ve Yusuf Ziya Beylerin tutuklanmaları Şeyh Said'i de endişelendirir. Şeyh Bitlis Askeri Mahkemesi'nden gönderilen celpnameye icabet etmez, 22 Aralık 1924 günü köyüne yakın Hınıs ilçe merkezine giderek ifadesini orada verir. 27 Aralık günü yola çıkar. Hınıs müftüsü olan kardeşi Bahaeddin Efendi ile ağabeyi Şeyh Said arasında şöyle bir konuşma geçer:

"Keko, sen yapılan bu inkılâpları kabul etmediğini söylüyor ve 'Ben Hazreti Muhammed'in ümmetine mensup bir âlim olarak, İslam'ı saf dışı eden bu harekete karşı sessiz kalamam. Çünkü yarın ruz-i cezada Allah'a, Resulü'ne ne yüze bakaçağım, ne cevap vereceğim?' diyorsun, fakat bu millet olgunlaşmamış, birlik sağlanamadığından neticeye varmaz. Sen en iyisi gel, biz buradan hicret edip Türkiye'yi terk edelim' deyince, Şeyh Said Efendi kardeşi Şeyh Bahaeddin'e kızıyor ve diyor ki: 'Bahaeddin, Bahaeddin! Ben bu işe elimdeki tek değnekle de olsa karşı çıkacağım.'"²²⁶

4 Ocak 1925 tarihinde Şuşar'ın Gökoğlan bucağının Kırıkhan köyünde kendisini ziyarete gelen bölge eşrafıyla bir toplantı yapar ve Arapça olarak aşağıdaki fetvayı kaleme alır:

226 Abdülmelik Fırat, Dava Dergisi, Temmuz 1991, sayı 16, s. 16.

"Kurulduğu günden beri din-i mübin-i Ahmedi'nin temellerini yıkmaya çalışan Türk Cumhuriyeti Reisi Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Kuran'ın ahkâmına aykırı hareket ederek, Allah ve peygamberi inkâr ettikleri ve Halife-i İslam'ı sürdükleri için gayri meşru olan bu idarenin yıkılmasının bütün İslamlar üzerine farz olduğunu, Cumhuriyet'in başında bulunanların ve Cumhuriyet'e tabi olanların mal ve canlarının şeriat-ı gara-yı Ahmediyye'ye göre helal olduğu'...

Şeyh Said, bu fetvayı bitirdikten sonra meclise dönerek, 'dinsiz yönetimin' varlığına karşı yapılacak bu cihadın Saadet Asrında yapılmış gazalardan daha önemli ve ecirli olduğu, cennetin cihad ve şehadet sayesinde tüm muvahhidlerin ayaklarına geldiği, birkaç günlük fani dünyada zelil, şerefsiz ve kâfir olarak yaşamaktansa, din ve Allah yolunda ölmenin daha hayırlı olduğu yolunda kısa ve coşturucu bir konuşma yapar.

Aynı gün öteden beri yöredeki Sünni Cıbran aşireti ile kavgalı Alevi Hormek aşireti reisleri Halil Veli ve Haydar Ağalara mücadelesinde kendisine destek olup katılmaları için mektup yazar."²²⁷

Şeyh Said 6 Ocak 1925'te Karlıova'nın Kanereş, 8 Ocak'ta Melekân, 9 Ocak'ta Çapakçur'un (Bingöl) Çan köyüne giderek Şeyh Mustafa'ya konuk olur. 12 Ocak'ta kabile Çapakçur (Bingöl) merkezine, bir gün sonra da Sirmsor köyüne varır. Burada bölgenin tüm âlim, şeyh ve ağaları Şeyh Said'i ziyarete gelerek biat ederler. Her uğradığı yerde kendisine yüzlerce atlı iltihak etmekte, kabile günden güne büyüyüp küçük bir ordu halini almaktadır. Oğlu Ali Rıza'nın Halep'e götürdüğü sürüye karşılık Suriye'den getirdiği beş bin altını kafilenin ikmal ve iaşesine tahsis eder. Ayrıca uğradığı her yerde halk, mallarının zekat ve öşürlerini getirip Şeyh Said'e teslim eder.

15 Ocak'ta Darahini (Genç) vilayet merkezine girer ve burada bir hafta kalır. 21 Ocak'ta Lice'ye, 25 Ocak'ta ise Hani'ye varır, Salih Bey'e misafir olur. 5 Şubat günü Hani'den ayrılır ve 8 Şubat günü kardeşi Abdürrahim Efendi'nin ikamet etmekte olduğu Piran'a (Dicle) ulaşır. Kendini karşılamaya gelen kalabalığa şu konuşmayı yapar:

²²⁷ Mustafa İslamoğlu, *İslami Hareketler ve Kıyımlar Tarihi*, s. 608–609

"Medreseler kapandı. Şer'iyye ve Evkaf Bakanlığı kaldırıldı. Medreseler milli eğitime bağlandı. Gazetelerde bir kısım dinsiz yazarlar dine hakaret etmeye, peygamberimize dil uzatmaya cüret ediyorlar. Ben bugün elimden gelse bizzat cihada başlar, dinin yükselmesine gayret ederim."

Şeyh Said'den birkaç saat sonra teğmenler Mustafa ve Hasan Hüsnü komutasındaki bir jandarma müfrezesi köye girerek Şeyh'in misafir olduğu düğün evini kuşatır ve düğünde bulunan birkaç mahkûmun kendilerine teslim edilmesini isterler. Şeyh müfreze komutanına haber yollar: 'İstedığınız adamlar benim yanındadır. Şimdi bunları yakalarsanız benim şeref ve haysiyetimi çiğnemiş olursunuz. Hükümetin kolu uzundur. Bu suçluları istediği zaman yakalayabilir.' Şeyh'in kardeşi Abdürrahim Efendi de devreye girer ve en azından düğün bitip adamlar evden çıktıktan sonra müdahale etmelerini söyler. Jandarmalar adamları almakta ısrar edince tartışma çıkar ve iş çatışmaya dönüşür. Jandarmalardan ölen ve yaralananlar olur. Çıkan bu olaylardan sonra Şeyh Said Efendi, Piran'ı terk ederek Hani'ye hareket eder.

Olay çok kısa bir zamanda çoğu, Şeyh Said'in müritleri olan tüm çevre halkı tarafından duyulur. Piran'da Şeyh Said'in arzusu dışında jandarmalarla çatışan kardeşi Şeyh Abdürrahim'den sonra bir diğer kardeşi Şeyh Tahir Efendi de Lice postahanesini basar. Hızla gelişen olaylar kısa zamanda bir halk ayaklanmasına dönüşür. Şeyh Said Efendi, 14 Şubat günü sayıları on bin kişiye ulaşan bir toplulukta Darahini'ye (Genç) girer. Fakih Hasan Efendi, Darahini Valiliği'ne atanır.

Bundan sonraki günlerde Gökdereli Şeyh Şerif komutasındaki kuvvetler, Çapakçur (Bingöl) ve Elazığ'ı; Melekanlı Şeyh Abdullah Muş'u; Şeyh Abdürrahim Maden, Ergani ve Piran'ı; Şeyh Eyüp (Urfa milletvekili Eyüp Cenap Gülpınar'ın dedesi) ise Siverek'i ele geçirir. Bizzat Şeyh Said Efendi'nin komuta ettiği kuvvetler ise Diyarbakır üzerine yürür. 7 Mart'ı 8 Mart'a bağlayan gece Şeyh'in kuvvetleri Diyarbakır'a saldırır. Sabaha kadar süren çatışmalar sonunda başarılı olamayarak geri çekilmek zorunda kalırlar.

Diyarbakır'ın bütün çabalara rağmen alınamaması, isyanın seyrini değiştirir. Gün geçtikçe inisiyatifi ele geçiren hükümet kuvvetleri, Şeyh'in elinde olan şehir ve kasabaları birer birer geri alır. Şeyh Said ve yanındakiler İran'a geçmeye karar verirler. Bu istikamette Muş'ta Murat Nehri'ni geçmeye çalışırlarken 15 Nisan 1925 günü Abdurrahman Paşa köprüsünde bacanağı Cıbranlı Binbaşı Kasım ve akrabaları tarafından teslim alınır ve hükümet kuvvetlerine teslim edilir.

Şeyh Said Efendi, 5 Mayıs 1925 günü Diyarbakır'a getirilir. Diyarbakır'da kurulan İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan Şeyh Said'le birlikte toplam 47 kişi 28 Haziran'ı 29 Haziran'a bağlayan gece idam edilir. Hevedanlı Kamışlı Şeyhi Şemseddin'in (Diyarbakır eski milletvekili Eşref Cengiz'in dedesi) kız kardeşi, kardeşinin cenazesini almayı başarır, diğer 46 kişi Diyarbakır Dağ Kapı Meydanı'ndaki orduevi ile sonradan Yenişehir sineması olan halkevinin köşesine dini vecibeler yerine getirilmeden topluca gömülürler.

Ayaklanmanın patlak verdiği 8 Şubat 1925'ten bugüne değin isyanın İslamcı-dinci-şeriatçı bir kıyam hareketi mi; yoksa milliyetçi-ulusalcı bir Kürt ayaklanması mı olduğu tartışılmaktadır. İslami kesim de ulusalcı-milliyetçi Kürt çevreleri de hadiseleleri kendilerine göre anlatmakta ve diğer yanını 'yok saymaktadır'.

İşin bir diğer ilginç yanı ise, birbiriyle çelişir izah ve yaklaşımları isyan döneminin Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri ile 'resmi tarih sözcüleri'nin de göstermiş olmalarıdır. Dönemin Ankara hükümeti Şeyh Said hadisesini, Türkiye'nin iç kamuoyuna Kürtçü ve bölücü bir başkaldırı olarak takdim ederken; Türkiye dışına, Batılı devletlere ise, dinci-şeriatçı, gerici bir karşı devrim hareketi olarak lanse etmiştir. Hükümet bu politika ile Türkiye kamuoyuna Kürtçü-bölücü bir isyan olarak empoze ettiği hareketin Türkiye'nin diğer bölgelerinden, İslami grup ve cemaatlerden destek almasını engellemeye çalışmıştır. Şeyh Said'in dini kişiliği, Nakşibendî tarikatına mensup olması ve isyanın İslami yönünün bilinmesi halinde Şeyh Said ve arkadaşlarının Türkiye'nin batısındaki İslami çevrelerin de desteğini alarak hareketlerini

genişletmelerinden, başarılı olmalarından endişe edilmiştir. Aynı şekilde hadisenin etnik bir başkaldırı olarak bilinmesi halinde dış devletlerin isyana destek verebileceklerinden endişe edilmiştir. Onun içindir ki Şeyh Said hadisesinde resmi söylem içeriye başka, dışarıya başka açıklamalar yapmıştır.

Değişik kaynaklarda Şeyh Said hareketinin seyri, olayların şekli, başkaldırıya katılan ve katılmayan şahıs ve aşiretlerin isimleri ile ilgili ayrıntılı bilgiler vardır. Burada yapmak istediğimiz, başkaldırının ayrıntılı tarihini anlatmak değildir. Asıl yapılması gereken, bu hadiseden sonra tüm bir Cumhuriyet tarihine damgasını vuran gelişmelerin sebep, sonuç ve en önemlisi amaçlarına ışık tutabilmektir. Açıklıkla sorulması ve objektif cevaplar alınması gereken birçok soru vardır. Bu soruları sırayla sormaya başlayabiliriz:

1. Şeyh Said hareketinin ana karakteri 'dini' mi, yoksa 'milli' midir? Daha açık bir ifadeyle İslami midir, ulusalcı-milliyetçi bir Kürt ayaklanması mıdır? Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet sonrası süreçleri incelediğimizde Kürtler arasında İslami endişelerden doğan rahatsızlıkların da, Mustafa Kemal'in taahhütlerinden dolayı beklenti içinde oldukları Kürt haklarının verilmeyişinden doğan rahatsızlıkların da en üst noktada olduğu görülür. Bu rahatsızlıklar doğrultusunda İslamcı Kürtlerin de milliyetçi Kürtlerin de arayış ve örgütlenme çabaları içinde oldukları açıktır. Ancak isyan bu örgütlenmeler tamamlanmadan patlamıştır. İsyanın en önemli nedenlerinden biri hilafetin kaldırılmasıdır. 'Hadimul Mücahidin Muhammed Said Nakşibendî' imzasıyla dağıttığı bildirilerin birinde Şeyh Said bu rahatsızlığını şöyle ifade etmektedir:

"Halife sizi bekliyor. Hilafetsiz Müslümanlık olmaz. Hiçbir halife memleketinden çıkarılmaz. Şiarınız dindir, şeriat isteyiniz! Şimdiki hükümet, mütemadiyen dinsizlik neşretmektedir. Kadınlar çıplaktır. Mekteplerde dinsizlik ilerliyor."²²⁸

228 Mustafa İslamoğlu, a. g. e, s. 586

Şeyh Said mahkemeye çıkarılmayı bekliyor.

İslamcı Kürtler, İstanbul ve Ankara'daki Mustafa Kemal ve yeni rejim karşıtı İslamcı Türklerle de irtibat halinde olup, gelişmeleri ve basında yazılanları takip etmektedirler. Şeyh Said Efendi, Diyarbakir İstiklal Mahkemesi'ndeki ifadelerinde bu durumu şöyle anlatır:

"Bazı risaleler gördüm, Ahmet Cevdet mi, Abdullah Cevdet mi bilmiyorum; bir risale gördüm. Mesala Sebilürreşad'da

görüyoruz ki 'Musa mağrur iken, İsa meşhur iken, Muhammed emin iken bunlar birer din çıkarmışlar, bu kadar ukala (akıllı adam) bir din çıkaramazlar mı?' gibi şeyler okur, canımız sıkılırdı. Sebilürreşad'da yazıyordu ki İzmit muharriri Kılıçzade Hakkı, Fahr-i Kâinat Efendimiz hakkında itale-i lisanda bulunmuştur. Hasan Fehmi namında bir müftü mahkemeye müracaat etmiş, yüz lira caza-i naktiye mahkûm edilmiş, sonra Temyiz Mahkemesi ise beraat ettirmiş. Mesala Meşihat-ı İslamiye'yi şimdi kız mektebi yapmışlar. Talibattan (öğrencilerden) birisi piyano çalmış, biri de keman çalmış, sabahlara kadar müsamere yapmışlar, bunları okuyunca müteessir oluyorduk. Muş Mebusu İlyas Sami ve iki kişi bir kitap çıkarmışlar 'Reddiye' diye, 'müçtehitler, zaman-ı sabıkta hulefanın dalkavukluğunu yapmışlar' bu da canımızı sıktı. Sebilürreşad'ın her nüshasında bir şey vardı ve benim üzerimde tesirat ika ediyordu. Farmasonluğu tarif ediyordu... Hükümet İslamiyet'ten ayrılıyor, İstanbul'da Beyoğlu'nda bazı İslam kızları şapka ile geziyorlar... Abdullah Cevdet, İctihad Dergisinde yazdığı bir yazıda neslin düzelmesi için Macaristan'dan damızlık (erkek) getirilmesini istiyordu. Ben cibilliyet-i İslamiyemle (İslami özelliğimle) mahzun oluyordum... Şeriat ahkâmının hükümetimiz tarafından uygulanmasını sağlamak düşüncesi benim kafamda bir fikir ve gönlümde yatan bir arzuydu... Bizim hadiseye katılmaktan maksadımız, şeriat hükümlerinin uygulanmasını, rica yoluyla hükümete arz etmekte... İmam şeriat ahkâmını icra etmezse, bu ayaklanmanın meşruluğuna, cevazına delildir...

İçki yasağı uygulayacaktım. Orada kısas uygulayacak, kadınları açık gezdirmeyecektim."²²⁹

Şeyh Said, bu fikirlerini sadece mahkeme esnasında değil, isyan henüz devam ederken de hemen her fırsatta dile getirmiş, bunun yanında Ankara ile bir 'açık kapı' bırakmaya dikkat etmiştir. Lice'de esir süvari kaymakamı Cemil Bey'e Mürsel Paşa'ya hitaben bir mektup yazdığını ve bunda maksadının şeriat olduğunu, elbirliği ile dinin ihyasına çalışmak gerektiğini belirtmiş, ancak mektubun yerine ulaşıp ulaşmadığını bilmediğini söylemiştir.

229 Mustafa İslamoğlu, a.g.e., s. 585-650; Ahmet Süreyya Örgüevren, Şeyh Said İsyanı, Dünya Gazetesi, 14 Haziran 1957.

Ankara hükümetinin şeriat taleplerini reddetmesi halinde ne yapacağı sorulduğunda ise, ‘ya bağımsızlık ilan edecek, ya da göç (hicret) edecektik’ demiştir.²³⁰

Şeyh Said gerek başkaldırı döneminde yaptığı konuşmalar ve yayınladığı bildirilerde ve gerekse Diyarbakır’daki mahkeme süresince verdiği ifadelerde başkaldırısına sebep olarak İslami endişe ve hassasiyetlerini göstermiştir. Şeyh, sürekli olarak yeni Cumhuriyet rejiminin uygulamalarını İslami hükümlere muhalif olarak değerlendirdiğini, hilafetin kaldırılmasının yanlış olduğunu ve sadece bu sebeplerle harekete geçtiğini belirtmiş; Kürtlük ve Kürdistan’la ilgili bir neden ve talep ileri sürmemiştir. İlginç olan bir diğer şey ise Şeyh Said Efendi’nin mahkeme esnasında İslam karşıtı söylemlerinden dolayı birkaç kez suçladığı Dr. Abdullah Cevdet’in (Arapkir 1869 - İstanbul 1932) de Kürt olmasıdır. Üstelik Dr. Abdullah Cevdet bir dönem milliyetçi Kürt faaliyetlerine de destek vermiş biridir.

Şeyh Said başkaldırısında en önde Şeyh Said Efendi gözükmüyor olsa da en önemli simalar Şeyh’in en büyük oğlu Ali Rıza Efendi ile Diyarbakır Hanısalı Salih Bey’dir (1873–1925). Ali Rıza Efendi hükümet kuvvetlerince yakalanamadığı ve bir kısım akrabalarıyla beraber İran üzerinden Irak’a geçmeyi başardığı için mahkeme zabıtlarında kendi ağzından bilgiler yoktur. Ne yazık ki hatıralarını da yazmamıştır. Ancak yeğeni ve aynı zamanda damadı olan Erzurum eski milletvekili Abdülmelik Fırat bu hatıraların ‘yaşayan kitabı’ gibidir. Üç dönem milletvekilliği yapan oğlu Fuat Fırat da hayattadır.

Ali Rıza Efendi, kendisini tanıyan herkesin kişiliğinden saygıyla bahsettiği ve ölünceye kadar da İslami kimliğini özenle muhafaza etmiş bir âlimdir. Ünlü Kürt şairi Cegerxwin, Kürt ulusalcılarından Liceli Fehmi Bilal’in Ali Rıza Efendi’nin dindarlığından nasıl rahatsızlık duyduğunu şöyle anlatmaktadır:

"Ali Rıza Efendi ve Liceli Fehmi Bilal, Şeyh Said olayından sonra sığındıkları Irak’ta Seyyid Taha’nın (2. Seyyid Taha) yanında uzun süre misafir kaldılar. İlk günler geçtikten sonra

230 Mustafa İslamoğlu, a. g. e, s. 647.

yemekler sıradanlaştı. Bu durumdan şikâyet eden Fehmi Bilal 'Neden hep mercimek çorbası veriyorlar?' diye şikâyet edince Ali Rıza Efendi 'Yıllardır buradayız. Her gün bizi misafir gibi ağırlayamazlar' diye azarladı. Bunun üzerine Fehmi Bilal 'Zaten senle babanın sofiliği bizi bu hale koydu. Üzerimizde uçaklar dolaşırken baban, 'Haydi kalkın namazımızı cemaatle kılalım derdi' diyerek Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza Efendi'ye tepki gösterdi."²³¹

Hanili Salih Bey, kökeni Abbasilere kadar dayanan, bölgede beylik yapmış bir ailenin çok iyi eğitim görmüş bir ferdidir. (Torunu Ferit Bora 1987-1991 yılları arasında DYP, 1995-1999 yılları arasında Erbakan'ın Fazilet Partisi'nden milletvekilliği yaptı.) Bizzat mahkeme zabıtlarında da ifade edildiği gibi Türkçe, Arapça, Farsça, Kürtçe, Zazaca, biraz Fransızca ve İngilizce bilmektedir. Mahkemede 'İngilizceyi bir Ermeni mualliminden biraz okudum, ancak konuşamam' şeklinde beyanı vardır. Çağının tüm fikri, edebi ve siyasi tartışmalarını yakından takip eden, bir dönem hemşehrisi Ziya Gökalp'le yakın arkadaş olan, sonraları Ziya Gökalp'in Türkçü ve Turancı fikirleri benimsemesiyle onunla yolunu ayırarak şiddetli tartışmalara giren biridir. Ziya Gökalp'in hece vezniyle ve arı bir Türkçe ile yazdığı ve sonları hep, 'gözlerimi kaparım, vazifemi yaparım' dizeleriyle biten şiiri-ne karşılık olarak aynı vezin ve arı bir Türkçe ile yazdığı hicviyesi meşhurdur:

BİR İTTİHADÇININ AĞZINDAN

*İttihadın oğluyum
Gayri anam babam yok
Cemiyet âmâlini
Yürütmeye borçluyum
Ne buyursa yaparım
Haklı haksız emrine
Körükörüne taparım*

231 Cegerxwin, *Hayat Hikâyem*, Evrensel Basım Yayınları, s. 183

Bu hususta hayâm yok
Severim her hâlini
Hattâ anın uğruna
İmanım bulunmazsa
“Gözlerimi kaparım ”
Vicdanımı satarım.
Atillâ büyük babam
Hiçbir zaman unutmam
-Tahribatla anarşi-
Babamın yadigârı
Hep insanlara karşı
Ruhumda var intikam
Anı asla uyutmam
Uğradığım yerleri
Yakar “Turan” yaparım
Başka işim olmazsa
Yani mamüreleri
“Gözlerimi kaparım”
Yakıp viran yaparım.
Amucem Timuçin’in
Kanunumdur yarası
Türkçülük ayininin
İşte odur esası
Hatırımdan çıkmıyor
“Karakurum” yaylası
Dimağımı sarsıyor
Hele “Kızilelma”da
Cihangirlik hülyası
Aklımı çıldırtıyor
Yağmacılık sevdası
Mümkün ise rüyada
Uyanıkken olmazsa
“Gözlerimi kaparım”
Cihangirlik yaparım.

“Ergenekon” dur benim
Asıl ana vatanım
Orada tahtım, tacım
Derneğim, kurultayım
Ben anda bir kalfayım
Sanmayın ki dilmacım
Han oğlu Han Giray’ım
İman eden olursa
Jön Türklere yalvacım
Münkirler bulunmazsa
“Gözlerimi kaparım”
Peygamberlik satarım.

Geçmişlerim, ecdadım
Hep kahraman gürbüzler
Hulâgular, Oğuzlar
Nümünedir meydanda
Yakutlarla Tunguzlar
Kendimi Türk sanırım
Neden söylenmez adım
Ben de bu son zamanda
Bir inkılâp yaparım
Hem bir şan kazanırım
Hem bir külâh kaparım
İstediğim olmazsa
“Gözlerimi kaparım”
Avrupa’ya kaçırım
O da ele girmezse
Malta’ya can atarım
Yan gelir de yatarım.

Hanili Salih Bey kadılık ve müftülük görevlerinde bulunmuş biridir, en son vazifesi Maden Müftülüğü’nden yeni uygulamala-

rı kabul etmediğinden dolayı kendi isteği ile ayrılmıştır. Meşrutiyet sonrası İttihatçıların gerçek yüzlerinin ortaya çıkması üzerine Namık Kemal'in:

*'Ne efsunkâr imişsin ey didar-ı hürriyet
Esir-i aşkın olduk, gerçi kurtulduk esaretten'*

mısrasına nazire olarak tamamı 112 beyit olan bir şiir yazar. Şiirin bazı mısraları şöyledir:

MEVLİD-İ HÜRRİYET

*Görünce Jönleri gümrah-i minhâc-i hürriyetten
Emin olduk ki artık hayr umulmaz bu hükümetten
Yerinde sevgili hürriyetin yeller eser eyvah
Eser yoktur adaletten, müsavattan, uhuvvetten
Vücudu yok imiş medlulu meşrutiyetin güya
İbaretmiş o da anka gibi sade şöhretten
Yaşa binler yaşa ey lafz-i bi-ma'na-i hürriyet
Ne efsunkâr imişsin ah ey gaddar-i hürriyet
Ayrırdın milleti cebrin ile cüz'i iradetten
Temeddün namına hep hüsn-i ahlâkı feda ettik
Tecerrüt eyledik her bir faziletten, meziyetten.*

İdam edilmeden önce kaleme aldığı gazel ise şöyledir:

GAZEL

*Gerçi enzâr-i ahibbadan dahi dur olmuşuz
Rahmet-i mevlaya yaklaşmakla mesrür olmuşuz
Bu dünyada müflis u hane harap olduksa da
Bu harabat ile biz ma'nada ma'mür olmuşuz
Kul bizi zülm ile mücazat etse perva etmeyiz
Şüphemiz yoktur ki indallahta me'cür olmuşuz
Ehl-i Hakkız korkmayız i'damiden ber dariden
Çünkü te'yid-i ilâhi ile Mansur olmuşuz
SALİH'im, ehl-i salâh'im, dine can kıldım fedâ
Lütf-i hakla teşnegâne ab-ı Kevser olmuşuz.*

Hanili Salih Bey, idam edileceği son dakikaya kadar cesaret ve metanetini korumuş, idama gitmekte olan arkadaşlarına da inançlı ve dik durmalarını söyleyerek moral vermiştir. İdam seh-pasına yürürken, ünlü divan şairi Urfalı Nabi'nin şu beytini irticalen söylediği nakledilir:

*“Kimdir bizi men eyleyecek baş-ı cinandan?
Hane bizim miras-ı pederdir, gideriz biz.”
(Cennet başına girmekten bizi alıkoyacak olan kimdir?
Cennet bize babadan kalmış bir miras gibidir.)*

Hanili Salih Bey'in mahkeme süresince verdiği ifadeler de Şeyh Said Efendi ile aynı doğrultudadır:

“Maksat bizim bu havalide dinden ibarettir. Evvel emirde medreselerin seddi (kapatılması), ahalinin zihnini hırpaladı. Bizim bu havalide her köyde bir medrese bulunur, iaşe ede-rier, beş on talebe de bulunur. Medarisin seddi emri verilince her tarafta sui tesir yaptı, dinlerini öğretmek men olunca teessür başladı. Hukuk-u Aile Kanunu (Medeni Kanun) ve ila ahir değişti. Galeyan arttı... Başka bir saik (neden) katiyen yoktur, bu teessür (üzüntü) bende daha ziyade idi. Hükümet dine ait şeylere müsaadekar bulunsun diyordum.²³²

Mahkeme reisinin ‘Siz müçtehit misiniz?’ sorusuna Şeyh Said Efendi ‘Hayır, müçtehit değilim. İslami kuralların hepsi değil ama bir kısmı bırakılmıştı, ben öyle anladım’ demiş. Hâkimin ‘Kürdistan Krallığı yapacaktınız, öyle mi?’ sorusuna ise ‘Krallık falan bizim niyetimizde yoktu. Amacımız şeriat ahkâmını uygulamaktı. Ben ne başkanlık kabul ederim ne de elimden gelirdi’ diye cevap vermiştir.²³³

Tüm harekât boyunca Şeyh Said önceleri ‘Emir’ül Mücahidin’ unvanını kullanırken daha sonra tebliğ ve mektuplarında ‘Hadim’ul Mücahidin’ (Mücahitlerin Hizmetkârı) imzasını kullanmıştır. Şeyh Sad’in idama giderkenki tavrı da arkadaşı Hanili Salih Bey gibidir:

232 Şevket Beysanoğlu, a. g. e., c. 3, s. 979

233 Mustafa İslamoğlu, a. g. e, s. 654

"Şeyh gecenin kucığında idam sehпасına yürürken, biraz ötesinde idamları seyre gelen İstiklal Mahkemesi'nin Ankara nezdindeki gizli reisi Ali Saib'i (Ali Saib Ursavaş aslen Kerküklü bir Kürttü) fark etti. Yavaşça başını çevirir ve dudaklarından dökülen şu sözler, gecenin yanağında bir tokat gibi şaklar: 'Mahşer günü seninle hesaplaşacağız. Boynuzsuz keçinin ahını boynuzludan alırlar.' Şeyhe idam gömleğini giydirdiler. Dudakları belli belirsiz hareket ediyordu. Yaşından beklenmeyecek bir çeviklikle darağacına doğru yürüdü. Sephaya geldiğinde Son Saat Gazetesi'nin özel muhabirinin, hatıra olsun diye uzattığı deftere, Mekke müşriklerince asılan ilk şehit Hubeyb'in 'Eğer Allah ve din için kavga vermişsem, basit dallarda asılmaktan perva etmem' anlamındaki şu Arapça beyti yazacak kadar serinkanlı ve mütevekkildi:

Velaubali bi-salbi ala cüzui-r-reddi
Lev kane masrai fillahi fiddin.'

Muhammed Said Palevi El Amedi,
28 Haziran1925, saat 02.30

Şeyh Said'in idama giderken 'Mahşer günü seninle hesaplaşacağız' dediği Ali Saib'le hesaplaşması, "Allah'ın işine bakınız ki, mahşere bile kalmadan, daha dünyada başlamış, Ali Saib'in akıbeti pek feci olmuştur. Başkalarına yüklemek istediği suikastla kendisi suçlanarak zindana atılacak, orada zulümlerinin cezasını çekecek, bir böcek ayağını sokacak, zehirlenecek, bacağı kesilecek, 'Kelle açık arttırmasında' mazlum halktan çaldığı altınları da bitirerek, sonra zillet ve sefalet içinde ölecektir."²³⁴

Şeyh Said Efendi ve Hanili Salih Beylerin bizzat kendi ifadelerinden de açıkça anlaşıldığı gibi isyanın ana karakteri dini ve İslamidir. Bu durum açıklığa kavuştuktan sonra artık şu soru sorulabilir: İsyanın 'Kürt yanı' ne kadardır?

2. Şeyh Said İsyanı'nın 'Kürt yanı ne kadardır?' sorusu başkaldırının bütün yönleri ile anlaşılabilmesi için zorunlu bir sorudur. Konuyu incelerken Azadi örgütünün ne zaman, nerede, kimler tarafından ve ne amaçla kurulduğunu belirtmiştik. Erzurum'da

234 Sebilürreşad, 18 Haziran 1962, c. 14, sayı 337, s. 186.

Miralay Cıbranlı Halit Bey ve Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey'in kurdukları örgütün bağımsız bir Kürdistan hedefinde olduğu ve bu hedefi gerçekleştirmek için bazı temaslar ve toplantılar yaptığı birçok kaynakta belirtilmektedir.

Şeyh Said'in, kayınbiraderi Cıbranlı Halit Bey'le dönem dönem görüştüğü ve fikirlerinden haberdar olduğu bizzat kendisinin mahkemede verdiği ifadelerden anlaşılmaktadır. Şeyh Said, ifadelerinde Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey'i de tanıdığını, onunla görüştüğünü, ancak fikirlerine katılmadığını beyan etmektedir:

"Yusuf Ziya'yı tanırım, bana gelmişti. Ramazan'da idi. Bitlisli Haydar Efendi, Yusuf Ziya Bey'in Muşlu Reşit Bey'le ziyarete geldiğini söyledi. Yusuf Ziya Bey, Bitlis mebusu oldu, onu orada öğrendim. Birkaç saat kaldılar, çay içip gittiler. Bir müddet sonra bahar eyyamı idi. Hınıs'a gelmişti, benim köyüme misafir geldi, orada açtı, dedi ki 'bir Kürdistan Hükümeti teşkil etmek üzereyiz.' Bu muhaldir (imkânsızdır) dedim, fikrim bunu kabul edemiyordu, sonra Erzurum'a gitti."²³⁵

Araştırılması gereken diğer bir nokta da 'Bağımsız Kürdistan' kurma fikrinde olan Azadi Örgütü'nün aynı fikirdeki diğer Kürtlerle ilişkileridir. Azadi Örgütü Başkanı Cıbranlı Halit Bey'in İstanbul'daki Kürtlerle, Bedirhaniler ve Baban Ailesi fertleriyle ciddi bir diyaloguna ve irtibatına rastlanmamaktadır. Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey ise örgütün Diyarbakir şubesi mensuplarından ve ulusalcı Kürtlerin en ünlülerinden olan Ekrem Cemilpaşa tarafından 'çok taşkın ve çok hayalperest biri' olarak tanıtılmaktadır.²³⁶

Yusuf Ziya Bey'in henüz hazırlık safhasında olan isyan ile ilgili olarak Hakkâri Beytüşşebap'ta görevli subay kardeşine şifreli bir telgraf çekmesi ve kardeşinin diğer Kürt subaylarla birlikte telgrafı yanlış deşifre ederek dağa çıkması, sonra da işin aslı anlaşılınca isyan eden grubun emirlerindeki askerleri terhis ederek Irak'a kaçması işi baştan sabote etmiştir.

²³⁵ Beysanoğlu, a. g. e, c. 3, s. 972

²³⁶ Ekrem Cemilpaşa, a. g. e, s. 54

Şeyh Said başkaldırısının başladığı 8 Şubat 1925 gününden Şeyh Said ve arkadaşlarının Cıbranlı Binbaşı Kasım ve arkadaşlarının teslim alındığı 15 Nisan 1925 tarihine kadar geçen zaman içinde yapılan onlarca savaş ve çatışmada Bedirhaniler, Babanzadeler ve Cemilpaşa ailesinden hiçbir ulusalcı-milliyetçi Kürt aydınının isyana katıldığı veya Şeyh Said'e fiili destek verdiği tespit edilebilmiş değildir.

Babanlar ve Bedirhaniler o tarihte İstanbul'dadırlar.

İsyanın devam ettiği yaklaşık iki buçuk aylık dönem zarfında niçin herhangi bir şekilde bölgeye intikal etmedikleri, İstanbul'dakilerin aksine Diyarbakir şehir merkezinde ikamet etmekte olan ve yaklaşık kırk köyleri bulunan Cemilpaşa ailesi gibi güçlü Kürt aileleri ile Dr. Fuad (Yeğeni Turgut Artunç 1965'te Diyarbakir'dan milletvekili seçilmiş, diğer yeğeni İzmir Senatörü Kamuran Erkmenoğlu Bakanlık yapmıştır) ve Hacı Ahti (Bave Tujo) gibi aydınların niçin halkı örgütledikleri veya buna teşebbüs etmedikleri merak konusudur. Laik aydınlardan sadece Liceli Fehmi Bilal, o da isyan başladıktan sonra olayların aslını öğrenmek amacıyla Diyarbakir merkezinden Şeyh'in yanına gitmiş ve bir dönem katipliğini yapmıştır. Şeyh'in kuvvetlerinin Diyarbakir surlarına dayanmasına kadar olaylardan habersiz olduklarını bizzat Ekrem Cemilpaşa söylemektedir:

"Ben Şubat bidayetinde (başında) hastalanmış, köyden şehre gelmiştim. 13 Şubat 1925 sabahı Piran'da ilk silah patladığı gün, evimizin etrafını polisler, askerler sardı. Beni bitap, hasta, yakapaşa alıp götürdüler. Münferit bir odaya tıktılar. Bir şeyden haberim yoktu. Neye uğradığımı bilmiyordum. Beni tevkiften sonra Ömer ve Cevdet amcamı, Kadri, Muhiittin, Memduh, Ahmet amcazadelerimi de kabzetmişlerdi. Benim tevkifatımdan yirmi dört saat sonra Diyarbakir muharebesi başladı. Top gürültüleri bana meselenin ne olduğunu anlattı. Azadi'nin en mühim şubesi herhalde Diyarbakir'di. Erzurum'da muazzam bir ihtilal hazırlayan liderlerimiz maalesef bizi hiçbir şeyden haberdar etmediler. Bize hiçbir hatt-ı hareket göstermediler. Bizden hiçbir hizmet, hiçbir muavenet istemediler.

Yusuf Ziya Bey, çok hayalperest, çok taşkın biriydi. Yusuf Ziya Bey Mustafa Kemal'in uzun müddet Başvekili olan Fethi Bey'le (Okyar) gizlice ittifak ettiğini söylüyordu. Kürtler Kürdistan'da, Türkler de Ankara'da ihtilal çıkaracaklardı. Azadi Teşkilatı reisi Halit Bey de herhalde bu adamın oyununa geldi. Yusuf Ziya Bey'le vakitsiz, parasız, silahsız, cephanesiz, arkadaşsız, hazırlıksız, derbeder, perişan oldukları halde 1925 Kürt ihtilaline sebep oldular."²³⁷

Ekrem Cemilpaşa'nın veciz bir şekilde anlattıkları aslında her şeyi ortaya koymaktadır. Dr. Naci Kutlay Şeyh Said olayı ile ilgili araştırmalarında Diyarbakır çevresindeki ova köylülerinin isyana uzak durmalarına dikkat çeker. Bunun, ya toprak sahibi ağaların hükümetle yakın ilişkilerinden dolayı kontrolleri altındaki köylülere izin vermemelerinden veya bizzat Şeyh Said'in topraksız köylülere ekonomik yönden bir şey vaat etmemiş olmasından kaynaklanabileceğini öne sürer. Naci Kutlay'ın bu değerlendirmesi de isyanın sınıfsal özelliği ve yoksul halk kitlesine neler vaat ettiği veya etmediğinin açığa çıkması açısından önemli bir analizdir.

Özet olarak Cıbranlı Halit Bey ve birkaç arkadaşı Azadi Örgütü'nü kurmuş, Şeyh Said ve İslami rahatsızlıkları olan benzeri dini önderlerle görüşmeler yaparak İslami muhalefetin desteğini almak istemiş, dağlarda iki metreyi aşkın karların olduğu Şubat ayında değil, karların erimeye başladığı Nisan-Mayıs aylarında bir isyan planlamıştır, ancak hiçbir şey düşündükleri ve arzuladıkları gibi cereyan etmemiştir. Ulusalçı-milliyetçi Kürt aydınlarının önderliğinde, ancak geniş Kürt halk kitlelerinin katılımını sağlamak için, halk üzerinde çok geniş etkileri olan şeyhlerin de desteğini almak üzere tasarlanan bir isyan, hazırlık safhasında iken başarısızlığa uğramıştır.

Cıbranlı Halit Bey ve Yusuf Ziya Bey'in daha isyan başlamadan tutuklanmaları, milliyetçi Kürt aydınlarını işin başında saf dışı bırakmış, harekâtın tamamen şeyhlerin inisiyatifine geçmesine ve dini-İslami bir düzlemde gelişmesine neden olmuştur.

.....
237 Ekrem Cemilpaşa, a. g. e, s. 54.

Zaten bu da tabii bir durumdur. Milliyetçilik/ulusalcılık kavramları o gün için Kürtlere hiçbir şey ifade etmemektedir. İsyana başladıktan sonra ulusalcı Kürt aydınları isyanın başarıya ulaşmasını temenni etmişler, ancak bir katkı sunmamış veya sunmamışlardır.

İsyan sonrasında estirilen terör dalgasında ulusalcı Kürt aydınlarının tamamı tutuklanmış, bir kısmı hapis ve sürgün cezası alırken Dr. Fuad, Hacı Ahti, Kemal Fevzi gibiler ise idam edilmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse, tüm isyan boyunca İslami söylem hareketin ana rengi olmuş, ulusalcılık ve Kürt milliyetçiliği ise yer yer serpiştirilmiş bir sos olarak gözükmüştür.

20. yüzyılda Kürt ulusalcılığının en büyük simalarından olan ünlü Kürt şairi Cegerxwin de aynı kanaattedir:

"İsyan'da Harput'u ele geçirip vali olan Şeyh Şerif, dini bilginin dışında bir şeyden anlamazdı. Farkin (Silvan) kaymakamı olan Mele Huseyne Kıçık da, aynı şekilde 'Kürtlük' nedir bilmiyordu... İsyan dini ağırlıklıydı ve isyana önderlik edenler de gericiydi."²³⁸

3. Şeyh Said'e Destek Olan Türkler: Şeyh Said Efendi'nin kıyamına İslami hassasiyetlerinden dolayı katılanlar arasında bölgenin Türk asıllı ileri gelenleri de vardır. Şeyh Said Efendi, ifadelerinde bu kişilerin adlarını verir:

"Eğil tarafına, Ergani'ye gittim. Türkleri de çağırdım. 'Dini-mize çalışalım' diyordum. Ergani'den Şevki Efendi, Hamid Ağa ve Hüsnü Efendi Türk'tüler. Onlar destek verdi."²³⁹

Cegerxwin de anılarında Erganili Şevki Bey'den kendisini bilinçlendiren ilk kişi olarak bahseder:

"Ben şahsen o sıralar her şeyden habersizdim; kendi halimde karnımı doyurmanın ve camilerde eğitim görmeyi öğrenmeyi bilmiyordum Kürt nedir, neler olup bitiyor habersizdim.

238 Cegerxwin, *Hayat Hikâyesi*, Evrensel Basım Yayın, s. 159-161

239 Mustafa İslamoğlu, a. g. e, s. 655.

dim. Bu uykudan Karacadağ'da Erganili Şevki Bey tarafından uyandırıldım."²⁴⁰ (Şevki Bey Fenerbahçe Başkanı Aziz Yıldırım'ın akrabasıdır.)

4. Dikkatlerden kaçmaması gereken önemli bir nokta da isyan öncesinde ve isyan süresince Ankara Hükümeti'nin ve özellikle de Mustafa Kemal'in izlediği siyasettir. Mustafa Kemal'in ilk dönem hükümetlerinde bakanlık yapan, Lozan delegasyonuna katılan, ancak daha sonra Mustafa Kemal'le arası bozulan ve yurt dışına çıkan Dr. Rıza Nur da Şeyh Said kıyamının sadece dini özellikli olduğu kanısındadır:

"Şeyh Said gayet dindar bir adammış, Medreselerin ve tekke-lerin ilgasi, şapka giydirileceği şayiası bu adamı tehyiş etmişti. İsyan etti. Bunu Mustafa Kemal, 'Kürt milli isyanı ve aynı zamanda irtica' telakki etti. Hâlbuki resmi tahkikat asla milli bir Kürt isyanı olmadığını göstermiştir. Ben bunu orada İstiklal Mahkemesi reisliğini yapan Ali Saib'e de sordum. O da asla 'Kürtlük meselesi yoktur, sırf dindir' dedi."²⁴¹

"Ayaklanma konusunda Ankara, çift söylemli bir taktiği benimsemiştir. Bu gerçekten de ilginç bir taktiktir. Şöyle ki: Kıyam iç kamuoyuna 'Kürtçü' olarak takdim edilirken, dış kamuoyuna bunun tam tersine 'İslamcı' olarak takdim edilmiştir."²⁴²

Bazı kaynaklar ise Ankara'nın başından beri olaylardan haberdar olduğunu, gelişmeleri günü gününe izlediğini, birçok kaynağın yanında Binbaşı Kasım Bey'in Mustafa Kemal'e düzenli raporlar verdiğini söylemektedir. Binbaşı Cıbranlı Kasım Bey; Şeyh Said'in bacanağı, Cıbranlı Halit Bey'in ise amcasıoğlu ve aynı zamanda kızkardeşinin eşidir. Nitekim Binbaşı Kasım Bey, Diyarbakir'deki mahkemelerde, 1924 yılında Erzurum'a geldiğinde Mustafa Kemal ile bizzat görüştüğünü ve o tarihten itibaren her şeyi ona bildirdiğini ifade etmiştir. Cıbranlı Binbaşı Kasım Bey'in bu ifadeleri mahkeme zabıtlarında mevcuttur.

240 Cegerxwin, a.g.e., Evrensel, Yayınları, s. 68.

241 Dr. Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, 4 / 1324

242 Mustafa İslamoğlu, a. g. e, s. 595

Yine bazı iddialara ve yorumlara göre Ankara, olayları yakından izlemiş, belli bir dönem müdahale etmemiş, adeta bir süre isyanın genişlemesi ve yayılmasına seyirci kalmıştır. Daha sonra ise iç ve dış politikada varılmak istenen hedefler doğrultusunda 'orantısız güç' kullanılmıştır. Bu görüşü ileri sürenlerin en önemli iddiası, Başbakan Fethi Okyar'ın isyanı ilk günlerden itibaren sınırlı talepleri olan mevzi bir başkaldırı olarak görmesi ve çözüm için daha sakin ve anlayışlı bir politikadan yana tavır koymasındır. Fethi Okyar şiddet kullanmaktan yana olmamıştır. Mustafa İslamoğlu o günleri şöyle anlatmaktadır:

"Mustafa Kemal, Fethi Bey hükümetini yeterli sertlikte bulmamıştır. Parti grubu, Mustafa Kemal'den aldıkları sinyal gereği Fethi Bey'i sıkıştırmaya başladılar. Hükümetten, kıyam bahanesiyle halka karşı yıldırma ve sindirme politikası uygulaması istenmektedir. Birkaç gün sonra mecliste yapılan oylamayla Fethi Bey hükümeti 63'e karşı 73 oyla düşürüldü. Sertlik yanlısı İsmet Paşa Başbakan oldu. Bu oylamalar sırasında bazı milletvekilleri verilen gözdağından bir hayli etkilenmişti. Bunlardan biri olan Yusuf Kemal Tengirşek: 'Ben de tamamen sizin kanaatinizdeyim' diyecek, ancak oylama günü meclisi terk edecekti. Tengirşek, İsmet Paşa'yı göstererek şöyle diyordu: 'Bu adam diyor ki asar keser ve sürerim. Benim çoluk çocuğum ufaktır. Beni asarlarsa onlar perişan kalırlar. Onun için kusura kalmayın, ben oy vermem, gideceğim.'"²⁴³

Necip Fazıl Kısakürek'in şeyhi Abdülhakim Arvasi'nin yeğeni ve damadı olan, o tarihteki Van milletvekili İbrahim Arvasi hatıratında meclisteki oylamayla ilgili olarak şunları anlatmaktadır:

"Hakikatte kırmızı rey veren biz şark mebuslarından da katmerli intikam alındı. Sürgün olanlardan başka, bir kısmı Şark İstiklal Mahkemesi'ne, diğer kısmı da Divan-ı Harbi Örfilere sevk edilerek türlü cezalara çarptırıldılar."²⁴⁴

"Ali Fethi Bey, iktidar hırsı gözünü bürümüş, bu hırs uğruna gözünü kırpmada kan dökebilecek bir avuç muhteris arasın-

243 Mustafa İslamoğlu, a.g.e, s. 623.

244 İbrahim Arvas, *Tarihi Hakikatler*, s. 52.

da namuslu kalabilmiş birkaç kişiden biri olsa gerek ki, kıyımı bahane edip doğunun mazlum ve Müslüman halkına zulmetmeyi reddediyordu. 'Ben Allah'a, tarihe ve millete karşı elimi haksız yere kana boyayamam. Seve seve Başbakanlık'tan çekilirim' demişti."²⁴⁵

Dr. Rıza Nur da olayları şöyle anlatmaktadır:

"Ağalar hükümette ihtilaf var dediler. Meseleyi Halk Fırkası'na verdiler. Fırka müzakerelerinde Mustafa Kemal'in aletleri, muharrirleri (yazarları) Yakup Kadri, Falih Rıfkı ve emsali silahşörleri olağanüstü tedbirlerin lüzumunda ısrar ve Fethi'ye şiddetle hücum ediyorlar. Fethi burada büyük bir celadet ve dirayet göstermiştir ki, bu ona şereftir. Fethi nihayet demiştir ki: 'Böyle bir şeye lüzum yoktur. Bu isyan o kadar hiç ki, Harput'ta ahali onları tepeledi. Birkaç taburluk bir iş. Sizin maksadınız başka. Bunu bahane edip terör yapmak istiyorsunuz. Milleti asıp kesip ortalığı sütlüman yapmak, kan ile mekvide oturmak istiyorsunuz. Ben böyle büyük bir günahı işleyemem, alet olamam.'"²⁴⁶

Yeni Başbakan İsmet Paşa'ya acilen şu yetkiler verilir:

1. Sıkıyönetim ilanı,
2. Hıyanet-i Vataniye Kanunu,
3. Takrir-i Sükûn Kanunu,
4. İstiklal Mahkemeleri kurulması.

İsmet İnönü'nün damadı Metin Toker bu yeni dönemi şöyle anlatmaktadır:

"Bu ortamda ancak mezar sessizliği olacaktı. Hiç kimsenin yapılanları tartışması istenmiyordu. Yapılanlar sadece övülebilecekti. 1925 Türkiye'sinde Gazi'nin, İsmet Paşa'nın ve onların yanında yer almış 'Silahendaz mebusların' memlekete müsaade etmeye niyetli buldukları hürriyet bundan ibaretti."²⁴⁷

245 İbrahim Arvas, a. g. e., s. 47.

246 Dr. Rıza Nur, a. g. e., 4 / 1326.

247 Metin Toker, *Şeyh Said İsyanı*, s. 52.

5. Şeyh Said ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Cumhuriyet'in ilanıyla bunu takip eden bazı köklü değişikliklerden tedirgin olan milletvekilleri tarafından 17 Kasım 1924 tarihinde kurulan ilk muhalefet partisiydi. Partinin başkanı Kazım Karabekir'di. Kurucuları arasında İstanbul milletvekili Rauf Orbay, Erzurum milletvekili Rüştü Paşa, Erzinçan milletvekili Sabit Sağıroğlu, Trabzon milletvekili Muhtar Bey ve Sivas milletvekili Halis Turgut gibi isimler bulunuyordu.²⁴⁸

İlk etapta Halk Fırkası'ndan istifa eden 11 milletvekili Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na geçti. Birkaç ay zarfında bu rakam 29'a ulaştı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunun daha ikinci günü, Vakit gazetesi Kemalistleri oldukça tedirgin eden şu başlığı attı: 'Ba'su ba'del-mevt'e doğru mu?' Başlığın anlamı şuydu: 'Ölümden sonra, tekrar dirilişe doğru mu?' Endişeye kapılan Halk Fırkası, adının başına 'Cumhuriyet'i ekledi.

Halk yeni fırkayı coşkuyla karşıladı. Yurdun dört bir yanından şube açma teklifleri geldi. Dindar halk, iktidardaki Halk Fırkası'na karşı tepkisini Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı destekleyerek dile getiriyordu. Bütün bu gelişmeler Mustafa Kemal Paşa tarafından kaygıyla izlenmekteydi. Mustafa Kemal bu endişelerini Nutuk'ta şöyle ifade etmektedir:

"Malum olduğu üzere Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası diye bir parti de kurdular. Bu partinin gizli eller tarafından çizilen programını da ortaya attılar."²⁴⁹

Mustafa Kemal kendisine Kurtuluş Savaşı'nda ilk desteği sunan ve savaş boyunca tüm gayretiyle çalışan Kazım Karabekir ve Başbakanlık yapan Rauf Orbay'ı 'gizli ellere alet olmak'la suçluyordu. Aslında onun en fazla tepki duyduğu, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programında bulunan 'Parti her tür düşünceye ve dini inançlara saygılıdır' anlamındaki madde idi. Nitekim bunu ifade de etmekteydi: "'Fırka efkâr ve itikad-ı diniyeye hürmetkârdır' düsturunu bayrak olarak eline alan zevattan hüsnü niyete intizar olunabilir miydi?"

248 "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", Meydan Larousse,

249 Mustafa Kemal, Nutuk, c. 2, s. 113.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından üç gün sonra Başbakan İsmet Paşa istifa eder. Yerine daha liberal fikirleriyle tanınan Fethi Bey (Okyar) Başbakan olur. Aynı gün Mustafa Kemal, gizli bir toplantı yapar. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na geçen, birçoğu eski arkadaşları olan paşaların hareketine karşı olağanüstü önlemler alınmasını ister. Diyarbakir Mebusu Pirinççizade Feyzi Bey'le birkaç arkadaşı, olağanüstü önlemleri gerektirecek gelişmelerin olmadığını söyleyince, Mustafa Kemal: 'Benim burnuma barut ve kan kokusu geliyor. Dilerim ben yanılmışımıdır' der. Terakkiperver Cumhuriyet Partisi kurucularından olan Cafer Tayyar Paşa'nın Prof. Özerergin'e anlattıkları yeterince açıklayıcıdır:

"Biz iktidar hırsı düşünen insanlar değildik. Biz bir denge unsuru olmak istiyorduk ve Amerikan liberalizmini esas almıştık. Onda da dine hürmetkârdık. Devlet kapitalizmini değil, Amerikan liberalizmini esas almıştık. Onun için bu partiyi kurduk... Fakat bu parti birden bire büyük rağbet gördü. Bunu hiç söylemiyorlar. Seçimleri kazanma ihtimali büyük çapta belirdi. Bunun üzerine Doğu'da bütün bir İstiklal Harbi esnasında hiçbir isyan çıkmamışken, nasıl olduysa oldu, Doğu'da isyana yönelik kıpırtılar başladı. Bunu Dahiliye Vekaleti (İç İşleri Bakanlığı) bildiği halde gerekli tedbirleri almamak suretiyle isyana dönüştü. Bunun üzerine Halk Partisi de 'Takrir-i Sükun' Kanunu'nu çıkardı. Gayet sert bir kanun, ve o kanun çıktığı günde Meclis'i tatile soktu.

O tarihte Başvekil olan Fethi Bey, Halk Partisi'nin yaptığı cebberrutluğun aleyhinde idi ve istifa etti. İsmet Paşa Başvekilliğe gelir gelmez, ilk iş olarak Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkardı. Ve Meclis'teki bütün gayretlere rağmen Meclis'i o gün tatil etti. Meclis zabıtlarını çıkarırlarsa görürler. Takrir-i Sükûn kararlarına dayanarak Terakkiperver Fırka'yı kapattılar."²⁵⁰

Şeyh Said Efendi mahkemede verdiği ifadede Terakkiperver Fırka'nın kuruluşunu duyduğunu belirterek şunları söyler:

"Kalbimizden seviniyorduk. Allah bir sebep çıkarsa da dine yardımcı adamlar kalsalar diyorduk. Allah sebep yara-

250 Teklif, Sayı 6, 1987.

tır derdik. Fırka programını Darahini’de (Genç) belediye başkanı verdi. İçkiyi yasaklayacağız diyordu, hoşuma gitti. Terakkiperver’i nispeten doğru buldum. Ancak onlarla muhabere etmedik. Savcının, ‘Bir madde vardı o programda dine saygılıyız’ diye sorusuna Şeyh Said, ‘Evet, o madde çok iyiydi’ diye cevap verir.”²⁵¹

Mustafa Kemal’in ifadeleri ve ondan sonraki gelişmeler incelendiğinde yaşanan tüm bu olayların perde arkası çok da karmaşık değildir. 17 Kasım 1924’te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Şeyh Said’in 15 Nisan 1925’te ele geçirilmesinden hemen sonra, 3 Mayıs 1925 tarihinde kapatıldı. Naşit Hakkı Uluğ, Şeyh Said Kıyamı’nın hükümetin bir provokasyonu olduğunu söyleyenlerdendir.²⁵²

Mustafa İslamoğlu da aynı fikirdedir:

"Piran olayı, bir kışkırtmadır. Bu kışkırtma, belki hiç olmayacak bir ayaklanmanın ilk kıvılcımı olmuş, belki de çok sonra doğacak bir hareketi erken doğuma mecbur etmiştir.”²⁵³

İsyanda İngiliz Parmağı Var mıydı?

Resmi tarih, Şeyh Said Ayaklanması’na ilişkin iki tez ileri sürer. Bu iki tez de ispatlanabilmesi durumunda, ayaklanmayı halkın çoğunluğunun gözünde mahkûm edici niteliktedir. Bunlardan birincisi ayaklanmanın Kürtçü olduğu tezi, ikincisi ise İngiliz yardımıyla olduğu tezidir. Şeyh Said Efendi mahkemede açık bir ifadeyle ‘Ne içerden, ne dışarıdan kışkırtanlar yoktur. Dışarıdan kastım yabancılardır’ demektir. Konunun uzmanlarından bir akademisyenin görüşü de aynıdır: ‘Hemen belirtiyim ki resmi ideolojinin ileri sürdüğü ve sol çevrelerce de benimsenen, bu harekete İngiliz kışkırtmalarının yol açtığı tezine inanılması güç görünüyor.’²⁵⁴

251 İstiklal Mahkemesi üyesi Ahmet Süreyya Özgeevren, Dünya, 9 Temmuz 1957.

252 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 1923-1931*, s. 131

253 Mustafa İslamoğlu, a. g. e, s. 674

254 Mete Tunçay, a. g. e, s. 130.

Yahudi asıllı tarihçi Bernard Lewis de görüşünü şöyle ortaya koymaktadır:

"Kürt ayaklanmasını, Allahsız Cumhuriyeti devirmeyi ve halifeyi geri getirmeyi isteyen derviş ve şeyhler yönetmişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, tekkelerini kapatarak, birliklerini dağıtarak ve toplantılarını, ayinlerini ve özel kıyafetlerini yasaklayarak dervişlere karşı harekete geçti."²⁵⁵

"Ayaklanmanın ilk günlerinde ortaya çıkan 'İngiliz desteği' söylentisini... O günden bugüne bu iddiayı destekler hiçbir belge bulunamamıştır."²⁵⁶ Aradan geçen bunca seneye rağmen Şeyh Said kuvvetlerine dışarıdan tek bir silah ve tek bir atımlık cep-hane geldiği de tespit edilememiştir. Tamamen halkın elindeki silahlarla, ele geçirilen şehirlerdeki ordu silahları kullanılmıştır. İddia edilen İngiliz desteğinin tersine o dönem Suriye'de bulunan Fransızlar, Ankara Hükümeti'ne destek vermişlerdir. Ankara Hükümeti'nce Adana-Antep hattından bölgeye sevk edilmek istenen askeri kuvvetlerin, bir bölümü kendilerinin egemenliği altındaki Suriye topraklarından geçen demir yolları hattını kullanmasına Fransızlar izin vermişlerdir. Birçok araştırmacıya göre Fransızların bu yardımı isyanın bastırılmasında esas etkili faktör olmuştur.

Şeyh Said olayından sonra Türkiye'nin Musul ile ilgilenemediği ve bu isyandan dolayı Musul'un İngiltere'ye bırakıldığı da doğru değildir. Musul konusunda 'ne olmuşsa Lozan'da olmuş' ve elli yıllık gizlilik şartının üzerinden otuz beş yıl daha geçmesine rağmen İngiliz gizli belgeleri açıklanmamıştır.

Atatürk Araştırma Merkezi'nden Prof. Dr. Ömer Kürkcüoğlu ise:

"'Türk İngiliz İlişkileri 1919-1926' adlı kitabında tüm bu olaylarda esas belirleyici olanın hilafetin kaldırılması olduğunu söylemektedir: 'Halifeliğin kaldırılmış olması, Kürtlerin ayaklanmasında önemli rol oynadığı gibi, Kürt unsurunun çoğunlukta bulunduğu Musul üzerindeki Türk iddiasını

255 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 236; aktaran: Mustafa İslamoğlu, s. 678.

256 Mustafa İslamoğlu, a. g. e, s. 678.

da zayıflatmıştır. Milliyetçi düşünceye yabancı olan Musul Kürtlerinin, Türkiye'yi Irak'a tercih ettikleri söylenebiliyorsa, bunun başlıca nedeni, Halife'ye yani İslam'a olan bağlılıklarıydı... Musul sorununun çözüme kavuşturulmamış olduğu bir sırada halifeliğin kaldırılması; İngiltere'nin İslam etkeni dolayısıyla duyabileceği endişeyi gidermek için ya da öteki nedenlerle alınmış olsa da, sonuçta Türkiye'nin Musul tezi- ne manevi bir darbe indirmişti. İngiltere'nin Musul'daki bir görevlisi, halifeliğin kaldırıldığı yolundaki haberleri hayretle karşılayıp, buna inanmakta güçlük çektiklerini yazmaktadır. Bu İngiliz görevlisi o zamana kadar Kürdistan'ı patlamaya hazır bir volkan gibi kaynaştıran Türk propagandasının, Kürtlerin Halife'ye kesin bağlılığına dayandırıldığını, Türklerin kendi bindikleri dalı kesmelerinin ise, İngiltere için inanılmayacak kadar mükemmel bir şey olduğunu belirtmektedir. İngiliz görevli 'Tabii, bu yeni durumdan kendimiz için yararlanmayı ihmal etmedik' diye eklemektedir.

Türk Hükümeti'nin Kürt ayaklanmasına karşı aldığı sert önlemler de Musul'daki mahalli Kürt ileri gelenlerinin tepkisine yol açmaktaydı. Bu tepkilerin İngiltere bakımından 'yararlanmaya' elverişli bir ortam hazırladığı görülüyordu."²⁵⁷

Bu konuda son sözü isyan döneminin Başbakanı, Kürt asıllı İsmet İnönü'ye bırakalım: "Şeyh Said İsyanı'nı doğrudan doğruya İngilizlerin hazırladığı veya meydana çıkardığı hakkında kesin deliller bulunmamıştır."²⁵⁸

6. İsyanı Karşı Olan Kürtler: Şeyh Said ayaklanmasının merkezi ve isyanın yayıldığı esas coğrafya, Diyarbakır'ın kuzeyi ile Elazığ-Bingöl arasındaki bölgedir. Bu bölgenin çevresindeki Sive- rek, Muş ve Hınıs'a kadar olan alan da etkilenmiştir. İsyanı katılanların çok büyük bir çoğunluğu Şeyh Said ve daha da ötesinde Şeyh Said'in dedesi Şeyh Ali Septi Efendi'nin tarikatının etki alanı içinde olan Sünni, Şafii ve Nakşibendi Zazalardır. İsyanı liderlik eden şeyhlerin büyük bir çoğunluğu Şeyh Ali Septi ailesinin halifesi, damadı, yeğeni ve bir şekilde akrabası olan kişilerdir.

257 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri*, A. Ü. SBF Yayınları, Ankara, 1978, s. 290-291; aktaran: Mustafa Akyol, a. g. e, s. 99.

258 İsmet İnönü, *Hatıralar*, 2. Kitap, Bilgi Yayınları, Ankara 1987, s. 202.

Sanıldığığının aksine bu çevrenin dışında isyana destek veren şeyh aileleriyle Kurmanc aşiretlerinin sayısı azdır. Kürt ağa, şeyh, bey ve eşrafının önemli bir kısmı olaylara seyirci kalmış veya ikili bir tavır içinde kısa bir müddet sonra hükümetten yana tavır koymuşlardır. O dönemde Kürtler arasında çok büyük etkileri olan Norşin Şeyhleri, Oxin (Ohin- DP Muş Milletvekili Gıyaseddin Emre'nin ailesi) Şeyhleri, Hizan Şeyhleri (Gavs ailesi), Bitlisli Şeyh Abdülbaki Kufrevi, Mardinli Hamidi Şeyhleri, Cizre'deki Şeyhler ve Lice Hezanlı Şeyh Selim başta olmak üzere birçok şeyh isyana destek vermemiştir. Şeyh Hazret'in yeğeni Şeyh Masum'un isyana katılmak istediği, ancak Oxinli Şeyh Alaeddin'in buna engel olduğu rivayet edilmektedir.

Kürt ağa ve beylerinden Hazrolu Seyfeddin Paşa ailesi, daha sonraki dönemde Mustafa Kemal ile araları bozularak 1926'da Suriye'ye iltica edecek ve Kürt ulusal hareketlerinde önder rol oynayacak olan Heverki aşiret reisi Midyatlı Haco Ağa, Raman aşireti reisi Eminé Perixané, Pencinera aşiret reisi Cemilé Çeto gibi yüzlerce ağa hükümetten yana bir duruş sergilemiştir.

Midyat, Savur, Kercoz (Gercüş) ve Beşiri yöresindeki ağalar Ankara'ya şu telgrafı çekerler: 'Cumhuriyet hükümetinin ezici kuvvetine dayanarak hainlerle son nefese kadar savaşağımızı bildiririz. İmza Haco Ağa Heverki Aşireti Reisi'

Yine hükümete destek amacıyla birçok aşiret reisinin çektiği başka bir telgraf da vardır. Mustafa İslamoğlu bu kişilerin bazılarının adlarını vermektedir: Hasankeyf, Degşuri, Heverki, Reşan, Mahalmi, Hisar, Arnas, Miran, Dereveriye, Mişki, Âlıkâ.

Mustafa Kemal de bu telgrafları karşılıksız bırakmıyordu. Bu cümleden olarak Paşa'nın Hormeklilere çektiği teşekkür telgrafını sayabiliriz.²⁵⁹

Ünlü Kürt şairi Cegerxwin şunları anlatmaktadır:

"Unutmamak gerekir ki bazı insanlar ikili oynuyordu. Bunlar kendi halkının düşmanı, işgalcilerin ise dostu idiler. He-

259 Mustafa İslamoğlu, a. g. e, s. 625

verkanlı Haco Ağa, Sürgüçili Kamil Ağa, Derikli Hacı Necim, Remanlı Eminé Ahmed, Diyarbakirli Muhammedé Cemilpaşa, Türklerle birlikte Şeyh Said'e karşı savaşıyorlardı. Yine Cemilé Çeto ve Resulé Mihamed, Türkler adına Siirt ve Garzan'ı koruyordu. Hezanlı Xalife Selim, Botan ve Mardin şeyhlerine kadar birçok Kürt, Şeyh Said'e karşıydı. Mihamed Cemilpaşa gibi bazıları ise 'Biz Türklerle beraberdik, ama gönlümüz şeyhten yanaydı' diyebiliyorlardı."²⁶⁰

Bu durumlar günümüzde de olayların kahramanlarının torunları arasında büyük tartışmaların yaşanmasına neden olmaktadır. Birçok kişi ailesinin o dönemdeki davranışlarını ya inkar etmekte veya dedesini aklamaya çalışmaktadır. Haco Ağa'nın Avrupa'da yaşayan Suriye doğumlu torunu Dr. Hezni Haco anılarını kaleme aldığı 'Te Bira Mın' adlı Kürtçe kitabında Cegerxwin'in dedesi hakkında anlattıklarını tevil etmeye çalışmaktadır.²⁶¹ Aynı şekilde Muhammed Cemilpaşa'nın torunları da Cegerxwin'in dedeleri ile ilgili iddialarını reddetmektedirler.

Bölgeye uzak Kars, Ağrı, Van, Hakkâri gibi yerler ise tamamen olayların dışında kalır.

Şeyh Said Kıyamı'na destek vermeyen ağa, bey, eşraf ve şeyhlerin bazılarının bu davranışlarının altında resmi görevlilerle kurdukları çıkar ilişkilerinin de olduğunu Erzurum eski milletvekili Abdülmelik Fırat anılarında anlatmaktadır. Trakya'da, Kırklareli Vize'de sürgünde olduklarında Bölge Valisi General Kazım Dirik, Şeyh Said Efendi'nin oğlu Ali Rıza Efendi'nin ziyaretine gelir. Kazım Dirik, Şeyh Said ayaklanmasında Bitlis Valisidir. Şunları anlatır:

"Şeyh Said hadisesi olduğu zaman Hoyti aşireti reisi Hacı Musa, Şeyh Muhsin, ve bir de Küfrevi ailesinden Şeyh Abdülbaki (Ağrı eski milletvekili Kasım Küfrevi'nin babası) bana gelip 'Eğer bize elli bin altın verirsiniz bu işin karşısındayız' dediler. Ben bu meseleyi merkezi hükümete intikal ettirdim. Bana dediler ki: 'Mühim değil, orası da hiç olmasın, çık gel.' Sonra ısrar edinince ben bir daha bildirdim. Bu sefer dediler

260 Cegerxwin, *Hayat Hikayem*, s. 156

261 Hezni Haco, *Te, Bira Mın*, Avesta Yayınları İstanbul.

ki: 'Yanında para varsa ver bakalım ne olacak?' Kendilerine bu parayı verdim ve onlar da karşı koydular. Mesele çözüme ulaşınca hepsini çağırdım ve onlara verdiğimiz paranın iki katını aldım. Onları da sürgüne yolladım.

...Hazrolu Seyfeddin Paşalardan Hatip Bey, Mustafa Kemal'in huzuruna çıkıyor. Şeyh Said'e karşı hükümetle işbirliği yapmış, ama o da sürülmüş. Binbir güçlkle Paşa'ya ulaşıyor. Kapıdan içeri girince bakıyor, Mustafa Kemal elini şakağına koymuş, düşünüyor. Hatip Bey diyor ki 'Paşam biliyorsunuz size bağlılığımı ve saygımı. Biz sizinle Şeyh Said'e vurduk. Onlar bizden öldürdü, biz onlardan öldürdük. Şimdi bizi as-san bize ağır gelmez. Fakat sen bizi onlarla bir yaptın, sür-dün. Bu ağırımıza gittiği için sana geldik.' Mustafa Kemal şöyle baştan savıyor: 'Hatip Bey, sen akıllı bir adamsın. Bir insan ki milletine haindir, ondan bir hayır gelmez, hadi gidin' diyor."²⁶²

Aynı akıbet kıyam sırasında Mustafa Kemal ile işbirliği yapan Dersim milletvekili Hasan Hayri'nin başına da gelir. Hasan Hayri kıyam esnasında Ankara'nın temsilcisi olarak Dersimlilerin isyana katılmaması için çaba gösterir, ancak başkaldırı bastırıldıktan sonra yeğeni Cela Muhammed'le birlikte idam edilmekten kurtulamaz.²⁶³

7. Şeyh Said Hareketi ve Alevi Kürtler: Alevi Kürtlerin başlattığı Koçgiri isyanına Sünni Kürtlerin ilgisiz kalmaları, Şeyh Said'e Alevi Kürtlerin destek vermemeleri ve Şeyh Said'i bizzat bacanağı Binbaşı Kasım Bey'in yakalayarak hükümet kuvvetlerine teslim etmeleri, aynı şekilde 1937-1938 yıllarında meydana gelen Dersim Ayaklanması'nda Sünni Kürtlerin Dersimli Alevi Kürtleri desteklememeleri bugün hâlâ tartışılmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Kürtlerin yaklaşık olarak % 90'ı Sünni ve ancak % 10'luk (bu oranlar şüphesiz ki tartışılır) bir kesimi Alevidir. Ortadoğu'nun tüm kavimlerinde olduğu gibi dini ve mezhebi aidiyet duygusu Kürtlerde de her zaman kavmi aidiyetin önünde olmuştur. Etnik aidiyet duygusu ve 'ulusalcılık' fikirleri Ortadoğulu halkların yakın dönemde tanıştıkları kavramlardır.

262 Abdülmelik Fırat, Girişim Dergisi, Ağustos 1989, s. 47.

263 Mustafa İslamoğlu, a. g. e, s. 626.

Bölgede Sünnilerle Aleviler arasındaki fay hattı Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail dönemlerine, belki de daha öncelere kadar uzanmaktadır. Tüm Osmanlı yönetimi döneminde Alevi Türkmenler gibi Alevi Kürtlerin de idari görevlerden dışlanmaları, Hamidiye Alaylarının tamamen Sünni Kürtlerden oluşturulması ve Sultan Abdülhamid'in Sünni Kürtleri destekleyen İslamcı siyaseti, Alevi Türklerle Alevi Kürtleri daha da yakınlaştırmış, İslami kanunları toplum hayatından soyutlayan Kemalist rejim bu yönüyle Alevilere daha 'yakın' gelmiştir. Onun içindir ki Sünni, Şafii ve Nakşibendî Şeyh Said ve hareketi Alevi Kürtler için çok fazla bir anlam taşımamıştır. Şeyh Said, başkaldırının daha ilk günlerinde destek vermeleri için Alevi aşiret reislerine mektuplar yazar:

"Hormek Aşireti reislerinden Halil Veli ve Haydar Ağalara!

Esselamu aleyküm ve rahmetullahi ve berakatuh. O'na hamd ve minnet olsun ki Rabbani hidayet ile din-i mübin-i Ahmedi'yi Mustafa Kemal'in zulmünden kurtarmak için Şuşar'a hareket edildi. Bu gaza ve cihad mezhep ve tarikat ayırımı gözetilmeden 'La ilahe illallah Muhammedun Resulallah' diyen bütün İslam muvahhidleri üzerine farz olduğundan, öteden beri memleketimizde büyük bir gayret ve şecaat sahibi olan Müslüman aşiretinizin ve şeriat-i garray-ı Ahmediyye'ye ve büyük cihada katılacağınıza itimadım tamdır. Ya eyyuhe'l-ensar! Dinimizi ve namusumuzu bu mülhitlerin ellerinden kurtaralım. Size istediğiniz yerleri verelim. Bu dinsiz hükümet bizi de kendisi gibi dinsiz yapacaktır. Bunlara cihat farzdır. 'Yücahidu, yukatilu fi-sebilillah!' (Allah yolunda cihat ediniz, öldürünüz, savaşınız!)

4 Kanunusani 1341 Emirü'l Mücahidin
Esseyyid Muhammed Said Nakşibendî²⁶⁴

Alevi Hormek ve Lolan aşiretlerinin Şeyh Said'e karşı çıkmalarının ve hükümeti desteklemelerinin arka planında bahsettiğimiz nedenlerin yanında Hamidiye Alaylarında her türlü yetkiye sahip olan ve Şeyh Said'i destekleyen Sünni Cıbran aşireti ile

264 M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, s. 200

aralarındaki yüzlerce yıllık rekabet ve yerel çatışmaların da etkisi vardır. Kendisi de bir Alevi olan Kürt milliyetçisi M. Nuri Dersimi, hatıratında bu durumla ilgili olarak şunları söylemektedir:

"Öteden beri aralarındaki düşmanlığa kapılarak, Türk iğfalatı yüzünden Hormek ve Lolan aşiretleri reislerinin bu muharebelerde Cıbran ve Hasenan aşiretlerine vurdukları darbe Kürtlük tarihinde lanetle yad edilecektir. Nuri Dersimi, Mustafa Kemal'in Alevilerin desteğini almak için Elazığ'a vali olarak atadığı Ali Cemal'in, isyan sonrası Dersim'in Ziyaret köyünde topladığı Ovacık aşiretlerine şöyle söylediğini aktarır: 'Ağalarım. Gazi Paşa'nın sizlere hassaten selamı var. Beni size o gönderdi.' Bunun ardından geleneklere göre halkça kutsal sayılan Munzur suyundan bir avuç alıp içerek, 'İçtiğim su ile yemin ederim ki o (Mustafa Kemal) Alevidir. Dünyadaki bütün Alevileri ihya edecektir. Ben dahi Aleviyim. Şu sıfatla size söz veriyorum. Yollarınız yapılacak, mektepler açılacak.'"²⁶⁵

8. Harekât boyunca Şeyh Said kuvvetlerinin davranışları: Şeyh Said İsyanı'nın doğru dürüst bir plan ve hedeften uzak bir hareket olduğu noktasında hemen hemen herkes aynı düşüncededir. Özellikle Elazığ'da yaşanan talan olayları, Şeyh'in bütün ısrarlarına rağmen bir noktadan sonra onun sözlerini dinlemeyerek kendi başlarına hareket eden Kürt ileri gelenlerinin tavırları başıbozukluğa neden olmuştur. Cegerxwin de bu duruma hatıralarında yer vermektedir:

"Şeyh Abdürrahim, Şeyh Said'in kardeşi idi. Ama o bile ağabeyinin liderliğini hiçe sayıp, Türk askerlerine pusu kurdu ve onları öldürdü. Ameré Faro da Şeyh'i dinlemedi ve Diyarbakır kuşatmasından vazgeçmedi."²⁶⁶

"Elazığ kentinde oturanların çoğunluğu Türkçe konuşuyordu. İsyancıların Halifelîği ve Şeriat'ı geri getirecekleri düşüncesiyle onlara yardımcı oldular ve kenti isyancılara teslim ettiler. Kürt isyancıların yağmacılığa başlamaları durumu değiştirdi. Eşraf ve halk, bu kez devlet güçleriyle işbirliği yapıp, Elazığ'ı geri aldı."²⁶⁷

265 M. Nuri Dersimi, a. g. e, s. 156-172

266 Cegerxwin, a. g. e, s. 161.

267 Naci Kutlay, Kürt Kimliği Oluşum Süreci, s. 174-177.

Şeyh Şerif komutasındaki güçler Elazığ'a girince, kendilerine evini ve sofrasını açan halkın gözleri önünde yağma ve talana girişirler. Bu olay kıyam için kara bir leke olur. Birçok ağa ve bey isyana verdiği desteği geri çeker. Şeyh Said, kardeşi Şeyh Abdürrahim'e yazdığı 15 Mart 1925 tarihli mektupta şu talimatları verir:

"Mücahitlere İslam Şeriatı'nın sınırları içerisinde hareket etmelerini tavsiye ederim. Müslümanların mallarını talan etmekten kesinlikle uzak dursunlar. Eğer zaruret hali olur, zor durumda kalınırsa, ödeme vesikası vermek şartıyla ambarlardan gerekli erzak alınabilir. Daha sonra alınan miktar kadar mal, ya da karşılığı olan para o kimselere ödenir.

Hadimü'l- Muharribin, Muhammed Said Nakşibendî."²⁶⁸

"Şeyh'in kendisi de mahkemedeki ifadelerinde bu durumdan duyduğu üzüntü ve ümitsizliği dile getirir. 'Benim maksadım bu dine hizmet vermektir...Muvaffak olamadık. Şimdi anladım ki muvaffak olsaydık da bu ahali ile bir şey olmazdı. Vaziyet bu idi. Çünkü ahalden sıtkım sıyrıldı. Şeriate razı olan ahali kalmamıştır.'"²⁶⁹

9. İstiklal Mahkemeleri'nin Tavrı: "Ne kadar baba oğul mahkûm varsa, evvela babanın önünde oğlunu astırır, sonra babayı asardı. Bu hususta babanın feryat figanları zerre kadar katı kalbine tesir etmezdi."²⁷⁰ Bu şekilde baba oğul asılanlar arasında Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı, hayatı boyunca birlik ve beraberlikten yana olan Seyyid Abdülkadir ve oğlu Seyyid Muhammed de vardı. Seyyid Abdülkadir isyanla hiçbir bağlantısı tespit edilememişken ikamet etmekte olduğu İstanbul'da tutuklanarak Diyarbakır'a getirildi. 'Bağımsız Kürdistan' kurmaya çalışılmaktan yargılandı. Müslüman olduğunu ve İslami değerlere bağlı bulunduğunu her fırsatta tekrarlayarak 'Amacımız, yıkılmakta olan şeriat değerlerini, dini değerleri yeniden yaşatmaktır' diye ifade verdi. Mahkemenin Cumhuriyet idaresi ile ilgili fikirlerini

268 Mustafa İslamoğlu, a. g. e, s. 618

269 Süreyya Özgüven, Dünya gazetesi, 12 Haziran 1957.

270 Van Milletvekili İbrahim Arvas, *Tarihi Hakikatler*, s. 50.

sorması üzerine, 'Devleti bölmek gibi bir düşüncemiz yoktu. Ben bir İslam Cumhuriyeti taraftarıyım' şeklinde cevap verdi.²⁷¹

Şark İstiklal Mahkemesi Savcısı Ahmet Süreyya Özgeevren hatıratında mahkemelerdeki feci durumu bizzat kendi ağzından itiraf etmektedir:

"Bir gün mahkemeye karayağız bir Kürt genci getirdiler. Hakimler sorguya çekti. Türkçe bilmediği anlaşılınca, hakimler danıştılar ve delikanlının idamına karar verdiler. Gerekçeleri şöyleydi: 'Türkçe bilmeyen bir kimseden bu memlekete hayır gelmeyeceğinden idamına karar verildi.' Hemen o gece götürüp çocuğu astılar. Dağ Kapı Meydanı'nda Yalova adlı küçük bir otel vardı. Orada kalıyordum. Uyur uyumaz o Türkçe bilmeyen çocuk rüyama girerek boğazıma sarıldı ve 'Niye bıraktın beni idam etsinler?' diye tehdit etti. Sabaha kadar bu hal iki üç sefer tekrarladı. Deliyе dönmüşüm."²⁷²

"İftira, yalan ve dolan kampanyasının makineleri şiddetle çalıştırılıyor, dünyada görülmedik kötülükler ve fenalıklar isnat ediliyor ve gerçekleşmiş gibi işleme konulup cezalandırılıyordu. Hele İstiklal Mahkemeleri'nde, Elaziz'de kelle açık arttırması yapılıyordu. Beş yüz altına bir kelle alınıp satılıyordu. Jurnalı hazırlayan başkomiser ile Ali Saib'in çete arkadaşı Aşkatanlı Paşo'nun da fazladan olarak elli altını vardı. Bu suretle Şark İstiklal Mahkemeleri Reisliğinden Ankara'ya dönen Ali Saib Bey (Ali Saip Ursavaş Kerküklü bir Kürttü) altmış bin altınla geldi."²⁷³

Şeyh Said olayına fiilen katılmayan Cemilpaşa ailesinin birçok ferdi de Diyarbakır'da tutuklanarak yargılandı. Çok zengin olan aile bir uçak satın alarak devlete bağışladı. Aile fertlerinden kimse idam edilmezken bir kısmına hapis cezası verildi, geri kalanların tamamı, enişte ve damatlar dahil, Diyarbakır'dan sürgün edildi. Kadri Cemilpaşa yaşananları 'Doza Kurdistan' adlı eserinde şöyle anlatmaktadır:

271 B. Cemal, s. 88

272 Süreyya Özgeevren, *Hatıralar*; aktaran: Musa Anter, 2000'e Doğru, Sayı 51, 10 Aralık 1989, s. 20.

273 Van milletvekili İbrahim Arvas, a. g. e., s. 114.

Oturanlar soldan sağa: Kadri Cemilpaşa, Cemil Paşa'nın oğlu Ziya Karakoç, Muhittin Cemiloğlu, Arkadakiler: Bedri, Ahmed, Fikri, Muhammed ve Memduh Cemiloğlu

"Mahkemenin elinde Cemilpaşaları itham edecek hiçbir evrak mevcut değildi. Ekrem'in herkesçe tanınmış Kürtçülüğün ileri gelenlerinden olmasını da Ali Saib (Ursavaş) ve kendisi ile beraber bir evde oturan mahkeme azası Lütfi Müfid'e rüşvet olarak verilen binlerce kırmızı altın bertaraf edince hayatı kurtarılmış oldu. Yalnız on sene hapis cezasına mahkum ettiler."²⁷⁴

Aynı olayı ailenin bir diğer ferdi, Paris'te Ziraat Mühendisliği tahsil etmiş olan Esat Cemiloğlu da nakletmekte ve rüşvetin Hıristiyan Süryani Mıxsi Melke aracılığıyla verildiğini söylemektedir.²⁷⁵ Ailenin hediye ettiği bu uçak nedeniyle Türk Tayyare Cemiyeti, 24 Mart 1927'de aile büyüğü Ziya Bey'e bir Tayyare Madalyası verir:

"Diyarbakirli Cemilpaşazade Ziya Bey'e
Aziz ve sevgili vatanımızın müdafaası ve inkişaf ve terakki-

274 Kadri Cemilpaşa, Doza Kurdistan, s. 103

275 Naci Kutlay, *Anıların*, s. 222.

si makasıd-ı âliyesiyle teşekkül eden Tayyare Cem'iyeti için buyurduğunuz hamiyet ve mürüvvetin bir nişane-i iftiharî olmak üzere zat-ı âlilerine bir kıt'a murassa Tayyare Madalyası takdim ile kesb-i şeref eyler.

24 Mart 1927

Türk Tayyare Cem'iyeti Reisi Rize Meb'usu imza."²⁷⁶

Tayyare Cemiyeti Madalyası verilen ve bir dönem Mustafa Kemal'in Şişli'de oturduğu evin kirasını da ödediği öne sürülen Cemilpaşazade Ziya Bey de Giresun'a sürülür ve 1943 yılında orada ölür.

ŞEYH SAİD SONRASI SİYASİ UYGULAMALAR

Şeyh Said ayaklanması bastırıldıktan sonra bölgede tam bir can pazarı kuruldu. Ayaklanmaya katılan, katılmayan herkese karşı; yaş, kuru demeden topluca bir sindirme ve 'temizlik' harekâtına girişildi. 'Tahrir-i Sükun' ve 'Mecburi İskan' yasaları herkesin korkulu rüyası oldu. Daha ayaklanma sürerken, 4 Mart 1925 tarihinde bir tür sıkıyönetim genelgesi olan 'Tahrir-i Sükûn Kanunu' yürürlüğe girdi. Önce iki yıllığına çıkarılan kanun, iki yıl daha uzatıldıktan sonra 4 Mart 1929'da yürürlükten kaldırıldı.

İsyana karşı tedbirleri sınırlı ve dikkatlice kullanmaktan yana olan Fethi Okyar, Meclis'te düşürülerek yerine Bitlisli, Kürt asıllı Kürümoğulları ailesine mensup, çok geniş, sert ve radikal tedbirler alınması gerektiğine inanan İsmet Paşa getirildi. İstiklal mahkemeleri tam yetkiyle bölgeye gönderildi. Aralarında Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Cafer Tayyar Paşa ve Ali Fuat Cebesoy'un da bulunduğu birçok kişi bu sert uygulamalara karşı çıktı. Gazeteci Ahmet Emin Yalman, Tahrir-i Sükun Kanunu'nu 'şiddet kanunu' olarak niteler.²⁷⁷ Ali Fuat Paşa (Cebesoy) ise Meclis'te şöyle diyordu:

276 Malmısanj, *Diyarbakirli Cemil Paşazadeler ve Kürt Milliyetçiliği*, Avesta Yayınları, s. 183.

277 Ahmet Emin Yalman, s. 992; aktaran: Mustafa Akyol, s. 102.

"Ayaklanmalar, gerici eylemler yok edilmeli, ayaklanmacılar ve gericiler cezalandırılmalıdır. Buna şüphe yoktur. Ancak, milletin doğal haklarını ve özgürlüğünü kısıtlayacak baskı yöntemlerine idare mekanizmasında yer verilmemesini rica ediyorum."²⁷⁸

İsyan ile hiçbir ilgisi tespit edilemeyen, Kazım Karabekir'in liderliğindeki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 3 Mart 1925 tarihinde kapatıldı. Aynı yıl içinde İzmir Suikastı gerekçe gösterilerek Mustafa Kemal'e muhalefet etmekte olan, İttihat ve Terakki'nin en önemli isimlerinden Maliye Bakanı Cavit Bey ve Dr. Nazım'ın da aralarında bulunduğu birçok muhalif idam edildi. Aslında yapılmakta olan, Türkiye çapında bir 'temizlik hareketi' idi.

Takrir-i Sükun, Şeyh Said İsyanı'yla ilgisi olmayan muhalefeti ezerken, asıl gazabını da isyan bölgesi üzerine yöneltti kuşkusuz. Şeyh Said İsyanı'nın liderleri yakalandı ve öbür asilerle birlikte idama mahkum edildi. İsyanı bulaşmamış pek çok Kürt ileri geleni de tutuklandı, bir kısmı Anadolu'nun farklı bölgelerine sürüldü. Takrir-i Sükun döneminde bu gibi bireysel trajediler yaşanırken bir yandan da isyandan uzak duran Kürt kitlelerinin çoğunu tedirgin eden bir kimlik politikası başladı. Kürtçe ve Kürt kültürüne dair her türlü simge ve ifade yasaklandı. Ve Kürtleri 'aslında Türk' olduklarına ikna etmeye yönelik uzun bir siyasetin startı verildi.

31 Mayıs 1926'da 'İskan Kanunu' çıkarıldı. Bu kanun çıkarılana kadar Batı Anadolu'ya sürülen kişi ve ailelere 10 Aralık 1925 tarih ve 675 sayılı 'Mahalli İskanlarını İzinsiz Terk Eyleyen Muhacir ve Mültecilerle Aşiretler Hakkında Kanun' uygulandı. Şeyh Said'in torunu, Erzurum eski milletvekili Abdülmelik Fırat'ın dönem ile ilgili değerlendirmesi şöyledir:

"Doğudaki bütün aşiretler, boylar, şeyhler, Şeyh Said ile beraber değildi. Daha çok Atatürk ile beraber olup bağlılık telgrafları çektiler. Türkiye Cumhuriyeti, Şeyh Said ile beraber devlete karşı kıyam edenleri yargılayıp cezalandırsaydı, tepki

278 Uğur Mumcu, a. g. e, s. 86.

bu kadar büyük olmazdı. Derlerdi ki 'Cumhuriyet'e karşı geldiler, Kürt devleti kurmak istediler. Biz de beraber yaşamak istedik, Atatürk ile beraberdik, biz de beraber yaşıyoruz...' Ama Şeyh Said ile değil, Atatürk ile beraber olanlar da beraberce horlanınca tepki büyüdü."²⁷⁹

İlk etapta bölge illerinden binlerce insan, aileleri ve çocukları ile beraber Türkiye'nin dört bir yanına sürgün edildi. Çoğu isyana hiçbir şekilde katılmadığı halde Diyarbakır'dan İzmir, Aydın, Manisa, Antalya, Bursa ve Burdur'a sürgün edilenlerin bazıları şunlardı: Abdüsselam oğlu Refet Bey, Avineli Hacı Ahmet Ağaoglu Abdülkadir Bey, Kerhli Ahmet Ağa, Behzat Bey (Hayalioğlu), Zazazadeler, Şeyh Sıddık Efendi (Altınakar), Aziz Bey (Çıkıntaş), Behçet Ungan, Hazrolu Behram Bey (Budak), Mustafa Ekinci, Ali Özkan, Abdurrahman Ekmen, Xasili Hacı Mehmet ve oğulları Mustafa ile Hamo, Muharremzade Mehmet Bey, Hacı Hamit Efendizade Eşref Bey, Ganizade Dr. Cevdet ve Reşat Beyler, Cercisağazade Abdülkerim Bey, Nakipzade Bekir Sıtkı Bey, Nakipzade Osman Recai (Ocak) Bey, Halifezade Said Ağa ve Salih Ağa, Cemil Paşa ailesinden Kasım, Ömer, Memduh, Bedri, Fikri ve Muhittin Beyler; Mirkatibizade Şevket Bey, Sarıgıburmalardan Fikri Bey, Ulahefendizade Sıddık ve Celal Beyler, Şamrahlı (Mazıdağ) Mahmut Bey, Arif Efendizade Nedim ve Edip (Pirinçcioğlu) Beyler, Emin Ağa, Koğili Hasan, Derikli İlyas, Derikli Salih ve Hevedanlı Rıfat Beyler.²⁸⁰

Aynı dönemde Mardin Valisi Tefvik Hadi de hiçbiri isyana katılmamış olan yüzlerce kişiyi sürgün etti. Bunların bazıları şunlardır: Mardinli Hacı Abdullah Çelebi, Savurlu Hamdullah Bey, Midyatlı Mehmed Şerif Nehroz, Midyat Estelli Helahi ailesi reisi Hacı Ömer (Özel), Selimo ailesi reisi Hacı Ahmet Seyrani (Arıkan), Şemso ailesi reisi Hüseyin Abde (Güneştan), Hanzade ailesi reisi Hacı Ahmet Ebuzeyt (Zeytinci) Müftüzade Süleyman (Mutlu) Efendi.

279 Uğur Mumcu, a. g. e, s. 182.

280 Mustafa Akif Tütenk, Kara- Amid Dergisi, sayı 2-4, 1956, s. 342.

1926'da sürgün edilen Diyarbakir eşrafı

24 Eylül 1925 tarihinde ise yıllarca tartışılacak ve tüm Cumhuriyet dönemine damgasını vuracak olan Şark Islahat Planı açıklandı.

Şark Islahat Planı

24 Eylül 1925

1) Şark vilayetlerinde mevcut idare-i örfiye bervecch-i âti (aşağıdaki) programın hitâm-ı tatbikine (sonuna) kadar idâme olunacaktır.

2) Türkiye 5 umumi müfettişlik mıntıkasına tefrik edilmiştir (bölünmüştür). 5. Umumi Müfettişlik mıntıkası bervecch-i âti vilayattan tereküp eder (oluşur): Hakkari, Van, Muş, Bitlis, Siirt, Genç, Diyarbakir, Mardin, Urfa, Siverek, Elaziz, Dersim, Malatya, Ergani, Bayezit vilayeti ile Pülümür, Kiğı ve Hınıs kazaları programın tatbikine kadar muvakkaten (geçici olarak) beşinci müfettişlik emrinde bulunacaktır. Müfettiş-i Umumi, ıslahat programının aleddevam tatbikine memur olup maiyetinde her vekaletten bir müfettiş ile bir de askeri müşavir ve ayrıca maiyet heyeti vardır. Mıntıkasındaki seyyar jandarma alayları emri altındadır. İdare-i örfiye mıntıkasının amir-î askerisi 7. Kolordu Kumandanı olup idare-i örfiye reisi sıfatile müfettişe merbuttur (bağlıdır). Müfettiş-i umumilik ihdâs oluncaya (oluşturuluncaya) kadar 3. Ordu

Müfettişi bu vazifeyi ifâya devam edecektir. İdare-i örfiyenin Bayezit vilayeti ile Pülümür kazasına teşmili (ulaşması) ve ıslâhatın hitâm-ı tatbikine kadar temdidi (uzatılması) hakkında Meclis-i Âli'ye bir teklifte bulunmak icâb eder.

3) Mahakim-i nizamiye ve divan-ı harb-i örfilelerde asker ve sivil yerli hakim bulunmayacaktır.

4) 13 Şubat 1341 tarihine kadar haklarında takibât-ı adli yapıp da işleri intac edilemeyen (neticelendirilemeyen) maznun ve mühtehimlerin (zan altında olan ve suçlananların) hukuk-u şahsiye baki kalmak şartile davaları tecil olunacaktır. Ancak mürur-u zamana (zaman aşımına) uğramamış katl-i müntüç (kesin) cinayetlerle isyan-ı âhirden mukaddem (son isyandan önce) isyan mahiyetindeki cinayetler tecil edilmez, buna nazaran Meclis-i Âli'ye teklif-i kanuni yapılacaktır.

5) Van şehri ile Midyat arasındaki hattın garbında (batısında) Ermenilerden metruk araziye Türk muhacirleri yerleştirilecektir. Bunun için idare-i örfiye mıntıkasındaki vilayatta bulunan Ermeni emvâli maliyece satılmayacak ve hatta Kürtlere icar dahi edilmeyecektir.

Yugoslavya'dan gelmekte olan Türk ve Arnavutlar ile İran ve Kafkasya'dan geleceklerin teşkil edeceği muhacirin, evveleminde Elaziz, Ergani-Diyarbakir, Elaziz-Palu-Kiğı, Palu-Muş arasındaki Murat Vadisi, Bingöl Dağı'nın şark ve cenebu ve Hınıs, Murat vadileri, Muş Ovası, Van Gölü havzası, Diyarbakir-Garzan-Bitlis hatlarında iskân edilecek. Bunlardan başka Rize, Trabzon vilayetleri ile Erzurum vilayetinin şimâli şarki kazalarında mütekâsif olan (yoğunlaşan) halktan inzimam (katılan) ve muvafakatlariyle ve muhacirlerin iskânı için müttehaz şeraitten (karar alınmasından) istifade ederek Hınıs Çayı ve Murat Vadisi'ne ve Van Gölü'nün şimal mıntıkasına naklolunacaktır.

Şarka vesâit-i seriası (hızlı araçlar) ile nakilleri ve esnay-i nakilde işçeleri ve evlerinin taraf-ı hükümetten inşası, bir senelik işçelerinin temini, hayvanat ve alât-ı zirâiyelerinin (tarım aletlerinin) de keزالik (böylece) taraf-ı hükümetten itası (verilmesi) lazım gelir. Türk muhacirinin yerleştirileceği Ermeni emvalini vesaik-i tasarrufiye (kendilerine ait olduğunu) ibraz edemeyerek ne sebeple olursa olsun işgal etmiş

olan Kürtler çıkarılarak geldikleri eski yerlerine iade veya arzu ettikleri, garpte hükümetin irade edeceği mahallelere naklolunacaktır.

Yerleştirilecek Türklerin, Kürtlerin taarruzundan muhafazaları için tedbir-i mahsusa alınacaktır. 1341 (1925) senesinde âzâmi 50 bin nüfus sevk ve iskân edileceğine nazaran: 1.000.000 nakil masrafı otomobil, iaşe ve saire beher nüfusa 20 lira hesabı, 250.000 onbin hane inşası, beheri 250 lira, 1.000.000. Bir senelik mevadd-ı iaşe, tohumluk, alat-ı ziraiye, beher haneye 1.000 lira, 2.000.000 Yirmi bin çift hayvan, 500.000 İskân masrafı.

7.000.000 ki ceman yedi milyon liranın 1342 iskân bütçesine ilavesi iktiza eder (gerekir). Bu masarıftan bina, mevadd-i iâşe, tohumculuk, hayvanat ve alât-ı zirâiye esmanı 20 senede ödenmek üzere muhacirine tedeyyün (borç) ettirilecektir. Aynı veçhile 10 senede Yugoslavya, Bulgaristan, Kafkasya ve Azerbaycan'dan beş yüz bin nüfusun celp ve bâlâda arz edilen mıntıkaya yerleştirilmesi için 1343'ten itibaren her sene bütçeye ekalli (en az) beş milyon lira tahsisat konması lazımdır.

6) Bu mıntıkada arazi tahrir yerine Maliye Vekâleti'nce tercihan ve müstacelen (acilen) başlanacaktır.

7) Dâhiliye Vekâleti 1342 bütçesine mevzu tahsisatla evveleminde 5. Müfettişlik mıntıkasında tahrir-i nüfus yapılacaktır.

8) İsyana iştirak eden mıntıkalardaki halka isyandan mütevellit masrafın tahmili (yüklenmesi) muvafıktır. Bunun temini için Maliye Vekâleti'nce Meclis-i Âli'ye bir kanun teklif edilecektir. Bu mıntıkada bulunup da isyana iştirak etmeyen köyler bu vergi ile mükellef tutulmayacaktır. (Bu köyler Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ce tesbit edilmiş olanlardır).

9) İsyanı teşvik ve idare etmiş olanlar ile bunların akraba ve taallukatı (yandaşları) ve rüesadan hükümetin şarkta kalmalarını muvafık görmediği eşhas, aile ve taallukatile beraber garpta hükümetin göstereceği mahallere nakledilecektir. Terk edecekleri emval ve arazi hükümetçe satın alınarak bedeli nakden ita veya nakledilecekleri mahallerde aynı kıymette emlak ve arazi tefviz olunacaktır (verilecektir).

10) Aşiret yapısının o sene zarfında ilgası ve halktan doğru-
dan doğruya hükümetle temas ve hukukunun bilvasita hükü-
metçe muhafazası ve temini hususu peyderpey mevki-i fiile
konacaktır. Bunun için şarkta hükümet kuvvet ve nüfuzunun
her şube-i idareden mefkûreli ve muktedir memur gönderil-
mek suretile takviyesi lazımdır. Aynı zamanda bu mıntıkada-
ki tâli memuriyetlere dahi Kürt memur tayin olunmamalıdır.
Merkezden mansub memurin "jandarma dahil" için bervech-i
âti (aşağıdaki gibi) teklif-i kanuniye lüzum vardır:

A) İdare-i Örfiye Mıntıkası'nda merkezden mansub bilumum
memurun "jandarma dahil" orada buldukları müddetçe
tahsisatı fevkâlâdelerinin %75'i nispetinde zam alırlar.

B) Bu mıntıkada memurin lâakal (en az) 3 sene hizmet eder-
ler, 3 seneden sonra bu mıntika haricinde sınıfile mütenasib
diğer bir hizmete nakledilirler ve yerlerine başkaları gönde-
rilir. 3 seneden fazla kalmak isteyenler yerlerine ibka edilir
(bırakılır) ve 6 seneden fazla aynı mevkide kimse kalmaz.

C) Bu mıntıkadaki ordu mensubine de aile nüfus miktarına
nazaran 1–5 sefer tayını nisbetinde zam verilir.

11) Hakkâri, Van vilayetlerinde bulunan 4 hudut taburlar ile
Van'da teşekkülü Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'ce arzu edilen
2 taburdan bir avcı livası teşkili ve bu 6 tabur ile bunlara
mücavir olan diğer 3 hudud taburu mevcutlarının sekiz yü-
zere iblağı için bütçeye tahsisat edilmelidir.

12) Silahlar toplanacak ve silah taşınması men edilerek an-
cak vesika tahtında taşınmasına müsaade edilecektir. Vesi-
kasız silahlar evlerde dahi olsa müsadere edilecek ve sahipleri
Divan-ı Harbi Örfilere tevdi olunacaktır.

13) Aslen Türk olup Kürtlüğe mağlub olmaya başlayan
bervech-i âti Malatya, Elaziz, Diyarbekir, Bitlis, Van, Muş,
Urfa, Ergani, Hozat, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Palu, Çarsancak,
Çemişkezek, Ovacık, Hısn-ı Mansur, Behisni, Arga, Hekimhan,
Birecik, Çermik vilayet ve kaza merkezlerinde hükümet ve
belediye dairelerinde ve sair mücessat ve teşkilatta, mektep-
lerde, çarşı ve pazarlarda Türkçeden maada lisan kullanan-
lar evamir-i hükümete ve belediyeye muhalif ve mukavemet
cürmile tecziye edilirler (cezaya tâbi tutulurlar).

14) Aslen Türk olan fakat Kürtlüğe temessül etmek (benzemek) üzere bulunan mevkide ve Siirt, Mardin, Savur gibi ahalişi Arapça konuşan mahallerde Türk Ocakları ve mektep açılması ve bilhassa her türlü fedakârlık iktiham olunarak (gösterilerek) mükemmel kız mektepleri tesis ve kızların mekteplere rağbetlerinin suveri adide (fazlaca, çokça) ile temini lazımdır. Hassaten Dersim, tercihan ve müstacelen (acilen) leyli iptidailer (gece liseleri) açılmak suretiyle Kürtlüğe karışmaktan bir an evvel kurtarılmalıdır.

15) Dersimlilerin, Dersim'den çıkmak isteyen kısımları Sivas garbinde gösterilecek mıntıkaya nakledilebilirler. Müfettişlik mıntıklarından bu suretle Anadolu dahiline nakledilmek arzu edenlerin hükümetçe iras olunacak (gösterilecek) yerlere nakilleri de mümkündür.

16) Fırat garbındaki vilayetlerimizin bazı akvamında dağınık bir surette yerleşmiş olan Kürtlerin Kürtçe konuşmaları behemal (mutlaka) men edilmeli ve kız mekteplerine ehemmiyet verilerek kadınların Türkçe konuşmaları temin olunmalıdır.

17) Hükümet binaları ile jandarma karakolları ve askeriye ve hudud karakolları cemi ianet kanununa tevfiakan (uygun olarak) süratle inşa edilecektir. Yalnız hükümet konakları inşaatına hükümet de muvazene-i umumiyeden (vekâletler bütçesinden) yardım eder. Bu mebani meyanında memurin ve zabitan ikametgâhları da imkân nisbetinde nazar-ı dikkate alınmalıdır.

18) Bu mıntıkadaki bilumum yolların inşaat programı, Müfettiş-i Umumilik tarafından tanzim edilir. Evveleminde idare-i umumiye ve hususiyeden olup mühim sevkülceyişi (askeri nakliyat) yolları inşa edilmelidir.

19) Şark şimendiferlerinin Erzincan'a, Sivas, Elaziz-Diyarbakir, Elaziz-Çapakçur-Muş, Van Gölü'ne mümkün olduğu kadar az zamanda varmasını temine çalışmak lazımdır.

20) Bilumum karakollar, müdafaaya müsait inşa edilmekle beraber telefon ve helyosta ile mücehhez olmalıdır. Bu mıntıkada behemehâl (mutlaka) birkaç telsiz istasyonu bulunmalıdır.

21) Kaçakçılık, istihbarat, casusluk ve emniyet nokta-i nazarından hudud komiserleri esaslı vazii'nce tebeddülâtından maada (askeri değişikliklerden başka) hususat için Umumi Müfettiş'ten evamir-i mucibe alabilirler.

22) Kaçakçılığa mani olmak için Maliye Vekâleti'nce alınacak otomobillerden birkaçının zırhlı otomobil olması ve bu otomobillerden indelluzum (gerekirse) hudut kıtaatının dahi istifadesi muvafaktır.

23) Şehir, kasaba ve nahiyelerde vazaif-i zabitanın kâmilen polise tevdi ve jandarmanın kıta dâhilinde asayiş ve takibatla tavzifi (görevlendirilmesi) muvafaktır. Bu bapta Dâhiliye Vekaleti tarafından bir kanun tanzimi ve bütçelere buna nazaran nakliyat ve zammiyat icrası lazımdır.

24) Bu mıntıkaya ecnebi bir şahıs ve müessesenin hükümetin müsaadesi olmaksızın duhul ve teessüsüne müsaade edilmeyecektir.

25) Tahrir-i nüfus yapılan mıntikalarda derhal ahz-ı asker (asker alma) teşkilatı yapılacaktır. Dâhil-i esnan (acemi asker) olanlar bu mıntika haricinde hizmet-i askeriyelerini ifâ edeceklerdir. Bunların bir müddet için gayr-i müsellah (silahsız olarak) hidematta istihdamları muvafık olur.

26) Bu mıntıkada hükümet, bütün şubat-i idarede (idari şubelerde) halkın işini bilvasıta ve bizzat görmeli ve mutavassıtları (aracılık edenleri) şiddetle red ve men eylemelidir.

27) Müfettişlik mıntikasındaki vilayet taksimatının tadil ve islahı umumi teşkilatın kabul ve icrasına kadar tehir olunacaktır.

M. Cemil (Dâhiliye V.) Mahmut Esat (Adliye V.) Mirliva Kazım (Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Sanisi) Mustafa Halik (Çankırı)

25 Haziran 1927 tarihinde 1164 sayılı kanunla merkezi Diyarbakır olmak üzere Elazığ, Urfa, Bitlis, Van Hakkari, Siirt ve Mardin illerini kapsayan bölgede 'Umumi Müfettişlik' (Genel Müfettişlik) makamı oluşturuldu. Tüm valilerin üzerinde yetkilere sahip olan Genel Müfettişlik makamına sırasıyla şu isimler geldi: Dr. İbrahim Tali Öngören (1875-1952) 1932 yılı sonuna kadar, Hilmi Ergeneli 28 Şubat 1933'ten 23 Mart

1935'e kadar, Abidin Özmen (1880-1966) 1935-1943 arası, Abidin Doğan (1892-1955) 12 Temmuz 1943'ten Genel Müfettişliğin kaldırıldığı 7 Ocak 1947'ye kadar.²⁸¹

Hapsedilen, ölüme mahkûm edilen ve sürgün edilenlerin yanında özellikle isyan bölgesi olan Elazığ, Diyarbakır ve Bingöl üçgeni arasında kalan yüzlerce köy, hükümet kuvvetlerince yakıldı ve bu olaylar esnasında binlerce insan hayatını kaybetti.

Sultan Abdülhamid döneminden beri öğretime açık olan Diyarbakır Lisesi kapatıldı, büyük uğraşlardan sonra ancak 1932-1933 öğretim yılında tekrar açılabilirdi. 1938 yılına kadar Fırat Nehri'nin doğusundaki tek lise Diyarbakır Lisesiydi. En yakın liseler Antep, Erzurum ve Malatya'daydı.

Aynı dönemde Fırat'ın doğusu 'Yasak Bölge' ilan edildi ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayanların bölgeye seyahatleri 1964 yılına kadar izne tabi oldu.

1926 yılında Meclis tarafından bölgeye gönderilerek bir rapor hazırlaması istenen ve raporunda bu politikaları eleştiren Bursa milletvekili Emin Bey 'Sıkıyönetim yerine ılımlı, yumuşak bir politika uygulanmasını, Sultan Abdülhamid'in bölgede uyguladığı politikalara ağırlık verilmesini önererek, güvenliği sağlamak için bölgede bulunan silahlı kuvvetlere yapılan masrafın yarısı kadar bir masrafla bölgeye önemli hizmetler götürülebileceğine' dikkat çeker.²⁸²

İşin ilginç yanı, bugün bile Kürt sorunu bağlamında aynı konular tartışılmakta ve 'askeri-güvenlikle ilgili' harcamalara milyar dolarlar harcanmaktadır. Bu olaylardan sonraki dönemi Mustafa Akyol şöyle analiz etmektedir:

"Bundan sonra ise Kürt isyanları bir birini izledi. Ve artık dinilikten tamamen ayrılmış, etnik bir Kürtçülük yeşermeye başladı. İsyen bölgesinde görev yapan Birinci Umumi Müfettiş Dr. İbrahim Tali (Öngören) Bey şöyle diyordu: 'Bu hadiseyi

281 Şevket Beysanoğlu, a. g. e, s. 1031

282 Hüseyin Koca, a. g. e, s. 531-532

takip eden günlerde Kürt'ün ruhuna tarikat telkinatı (telkinleri) yerine Kürtlük mefkûresi aşılarmaya başlamıştır."²⁸³

Kirişçi ve Winrow da Mustafa Akyol gibi düşünmektedir:

"Bir zamanlar hemen hemen bütün Kürtler, kendilerini Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman tebaasının bir parçası olarak görüyordu. Bu Kürtlerin büyük bir çoğunluğu, ayrı bir ulusal kimlik bir yana, ayrı bir etnik kimliğin bile farkında değildi. Ayrı bir Kürt kimliğinin bilincine varan bir avuç eğitilmiş Kürt'ün lobi faaliyetine ve kampanyasına karşın, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı ilk isyanlar, özünde büyük ölçüde aşiret kaynaklı ve bölgeseldi. Türkiye Cumhuriyeti'nin egemen Türk etnik çekirdeğinin 1930'larda zoraki asimilasyon çabası, Kürtler arasında ayrı bir etnisite farklılığının artmasına yol açtı."²⁸⁴

Baskın Oran ise Şeyh Said sonrası dönemi şöyle özetler:

"Kurtuluş Savaşı'ndaki işbirliği dağılmıştır. Nitekim okul kitaplarında yazmaz ama, bu tarihten Atatürk'ün ölüm tarihine dek, bu bölgede ayaklanma olmayan bir tek yıl geçmemiştir... Emperyalizme tepki olarak doğan bir çoğunluk (Türk) milliyetçiliği, yarattığı tepkiyle, bir azınlık (Kürt) milliyetçiliği doğurmuştur."²⁸⁵

Bu tespitler büyük oranda doğrudur. Nasıl ki 12 Eylül 1980'de Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde yapılan işkence ve baskılar PKK'nın büyümesine neden olduysa, Şeyh Said olayı ve sonrasında yaşananlar da Kürt milliyetçiliğinin/ulusalcılığının oluşmasında en önemli etken olmuştur.

Tek Parti Dönemi, CHP ve Kürtler

Tek parti döneminin Kürtlerle ilgili politikalarını tek bir cümle ile özetlemek gerekirse kısaca 'inkâr, baskı, şiddet ve asimilas-

283 Mustafa Akyol, a. g. e, 106

284 Kemal Kirişçi / Gareth M. Winrow, a. g. e, s. 214.

285 Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışında Bir İnceleme*, Bilgi Yayınevi, 199 s. 219–223.

yon' politikalarıdır denilebilir. Tek Parti Dönemi uygulamaları ile ilgili örneklere geçmeden önce sondaki tespiti başa almakta yarar vardır: İsmet İnönü hükümetlerinin uyguladığı Doğu politikaları meseleye dar bir güvenlik açısından bakıyor, sorunun Kürtlere Türk olduklarını kabul ettirme ve tepkileri devlet gücüyle bastırma yoluyla çözümleneceğini umuyordu.

"Başbakan İsmet İnönü'nün 21 Ağustos 1935 tarihli 'Kürt Raporu'nda tarif edildiği gibi, dönemin uygulamaları 'sert bir asimilasyon politikası'na dayanıyordu. 'Kadir-i mutlak bürokrasi'nin her şeyi halledeceğine inanılmaktaydı. Ancak bu asimilasyon politikası ters tepti. Muhafazakar Kürtleri siyasi ve sosyal bakımdan entegre etmek, ancak ortak dini ve kültürel değerlere titizlik göstermekle mümkün olabilirdi. Bunun tam aksi bir yaklaşımla kurulan Halkevleri, Köy Enstitüleri gibi projeler sembolik, fasit çerçevede sınırlı kaldı... Halk zaten sınırlı olan eğitim imkânlarından 'çocuklarımız gâvurlaşacak' iddialarıyla faydalanmak istemedi."²⁸⁶

Bu dönemde olanları daha iyi anlayabilmek için resmi bazı belgelerle yine aynı dönemdeki bazı resmi zevatın beyanatlarına bakmakta yarar var. Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanı, 1930'da 'gayet gizli ve zata mahsustur' damgalı genelgesinde şöyle diyor:

"Kıyafetin, şarkıların, oyunların, düğün ve cemiyet âdet ve ananelerinin milliyet ve ırk hislerini daima uyanık tutan ve cemaatları mazilerine bağlayan rabitalar olduğu unutulmamalı, binaenaleyh lehçeye beraber bu gibi aykırı âdetleri de fena ve zararlı görmek ve bilhassa kötü göstermek ve hiçbir suretle tergip ve teşçi edilmeyerek (isteklendirilmeyerek ve cesaretlendirilmeyerek) adi ve iptidai (ilkel) mahiyetleri her vesile ile teşhir olunarak takbih ve tayib edilmeli (çirkin gösterilmeli ve ayıplanmalı), o lehçeyi konuşan zümrelere mensup fertlerin ve ailelerin isim ve lakaplarını Türkçeleştirmek, nüfustaki kayıtlarını ve künyelerini fırsat düştükçe tashih etmek ve kendilerine hiçbir suretle mesela Boşnak, Çerkes, Laz, Kürt, Abaza, Gürcü, Türkmen, Tatar, Afşar, Pomak lakabı vermemek, köylerin o lehçedeki isimlerini değiştirmek...yerlileri buna alıştırmak, evlerinde ve aralarında Türkçe konuşurmak

286 Hüseyin Koca, a. g. e, s. 531-536; Mustafa Akyol, a. g. e, s. 109.

ve öz yürekten kendilerine Türküm dedirtmek, hülasa dillerini, âdetlerini ve dileklerini Türk yapmak, Türk'ün tarihine ve bahtına bağlamak her Türk'e teveccüh eden milli ve mühim bir vazifedir."²⁸⁷

1930 yılında, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın Başbakanlık ve İçişleri Bakanlığı'na yazdığı raporda, Kürtlerin tedibi (yola getirilmeleri, terbiye edilmeleri), tenkili (topluca nakledilmeleri), Trakya'ya sürülmeleri, köylerinin havadan tahrip edilmesi ve Kürt ırkından olan memurların bir an önce yerlerinden alınmaları önerilmektedir.

Halk arasında ve özellikle de dindar Müslüman Kürtler arasında 'adeta bir evliya olduğu ve elinden Kur'an-ı Kerim'in düşmediği' propagandaları yapılan Fevzi Çakmak'ın raporu hayret vericidir:

1. Erzincan ilindeki incelemelerim sırasında ekonomiyi önemli surette zarara sokan ve bu il dahilindeki asayişsizliğin en önemli ahilerinden olan Aşkirik, Gürk, Dağbey, Hayri köylerinin tedip ve tenkiline zorunluluk olduğunu gördüm... Bu bakımdan Vilayet bu köylere; vergi ve asker vermelerini, silahlarını vermelerini tebliğ ederek, olumsuz bir sonuç alındığı takdirde, bu bölgede çok şımarık bir durum almış olan bütün Kürt köylerine bir etki yapmak ve devlet nüfuzunu hakim kılmak için Erzincan'a nakledilecek bir hava kıtası ile bu köyleri tahrip etmenin uygun olacağı düşüncesindeyim.

2. Erzincan merkez ilçesinde on bin Kürt vardır. Bunlar Alevilikten faydalanarak mevcut Türk köylerini Kürtleştirmeye ve Kürt dilini yaymaya çalışmaktadırlar. Birkaç sene sonra Kürtlüğün bütün Erzincan'ı istila edeceğinden endişe edilebilir. Örfen Türk, fakat Alevi olan birçok Türk köyleri Aleviliğin Kürtlüğü ifade ettiği zihniyeti ile ana lisanlarını terk ederek Kürtçe konuşmaktadırlar. Bu işe ön ayak olan, her şekavette yataklık eden Rusaray, Mitini, Şıncığı, Kükrendi, Kellarik köylerinin esaslı bir şekilde kayda tabi tutularak bunlardan gerekenlerin Trakya'ya nakli ve bu bölgedeki bazı reislerin il

287 Mefhuret Bayrak, *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri*, s. 508-509; aktaran Malmisanij, *Diyarbakırlı Cemilpaşa Ailesi ve Kürt Milliyetçiliği*, s. 190-191.

merkezinde ve polis nezareti altında ikamet ettirilerek emniyete alınmaları gerekmektedir. Türk olan Alevi köylerinin Kürtçe konuşma(ma)larına ve Türk dilinin bütün bölgeye yayılması için esaslı tedbirler almaya ihtiyaç vardır.

3. İl bölgesinde bazı memurların Kürt ırkına mensup olduğu bilinmektedir. Örneğin Erzincan Sorgu Hâkimi Pülümürlü Şevki Efendi'nin Kürtleri himaye ettiği ve geceleri Kürtleri evinde topladığı gerçekleşmiştir. Bu adamın her ne suretle olursa il bölgesi dışına nakline ve bu gibi memurlar hakkında da aynı işlemin uygulanmasına lüzum vardır.

4. Arz ettiğim bu meselenin en önemlisi, birinci madde de adı geçen köylerin kesin surette tedibi (uslandırılması, yola getirilmesi) ve ırken Kürt olduğu kesinlikle bilinen memurların bir an önce yerlerinden alınmasıdır.

Fevzi Çakmak, 20.09.1938 tarihli bir raporunda da açıkça, Erzurum'dan Erzincan bölgesindeki 'Türk ahaliye dağıtılmak üzere bir miktar silah gönderilecektir' der.²⁸⁸

Mecburi İskân Kanunu

Mecburi İskân Kanunu, 21 Haziran 1934 tarihinde çıkarılmıştır.

Kanun'un 11-A ve 13/3 maddeleri Kürtlerin, asimile olmalarını sağlayacak biçimde, büyük Türk nüfusu içinde dağıtılarak iskân edilmelerini öngörmekte ve iskan yerlerinde topluluk, köy ve mahalle oluşturacak biçimde bir araya gelmelerini yasaklamaktadır. Kanun metninde anılan hükümler aynen şöyledir:

Madde 11-A: "Anadili Türkçe olmayanlardan toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kurulması veya bu gibi kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir işi veya bir sanatı kendi soydaşlarına inhisar ettirmeleri yasaktır."

Madde 13/3: "Türk ırkından olmayanların serpiştirme suretiyle köylere ve ayrı mahalle veya küme teşkil edemeyecek şekilde kasaba veya şehirlere iskânları mecburidir."

Bu maddeler, dıraksamaya yer bırakmayacak biçimde Mecburi

²⁸⁸ *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, 1924-1938 Genel Kurmay Harp Tarihi Yayınları, Ankara 1972, s. 351-352, Aktaran Malmisarij, Cemil Paşa Ailesi, s. 193*

İskan Kanunu'nun, türdeş bir ulus oluşturmak amacıyla Kürtleri asimile etmek için çıkarıldığını ortaya koymaktadır."²⁸⁹

Başbakan İsmet İnönü'nün Doğu ve Güneydoğu illerini do-laştıktan sonra hazırladığı Kürt Raporu'nda da önemli tespit ve öneriler vardır. İnönü'nün, Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Ka-radeniz Bölgesi'ni kapsayan uzun bir inceleme gezisi sonucu ha-zırladığı rapor 21 Ağustos 1935 tarihini taşır.

"Doğu illeri verimli bir hale gelmedikçe, bütçenin ve devlet kudretinin artması beklenemez. Fazla olarak doğu illeri, dört hududun siyasal ihtimallerine ve en mühimi Kürt meselesine de maruzdurlar. Bunun için doğu illerimize esaslı ve devamlı bir programla girerek, burasını yalnız gairesiz değil, hatta ve-rimli bir hale getirmek lazımdır."

İsmet İnönü, incelemelerde bulunduğu her il için de ayrı ayrı tespitlerde ve önerilerde bulunuyor:

*Diyarbakır: "Kuvvetli Türklük merkezi olmak için tedbirleri-mizi kolaylıkla işletebileceğimiz bir uygunluktur. Zaten Ko-lordu merkezi ile beraber Umumi Müfettişlik Merkezi olması, büyük bir zabitan ve memurlar kadrosu vücuda getirmektedir. Lise ile beraber her türlü mektebi var. Halkevi faaliyeti hevesli ve çok inkişaf ettirebilir."

*Mardin: "260 bin nüfuslu Mardin'de hiç Türk yok, ama halk Midyat'taki gibi Türklüğe hevesli. Buralarda herkesi yeni Türk soyadla kaynaşmaya hevesli buldum. Hıristiyanla Gildaniler çalışkan, muti ve yerlerinden çıkarılmamaktan başka kaygı içinde değiller. Burada, kuvvetli ve iyi idare ile beraber un-surları hükümete yakın ve sıcak tutma yolunu gütmeliyiz. Mardin vilayetinden çıkarılacak Hıristiyan ve Arapların yer-lerini Kürtler derhal dolduracaklardır. Bu hal bizim için pek zararlıdır. Diğer taraftan Suriye'de Fransız Kürt siyasasına karşı bu Araplar bizim mukabil vasıtamız olacaklardır. Fran-sızların Kürtleri kullanma hevesine mukabil, biz de Arapları iyi muamele ile elde tutabiliriz. Mardin'i bitirmeden evvel şunu söyleyeyim ki, Nusaybin ve Cizre merkezlerinin iyi ida-

289 Tank Ziya Ekinci, a. g. e, s. 172.

resini ve müthiş sıtmadan kurtarılmasını zaruret görürüm. Fransızların hudut boyunda mamure gösterişi karşısında sönnük ve cılız görünmekten sakınırım."

*Siirt: "Türklüğe hevesli bir Arap şehridir. Tüccar ve hükümete yakın, muti (itaatkâr) halkı vardır. Havası gayet iyi olan Siirt susuz, pis bir trahom merkezidir. Siirt'in Doğu'ya naklini tercih ederim. Tamamen Kürtlerle dolu olan Siirt vilayetinde başlıca kuvvetimiz; idare merkezlerimiz, memurlarımız ve zabitlerimizdir. İdare merkezlerimiz çok kuvvetli olmalıdır. İcabında konulup kaldırılmak üzere özel adliye rejimi kurulmalıdır. Halkın içine girmek, Mutki ve Sason gibi bütün Siirt vilayetinde önemli bir iştir. Halkın içine behemehal (mutlaka) girmeliyiz. Şimdiki halde halk daha çok kendi ağaları elindedir. Halkın içine girmek için buralarda seyyar doktorları tesirli bir tedbir olarak göz önüne almalıyız. Siirt vilayeti bugünkü halinde, en su yüzünde bulunduğumuz mıntıkadır... Siirt kamilen Kürt, Arap..."

*Bitlis: "Hizan ve Mutki arasında sun'i olarak daima devlet kuvveti ile vücuda getirilmiş bir Türk merkezidir. Yine ancak devlet tedbiri ile bir Türk merkezi olarak durabilir. Bırakılırsa az zamanda bir Kürt köyü haline gelmesi ve bu suretle Mutki, Hizan, Şirvan, Garzan mıntıklarının Türkçe işitecekleri bir yer olmaksızın kütle olmaları muhtemeldir.

Bitlis olmasaydı, bizim onu yaratmamız icap edecekti. Bu mülahazaların neticesi şudur: Bitlis'i kuvvetli bir merkez olarak, bir Türk yuvası ve kalesi halinde tutmalıyız. Bitlis halkı, etrafındaki Kürt mıntıkaya hulul etmeye alışkındır. Onların bu hassası (özelliği) Türk kültürü için bize bulunmaz bir yardımcıdır. Sağlam bünyeli bir Van şehri, şarkta Türk hâkimiyeti için çok önemli. Eğer ufak bir endüstri merkezi yapabilirsek, iptidai maddelerin toplanma ve pazaryeri olarak Bitlis kuzeyden veya güneyden kültürel veya siyasal yayılmaya karşı esaslı bir müdafaa nokta-i istinadı (dayanak noktası) kalır. Bitlis'in tarihi bu vazife için emniyet vericidir." ²⁹⁰

"Toprağı çok mümbit olmakla şöhreti olan bir buçuk milyon dönümlük Muş Ovası'nın Ermeni köyleri boş, tedricen Kürtlerle dolmakta... Bulanık, bir kaza merkezidir..Yeniden

bir Türk şehri olarak düşünölmüş, her taraftan ele geçen muhacirler yerleştirilmeye çalışılmış... Erzurum'un kalkınmasını az senelerde temin edebilirsek, şimalde hududa karşı ve içerde Kürtlüğe karşı sağlam bir Türk merkezini yeniden kurmuş oluruz... Erzincan yanındaki boş köyler, Dersim'in semiz ve mütehakkim halkı ile süratle dolmaktadır. Az zamanda Erzincan'ın Kürt merkezi olmasıyla asıl korkunç Kürdistan'ın meydana gelmesinden ciddi olarak kaygılanmak yerindedir... Dersim vilayetinin yeniden teşkili ile askeri bir idare kurulması ve Dersim ıslahının bir programa bağlanması lazımdır... Van, Muş ve Erzincan ovaları Kürt yayılmasına açıktır. Van ve Erzincan'da acele olarak, Muş Ovası'nda tedricen, bir de Elazığ Ovası'nda kuvvetli Türk kitleleri vücuda getirmek zorundayız...Van'a gelirken yolda (gemide) ölçtördüm. Takriben 400 bin kilometre sahada 5. 4 milyon nüfus. Demek yarıdan fazla sahada 1/3'den az nüfus. Kürt meselesi vardır. Siyasi olarak sindirilmiştir. Amma vardır... Muş Ovası boş kalırsa tehlikeli olur. İskân olursa Türklüğün sağlam temeli olur. Boş halinde, harici tehlikeden başka, er geç Kürtler burasını doldururlar. O zaman hakikaten Kürdistan yekpare olarak teşekkül eder."²⁹¹

Kürt Raporu'nun sonraki bölümünde, İnönü Kürtlerin okularına fırsat verilir verilmemesi konusu üzerinde duruyor. Rapor, Başbakan'ın Kürtlerin okula gitmesi konusunu Kürtlerin yararı açısından değil, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 'yararı' açısından değerlendirdiğini gösteriyor:

"Kürtlere okutma yapıp yapılmayacağı şimdiye kadar bir politika olarak mütalaa edilmiştir. Bu politikayı halk bilmiyor. Biz bundan hiç istifade edemediğimiz halde mahzurunu çekiyoruz. Daha Türk köylerindeki mektepleri yapamamışken ve en nihayet yüzde ona varmayan okutmada bir hususi siyaseti halkın diline düşürmekte hiçbir fayda yoktur. Sonra, ilk tahsil için okutmakta faydamız daha yüksek olduğu mütalaaasındayım.

Kürtleşmiş ve kolayca Kürtlüğe dönecek yerleri okutmak, hatta Kürtlere Türkçe okutarak Türklüğe çekmek için ilk tah-

291 Saygı Öztürk, 'İsmet Paşa'nın Kürt Raporu, Hürriyet, İstanbul, 8-10 Eylül 1992, s. 7; aktaran: Malmisanij, Cemilpaşa Ailesi, s. 195-196.

sil ve onun iyi hocası çok müessir (etkili) vasıtaadır. Memur yetiştirecek büyük müesseseler cenupta (güneyde) yoktur. Orta mektebe girecekler içerisinde Kürtlerden de müracaat eden olursa, onları da reddetmemeliyiz... İyice işlerine girmek istediğimiz Kürt merkezlerine seyyar doktorlarla girmek çok müessir (etkili) olacaktır."²⁹²

Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'ya nispetle Kürt meselesinde daha 'ılımlı' görüşleri olan Kazım Karabekir bile daha Cumhuriyet kurulmadan bazı önerilerde bulunur. 9 Haziran 1923'te bu konudaki görüşünü soran Genelkurmay Başkanlığı'na şunları söylemektedir:

"Kürtlük meselesi gittikçe kurcalanmakta olduğundan, yapılması lazım birçok icraattan evvel ahz-ı asker (asker alma) muamelesinin tabiki her Kürt'ü bizden soğutacaktır. Askere geldiklerini ve iyi terbiye aldıklarını farz edelim. Siyaseten bize aleyhtar oldukça bu talim ve terbiye aleyhimize olacaktır. Çünkü herhangi bir hal karşısında Türk askerinden ve bilhassa top ve makineli, tayyare tesislerinden korkan Kürtler, talim ve terbiye aldıktan sonra bunlardan korkmayacak ve siyasi entrikalar sahaya geçerse meselenin halli kolay olmayacaktır... Yekpare bir Kürtlüğün zayıf zamanımızda teşvikata kapılarak (kışkırtmalara kapılarak) hem kendilerini hem de bizi ızrar etmeleri (zarara uğratmaları) pek muhtemel olduğundan iki mühim Türk kanalı ile Kürdistan üç kısma bölünmelidir... Bunlardan en mühimi, Malazgirt ve Nazımiye mıntıklarına kuvvetli Türk köylerinin yerleştirilmesidir. Bu işlerin bir elden olması ve idarenin askeri olmasını akdemce de (daha önce de) arz etmiştim. Vali ve kaymakamlar asker olmadıkça ne Kürdistan'da bir şey yapılır ve ne de Kürtler bir şey yaparlar."²⁹³

Şeyh Said olayından sonra sürgün edilmeyip yerlerinde bırakılan Kürtlerin dillerini terk etmeleri ve asimile edilmeleri için de bazı tedbirler alındı. 1925'te hazırlanan Şark Islahat Planı'yla 'Kürtlerin yaşadığı birçok il ve ilçe merkezlerinde hükümet ve

292 İsmet İnönü, *Defterler*, 1919–1973, c. 1, Hazırlayan Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001 s. 168–171; Saygı Öztürk, *Hürriyet*, s. 7, Malmisani, s. 196.

293 Kazım Karabekir, *Kürt Meselesi*, s. 46–48.

belediye dairelerinde ve sair müessesat ve teşkilatta, mekteplerde, çarşı ve pazarlarda Türkçeden maada (başka) dil kullananlar, evamir-i hükümete ve belediyeye (hükümet ve belediyenin emirlerine) muhalefet ve mukavemet cürmi ile (suçuyla) cezalandırılacaklar'dı.²⁹⁴

Bölgede 'Umumi Müfettiş' olarak uzun yıllar kalan ve daha önce Bitlis ve Bursa valilikleriyle milletvekilliği ve Milli Eğitim Bakanlığı görevlerinde de bulunan Abidin Özmen'in 1936'da hazırladığı raporda da asimilasyon politikaları ile ilgili ayrıntılı öneriler vardır:

"Türk camiası içinde kaynatmak istediğimiz kimseleri Kürtçe yerine Türkçe dili ile konuşur hale getirmek icap eder. Temsilin (asimilasyonun) yapılması için Kürtçe konuşmak meselesi üzerinde durmak icap eder. Halkevlerinin, bilumum memur ve müstahdemlerin Kürtçe konuşmalarına katiyen müsaade edilmemelidir. İş olan köylü Türkçe bilmiyorsa, köylü ile Kürtçe konuşmamalı, köylü memur olmayan bir tercüman getirmeye mecbur tutulmalıdır... Kürtçe konuşanlara karşı maddi ve manevi cezalar uygulanmalıdır."²⁹⁵

Abidin Özmen, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siirt, Bitlis, Van, Hakkâri ve Muş illerini kapsayan raporunda 1936 yılında bölgede 228.282 Türk, 765.000 Kürt, 92.274 Arap, 20.508 Süryani ve 5.000 Ermeni yaşadığı tespitinde bulunmaktadır.

Özmen'in raporundaki diğer bazı tespitler de şunlardır:

"...Kürtlük cereyanının Türkiye Cumhuriyeti için yapabileceği zararın önüne geçmek çaresini aramak zamanının gelmiş, çatmış, hatta geçmekte olduğu...

*Bölgede bulunan Kürtlerin ya asimile edilip eritilmesi veya güvenlik güçleri kontrolünde eski halin devam ettirilmesiyle ilgili alternatiflerden iç ve dış siyaset müsait olduğunda birincisi seçilmelidir. Hatta bu iş, Kürtlük için çalışanların ortada Kürt bulamaz duruma düşmelerine kadar devam edilmeli,

294 Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri*, s. 486-487.

295 İsmail Beşikçi, *Tunceli Kanunu 1935 ve Dersim Jenosidi*, s. 57.

- * Memurlardan Kürtçe konuşanlara ihtardan memuriyetten çıkarılmaya kadar ceza verilmeli,
- * Doğu Vilayetleri Van Gölü havzası, Muş Ovası, Malazgirt ve Bulanık civarında tren yolunun uğradığı yerlere Türk muhacirler yerleştirilmeli. Sırf bu işle uğraşan komisyonlar ve sürekli köyler kurulmalı,
- * Bölgede Türklük aşılacak azimli öğretmenler görevlendirilmelidir. ...Türk camiası içinde kaynaştırmak istediğimiz kimseleri Kürtçe yerine Türkçe konuşur hale getirmek lazımdır. Bunun için yatılı mektepler kurmak icap eder. Bu okullarda özel müfredat takip edilmeli,
- * Batı bölgelerinden buralara gelip, Kürt kızıyla evlenip yerleşenlere arazi verilmeli,
- * Devlet dairelerinde görevli memurların Kürtçe konuşmalarına kesinlikle müsaade edilmemeli,
- * Veteriner ve ziraatçılar köylerde Türkçe propaganda yapmalı,
- * Kürtleri istismar eden (şeyh, ağa gibi) kişiler seçilip bölgeden çıkarılmalı,
- * Her yıl 3 bin kişi batı bölgelerine alınarak 15–20 yıllık bir programla bu halk ortadan kaldırılmalıdır,
- * Kürtçe bilmeyen köylüyü memurlar anlamaya çalışmamalı, köylüye memur olmayan tercüman bulunmalı, bu şekilde herkes Türkçe konuşmaya zorlanmalıdır,
- * Halkevleri güçlendirilerek buralarda halka gazete, mecmua okutulmalı, köylerde Türkçe konser verilmeli.²⁹⁶

Raporun 1. maddesinde, Kürtlüğü ortadan kaldırmak için her mevsimde her yere gidecek yolların yapılması öneriliyor.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'ne, 1939'da sunulan bir raporda da benzer öneriler yer almaktadır:

296 Belma Akçura, a. g. e, s. 74, 75, 76.

"Şark vilayetlerinde şehirler öteden beri büyük bir temsil (asimilasyon) makinesi rolünü oynamışlardır. Serveti, içtimai hüviyeti (toplumsal kimliği), bilgi seviyesi ne olursa olsun yayladan şehre nakleden ailelerin bir nesil sonra tamamen Türkleştiklerini her vakit görmekteyiz... Binaenaleyh ilk yapılacak işlerden biri, bu havalideki şehir ve kasabaların kuvvetlendirilmesidir. Bu da her şeyden evvel buralara gidecek olan her türlü yolların bir an evvel yapılması ile başlayacak ve bu yollar bu şehir ve kasabaların pazarlarını memleketin diğer iç pazarlarına açacaktır. Pazarı Türkleşen bir kasaba, temsil (asimilasyon) makinemize ilave edilmiş, kuvvetli bir çark demektir. Eğer bu çarkları inkişafa (gelişmeye) müsait sanat ve iktisadi teşkilatla takviye edersek bunların kuvvetini bir kat daha arttırmış oluruz.

Bu kuvvetlendirme için pazar kadar kuvvetli bir amilin de ilkokul olduğunu son senelerin tecrübeleri bize öğretmiştir... Ancak bugün demiryolunun geçtiği her yerde Türkçenin yayılmağa başladığını zikretmek bir borçtur... Kanaatimize göre Türkiye'de en mühim milliyet meselesi Kürt meselesidir... Irkları, eski milliyetleri ne olursa olsun bunlarla aramızda milli birliğin en esaslı amili (etkeni) olan dil birliği yoktur. Bu realiteyi açık ve sarih olarak görmek lazımdır.'Dağ Türkü, Yayla Türkü' gibi tabirlerle hakikatı kendi gözlerimizden saklamak zarardan başka bir şey getirmeyeceği gibi, bunların Türk olduğuna da mazileri (geçmişleri) ne olursa olsun bugün ne kendilerini ve ne de başka bir kimseyi inandıramayız.

Bunun için memleketin büyük bir kısmında yabancı bir unsurun toplu olarak yaşadığını bilmek ve itiraf etmek ve buna göre tedbirler almak zaruridir... Türk milliyetçiliğinin memleket dahilindeki hedefi, anadili tek, ülküsü tek, birlik bir millet yaratmaktır. Bunun için bu memlekette her şerefin ve nimetin Türkçe ve kendisini Türk hissederek Türkçülükten başka bir kavmiyete bağlılık göstermeyenlere has olduğunun tam bir şuurla zihinlere nakşedilmesi gerekmektedir.'²⁹⁷

1936 yılında, Abidin Özmen döneminde ikinci bir sürgün emri ile başta Şeyh Said Efendi'nin oğlu Ali Rıza Efendi ve ailesi ile Diyarbakirli Cemilpaşa ailesinin bütün fertleri olmak üzere

297 Faik Bulut, *Kürt Sorununa Çözüm Arayışları*, Ozan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 166-189

yüzlerce Kürt ileri geleni Türkiye'nin değişik illerine sürgün edildi. Bu sürgünün en önemli özelliği, sürgün edilen aile fertlerinin ayrı ayrı birbirinden uzak yerlerde ikamete mecbur edilmeleriydi. Cemilpaşa ailesinden Ziya Bey Giresun'a, kardeşi Cevdet Bey Denizli'ye, Ahmet Bey Lüleburgaz'a, Ömer Bey Edirne'ye, Memduh Bey ise Ordu'ya sürgün edildi. Hasan Cemal yayınladığı yıllarda kamuoyunda büyük yankı yaratan 'Kürtler' adlı eserinde bu konuları derinlemesine incelemiştir. Milliyet gazetesindeki bir yazısında Cumhuriyet dönemi uygulamaları ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

"Kamuya açık yerlerde, çarşıda pazarda Kürtçe konuşulması yasaklandı. Kürt ve Kürt dili yok sayıldı. Doğan çocuklara Kürtçe isim verilmesi yasaklandı. Kürtçe yer isimleri değiştirildi. Bugünlere kadar geldi bu yasaklar. Demokrasinin kolunu kanadını kıran, huzuru zora sokan, hatta bazen barışı kundaklayan yasaklardı bunlar... Bu yasakları, bu aşırı milliyetçi anlayışı bu yüzyılda savunmanın, bu topraklarda barış ve huzura hizmet edeceğini sanmıyorum."²⁹⁸

Yaşanılanların canlı tanığı, 1950'li yıllarda Fransa'da hukuk doktorası yapan, şehirli, eşraf bir aileye mensup Kürt aydınlarından Dr. Canip Yıldırım söz konusu yılları şöyle anlatmaktadır:

"Hatta öyle ki, yaşlı köylülere bile Türkçe öğretmeye kalkıyorlar. Türkçe konuşamayanlara para cezası verildiği yıllar. Bu işi belediyenin zabıta memurları yapıyorlardı, öyle bir hız verdiler ki bu işe, artık köylü şehre gelmemeye başladı, üretim durdu. Diyarbakır'ın kenarında yakın köyler var, Şılbe, Şeyhkendi, Ali Pınar, Zoğe; fakir köyler. Bunlar maişetlerini sağlamak için yoğurdu ayran yapar, kaymağını, tereyağını ayırırlar, kışa saklarlar, bu ayranı getirirlerdi eşek sırtında, sokaklarda bağırırlardı, 'Hayde dev, hayde dev' (Hadi ayrana gel, haydi ayrana gel) diye. Tabii Diyarbakır'da kışın yorgansız, yazın ayransız olmazdı. Herkes bu ayrıncılardan bir kuşhana (tencere), bir kuşhana daha, ayran alırdı... Belediyenin zabıtalrı bunları alır götürürlerdi, haydi bakalım para cezası. Onun için kimse gelmemeye başladı. Köylü satmak için

298 Hasan Cemal, Milliyet, 13 Eylül 2003

değil, ancak kendisinin tüketebileceği kadar ürün üretmeye başladı."²⁹⁹

Mustafa Kemal'in evlatlığı Afet İnan, kafatası hesapları yaparak 'Türk ırkı brakisefal Alpin ırktır' diyordu. 1932'deki Türk Tarih Kongresi'ne bu yönde pek çok 'bilimsel' tebliğ sunuldu. Antropoloji hocası Şevket Aziz Kansu, 'kafatası ilmine' dayanarak Türklerin neden üstün 'Avrupalı' ırkların atası olduğunu şöyle anlatıyordu:

"...kafa ilminde bazı muayyen kuturlar vardır. Bu kuturlar fizikoşimik amillere bağlı hayatın uzvi tekamülündeki determinizmanın ifadesi olmak itibariyle biyolojik, rasik (ırksal) bir kıymet arz ederler... Avrupalı tip dediğimiz bu tip nereden gelmiştir? Bunu Avrupa'ya mı bağlayacaksınız, yoksa Avrupa'yı ona mı? Tereddütsüz cevabını derhal verelim ki brakisefal Avrupa bize bağlıdır."

Bu dönem boyunca "Türklerin kökü, 12 bin yıl, hatta 20 bin yıl geri gider" diye akademik bakımdan da Anadolu insanını sahip olduğu kültür mirası bakımından da hiçbir değeri, siyaseten hiçbir birleştiriciliği olmayan tezler 'resmen' ifade edildi.

"Bütün diller, bütün medeniyetler, tarihin çok eski çağlarında Türk'ten doğmuştu. Türk ırkının tarihi diye çok uzak, çok belirsiz, hayali bir tarih kurgulanıyordu... Devlet dairelerine memur alımına ilişkin ilanların bazılarında 'Türk vatandaşı' olmanın ötesinde 'Türkiye Cumhuriyeti tebaasından ve Türk ırkından olmak', 'Türk soyundan olmak' açıkça isteniyordu. Keriman Halis'in dünya güzeli seçilmesi de resmen 'Türk ırkının güzelliğinin' kanıtı olarak kutlandı. 'Millet' tarifi olarak, doğru hukuki ve siyasi ölçülerin yanında, 'Türk yurdu üzerinde yaşayan, Türk diliyle konuşan ve Türk kanını taşıyan insanların birliğine Türk milleti denilir' gibi, 'kan bağıını' vurgulayan tarifler getirildi, 'Türk ırkı' vurgusu yapıldı."³⁰⁰

299 Orhan Miroğlu, *Canip Yıldırım'la Söyleşi- Hevsel Bahçesinde Bir Dut Ağacı*, İletişim Yayınları, s. 65-66-201.

300 Mustafa Akyol, a. g. e, s. 116-118

Mustafa Kemal'in son Başbakanı Celal Bayar 1936 yılında bölge ile ilgili bir rapor hazırlar, çok dikkatli bir dille de olsa yanlış uygulamalara dikkat çeker:

"Kendilerine (Kürtlere) yabancı bir unsur oldukları resmi ağızlarından da ifade edildiği takdirde, bizim için elde edilecek netice bir aksülamelden (tepkiden) ibarettir... Bugün Kürt diye, bir kısım vatandaşlar okutturulmamak ve devlet işlerine karıştırılmamak isteniliyor..."³⁰¹

Bu dönemin bir diğer trajikomik uygulaması da milletvekili seçimleridir. Hayatında Urfa'yı görmemiş olan Yahya Kemal Beyatlı Urfa milletvekili, yine aynı durumda olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu Mardin, Mazhar Müfit Kansu ise Hakkâri milletvekili 'seçilir'. Bölge milletvekillerinin önemli bir kısmı hayatlarında bölge illerini görmemiş kişilerdir.

Dönemin Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras da Türkçü fikirler içindedir. Hızını alamaz ve Kürtlerin binlerce yıllık topraklarını terk ederek İran ve Irak'a gitmelerini söyler:

"Kürtlerin durumuna gelince, kültürel düzeyleri o kadar düşük, zihniyetleri o kadar geridir ki, Türk ulusal yapısı içinde barınamazlar... Ekonomik yönden uygun olmadıkları için, daha ileri ve kültürlü olan Türklere giriştikleri yaşam mücadelesini kaybedeceklerdir... Çoğu İran ve Irak'a göçebilir, kalanlar ise, yaşam mücadelesinde zayıfların yok olması sürecine tabi olacaklardır."³⁰²

Başbakan İsmet Paşa, Şeyh Said Efendi yakalandıktan birkaç gün sonra Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmada şunları söylüyordu:

"Biz açıkça milliyetçiyiz. Milliyetçilik bizi birleştiren tek nedendir. Türk çoğunluğunun yanında diğer unsurların hiçbir etkisi yoktur. Her ne pahasına olursa olsun, ülkemizde yaşayanları Türkleştirecek, Türklere ve Türklüğe karşı çıkanları

301 Nurşen Mazıcı, *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi*, Der Yayınları, s. 155–229.

302 McDowall, a. g. e, s. 200

yok edeceğiz. Vatana hizmet etmek isteyenlerin her şeyden önce Türk ve Türkçü olmalarını istiyoruz."³⁰³

Tek Parti dönemi Cumhuriyet Halk Partisi zihniyeti ile ilgili sayfalar dolusu değil, kitaplar dolusu belge, kanıt ve olay aktarmak mümkündür. Ancak bu dönemin hâkim anlayışını çok net bir şekilde özetlemesi açısından dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'un, 17 Eylül 1930'da Adalet Bakanı sıfatıyla Ödemiş'te yaptığı konuşma yeterince açıklayıcıdır:

"Benim fikrim ve kanaatim şudur ki, dost da düşman da bilsin ki, bu memleketin efendisi Türk'tür. Öz Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır. Dost ve düşman, hatta dağlar bu hakikati böyle bilsin."

SERBEST FIRKA VE KÜRTLER

12 Ağustos 1930'da kurulan Serbest Fırka için, tamamen Mustafa Kemal'in kontrolünde bir çok partili rejim denemesi olduğu değerlendirilmesi yapılmaktadır. Süreci bizzat yaşayanlar Serbest Fırka'nın kuruluş kararından, Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan istifa ettirilerek Serbest Fırka'ya geçmeleri sağlanan milletvekillerinin sayısına, bunların kimler olacağına kadar her şeyin bizzat Mustafa Kemal tarafından tespit edildiğini söylemektedir.

"Serbest Fırka oyunu oynanırken, Başbakan ve CHF Umumi Reis Vekili İnönü ile Fethi Bey milletvekili pazarlığına girerler. İnönü, Mustafa Kemal Paşa'nın önünde Fethi Bey'e 40-50 milletvekili vermeyi teklif eder. Fethi Bey, 120 milletvekili ister. Mustafa Kemal Paşa'nın aracılığıyla 70 rakamında anlaşılır."³⁰⁴

Mustafa Kemal'in Hamdullah Suphi'ye söyledikleri konuyu bütün çıplaklığıyla ortaya koymaktadır:

303 Behram Arda, Medya Güneşi Dergisi, sayı 4, s. 19; aktaran: Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, s. 347.

304 Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 378; aktaran: Mustafa İslamoğlu, *İslami Hareketler ve Kıyımlar Tarihi*, s. 720.

"Seni bu akşam Serbest Cumhuriyet Fırkası'na verecektim. Fakat sonra düşündüm. Sizinle beraber Türk Ocaklarını da vermiş olacaktım. Buna gönlüm razı olmadı."³⁰⁵

Bu danışıklı dövüşten haberi olmayan halk, bu oyunu sahici sanarak Serbest Fırka'yı coşkuyla karşılar. Halkın coşkusu hiç tanımadığı ve içyüzünü bilmediği bu partiye ve onun ekibine olan muhabbetinden değil, iktidarı on yıldır tekelinde bulunduran kadroya olan kininden kaynaklanmaktadır.

Serbest Fırka oyununu tezgahlayanları telaşlandıran ilk tezahürat, İzmir'de yapılan mitingdir. Ege Bölgesi, özellikle İzmir, Manisa, Balıkesir ve civarı bütünüyle Serbest Fırka'ya geçmiştir.³⁰⁶

"Fethi Bey'in ilk yurt gezisi olan İzmir gezisinde 'Fethi Bey geliyor!' diye yer yerinden oynamıştı. Çok değil, sadece sekiz yıl önce, Mustafa Kemal Paşa komutasındaki bir ordu tarafından kurtarılan İzmir'de halk, dalga dalga Mustafa Kemal Paşa'ya ve partisi Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı tepkisini böyle belli ediyordu. Halk İzmir'de neredeyse dalga dalga Fethi Bey'in ayaklarına kapanır ve haykırır:

'Kurtar, bizi kurtar!'

Bu tezahürat herkesi şaşırtır. Fethi Beyi bile. Mustafa Kemal Paşa ve adamları telaşlanır. Tabii Fethi Bey de. Fethi Bey nasıl telaşlanmasın ki? O, dublör olarak çıkartıldığı sahnede gerçek oyuncuymuş gibi karşılanmıştır. Oysa ki hesaplar böyle yapılmamış, senaryo böyle yazılmamıştır.

Polis halkın tezahüratını önlemek için kalabalığın üzerine ateş açar. Bu kurşunlar altında can veren bir yavrucağı kucağına alan yaralı baba, henüz kanlar akan yavrusunu getirip Fethi Bey'in ayakları önüne atar ve hiçkırıklar içinde şöyle haykırır: 'Bu ilk kurbanımız. Ama daha kurbanlar lazımsa vereceğiz. Fakat bizi kurtar!'

İşte bu duygusal sahnenin ardından halk kontrolden çıkar. Daha henüz heykeller dikilmemiştir. O dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın resimleri süslemektedir meydanları ve köşe başlarını. Kalabalık bu resimlere saldırarak onları yırtar."³⁰⁷

305 Asım Us, *Gördüklerim*, s. 143.

306 K. Üstün, *Menemen Olayı ve Kubilay*, s. 19; aktaran: Mustafa İslamoğlu, a.g.e., s. 721

307 Cumhuriyet, 5 Mart 1969; aktaran: Mustafa İslamoğlu, s. 722.

Halk eline geçirebildiği polisleri denize atar. İzmir'deki olaylardan yaklaşık bir ay sonra yerel seçimler yapılır.

"Belediye seçimlerini aslında katıldığımız her yerde Serbest Fırka kazanmıştı. CHF beklenmeyen bir şekilde yenilmişti. Bunu karşımızdakiler istisnasız biliyordu. Bu şartlar altında yaklaşan genel seçimlerde CHF'nin iktidardan düşeceği gün gibi aşikârdı. Neticeler en çok Gazi üzerinde tesir yapmıştı zannederim."³⁰⁸

"Evet! Oyunun sonuna gelinmiştir. Oyunu başlatanlar Fethi Bey'e oyunu bitirmesini emrederler. Fethi Bey emri alınca bir fesih beyannamesi yazar ve parti kapanır."³⁰⁹

Serbest Fırka denemesi topu topu birkaç ayda sona ermişti. Bu dönem zarfında partinin Doğu illerinde bir faaliyetine rastlanılmamaktadır. CHF'den istifa ettirilen Doğulu milletvekilleri de bir müddet sonra tekrar CHF'ye dönerler.

1925 SONRASI KÜRT SİYASETİ

Suriye'deki Kürt Muhalefeti

1925 yılında Şeyh Said hadisesinden sonra yüzlerce köy yakıldı, binlerce insan haksız bir şekilde tutuklandı, öldürülen, hapsedilen ve sürgüne gönderilen Kürtlerin dışında önemli bir kesim de yurt dışına kaçmak zorunda kaldı. İsyan sırasında hükümet kuvvetlerinden yana tavır koyan Haco Ağa, Ramanlı Eminé Perixané, Cemilé Çeto, Resulé Mıhamed, Motkili Hacı Musa Bey, Kör Hüseyin Paşa, Bedirhaniler, Şeyh Said Efendi'nin oğulları Ali Rıza ve Selahaddin Efendiler, Abdurrahmané Aliye Yunus, Madenli Dr. Ahmet Nafiz, Madenli Arif Abbas, Hessareli İsmail Ağa, Omeryan Ağası Ahmedé Süleyman, Cizreli Nayife Paşé ve daha yüzlerce Kürt ağa, bey, şeyh ve aydını sürgün kararına uymayarak veya gittikleri sürgün yerlerinden gizlice kaçarak Suriye'ye ve o dönemde Suriye'yi elinde bulunduran Fransız idaresine iltica

308 Fethi Okyar, a. g. e, s. 514.

309 Mustafa İslamoğlu, a. g. e, s. 723.

etti. Bir müddet sonra Kastamonu hapishanesinden çıkan Ekrem Cemilpaşa ve 1928 affıyla sürgünden dönen amcaoğulları Kadri, Bedri, Muhammed ve o sırada Avrupa’da eğitim gören Mikdat da aynı gruba katıldı. Fransız işgalindeki Suriye, Türkiye’deki rejim muhalifi Kürtlerin sığınağı haline geldi. İşin ilginç yanı, Suriye’ye geçen Kürtlerin önemli bir kısmı isyan sırasında Mustafa Kemal’den yana tavır alan Kürtlerdi. Ayrıca değişik adı suçlardan dolayı Türkiye’de aranmakta olan veya mahkumiyeti bulunan birçok kişi de Suriye’ye kaçtı. Kürt şairi Cegerxwin hatıralarında bu dönemi şöyle anlatmaktadır:

"1925 ve 1926 yıllarında birçok Kürt önderi ve savaşçısı Suriye’ye geçtiler. Aralarında her kesimden insan vardı. Beyler, ağalar, şeyhler, meleler, sıradan savaşçılar... Güneye geçenler arasında okumuş ve aydın insanlar olduğu gibi, cahiller de bulunuyordu. İsyen sonrasında kaçan katiller, soyguncular ve eşkiyalar da gelmişti. Güneye geçenlerin arasında arkadaşlarını düşmana teslim etmiş, düşman hesabına arkadaşlarını öldürmüş Kürtler de vardı. Kör Huseyin Paşa, Xweytli (Motki'nin bir bölgesi) Hacı Musa Bey, Garzan mirleri, Palu mirleri, Daraheni mirleri, Şeyh Said'in akrabaları, Çan şeyhleri, Harput şeyhleri, Silvan şeyhleri ile ağalardan Haco, Saruxan, Eminé Ahmed (Perixané), Hacı Ali'nin oğlu Bedirhan, İsmail Mihamed, Cemilé Çeto, Ali Yunis, Savur De'raveri Ağası Tewfoye İsayé Hamo, Ahmedé Süleyman, Yusuf Osman ve daha yüzlercesi güneye geçmişlerdi.

Sonradan Cemilpaşa ile Bedirhan ailesinin bazıları ile Dr. Ahmet Nafiz Bey, Şewket Zülfi, Osman Sabri, Reşit Kurd gibi simalar da güneye geçmek zorunda kaldılar. Güneye geçenlerin hepsini sayarsak kitaplar yetmez...

Rahatsız olsak da hepimiz bilmeliyiz ki Kürtler, isyan döneminde ulusalcılık denen o ağır sorumluluğu kavramamış, henüz millileşmemişti. Ayaklanmaların ulusal kapsamını da bilmiyorlardı. Ulusallaşmanın, bilinçlenmenin ve değişimin rüzgarı Kürdistan’da henüz esmemişti. Çağdaş bir düşünceden yoksundular. Hareketin önderleri bilinçli, çağı anlayan insanlar değildiler. Türkler tarafından rahatlıkla kullanılıyorlardı. Bireyciydiler. Tecrübeleri yoktu. Kürtçülük düşüncesi ve

yönetim anlayışından yoksundular. Ya da bu anlayış henüz Kürtler arasında oturmamıştı.

Bu ayaklanmadan önce (Şeyh Said Ayaklanması) Ahmedé Xani ve Hacı Qadire Koyi dışında kimse Kürt adından söz etmezken, Şeyh Said ve Şeyh Mahmud (Berzenci) isyanlarından sonra bütün şiirler, makaleler Kürtçe yazıldı. Halay türkülerinde bile Kürtlerin ulusal söylenceleri dile getirildi. Kürtler üzerine yazılan çok sayıda kitap ve makale dünyanın her tarafına yayıldı. İsyandan sonra kendi eksiklerini gören ayaklanmacılar Türkiye, İran, Irak ve Suriye’de çok önemli toplantılar yaptılar. Birçok toplantıda çok nitelikli konuşmalar oldu. Kürtlerin ulusal kimliklerini bu kadar ön plana çıkarmaları Kürt tarihinde ilk defa oluyordu.”³¹⁰

Suriye’deki Kürt aydınları bir müddet sonra içinde buldukları durumu değerlendirerek yeni politikalar belirlemeye çalıştılar. Vanlı Memduh Selim’in çabalarıyla öncelikle her biri ayrı bir yerde olan Kürt aydınları ile irtibat kuruldu ve daha da önemlisi, Ermeni Taşnak Partisi ile temasa geçilerek aradaki sorunlar anlaşmaya bağlanmak istendi. Bu çalışmalar ve temaslar sonucu bir araya gelen Kürtler tarafından 5 Ekim 1927 günü Lübnan Bhamdun kentinde Ermeni Taşnak Partisi liderlerinden Vanlı Vahan Papazyan’ın evinde Xoybun (Hoybun) örgütü kuruldu.

Xoybun’un daha kuruluşundan itibaren Ermenilerle ve özellikle de Taşnaksutyun örgütüyle ilişkiler geliştirmesi sonraki yıllarda da Kürtler arasında sık sık tartışıldı. Kurmayı düşündükleri Ermenistan toprakları üzerindeki Ermeni nüfus Birinci Dünya Savaşı esnasında yaşanan olaylar sonucu hemen hemen ‘yok seviyesine’ indiğinden Taşnaklar, önce Kürtlere destek vererek Türklerle çatıştırmayı, daha sonra ise kendi amaçlarını gerçekleştirmeyi planlıyorlardı.³¹¹

Xoybun’un kuruluşuna vesile olan Memduh Selim, Cemil Meriç’in Antakya Lisesi’nde öğretmenidir ve Cemil Meriç, Memduh Selim’den ‘Bu Ülke’ adlı eserinde övgüyle bahseder.³¹²

310 Cegerxwin, a. g. e, s. 162–168

311 Abdurrahman Kasımlı, Kurdistan and The Kurds, s. 38

312 Cemil Meriç, Bütün Eserleri: 2, Bu Ülke, 1994, s. 23.

Xoybûn kurucularından Ramanlı Emin (oturanlardan sol baştaki), yanındaki Rağıp Bey; ayaktakiler (soldan sağa doğru) İsmail Hakkı Şeweş, Memduh Selim ve Ali Seydo Gorani. (Cemşid Heyderi Arşivi)

'Xoybun' isminin ne anlama geldiği bugün dahi tartışılmaktadır. İlk bakışta 'bağımsızlık' veya 'kendi başına olma' anlamına geliyor gözükse de kelimenin ortasındaki "y" harfi anlamsız kalmaktadır.³¹³

Xoybun Örgütü'nün ilk merkez komitesi şu kişilerden oluşmaktaydı: Celadet Bedirhan, Memduh Selim, Mehmet Şükrü Sekban, Haco Ağa, Ramanlı Emin, Şeyh Ali Rıza Efendi, Mustafa Şahin, Bozan Şahin, Kerim Bey, Tevfik Bey, Kamil Bey, Bedrettin Ağa ve Liceli Fehmi.

Şeyh Ali Rıza Efendi kuruluş tarihinde Irak'ta bulunuyordu. İngilizler Lübnan'a gitmesine izin vermediklerinden kuruluş toplantısına katılamadı. Örgütün başkanlığına Celadet Bedirhan (1893–1951) getirildi.

Xoybun Örgütü kurulduğu yıl Ermenilerle Türkiye rejimine karşı ortak mücadele etme antlaşması imzaladı. Şeyh Ali Rıza

313 Rohat Alakom, *Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, Avesta Yayınları, s. 17.

Efendi, Ermenilerle yapılan antlaşmaya karşı çıkararak örgütten ayrıldı.³¹⁴

1929 yılında yapılan kongrede Suriye'ye yeni gelmiş Kadri Cemilpaşa (1892–1973) ve Ekrem Cemilpaşa (1891–1974) da merkez komiteye seçildi. Xoybun kısa zamanda Türkiye dışındaki Kürtler arasında örgütlendi. Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, Almanya, Bağdat, Süleymaniye, Beyrut, Kahire ve Diyarbakır'da temsilcilikler oluşturdu. Xoybun Örgütü'nün tüzüğünde yer alan ilk beş madde şunlardır:

Amaç:

1) 1927 senesi Ekim ayının beşinci günü toplanan birinci Kürt Kongresi'nin kararıyla ve Xoybûn adıyla ulusal bir Kürt örgütü kurulmuştur.

2) Örgütün amacı, Türkiye boyunduruğu altında bulunan Kürdistan ve Kürtlerin kurtuluşu ve doğal ve ulusal sınırları içinde bağımsız bir Kürdistan devleti kurmaktır.

3) Bu amaca ulaşabilmek için, örgüt tüm Kürtleri etrafında toplayacak, karşılıklı çıkarlar esaslı çerçevesinde her türlü unsurla ilişkiye geçecektir.

Üyelik Koşulları:

4) Kürt ulusal andını ve bu tüzüğün gereklerini kabul eden ve yerine getiren her Kürt, Xoybûn Örgütü'ne girebilir.

Her fert örgüte giriş esnasında bir giriş ücreti verecek ve aylık bir taahhütte bulunacaktır.

5) Örgüte girecek her kişi görevli bir heyet huzurunda aşağıdaki yemini okumak zorundadır:

"Örgütün vereceği emri, sorumlu tüm kişi ve heyetlerinden, nerede ve ne zaman olursa olsun kabul edeceğime, tüm emirleri, hatta hayatım pahasına itiraz etmeden aynen ve harfiyen yerine getireceğime, şimdiye kadar bağlı olduğum örgütlerden ve kişisel görüşlerden tamamen vazgeçme ve ulusal amacın oluşması uğrunda sadece Xoybûn Örgütü'nün

314 Rohat Alakom, a. g. e. , s. 47.

görüşünü taşıyacağıma, elimde bulunan ve bulunacak olan bütün araç ve kuruluşları bu örgütün emrinde hazır bulunduracağıma ve bu örgütün emri olmadıkça kendi fikrimle ne örgüt adına ne de şahsen hiçbir girişimde bulunmayacağıma, genel olarak örgüt üyesi olmak itibariyle ve ayrıca bana verilecek görevler itibariyle vakıf olacağım sırrı ifşa etmeyeceğime ve bu sırrın ve örgütün emirlerine her ne suretle olursa olsun boynumun kesilmesi halinde verilecek her türlü cezaya razı olacağıma ve emrolunduğu halde işbu cezayı şahsım üzerine bizzat uygulayacağıma şeref ve namusum üzerine yemin ederim. Vallah, Billâh."

Xoybun tüzüğü'nün 5. maddesinde yer alan bu yemin dışında, bir de her üye tarafından bir 'Kardeşlik Andı'nın içilmesi öngörülyordu. Böyle sembolik bir önlemin alınmasıyla, aşiret kimliğinin bir tehlike olmaktan çıkarılması, Kürt ulusal kimliğinin güçlendirilmesi amaçlanmaktadır.³¹⁵

Xoybun Örgütü'nün Suriye'de tüm Kürt muhalefetini örgütlemesinden rahatsız olan Türkiye Hükümeti 1928 yılında bir af çıkarttı ve Türkiye'nin değişik illerine sürgün edilmiş ailelerin eski yerlerine dönmesine izin verdi. Bu af kanunu Xoybun Örgütü içinde de tartışmalara yol açtı. Şeyh Said Efendi'nin oğlu Ali Rıza Efendi ve Ramanlı Emin Ağa gibi bazı Kürt ileri gelenleri Türkiye'ye dönme kararı aldılar. Xoybun Örgütü dönmek isteyenleri engellemek için bir bildiri yayınladı, bildirin son bölümü şöyleydi:

"Kürtler! Türklerin affına inanmayınız!
Genel Müfettişlik Teşkilatı'na inanmayınız!
Türklerin insafına sığınmayınız!
Herhangi bir Türk hükümetinin Kürt haklarını tekrar vereceğine inanmayınız!
Birbirinizle birlik ve anlayış içinde olunuz!
Ümidinizi kaybetmeyiniz!
Kürdistan bağımsızlığına kavuşacak ve Kürt ulusu bahtiyar olacaktır!

315 Rohat Alakom, a. g. e., s. 26-27.

Atalarımızın şu sözünü unutmayınız!
Baxté Romi Tuneye!"³¹⁶

Kürtler Romalılardan beri Batılı bütün askerlere, Osmanlı ve Türk askerlerine de 'Romalı', Batılı anlamında 'Romi' derler. Son cümle bu meyanda 'Türk askerinin bahtı, sözü yoktur, geçerli değildir' demektedir ve güvensizlik ifade etmektedir.

Ramanlı Emin Perixané Türkiye'ye dönme kararında ısrar edince Midyatlı Haco Ağa ayağa kalkar ve ellerini açarak "Emin Ağa'nın ruhuna El-Fatiha" der. Sebebini sorduklarında "Emin Ağa sözümüzü dinlemeyerek dönüyor, onu mutlaka kandırıp öldürecekler. Bizler taziyesine gidemeyeceğimiz için fatihasını burada okuyalım" diye cevap verir.³¹⁷

Hakikaten de Emin Ağa döndükten bir müddet sonra Batman Beşiri yakınlarındaki Erzen Harabeleri'nde hileyle öldürülür ve Haco Ağa ve diğer arkadaşları Suriye'den taziyesine gelemezler.

Ağrı İsyanı

Xoybun Örgütü kendine ilk hedef olarak Türkiye sınırları içindeki Kürt bölgesinde yeniden örgütlenmeyi ve isyan planlamayı seçti. Şeyh Said başkaldırısının bastırılmasına rağmen başta Şeyh Said'in kardeşi Şeyh Abdürrahim olmak üzere bazı kişiler hâlâ isyan bölgesinde direniş faaliyetlerini sürdürmekte, aynı yıllarda Ağrı Dağı çevresinde, Doğubeyazıt'ta da bazı kişiler dağa çıkmış bulunmaktaydı. Daha sonraları İhsan Nuri Paşa'yla birlikte Ağrı İsyanı'nın en ünlü ismi olacak Broye Heske Teli'nin dağa çıkış sebebini kendisi de Ağrı İsyanı'na katılmış bulunan ve 1950–1960 yılları arasına Ağrı milletvekilliği yapan Halis Öztürk (1889–1977) şöyle anlatmaktadır:

" O tarihte Doğubeyazıt'ta İbrahim Ağa adında 70 yaşında bir adam yaşıyor. Büyük bir aileden değil. Ağa filan zümresinden sayılmaz, esnaf takımındandır. Fakat babayiğit bir kimsedir. Cihan Harbi'nde Ruslarla mücadelede çok büyük yararlılık

316 Garo Sasuni, a. g. e, s. 211.

317 Hazni Haco, a.g.e., Avesta Yayınları.

gösteriyor, demiryolu hattını kesiyor. Rusları üç sene müddetle Ağrı taraflarına sokmuyor.

Doğubayazıt'a yeni bir kaymakam geliyor. Şeyh Said İsyanı'yla alakalı diye adam sürgün etmek selahiyeti elindedir. Hiç alakalı olmayanlardan sürmek tehdidiyle para sızdırıyor. Bu arada İbrahim Ağa'dan da elli adet madeni altın lira istiyor. İbrahim Ağa içi rahat olduğu, memleketin aleyhinde değil, lehinde çalıştığını bildiği, ona güvendiği için kendisinden rüşvet istenmesini bir hakaret sayıyor, vermiyor. Bunun için kendisini sürmek için yetmiş jandarma gönderiliyor. İbrahim Ağa bunu görünce, Ağrı Dağı'na gidiyor, orada gizleniyor. Müfreze kumandanı Bitlisli Hamid Çavuş köyde İbrahim Ağa'nın ailesine gidiyor: 'İbrahim Ağa nerede? Oğullarınız Davut ve Ömer neredeler?' diye soruyor. Anneleri 'Bilmiyorum' diyor. Bunun üzerine kadına kamçı vuruyorlar. O da 'Çocuklarım orada, buyurun' diye dağları gösteriyor. Bundan sonra bir müsademe oluyor, Hamid Çavuş'a iki kurşun atılıyor, iki de jandarma ölüyor."³¹⁸

Xoybun Örgütü, Osmanlı ordusunda en son yüzbaşı görevinde bulunan Bitlisli İhsan Nuri Bey'i (1893-1976) general rütbesine terfi ettirerek Ağrı'ya gönderdi. Bu tarihten sonra İhsan Nuri Bey, Paşa namıyla 1927-1930 yılları arasında Ağrı İsyanı'nı yönetti. Memduh Selim Bey de bir dönem isyan bölgesinde görev yaptı. İsyan döneminde çok şiddetli savaşlar yaşandı. Türk ordusundan ve Kürtlerden binlerce kişi hayatını kaybetti. Çatışmaların şiddetlendiği 1930 yılında Türkiye, Sovyetler Birliği ve İran anlaşarak isyancıların daha rahat yakalanabilmeleri için Türkiye-İran sınırında değişiklik yaptılar. İhsan Nuri Paşa, bu durumda tutunamayarak İran'a sığınmak zorunda kaldı.

Ağrı İsyanı bastırıldıktan sonra yine Şeyh Said başkaldırısı sonrasında olduğu gibi binlerce insan tutuklandı. Özellikle Zilan Deresi bölgesinde büyük katliamlar yapıldı. Bazı kaynaklar isyan sonrası öldürülen insan sayısını 'onbinlerle' ifade etmektedir. Mayıs 1932'de Adana'da süren yargılama sonucu 31 kişi idam edildi. Ağrı İsyanı devam ederken Xoybun merkezi, 3-4 Ağustos

318 Ağrı İsyanı Nasıl Çıktı, Halis Öztürk, Vatan Gazetesinin Memleket İlaveleri, 21. 1. 1953.

1930 gecesi Suriye'nin kuzeyinden Mardin'e doğru bir baskın ve sonrasında isyan planladı. Derik, Çurs, Mardin ve Midyat dağlarında planlanan ve Cemilpaşalar, Bedirhaniler ve Haco Ağa'nın katıldığı harekate iştirak sözü veren aşiret ve ağaların büyük bir kısmının katılmaması ve organize edilememesinden dolayı, hudut geçilip, ilerlenmesine rağmen hareket başarısızlıkla sonuçlandı. Kadri Cemilpaşa olayın ayrıntılarını "Doza Kürdistan" adlı kitabında (s. 223-224) anlatmaktadır.

Suriye'deki Kürt aydınları arasındaki görüş ayrılıkları ve siyasi iktidar mücadeleleri sonucu Cemilpaşalarla anlaşamayan Celadet ve Kamuran Bedirhan kardeşler bir müddet sonra örgütten ayrıldı. Hatıratında bu fikir ayrılıklarıyla ilgili ayrıntılı açıklamalarda bulunan Kadri Cemilpaşa, Bedirhanilerin Kürdistan Krallığı kurmak ve kral olmak ihtirasında olduklarını ileri sürmektedir.

1933 Affi ve Kürtler

1933 yılında Mustafa Kemal, Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yılı münasebetiyle bir af kanunu çıkarttı. Bu af kanunu da 1928 affı gibi Türkiye dışında sürgünde bulunan Kürtler arasında tartışmalara yol açtı. Kürt sorununun çözümü ile ilgili kapsamlı çözümler bekleyen Kürt aydınları af kanununa soğuk ve şüpheli yaklaştılar. Celadet Ali Bedirhan, Mustafa Kemal'e yazdığı oldukça uzun ve ayrıntılı mektubunda af kanunu ile ilgili düşünce ve endişelerini dile getirdi:

"Gazi Paşa Hazretleri,

Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu sene-i devriyesi münasebetiyle umumi ve şümüllü bir affın ilan olunacağını gazeteler bundan çok zaman evvel yazmağa başlamışlardı. Büyük bir ehemmiyetle bu affın dâhil ve hariçte hususi ajanlar ve gazetelerle propagandasını yaptırmakta idiniz. Nihayet mevcut olan gün geldi ve af ilan edildi. Herkes kemal-i hayretle gördü ki; hazırlayıp propagandasını yaptırdığınız af ile ilan ettiğiniz af arasında hemen hiçbir münasebet yoktu. Bu suretle efkâr-ı umumiyyeye iki af arz olunmuştu. Birisi proje halinde kalan umumi ve şümüllü af, diğeri ilan ve tatbik olunan mahdut ve adeta mücrimin-i adiyeye mahsus af. Tabir

caiz ve varit ise hükümet cumhuriyeleri zinde ve gürbüz bir tıfıl af doğurmak istiyordu. Doğurmadı, iskat-ı cenin eyledi (Düşük yaptı)."³¹⁹

Önderliğini Celadet Ali Bedirhan'ın yaptığı Kürt aydınları yaşadıkları hayal kırıklığını Celadet Bey'in kaleminden bizzat Mustafa Kemal'e iletirken, konunun teşhisi, tarihi kökeni, geçmişte yaşanan olaylar ve çözüm önerilerini de tafsilatlı bir şekilde mektupta anlatıyorlardı:

"Evet, 'Kürdistan Meselesi', ne zamanınızda ve ne de selefle-
riniz zamanında başlamış değildir. Türkiye'de Kürdistan me-
selesi Kürt ümerasının, ilk Osmanlı Tarihi (Heşt Beheşt) mü-
ellifi İdris-i Bitlisi vasıtasıyla Yavuz Sultan Selim'e, Sünni bir
hükümdara beyat ettikleri günden beri mevcuttur.

Osmanlı tarihi tetkik olunursa, muhtelif isim ve unvanlar
altında Kürdistan meselelerine tesadüf olunur. Her hadiseyi
ismiyle yâd etmek itiyadında olan vakanüvistlerin eserlerinde
ise bu meselenin kendi unvanı 'Kürdistan Meselesi' sername-
leri altında bulunduğu kesretle görünür. Evet, mesele çok eski
zamandan beri mevcuttur. Ancak, devir, zamana; her devrin
telakkiyat ve temayulatına göre şekil ve renginde tebellür ve
tehayüller vardır."³²⁰

"...Gelelim bu mektubun yazılmasına sebep olan af meselesi-
ne. Mukaddimedemi demiştim ki: Biz Kürtler bu affı Kürdistan
siyasetinizde yeni bir tedbir, yeni bir hareket noktası olarak
telakki ve bu suretle muhakeme eylemek mecburiyetindeyiz.
Acaba cezri bir tedbir olan İskan Kanunu'nun maruz kaldı-
ğı muvaffakiyetsizlik üzerine Kürdistan meselesinde barış
tarzında bir tedbire müracaat olunmak ve bu af vesilesiyle
Kürdistan meselesi yeni bir suret-i hal bulmak mı isteniyor-
du? Vakıa affa tekaddüm eden aylar zarfında işittiğime göre,
Kürtler biraz rahat bırakılmış ve göze çarpacak örfi mua-
meleler muvakkat bir zaman için terk edilmişti. Bu tarz-ı
hareketle de dahilde ve hariçte bulunan Kürt rüesasına ve
vatanperveranına emniyet gösterilmek isteniyordu. Ta ki bu

³¹⁹ Emir Celadet Ali Bedirhan, *Bir Kürt Aydınından Mustafa Kemal'e Mektup*, Doz Yayınları, s. 11

³²⁰ Emir Celadet Ali Bedirhan, a. g. e, s. 20

adamlar affınızdan istifade etsinler ve dahildekiler dağlardan şehirlere ve hariçtekiler Türkiye'ye dönsünler. Bu gibi tedbirlerin Kürt vatanperverleri üzerinde hiçbir tesir yapamayacağını burada tekrar etmeme müsaade buyurunuz.

Kürt vatanperverleri muayyen gaye ve uzun emel sahibidirler. Onlar bugün, yarın vuku bulacak bir inkılap veya değişiklikten istifade ile reis-i cumhur veya vezir olmak gibi kısa emelli kimseler değildirler. Onlar Kürtlüğün bekasını hedef ittihaz etmiş, imanlı, istediğini bilir, istediğinde sebat eder, gayesi uğrunda her fedakârlığa katlanır, azimkâr kimselerdir.

Affin projede olduğu gibi umumi ve şamil değil, ancak adı mücrimlerin istifade edebileceği bir şekilde açıklanması üzerine ajanlarınız, Kürtler yanında yeniden faaliyete geçtiler. Gönderdikleri haber ve mektuplarda hülaseten diyorlardı ki, ilan olunan af sizlere vaki olan vaadleri ilga etmiş değildir. Serbest ve emin olarak memleketinize dönebilirsiniz. Ne affın ilanını ne de bu haberleri müteakip Kürt rüesa ve vatanperveranından kimsenin Türkiye'ye dönmemiş olduğunu, bilmem kayda lüzum var mıdır?

Paşa hazretleri, vaziyeti hülasa edelim. Esasen bir kitap için az olan bu sayfalar bir mektup için çok gelmeye başladılar. Acaba eslafınız zamanında başlanılan ve 8 sene devamlı olarak tarafınızdan takip edilen tecrübeler, Kürtleri ortadan kaldırmanın imkânsız olduğuna akibet, zat-ı riyasetpenahilerini kanaatlandırdı da artık bu çıkmazda yürümekten vazgeçme ile eşyayı olduğu gibi kabul ve hakiki isimleriyle yâd etmeye, karar vermiş değilseniz de, mütemayil mi bulunuyorsunuz? Vakıa akl ve mantık bunu icab ettirir. Geçmiş devirlere ait bekaya ve eserlerin bile birer numune olarak büyük ehemmiyetlerle müzelerde saklandığı bir günde nasıl olur da milyonlarca nüfusa malik bir milletin ortadan kaldırılabileceği tasavvur edilir.

Masamın üzerinde bulunan bir Amerikan mecmuasında okuyorum: Kaliforniya'da Amerika Hintli ("Kızılderili" olsa gerek Y.N.) kabilelerinden, biri doksan yaşında bir kadın, diğeri yüz yaşında bir erkek olmak üzere iki kişi henüz hayatta imiş. Amerika enstitüleri munharız olan bu neslin son iki mümessilini tetkik ve tettebbü eylemek üzere mahalline bir mütehasıs göndermişler. Bu mütehasıs gece gündüz iki ihtiyar arasında çalışarak bunların karakteristiklerini, lisan

ve âdetlerini zapt ediyor, hatta sesleri gramafon diskleri ile tesbit edilmekte imiş.

Türklüğe temsilieri (asimile) imkânı olmadığı fiilen sabit olan Kürtleri Kürdistan'da rahat bırakarak meseleyi halletmek istiyorsanız bunda sizin zannettiğiniz kadar müşkülât yoktur. Mesele gayet basit ve sarıhtır. Ancak bu gibi aflar ve af projeleri ve propagandaları bu meseleyi halledebilecek muamelelerden değildirler. Bunlar ancak Kürtleri oyalamak, avutmak ve hatta safiyetlerinden istifade ederek işgal eylemekte işe yarayan vasıtalar olabilir. Meselenin hallini arzu buyursanız suret-i halli arzedeğim:

Resmi bir tebliğ ile Kürdistan'ın mevcudiyetini, Kürtlerin tarihi, ırkı, harsi haklarını tanıır ve itiraf edersiniz, işte o zamandır ki meselenin halline doğru büyük ve mühim bir adım atılmış olur. Bunu yapmakla da ancak hadisata takaddüm etmiş olursunuz.

Paşa hazretleri, zaman-ı hükümetinizde 'Kürdistan meselesi'ni de halletmek istiyorsanız, tabiat-ı eşyanın göstermiş olduğu yegâne yol budur, başkası değildir ve yoktur. Diğer herhangi bir yol takip edildiği takdirde elde edilecek muvaffakiyetin gölde denizler boğan kahramanın zaferinden yüksek bir netice veremeyeceğine itimat buyurunuz. Buna rağmen ve bunca tecrübe ve muvaffakiyetsizlikler göz önünde dururken göstermiş olduğum yol takip olunmazsa maksat riyasetpenahilerinin 'Kürdistan Meselesi'ni halletmek değil, Kürdistan yangınına körüklemek olduğuna hükmedeceğim. Çünkü bu yangını ancak maddenin ateş olduğunu itiraf ve yangını yangın olarak kabul etmekle söndürmek kabildir.

Paşa Hazretleri, Kürtleri temsil veya esir etmek emin olunuz ki onları öldürmekten daha müşküldür. Kürtlerin hürriyeti tabiatten doğan bir çeliktir. Sadi-i Şirazi'nin dediği gibi 'çelikle pençelesenin akibeti elini kolunu yaralamaktır'. Hazreti Ömer, analarından hür doğanların esir edilemeyeceğini bundan 14 asır evvel söylemiştir: 'Keyfe testabidune nas veked veledetum ummahattahum ehraren'. Alman şairi de, Allah'ın demiri dünyada esir istemediği için yarattığını ve insana hukukunu müdaafa etmesi için kılıç, ok verdiğini söylüyor.

'Der Gott, der Eisen wachsen liess
Er wollte keine Knechte
Darum gab er Sacbel Speer und Spiess
Dem Mann in seine Rechte.'

Her şeye rağmen siz Müslüman kanı dökerek, Müslüman kurşunuyla ölen biçare Anadolu yavrularına acımiyorsanız, biliniz ki Kürdün de damarında ölerек, öldürerek dökеceđi kan her zaman için çokça mevcuttur. Baki ehtıramatımı (saygılarımı) lütfen kabul buyurun Gazi Paşa Hazretleri.

Celadet Ali Bedirhan, Taberiye Sahili.
8 Kânunusani 1933"³²¹

Celadet Bedirhan'ın bu mektubuna Mustafa Kemal veya diğer yetkililerden hiçbir olumlu yanıt gelmediği gibi, hiçbir politika değişikliği de yapılmadı. 1933'teki tartışmaların halen devam etmekte olması ve günümüzdeki siyasilerin büyük bir kesiminin 1933 yılındaki mantaliteyi devam ettirmeleri, affı basit ve Kürt sorununun köklü çözümünden uzak bir geçiştirme olarak anlamaları üzüntü vericidir.

Hawar Dergisi

Celadet Ali Bedirhan bu tarihten sonra Hawar (Çağrı-İmdat) dergisini çıkarmaya başlayarak edebi ve kültürel çalışmalara ağırlık verdi. 1932–1943 yılları arasında toplam 57 sayı çıkan Hawar dergisi Kürt siyasi, edebi ve kültür hayatına çok büyük katkılarda bulundu. Celadet Bedirhan, Kurmanca lehçesinin Latin harfleriyle yazımını ve Latin harflerinin Kürt diline uyarlamasını ilk olarak yapan kişidir.

Bu dönemin en önemli hadiselerinden biri de 1937 yılında meydana gelen 'Amuda Olayları'dır. Türkiye sınırındaki Amuda şehrinde meydana gelen olayları dönemin canlı tanığı Cegerxwin'den dinleyelim:

"Amud halkının büyük bir talan ve işgal yaşadığı olay 1937 yılında yaşandı. Araplar ile Kürtler arasında büyük bir ikilik oluşmuştu. Bir tarafta Kürt milliyetçiliği, diğer tarafta ise Arap milliyetçiliği ağır basıyordu. Her iki kesim de ötekine baskın olma çabasıındaydı. Kürtlerin önde geleni Haco Ağa, Arapların ise Şammar aşiret reisi Deham Hadi idi. Ancak bazı

321 Emir Celadet Ali Bedirhan, a. g. e., Doz Yayınları, s. 93–96

Araplar Kürtlerden yana, bazı Kürtler ise Araplardan yana tavır alıyorlardı. Kürtlerin Suriye'deki asıl istemi gerçekte ulusal ve insani taleplerdi. Fransızlar çekip gittikten sonra, Suriye'de yaşayan Kürtler özgür olmalı, kendi dillerini konuşabilmeliydi. Araplar, Fransızların gidişinden sonraki dönemi değerlendirirken 'Önemli olan Fransızların buradan kovulması, Kürtler ve Araplar iki Müslüman halktır. Kürtler gelsinler, Arap kardeşleriyle birleşip bir millet olsunlar. Hepimiz Müslümanız. Kürt veya Arap ne fark eder?' propagandasını yapıyorlardı. Tabii ki biz Arapların bu sözüne güvenmiyorduk. Amaçlarının Kürtleri avuçlarına almak olduğu açıktı. Bu iki görüş devamlı çatışıyordu.

Bu tartışmalar döneminde Suriye'de Arap milliyetçiliği giderek gelişti. Ne yazık ki Kürtlerin büyük çoğunluğu Müslümanlığı tercih ederek soydaşlarına (Hıristiyanlar ve Fransa ile birlikte hareket eden, liderliğini Haco Ağa ve Cegerxwin'in yaptığı milliyetçi Kürtlere) düşman olmuştu. (Bu dönemde çoğunluğu Avrupa'da tahsil görmüş Cemilpaşa ailesinin fertleri gibi Kürt milliyetçileri de Müslüman Araplarla birlikte hareket edip Fransa'ya karşı tavır aldılar.) Hıristiyanlar, Müslümanlardan korkuyorlardı. Birkaç defa Fransızlara giderek yardım talep ettiler. Hıristiyanlar Fransızlara 'Eğer araya girmezseniz, Müslümanlar soykırım yapar' diyorlardı. Ancak Fransızlar rahattılar. Her defasında 'Yapamazlar... Öyle bir şeye yeltenirlerse onları yok ederiz' diyorlardı.

Bu arada yüzlerce haydut, hırsız, katil ve soyguncu şehirde yuvalanmış, silah pazarlıyor, boş yere havaya ateş ediyordu. Kürt milli hareketine karşı, İslam kavgası verdiğini sanan zavallı Kürtler ise, Hıristiyanların ev ve dükkanlarına saldırıp talana ve yağmaya başladılar. Sokak sokak dolaşıp evleri yakmaya başladılar. Her ne kadar şehirde iyi niyetli, barış isteyen şeyh, molla ve hacılar araya girip durdurmak istedilerse de katiller, çapulcular ve hırsızlar olayları iyice kızıştırmak için ellerinden geleni yaptılar. Şehrin altını üstüne getirdiler, soymadık Hıristiyan dükkanı ve ev bırakmadılar.

Amud halkı bu yağmayı tasvip etmiyordu. Hıristiyanlar sahipsiz değildiler, ancak o dönemde karşı koyacak güçleri yoktu. Hırsızlar ve soyguncular ise Hıristiyan kanına girerek 'cennete' gideceklerini sanıyorlardı. Ne yazık ki bu eylemleriyle düşmana hizmet ettiklerinin farkında değildiler. Her şeye rağmen ölü sayısı az oldu. Bazı Kürt ağalar, Hıristiyan-

ları güvenli köylere aktardılar. Olaylar kısmen yatıştıktan sonra Fransızlar harekete geçerek karadan tanklarla ve havadan uçaklarla bombalamaya başladılar. Şimdi de Fransızlar, Amudlulardan Hıristiyanların öcünü alıyorlardı. Çevreye Hıristiyanların sahipsiz olmadıklarını göstermek istiyor, dünya kamuoyuna Suriye milletinin henüz devlet olamadığını, düzeni ve güvenliğini sağlayamadığını, cahil, yabani, Hıristiyan düşmanı, eşkiya, kan dökücü ve katil olduğunu ispatlamaya çalışıyordu. Amud halkı yanan ve yıkılan şehri terk etti. Büyük bir göç başladı. Bu olayda kimler kazandı, kimler kaybetti? Bu olayda kaybedenler elbette Kürtler oldu. Hıristiyanlar kısa zamanda yaralarını sardılar. Ama zavallı Kürtleri ne arayan ne de soran oldu. Müslüman Arap kardeşleri Kürtlere tek kuruş koklatmadı.

Amud olaylarından en kârlı çıkan Fransızlar oldu. Bu olay üzerine Suriye'deki işgallerini birkaç yıl daha uzattılar. Diğer bir kârlı çıkan ise Araplardı. Çünkü Kürtlerle Hıristiyanlar birbirlerini kırmış, aynı zamanda Araplar, Fransızlara Kürtlerin ne kadar güvenilmez olduklarını da ispatlamışlardı." ³²²

1937'de Tedmür'de sürgünde Bedri Cemiloğlu (önde başta); oturanlar soldan sağa: Ekrem Cemilpaşa, Celadet Bedirhan (sakallı), Kadri Cemilpaşa ve ayakta Mehmet Ferit Cemiloğlu (en uzun boylu olan)

322 Cegerxwin, a. g. e, s. 230-241.

1937’de meydana gelen Amuda olaylarından sonra Celadet Bedirhan, Kadri, Ekrem ve Muhammed Cemilpaşa’nın da aralarında bulunduğu Kürt ileri gelenleri Suriye’deki Fransız yönetimi tarafından tutuklanarak çöldeki antik Palmira şehri yakınındaki Tedmür kasabasına sürgün edildi. 1938 yılında Cegerxwin ve arkadaşları ‘Civankurd’ (Kürt Gençlik Derneği) öbür adıyla ‘Jönkürt’ derneğini kurdular.

Xoybun Örgütü ve daha sonraları çıkan Hawar dergisi incelendiğinde baskın karakterin laik-ulusalcı bir kimlik olduğu görülmektedir. Harekete öncülük eden aydınların birçoğu Avrupa’da eğitim görmüş entelektüel kişilerdir. Haco Ağa gibi klasik Kürt feodallerin bu harekete destek vermeleri ve içinde olmaları örgütün laik-ulusalcı kimliğini değiştirmez. Xoybun’a ilk derli toplu Ulusal Kürt Hareketi demek mümkündür. Dünyadaki tüm ulusalcı-milliyetçi hareketlerin karakteristik özelliklerini önemli oranda taşır. Emin Karaca ve Mustafa Akyol bu konuda şu tespitlerde bulunmaktadır:

"Başka bir ilginç yan, Kürt milliyetçilerinin tepki duydukları Türkçü milliyetçiliği kopya etmeleriydi. Hoybun'un askeri lideri İhsan Nuri, Kürtlerin Ari ırktan geldiklerini öne sürüyor, 'Aryan Kürtlerinin' yiğitlik ve bağımsızlık uğruna kurbanlar verdiğini söylüyor, tarihteki feodal aşiret çatışmalarından 'bağımsızlık savaşı' kurgusu inşa ediyordu."³²³

"Hoybun'un siyasi lideri olduğu kabul edilen Celadet Bedirhan'ın tezleri, 1930'lar Türkiye'sindeki resmi tezlerin adeta 'Kürt versiyonu'ydu. 'Güneş Dil Teorisi' ve 'Türk Tarih Tezi', bütün medeniyetleri, en eski çağlarda, hatta tarih öncesinde Türklerin kurduğunu, bütün dillerin anasının Türkçe olduğunu iddia etmişti. Hamit Bozaslan'ın belirttiği gibi, Celadet Bedirhan da bütün medeniyetlerin kökeninde Mezopotamya ve Kürtlerin olduğunu savunuyor, yani bir tür 'Kürt Tarih Tezi' kurguluyordu. Ona göre ancak tarih öncesine uzanan bir medeniyeti olan milletler, uluslar sahnesinde yer alabilirdi. Türkler ise kültürsüz barbarlardı...İhsan Nuri, Kürt Tarihi adlı kitabında Bedirhan'ın bu tezlerini tekrarladı.

³²³ Emin Karaca, s. 14-16, 115-132; Hıdır Göktaş, s. 18;

Kadri Cemilpaşazade ise 'Kürt dilinin eski ve güzel parlaklığı'ni işleyerek adeta 'Güneş Dil'in Kürt versiyonunu yazdı. Kürt milliyetçiliğindeki sosyal Darwinizm ve lider kültü de Tek Parti devrinin ideolojisinden esinlenmişti. Nuri Dersimi, Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi'ne benzeyen bir 'Kürt Gençliğine Çağrı' metni yayımladı."³²⁴

Celadet Bedirhan'ın ayrılmasından sonra örgüt, faaliyetleri azalsa da 1946 yılına kadar devam etti. Cegerxwin, Xoybun'un Suriye Kürtleri arasında itibarını kaybetmesini şu nedenlere bağlamaktadır:

1. Batı yanlısı olması
2. Ermeni Taşnak örgütü ile ilişkileri
3. Cemilpaşaların yolsuzlukla suçladıkları Kamuran Bedirhan ile ilgili iddialar.³²⁵

Cegerxwin'in bu tespitlerine ilaveten Xoybun'un ve lider kadrosunun genellikle seküler-laik bir dünya görüşüne sahip olması ve bazılarının bunu İslam karşıtı bir söyleme kaydırması ve bunun halk içinde aleyhlerinde bir propaganda aracı olarak kullanılması da örgütün itibarını kaybetmesine sebep olmuştur denilebilir.

Irak Kürtleri

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması, bugünkü Kuzey Irak'ın -Erbil, Süleymaniye ve Duhok şehirleri dâhil- tamamını kapsayan Musul Vilayeti'nin geleceğini Türkiye ile İngiltere'ye bırakıyordu. Şayet anlaşamazlarsa iki taraf da bu sorunun çözümü için Milletler Cemiyeti'nin (Cemiyet-i Akvam) hakemliğini kabul ediyordu. Bu durumda Milletler Cemiyeti halk oylaması yapacak ve Misak-ı Milli sınırları içinde olan Musul Vilayeti'nin halkı, Türkiye'ye veya Irak'a bağlanma kararını kendisi verecekti. Daha önce de değindiğimiz gibi Irak Kürtleri ve Musul Vilayeti'nde yaşamakta olan diğer halkların büyük bir çoğunluğu Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkiye'yi desteklemişti.

324 Mustafa Akyol, a.g.e, s. 129

325 Cegerxwin, Jinenegariya mim, s. 264

1918’de Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesi, Osmanlı topraklarının emperyalist devletler tarafından paylaşılması ve bizzat başkent İstanbul’un işgal edilmesi üzerine İngilizler, Irak Kürtlerine kendi başlarının çaresine bakmaları gerektiğini söylediler.

Bu doğrultuda 1919 yılının başlarında Kürtler arasında oldukça etkili olan Kadiri Berzenci ailesinden Şeyh Mahmud’u Kürdistan Kralı ilan ettiler. Ancak Türkiye karşıtlığını ve İngiliz kuklası olmayı kabul etmeyen Şeyh Mahmud, 20 Mayıs 1919’da isyan ederek Kürdistan’daki bütün İngiliz görevlileri tutukladı, İngiliz kuvvetleriyle çatışmaya başladı. Bir ay sonra Derbend-i Baziyan Savaşı’nda yaralanarak İngilizlere esir düştü. İngilizler Şeyh Mahmud’u Madagaskar’a sürgün etti. İlerleyen yıllarda Ankara Hükümeti’nin güçlenmesi, Kurtuluş Savaşı’nın kazanılması ve Irak Kürtlerinin de Türkiye Hükümeti’ne destek vermeleri üzerine İngilizler Şeyh Mahmud’u 30 Eylül 1922’de tekrar Süleymaniye’ye getirerek yönetimi ona teslim etmek zorunda kaldılar. Şeyh Mahmud bu ikinci gelişinde de Ankara Hükümeti ve Ankara’nın Rewandüz’e gönderdiği Özdemiş Paşa kuvvetleriyle işbirliğine girerek yeniden İngilizlere karşı tavır aldı. İngilizler Şeyh Mahmud’u ikinci kez tutuklayarak bu sefer Hindistan’a sürgün ettiler.

Lozan Antlaşması’nın şartlarına göre Türkiye ve İngiltere sorunu çözemeyince, Milletler Cemiyeti meseleyi ele aldı ve 30 Eylül 1924 tarihinde, Macaristan eski Başbakanı Kont Tiliki, Belçika’dan Klanel Polis ve İsveçli Bakan Firsén’den oluşan bir uluslararası konseyin kurulmasını kararlaştırdı. Bazı uzmanlar da konseye yardım edecekti. Konseyin görevi, Musul meselesini bütün yönleriyle ve eksiksiz bir şekilde incelemek ve sonunda tavsiyeler içeren bir raporu Milletler Cemiyeti’ne sunmaktı. Milletler Cemiyeti bu rapor ışığında karar verecekti. Konsey üyeleri Bağdat üzerinden Musul’a geçerek birkaç ay boyunca bölgede gezi ve incelemeler yaptı, bölge halkıyla görüşmelerde bulduktan sonra bir rapor hazırladı. Türkiye ile Irak arasındaki bugünkü sınırı tespit eden ve Brüksel Hattı denilen bu rapor Milletler Cemiyeti’ne teslim edildi.

Bölge halkının ve özellikle Irak Kürtlerinin Türkiye’ye bağlanma arzuları görüldüğünden, yapılması gereken plebisit (bir tür

halk oylaması) yapılmadı. Türkiye ilk başta direndiği bu oldu bit-tiyi 5 Haziran 1926 tarihinde kabul etti. İngiltere, İngiltere Man-dası altındaki Irak Hükümeti ve Türkiye arasında üçlü bir antlaş-ma imzalanarak bugünkü mevcut duruma resmiyet kazandırıldı. İlk petrol, 15 Ekim 1927 tarihinde Kerkük bölgesinde Babagurgur kuyusundan fışkırdı.³²⁶

Irak Kürtlerinin büyük bir çoğunluğu İngilizlerin ve onların kuklası durumundaki Irak Hükümeti'nin yönetimini kabul etme-yerek direnmeye devam ettiler. Bu dönemde Şeyh Said başkaldı-rısından sonra Türkiye'yi terk etmek zorunda kalan çok sayıda Kürt ileri geleni de Irak Kürtlerine sığınmış bulunuyordu. Bir müddet sonra bu sığınan Kürtler arasında ayrılıklar başgösterdi. Motkili Hacı Musa Bey'in oğlu Medeni Bey, Kör Hüseyin Paşa'ya hile ile öldürerek Türkiye'ye sığındı. Bunun üzerine Şeyh Mah-mud, Hacı Musa Bey'in kardeşi Nuh Bey'i tutuklayarak öldürttü. Aynı şekilde Eruh bölgesinde çok saygın bir din adamı olan ve Irak Kürtlerine sığınmış bulunan Şeyh Abdurrahmané Garısı'yi de kendi müridi Siirtli Nıcmo öldürdü ve Türk askerine teslim oldu. Mesut Barzani, Irak Kürtlerinin bu dönemdeki durumunu şöyle anlatıyor:

"İngilizler, Şeyh Mahmud'a (Berzenci) taraftar olan herkese büyük bir öfke duyuyor, onun yolunda yürüyenlere göz açtır-mıyordu. Bu yüzden hedef seçtikleri Şeyh Ahmed Barzani'yi (Mesud Barzani'nin amcası) ve aşiretini yok etmek için hare-kete geçtiler. Şeyh Ahmed, açıkça İngiliz yönetimine muha-lefet ediyor, onların egemenliğine boyun eğmeğe yanaşmı-yordu. 9. 12. 1931 tarihinde Barzan bölgesi büyük bir sal-dırıya uğradı (Pile Savaşı). Bu saldırı Barzan ayaklanmasının başlangıcı oldu."³²⁷

Şeyh Ahmed Barzani'nin direnişi kısa zamanda büyük ta-raftar toplayınca çaresiz kalan İngilizler her zaman geçerli olan 'kaleyi içeriden fethetme' taktiğiyle bir kısım Kürt aşiret reisini büyük vaatler ve yetkilerle yanlarına çekmeyi başardılar. Barzani kuvvetleri özellikle İngiliz hava kuvvetlerinin karşısında çaresiz

326 Daha fazla bilgi için bakınız: Mesut Barzani, *Barzani ve Kürt Özgürlük Hareketi*, c. 1, s. 15-38

327 Mesut Barzani, a. g. e, c. 1, s. 25

kalıyordu. Bu dönemde gerilemek zorunda kalan Şeyh Ahmed Barzani'ye, İngilizler Barzani'nin dostu Şeyh Nureddin Brifkâni'yi aracı olarak gönderdiler. Şeyh Nureddin ile Şeyh Ahmed Barzani arasındaki görüşmeyi Mesut Barzani şöyle anlatıyor:

"Şeyh Nureddin şunları söyledi:

'Kalbimiz ve gönlümüz sizinle beraberdir şeyh hazretleri. Fakat anlamakta zorluk çekiyorum. Yerkürenin yarısını sömüren Britanya hükümetine karşı nasıl direnebiliriz! Bizi yok ederler, ortadan kaldırırlar. Şu halde realiteyi kabul edelim ve Allah'ın dileğini bekleyelim.'

Şeyh Ahmed ona şu karşılığı verdi: 'Bu onur verici duygularınızdan dolayı size teşekkür ederim. Niyetinizin samimiyetinden ve doğruluğunuzdan kuşku duymuyorum. Biz geri dönüşü kabul etsek, silahlarımızı bırakıp işlerimize baksak bile, İngilizler hiçbir zaman bununla yetinmezler. Onlar bizim haklarımızın, bize ait görüşlerimizin olmamasını istiyorlar. Onlar bizim topraklarımızı gaspetmişlerdir ve bizim dinimizin düşmanlarıdır. Bizimki gibi küçük bir aşiretin Britanya kuvvetlerine direnmesinin, onları ezmesinin mümkün olmadığını çok iyi biliyorum. Fakat hayat onurlu duruştan ibarettir. Ben Allah'ı ve vicdanımı hoşnut etmek istiyorum. Benim için önemli olan, tarihin, cılız imkanlarımıza rağmen İngiliz emperyalizmine ve onun işbirlikçilerine karşı savaştığımızı kaydedecek olmasıdır. İngilizler köylerimizi ateşe verebilir, yerle bir edebilirler ama hiçbir zaman dostluğumuzu kazanamazlar. Biz ebediyen onların düşmanı olacağız. Kararımız budur ve bundan dolayı da pişman değiliz. Bunu İngilizlere kelime kelime aktarabilirsin.'

Şeyh Nureddin Brifkani çok etkilenmişti. Ağlayarak ayağa kalktı ve şunları söyledi: 'Bütün kalbimle Allah'tan sizi başarılı kılmasını, size bereket bahşetmesini diliyorum. Keşke, sizin tahammül ettiğiniz bu zorluklara ben de tahammül edebilseydim. Ne yazık ki, her insanın kendine özgü bir tahammül gücü var...'

Şeyh Nureddin bu cevapla yetkililerin yanına döndü. Şeyhin dönmesinin üzerinden iki gün geçmişti ki, İngiliz uçakları bölgenin semalarında görünmeye başladılar. Yerde kımıldayan her şeyin üzerine bomba yağdırıyorlardı. İlk kez bölgeye zaman ayarlı bombalar atılmıştı. Bu bombalar yüzünden

birçok çocuk şehit oldu. Buldukları bu bombalarla oynarken bombalar ellerinde patlıyordu ve feci şekilde can veriyorlardı. Şeyh Ahmed Haziran ayının başında (1932) Veli Bey, Halil Hoşevi, Ahmed Nadir, Abdullah Gergemoyi ve Hasan Muhammed Emin gibi Barzan aşiretleri reislerini topladı. Toplantı sonunda Türkiye'ye sığınma kararı alındı.

Şeyh Ahmed Barzani, kardeşleri Şeyh Sıddık, Şeyh Babo, Molla Mustafa Barzani (Mesud Barzani'nin babası) ve Musul'da idam edilen ağabeyleri Şeyh Abdüsselam'ın çocukları ile birlikte yüzlerce kişi 22 Haziran 1932 günü Türkiye'ye sığındı. Şeyh Ahmed ve kardeşleri önce Van ve Bitlis'e, daha sonra ise Erzurum'a gönderildi. Erzurum'a gelen aileler bir ay sonra Erzincan'a nakledilirken Şeyh Ahmed Barzani ve Ali Mıh Ankara'ya götürüldüler. Bir müddet sonra Molla Mustafa Barzani ve kardeşlerinin Erzurum'dan Hakkari'deki Barzan aşiretine mensup Gerdi aşiretinin köylerine dönmelerine izin verildi. 1933 yılının baharında Türk yetkililer Şeyh Ahmed Barzani'yi Cizre-Zaho yoluyla Irak Hükümeti'ne teslim ettiler. Şeyh Ahmed'in müritleri ve kardeşleri de Irak'a dönmek zorunda kaldılar."³²⁸

Kısa bir müddet Barzan köyünde kalan Şeyh Ahmed ve kardeşi Molla Mustafa Barzani, 1933 yılı içinde tekrar Musul'a sürgün edilerek mecburi ikamete tabi tutuldular. 1936 yılında Barzaniler Bağdat'a sürgün edildi. Ancak kendileri gibi mecburi ikamete tabi bulunan Şeyh Mahmudé Berzenci ile ilişki ve dostlukları İngilizleri rahatsız edince bu sefer de Bağdat'ın güneyindeki Nasıriye'ye sürgün edildiler. Barzaniler 1939 yılında Altınköprü ve Kifri'ye, kısa bir müddet sonra ise Süleymaniye'ye götürüldüler ve 1943 yılına kadar Süleymaniye'de kaldılar. 1941 yılında Reşit Ali Geylani İngiliz karşıtı bir harekete girişince İngilizler Şeyh Ahmed Barzani'yle ilişkiye geçerek ondan Barzan'a gitmesini ve Reşit Ali Geylani'ye karşı bir hareket başlatmasını, bunun karşılığında bağımsız bir Kürdistan devletine razı olacaklarını söylediler.

Mesud Barzani'nin aktardığına göre Molla Mustafa Barzani ağabeyi Şeyh Ahmed ile arasındaki görüşmeleri anlatır ve şöyle devam eder:

328 Mesud Barzani, a. g. e, s. 73.

"Şeyh Ahmed'in yanına gittim ve meseleyi anlattım. Şeyh şunları söyledi: 'İngilizler, bugün için böyle bir adım atmaya ihtiyaç duyuyor. Verdikleri sözü tutacaklardır da. Fakat bir süre sonra bizi yalnız bırakacaklar. Bu, onların değişmez politikalarıdır. Ona dön ve istediğini yapamayacağımızı haber ver.' Geri döndüm ve İngiliz subayına bu cevabı verdim. Çok şaşırıldı. Uzun süre boş yere beni ikna etmeye çalıştı. Fakat kesin olarak bu öneriyi reddettim. Bu dönemde İngilizler Kürtlerle Arapların arasını açacak propagandalar geliştiriyorlardı. Barzani bunun üzerine Irak halkına yönelik şu çağrıda bulundu: 'Ben Irak halkıyla, mensubu bulunduğum bu halkla savaşıyorum. Mücadelemiz sömürgeciliğe ve işbirlikçilerine karşıdır. Biz Irak halkının kanını döken, kirli ayaklarıyla vatanımızın onurunu ve halkın çıkarını çiğneyen zorbalarla savaşıyoruz...'"

Bu çağrıya sadece Irak içinden değil, Arap âleminin her tarafından olumlu tepkiler geldi. Bizzat Arap Birliği eski Genel Sekreteri Seyyid Abdurrahman Azam Paşa, El-Hilal dergisinin Ekim 1943 sayısında şunları yazıyordu:

"İraklı Kürt kardeşlerimizle daha fazla ilgilenmemiz gerekmektedir. Kendi halkımı ne kadar seviyorsam, kendi halkıma ne kadar değer veriyorsam, Irak Kürtlerini de o kadar seviyor, onlara o kadar değer veriyorum. Kürtler dürüst ve samimi bir millettir. Bu yüzden onlar da Arap Birliği'nin onları incitecek adımlar atacağını, çıkarlarını görmezlikten geleceğini düşünmemelidirler. Irak'ın geleceği ve ilerlemesinde, Kürt meselesinin çözülmesinin büyük payı olacaktır. Arap milletinin Kürtlere imkan vermesi, onlara tam özgürlük vermesi kaçınılmazdır. Kürtlere bizimle beraber hareket etme kararını kendi özgür iradeleriyle verme hakkı tanınmalıdır. Irak'ta Kürt meselesini çözümsüzlüğe terk etmememiz gerekiyor."³²⁹

"Bu dönemde Irak Kürtleri Hevi / Hiva (Umut) Örgütü'nü kurmuşlardı. Hevi Örgütü, 1939 yılında Süleymaniye'de Şeyh Mahmud Berzenci'nin eski yardımcılarında Refik Hilmi'nin başkanlığı altında gizli bir siyasi örgüt olarak kuruldu. Özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında oldukça güçlenen örgüte

³²⁹ Mesud Barzani, a. g. e, s. 81–101

'Hiva' adı da verildi. Örgüte öğrenciler, subaylar, öğretmenler, zanaatçılar, tüccarlar ve diğer orta sınıf mensupları katıldılar. Hevi Örgütü özünde yurtsever ve milli bir partiydi. Sola yer vermediği için Irak komünistleri tarafından saldırıya uğradı ve Nazilerin görüşlerinden etkilenen sağcı bir örgüt olmakla suçlandı. 1945 yılına doğru gücünü kaybeden örgüt elemanları Rızgari Partisi'ne katıldı"³³⁰

Molla Mustafa Barzani, İran'daki 'Komele Ziyaneveye Kurdistan' (Kürdistan Diriliş Topluluğu) ile temasa geçti ve 12 Temmuz 1943 günü ağabeyi Şeyh Ahmed Barzani'nin izniyle Süleymaniye'yi gizlice terk ederek İran'a geçti. Şeyh Mahmudé Berzenci'nin oğlu Şeyh Latif, babasının emriyle Barzanilere büyük yardımlarda bulundu. Kısa bir zaman içinde örgütlendi ve Barzan yöresine geçerek isyan başlattı. Bağdat'taki Nuri Said Paşa Hükümeti yeni kurulan kabineye üç Kürt bakan aldı ve Molla Mustafa Barzani ile temasa geçerek bir antlaşma imzaladı. 12 Aralık 1944 tarihinde, yaklaşık on iki yıl sonra Şeyh Ahmed Barzani'nin tekrar Barzan'a dönmesine izin verildi. Başbakan Nuri Said Paşa, İstanbul'da eğitim görmüş ve Osmanlı ordusunda uzun yıllar subaylık yapmış biriydi. Antlaşma şartları şu şekilde idi:

1. Rüşvet almak ve halka kötü muamelede bulunmakla ün salmış memurların görevden alınması,
2. Kerkük, Süleymaniye ve Erbil vilayetlerini, Musul Vilayeti sınırları içerisindeki Duhok, Akre, Şeyhan, Sincar, Zaho, Amidiye ve Diyala Vilayeti içindeki Hanikin ve Mendeli kazalarını kapsayan Kürdistan eyaletinin kurulması,
3. Kürtçenin resmi dil olarak kabul edilmesi,
4. Kürdistan eyaletinden sorumlu bakanlığa bir Kürt bakanın tayin edilmesi,
5. Her devlet bakanına bir Kürt bakan yardımcısının tayin edilmesi,
6. Zarar görenlere tazminat verilmesi,

330 William Aegleton, 1946 *Mehabad Kürt Cumhuriyeti*, çev. M. Emin Bozarslan, Koral Yayınları, s. 84

7. Okulların ve hastanelerin yapılması, yolların açılması, bölgenin imar edilmesi,

8. Askeri, mali ve dışişleri ile ilgili görevlerin merkezi devletin uhdesinde kalması.

Nuri Said Hükümeti'nin 3 Haziran 1944 tarihinde istifa etmesi üzerine El-Bacacı (Paçacı) Hükümeti işbaşına geçti ve antlaşmayı tanımadığını ilan etti. Bunun üzerine Barzani kuvvetleri tekrar isyan başlattı.

Bağdat Hükümeti'nin bazı Kürt aşiretlerini yanına almayı başarması üzerine zor durumda kalan Barzaniler hava kuvvetlerinin bombardımanlarına daha fazla dayanamayarak 11 Ekim 1945 tarihinde İran'a sığınmak zorunda kaldılar.

İran ve Sovyetlerdeki Kürtler

1925 Şeyh Said başkaldırısının bastırılmasından sonra aralarında Şeyh Said'in aile fertleri de bulunan bir kısım Kürt, İran'a sığındı. Bu dönemde İran Kürtleri arasında en fazla siyasi hareket içinde olan kişi, zalim ve çelişkili kişiliğiyle tanınan Şikaki aşiret reisi Simko Ağa idi. Simko Ağa 1930 yılında İran Şahı tarafından tutuklatılarak kurşuna dizildi. İran Şahı'nın İkinci Dünya Savaşı'nda Alman yanlısı bir siyaset izlemesi üzerine İngiltere ve Sovyetler Birliği, 25 Ağustos 1941 tarihinde ülkeyi kuzeyden ve güneyden işgal etti. Bu tarihten sonra Sovyetler Birliği, İran Kürtleriyle ve İran Azerbaycanı'nda Azerilerle ilişkiler geliştirerek kendi fikir ve çıkarları doğrultusunda çalışmalara başladı. 16 Eylül 1942'de bir grup Mahabadlı Kürt tarafından 'Komele Zıyaneweye Kurdistan' (Kürdistan Diriliş Topluluğu) kuruldu. Gittikçe etkinliğini arttıran topluluk İran ve Irak Kürtleri arasında hızla örgütlenmeye başladı. 1943 yılı Nisan ayının son günlerinde bir toplantı düzenleyerek Merkez Komitesi'ni seçti. Örgütün Irak Süleymaniye'deki şubesini İbrahim Ahmed (Celal Talabani'nin kayınpederi) kurdu.

1944 yılının Ağustos ayında Irak, İran ve Türkiye sınırlarının kesiştiği 'Dılanbar' dağında, gizli bir yerde Irak, İran, Suriye ve Türkiye'deki Kürtlerin birliğini ve bu ülkelerdeki Kürt

örgütlerinin yardımlaşmalarını sağlamak amacıyla bir toplantı yapıldı. Görüşmeye katılanlar kendi aralarında işbirliği ve dayanışmaya karar vererek bu doğrultuda bir antlaşma imzaladılar. Bu antlaşmaya 'Üç Sınır Antlaşması' anlamına gelen 'Peymana Se Sinor' adını verdiler. 1944 yılında sonradan Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olacak Kadı Muhammed, Komela Örgütü'ne girdi. ³³¹

1946'da İran Kürdistanı'nda kurulacak olan Mahabad Kürt Cumhuriyeti ile ilgili gelişmelere ileride değineceğiz.

Sovyetler Birliği bu dönemde egemenliği altında bulunan Gürcistan ve Ermenistan sınırları içerisinde yaşayan Yezidi Kürtlere karışmazken, Müslüman Sünni Kürtlerin büyük bir kısmını Orta Asya'ya, Kazakistan'a sürgün etti. Yerlerinde kalmalarına izin verdiği Yezidi Kürtlerin dil ve kültürlerini geliştirmelerine ise müsaade etti.

DERSİM İSYANI

1936 yılından itibaren Ankara Hükümeti, Dersim bölgesini kontrolü altına almak için faaliyetlerini hızlandırdı. Bölgede birçok karakol ve kışla inşaatına başlandı. General Abdullah Alpdoğan olağanüstü yetkilerle bölgeye Umumi Müfettiş olarak gönderildi. General ilk iş olarak Seyid Rıza'nın kardeşinin oğlu Rehber'i elde ederek Dersim aşiretleri hakkında düzenli bilgiler almaya başladı.

Bu dönemde aşiretler arasındaki tedirginlik ve huzursuzluk her geçen gün artmaktaydı. İsyan dönemini ünlü Kürt Alevi aydını M. Nuri Dersimi şöyle anlatmaktadır:

"1937 yılı ilkbaharında her tarafta Türklerin faaliyeti başlamıştı. Merkez civarında bulunan Dersimliler, toplanılarak kıtalara sevk olunuyorlardı. Kışlaların yaptırılmasına yeniden başlanılmıştı. Savaş uçakları silahsız bölgeleri bombalıyordu. Silah toplamak bahanesiyle, Yusufan aşireti üzerine askeri

331 Daha fazla bilgi için Bkz: William Aegleton, a. g. e. , çev. M. Emin Bozarıslan, Koral Yayınları.

bir birlik gönderilmişti... Aşiret liderinin oğlu Fındık, askeri birliğe hücum ederek, onları bölge dışına püskürttü. Bu olay sonrası Mazgirt bölgesinde çatışmalar başladı. Seyid Rıza'nın oğlu Bira İbrahim Hozat'a gelerek, Abdullah Alpdoğan idaresindekilerle temasa geçti ve yapılmakta olan askeri hareketin, adil bir şekilde yapılmasını babası adına diledi. Bira İbrahim geri dönerken, Kurmay Şevket'in hazırladığı bir plan sonucunda, Kırخان aşiretine bağlı Deşt köyünde misafir bulunduğu evde gece uyurken feci bir şekilde öldürüldü. Evladının kahpece öldürülmesi üzerine Kırخان aşiretinin merkezi olan Sin köyünü kuşatan Seyid Rıza katillerin kendisine teslimini istedi. Seyid Rıza'nın bu isteği kabul edilmeyince çarpışmalar başladı. Seyid Rıza'yla beraber Baxtiyari aşireti de savaşa girdi. Ayrıca Abasane Jorin, Karabalan ve Ferhadan aşiretleriyle, Nazimiye ilçesinin Hayderan, Mazgirt ilçesinin Demenan ve Yusufan aşiretleri de Seyid Rıza'yı destekledi.

Bu durum üzerine, Erzurum-Erzincan kolorduları harekete geçirildi. Diyarbakir'den Yedinci Kolordu'ya bağlı uçak karargahı da Elaziz'e getirildi, savaş alanında zehirli ve boğucu gaz kullanılmaya başlandı. Bu çatışmalar esnasında Dersimliler bir Türk tankını imha etti. Batı vilayetlerinde kısmi seferberlik ilan edildi. İsmet Paşa Dersim'deki kıtaları teftiş için bölgeye geldi. Seyid Rıza'nın hükümet yanlısı yeğeni, kardeşinin oğlu Rehber, amcasının arkadaşlarını ikna ederek onların aracılığıyla amcası Seyid Rıza'yla barıştı. Bir müddet sonra Seyid Rıza'nın en yakınındaki kişilerden olan meşhur Ali Şer ve eşini kalleslikle öldürdü ve başlarını keserek Elazığ'daki General Abdullah Alpdoğan'a götürdü. Seyid Rıza'nın küçük oğlu Hüseyin Resik bir bombardıman esnasında yaralandı.

Türk İstihbarat Başkanı Şevket, Seyid Rıza'nın ilk eşine haber göndererek görüşmek istedi. Seyid Rıza'nın ilk eşi Elif Hatun ile ikinci eşi Bese dargındı. Elif Hanım, yaralı oğlunu tedavi edilmesi için Şevket Bey'e teslim etti. Şevket Bey sözünde durmayarak Hüseyin Resik'i de daha sonra babasıyla birlikte idam etti. Askeri yetkililer her türlü güvenceyi vererek Seyid Rıza'yı görüşmeler yapmak üzere Erzincan'a çağırdılar. Görüşme için askeri yetkililere güvenerek Erzincan'a giden Seyid Rıza tutuklanarak Elazığ'a gönderildi. Seyid Rıza, tutuklu olarak Erzincan Hükümet Konağı'ndan çıkarılırken 'şerefsiz ve yalancı hükümet' diye bağırды. Elazığ'da yargılanan Seyid Rıza ve arkadaşları 18 Kasım 1937'de Elazığ

Buğday Meydanı'nda idam edildi. İdam edilen 11 kişinin cenazeleri meydanda teşhir edildikten sonra yakıldı. Amcası Seyid Rıza ve Kürtlere ihanet eden Rehber de oğluyla birlikte öldürüldü." 332

Dersim İsyanı ve Seyid Rıza'nın idamı ile ilgili en önemli ta-
nıklardan biri, 1965'ten sonraki yıllarda uzun bir süre Adalet Par-
tisi hükümetlerinde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı gö-
revinde bulunan ünlü siyaset adamı İhsan Sabri Çağlayangil'dir.
İhsan Sabri Çağlayangil hatıralarını kaleme aldığı kitabında dö-
nemin insanlık ve hukuk dışı uygulamalarını tam bir açıklıkla
dile getirmektedir.

"Aradan aylar geçti Seyit Rıza ve çevresi yakalandı. Mağke-
meleri sürüyor. İşte bu sırada Atatürk Diyarbakır'daki Murat
Suyu üzerinde yeni yapılan Singeç Köprüsü'nü açmaya gide-
cek, Elazığ'a gelecek. Karayoluyla Singeç Köprüsü'ne geçe-
cek. Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer Bey bana di-
yor ki, 'Atatürk, Singeç Köprüsü'nü açmaya gidecek. Dersim
harekâtı bitti. Beyaz donlu altı bin Doğulu Elazığ'a dolmuş.
Atatürk'ten Seyit Rıza'nın hayatının bağışlanmasını isteye-
cekler. Beyaz donluların Atatürk'ün karşısına çıkmalarına
meydan vermeyelim. Cumartesi öğleden sonra resmi tatil,
Atatürk Pazartesi günü Elazığ'a gelecek. Bizden istenenler
'asilacak asılsın' ve Atatürk'ün karşısına beyaz donlular çık-
tığı zaman iş işten geçmiş olsun.'

O dönemde Elazığ Valisi, Şefik Bey; Savcı, Hatemi Senihi Bey;
Emniyet Müdürü, Serezli İbrahim Bey; savcı yardımcısı, ar-
kadaşım.

Şükrü Sökmensüer, 'Sivillerden, Emniyet Genel Müdürlü-
ğü'nün siyasi şubesinden istediklerini al. Atatürk'ün istas-
yondan halkevine kadar korunması da size ait' dedi. Başta
Macar Mustafa olmak üzere altı kişi alıp yola çıktım. Trenle
Elazığ'a vardım. Emniyet Müdürü İbrahim Bey'e gittim. Sav-
cı için 'Kural dışı bir şey yapmaz, mümkün değil' dedi.

Savcıya gittim. Durumu kendisine anlattım. Bu konuda
Adalet Bakanlığı'ndan şifre aldığını, ama mahkemelerin Cu-

332 Dr. M. Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Doz Yayınları, 258–272.

martesi tatil olduğunu, tatilde ise sonuç almanın mümkün olmadığını bildirdi. Ve ekledi: 'Ben de mahkemeleri etkileyemem.'

Oysa, biz mahkemenin kararını Atatürk gelmeden evvel vermesini ve geldiğinde Seyit Rıza meselesinin kapanmış olmasını istiyorduk. Ben bunu halletmek için hükümet tarafından buraya gönderilmiştim.

Savcı yardımcısı hukuktan sınıf arkadaşım. Bana 'Sen valiye söyle bu savcı rapor alsın gitsin, ben senin istediğini yaparım', dedi.

Biz mahkemenin tatil günü işlemlerini ve alınacak sonucun infazını istiyorduk. Savcı rapor aldı. Arkadaşım vekil olarak savcının yerine geçti. Mahkeme hâkimini evinde buldum. Gittiğimde mahkemenin aldığı kararı yazıyordu. Hâkimle konuştuk. Kendisi kararı daktiloya çekmekle meşguldü. Devir, CHP devri. Herkes çekiniyor.

Hâkim bana 'Cumartesi mahkeme toplanmaz, ancak Pazartesi günü mahkemeyi toplar, kararı veririz. Salı günü de idam hükümlerini yerine getiririz', dedi.

O zamanlar dördüncü bölgede temyiz hakkı yok.

Abdullah Paşa, Sıkıyönetim Kumandanı olarak kararı tasdik edecek. O da ' Yukarıdaki karar tasdik olunur' demiş, basmış boş kâğıda imzasını. Yukarıya ' Abdullah Paşa'nın idamı' diye yazsanız kendisi asılacak.

Hâkime dedik ki:

'Bu dediğiniz gün Atatürk geliyor. Maksat hâsıl olmuyor ki.'

Hâkim 'Başkaca bir şey yapılmaz' diyerek kestirdi attı.

Ben de kendilerine sordum:

'Sizin saat 17. 00'den sonra davaya devam ettiğiniz olmuyor mu?'

'Oooo, çok oluyor. Gün oluyor, dokuzlara kadar çalışıyoruz', cevabını verdi.

'Eee sondan beş saat ihlal ediyorsunuz da baştan beş saat ihlal etseniz olmuyor mu? Yani Pazar akşamı sahurdan sonra mahkemeyi açarız. Pazartesi 11:24'ten başlıyor' dedim.

Hâkim:

'Elektrikler kesiliyor' dedi.

Ona da çare bulduk. 'Otomobil farları ile hapishaneyi aydınlatırız. Halkevine lüksler koyarız.'

Hâkim bu defa:

'Samiin yok' dedi.

Ona da çare bulduk. 'Samiin de getiririz.'

'Kaç kişi asılacak?'

'Onu karardan önce söyleyemem,' dedi ama ekledi:

'Savcı 27 kişinin idamını istedi.'

'Biz ona göre mi hazırlığımızı yapalım?'

'Bilemem' dedi.

Beni asmaya mı geldin?

'Ceza İnfaz Kanunu her asılanın ayrı bir yerde asılmasını, asılanların birbirini görmemesini emrediyordu. Her meydana dört sehpa kurduk. Vali bir de Çingene cellât buldu. Gece 12:00'de hapishaneye gittik. Farlarla çevreyi aydınlattık. Mahkemenin 72 sanığı var.

Sanıkları aldık, mahkemeye götürdük. Çingene de geldi. Adam başına on lira istedi, 'Peki', dedik.

Sanıklar Türkçe bilmiyor. Mahkeme kararı açıklandı. Yedi kişi ölüm cezasına çarptırılmış, sanıklardan bazıları beraat etmiş, bazıları da çeşitli hapis cezaları almıştı.

Kararlar okununca hâkim ilamda idam lafını kullanmadığı ve ölüm cezasına çarptırılmaktan bahsettiği için verilen hükmü iyi anlamadılar. İdam, 'Tünne' diye bir vaveyla koptu. Biz Seyit Rıza'yı aldık. Otomobilde benimle polis müdürü İbrahim'in arasına oturdu. Jeep jandarma karakolunun yanındaki meydana danda durdu. Seyit Rıza sehpaları görünce durumu anladı.

'Asacaksınız,' dedi ve bana döndü:

'Sen Ankara'dan beni asmak için mi geldin?'

Bakıştık. İlk kez idam edilecek bir insanla yüz yüze geliyorum. Bana güldü.

Savcı namaz kılıp kılmayacağını sordu. İstemedi. Son sözünü sorduk.

'Kırk liram ve saatim var. Oğluma verirsiniz', dedi.

Bu sırada Fındık Hafiz asılıyordu. Asarken iki kez ip koptu. Ben Fındık Hafiz asılırken Seyit Rıza görmesin diye pencerenin önünde durdum.

Fındık Hafiz'in idamı bitti. Seyit Rıza'yı meydana çıkardık.

Hava soğuktu ve etrafta kimseler yoktu. Ama Seyit Rıza meydan doluymuş gibi sessizliğe ve boşluğa hitap etti.

'Evlad-ı Kerbelayih, bi hatayih, ayıptır, zulümdür, cinayettir.' dedi.

Benim tüylerim diken diken oldu. Bu yaşlı adam rap rap yürüdü. Çingeneyi itti. İpi boynuna geçirdi. Sandalyeye ayağı ile tekme vurdu, infazını gerçekleştirdi.

Oğlu yaşında bir subayı öldürecek kadar katı yürekli olan bir insanın bu mukadder akıbetine acımak zor. Ama ihtiyarın bu cesaretini takdir etmekten kendimi alamadım.

Asabım çok bozuldu. Emniyet Müdürü'ne 'Ben üşüdüm, otele gidiyorum' dedim.

Seyit Rıza asılırken ilerden oğlunun da sesi geliyordu:

'Kulun kölem olam. Sığırtmacın olam. Gençliğime acıyın, öldürmeyin beni!'"³³³

Çeşitli kitaplarda Dersim İsyanı ile ilgili çok daha fazla ayrıntı mevcuttur. Dersim İsyanı'nın bir özelliği de diğer Kürt bölgelerine yayılmamış olması ve sadece Dersim bölgesindeki Alevi aşiretleri ile sınırlı kalmasıdır. Dersim'deki bazı Alevi aşiretleri de devleti desteklemiş ve Malatya, Sivas başta olmak üzere diğer illerdeki Alevi Kürtler isyana katılmamıştır. Sünni Kürt aşiretlerinin tamamı isyandan uzak durmuş, Alevi Kürtlere destek vermemişlerdir.

Seyid Rıza'nın idam edilmesinden sonra Dersim bölgesinde tam bir 'temizlik ve kıyım' hareketine girilmiştir. Öğretmen Sıdıka Avar'ın hatıraları, devletin bölgeye ve bölge insanına bakışını açıklaması ve Bingöl Valisi'nin okullarını teftişi esnasında söylediklerini aktarması bakımından önemlidir:

"Okulumuz üç vilayetin Valileri, Milli Eğitim Müdürleri ve 4. Umum Müfettişliği tarafından ayrı ayrı teftiş edilirdi. Bakanlık müfettişleri de ayrı. Bir gün Bingöl Valisi Sayın Şahinbaş gelmişti. Yatılı son sınıfa girdi. Kızlar saygı ve sevgi bakışlarıyla ayağa kalktılar. Vali Bey sordu: 'Kürt kızları mı bunlar?' Çocukların bakışlarındaki sevgi derhal değişti, gittikçe de

333 İhsan Sabri Çağlayangil, Anılarıım, 3. baskı, s. 49–52; Musa Anter, Hatıralarıım, s. 275–278.

hainleşti. 'Tunceli'nin Türk kızları efendim.' Vali Bey devam ediyordu: 'Babalarınızın, dedelerinizin isyan ederek yaptığı hataları gördünüz, canlarıyla ödediler.' Ben sözünü kesmek isteğiyle; 'Aman efendim, bu çocukların babası değil, bunlar şerefli...' 'Nasıl değil? Hepsi Kürt değil mi? Sizler böyle hareket ederseniz...' Sözünü kesmek için bir iki defa karıştıysam da o devam etti. 'Hükümet çok kuvvetlidir, hepinizi yok eder!' 'Beyefendiciğim, öteki sınıflara lütfen teşrif etmez misiniz? Çayınız da soğuyor...' diye kapıyı açtım. Ondan sonra bir iki enstitü sınıfında ve müdür odasında ikramlarda bulundum, çalışmalarımızın hedeflerini anlatmaya uğraştım. Yatılı üçlere gittim. Hepsi ağlıyordu. Gözyaşları arasında şu soruları soruyorlardı: 'Neden bizi bu kadar suçlu görüyorlar? Neden Kürt diye hep hakaret ediyorlar? Neden Kürtleri gariplerden aşağı görüyorlar? Hani siz hepimiz Türküz diyordunuz?' Bu acı dolu soruların sonu gelmiyordu."³³⁴

DİN KARŞITI UYGULAMALAR

Şeyh Said başkaldırısı, Ağrı ve Dersim isyanlarının bastırılması ve ardından bütün şiddetiyle devam eden sindirme hareketleri bölgede uzun yıllar devam edecek bir sessizliğin de başlangıcı oldu. Bu dönem, hemen hemen İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, hatta 1950 yılındaki iktidar değişikliğine kadar devam etti. 25 Kasım 1925'te Şapka Kanunu çıkarıldı. 30 Kasım 1926'da tekke, zaviye ve türbeler kapatıldı. 26 Aralık 1925'te takvim ve saat devrimi yapılarak Hicri ve Rumi takvim yerine Miladi takvim, Ezani saat yerine de Avrupai saat uygulaması başlatıldı. 17 Şubat 1926'da İsviçre Medeni Kanunu, 1 Mart 1926'da ise İtalyan Ceza Kanunu Türkçeye tercüme edilerek yasalaştırıldı. 1926'da bütün orta dereceli okullardan din dersleri kaldırıldı. 28 Mayıs 1927'de binalar üzerindeki tarihi kitabe ve tuğraların kazınması hakkında kanun çıkarıldı. 10 Nisan 1928'de laiklik kabul edildi. Anayasa'dan 'Devletin dini İslam'dır' ibaresi kaldırıldı. Milletvekili yeminlerinde 'Vallahi' yerine 'Namusum üzerine' ibaresi

334 Sıdika Avar, Dağ Çiçekleri, Öğretmen Yayınları, s. 189–190; aktaran: Naci Kutlay, *Kürtler*, s. 500;

getirildi. 24 Mayıs 1928’de rakam devrimi yapıldı. Kasım 1928’de harf, 1 Nisan 1931’de ölçü ve tartı devrimi yapıldı.

Radyolarda Türk Musikisi yayını yasaklandı. Tarih boyunca hiçbir dönemde görülmemiş bir uygulama gerçekleşti ve ezan Türkçeleştirildi, Arapça ezan okunması ve Kur’an kursları yasaklandı. Toplum İslami gelenekten bu hızlı ve ani kopuşlara şiddetli tepkiler verdi. Erzurum, Erzincan, Maraş, Rize ve Kayseri ile yurdun birçok yerinde devrimlere karşı tepkiler oldu. Müslüman Kürtler de bu olaylardan olumsuz etkilendi. Bin yıldan fazla bir dönem Türklerle Kürtler arasında ortak payda olan İslam dini ve İslami hayat tarzının toplum hayatının dışına itilmesi derin travmalara sebep oldu.

II. DÜNYA SAVAŞI VE KÜRTLER

II. Dünya Savaşı yılları Kürtler açısından önemli ölçüde içinde buldukları durumdan çıkış arayışlarının yoğunlaştığı bir dönemdir. Bu yıllar Türkiye’deki Kürt hareketi açısından oldukça durgun bir dönemdir. Şeyh Said, Ağrı ve Dersim olaylarından sonra idam ve öldürmelerle, hapis ve sürgünlerle sindirilen halk; üstüne üstlük harp yıllarının yokluk ve fakirliği ile daha da içine kapandı.

Bu dönemdeki en önemli olay 1943 yılında Van’ın Özalp ilçesinde meydana gelen ve siyasi tarihe ‘Mustafa Muğlalı Olayı’ olarak geçen, 33 Kürt köylüsünün öldürülmesidir. Bu olayla ilgili olarak yıllar sonra, 15 Ağustos 1956 tarihli ve 2027 sayılı Meclis kararıyla Meclis Anayasa ve Adalet Komisyonlarından seçilen 27 kişilik bir Araştırma Komisyonu oluşturuldu. Komisyon 30 Nisan 1958 günü incelemelerini tamamlayarak olayın gerçek yüzü ve boyutlarıyla ilgili kapsamlı bir rapor hazırladı. Raporu özetleyerek aktaracak olursak olay şu şekilde cereyan etmiştir:

“1943 yılı ve öncesinde Türkiye-İran hududu boyunca, ilk olarak ne zaman başladığı ve kimler tarafından yapıldığı belli olmayan karşılıklı bazı talan olayları ile hudut ihlalleri yaşanmaktadır. Türk mahalli idare makamları bu çeşit olayları engellemek için silahları Jandarma Teşkilatı tarafından verilmek üzere çoğunluğu sivillerden oluşan bir çete kurarak

karşı baskın ve talan hareketlerine girişirler. Bu kuruluştan başlangıçta Van Valiliği ile İçişleri Bakanı Recep Peker de haberdar edilerek onayları alınır. Bir müddet sonra Bakanlık bunun doğru olmadığı ve bu şekilde netice alınamayacağı gerekçesiyle Van Valiliği'ne çetelerin dağıtılması emrini verir. Ancak çetelerden maddi menfaat elde ettiği tespit edilen Özalp Kaymakamı Hilmi Tuncel çeteleri dağıtma emrini uygulamayarak arkadaşları Özalp Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Vasfi Bayraktar ve Hudut Tabur Kumandanı Binbaşı Şükrü Tüter ile birlikte çete faaliyetlerine devam eder. Bu üç resmi memur söz ve fiil birliği halinde çeteyi kullanmakta ve İran sınırları içine sokarak hayvan talan ettirmekte ve bu hayvanları çete üyeleriyle aralarında paylaşmaktadırlar. Van Valisi Hamit Onat'ın bu işlerden habersiz olması mümkün değilse de kendisi bu iddiayı reddetmektedir.

Araştırmamıza esas olan olaya gelince. Söz konusu çete bir gün İran içlerinde Türk dostu olarak tanınan, Birinci Dünya Savaşı boyunca Rus kuvvetlerine karşı bizimle birlikte çalışan ve 1943 yılında dahi Türk İstihbaratı'na bilgiler vermekte olan Mihedeme Mısto'nun, bir rivayete göre 400-500, bir başka rivayete göre ise 1500-2000 hayvanını talan ederek Türkiye'ye getirir. Mihemede Mısto, Türk makamlarına başvurarak hayvanlarının geri verilmesini ister, verilmediği takdirde kendisinin bunları karşı bir saldırı ile alabilecek güçte olduğunu ancak bunu yapmak istemediğini söyler. Kaymakam ve arkadaşları müspet cevap vermek yerine 'Gelip karını da koynundan alacağız' şeklinde cevap gönderirler.

Bunun üzerine Mısto 6 Temmuz 1943 günü adamlarıyla sınırı geçer ve Özalp'in bir buçuk kilometre yakınındaki otlakta otlamakta bulunan 406 hayvanı alarak İran'a götürür. Özalp Kaymakamı Hilmi Tuncel ve Binbaşı Şükrü Tüter olayı tamamen saptırıp, abartarak Van Valiliği'ne ve askeri yetkililere 'Rus askerleri Özalp yakınlarına kadar gelmiştir' şeklinde rapor yazarlar. Özalp'de arzuhalci Rifat isminde biri bazı arazi sorunları nedeniyle ihtilafı olduğu Milanengiz köylülerinden 40 kişinin adını Mihemede Mısto'nun yatakçıları oldukları gerekçesiyle yetkililere verir. Van Valisi Hamit Onat'ın da izniyle bu 40 kişi Özalp Sulh Mahkemesi'ne sevk edilir ve 21 Temmuz 1943 günü içlerinden 5 kişi tutuklanır, diğerleri ise delil yetersizliğinden serbest bırakılır.

Kaymakam ve arkadaşları bununla da yetinmeyerek 'Van'da

sınır emniyeti kalmadığı ve Rus kuvvetlerinin sınırlarımıza tecavüz ettiği' yönünde raporlar göndermeye devam ederler. Bunun üzerine Genelkurmay Başkanlığı, Ordu Müfettişi Orgeneral Mustafa Muğlalı'yı, İçişleri Bakanlığı ile Jandarma Komutanlığı da Tümgeneral Cevat Yalım ile Tuğgeneral Rasmis Saltuk'u Özalp'e gönderir.

Bu gelenler 24 Temmuz gecesi Van Valisi Hamit Onat'ın evinde bir toplantı yaparlar. Tümgeneral Cevat Yalım köylülerin öldürülmesi gerektiği fikrini öne süren Mustafa Muğlalı'ya itiraz eder. Mustafa Muğlalı görüşünde ısrar eder ve 25 Temmuz 1943 günü serbest bırakılan 35 köylünün tekrar yakalanması için talimat verir. Van Valisi'nin Özalp Kaymakamı'na emriyle, yerleri tespit edilemeyen 2 kişi dışında, bu 35 kişinin 33 kişisi yakalanır. Aralarında bir kadın, kıtasından izinli gelmiş bir muvazzaf çavuş ve yine kıtasından hava değişimine gelmiş bir er ile onbir yaşında bir çocuk da vardır. Orgeneral Mustafa Muğlalı bizzat araya giren Umumi Müfettiş Avni Doğan'ın ricalarını da reddederek 26 Temmuz 1943 günü resmi yazıyla bu 33 kişinin ölüm emrini verir.

Bu ölüm emrinin doğruluğu Genelkurmay Başkanlığı Askeri Mahkemesi'nin 2 Mart 1950 tarih ve 950 / 13 karar ve 12 Nisan 1952 tarih ve 952 / 4 karar sayılı ilamlarında ayrıntılarıyla belirtildiği ve bizim dinlediğimiz tanıkların oybirliği ile beyan eyledikleri üzere 'Bu emir kati bir öldürme emridir' şeklinde Meclis Komisyonu'nca da doğrulanır.

Bu kişilerin öldürüleceği anlaşılınca araya birçok kişi girer. Yakalananların ve onların yakınlarının feryat ve figanları da fayda vermez. Söz konusu 33 kişi Emniyet'te askeri yetkililere teslim edilirken içlerindeki tek kadın serbest bırakılır ve 32 kişi askerlere teslim edilir. İnfaz için görevlendirilen Yüzbaşı Vahdet Yüzgeç, infaz için Mahkeme ilamı talebiyle karşı çıkınca Teğmen Bilal Bali ve Teğmen Necdet Bilgez görevlendirilir. Kafile feryat ve figanlarla elleri arkadan bağlı bir şekilde Çilli Gediği'ne geldiğinde silahlarla taranarak öldürülür.

Şükrü Tüter'in sözlü emri doğrultusunda mağdurların üzerleri aranır, para ve saatleri alınır. 31 kişi olay yerinde ölür. Öldü diyerek bırakılan bir kişi yaralı olarak İran'a sığınır ve olayı bütün ayrıntılarıyla anlatır. Bu yaralı kişi de yedi ay sonra ölür. İlk başta tutuklanan 5 kişi ise suçsuz görülür ve beraat ederler. Tutuklanan 5 kişi kurtulurken, tutuklanma

gereği bile görülmeyecek derecede suçsuz bulunan ve serbest bırakılan 32 kişi öldürülerek hayatını kaybeder.

Olay resmi yetkililer tarafından örtbas edilir. 1946 yılında Demokrat Parti Meclis'e girince olayı incelemeye alır. 1948 yılında soruşturma açılır ve 20 Mart 1950 tarih ve 1950 / 13 esas 1950 / 8 sayılı kararla Orgeneral Mustafa Muğlalı, 20 yıl ağır hapis cezasına mahkûm edilir. Karar Askeri Yargıtayca bozular. Muğlalı, 11 Aralık 1951 günü tutukluyken ölür. 1955 yılında CHP konuyu tekrar gündeme getirince 15 Ağustos 1956 gün ve 2027 sayılı Meclis kararıyla Meclis Araştırma Komisyonu kurulur. Komisyon tüm yaşananları doğrulayan raporunu 30 Nisan 1958 günü tamamlayarak Meclis Başkanlığı'na verir." ³³⁵

Bu konuyla ilgili en ilginç gelişme yıllar sonra 28 Şubat 1997 muhtırasından sonra yaşanır. Suçluluğu bizzat Meclis Araştırma Komisyonu ve mahkemelerce ispatlanmış Orgeneral Mustafa Muğlalı'nın itibarı iade edilerek, adı Van'da bir askeri kışlaya verilir. Ünlü Şair Ahmed Arif, "33 Kurşun" şiiriyle bu olayı ve kurşuna dizilerek öldürülenleri destanlaştırır. "33 Kurşun" şiirinin bir bölümü şöyledir:

Vurulmuşum

Dağların kuytuluk bir boğazında

Vakitlerden bir sabah namazında

Kanlı upuzun...

Vurulmuşum

Düşüm, gecelerden kara

Bir hayra yoranım çıkmaz

Canım alırlar ecelsiz

Sığdıramam kitaplara

Şifre buyurmuş bir paşa

Vurulmuşum hiç sorgusuz, yargısız

Kirvem, hallarımı aynı böyle yaz

Rivayet sanılır belki

Gül memeler değil

335 30 Nisan 1958 tarihli Meclis Araştırma Komisyonu Raporu; Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, c. 3, s. 235-241

Domdom kurşunu
Paramparça ağızındaki...
Ölüm buyruğunu uyguladılar
Mavi dağ dumanını
Ve uyur uyanık seher yelini
Kanlara buladılar.
Sonra oracıkta tüfek çattılar
Koynumuzu usul-usul yoklayıp
Aradılar.
Didik didik ettiler
Kirmanşah dokuması al kuşağımı
Tespihimi, tabakamı alıp gittiler.
Hepsi de armağandı Acemelinden
Kirveyiz, kardeşiz, kanla bağlıyız
Karşiyaka köyleri, obalarıyla
Kız alıp vermişiz yüzyıllar boyu
Komşuyuz yaka yakaya
Birbirine karışır tavuklarımız
Bilmezlikten değil
Fıkıralıktan
Pasaporta ısınmamış içimiz
Budur katlimize sebep suçumuz,
Gayrı eşkıyaya çıkar adımız
Kaçakçıya
Soyguncuya
Hayına...
Kırvem, hallarımı aynı böyle yaz
Rivayet sanılır belki
Gül memeler değil
Domdom kurşunu
Paramparça ağızındaki...

Aynı dönemde Suriye’de ise Kürtler kendi aralarında bölünmüşlerdir. Xoybun Örgütü’nde yaşanan Bedirhanilerle Cemilpaşalar arasındaki çekişmelerden sonra bu dönemde de Cemilpaşalar ile Midyatlı Heverki aşireti reisi Haco Ağa arasında ihtilaf vardır.

Başını Haco Ağa'nın çektiği ve Cegerxwin gibi aydınların da içinde olduğu grup El-Cezire'de (kuzeydoğu Suriye'de, Türkiye sınırında, merkezi Kamışlı olan bölge) Fransa'nın desteğiyle Kürtlerle Süryanilerin birlikte kuracakları, Suriye'den ayrı bir devleti savunurken, Cemilpaşaların başını çektiği diğer grup Fransızlara karşı Suriyeli Müslüman Araplarla birlikte ortak bir mücadeleden yanadır. Ünlü Kürt şairi Cegerxwin bu dönemi şöyle anlatmaktadır:

"Haco Ağa için; 'Maaş için Fransızlarla, Hıristiyanlarla işbirliği yapıyor' diyorlardı. Bazıları ise Araplarla, yani Müslümanlarla bir olmaktan yanaydılar. 'Ne de olsa Müslüman, gâvurdan ve Hıristiyan'dan iyidir' diyorlardı. Bir yandan da 'Mademki Fransızlar sözlerinde ciddidir, neden inisiyatifi aydınlara değil de ağalara bırakıyor?' düşüncesindeydiler... Ben içeri girince Kadri Bey yüzünü başka yere çevirdi ve sustu. Ona adıyla hitap etmeme rağmen dönüp bana bakmamaya devam etti. Sonunda kızgın bir sesle 'Canım siz, cahil ve bilgisiz insanlarsınız, Melesiniz (mollasınız), doğruyu ve yanlışı bilmezsiniz. Körü körüne Hıristiyanların arkasından gidiyorsunuz. Ben okuryazar olmayan birinin (Haco Ağa'yı kastediyor) peşinden gitmem, tercümanlara yem olmam' dedi... Fransızlar bizim için değil ama kendi çıkarları için Cezire'de bir oluşum istiyorlardı. Cezire'deki Hıristiyanlar da kendi çıkarları için ve Fransızların isteğiyle bizimle birlikte hareket ediyorlardı. Hıristiyanlar, Fırat ve Dicle arasındaki toprakların kendilerinin olduğunu iddia ediyorlardı. Asurî ve Süryaniler Suriye'de bir devlet kurmak istiyorlardı ama sayısal olarak azınlık oldukları için bunu açık açık söyleyemiyorlardı. Her zaman Kürtlerle Arapları çatıştırıyor, böylece bulanık suda balık avlamak istiyorlardı. Bir yandan bağımsızlık isteyen Hıristiyanlar, öte yandan orada bir güç olmak isteyen Araplar, kendi amaçları için bu cahilleri ve yol bilmezleri, yani Kürtleri istedikleri gibi kullanıyorlardı. Fransızlar ise her zaman Hıristiyanlardan yanaydı. Aydınların bir kısmı bütün bu isteklerinde görünüşte haklıydılar, ama düşündükleri gibi olmadı, tersine Fransızların Kürtlere tanıdığı bütün demokratik haklar, Kürtlerin Müslüman kardeşleri tarafından çiğnendi. Biz Arap'a, Türk'e ve Acem'e en zor günlerinde yardım ettik. Kendimizi feda ettik, kendi ulusal çıkarlarımızı hesaplamadık, dolayısıyla bütün

bu yaptıklarımız boşa gitti. Onlar verdikleri sözleri atlarının nallarıyla çiğnediler. Müslüman kardeşlerimiz daha da ileri giderek kanımızı döktü, evimizi yaktı, bizi yurdumuzdan etti. İşte bu yüzden Kürtler, geçmişten, tarihten dersler çıkarmalı, geleceğini belirlemek için buna göre adım atmalıdır.”³³⁶

İran ve Irak Kürtleri ise bu dönemde örgütlenme çabaları içindedir. Daha önce de dediğimiz Irak’taki ‘Hevi’ örgütü ile İran’daki ‘Komela’ örgütü İkinci Dünya Savaşı sonrasına hazırlanmaktadır. Bu yıllarda Sovyetler’deki Müslüman Sünni Kürtler ise Kazakistan ve Özbekistan’da sürgündedirler.

II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI KÜRTLER

İkinci Dünya Savaşı sonrası en önemli gelişme, İran’da Mahabad Kürt Cumhuriyeti adıyla bir Kürt devletinin kurulmuş olmasıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye’deki ilk önemli gelişme ise, 1946 yılında Demokrat Parti’nin kurulmasıyla çok partili hayata geçilmesidir. İslam karşıtı uygulamaların devam ettiği bu dönemin en ilginç olayı, günümüzde adı Fenerbahçe Stadı’na verilmiş bulunan Başbakan Şükrü Saraçoğlu’nun ‘Allah ve ahlaktan bahsetmek yasaktır’ genelgesinin gazetelere gönderilmesidir.³³⁷

1947 yılında, 1936 yılında sürgüne gönderilen Kürt ailelerin memleketlerine dönmelerine izin verildi. Uzun yıllardır memleketlerinden uzakta, ekonomik sıkıntılar içinde yaşayan aileler memleketlerine perişan bir halde döndüler. 1945 yılında Irak’ta bastırılan Barzan İsyanı’ndan sonra Molla Mustafa Barzani ve arkadaşları İran’a geçtiler. Bu tarihten sonra Irak Kürtleri arasında da siyasi faaliyetler lidersiz kaldı. Fransızların 1946 yılında Suriye’yi terk etmelerinden sonra oluşan hükümetler Kürtlere herhangi bir hak tanımadı. Kadri Cemilpaşa, Suriye’deki Kürtleri temsilen İran’a giderek Mahabad Kürt Cumhuriyeti’ne destek verdi.

³³⁶ Cegerxwin, a.g.e., Evrensel Basım Yayın, s. 271–277.

³³⁷ Necip Fazıl Kısakürek, *Benim Gözümle Menderes*, s. 28.

Mahabad Kürt Cumhuriyeti

1941 yılında İngilizlerle birlikte İran'ı işgal eden Sovyetler Birliği, İran'da kendi fikirleri ve çıkarları doğrultusunda bir rejim kurmak istiyordu. Bu politikaya göre Azerbaycan ve Kürdistan'da iki özerk devlet kurma projesini gerçekleştirmek istedi. Bu doğrultuda Komela Örgütü feshedilerek İran Kürdistan Demokrat Partisi kuruldu ve Başkanlığına Kadı Muhammed getirildi. Babası ve dedesi de Mahabad Kadısı olan Kadı Muhammed'in ailesi bölgenin en saygın dini önderiydi. Önce 12 Aralık 1945 günü İran Azerileri, İran Azerbaycan Meclisi'ni oluşturarak özerklik ilan ettiler. İran Kürtleri ise 22 Ocak 1946 günü İran Kürdistanı'ndaki Mahabad şehrinde özerkliklerini ilan ettiler.

İlan edilen Özerk Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanlığı'na Kadı Muhammed seçildi. Başbakanlığa ise Bukan aşiretinin Zembil şeyhlerinden Hacı Baba Şeyh getirildi. Savaş Bakanlığı'na Muhammed Hüseyin Seyfi Kadı, Milli Eğitim Bakanlığı'na Menaf Kerimi, İçişleri Bakanlığı'na Muhammed Emin Muuni, Sağlık Bakanlığı'na Muhammed Eyyubiyani, Dışişleri Bakanlığı'na İlhanzade ailesinden Hacı Bayezid Ağa'nın oğlu Abdurrahman İlhanzade, Ulaştırma Bakanlığı'na İsmail Ağa İlhanzade, Ekonomi Bakanlığı'na Ahmed İlahi, Çalışma Bakanlığı'na Halil Hüsrevi, Posta Telgraf Telefon Bakanlığı'na Kerim Ahmediyan, Ticaret Bakanlığı'na Hacı Mustafa Davudi, Adalet Bakanlığı'na Molla Hüseyin Mecdi, Tarım Bakanlığı'na Muhammed Velizade ve Genel Kurmay Başkanlığı'na da Molla Mustafa Barzani getirildi.

Kısa zamanda zor şartlar altında örgütlenmeye çalışan Mahabad Kürt Cumhuriyeti bir yandan da uluslararası gelişmeleri ve bunların kendi üzerindeki muhtemel etkilerini takip ediyordu. Bir müddet sonra korkulan oldu ve Rusya-İngiltere ve İran kendi aralarında anlaşta. Sovyetler Birliği, İran'dan çekilme kararı aldı ve 9 Mayıs 1946 tarihinde İran'dan askerlerini çekerek işgale son verdi.

Mahabad Cumhuriyeti'nin ilan edildiği gün. Kadı Muhammed kürsüde konuşma yapıyor. Önünde duranlar: Barzani ve diğer yetkililer.

Sovyetlerin çekilmesi üzerine, İran askeri kuvvetleri derhal Azerbaycan ve Mahabad Kürt Cumhuriyeti üzerine sefer düzenledi. Kadı Muhammed, 1946 yılının Ağustos ayında Tahran'a resmi bir ziyarette bulundu. Burada Şah'ın Naibi Başbakan ve Genelkurmay Başkanı Razmara ile görüştü. Başbakan, Kadı Muhammed'e bütün İran Kürdistanı'nın bir eyalet haline getirilmesini ve merkezi hükümetin atayacağı bir Genel Vali ile idare edilmesini ve kendisinin de Genel Vali olmasını teklif etti.

Bu öneriye sıcak bakan Kadı Muhammed, Sovyetler Birliği'nin karşı çıkması ve Tahran'daki Sovyet Elçisi'nin Moskova'nın görüşünü açıkça kendisine bildirmesi üzerine Tahran'ın bu 'Genel Vali' çözümünü reddetmek zorunda kaldı. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkenti Tebriz şehri, 13 Aralık 1946 günü İran kuvvetlerinin eline geçti. Mahabad Kürtleri ile İran askerleri arasında çarpışmalar devam ediyordu. 16 Aralık 1947 günü Kadı Muhammed İran askeri yetkilisine teslim oldu. Tutuklanarak yargılanmaya başladı. 23 Ocak 1947'de kendisi, kardeşi ve amcasıoğlu idam cezasına çarptırıldı. İdam cezaları 31 Mart 1947 günü Mahabad şehrinin Çarçıra Meydanı'nda infaz edildi.

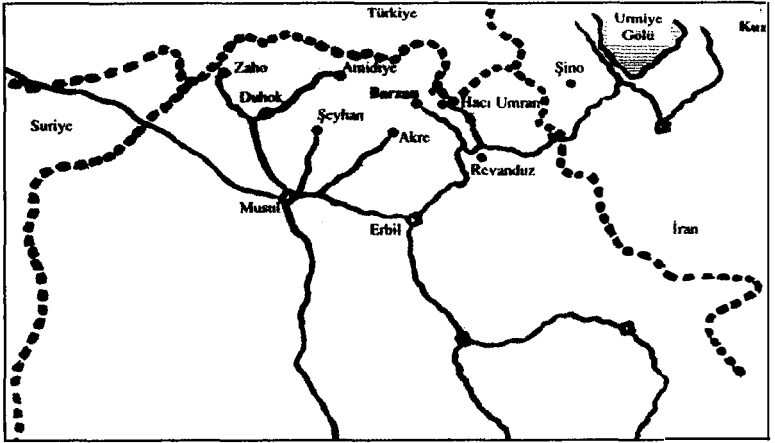
Cemilpaşazade Kadri (Eli cebinde olan) Molla Mustafa Barzani kurmaylarıyla

Irak KDP'sinin Kuruluşu ve Barzaniler

1946 yılının Şubat ayında Molla Mustafa Barzani, arkadaşlarıyla konuşarak Irak Kürdistan Demokrat Partisi'ni kurma kararı aldı. Kendisi ve arkadaşları İran'da olduklarından Avukat Hamza Abdullah'ı tam yetkili olarak Irak'a gönderdiler. Bu sırada Süleymaniye'de İran Kürdistan Demokrat Partisi'nin bir şubesi ve ayrıca kurulmuş bulunan Şoreş (Devrim) ve Rızgari (Kurtuluş) partileri de vardı. Avukat Hamza Abdullah tüm bu gruplarla görüşerek onları birleşmeye ikna etti. 16 Ağustos 1946 tarihinde yeni partinin, Irak Kürdistan Demokrat Partisi'nin ilk kongresi Bağdat'ta yapılarak Başkanlığa gıyabında Molla Mustafa Barzani, Başkan Vekilliği'ne ise Şeyh Mahmud Berzenci'nin oğlu Şeyh Latif Berzenci getirildi.

Molla Mustafa Barzani, Kadı Muhammed'in idamı üzerine İran'da daha fazla kalamayacağını anladı ve ağabeyi Şeyh Ahmed Barzani'nin onayıyla, Sovyetler Birliği'ne iltica etme kararı aldı. Ağabeyi Şeyh Ahmed Barzani ve ailenin diğer fertleri Irak'a geçerek hükümet kuvvetlerine teslim oldular. Molla Mustafa Barzani ve beraberindeki Peşmergeler, 19 Nisan 1947 günü Irak sınırını geçerek Sovyetler Birliği'ne gitmek üzere Türkiye sınırı istikametinde ilerlemeye başladılar.

Yer yer Irak kuvvetleri ve işbirlikçi Kürt aşiretleriyle çatışarak 25 Mayıs 1947 günü Türkiye sınırını geçtiler. Türk askerleriyle karşılaşmalarına rağmen onlarla yakın temas kurmadan ve çatışmadan, 27 Mayıs 1947 günü İran'a geçtiler. İran ordu güçleriyle yer yer çatışarak Sovyetler Birliği sınırına doğru ilerlemeye devam ettiler. 16 Haziran 1947 günü yaklaşık beş yüz kişi Aras Nehri'ni geçerek Azerbaycan'daki Sovyetler Birliği kuvvetlerine sığındı. Ruslar Barzanileri önce Bakü'ye, bir müddet sonra yarı esir kampı sayılabilecek Özbekistan'ın başkenti Taşkent'e götürdüler. Daha sonra Molla Mustafa Barzani arkadaşlarından koparılarak Moskova'ya götürüldü. Barzani'nin diğer arkadaşları da başta Semerkant olmak üzere değişik şehirlere sürgün edildiler.

Irak haritasında Barzan Bölgesi'nin konumu

Uzun uğraşlardan sonra, dört bir yana dağılmış bulunan sürgünlerin 1951 yılı sonunda tekrar Taşkent'e dönmelerine izin verildi. Molla Mustafa Barzani'ye Taşkent'te bir ev tahsis edildi. Barzanilerin Rusya'daki ikametleri, 1958 yılında General Abdülkerim Kasım bir ihtilalle Irak Kralı Faysal'ı devirene kadar on bir yıl sürdü. 1958 yılında tekrar Irak'a döndüler.

1947 yılında Irak hükümetine teslim olan Şeyh Ahmed Barzani ise Irak'ın en güneyindeki Basra iline gönderilerek hapsedildi. Başbakan Nuri Said, Şeyh Ahmed'in Irak Kralı'ndan özür

dilemesi halinde affedileceğini Şeyh'e defalarca ilettili. Buna rağmen Şeyh her seferinde bu teklifi reddetti ve cevap olarak şunları söyledi: "Şunu iyi anlamanızı istiyorum. Ben şu anda idam mahkûmuyum. Şu anda ve herhangi bir zamanda ölüme hazırım. Yaptıklarımın dolaylı pişmanlık duymuyorum. Ne yaptıysam dini ve ulusal görevlerim icabı yaptım. Bir İngiliz uşağından (Irak Kralı'nı kastediyor) af dilemem mümkün değildir. Ben Allah'tan başka kimseden af dilemem." Şeyh Ahmed'in hapis hayatı 1958 yılına kadar, 11 yıl devam etti. Barzani ailesinin diğeri bazı fertleri de Kerbela'ya sürgün edildi.³³⁸

Suriye Kürtleri ise 1957 yılında Suriye Kürdistan Demokrat Partisi'ni kurdular. Parti başkanlığına Şeyh Said olayından sonra 1928 yılında Elazığ'ın Maden ilçesinde Belediye Başkanı seçilen, ancak bir müddet sonra Başkanlığı iptal edilen ve baskılardan dolayı Suriye'ye iltica eden Dr. Nafiz'in kardeşi, İsviçre'de hukuk doktorası yapmış olan Dr. Nureddin Zaza seçildi. Türkiye'de kalmış bulunan kardeşleri Suphi Ergene ise Demokrat Parti'den Elazığ milletvekili seçildi.

1946–1950 Demokrat Parti ve Kürtler

Kürt sorunu incelenirken Demokrat Parti dönemi de mutlaka mercek altına alınmalıdır. Bugüne kadar bu dönem hakkında yazılanlar ya baştan sona karalama veya Demokrat Parti dönemini yüceltme şeklinde olmuştur. Onun içindir ki bu dönem incelenirken öncelikle Demokrat Parti'nin Türkiye siyasetindeki yeri, dönemin iç ve dış şartları, DP'nin siyasi yelpazede neye tekabül ettiği tespit edilmeli ve ancak ondan sonra Kürt sorununa yaklaşımı incelenmelidir. Bunlar yapılmadan ortaya konulacak lehte veya aleyhte kanaatler meseleyi tam anlamıyla izah edemeyecektir.

Demokrat Parti İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nin başını çektiği savaş galipleri tarafından bütün dünyanın paylaşıldığı bir dönemde, 7 Aralık 1945'te kuruldu. İngiltere Başbakanı Churchill, ABD Başkanı Roosevelt ve Sovyetler Birliği Genel Sekreteri Stalin Yalta'da yaptıkları toplantıda İkinci

338 Mesut Barzani, a. g. e, c. 1, s. 348–352

Dünya Savaşı sonrası dünya siyasi coğrafyasını oluşturdular. Polonya, Macaristan, Çekoslovakya, Romanya ve Bulgaristan gibi ülkeler Sovyetler Birliği siyasi nüfuzuna bırakılırken, aralarında Türkiye ve İran'ın da bulunduğu ülkeler Batı bloğunda yer aldı. Bu doğrultuda tek parti diktatoryasıyla ve katı bir devletçi ekonomi ile yönetilen Türkiye'nin, içinde yer alacağı 'Yeni Dünya Düzeni'ne ayak uydurması kaçınılmazdı. Çok partili hayata geçiş bizzat Milli Şef İsmet İnönü'nün izniyle gerçekleşti.

Çoğu kişi ilk İlahiyat Fakültesi'nin Demokrat Parti döneminde açıldığını zanneder. Sanılanın aksine ilk İlahiyat Fakültesi'nin açılışı 1949 yılında, CHP iktidarı döneminde ve Milli Şef İsmet İnönü'nün izniyle oldu. Milli Eğitim Bakanlığı'nın 1 Şubat 1949 tarihli genelgesiyle de ilkokullarda program dışı din dersleri okutulmaya başlandı.

1945'te İkinci Dünya Savaşı sonrası 'yeni bir dünya' kuruyor ve Türkiye de bu dünyadaki yerini almaya hazırlanıyordu. Bu dönemin en önemli tanıklarından Necip Fazıl Kısakürek şu tespitte bulunuyordu:

"Bu ani kıpırdama ve aynaya bakacak kadar cesaret gösterme havasını, sade İnönü idaresine ve onun cana tak ettirici hallerine bağlamak yanlış olur. Bu millet canına tak edici daha nelere katlanmıştır ve bu defa da katlanmaması için bir sebep mevcut değildir. Meğerki sebep, dış rüzgârların getirdiği ve sınır içine düşürdüğü bir şey olsun. Öyle oldu. Harbin sonunda Amerika'nın dikte ettiği, yani cebren ve kahren benimsemeye zorladığı hürriyet, demokrasi (cebren ve kahren benimsemeye zorladığı hürriyet tabirine dikkat) birdenbire 'antibiyotik'vari bir ilaç tesiri göstermeye başladı. Dava Amerika'dan geldiğine göre, onu herkesten önce, sabık Amerikan mandası fikrinin savunucusunun baş tacı edeceği şüphesizdi."³³⁹

Demokrat Parti'nin ilk kurucuları ve lider kadrosu olan 4 kişi Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Adnan Menderes uzun yıllardır CHP milletvekiliydiler. Özellikle Celal Bayar, Mus-

339 Necip Fazıl Kısakürek, Benim Gözümle Menderes, Büyük Doğu Yayınları, s. 48-49.

tafa Kemal'in en yakınlarından biriydi ve Mustafa Kemal Atatürk öldüğünde Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanı'ydı. Bu dörtlü grubun Laik-Kemalist rejimin ana ilkeleriyle bir sorunları ve ona muhalefetleri yoktu. İlerleyen yıllarda halkın büyük sempatisini kazanacak olan Adnan Menderes bile 1931 yılından beri CHP milletvekiliydi ve milletvekili olduğu 15 yıl boyunca Atatürk ve İsmet Paşa dönemindeki uygulamalara hiçbir muhalefeti tespit edilmiş değildi.

Necip Fazıl Kısakürek yakından tanıdığı bu dört kişinin karakter yapılarıyla ilgili düşüncelerini şöyle anlatmaktadır:

"Celal Bayar: Bize zıt dünyanın hedef ve kutuplarına sarsılmaz bir nispetle bağlı. Halk Partisi'yle ihtilafı fert hürriyeti (liberalist) ve halk idaresi fikrinden (demokrasi) ibaret ve buna karşılık Türk'ün ruh kökü İslam nizamına yabancı, hatta aykırı bir fert.

Fuat Köprülü: İlimle doymayan ve politika açlığı içinde kıvranan, basit, temel görüşten mahrum, kafası hasis ve ruhu haris insan...

Refik Koralıtan: Menfi ve müspet bütün hassalardan sıyrılmış, böylece tenkit ve tahlil mevzuu olmaktan bile uzak kalmayı başarabilmiş, depo müdürü veya tebhirhane kâtibisi seviyesinde, sıradan bir adam.

Adnan Menderes: O, çilesi çekilmiş olarak hiçbir dünya görüşüne bağlı değildi. Sıralayalım: İslam... Sosyalist... Komünist... Liberal... Demokrat... Otokrat... Bunlardan hiçbiri değildi. Partisinin adı 'Demokrat' olduğu halde, tarihi ve felsefesi kendisince tam hazmedilmiş olarak o da değildi. Birçoklarınca birbirinin aynı sanılan, fakat biri fertçilik, öbürü halkçılık manasına gelen liberalizm ve demokrasiden Menderes'in anladığı, yine birçokları gibi, kaba ve ablak bir hürriyet rejiminden başka bir şey değildi. Kültürü, asla bilgi satıcılığına vurmaksızın ve bildiğini bilgi hassasına çevirmiş ve kanına karıştırmış olarak yerindeydi ama bu bir orta mektep planının üstünde sayılamazdı."³⁴⁰

³⁴⁰ Necip Fazıl Kısakürek, a. g. e, Büyük Doğu Yayınları s. 56,57, 442.

Demokrat Parti'nin ABD'den esen dış telkinler doğrultusunda tek parti rejiminden çok partili sisteme zorunlu geçişin bir ürünü olduğunda ve yazı tura gibi paranın bir yüzünün CHP, diğer yüzünün ise DP olduğunda birçok kişi Necip Fazıl Kısakürek ile hemfikirdir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Fırka denemeleriyle başarısız, bu sefer değişen dünya şartlarının da yardımıyla başarılacak, Laik-Kemalist sistem ikili bir tahterevalliye oturtulacaktır.

Yine birçok kişi Demokrat Parti'nin bir 'muvazaa' (danışıklı dövüş) partisi olduğu fikrini taşımaktadır. Necip Fazıl Kısakürek'in tahlillerini aktarmaya devam edelim:

"Benimse bu partiye (Demokrat Parti) bakışım, belli başlı bir kök üzerindeki ağacın dalları arasında ihtilaf iddiasında, hazin bir komedyaya teşhisidir... Benim Demokrat Parti'ye aleyhtarlığım, onu sadece Halk Partisi fidelğinde yetiştirilmiş ve ezbere bir demokrasi aşısıyla değiştirilmeye çalışılmış, aynı fasileye bağlı ayrı bir nebat (bitki) bilmekten geliyor ve Adnan Menderes'e yönelişimiz de, Partisi içinde bir inkılap telkin etmek gayesinden doğuyordu... İki parti arasında bir muvazaa, konuşulmuş, tartışılmış, biçilmiş bir danışıklı dövüş, bir şike halinde olmasa bile 'nefs-ül emr' dedikleri her iki maddenin zatına ait tabiat birliği olarak ortaya çıkar. Karşılıklı iki maddenin zatlari arasındaki tabii uyuma diye ifade ettiğim muvazaa, inkar ve tevil kabul etmez bir vakıadır ve bu vakıayı tahkim edici ve Partisi'ni Halk Partisi'ne topyekun zıt tarafa kaymadan alıkoyucu tek müessir de Celal Bayar'dır.

Bu davada ne yaptığını bilen Celal Bayar'la ne yapmak gerektiğini bir türlü bilemeyen ve kah o tarafa, kah bu tarafa meyleden Adnan Menderes arasında en büyük tezat da bu noktadadır... Hüküm şudur ki; Demokrat Parti'nin muhalefet devresi olan dört yıl ve iktidar safhası olan on sene boyunca Bayar'ı telkin altına alabilecek, güdecek ve kullanacak herhangi bir dünya görüşü ehliyeti parti kadrosundan çıkmamış, Halk Partisi'ne topyekun zıt bir temel 'ideoloji'ye dayanılmamış, hürriyet ve demokrasi mefhumlarının 'harc-ı âlem' sınırlarından ileriye geçilememiş, her şey iç sebepleri meçhul şekilde bir zulüm rejiminin sadece maddi acısını hissedip çilesiz bir bedahet üslubıyla ona karşı çıkmaktan ibaret kal-

mış ve bu arada tesellisini bilhassa Celal Bayar'da bulan tabii ve bünyevi muvazaa bütün partiye ve Adnan Menderes'e hükmetmiştir. Yani hükmeden, daima Celal Bayar olmuş, Menderes'in Başvekilliği'nden sonra çizdiği zikzaklı ve tereddütlü yollar yalnız kendisine, Bayar tarafından çizilen düpedüz yol ise, her ikisine ve neticede partiye kalmıştır.

Kısacası, Bayar'a yol gösterilememiş, aksine, birtakım neticesiz zikzakların tesellisi altında daima Bayar'ın yolu takip olunmuştur. Muhalefet devresinde arada bir Celal Bayar'a karşı yapılan çıkışlar, birtakım toy insanları zapt etmekte onun pişkinliği ve demin bildirdiğimiz temkin ve ihtiyatı yüzünden daima akim kalmıştır (kesintiye uğramıştır)."³⁴¹

Necip Fazıl Kısakürek emekli olana kadar, 23 yıl Genelkurmay Başkanlığı yapan ve Mustafa Kemal ile İsmet İnönü'nün tüm politikalarını onaylayan, ancak ölümüne yakın İsmet Paşa'ya muhalif olan Mareşal Fevzi Çakmak hakkında da şu tespitlerde bulunmaktadır:

"Mareşali, ölümle bitecek olan hastalığının başında ailece tanıştığımız için, zevcemle ziyarete gitmiştik. Ölümünden sonra eşinin, Yahudilere havra olarak verdiği, Erenköy'ndeki köşkünde... Hale bakın siz; Mareşal Fevzi Çakmak gibi Müslüman, tanınmış ve muazzez bir şahsiyetin evini, eşi, hem de havra yapılmak üzere Yahudilere veriyor! Bu her vasıf dışı felaketin hesabını, ileride, telefonla sorduğum, ömrünce Cumhurreisi eşi olmaktan başka emel beslememiş Fitnat Hanımefendi'den şu cevabı almıştım: "Ne yapayım, Necip Fazıl Bey, bize sahip çıkan, yardım eden mi var?... Mecbur oldum ve pekala verdim, bile bile verdim!" İbret ve dehşetle telefonu kapatmış ve söyleyecek söz bulamamıştım."³⁴²

Demokrat Parti kuruluşundan çok kısa bir müddet sonra girdiği 21 Temmuz 1946 seçimlerinde büyük bir başarı kazandı. Celal Bayar'a illerden gelen bilgilere göre DP 279, CHP ise 186 milletvekili kazanmış görünüyordu, ancak resmi açıklama farklı oldu: CHP'nin 395, DP'nin ise 66 milletvekili çıkardığı ilan edildi.

341 Necip Fazıl Kısakürek, a. g. e, s. 10, 18, 60, 111, 112

342 Necip Fazıl Kısakürek, a. g. e, s. 102-103

‘Gizli oy, açık tasnif’ yerine birçok yerde dünyada benzeri az görülür bir şekilde ‘açık oy, gizli tasnif’ sistemi uygulandı.

14 Mayıs 1950 günü yapılan seçimlerde ise halka karşı CHP bir şey yapamadı ve DP 408, CHP ise ancak 69 milletvekili çıkarabildi. 1 milletvekili de bağımsız olarak Meclis’e girdi. CHP’nin yıllardır süren baskıcı yönetimine karşı halk, ortaya çıkan yeni partiyi gerçek mahiyetini çok da fazla bilmeden bir kurtuluş veya en azından bir nefes alma kapısı olarak gördü. DP’nin ‘Yeter söz milletindir’ sloganıyla ‘Artık jandarma dipçığı yemeyeceksiniz ve tahsildarlar da sizleri soyamayacak’ vaatleri halkı coşturdu.

Bir diğer önemli nokta da rejim ile işbirliği içindeki şehirli eşraf ve bürokratlara dayanan ve sürekli olarak köylüyü horlayan CHP’ye karşı, yeni parti DP’nin ezilen ve şehirli eşrafın tahakkümünden şehre gelemeyen köylüler ile şehirlerdeki mütegalibe eşrafın dışındaki yoksul kesimlerin umudu olmasıydı. İslami hassasiyetlere sahip geniş halk kitleleri de özellikle ezanın tekrar Arapça aslına döndürüleceği ve din eğitiminin serbest bırakılacağı umuduyla Demokrat Parti’ye büyük destek verdi.

Kürtlerde de durum aynıydı. Hem dini hassasiyetleri, hem de Kürt kimliği üzerindeki baskıların biraz olsun gevşeyebileceği umuduyla Kürtlerin büyük bir çoğunluğu Demokrat Parti’ye yöneldi. Yıllar sonra Fatin Rüştü Zorlu’nun tanımlamasıyla ‘Sarıklılar da, çarıklılar da Demokrat Parti’deydi’ ve iktidarı onlar belirliyordu. Çünkü Türkiye’nin çoğunluğu çarıklı köylülerle sarıklı dindarlardı. Osmanlı’dan bu yana, yüzyıllardır ilk olarak halk ‘bütün sınıf ve katmanlarıyla’ topyekûn ‘merkeze’ doğru harekete geçiyordu.

Alevilerde de durum aynıydı. 1950 seçimlerinde Tunceli’de de Demokrat Parti kazandı. Demokrat Parti’nin en büyük başarısı, geçmişteki tüm rejim muhalifi ailelerin çocuklarını ‘büyük bir cesaretle’ parlamentoya taşımak oldu. Demokrat Parti’den sonra hiçbir parti bu kadar ‘cesur davranarak’ çok sayıda rejim muhalifini bünyesine alıp ‘eritme ve kendine benzetme’ operasyonu yapamadı.

Mustafa Kemal Atatürk döneminde idam edilmiş, hapse atılmış ve sürgüne gönderilmiş Kürt ileri gelenlerinin bizzat kendileri veya çocukları on yıllık DP iktidarı döneminde Meclis’e girdi.

Ağrı'dan 1930'daki Ağrı İsyanı'na bizzat katılan ve yıllarca dağda kalan Halis Öztürk (Sipkan aşiret reisi Abdülmecit Bey'in oğlu), Ensarilerden Celal Yardımcı ve sürgünde ölen Şeyh Abdülbaki'nin oğlu Kasım Küfrevi, Erzurum'dan Şeyh Said Efendi'nin torunu Abdülmelik Fırat, Elazığ'dan Suriye Kürdistan Demokrat Partisi Başkanı Dr. Nurettin Zaza'nın kardeşi Suphi Ergene, Muş'tan Oxin Şeyhlerinden Gıyaseddin Emre, Bitlis'ten Kamran İnan'ın babası Şeyh Selahaddin İnan, Bingöl'den Sait Göker (Sait Ağa), Mardin'den Savurlu Hacı Bey'in torunu Hacı Bahaddin Erdem (Zeynel Abidin Erdem'in amcası), Diyarbakır'dan Mustafa Remzi Bucak, Yusuf Azizoglu, Mustafa Ekinci, Urfa'dan Necmettin Cevheri'nin babası Ömer Cevheri ve Hakkari'den Şeyh Selim'in oğlu Übeydullah Seven milletvekili oldu.

Ancak yıllar geçtikçe anlaşıldı ki Demokrat Parti ile CHP laikçi anlayış ve ulusalcılıkta aynı paradigmaya dayanıyordu. Kürt meselesinde 'çözüm' de yine bir başka bahara kalmıştı.

Demokrat Parti ile CHP, İslam konusunda da Kürt meselesine bakışta da benzer çizgideydi. Nitekim Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, DP'nin kuruluş günlerinde Celal Bayar'la yaptığı tarihi görüşmede Demokrat Parti'nin Doğu ve Güneydoğu illerinde parti teşkilatı kurmamasını 'tavsiye' ediyordu.

Tahsili, kültürü ve birikimi ile öne çıkan, 1950–1954 yılları arasında Diyarbakır milletvekilliği yapan Siverekli Avukat Mustafa Remzi Bucak DP'den ilk tasfiye edilen milletvekilleri arasında yer aldı. Mustafa Remzi Bucak'ın DP'nin ve özellikle Celal Bayar'ın Kürt sorununa bakışı hakkında anlattıkları olayı özetlemektedir.

"Bir süre sonra, hasbel kader –evet hasbel kader diyoruz, zira o tarihte, kim ne derse desin, Bayar, Demokrat Parti'nin kahir bir ekseriyetle iktidarı kazanabileceğini kestirebilmiş olsa idi, bizi listesine, denemeyi (ön seçimi) kazanmış olmamıza rağmen, veto ederek, almayacağı aşikar idi– Diyarbakır mebusu olarak Meclis'e gelmiş, dört sene gibi bir devre için, zat-ı devletinizle aynı çatı altında ve fakat zıt kutuplarda, teşrii hayatta bulunmak ve teşrii mekanizmanın Türkiye Cumhuriyeti'nde nasıl çalıştığını, kimler tarafından iplerinin çekildiğini, –hiç değilse 1960'dan evvelki devreler için bu

iddiamız yerindedir- hüsranla görüp müşahede etmiş idik. Ne acı bir tecellidir ki bir süre sonra, Urfa DP İl Kongresi'ne riyasetim vesilesiyle aleyhimde sarf ettiğini duyduğum bir cümle üzerine Koraltan ile yaptığım münakaşa ve kendisine lisanen vaki tecavüzümden sonra bir gün, Çankaya Köşkü'ne akşam yemeğine davet edildim.

Köşk'te birkaç Doğulu, yani Kürt mebus da vardı. Ben bu akşam yemeğinin, Köşk'ün verelmekte olduğu normal, tabii bir geleneği telakki etmiş ve olaya bu zaviyeden bakmış idim. Yemekten sonra sinema filmi gösterme faslı için, büyük salona geçilirken, Reisicumhur Celal Bayar, yanıma gelmiş, sağ koluma girerek diğerlerinden bir iki adım ayırdıktan sonra, 'Remzi bey, senin kim olduğunu, ne maksat ve gaye güttüğünü biliyoruz. Hareketini yakından takip ediyoruz. Unutma ki, Kürt meselesi bizim için Ermeni meselesinden çok, pek çok daha önemlidir. Aynı akıbetin başınıza gelmesini istemiyorsan, bu kadar muamele ve müzahama size çoktur bile...' demiş ve cevap bile beklemeden kolumu bırakıp, diğer mebusların yanına gitmiş idi.

Evet, bu konuşmayı yapan, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Reisi Celal Bayar idi. Muhalefet lideri, rey avcısı Celal Bayar değil. Amma biz her şeye rağmen görüşümüzü, memleket menfaatine olan hissiyatımızı zaman zaman ve vesileler düştükçe, etrafımıza izah etmekten asla fariğ kalmadık.

Diğer bir vesile ile, bir müddet sonra, Başvekil Adnan Menderes rahmetliye de görüşümüzü bizzat makamında izah etmekten çekinmemiş idik. İtiraf edelim ki o, yani Menderes, çok daha olgun ve anlayışlı davranmış idi."³⁴³

Bu dönemde milletvekili olan birçok Kürt 'Ankara'daki düzene' ayak uydururken Mustafa Remzi Bucak, Mustafa Ekinci, Halis Öztürk ve Abdulmelik Fırat gibi milletvekilleri, Kürt meselesi ve bölgenin diğer sorunlarıyla ilgili önemli çalışmalar yaptılar. Ne yazık ki bölgeden seçilen diğer arkadaşlarının duyarsızlıkları ve 'Ankara düzenine' ayak uydurmaları onları yalnızlığa iterek güçsüzleştirdi ve bir müddet sonra da Demokrat Parti'den tasfiye

343 Mustafa Remzi Bucak, *Bir Kürt Aydınından İsmet İnönü'ye Mektup*, Doz Yayınları, s. 46-47

edilmeleri sonucunu doğurdu. Bu tasfiyelerin en önemlilerinden biri, 1954 seçimleri öncesinde Diyarbakır'da yaşandı.

Demokrat Parti Diyarbakır Teşkilatı, Kürt meselesi ve bölge sorunlarında hassas olan Mustafa Ekinci ve Yusuf Azizoğlu yanlılarıyla, başını Diyarbakır Belediye Başkanlığı ve milletvekilliği yapmış olan, rejim yanlısı Nuri Onur'un çektiği gruplar arasında ikiye bölünmüş durumdaydı.

Nuri Onur aslen Mardin'in Gercüş ilçesinin Deyrındıp köyündendi, Arap asıllıydı ve halk arasında Milli İstihbarat Teşkilatı ile arasının çok iyi olduğu, kayınpederi arzuhalci Kör Kemal'in de MİT'te görevli olduğu söyleniyordu. Cumhuriyet döneminde devletle ilişkileri sonucu aldığı ihalelerden kazandıklarıyla Diyarbakır'ın o dönemde neredeyse en zengin kişisiydi. 1950'den sonra Diyarbakır Belediye Başkanı oldu. 1954 milletvekili seçimlerinde Cemilpaşa ailesinden Paris'te Yüksek Ziraat Mühendisliği okumuş, öğrenciliği döneminde orta sıklette Avrupa boks şampiyonluğu kazanmış Esat Cemiloğlu da aday adayı oldu. DP milletvekili Mustafa Ekinci de Cemilpaşaların damadıydı. Yapılan ön seçimi Cemiloğlu-Azizoğlu ekibi kazandı. Bundan sonrasını olayların canlı tanığı ve o tarihte sadece Diyarbakır'ın değil, tüm bölgenin en lüks oteli olan Turistik Otel'in müdürü Musa Anter'den dinleyelim:

"Seçimler başladı. Deneme seçimleri yapıldı. Demokratlar Diyarbakır'de iki hizbe ayrılmışlardı. Biri, Nuri Onur hizbi; diğeri de Cemilpaşazade Esat Bey, Mustafa Ekinci ve Yusuf Azizoğlu hizbi idi. Deneme yapıldı; Kürtçü sayılan Cemiloğlu-Azizoğlu hizbi kazandı. Esat Cemiloğlu bana geldi, 'On iki arkadaşım var. DP Başkan Yardımcısı Samet Ağaoğlu da burada. Ona göre emret, mükemmel bir sofraya hazırlasınlar. Hiçbir masraftan kaçınmasınlar, hesabı benden' dedi. İstanbul'dan getirdiğim usta Rum garsonuma talimat verdim, gereğini yaptı. Geldiler ve gittikçe kalabalıklaştılar, masalar ilave edildi. Tüm muhalif grup, Nuri Onur ile birlikte geldiler, masa yirmi kişi oldu. Su gibi rakı içiyorlardı. Samet Ağaoğlu ve Mustafa Ekinci baş başa oturuyorlardı. Beni de davet ettiler, ama 'işim var' bahanesiyle kabul etmedim. Onların yakınında iki kişilik bir masa kurdum, ben ve İstanbul'dan meslektaşım

lardı. CHP zamanındaki işbirlikçiler saklanacak delik arıyor, kimsenin yüzüne bakmaya cesaret edemiyorlardı. Senelerce gedikli milletvekili olanların hiçbiri seçilmiyordu. Şeref Uluğ, Pirinççi ailesi, Dicleli ailesi ve benzerleri kendilerini İstanbul ve Ankara'ya adeta sürgün etmişlerdi. Jandarma ve polis saltanatına son verilmişti. Bürokratlar, halka karşı mecburi bir terbiye içine girmişlerdi. Müfettiş-i Umumiye kalkmış, binası Vilayet ve oturduğu saray da Kız Enstitüsü olmuştu. Tabii halk tüm bu şer odaklarının böyle ortadan kalkmasına çok seviniyordu. Sonradan anlaşıldı ki geçici ve sahte bir demokrasi havası esiyordu. Genellikle halk, soğuyan bir yaranın ağrısı gibi, çektiği eziyet ve zulmün acısını duymaya başlamıştı. Sonra gittikçe, DP, eski CHP'ye dönüştü."³⁴⁵

Bugünden geriye doğru bakıldığında Demokrat Parti eğer desteğini aldığı her kesimden geniş halk yığınlarının istekleri ve çıkarları doğrultusunda yoluna devam etse ve halka zorla kabul ettirmeye çalışılan statükoyu değiştirebilseydi Türkiye'de gerçek barış daha o tarihlerde gerçekleştirilmiş olacaktı. Bu anlamda Demokrat Parti'nin Kürt muhalif ailelerin önde gelen temsilcilerini Meclis'e sokması olumlu ve cesurca bir adımdı. Ancak DP onlarla sağlıklı, doğru ve çözümden yana bir ilişki geliştireceğine bu temsilcileri Ankara labirentlerinde yozlaştırarak sisteme entegre etme yolunu seçti. Doğrusunu söylemek gerekirse, çok büyük acılar çekmiş ve maddi manevi büyük kayıplara uğramış bu Kürt ailelerin milletvekili olan çocuklarının önemli bir kesimi de bu yozlaşma ve 'entegrasyon'a çok fazla direnmediler. Hatta bazılarının bu konuda 'gönüllü' oldukları bile söylenebilir.

Demokrat Parti döneminin bir başka sonucu da ülkenin tamamında olduğu gibi bölgede de sınıfsal yapının değişime uğramasıdır. Kürt köylüleri, şehirli eşrafın asker ve sivil bürokratlarla işbirliği içinde kesin bir hâkimiyet kurduğu şehir merkezlerine akın etmeye ve şehirlerin demografik yapısını hızla değiştirmeye başladı.

Zaman içerisinde şehirli eşrafın başta siyaset olmak üzere ticari ve sosyal hayattaki hakimiyeti gittikçe zayıfladı. 1980'lere gelindiğinde bölgeden seçilen milletvekillerinin büyük çoğunlu-

345 Musa Anter, Hatıralarım, Avesta Yayınları, s. 137

ğu CHP döneminin muhalifleri, kırsal kesimde etkili şeyh, ağa çocukları ile şehirlerdeki yeni Kürt yığınlarının siyasi-ideolojik temsilcileriydi. Şehirli kesimin siyasi ve sosyal hayattan tasfiye edilerek çoğunun batıdaki büyük şehirlere göç etmesi, kentlerin kültürel dokularında yırtılmalar meydana getirdi. Halen de başta Diyarbakır olmak üzere bölgenin birçok şehrinde bu kültürel travma devam etmektedir.

49'LAR OLAYI

Demokrat Parti döneminde Kürtlerle ilgili en önemli siyasi olay, 1959 yılında Irak'ın Kerkük şehrinde Türkmenlerle Kürtler arasında meydana gelen olaylar gerekçe gösterilerek Türkiye'de Kürt aydınlarına karşı yapılan ve tarihe 49'lar Olayı olarak geçen tutuklamalardır. Bu olayın ayrıntılarına girmeden önce Türkiye'deki 49'lar Olayı'na gerekçe teşkil eden gelişmeleri kısaca hatırlatmakta yarar var.

Demokrat Parti döneminde Türkiye, İngiltere, Pakistan, İran ve Irak arasında 21 Kasım 1955 tarihinde Bağdat Paktı adı altında bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmanın amacı, NATO ile bölge ülkeleri arasında işbirliği sağlanmasıydı. Bu iyi ilişkiler doğrultusunda Irak Kralı II. Faysal (Hicaz Emiri Şerif Hüseyin'in torunu olan Kral Gazi'nin oğlu) Türkiye'den biriyle nişanlandı.

14 Temmuz 1958 günü Kral Faysal ve maiyeti Bağdat'tan İstanbul'a hareket etmek üzereyken Irak ordusu subaylarından General Abdülkerim Kasım önderliğinde bir darbe yapıldı. Kral II. Faysal ve Başbakanı Nuri Said Paşa yakalanarak öldürüldü. Olay anında Başbakan Adnan Menderes, İstanbul'da Yeşilköy Havaalanı'nda Kral'ı karşılamak üzere beklemekteydi. Aynı gün Türkiye Hükümeti bir açıklama yaparak olayları kınadı:

"Irak'ta siyasi maceraperestler, darbe adı altında, Ortadoğu'da barışın güvencesi olan Bağdat Paktı'nı yıkmayı hedeflemektedirler. Darbe için, Pakt'ın toplantı gününü seçmeleri bunun en somut kanıtıdır."

lardı. CHP zamanındaki işbirlikçiler saklanacak delik arıyor, kimsenin yüzüne bakmaya cesaret edemiyorlardı. Senelerce gedikli milletvekili olanların hiçbiri seçilmiyordu. Şeref Uluğ, Pirinççi ailesi, Dicleli ailesi ve benzerleri kendilerini İstanbul ve Ankara'ya adeta sürgün etmişlerdi. Jandarma ve polis sultanatına son verilmişti. Bürokratlar, halka karşı mecburi bir terbiye içine girmişlerdi. Müfettiş-i Umumiye kalkmış, binası Vilayet ve oturduğu saray da Kız Enstitüsü olmuştu. Tabii halk tüm bu şer odaklarının böyle ortadan kalkmasına çok seviniyordu. Sonradan anlaşıldı ki geçici ve sahte bir demokrasi havası esiyordu. Genellikle halk, soğuyan bir yaranın ağrısı gibi, çektiği eziyet ve zulmün acısını duymaya başlamıştı. Sonra gittikçe, DP, eski CHP'ye dönüştü."³⁴⁵

Bugünden geriye doğru bakıldığında Demokrat Parti eğer desteğini aldığı her kesimden geniş halk yığınlarının istekleri ve çıkarları doğrultusunda yoluna devam etse ve halka zorla kabul ettirilmeye çalışılan statükoyu değiştirebilseydi Türkiye'de gerçek barış daha o tarihlerde gerçekleştirilmiş olacaktı. Bu anlamda Demokrat Parti'nin Kürt muhalif ailelerin önde gelen temsilcilerini Meclis'e sokması olumlu ve cesurca bir adımdı. Ancak DP onlarla sağlıklı, doğru ve çözümünden yana bir ilişki geliştireceğine bu temsilcileri Ankara labirentlerinde yozlaştırarak sisteme entegre etme yolunu seçti. Doğrusunu söylemek gerekirse, çok büyük acılar çekmiş ve maddi manevi büyük kayıplara uğramış bu Kürt ailelerin milletvekili olan çocuklarının önemli bir kesimi de bu yozlaşma ve 'entegrasyon'a çok fazla direnmediler. Hatta bazılarının bu konuda 'gönüllü' oldukları bile söylenebilir.

Demokrat Parti döneminin bir başka sonucu da ülkenin tamamında olduğu gibi bölgede de sınıfsal yapının değişime uğramasıdır. Kürt köylüleri, şehirli eşrafın asker ve sivil bürokratlarla işbirliği içinde kesin bir hâkimiyet kurduğu şehir merkezlerine akın etmeye ve şehirlerin demografik yapısını hızla değiştirmeye başladı.

Zaman içerisinde şehirli eşrafın başta siyaset olmak üzere ticari ve sosyal hayattaki hakimiyeti gittikçe zayıfladı. 1980'lere gelindiğinde bölgeden seçilen milletvekillerinin büyük çoğunlu-

345 Musa Anter, Hatıralarım, Avesta Yayınları, s. 137

ğu CHP döneminin muhalifleri, kırsal kesimde etkili şeyh, ağa çocukları ile şehirlerdeki yeni Kürt yığınlarının siyasi-ideolojik temsilcileriydi. Şehirli kesimin siyasi ve sosyal hayattan tasfiye edilerek çoğunun batıdaki büyük şehirlere göç etmesi, kentlerin kültürel dokularında yırtılmalar meydana getirdi. Halen de başta Diyarbakır olmak üzere bölgenin birçok şehrinde bu kültürel travma devam etmektedir.

49'LAR OLAYI

Demokrat Parti döneminde Kürtlerle ilgili en önemli siyasi olay, 1959 yılında Irak'ın Kerkük şehrinde Türkmenlerle Kürtler arasında meydana gelen olaylar gerekçe gösterilerek Türkiye'de Kürt aydınlarına karşı yapılan ve tarihe 49'lar Olayı olarak geçen tutuklamalardır. Bu olayın ayrıntılarına girmeden önce Türkiye'deki 49'lar Olayı'na gerekçe teşkil eden gelişmeleri kısaca hatırlatmakta yarar var.

Demokrat Parti döneminde Türkiye, İngiltere, Pakistan, İran ve Irak arasında 21 Kasım 1955 tarihinde Bağdat Paktı adı altında bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmanın amacı, NATO ile bölge ülkeleri arasında işbirliği sağlanmasıydı. Bu iyi ilişkiler doğrultusunda Irak Kralı II. Faysal (Hicaz Emiri Şerif Hüseyin'in torunu olan Kral Gazi'nin oğlu) Türkiye'den biriyle nişanlandı.

14 Temmuz 1958 günü Kral Faysal ve maiyeti Bağdat'tan İstanbul'a hareket etmek üzereyken Irak ordusu subaylarından General Abdülkerim Kasım önderliğinde bir darbe yapıldı. Kral II. Faysal ve Başbakanı Nuri Said Paşa yakalanarak öldürüldü. Olay anında Başbakan Adnan Menderes, İstanbul'da Yeşilköy Havaalanı'nda Kral'ı karşılamak üzere beklemekteydi. Aynı gün Türkiye Hükümeti bir açıklama yaparak olayları kınadı:

"Irak'ta siyasi maceraperestler, darbe adı altında, Ortadoğu'da barışın güvencesi olan Bağdat Paktı'nı yıkmayı hedeflemektedirler. Darbe için, Pakt'ın toplantı gününü seçmeleri bunun en somut kanıtıdır."

Bu açıklamadan sonra Türk ordusuna bağlı birlikler Irak sınırına doğru harekete geçti. Bunun üzerine Sovyetler Birliği 18 Temmuz 1958 günü Türkiye'ye bir nota vererek, Irak'taki yeni rejime karşı gerçekleşecek herhangi bir eylemden Türkiye'nin sorumlu olacağını belirtti.

İngiltere ve ABD büyükelçileri ülkelerine gönderdikleri raporlarda Türkiye'nin en büyük endişesinin bölgede, Irak'ın kuzeyinde bir Kürt devletinin veya bir Kürt özerk bölgesinin kurulması olduğunu; bunu kendi geleceğine tehdit olarak gördüğünü ve bu durumu engellemek için Türkiye'nin Irak'ın kuzeyini işgal edebileceğini bildirdiler.³⁴⁶

General Abdülkerim Kasım darbe esnasında Irak Komünist Partisi'nin büyük desteğini gördü. Darbeden iki gün sonra Irak Kürdistan Demokrat Partisi, ihtilali ve General Abdülkerim Kasım'ı destekleme kararı aldı.

General Abdülkerim Kasım, Irak'ın etnik ve mezhebi yapısını göz önünde bulundurarak Sünni Arap Muhammed Necip Er-Rubeyi, Şii Arap Muhammed Mehdi Kubbe ve Sünni Kürt Halid Nakşibendî'den oluşan bir Yüksek Egemenlik Meclisi ilan etti. 12 yıldır hapiste bulunan Şeyh Ahmed Barzani, 21 Temmuz 1958'de serbest bırakıldı. Bağdat'ta General Abdülkerim Kasım'la görüşükten sonra büyük törenlerle Barzan köyüne döndü. 1947 yılından beri, on bir yıldır Sovyetler Birliği'nde olan Molla Mustafa Barzani de 21 Ağustos 1958 günü Moskova'dan ayrılarak Romanya'nın başkenti Bükreş'e gitti. Romanya Devlet Başkanı ile görüşükten sonra Çekoslovakya'ya giderek Prag'da Çek Devlet Başkanı'yla da görüştü. 29 Ağustos 1958 günü Abdülkerim Kasım'dan Irak'a dönebilmek için izin istedi ve 2 Eylül 1958'de isteğine olumlu cevap verildi. Molla Mustafa Barzani, Eylül ayının sonunda Mısır'a giderek Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdünnasır ile evinde görüştü. Cemal Abdünnasır, Molla Mustafa'ya Kürtleri destekleme sözü verdi.

Barzani, on bir yıl aradan sonra, 6 Ekim 1958 günü büyük törenlerle karşılandığı Bağdat'a döndü. General Abdülkerim

346 Mesud Barzani, a. g. e, cilt 1, s. 447-451

Kasım'la görüşerek ona tam destek verdi. Ancak Irak'taki özgürlük ve barış havası kısa zamanda dağılmaya başladı. İlk olarak ihtilali yapan güçler arasında fikir ayrılığı ve rekabet başladı. Baas Partisi'nin önderliğindeki milliyetçilerle, General Abdülkerim Kasım'ı destekleyen Irak Komünist Partisi'nin önderliğindeki demokrat cephe çatıştıyordu.

8 Mart 1958 günü Kurmay Albay Abdülvahhap Şavvaf önderliğindeki milliyetçi subaylar Musul'da bir ihtilal girişiminde bulundu. Irak Komünist Partisi ve Barzani'ye bağlı Kürtlerin desteğiyle ihtilal girişimi bastırıldı ve Şavvaf aynı gün öldürüldü. Mesud Barzani bu olayı şöyle anlatmaktadır:

"Şavvaf'ın öldürülmesinden, Kasım yanlısı subayların Beşinci Alay'a ve Musul'a hâkim olmasından sonra Komünist Partisi'ne mensup Halk Direniş Örgütü'ne bağlı müfrezeler Musul halkından vahşice intikam almaya başladılar. Kürdistan Demokrat Partisi Musul Şubesi üyelerinden bazı silahlı gruplar da aşiret mensuplarının önderliğinde onlara yardımcı oldular. Bunlar da Halk Direniş Örgütü ile birlikte Musul üzerine yürüdüler ve gerçekten vahşi cinayetler işlediler. Arap şovenistleri hâlâ, Şavvaf Hareketi'nin bastırılmasından sonra Musul'da tamamen spontane ve kontrol dışı meydana gelen bu olayları Barzani'ye ve Parti'ye mal etmeye çalışıyorlar. Sanki olaylar sonradan planlanmış gibi. Oysa bütün gerçeklerin ortaya çıkarılması gerekir."³⁴⁷

Aslında Irak'ta çok yönlü bir hesaplaşma yaşanmaktaydı. Yeni rejim tarafından toprakları ellerinden alınmak istenen Kürt ve Arap toprak sahipleri, eski rejimin güçlü isimleri, Arap milliyetçileri, Kerkük Türkmenleri ve Kürtler hepsi kendilerine göre ayrı hesaplar içindeydi. Bu arada gittikçe güçlenen Kürtler ile Türkmenler arasında da Kerkük şehrinin durumu üzerinde tartışmalar vardı.

Kürtler, Türkmenleri 'Turancılıkla', Türkmenler ise, Kürtleri Kerkük'ü ele geçirmek istemekle suçluyorlardı. Molla Mustafa Barzani, Kasım ayında Kerkük'ü ziyaretinde İkinci Fırka'nın karargâhına uğradı ve ordu evine konuk oldu. Hidayet Arslan

347 Mesud Barzani, a. g. e, c. 1, s. 532–533.

adlı bir Türkmen subayın Barzani'yi taşıyacak olan helikoptere zaman ayarlı bir bomba koyması, bunu fark eden bir Kürt subayın olayı açığa çıkarması ve olayın ortaya çıkması üzerine bombayı yerleştiren Hidayet Arslan adlı Türkmen subayın kalp krizi geçirerek ölmesi üzerine Kürtlerle Türkmenler arasındaki tansiyon daha da yükseldi.

Nisan 1959'da Türkmenler Albay Mustafa Dabak yönetiminde, Bağdat Hükümeti'ne karşı isyan girişiminde bulundular. Bu girişim, hükümet tarafından sert ve kanlı bir şekilde bastırıldı. Kürtler, Musul İsyanı'nı başlatan Arap milliyetçisi Albay Şavvaf'a karşı olduğu gibi, Türkmen Albay Mustafa Dabak'a karşı da Irak Komünist Partisi milisleriyle birlikte davranarak mevcut Irak Hükümeti'ni desteklediler. Olaylarda yüzlerce Türkmen hayatını kaybetti.

Kerkük'te meydana gelen bu olaylar Türkiye'de de büyük yankılara sebep oldu. Türkmenlerin uğradıkları katliamla ilgili birçok bildiri yayınlanarak, olayları kınayan toplantı ve konuşmalar yapıldı. CHP Niğde Milletvekili Asım Eren, Başbakan Adnan Menderes'e verdiği önergede Kerkük'te meydana gelen olaylarda Kürtlerin Türkmenlere baskı ve zulüm uyguladıklarını ve bu şekilde çok sayıda Türkmenin ölümüne sebep olduklarını belirterek, hükümetin Türkiye'de yaşayan Kürtlere mukabele-i bil misil (yaptıkları kadar karşılık) düşünüp düşünmediğini sordu.

CHP Niğde Milletvekili Asım Eren aslında çok da kapalı olmayan bir şekilde, öldürülen Türkmen sayısı kadar Türkiyeli Kürdün öldürülmesini teklif ediyordu. Asım Eren'in Meclis'teki bu soru önergesi Kürtler arasında infiale sebep oldu. Yavuz Çamlıbel bu infiali şöyle anlatır:

"İstanbul Üniversitesi'nin çeşitli fakültelerinde okuyan 102 Kürt öğrenci, bu soru önergesini protesto etmek maksadıyla çektikleri telgrafta, Asım Eren'in Türkiye Kürtlerine karşı insani olmayan bir anlayış beslediğini; dokunulmazlık zırhı altında demode sözlerle, mantık ölçüsü dışında bulunduğunu ve Moskof uşaklığını, memleketi parçalamak temayülünü gösteren fikirlerle kendisinin yaptığını iddia ediyorlardı."

102 Kürt öğrencinin Asım Eren'e cevabı şöyle devam ediyordu:

"Vatan menfaatlerinde Türkiye Kürtlerinin hassasiyeti, namus ve dindarlığı, sizinkiyle kıyas kabul etmez. Onlar vatan için her tehlikenin karşısında zulüm uşaklarına söz söylemeyecek kabiliyettedirler. Milletın menfaatlerini her şeyden üstün tuttıkları için suratınıza asilce bir tokat atan Kürtler, Cumhuriyet Türkiye'sinin istiklal ve bütünlüğünde büyük hissesi olan ve ülkenin birliğini muhafazada mertçe duran vatandaşlardır.' Telgraf şu sözlerle bitiyordu: 'Türkiye'de sizin gibi hortlak zihniyet eserlerinin çok az olduğuna inanıyor, bu hareketinizle Türk Amme Efkarı nazarında yaşayan bir ölü olduğunuzu hatırlatıyoruz.' CHP Meclis grubuna çekilen ikinci bir telgrafta ise, Asım Eren'in Kürt vatandaşlarını tehdit eden ifadesi karşısında sükut edilmesi hayretle karşılanıyordu."³⁴⁸

Ankara'daki Kürt öğrenciler de kendi aralarında toplanarak toplu telgraf çekme kararı aldılar ve Nurettin Yılmaz'ı görevlendirdiler. Sonraki yıllarda üç dönem Mardin milletvekilliği yapan Nurettin Yılmaz, anılarını kaleme aldığı kitapta bu olayı ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır.

Musul ve Kerkük'te yeni rejime karşı meydana gelen isyan olaylarından sonra, 14 Temmuz 1959 günü, Irak Devrimi'nin birinci yıldönümü kutlamaları esnasında Milliyetçi Araplar ve Kerkük Türkmenleri ile Irak Komünist Partisi'ne bağlı hükümet yanlısı Halk Direniş Örgütü üyeleri ve KDP'ye bağlı Kürtler arasında yeniden olaylar çıktı. Kısa sürede büyüyen olaylar büyük bir Türkmen katliamına dönüştü. Mesud Barzani olayları şöyle anlatmaktadır:

"14 Temmuz Devrimi'nin birinci yıldönümü münasebetiyle gerçekleştirilecek kutlamalara Kerkük de diğer Irak kentleri gibi hazırlandı. Maalesef Kerkük'teki sevinç ve coşku, kanlı bir olayla büyük bir felakete dönüştü. Bu olay Kürt ve Türkmen kardeşliğinin tarihine sürülmüş bir kara leke olarak anılacaktır.

Artık şehrin kontrolü bütün grupların elinden çıkmıştı. Şehir gerçek bir savaş alanıydı. İkinci Fırka Komutanı Davud Ce-

348 Yavuz Çamlıbel, *49'lar Davası*, Algı Yayınları, s. 15-16.

nabi fitneyi söndüreceğine daha da alevlenmesine yardımcı oluyordu. Görevini yerine getireceğine olayların iyice kontrolden çıkmasına neden olacak adımlar atıyordu. Fırkasına bağlı askerlerin ve (Komünist) Halk Direniş Örgütü mensuplarının istedikleri gibi hareket etmelerine izin verdi. KDP'nin Üçüncü Şubesi'nin fitne ateşini söndürmek için elinden geleni yapmasına ve bazı sorumluluk sahibi Türkmenlerin çabalarına rağmen olanlar oldu. Bu bağlamda şunları söyleyebiliriz: Her zaman ve her yerde ırkçı şovenist fikirlerle savaşmak gerekir. Kürt halkı da buna öncü olmalıdır. Çünkü bu gibi fikirlerin zararını herkesten çok çekmiştir. Kürt toplumunda demokratik fikirler kökleşmeli, başka etnisitelerle bir arada barış içinde kardeş olarak yaşamının bilincine varılmalıdır. Kerkük olayları Abdülkerim Kasım'ı şok etti. Derhal Halk Direniş Örgütü'nü lağvettiğini ilan etti. Tarafların her biri diğerini kınıyordu. 20 Temmuz 1959 tarihinde (olaylardan altı gün sonra) Barzan'ı ziyaret eden babam Mela Mustafa Barzani'nin yanıdaydım. Nüfuzlu şahsiyetlerden oluşan bir Türkmen heyetinin Şaklava'ya geldiğini hatırlıyorum. Barzani, Salih Bey Miran'ın evinde heyeti karşıladı. Onlarla kardeşlik duygularıyla sohbet etti. Kerkük'te olanları şiddetle kınadığını belirtti. Heyete, Kürt-Türkmen kardeşliğine ne kadar önem verdiğini vurguladı. Benim kanaatime göre bütün taraflar bu olaylardan sorumludur. Birini istisna tutmak mümkün değildir."

Türkiye'deki resmi çevrelerin asıl endişeleri, 1958 İhtilali'nde sonra Irak'a dönen ve tekrar Kürt hareketini başlatan Molla Mustafa Barzani'nin eylemlerinin Türkiye'yi etkilemesi ve Türkiye'deki Kürtlerin de benzer taleplerle harekete geçmesiydi. Bu noktada 49'lardan olan Yavuz Çamlıbel de aynı tespitlerde bulunmaktadır:

"1958 yılında Abdülkerim Kasım tarafından gerçekleştirilen askeri darbeden sonra hazırlanan geçici Irak Anayasası'nın 3. maddesinde 'Irak halkının Araplar ve Kürtlerden meydana geldiği' ve bu iki kardeş halkın haklarının teminat altına alındığı açıkça ifade edilmekteydi. MİT'in hazırladığı rapor, geçici anayasa ile Irak Kürtlerine tanınan hakların Türkiye'deki Kürtleri de etkileyeceği varsayımına dayanarak, tutuklanmamız için gerekçe üretiyordu. Irak'a dönen Barzani, devlet başkanı protokolü ile karşılanmıştı. Türkiye'de bulu-

nan Kürtlerin, tüm bu gelişmelerden etkilenebileceği korkusu vardı."³⁴⁹

Tam bu günlerde Milli İstihbarat Teşkilatı konuyla ilgili raporlar hazırlayarak yetkililere sundu. Söz konusu rapordan biri Ergun Gökdeniz'e (Gökdeniz sonradan Mardin Valisi oldu), 31 Temmuz 1959 tarihli diğeri ise Milli Emniyet Hizmetleri Reisi Ziya Selışık'a aitti. Yön Dergisi'nin ele geçirerek yayınladığı raporlar bazı tespitlerden sonra devlet yetkililerine konunun çözümü ile ilgili önerilerde bulunuyordu:

"Emniyet Başmüfettişliği'nin 12 Aralık 1959 tarih ve 94818 sayılı raporu ile Ergun Gökdeniz imzalı 31 Temmuz 1959 tarihli yazı ve 'Kürtçülük hareketinin bugünkü durumu' başlıklı ekinde, Ankara ve İstanbul'daki üniversite gençleri arasında Kürtçülük faaliyetlerinin sezildiği ve son zamanlarda bu hareketlerin arttığı vurgulanmaktadır.

14 Temmuz 1958 Irak İhtilali'nin siyasal ve toplumsal uygulamalarının yarattığı son değişimlerin ardından, Türkiye'de de Kürtçülük faaliyetlerinde açık bir artış gözlemlendiği belirtilmektedir. Elde yeterli inandırıcı delil yoksa da, ani ve başarılı bir baskınla, sanıkların evlerinde ve işyerlerinde yeterli deliller bulunabileceği önerilmektedir. Sonuç olarak, 40-50 kişi tutuklanırsa Kürtçülük faaliyetinin uzun bir süre durdurulacağı ileri sürülmektedir. Bu rapordaki yer alan bazı görüş ve öneriler çok dikkat çekicidir.

1. Bu tutuklamalar ABD'den gerekli yardımların elde edilmesi için argüman olarak kullanılmalıdır.

2. ABD ve Batı'ya bu tutuklamalar bir 'Komünist Kürt hareketi' olarak sunulmalıdır.

3. Türkiye genelinde ve Batı Anadolu'da yaşayan vatandaşlara bu tutuklamaların bölücü, 'Kürtçü' değil de 'Komünist' oldukları şeklinde yansıtılması yararlı olacaktır.

Bu raporun varlığını ve içeriğini kamuoyuna açıklayan haftalık 'Yön' gazetesi, 'Devlet sırlarını' açıklamaktan ötürü yargılandı."³⁵⁰

349 Yavuz Çamlıbel, a. g. e, s. 22

350 Aktaran Naci Kutlay, *49'lar Dosyası*, Fırat Yayınları, s. 231.

"Bu ve buna benzeri raporlardaki öneriler doğrultusunda devletin zirvesi Çankaya Köşkü'nde toplanarak konuyu değerlendirebilir. Zirvede bulunanlar Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Devlet Bakanı Tefik İleri ile Genel Kurmay İkinci Başkanı Cevdet Sunay'dır. Zirveye takdim edilen raporların birinde 'Eğer Türkiye'de bin tane Kürt aydını yok edilirse Türkiye'de Kürt sorunu en az otuz yıl geriler' denilmektedir."³⁵¹

Olayların gelişimini ve bundan sonrasını 49'lardan Musa Anter'den dinleyelim:

"Celal Bayar ve Cevdet Sunay 'Tamam' diyorlar. Celal Bayar Dersim'deki tecrübelerine güvenerek, 'Zaten inkıla (köklerini kazımak) lazımdır' diyor. Tefik İleri, 'Arkadaşlar, siz beni bilirsiniz. Ben bir Kürt dostu değilim, ama böyle bir hareketle bulunursak sakın Cezayir'i Kürdistan'a getirmiş olmayalım?' diye soruyor. (O ara Cezayir'de Cezayirli ile Fransızlar arasında şiddetli çarpışmalar ve milli kurtuluş savaşı devam ediyordu). Fatin Rüştü Zorlu, 'Böyle şey olmaz. Ben şimdiden istifa ediyorum, zaten dışarıda kimsenin yüzüne bakacak halimiz kalmamış, Ermeni soykırımıdır, Rum soykırımıdır, Kürt soykırımıdır... tarih içinde bir parça kabuk bağlamışken yeniden bu soykırımı kimseye karşı savunamayız' diyor. En son Adnan Menderes kalmış, 'Peki arkadaşlar, zaten müfettiş beyin anlattığı suçlar idamlık suçlardır. Biz bunlardan elli tanesini tutuklar ve mahkeme kararı ile de idam ederiz. Böylece ellişer, ellişer tutuklar ve mahkeme kararı ile de idam edersek, bini tamamlarız' demiş. Buna karar veriliyor. Tabii öncelikle Ankara Kara Kuvvetleri Mahkemesi'nden elli tane adsız tutuklama müzekkeresi çıkarılarak Milli Emniyet'e veriliyor, Milli Emniyet kimin adını koyarsa, o tutuklama kararı onun oluyordu."

"Bir yandan da tutuklular için İstanbul'da yer hazırlanmıştı. Osmanlılar zamanında Harbiye Binası'nın arkasında, talebelerin kış talimleri için üstü kapalı büyük bir hangar vardı. Hangarın içinde, yerine göre iki metre, bir buçuk metre uzunlukta ve iki metre genişlikte mezar biçimi, kırk tane

351 Musa Anter, *Hatıralarım*, s. 149.

hücre sığdırabiliyorlar. Hücreler tamamlanınca, 17 Aralık 1959'da –ki biz buna arkadaşlar arasında Mevlana'nın ölüm günü olan 'Şeb-i Arus' diyoruz– tüm Türkiye'de ben ve arkadaşlarım tutuklandık. Ancak baktılar ki hücreler kırk kişilik, on tanesini de tutuksuz olarak kabul ettiler. Mahkemeye çıktığımızda kırk dokuz kişiydik; bu olaya da 'Kırk Dokuzlar' denildi. Sebep şu: Ankara Hukuk Fakültesi üçüncü sınıf talebesi ve hemşehrim (Mardin İstilileli) Emin Batu, hücrede vefat etti. Bu yüzden kırk dokuz kişi kaldık. Biz hücreden çıktık, Emin'in kan içindeki hücresine gittim. Ağzından gelen kan ile duvara şunları yazmıştı:

'Esaret bahçesinde bir gül olmaktansa

Hürriyet bahçesinde bir diken olmayı tercih ederim.'

Emin'den bahis açılmışken bari sürdürelim. 1962'de serbest bırakıldık. Emin'in mezarının peşine düştüm. Çünkü cenazesinin Haydarpaşa Askeri Hastahanesi'ne götürülmüş olduğunu öğrenmiştim. Hastanedeki kâtiplere Emin'in kaydının açıklanması için rica ettim, para verdim. Karacaahmet Mezarlığı'nda mezarının başına dikilen tahtanın numarasını bana verdiler. Tahta numarasını aldım, gidip buldum. Daha sonra, Koço, oraya kum ve çakıl götürmüş, 'Musa Bey, Musa Bey, mezarı açmışlar, içinde bir şey yok' dedi. Gidip baktım hakikaten, Emniyet veya Milli Emniyet, Emin'in kemiklerini bilemediğimiz bir yere atmıştı."³⁵²

Rejimin 'mezar' takıntısı sadece Mardinli Emin Batu ile sınırlı değildi. Şeyh Said Efendi'nin, Seyyid Abdülkadir Efendi'nin, Hanili Salih Bey'in, Dersimli Seyid Rıza'nın ve Bediüzzaman Said-i Nursi'nin ve daha birçoklarının da mezarları belli değildi.

Musa Anter'in de anlattığı gibi Çankaya'da Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın başkanlığında toplanan devletin zirvesinin aldığı karar doğrultusunda, Milli İstihbarat raporlarına göre 'sakıncalı' görülen ve Türkiye'nin değişik illerinde ikamet etmekte olan 50 Kürt, 17 Aralık 1959 günü gözaltına alındı. İçlerinde Binbaşı Şevket Turan gibi bir muvazzaf subayla Yavuz Çamlıbel gibi askerlik görevini yapmakta olan bir yedek subay da vardı. İstanbul Harbi-

352 Musa Anter, a. g. e, s. 150–151.

ye Kışlası'nda 40 hücre bulunduğundan yakalananların 10'u tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakıldı. Ancak Musa Anter'in de anlattığı gibi tutuklulardan Ankara Hukuk Fakültesi üçüncü sınıf öğrencisi Mardinli Emin Batu hücrede hayatını kaybedince 'sanıkların' sayısı 49'a düştü ve dava tarihe 49'lar Olayı olarak geçti. Sonradan Yüzbaşı Mehmet Bilgin ve İstanbul Üniversitesi öğrencisi Fethullah Kakioglu'nun davaları da bu dava ile ilişkili görülerek birleştirilince sanık sayısı 51'e ulaştı.

Sanıkların 17 Aralık 1959 tarihindeki mesleki konumları şöyleydi: 6 subay, 4 avukat, 2 doktor, 2 gazeteci, 3 tüccar, 1 mühendis, 2 nakliyeci, 1 işçi, 1 memur, 1 muhasebeci, 1 fabrikatör, 27 öğrenci. Bu sınıflandırmada subay olarak gözükenlerden ikisi o tarihte yedek subay olarak askerlik görevlerini yapmakta olan iki mühendisti.³⁵³

Ön sıra: Yavuz Çamlıbel, M. Ali Dinler, Şehabettin Septioğlu, Sait Elçi, Sait Kırmızıtoprak, Ziya Şerefhanoglu, 2.Sırada: Necati Siyahkan, Örfi Akkoyunlu, Selim Kılıçoğlu, Canip Yıldırım, Halil Demirel, M. Nuri Dilekçigil, 3. Sırada: A.Efem Dolak, Musa Anter, Ferit Bilen, 4. Sırada: Şerafettin Elçi, Feyzullah Demirtaş, Mustafa Ramanlı, Sait Bingöl, Yaşlı En Sağda: Emin Kotan, 5. En Arkada Gözlüklü: Mehmet Özer, 6. Sağda Kapıda Ayakta Dinleyicilerden: Kemal Burkey

353 Naci Kutlay, Anılarım, s. 227.

Tutuklu olarak yargılanan sanıkların isimleri: Şevket Turan (Levazım Binbaşı), Naci Kutlay (Doktor), Ali Karahan (Hakim, sonradan Hakkari Milletvekili), Koço Elbistan (Doktor), Yavuz Çamlıbel, Mehmet Ali Dinler, Yusuf Kaçar, Nurettin Yılmaz (sonradan Mardin Milletvekili), Ziya Şerefhanoglu (sonradan Bitlis Senatörü), Medet Serhat (faili 'meçhul' bir suikastla öldürüldü), Hasan Akkuş (Fransa'da öğrenim görüyorken Bakanlık tarafından geri çağrıldı ve tutuklandı), Örfi Akkoyunlu, Selim Kılıçoğlu, Şehabettin Septioğlu, Sait Elçi, Sait Kırmızıtoprak, Yaşar Kaya, Faik Savaş, Haydar Aksu, Ziya Acar, Fadıl Budak, Halil Demirel, Esat Cemiloğlu, Ferit Bilen, Mustafa Nuri Direkçigil, Fevzi Avcı, Necati Siyahkan, Hasan Ulus, Nazmi Balkaş (sonradan Lice Belediye Başkanı), Hüseyin Oğuz Üçok, Mehmet Nazım Çiğdem, Fevzi Kartal (sonradan Van Senatörü), Mehmet Aydemir, Abdurrahman Efem Dolak, Musa Anter, Canip Yıldırım (1950'li yıllarda Fransa'da hukuk doktorası yaptı), Emin Kotan, Ökkeş Karadağ, Muhsin Şavata.

Tutuksuz yargılanan sanıklar: Turgut Akın, Sıtkı Elbistan, Şerafettin Elçi (sonradan Mardin Milletvekili, Bayındırlık Bakanı), Mustafa Ramanlı (sonradan Batman Belediye Başkanı), Mehmet Özer, Feyzullah Demirtaş, Cezmi Balkaş, Halis Yokuş, İsmet Balkaş, Sait Bingöl.

Sonradan davaları birleştirilenler: Mehmet Bilgin (emekli Binbaşı, sonradan Bingöl Senatörü), Fethullah Kakioglu. 17 Aralık 1959 tarihinden itibaren 195 gün hücrede kalan sanıklar 1960 İhtilali'nden sonra Harbiye'nin ortasındaki tek katlı, barakamsı bir yere alındılar. Daha sonra Ankara'ya nakledildiler, yargılanmalarına 3 Ocak 1961'de başlandı. 24 Eylül 1965 gün ve 1965/14 esas, 1964/125 karar sayılı gerekçeli hükümlerle sanıkların bir kısmına bir sene dört ay hapis ve beş ay onar gün muayyen bir yerde mecburu ikamet cezası verilirken, büyük bir kısmı beraat etti. Sanıklardan subay olanlar ordudan atıldı. ³⁵⁴

49'lar Olayı'nın bir önemli yanı da tutuklu bulunan 49'lukların kendi aralarında fikir ayrılığı yaşamaları ve içerideyken 'sağcı' ve 'solcu' olarak ayrışmalarıydı. Kürt meselesi özelinde ortak gö-

³⁵⁴ Daha fazla bilgi için Naci Kutlay, a. g. e., s. 217

rüşlere sahip olan tutuklular, dünya görüşlerinde birbirlerinden ayrılıyorlardı. 49'lar Olayı ile Kürt siyasal hareketi önemli bir döneme adım atıyordu. Geçmişte büyük bir çoğunluğu feodal Kürt ailelerine mensup kişilerle, bir şekilde okuma fırsatı bulmuş Dr. Abdullah Cevdet, Dr. Mehmet Şükrü Sekban, Dr. Fuad ve Bitlisli Kemal Feyzi gibi az sayıda orta sınıf Kürt ailelerinin çocuklarının önderliğinde gelişen ve genel özellikleri demokratlık olan (aslında 'hürriyetçi' demek daha doğru olur) Kürt hareketi belki de ilk olarak sol bir çizgiye evriliyordu.

İçlerinde feodal ailelerin çocukları bulunsa da 49'ların büyük bir çoğunluğu Kürt orta sınıfına mensuptu. Bu yönüyle Kürt siyasal hareketinde ayrı bir süreç başlamaktaydı. Önemli bir kısmı sol, sosyalist-komünist fikirlere sahip olan tutukluların içinde dini inançları güçlü olanlar (dindarlar) olduğu gibi, Batılı liberal düşünceye sahip demokratlar da vardı. O günün şartlarında solcu olmayanlar sağcı olarak tanımlandı.

Musa Anter bu ayrışmayı şöyle anlatmaktadır:

"Harbiye'de zamanla aramızda kökeni daha eskilere dayanan ikilik çıktı. Tabii bu ikilik milli değil, politik, ideolojikti. Bir bölümümüz solcu, bir bölümümüz de sağcıydık. Sağcıların başında Ziya Şerefhanoglu vardı (sonradan Bitlis Bağımsız Senatörü) ve solculara göre sayıca daha azdılar. Sağcılardan aklımda kalanlar: Şehabettin Septioğlu, Mehmet Ali Dinler, Abdurrahman Efem Dolak, Ali Karahan, Sait Elçi, Selim Kılıçoğlu ve Haydar Aksu idi. Ziya Şerefhanoglu çocuklara, 'zaten Kürtçü diye tutuklandık; eğer komünistlik de bize takılırsa, mutlaka bizi idam ederler' diyordu. Ve böylece pırıl pırıl birkaç arkadaşımızın aklını çelmişti. Öyle ki, komünümüzden kopmuş, ayrı yemek yiyorlardı. Yemek serbest olunca, biz para toplamaya başladık. O ara güzel kitaplar da çıkıyordu. Dedik ki, 'Arkadaşlar yemek için topladığımız paralardan beş lirasına her hafta bir kitap alalım' ve aldık. Bir hafta Ziya Şerefhanoglu dedi ki, 'Kitap alınmasın. Çünkü siz hep sol kitaplar alıyorsunuz.' Ben de alaylı bir şekilde, 'Sen de listeye istediğin kitabı yazdır, alalım. İlmihal, Battal Gazi, Şahmaran gibilerini.'" ³⁵⁵

355 Musa Anter, Hatıralarım, a. g. e, s. 164

Musa Anter burada kendisini sol grup içinde göstermektedir. Ancak sonraki yıllarda kendisinin de ifade ettiği gibi 'Hümanist bir Kürt milliyetçisi'dir. Hayatının hiçbir döneminde ideolojik olarak 'Marksist' olmamıştır. Yine grup içindeki Şerafettin Elçi, Esat Cemiloğlu ve Mustafa Ramanlı'yı da 'solcu'dan ziyade 'Demokrat Kürt milliyetçileri' olarak tanımlamak daha doğrudur.

1968–1977 yılları arasında Adalet Partisi'nden iki devre Batman Belediye Başkanlığı yapan ve 12 Mart 1971 döneminde Sıkıyönetim tarafından tutuklanan Avukat Mustafa Ramanlı ömrünün son yıllarında Refah Partisi'ne girerek geçmişinden daha İslami bir siyasi çizgiyi benimsedi. Kendisini tanıyan herkesin büyük bir saygı beslediği Esat Cemiloğlu 1975 Senato seçimlerinde Milli Selamet Partisi'nden Diyarbakır'da aday adayı oldu. Ancak Erbakan hiçbir milli ve dini hassasiyeti olmayan birini ona tercih etti ve Cemiloğlu'nun senatör olmasını engelledi. 1977'de hacca giderek sakal bırakan, kendisini tanıyan hemen herkesin 'Esat amcası' 1954 seçimlerinde Demokrat Parti, 1975 Senato seçimlerinde ise Milli Selamet Partisi tarafından veto edildi.

1904-2006 yılları arasında yaşayan ve 102 yıllık ömrüyle adeta canlı bir tarih olan Esat Cemiloğlu Yüksek Ziraat Mühendisliği tahsilini Paris'te yapmış, o dönemde orta sıklette Avrupa boks şampiyonu olmuş, Türkiye'de boks federasyonunu kurmuş, mütevazı ve hoşsohbet kişilikli, hem Batı medeniyetini yakından tanımış hem de İslam medeniyeti ve Doğu geleneklerini özümsemiş biriydi. Tüm hayatı boyunca arkadaşlarıyla ilişkileri ve onlara karşı davranışları 'delikanlıca' oldu. Başta Musa Anter ve diğer '49'luklar' dava süresince 'Esat amca'nın, bir kısmı neredeyse torunu yaşında olan hapisane arkadaşlarının moral kaynağı olduğunu anlatırlar. Musa Anter Esat Cemiloğlu'nun tahliye kararına itirazını da şöyle anlatmaktadır:

"Bu tahliyeler sırasında enteresan bir olay oldu. O zaman 60 yaşlarında olan Esat Cemiloğlu, vaktiyle Paris'te ziraat tahsili yaparken Avrupa boks şampiyonluk maçında birinci olmuştu. Tahliyesine karar verilince, kalkıp hakimlere doğru yumruğunu sallayarak 'Ben çıkmıyorum. Bu bileklerimle Avrupa'da Türkiye'nin bayrağını yükselttim. Şimdi pişmanım, keşke na-

kavt olsaydım. Bu kadar zamandır ben ve çocuklarım işkence hücrelerinde çürüyoruz. Siz, torunlarım durumunda olan Yaşar Kaya'yı ve Oğuz Üçok'u bırakıp beni tahliye ediyorsunuz. Bu durumda ben hangi yüzle dışarıya çıkayım?' dedi. Bunun üzerine Hakim Cemal Bey dedi ki, 'Esat Bey üzülme, yakında onlar da çıkacak. Biz dosyanın sıra numarasına göre hareket ediyoruz. Eğer bilseydim böyle üzüleceğinizi, dosya sıra numarasını değiştirir, o iki çocuğunu senden önce tahliye ederdim. Haklısın, üzülme.' Biz Esat amca'yı zor ikna ederek hapis haneden çıkardık. Fakat, yine de hepimiz tahliye olunmaya kadar Ankara'da bizi bekledi. Tahliyeler bitince, 'Artık yüzakıyla Diyarbakir'e gidebilirim' dedi ve gitti."³⁵⁶

Esat Cemiloğlu 1904 - 2006

Esat Cemiloğlu hapis yıllarında şiirler de yazar. Bu şiirlerin bazı mısraları şu şekildedir:

*"Gün doğar tavandan, gecede taban görünür
Yatağında gül, hücrem gülistan görünür.
Görünen çehre-i zerdinde numayan şevki,*

356 Musa Anter, a. g. e, s. 173

*Hele Es'hat Beyimiz bugün daha şişman görünür.
Müfteri u kazibe Meclis-i Mebusan görünür
Vefakar-ı sadıka rah-ı zindan görünür.
İaşem ile ibatem, ödenir devlet tarafından
Böyle otel bana 'Divan' veya 'Kervan' görünür.
Unuttum ben yemeklerin lezzetiyle adını,
Bulgur ile fasulye bana 'büryan' görünür.
Onbeşte bir verilir cigara-yı askeri
Her içtikçe 'Kokulu' veya 'Harman' görünür.
Dalmış Ashab-ı Kehif uykusuna bütün şubban,
Her biri bir hücrede, nadide küheylan görünür.
Memleketi eyledikçe tahassürle tahattür
İğdır, Tekman, Bingöl, Tatvan, Cilo, Süphan görünür.
Bu dağların yaylaların, membaların başında,
Munzur, Murat, Dicle, Fırat, Zap ve Batman görünür.
Birçok acı hatıralar, manzaralarla dolu,
Sason, Şirvan, Ağrı, Piran, Dersim, Zilan görünür
Hiç üzülme, atılan tohum fidanlıkta büyüyor,
Kontrolde hem de usta bir bahçevan görünür.
Bu davaya vakf-ı vücud eyleyenler beyinde
Ekrem, Kamuran, Yado, Seyithan, başta Barzan görünür.
Eğer bunlar bu davayı halletmeye yetmezse,
Arkasında çok kararlı Şeri Kürtan (Kürt aslanları) görünür.
Çok şükür ki şaki, katil, asi, cani değilim,
Şekl-i ceza soyuma şan, bana ihsan görünür.”*

Esat Cemiloğlu'nun 'Zindan' şiirinin tespit edebildiğimiz mısraları da şu şekildedir:

ZİNDAN

*Ne bando sesini sevdim, ne de mehterinkini,
Yalnız sevdim zindan kapısının tak, tak, tak sesini
Her taklayışta gördüm çeşitli gardiyanı
Yalnız sevdim zindan kapısının tak, tak, tak sesini,
Gün geçtikçe eriyor tazyik-i zindanda tenim
Dışarıya çıkmak için elbet ferman beklerim*

*Yapılmayan isteklere bir yenisini eklerim.
Yalnız sevdim zindan kapısının tak, tak, tak sesini
Ey zindan, ey baştanbaşa sefalet
Sakinine ilham olur şir u zerafet
Ne ararsan gıyaben bulunur
Her türlü nimet.
Dışarıya çıkmaya artık, ne hacet
Bana Mason, Anglikan demedin
Günlerce verdin su ile ekmek.
Karşılığında istemedin tek bir emek.
Misafirlik çok uzadı
İstedim gitmek
Dedin olmaz,
Ancak isterse Adalet denen melek
İşte o zaman ayrılırız birbirimizden
Hürmet sana!
Sevgi sana ey sessiz zindan!
Ey vefalı zindan!
Sana, binlercemiz kurban.*

Yere uzananlar soldan sağa: Macit Tuncay, Sezai Tuncay, diğerleri soldan sağa: Faruk Cemiloğlu, Fuat Kadri Jamil, Fevzi Güryuva, Esat Sezai Cemiloğlu (oturan), Nejat Cemiloğlu (Esat Sezai'nin kucagında), Vecdi Osman Cemiloğlu, Fahir Güryuva, Suat Güryuva (Diyarbakir 24.08.1926)

1960 İHTİLALİ VE KÜRTLER

1960 İhtilali Demokrat Parti iktidarına son vererek Başbakan Adnan Menderes ile Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ı idam etti. Son yıllarda Kürtlerle Demokrat Parti arasına bir soğukluk girmiş, 1950 yılındaki coşku ve ümitler yerini hayal kırıklığına ve aynı zamanda da çaresizliğe terk etmişti. Irak'taki Barzani hareketi Kürtler arasında ciddi bir sempati ile karşılanıyor, Irak'ta meydana gelen olaylar neredeyse günü gününe takip ediliyordu.

Tarihte belki de ilk defa Osmanlı bakiyesi Türkiye sınırları dışında, daha doğru bir tanımlamayla İstanbul-Diyarbakır hattının dışında, bir siyasal Kürt hareketi 'siyasal cazibe merkezi' olmayı başarıyordu. Bu yeni durum 1958 yılından sonraki dönemde, sorunu doğru görme ve çözüme anlayışından uzak resmi ideoloji için bir dezavantaj oluşturuyordu. 1960 İhtilali yöneticileri ilk iş olarak Doğu ve Güneydoğu illerinde Demokrat Partili veya ona yakın 485 Kürt ağa, şeyh ve aydınını gözaltına alarak Sivas'ta bir kampta topladılar. Daha sonra bunların içinden 55 kişiyi yurdun değişik illerine sürgün ettiler.

Bu ileri gelen Kürtler arasında Şeyh Said Efendi'nin oğlu Ali Rıza Fırat ve oğulları (Şeyh Ali Rıza Efendi'nin oğlu Fuat Fırat sonradan üç devre milletvekilliği yaptı), sonradan illegal Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi'nin Başkanı olacak olan Avukat Faik Bucak (Hak-Par Genel Başkanı Sertaç Bucak'ın babası), Vanlı Buriki aşireti reisi Kinyas Kartal (sonradan Adalet Partisi Van milletvekili), Batman Belediye Başkanı Sait Ramanlı (Mustafa Ramanlı'nın babası), Siverekli Hacı Ali Bucak (Urfa milletvekili Sedat Bucak'ın dedesi) Diyarbakır Piranlı Şeyh Abdürrezzak Ensarioğlu (Oğlu Abdülatif Ensarioğlu ve Mehmet Salim Ensarioğlu milletvekilliği yaptı) ve oğlu Sait Ensarioğlu da vardı. Sivas'taki 485 kişinin büyük bir bölümü bir müddet sonra serbest bırakıldı, ancak içlerinden 55 kişi 1963 yılının sonuna kadar Türkiye'nin değişik illerinde mecburi ikamete tabi tutuldu.

1960 İhtilali'ni yapan kadronun Kürt sorununa bakışı Cumhuriyet'in resmi ideolojisi ile aynıydı. İhtilalin Cumhurbaşkanı

kanı Cemal Gürsel Diyarbakır'da yaptığı konuşmada resmi ideolojinin görüşlerini çok net bir şekilde ifade ediyordu:

"Reisicumhur Gürsel Paşa, ilk fırsatta soluğu Kürdistan'ın manevi ve kültürel merkezi Diyarbekir'de alıyor; sırf beryi tecessü toplanan halka, yepyeni bir tedavi şekli sunuyor: 'Bu memlekette Kürt yoktur, Kürdüm diyenin yüzüne tükürürüm...'"³⁵⁷

18 Nisan 1961 günü Bakanlar Kurulu toplanarak DPT'nin hazırladığı 3 Nisan 1961 tarihli raporu 1108 sayılı kararla kabul etti.

Can Dündar ve Rıdvan Akar'ın aktardığı rapordaki önerilerden bazıları şunlardır:

- * **HİCRET ESASLARI:** Kürtleri, "Türk çocuğu" bulunan yerlere hicret ettirmek...
- * **ASİMİLASYON:** Hâlihazır İskân Kanunu ve tatbikatını, tespit edilen politika ihtiyaçlarını karşılayacak ve asimilasyon temin edecek şekilde incelemek ve tadil etmek...
- * **HİCRET:** Bölgenin, kendilerini Kürt sananlar lehindeki nüfus strüktürünü, Türk lehine çevirmek için, bölgelerindeki iktisadi şartların zorluğu karşısında başka taraflara hicrete mecbur kalan Karadeniz sahillerindeki fazla nüfusla, memleket dışından gelen Türkleri bu bölgeye yerleştirmek, bölgedeki kendilerini Kürt sananları bölge dışına hicrete teşvik ve bu hicreti finanse ederek, memleketin Türk çocuğu bulunan yerlerine iskân etmek...
- * **IRAK KÜRTLERİNDEN AYIRMAK:** Türkiye'de kendilerini Kürt sananlarla İran ve Irak'taki Kürtlerin irtibatını kesme bakımından bölgeyi, kendilerini Kürt sananların çoğunu dağıtmak üzere, sistemli bir şekilde böylecek iskan sahalalarına ayırmak...
- * **KONTENJAN KADRO:** Bölgeden batıya ve batıdan bölgeye nüfus akışını temin maksadıyla doğu ve batıda resmi ve özel sektöre ait sınai, zirai ve ticari tesislerin personel kadrosunun

357 Mustafa Remzi Bucak, *Bir Kürt Aydınından İsmet İnönü'ye Mektup*, s. 52–53.

muayyen bir nispetini, diğer bölge halkından olan işçiler için kontenjan olarak tefrik etmek...

* **MİSYONER YETİŞTİRMEK:** Planlanan bölge okulları, köy okulları ve meslek okullarının faaliyete geçirilmesi... Kız ve erkek misyoner yetiştirilmesi ve bunun için hususi müessese kurulması... Bölge halkından kabiliyetli ve küçükten asimile edilen gençlere yüksek tahsil imkânları sağlanması...

* **KÜRT MEMURLAR:** Doğuya kendilerini Kürt sananlardan vali, kaymakam, hâkim, jandarma subayı, ordu subayı, astsubay, öğretmen, memur gönderilmesi...

* **RADYODA PROPAGANDA:** Radyo vasıtasıyla Türkçe güfteleriyle mahalli havaların çalınması ve mahalli radyoların, bölge için, propaganda uzmanlarından müteşekkil gruplar tarafından hazırlanacak programları yayması...

* **İNANDIRMA FAALİYETİ:** Irk bakımından, Türk siyasi düzeninin kendi menfaatleri bakımından en elverişli, en emin ve en çok imkân sağlayan düzen olduğunu telkin eden bir inandırma faaliyetine girişilmesi...

* **TİYATROKULAR, ÂŞIKLAR:** Uzmanlar tarafından hazırlanmış skeçler oynayacak küçük tiyatro ekiplerine, bölgenin lisanına vakıf saz şairlerine yukarıdaki fikirlerin aşılması...

* **KÜRT MESELESİ YOKTUR:** Dünya entelektüel muhitine Türkiye'de bir Kürt meselesinin mevcut olmadığını anlatılması...

* **DOĞU'NUN TÜRK TARİHİ:** Bir üniversiteye bağlı derhal bir Türkoloji Enstitüsü kurularak kendini Kürt sananların menşelerinin Türk olduğunun ispat olunarak yayınlanması... Doğu'nun Türk tarihinin yazılarak neşredilmesi...

* **DAĞLI TÜRKLER:** İslam Ansiklopedisi, Rus âlim ve politikacı Minorski'nin tarafgirane bir surette, kendini Kürt sananların menşesinin İrani olduğunu iddia eden yazısını alarak, kendilerini Kürt sananlar kısmında neşretmekle, Lozan'da delegelerle kabul ettirilen, kendilerini Kürt sananların dağlı

Türkler olup, menşelerinin Turani olduğu tezi ile de tezada düşülmüştür. Doğulu münevverler arasında münakaşayı mucip olan ve ayrılık taraftarlarına tutamak veren bu hatanın, derhal tashih edilmesi...

* MENŞELERİ TURAN: Kendilerini Kürt sananların, menşelerinin Turanî kavimlere dayandığı hakkında, çeşitli yönlerden arayışlar yapılması ve neticelerinin türlü neşir vasıtalarıyla yayılması.

Sonuç

Söz konusu rapor, sadece Kürt sorununu yok saymıyor, Kürtleri de yok sayıyor ve asimilasyon istiyor. Yani Kürtlerin buldukları yerden göç etmelerini sağlayarak köklerinden koparılmasını, kimliklerinin, dillerinin inkâr edilmesini öngörüyor.³⁵⁸

Aynı yıllarda Irak'ta da önemli gelişmeler meydana geliyordu. Irak İhtilali'ni yapan General Abdülkerim Kasım, önce kendi arkadaşlarıyla, sonra da Kürtlerle bozuştı. 1961 yılında, bazı yerlerde izin verilmiş olan Kürtçe eğitim ve Kürtçe basın yayın yasaklandı. General Abdülkerim Kasım, Ocak 1961'e gelindiğinde Barzani ile ilişkilerini tamamen kesti. Bu durumlar üzerine Molla Mustafa Barzani, 1961 yılının Mart ayı başlarında Bağdat'ı tamamen terk etti. 11 Eylül 1961 günü Kuzey Irak'ta Kürt isyanı başladı.

1961 ANAYASASI'NDAN SONRA KÜRT SİYASETİ

1961 Anayasası'nın kabul edilmesinden sonra aynı yıl içinde Milletvekili Genel Seçimleri yapıldı. Demokrat Parti döneminde milletvekili olan Kürtlerin önemli bir kısmı kendini Demokrat Parti'nin mirasçısı olarak lanse eden Adalet Partisi'ne, az bir kesimi de Yusuf Azizoglu'nun da içinde yer aldığı Yeni Türkiye

358 Belma Akçura, a. g. e, s. 82-83.

Partisi'ne girdiler. 1961 ve 1965 seçimlerinde Kürt aileler yasaklı veya hapis olan temsilcilerinin yerine, ailelerinin yeni kuşak gençlerini aday gösterdiler. Örneğin Yassıada'da tutuklu bulunan Muş Milletvekili Gıyaseddin Emre'nin yerine kardeşi Kasım Emre, vefat etmiş bulunan Urfa Milletvekili Ömer Cevheri'nin yerine oğlu Necmettin Cevheri, Bitlis Milletvekili Şeyh Selahattin İnan'ın yerine oğlu Abidin İnan Gaydalı milletvekili oldu. Feodal Kürt ailelerin sisteme entegrasyonu bu dönemde de hızlanarak devam etti.

Şeyh Said hadisesinden itibaren çok uzun yıllar sistemle kavgalı olan, yıllarca sürgünlerde kalan ve hapislerde yatan, büyük bir kısmı idam edilen veya öldürülen Kürt ileri gelenlerinin çocuklarının önemli bir kesimi 'iddia ve isteklerini, davalarını' geçmişte bırakarak sistem içinde yer kapma mücadelesine girdiler.

DP Diyarbakır milletvekili Mustafa Remzi Bucak 1961 yılında, ihtilal sonrası yapılacak ilk genel seçimler öncesinde kendisini yurt dışından Türkiye'ye çağırarak siyasete tekrar devam etmesi için mektup yazan arkadaşı Diyarbakır DP milletvekili Yusuf Azizoğlu'na kimliklerini ve şahsiyetlerini yitiren Kürt politikacılarla ilgili endişelerini belirten şu mektubu gönderir:

"...Şimdi sana soruyorum Muhterem Kardeşim!

Doğu Bölgesi'nden seçilecek mebusan veya ayan azasının vazifesi ne olacak? Eski meclislerde olduğu gibi, kendi ana dilinin bilindiğini inkâr edecek kadar hacaletaver bir durum takip edilip, zavallı Türk milletinin dahi günahına ve dolaşısıyla, kanına girilmekte devam mı edilecek? Yoksa hiç değilse, Bir Salamon Adato (Demokrat Parti'nin Yahudi asıllı İstanbul milletvekili) kadar cesaret-i medeniye sahibi olarak Sayın Gürsel Paşa'ya, devlet hududları içinde asgari altı milyonluk bir Kürt kitlesinin mevcudiyeti hatırlatılarak, bugünkü hak ve hukuk manzumesi içinde, Kürt'ün 'asgari insan hakları' talep edilmek gibi, haklı ve basiretkar bir politika mı takip edilecek?

Ben şahsen, ikinci şıkkın mutlak olarak takip edilmesi taraf-tarıyım. Ve inanıyorum ki, ancak ve ancak bu yol, Cumhuriyet devletinin istikbalini taht-ı teminata almış bulunabilir.

Memlekette hakiki matbuat hürriyetinin; kalem ve tefekkür

hürriyetinin teesüsü yolunda ciddi ve samimi bir adım atılmış olduğuna inanabilmek için, bu naçiz mektubumun memleket matbuatında neşrini görmek, leh ve aleyhteki nokta-i nazarları, şirk ve küfre sapmadan aynı samimiyetle okumuş olmakla mümkün olabilecektir.

Ve ancak ondan sonradır ki, memlekete avdet edip, nacizane hizmette faide mülâhaza etmekte olduğumu, bilvesile arz etmek isterim.

Sevgi ve hasretle gözlerinden öperim."³⁵⁹

Mustafa Remzi Bucak, yakın arkadaşı Dr. Yusuf Azizoğlu'na yazdığı mektupta 1961 yılı itibariyle Kürt sorununun geldiği safha ile ilgili tespitlerde de bulunur:

"Bugün uyanmış ve uyandırılmış –ister harici tesir ve isterse dâhili kötü idarelerin tabii neticesi olsun– bir Kürtçülük cereyanı Hakkârî'den Erzurum'a, Diyarbakır'dan, Urfa'dan Van ve Bitlis'e sirayet etmekle kalmamış; Ankara'nın Altındağ Mahallesi'nden Konya'nın Cihanbeyli'sine; İstanbul'un Zeyrek semtinden Haymana'ya kadar, bütün Kürt; hamalıyla, ağasıyla, çobanı ile şeyhi ve talebesi ile tamamen kendi miliyetini idrak etmiş bulunmaktadır.

Bu hakikatı, necip Türk Milleti'nden gizlemek; hakikati onun nazarlarından uzak tutmak, maalesef Cumhuriyet Devleti'nin istikbaline nev'ama kundak sokmak demek olacaktır. Ve bu uyarma vazifesinin, Türk münevveri kadar Kürt'ün eli kalem tutan her ferdinin tabii ve vicdani borcu olduğuna inanmaktayım. Aksi hal, münhasıran, arz ettiğim gibi, Hasan'ı Hasso'ya, Mehmed'i Memo'ya düşman etmekte devam etmek olacaktır. Devlet adamlarımızın, hiç değilse, İngiliz devlet adamları kadar basiretkar olmasını istemek her vatandaşın hakkıdır..."³⁶⁰

27 Mayıs 1960 İhtilali'nden kısa bir müddet önce, 2 Mayıs 1960'ta ABD'ye giden ve ihtilalden sonra Türkiye'ye dönmeyen Mustafa Remzi Bucak, kaleme aldığı mektuplarla Kürt meselesi ve ülke sorunları ile ilgili düşüncelerini Türkiye siyasetine yön veren siyaset ve fikir adamlarına göndermeye devam eder. 3

359 Mustafa Remzi Bucak, a. g. e. , s. 18,19,20

360 Mustafa Remzi Bucak, a. g. e, s. 18-19

Ocak 1965'te New York'tan Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği uzun ve ayrıntılı mektupta Kürt sorununun çözümü için önemli tespitler ve tavsiyelerde bulunur. Mektubun bazı bölümlerini aktaralım:

"Sayın İnönü,

...Kıbrıs'ın iç bünyesine taalluk eden fikir ve tavsiyelerini-
zi, yani 'iç otonomi, federatif şekli-i hükümeti, bilmem ki
bizzat Türkiye Cumhuriyeti için, bir an olsun düşündünüz
mü? İtiraf edelim ki biz, hep bu mesele üzerinde düşündük,
durduk, hatta bütün siyasi faaliyet ve gayemiz bu noktaya
müteveccih oldu.

Prens Sabahattin merhumun, Osmanlı İmparatorluğu için,
vaktiyle tavsiye ettiği bu tarz-ı idare vakt ü zamanında, gün-
nün devlet adamları tarafından idrak ve kabul edilmiş olsa
idi, kimbilir, belki de İmparatorluk taşta çalınmış bir avuç bil-
ye gibi, darmadağın olmaz idi. Amma o günkü başı dönük,
gözleri kararmış Jeuns (Jön) Türkler, İttihatçılar, maalesef bu
makul tavsiyeye kulak asmaktan çok uzak bir yol takip et-
mişler, değişmekte olan dünya ahvalini idrak edememişlerdi,
bu değişmeyi görececek bir kıratta da değillerdi.

Ancak kendi sakat ve sığ görüşleri ile, yani "Demir Elli" tarz-ı
idare ile mutlak faide ve kat'i netice istihsal edilebileceği
vehimesiyle etrafa ateş ve kan püskürmekten adeta zevk al-
mışlar idi. Bu halin tabii neticesi ise malum: İmparatorluğu
teşkil eden anasır, tabii ve hali olarak, ilk fırsatta kat-ı alaka
etmekte zerre kadar tereddüt etmemişlerdi. Amma ne var
ki, hâlâ memleket idarecisi ve münevveri, bu halin sahibi-
ni sadece ve münhasıran, dış devletlerin teşvik ve tahrik-
leri ile izah etmek gafletini göstermekte adeta muannittir
(inatçıdır). Ve bu hususta en ufak bir tenkit ve ikaza bile
tahammül edemeyecek kadar da geri ve kafası hâlâ kapalıdır.
Bu zavallıların halet-i ruhiyelerini şu beyit veciz bir şekilde
açıklamaktadır:

"Hem yakarsın berk-i şimşiri sitemle âlemi,
Hem yine dersin ser-i guyimde feryad olmasın."

Ne var ki bugüne kadar devam eden memleket idarecileri
de, aynı ruh haleti ile muztarip ve ma'lul bulunmaktadır,

onlar da aynı şekilde tenkid ve ikaza asla tahammül edememekte-dirler.

Sayın İnönü,

Cumhuriyet devleti içinde ve mütekâsif olarak bugün asgari sekiz milyon Kürt yaşamaktadır. Bu Kürt kitlesinin, bizzat Lozan Muahedesi ile tevsik edilmiş insan haklarının, gelip geçmiş hükümetler tarafından, ayaklar altında çiğnendiğini müşahede etmeğe imkân tasavvur edilemez.

Devlet idarecilerimiz için, her türlü mugalâtayı (laf oyunu) ve safsatayı bir tarafa bırakıp, hadiseler üzerine eğilmek zamanı çoktan gelmiş bulunmaktadır. Realitelerin üzerine eğilmek, vakı'aları olduğu gibi müşahede etmek, palyatif tedbirler yerine, esaslı tedavi çarelerine başvurmak, hazır tabibler gibi, devlet adamlarının mesleki namus borcu olduğu kanaatindeyiz. Tecrübeli bir devlet adamı olarak zat-ı devletinize düşen ilk ve son vicdani, milli, vatani ve hatta insani vazife, şimdiye kadar olan hadiselerin üzerine, sadece Kürdün aleyhine netice verecek bir sünger geçirmeyip, hastalığın esasını, menşe'ini, tedavi etmenin çaresini arayıp bulmaktır.

Tekrar ediyoruz Sayın İnönü, Cumhuriyet devleti hududları içinde ve mütekâsif olarak asgari sekiz milyon Kürt yaşamaktadır ve bunlar mesela, Kıbrıs'taki Türkçe konuşan kitlenin haiz olduğu siyasi, içtimai, harsi ve iktisadi hakları serbestçe kullanmaktan vazgeçtik, kendilerine Kürt diyebilmek, ana dillerini serbestçe kullanmak ve okuyup okutabilmek hakkına bile sahip değillerdir. Birçok hallerde zavallı Kürt, Kürtçe konuştuğu için maddi ve manevi tazyik ve işkencelere maruz tutulmuş ve tutulmaktadır." ³⁶¹

Mustafa Remzi Bucak, İsmet İnönü'ye yazdığı bu uzun ve tafsilatlı mektubu şöyle bitirir:

"...Kısaca, zat-ı devletinizin, alt tarafı seksen bin Kıbrıslı Türkçe konuşan zümre için düşünüp uygun gördüğünüz şekl-i idarenin, yani FEDERATİF bir tarz-ı idarenin, bizzat Türkiye Cumhuriyeti hududları içinde yaşamakta bulunan SEKİZ milyonluk Kürt camiası için de kabul ve tatbiki elzemdir...Cumhuriyet'in onuncu yılı münasebetiyle sokaklara asılan afişler arasında bilhassa bir tanesi çok manidar-

361 Mustafa Remzi Bucak, a. g. e, s. 46-50.

dır: DURMAYALIM DÜŞERİZ! Evet Sayın İnönü, eski, sakat ve sakim, merkeziyetçi, ana dili Türkçe olan unsurdan başkasına hayat hakkı tanımayan, köhnemiş, müptezel milliyetçilik tarz-ı idarede ısrar etmeyiniz. Zira geçen her gün devletin düşüp parçalanmasını biraz daha tacil edecektir. Federatif Kürt-Türk Cumhuriyet Devleti'ni görmek ümit ve temennisi ile ruhum benim üçyüz sene, dört yüz sene, beş yüz sene bekler. Verba volente, scriptum manente.

En derin saygılarımızla,

Mustafa Remzi Bucak

3 Ocak 1965

619 W 176 apt. 5 K, New York 33, N. Y. ³⁶²

Mustafa Remzi Bucak'ın İsmet İnönü'ye yazdığı bu mektup da tıpkı Celadet Ali Bedirhan'ın 1933'te Mustafa Kemal'e yazdığı mektup gibi hiçbir karşılık bulmadı. Resmi ideoloji, geçmişten beri uyguladığı politikalarını sürdürmeye devam etti.

1959'daki 49'lar Olayı ile ortaya çıkan Kürt siyaseti içindeki sağ-sol ayırımı, 1960 İhtilali'nden sonra daha da belirginleşti ve denge, sol-sosyalist anlayış lehine gelişti. Bu dönemde sadece Kürt siyaseti için değil, tüm Türkiye siyaseti için en önemli gelişme Türkiye İşçi Partisi'nin kurularak parlamentoda temsil edilmesi oldu.

Türkiye İşçi Partisi, 12 Şubat 1961 tarihinde 12 sendikacı tarafından merkezi İstanbul'da olmak üzere kuruldu. Partinin ilk Genel Başkanı Avni Erakalın oldu, ancak ertesi yıl 1962'de Genel Başkanlığa Mehmet Ali Aybar seçildi. Mehmet Ali Aybar, bu görevi 1969 yılına kadar sürdürdü. Kasım 1969'da Mehmet Ali Aslan, Ocak 1970'te Şaban Yıldız ve Ekim 1970'te Behice Boran TİP Genel Başkanı oldu. Türkiye İşçi Partisi'nin tüzüğü'nün 2. maddesinde partinin amacı şöyle izah edilmekteydi:

"Türkiye İşçi Partisi, Türk işçi sınıfının ve onun demokratik öncülüğü etrafında toplanmış bütün emekçi sınıf ve tabakaların (ırgat ve küçük köylülerin, aylıklı ve ücretlilerin, zanaatkarların, küçük esnaf ve dar gelirli serbest meslek sahipleri

ile ilerici gençliğin ve toplumcu aydınların) kanun yolundan iktidara yürüyen siyasi teşkilatıdır."

Türkiye İşçi Partisi 1965 seçimlerinde 15 milletvekili çıkararak Parlamento'da grup kurdu. Behice Boran Urfa'dan, Tarık Ziya Ekinci Diyarbakır'dan ve Çetin Altan İstanbul'dan milletvekili oldu. 1964 ve 1965 seçimlerinin önemli sonuçlarından biri de 49'lar grubundan, sağcı milliyetçi Kürtlerden Ziya Şerefhanoglu'nun Bitlis'ten bağımsız olarak senatör seçilmesi ve Ali Karahan'ın da Hakkâri'den milletvekili olmalarıdır.

1960 İhtilali ve 1961 Anayasası sonrasında Kürt aydınları kendi aralarında yeni dönemi değerlendirerek, siyasi istikametlerini belirlemeye çalıştılar. Sol-sosyalist-Marksist Kürtler, partinin rejim muhalifi olması, benimsediği 'ulusların kendi kaderlerini tayin etme hakkı' fikrinin Kürt sorununun çözümünde bir dayanak teşkil etmesi gibi nedenlerle Türkiye İşçi Partisi'ne yöneldiler. İbrahim Güçlü bu dönemde Türkiye İşçi Partisi'ne katılan Kürt aydınlarını iki ana grupta toplamaktadır:

1. İdeolojik olarak Sosyalist ve Marksist olan ve Türk-Kürt ayırmadan sorunu Marksist ideolojinin paradigması içinde çözmeyi amaçlayanlar. Bunlar arasında Tarık Ziya Ekinci, Canip Yıldırım, Naci Kutlay, Kemal Burkay, Mümtaz Kotan, Mehmet Ali Aslan, Terzi Niyazi Usta ve Mehdi Zana ilk akla gelen isimler olarak sayılabilir.

2. İdeolojik olarak Marksist olmamalarına rağmen rejime muhalif ve Kürt sorununda 'açılım' yapabilecek bir parti olarak gördüklerinden dolayı TİP'e destek verenler. Bu gibi aydınlara örnek olarak Musa Anter gösterilebilir. Bir dönem Türkiye Kürdistanı Demokrat Partisi Genel Başkanlığı yapan Sait Elçi ve arkadaşları da Parti'ye girmemelerine rağmen seçimlerde destek verdiler.

Bir müddet sonra Türkiye İşçi Partisi içinde fikir ayrılıkları ortaya çıkmaya başladı. İbrahim Güçlü bu farklılığı şöyle açıklamaktadır:

"Türkiye İşçi Partisi kendi arasında genelde iki ana gruba ayrıldı.

1. Sosyalist Devrimciler
2. Milli Demokratik Devrim yanlıları.

Sosyalist Devrimciler de bir müddet sonra ikiye ayrıldılar:

1. Başını Mehmet Ali Aybar'ın çektiği 'Gülyüzlü Sosyalizm'i savunanlar, Lenin'in 'Parti Teorisi' ile Karl Marks'ın 'Ekonomi Teorisi'ne eleştiri getiriyorlar, daha özerk, liberal bir ekonomiyi savunuyorlar ve 'Proleterya Diktatörlüğü'ne karşı çıkıyorlardı. 'Sovyetçi' değildiler ve Sovyetler Birliği'nin Polonya ve Çekoslovakya'yı işgaline karşı çıkıyorlardı.

2. Behice Boran ve Sadun Aren'in temsil ettikleri diğer grup ise Mehmet Ali Aybar gibi Sosyalist Devrim'i savunurken Çekoslovakya'nın işgaline karşı çıkmıyor, 'Sovyetçi' bir siyaset izliyor ve 'Proleterya Diktatörlüğü'nü savunuyordu."

Türkiye İşçi Partisi içindeki 'Milli Demokratik Devrim' yanlılarının en önemli ismi Mihri Belli'dir. Kısa bir dönem Fikir Kulübü Federasyonları Genel Başkanlığı yapan Doğu Perinçek de aynı gruptadır. Milli Demokratik Devrim yanlılarının diğerlerinden ayrıldıkları en önemli nokta, 'Devrim' için askerle, orduyla ittifak yapılabileceği görüşünde olmalarıydı. Aynı yıllarda siyaset dünyasının ayrı, önemli bir ismi olan Doğan Avcıoğlu ise, Irak ve Suriye'deki Baas partileriyle Mısır'daki Cemal Abdünnasır örnekleri gibi daha ileri derecede askeri bir rejimden yanadır.

Bu dönemde tüm bu gruplaşmalar içinde Kürt solcuları sürekli olarak Mehmet Ali Aybar yanlısı bir politika izlediler.

TKDP: Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi

Aynı yıllarda milliyetçi, sağ görüşteki Kürtler de örgütlenme içine girdiler. "1965 baharında başlayan ve birkaç ay münakaşa edildikten sonra kuruluşuna karar verilen TKDP (Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi) 11 Temmuz 1965 tarihinde, Diyarbakır Gazi Köşkü'nün bahçesinde kocaman bir çınar ağacı altında beş kişi tarafından kuruldu."³⁶³

Partinin kurucuları: Said Elçi, Şerafettin Elçi, Şakir Epözdemir, Derviş Akgül (Derveşê Sado) ve Ömer Turhan'dı. Şakir Epözdemir partinin kuruluşunda Şeyh Said Efendi'nin kâtibi Liceli Feh-

363 Şakir Epözdemir, Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi, Peri Yayınları, s. 7.

mi Bilal'in teşviklerinin etkili olduğunu söylemektedir. Partinin ilk başkanı Said Elçi oldu. Bu tarihten kırk gün sonra Diyarbakır Turistik Otel'de bir araya gelen kurucular Genel Başkanlığa Siverekli Avukat Faik Bucak'ı (Hak-Par Genel Başkanı Sertaç Bucak'ın babası), Parti Genel Sekreterliği'ne ise Said Elçi'yi getirdiler.

1965 yılına gelindiğinde solcu, sosyalist Kürtler, Türkiye İşçi Partisi'nde; sağcı, milliyetçi Kürtler, Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi'nde, rejim ile entegrasyon sürecinde olan ve aslında bu entegrasyonu önemli oranda gerçekleştirmiş bulunan feodal Kürt ağa ve şeyhler ise, Adalet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi'nde toplanmışlardı. Esas siyasal Kürt hareketinde TİP ve TKDP rekabet halindeydi. TKDP kurucusu Şakir Epözdemir, bu durumu şöyle anlatmaktadır:

"1961 Anayasası'nın getirdiği demokratik ortamda henüz kendine gelmeyen, bilinçlenmeyen Kürt gençliği ve özellikle okumuş kesim, bu defa kendini sol cereyanlara kaptırdı. Diyarbakır, Türkiye İşçi Partisi'nin merkezi haline geldi. Din, mezhep, tarikat ve çeşitli inançlara ilaveten, şimdi de sosyalizm başımıza musallat olmuştu. Daha önce 'her şey kader idi', 'Şeyhleri rehber idi', 'Ali Server idi'. Şimdi de ulus ve ulusçuluk büyük bir günah olmaya başlamıştı. 'Milletmiş, vatanmış, bunlar boş laflar... Sosyalizm gelecek ve herkes eşit olacak...' propagandası aldı yürüdü. İşte ulusal bir örgüt bu tehlikeli gidişi yavaşlatabilirdi.

1965 / 68 döneminde TKDP, Kürt solunu tedirgin etmeden, örgütsel çalışmalarda bulundu. 1967 Doğu Kalkınma Mitinglerinde, Kürtlük ve Kürt ulusal istekleri ön plana çıkınca bu durum TİP liderlerini evvela şaşırtdı, sonra Kürtlüğü çağrıştıran sloganlar halkın desteğini almayan işçi, köylü, fakir, yoksul nakaratları ile değiştirilmeye başlandı. Doğu Kalkınma Mitingleri, 1967 yazında başlayıp onbirinci ayda Ankara Mitingi ile son buldu. Bütün mitinglerde Kürtlük öne çıktığı gibi, Ankara Mitingi de milli istekler ve sloganlarla çalkalandı.

TİP miting meydanlarında 'Ezilen bir ulusun ekmekten önce, özgürlüğe ihtiyaç duyduğunu' gördü ve anladı. Kürt solu te-laşlandı. Devlet peşimize düştü ve 19 Ocak 1968'de, yani Ankara Mitingi'nden 60 gün sonra, bir operasyonla tutuklamalar başladı... Hâkim bana mahkemede 'Siz bu talepleri-

nizi neden mevcut partilerin bünyesinde yürütmüyorsunuz?’ diye sorunca şöyle cevap verdim: ‘Mevcut partilerin hiçbirinin programlarında Kürt sorununu çözmeye dair bir kayıt koymamışlardır.’³⁶⁴

Şakir Epözdemir TİP ile aralarındaki farkı ve ayrıca diğer partilerde niçin politika yapamadıklarını bu sözleriyle izah etmektedir. Kendisini tanıyan herkesin isminden saygıyla bahsettiği Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi Genel Başkanı Avukat Faik Bucak, kendi akrabalarının da içinde rol aldığı ‘karanlık ve derin bir komplo’ sonucu 1966 yılında Urfa’nın Siverek yolu çıkışında pusuya düşürülerek öldürüldü. Parti’nin Genel Başkanlığı’na tekrar Said Elçi getirildi.

Bir müddet sonra Türkiye İşçi Partisi içinde yer alan Kürtler arasında da iki farklı eğilim ortaya çıktı:

Birinci gruptakiler, Türk-Kürt ayırımı yapmadan sosyalizmin genel başarısı için Türkiye’nin geneline hitap eden bir siyaseti benimseyenlerdi. Tarık Ziya Ekinci, Naci Kutlay, Canip Yıldırım, Mehmet Ali Aslan, Kemal Burkay, Terzi Niyazi Usta ve Mehdi Zana gibi Kürtler bu fikirdeydiler.

Artık Türk Solu ile çok fazla bir yol alınabileceğine inanmayıp Kürtlerin yine sosyalizm ideolojisi ile ancak kendine özgü bir örgütlenme ile yola devam etmeleri gerektiğine inananların ilk akla gelenleri ise: Ruşen Aslan, Mümtaz Kotan, Orhan Kotan, İbrahim Güçlü, Edip Karahan ve Necmettin Büyükkaya idi. Bu kişiler kendilerini Kürt milli meselesinin çözümünde Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi’ne yakın buluyorlar ve bu partiye sempatiyle bakıyorlardı.

Doğu Mitingleri ve DDKO

Doğu Mitingleri’ni Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi yanlıları, Türkiye İşçi Partisi içinde yer alan ‘ulusalçı’ Kürtler ve bağımsız Kürt aydınları birlikte düzenlediler. Mitinglerin ana teması Doğu’nun geri kalmışlık sorunu (veya kasten geri bırakıldığı)

³⁶⁴ Şakir Epözdemir, TKDP, s. 8–9.

ile Kürt dili ve kültürü üzerindeki baskıların sona erdirilmesiydi. Halkın gösterdiği büyük ilgi mitingleri düzenleyen Kürt gençlerini umutlandırdı. Bu mitingler sonucu meydana gelen kamuoyunu örgütlenme fikrinden hareketle DDKO'ları 'Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nı kurma kararı aldılar.

İlk DDKO 1969 Mayıs'ında Ankara'da kuruldu. Başkanlığına Necmettin Büyükkaya getirildi. Necmettin Büyükkaya'dan sonra sırasıyla Hikmet Bozçalı ve Mehmet Tüysüz başkan oldular. DDKO'lar birbirinden bağımsız, her şehirde ayrı örgütlenmeler halinde kuruldu. Ancak DDKO'ları kuranlar, tüm bu kuruluşları merkezi bir federasyonda birleştirmeyi ve DDKO'lar Federasyonu'nun Genel Merkezi'ni Diyarbakır yapmayı amaçlıyorlardı.

Araştırmacı yazar Şevket Beysanoğlu o günleri şöyle anlatmaktadır:

"Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO), 1967'de Türkiye İşçi Partisi'nin başlattığı 'Doğu Mitingleri'nin ardından kurulmaya başlandı. Doğu Mitingleri'nin bir bölümü 13 Ağustos 1967'de Silvan'da, 3 Eylül 1967'de Diyarbakır'da ve daha sonra Lice'de yapıldı. Dernekler Kanunu'na dayanılarak kurulan bu kültür ocaklarının ilki, Mayıs 1969'da Ankara'da çalışmalarına başladı. Daha sonra 1970 yılı içinde İstanbul, Ergani, Silvan, Kozluk, Diyarbakır ve Batman'da aynı adla kurulan ocaklar faaliyete geçtiler. DDKO Diyarbakır kurucuları arasında Mehdi Zana, Yusuf Ekinci, Ömer Çetin, Tarık Ziya Ekinci ve Naci Kutlay gibi isimler vardı. Diyarbakır Devrimci Doğu Kültür Ocağı Tüzüğü'nün ilk iki maddesinde Ocağın kuruluş amacı şöyle açıklanmaktaydı:

Madde 1: Diyarbakır Devrimci Doğu Kültür Ocağı, Cemiyetler Kanunu'na göre kurulmuş bir örgüttür. Örgüt siyasetle uğraşmaz.

Madde 2: Dernek, İnsan Hakları Evrensel Beyannameşi ve Anayasamızın başlangıç ilkeleri ile 3. maddesinin ışığında 12. ve 20. maddelerinden esinlenerek: İnsan hak ve hürriyetlerini savunmak, halkımızın bütünlüğünü devrimci çizgide geliştirip yaşatmak, demokratik özlem ve ihtiyaçlara cevap verebilecek kültürel ve siyasal faaliyetlerde bulunmak, ırk-

çı, şoven ve anti-demokratik akımlara karşı, insani değerlere dayalı, toplumsal muhtevalı bir misak-ı milli anlayışını hakim kılmak amacını güder." ³⁶⁵

DDKO'ların kuruluşunda Türkiye İşçi Partisi içinde siyaset yapan ancak partinin Kürt sorunu ile ilgili bir çözüm üretmesinden umutlarını kesen Kürtlerle, Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi yanlıları aktif rol aldılar. Çok sayıda dindar Kürt ve medrese mezunu molla da bu çalışmalara aktif olarak destek verdi.

Kısaca, DDKO'lar; Kürt sorununa duyarlı, TİP'li Kürtler ve TKDP'li Kürtler ile bağımsız bağlantısız Kürt milliyetçilerinin ortak çalışma alanı oldu denilebilir.

Başlangıçta DDKO'ların kuruluşuna karşı çıkan, Türk solundan ayrılmak istemeyen TİP'li Tarık Ziya Ekinci gibi isimler de sonradan DDKO'lar içinde aktif görev aldı. DDKO'ların halk içinde gittikçe taban ve destek bulması üzerine devlet köylerdeki takibat ve baskıları arttırdı. Özellikle Silvan-Batman muntıkası başta olmak üzere jandarma komandoları köylere baskınlar düzenleyerek, köyün erkeklerini eş ve çocuklarının gözleri önünde soyup dövme ve gözaltına alma eylemlerine başladı.

Halk bu eylemlere 'komando baskını' DDKO'lu gençlere ise kısaca 'talebe' diyordu ve 'talebelere' sempati her geçen gün artıyordu. 1970 yılında toplu tutuklamalar başladı. Kendi dışında bir Kürt muhalefeti oluşunca TİP 1970'teki 4. Kongresi'nde bir Kürt tasarısını benimsemek zorunda kaldı. Bu tasarıda 'Kürtler, bir halktır. Tarihleri, dilleri, kültürleri vardır ve bunları geliştirmelidirler' deniliyordu. Devrimci Doğu Kültür Ocakları, 12 Mart 1971'den sonra, 26 Nisan 1971'de sıkıyönetim kararıyla kapatılarak, yöneticilerinin büyük bir kısmı tutuklandı.

Sıkıyönetim idaresi Türkiye'nin değişik şehirlerinde tutuklanan tüm 'Siyasi Kürtleri' Diyarbakır'da topladı. TİP'li, TKDP'li, DDKO'lu veya hiçbir gruba mensup olmayan ancak Kürt sorununa duyarlı tüm kişiler tutuklandı. Bu tutuklular arasında Mümtaz Kotan, İbrahim Güçlü, Edip Karahan, İhsan Aksoy, Faruk Aras,

365 Şevket Beysanoğlu, Diyarbakır Tarihi, c. 3, s. 1076–1077

Ferit Uzun, Tarık Ziya Ekinci, Naci Kutlay, Musa Anter, Abdurrahman Efem Dolak, Mehmet Emin Bozarslan, Canip Yıldırım, Mehdi Zana, Terzi Niyazi Usta, Kemal Burkay ve Mehmed Uzun da vardı. TKDP Genel Başkanı Said Elçi ve Dr. Şıvan ise tutuklanmadan kurtulmak için Irak Kürdistanı'na gittiler.

Dr. Şıvan ve Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi

Dersimli Dr. Şıvan (Sait Kırmızıtoprak) siyasal Kürt hareketi içinde yer alan önemli kişilerden biridir. 1959 yılında yargılanan 49'ların da içindedir. Dersim Zaza Alevilerinden olan Doktor Şıvan Marksist-Leninist bir dünya görüşüne sahipti. Aktif üye olmamasına rağmen Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi ve DDKO'lar içinde oldukça etkiliydi. Hikmet Buluttekin, Reşo Zilan, Ömer Çetin, Muhterem Biçimli, Seyda Abdülkerim Ceylan, Molla Abdülkerim Okutucu, Nazmi Balkaş, Dr. Faik Savaş ve Ahmet Kotan gibi arkadaşları da DDKO'lar içinde aktif görevler alıyordu.

Dr. Şıvan 1969 sonlarında Irak Kürdistanı'na gitme kararı aldı. Türkiye Kürdistan Demokrat Partililere göre Dr. Şıvan, Irak Kürdistanı'na TKDP'lilerin izni ve yardımıyla gitmiştir, ancak arkadaşları bu iddialara katılmamaktadır.

TKDP yöneticilerinden Şakir Epözdemir, Dr. Şıvan'ın Said Elçi'ye Antalya hapisanesinde şöyle dediğini anlatmaktadır:

"Sen bizim büyüğümüzsün, önderimizsin, bu yapı sayenizde inşa olmuştur, sen bizi güneye (Irak Kürdistanı'na) gönder, orada kadroları eğitip sizin yönetiminde bu yüce hareketi büyütelim, geliştirelim ve halkımızı kurtuluşa götürelim."³⁶⁶

Dr. Şıvan (Sait Kırmızıtoprak) 1969 yılı sonlarında gittiği Irak Kürdistanı'nda oldukça etkili olmaya başladı. 1970 yılında "Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi"ne karşı "Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi"ni kurdu. Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi Başkanı Said Elçi, 12 Mart 1971 Muhtırası'ndan sonra, evvela Suriye'ye, oradan da Irak Kürdistanı'na geçti. Bir müddet sonra sebepleri ve sonuçları Kürt siyasal hareketi içinde halen tartışıl-

366 Şakir Epözdemir, TKDP, s. 141.

makta olan bir olay meydana geldi: Dr. Şıvan, Said Elçi'yi öldürdü. Olayı haber alan Molla Mustafa Barzani, Dr. Şıvan ve olaya sebep olan arkadaşlarını 1972'de tutuklayarak yargıladı ve idam cezasına mahkûm ederek kurşuna dizdi. Said Elçi'nin Dr. Şıvan tarafından öldürülmesinden sonra TKDP Başkanlığını bir müddet Dervişe Sado (Kurtalanlı Bişaré Çeto'nun torunu) ve Mehmet Ali Dinler yaptı.

1974 AFFI VE KÜRTLER

1974'te CHP-MSP Koalisyon Hükümeti'nin çıkardığı genel af, siyasi tutuklu bulunan Kürtler serbest kaldı. Cezaevinden çıkanlar yeniden örgütlenme faaliyetlerine başladılar. Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi içinde güçlü bir sol grup oluşturarak yönetimi ellerine geçirdiler. TKDP adını 'Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi -Kürdistan Ulusal Kurtuluşçular' (TKDP-KUK) olarak değiştirdi ve Mustafa Fisli Genel Sekreter oldu. Bu durumu kabul etmeyen ancak azınlıkta kalan bir grup, TKDP'yi devam ettirdi.

1992 yılında Genel Başkan Hamreş Reşo (Mir Dengir Mehmet Fırat'ın amcazadesi) başkanlığında Ala Rızgari Birlik Platformu, Rızgari'nin Kürdistan Press grubu ve Kürt Ulusal Demokratik Platformu gibi gruplar birleşerek TKDP'nin başındaki Türkiye ismini kaldırdı ve 'Hevgirtın KDP' ismini aldı. TKDP-KUK ve Hevgirtın KDP Hamreş Reşo döneminde kendini bir 'Sol Parti' olarak tanımladı.

TKDP Said Elçi döneminde 'otonomi'den yanayken Hamreş Reşo ve arkadaşları 'Bağımsız Kürdistan' fikrini savundular. Said Elçi döneminde silahlı mücadele stratejisi yokken yeni dönemde silahlı mücadele stratejisi benimsendi. Kendini sosyalist ancak bağımsız sol olarak tanımlayan KUK ve Hevgirtın siyasi olarak da 'Sovyetçi' değildi.

DDKD ve KİP

1974 affından sonra Dr. Şıvan'ın arkadaşları, DDKO modeli ile DDKD'leri (Devrimci Demokratik Kültür Dernekleri'ni) kurdular. Bu anlamıyla DDKD, DDKO'nun devamı niteliğinde oldu.

Türkiye’de Kürdistan Demokrat Partisi 12 Eylül 1980 sonrası reorganize oldu. KİP (Kürdistan İşçi Partisi) adını alan örgütün başkanlığına Ömer Çetin getirildi. KİP legal platformda DDKD olarak tanındı. Bir müddet sonra 12 Eylül 1980 darbesi ile ilgili fikir ayrılıklarından dolayı ikiye bölündü. “12 Eylül askeri diktatörlüktür, ancak kalıcı bir durum ve faşizm değildir, 12 Mart 1971 gibi geçici bir durumdur” diyen Ömer Çetin grubuna karşı “12 Eylül 1980 darbesi faşisttir, kalıcıdır ve faşizmi kurumsallaştırmaktadır” diyerek, Ömer Çetin grubunu pasifizimle suçlayan Murat Çılgın ve arkadaşları Kürdistan Öncü İşçi Partisi’ni kurdular.

KİP ve ondan ayrılarak kurulan Kürdistan Öncü Partisi sosyalist ve Sovyetçidir. ‘Bağımsız Kürdistan’ı savunur. Silahlı mücadele stratejisine sahiptir.

Rızgari

Rızgari Örgütü’nü kuranların büyük bir çoğunluğu DDKO’lardan gelen kişilerdir. Kurucuları Türkiye İşçi Partisi’nden, Dr. Şivan’ın grubundan, Said Elçi’nin TKDP’sinden gelenlerle bağımsızlıkçı solculardan oluşmaktadır.

Örgüt mensupları arasında Mümtaz Kotan, Ruşen Aslan, İbrahim Güçlü, İsmail Beşikçi, Mehmed Uzun, Hatice Yaşar, Faki Hüseyin Sağnıç, Şerafettin Kaya, Orhan Kotan, Recep Maraşlı gibi isimler vardır. Örgüt, ‘bağımsız Kürdistan’ı savunur. Marksist-Leninist’tir. Ancak Sovyetçi ve Çinci değildir. Barzani’nin KDP’si ile Celal Talabani’nin YNK’si arasında eşit mesafede durur. Liderlik anlayışı kolektiftir.

Rızgariciler anti sömürgeci Demokratik Kültür Dernekleri’ni kurdular. Bir müddet sonra Mümtaz Kotan, Orhan Kotan ve Ruşen Aslan ekibini bürokratik işleyiş ve pasifizimle suçlayan, ‘daha eylemci ve daha halkçı’ olduklarını savunan, Mehmed Uzun, Hatice Yaşar ve İbrahim Güçlü’nün de aralarında olduğu bir grup Ala Rızgari Örgütü’nü kurdu ve İran, Irak ve Filistin’de silahlı eğitim veren kamplar oluşturdu.

Özgürlük Yolu PSKT

Liderliğini Dersimli Kemal Burkay'ın yaptığı 'Özgürlük Yolu' örgütü, esas adıyla PSKT (Partiya Sosyalista Kurdistan Türkiye, Türkiye Kürdistan Sosyalist Partisi) büyük çoğunluğu Türkiye İşçi Partisi'nden ve DDKO'lardan gelenler tarafından kuruldu. Sosyalist-Marksist bir anlayışta olan parti Sovyet tipi bir federatif yapıyı savunuyordu.

İsmi daha sonra PSK (Partiya Sosyalista Kurdistan) olarak değiştiren parti legal alanda DHKD (Demokratik Halk Kültür Dernekleri) adı altında örgütlenerek 'Özgürlük Yolu' dergisini çıkardı. Silahlı mücadeleyi benimsemeyen parti üyeleri arasında Mehdi Zana, Ziya Acar, Yılmaz Çamlıbel, İhsan Aksoy, Faruk Aras, Veysi Zeydanlıoğlu ve Bayram Aras gibi isimler vardı. Bu grup 'Deng' yayınlarını da kurdu.

Kawa

Kawa Örgütü DDKO ve DDKD'den gelenler tarafından kuruldu. Önde gelen isimleri Ferit Uzun ve Nurettin Elhüseyni olan örgüt; 'Bağımsız Kürdistan'ı savunan, Maocu, Çin yanlısı ve silahlı mücadeleden yana bir anlayışa sahipti.

Bir müddet sonra Arnavutluk'a yakın bir politika anlayışına sahip olanlara karşı çıkan Ferit Uzun ve Nurettin Elhüseyni'nin 'Denge Kawa' örgütünü kurmalarıyla ikiye ayrıldı. Ferit Uzun PKK tarafından öldürüldü.

1961–1975 ARASI IRAK'TA BARZANİ HAREKETİ

Molla Mustafa Barzani ile Irak yönetimi arasındaki ilişkilerin gelişme sürecini oğlu Mesut Barzani şöyle anlatmaktadır:

"Irak Devlet Başkanı Abdülkerim Kasım'ın ısrarı sonucu 27 Temmuz'da ilan edilen geçici anayasaya Kürtlerle ilgili üçüncü madde yerleştirildi. Bu maddeyle Irak Devleti'nin tarihinde, hatta Kürdistan tarihinde ilk defa Arapların ve Kürtlerin aynı vatanın ortak vatandaşları olduğu kararlaştırıldı. Mela

(Molla) Mustafa Barzani, 1960 yılı sonlarında Moskova'yı ziyaret etti. Moskova ziyareti sırasında Barzani, Kremlin liderlerine ve yetkililere Irak'taki kritik durumu genel olarak anlattı. Bu arada Kürdistan'daki durumu da izah etme fırsatını buldu. Kasım'a karşı bir askeri darbenin gerçekleşme ihtimalinden bahsetti. Her alanda Kürt halkına yardımcı olmalarını da talep etti.

Sovyet yetkililerden bu konuda söz aldı. İlke olarak Barzani'ye verdikleri sözlerden biri, Barzani'nin belirleyeceği yere uçaklar aracılığıyla yeterli miktarda silah ve mühimmat indirmeleriydi. Ne var ki Abdülkerim Kasım ile KDP arasındaki ilişkiler 1961 tarihinden itibaren gitgide kötüleşiyordu. Özellikle Barzani'nin Kasım 1961 tarihinde Moskova'dan dönüşünden sonra ilişkiler iyice gerildi. Abdülkerim Kasım'ın Barzani ile ilgili kuşkuları artmış ve ilişkiler durma noktasına gelmişti.

Barzani Moskova'dan döner dönmez Kasım ile görüşme talebinde bulundu, fakat Kasım bu talebi görmezlikten geldi, ağırdan aldı, cevap vermedi. Aradan uzun bir süre geçtikten sonra Şubat ayında görüşme gerçekleşebildi. Barzani bu görüşmede Kasım'ın kuşkularını gidermeye, zanlarının asılsız olduğuna onu ikna etmeye çalıştı. Ne kendisinin, ne de Parti'nin kendisi ile ilgili herhangi bir kötü düşünceye sahip olduğunu anlatmaya çalıştı. Bütün ikna yöntemlerini ve çeşitli kanıtları kullanmasına rağmen bir sonuç alamadı.

Bunun üzerine bir süre için başkentten ayrılıp Barzan'a gitmeyi uygun buldu. Mart ayında Barzan'a gitti. 1961 yılında Molla Mustafa Barzani'nin General Abdülkerim Kasım ile ip-leri koparmasından sonra, 11 Eylül 1961 günü Barzan ayaklanması başladı." ³⁶⁷

"Barzan isyanı kısa sürede büyüyerek bütün bölgeye yayıldı. 8 Şubat 1963'te General Abdülkerim Kasım bir darbe ile devrilerek öldürüldü. Yerine Abdülislam Arif, Devlet Başkanı oldu. Darbe ile işbaşına gelen yeni yönetim bir yandan Molla Mustafa Barzani ile görüşmeler yaparken, diğer yandan da ilk iş olarak Arap ve Kürt aşiret reisleriyle ilişkiye geçerek, Arap ve Kürt aşiretlerinden birlikler oluşturarak Barzan isyanını bastırmak istedi.

Irak rejimi ile Kürtlere karşı savaşmak üzere işbirliğine giren Arap aşiret birliklerine 'Halid Bin Velid'in Aslanları', Kürt iş-

367 Mesut Barzani, a. g. e, c.2, s. 31-32.

birlikçi aşiret birliklerine de 'Selahaddin'in Aslanları' adı verildi. Kürt şehir ve kasabaların yönetimi 'Ulusal Muhafızlar'a verildi. Bunlar da insanların mahremelerini çığnediler, öldürdüler, mallarını müsadere ettiler, eşyalarını gasp ettiler. Birçok masum Kürdü zindanlara attılar. Yüz kızartıcı işkencelerden geçirdiler."³⁶⁸

1964 yılında Dr. İbrahim Ahmed (Celal Talabani'nin kayınpederi) ile Molla Mustafa Barzani arasında uzun süredir devam eden siyasi rekabet daha da hızlandı. İran Şahı ile Barzani'ye karşı ittifak eden ve ondan destek alan İbrahim Ahmed, KDP içindeki muhalefetini arttırdı. Ancak Barzani Peşmergelerin desteğiyle etkinliğini sürdürmeye devam etti.

Dr. İbrahim Ahmed, laik-sol çizgideki aydınların desteğini alırken, Barzani çoğunluğu dindar ve geleneksel Kürt değerlerine bağlı milliyetçi Kürtlere dayanıyordu. Bu ayrılıkların giderek artması sonucu İbrahim Ahmed ve damadı Celal Talabani 1966 yılında Irak rejimi ile ittifak kurarak, Irak ordu birlikleri ile birlikte Barzani'ye karşı savaşımaya başladılar. Bu olaya Kürt siyasi tarihinde '66 Cahşları' olayı adı verildi. ('Cahş' kelimesi Arapça'da 'eşek sıpası' anlamına gelmektedir. Kürtler arasında Irak rejimiyle işbirliğine giren Kürtler ve Kürt aşiretleri için kullanılmakta ve Kürtçe telaffuzuyla kısaca 'Caş' denilmektedir.) 1966 yılında Irak Devlet Başkanı Abdüsselam Arif, şüpheli bir uçak kazasında hayatını kaybedince yerine kardeşi General Abdurrahman Arif geçti. Bu dönemde de Irak hükümeti ile Barzani arasında görüşme ve diyaloglar devam etti, ancak istenilen neticeler elde edilemedi.

Molla Mustafa Barzani'nin hayatı boyunca büyük bir saygıyla bağlı olduğu ve onun onayını almadığı hiçbir iş yapmadığı ağabeyi, Barzan'ın efsanevi şeyhi Şeyh Ahmed Barzani 11 Kasım 1969 günü vefat etti. Şeyh'in cenazesi Irak hükümetinin izniyle tedavi edilmekte olduğu Bağdat'taki İbni Sina Hastanesi'nden, yine hükümetin izni ve yardımıyla Barzan'a götürüldü.

Irak'ta Abdurrahman Arif sonrası iş başına gelen Baas Partisi yönetimi ve Irak Devlet Başkanı Ahmed Hasan El-Bekr, 1970 yılın-

368 Mesut Barzani, a. g. e, c. 2, s. 99.

da Barzani ile anlaşma yollarını aradı. Bu görüşme ve temaslarda özellikle Irak'ın ikinci adamı Saddam Hüseyin aktif rol aldı ve Barzani ile görüşmeleri hükümet adına Saddam Hüseyin yürüttü.

Irak Hükümeti ile Barzani arasında anlaşma ihtimali çıkınca İran Şahı, Molla Mustafa Barzani ile ilişkilerini arttırdı. 15 Ocak 1970 günü Barzani ve Şeyh Baba Ali, Tahran'a hareket ettiler. Ertesi gün Şah grubu üst düzey bir merasimle karşıladı. Irak Hükümeti ile antlaşma imzalanmaması şartıyla kendi adına ve ABD Hükümeti adına birçok vaatlerde bulundu. Çünkü Irak ile antlaşma, Sovyetlerin çıkarınyaydı ve Baas Partisi'nin etkisinin artmasına neden olacaktı.

İran Şahı devrimin ihtiyaç duyduğu tüm malzemeyi karşılama ve her türlü yardımı sunma hususunda samimi niyet taşıdığını vurguladı. Fiilen savunmaya katılabileceklerini bile söyledi. Barzani şu cevabı verdi:

""KDP'nin birinci hedefi; Irak'a demokrasi, Kürdistan'a otonomidir. Irak'a egemen olan Baas Partisi Kürdistan'a otonomi verir de ben bunu reddedersem, Parti ve Irak Kürtlerinin ve bütün Kürt milletinin karşısına hangi yüzle çıkarım? Ben antlaşmayı imzalamaktan kaçınmam. Eğer imzalamazsam Baas Partisi bundan büyük fayda sağlar ve kamuoyunun karşısına Kürt halkının savunucusu olarak çıkar. Buna karşılık biz, Kürt halkını hiçe sayan, hainler olarak biliniriz.'

Şeyh Baba Ali, Barzani'nin bu görüşünü onayladı ve cesaretlendirmek maksadıyla şunları söyledi: 'Kürt halkının hayrına olduğunu gördüğün her şeyi yap, başkalarına aldırma. Ama Baas Partisi güvenilir bir parti değildir, onlara çok güvenme.'

Şah'tan bu görüşmeden sonra da Barzani'ye mektuplar gelmeye devam etti. Son mektup bir ölçüde tehdit de kokuyordu. ³⁶⁹

Molla Mustafa Barzani, Irak yönetiminin ikinci adamı durumdaki Saddam Hüseyin'le görüşmelere devam etti. Nihayet 11 Mart 1970 günü Molla Mustafa Barzani ile Saddam Hüseyin, Kürtler ile Irak Hükümeti arasında özerklik antlaşmasını imzala-

369 Mesut Barzani, a. g. e, c. 2, s. 235.

dılar. Bu özerklik antlaşması 4 yıl sonra resmen yürürlüğe girecek, bu zaman zarfında ise antlaşmanın birçok maddesi işletilmeye başlanacaktı.

Antlaşmanın Kürt dili ile ilgili maddesi şu şekildeydi:

"Kürtçe, Arapça ile birlikte halkının çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu yerlerde resmi dil olacaktır. Bu bölgelerde Kürtçe eğitim dili olacaktır. Kürtçe eğitim yapılan bütün bölgelerde Arapça da öğretilecektir. Aynı şekilde Kürtçe Irak'ın diğer bölgelerinde kanun çerçevesinde ikinci dil olarak öğretilecektir."

Kitleler 11 Mart 1970 Antlaşması'nın ilanını büyük bir coşkuyla karşıladı.

Molla Mustafa Barzani, 11 Mart 1970 Antlaşması'nın tüm Irak halkı üzerindeki olumlu etkileri üzerine Irak rejimi ile işbirliğine giren ve Kürtler arasında '66 Cahşları' olarak adlandırılan Dr. İbrahim Ahmed ve damadı Celal Talabani'yi arkadaşları ile birlikte affetti. Irak rejimi ise Kürtlerle yaptığı özerklik antlaşmasını büyük oranda yerine getirmeme, siyasi manevralarla 'sulandırma' yöntemine başvurdu. Barzani ve oğlu İdris Barzani'ye (Kuzey Irak Bölgesel Kürt Yönetimi Başbakanı Neçirvan Barzani'nin babası) suikast düzenlendi.

Kürtler ile Irak kuvvetleri arasında çatışmalar yer yer devam etti. Özerklik antlaşmasının bütün kurum ve kuruluşları ile resmen yürürlüğe gireceği 11 Mart 1974 tarihi geldiğinde Özerk Kürdistan Bölgesi'nin sınırları, maliye, anayasal denetim, Kürtlerin asker ve sivil bürokrasinin içindeki yerleri, Ulusal Meclis'teki Kürt oranı ile özerk yönetimin polis ve askeri güvenlik teşkilatlarının yetkileri konuları başta olmak üzere birçok konuda anlaşmazlık çıktı.

Özellikle bugün de tartışma konusu olan Kerkük, Sincar (Şengal) ve Hanakin bölgelerinin statüsü üzerinde anlaşamadı. Baba Barzani Kerkük'ün her ne pahasına olursa olsun Kürdistan sınırları içinde olması gerektiğini savunuyordu:

"Kerkük'ten taviz veremeyiz. Bu uğurda her şeye hazırız, hepimizin öldürülmesine karar verilse de... Çünkü ben, Kürtlerin

kabrime gelip tükürerek, 'Niçin Kerkük'ü sattın?' demelerinden korkuyorum." ³⁷⁰

Mesut Barzani, Antlaşma'nın resmen yürürlüğe gireceği 11 Mart 1974 tarihi itibarıyla bir değerlendirme yaparak anlaşmanın işleyen ve savaşılanarak yürürlüğe girmeyen maddelerini şöyle izah etmektedir:

"11 Mart 1974 tarihine gelindiğinde Erbil ve Süleymaniye vilayetlerinde eğitim dili Kürtçe idi. Duhok vilayetinde de fazla özen gösterilmeksizin bu uygulama başlatıldı. Kerkük'te bu tarihe kadar bütün vilayetdeki 476 okuldan 202'sinde Kürtçe eğitime geçilmişti. Ninova'da (Musul'da) ise 93 okulda Kürtçe eğitim yapılmaktaydı. Orta öğretimde Kürtçe eğitim, 1970-1971 eğitim döneminden itibaren Erbil ve Süleymaniye vilayetlerinin tümünde, Kerkük vilayetindeki 18 okulda ve Hanikin ilçesindeki 5 okulda başlamıştı. Üniversitede iki bölüm var. Biri Bağdat Üniversitesi'nde, öbürü de Süleymaniye Üniversitesi'nde bu sene açıldı. Üniversite Kürt öğrencilere özgü olmak üzere biri Kürt edebiyatı, biri de Kürt diliyle ilgili olmak üzere iki bölüm açma kararı aldı. Kürt olmayan öğrencilere de Kürtçenin kolay ve basit bir yöntemle öğretilmesi kararlaştırıldı. Devrim Komuta Konseyi, 6 Nisan 1972 tarihinde Kürtçenin Meclis'in belirleyeceği sınırlar dahilinde resmi dil olması için karar aldı, ancak bu karar da kağıt üzerinde kaldı." ³⁷¹

Irak Yönetimi 11 Mart 1974'te Özerklik Antlaşması'nı resmen ve eksiksiz olarak yürürlüğe koymayınca gerginlik tekrar tırmandı. Bir müddet sonra da taraflar arasında çatışmalar başladı. Mesut Barzani şöyle anlatıyor:

"Rejim, Kürt halkının tüm kazanımlarına karşı büyük çaplı bir saldırı başlattı. Halkımızın 29 Haziran 1966 yılında elde ettiği kazanımlardan biri olan Kuzey İşleri Bakanlığı'nı ilga etti. Bakanlığa bağlı genel müdürlükleri dağıttı. Kürt vilayetlerindeki idari görevlere Baasçılarını ve işbirlikçi Kürtleri getirdi. Kürtçe eğitime karşı bir savaş başlatıldı. Erbil ve Süleymaniye

370 Mesut Barzani, a. g. e, c. 2, s. 295.

371 Mesut Barzani, c. 2, s, 314-315

vilayetleri dışındaki tüm Kürtçe eğitim kurumları kapatıldı. Bu iki vilayette de sınırlandırıldı, önemsizleştirildi. Yerel ve ulusal Kürtçe gazete ve dergiler, kültür merkezleri kapatıldı. Yurtsever Kürtler resmi görevlerden uzaklaştırıldı." ³⁷²

Barzani liderliğindeki Kürt kuvvetleri ile Irak hükümet kuvvetleri arasındaki çatışmalarda İran Şahı, Barzani ile tekrar temas kurarak Kürtleri desteklemeye ve her türlü silah ve mühimmat desteğinde bulunmaya başladı. İran Şattü'l Arap bölgesi ile ilgili meselede de Irak'ı sıkıştırıyordu. Saddam Hüseyin 8 Mart 1975 günü İdris Barzani (Mesut Barzani'nin ağabeyi ve Neçirvan Barzani'nin babası) ile yaptığı görüşmede şunları söylüyordu:

"Irak elimizden çıkmasın diye Şattü'l Arap'ta İran'a ödün vermek zorunda kalırsak, bunda tereddüt etmeyiz.' Bu sözden anlaşılıyor ki rejim daha o günden beri böyle bir anlaşma imzalamaya (Cezayir Antlaşması) hazırlanmıştı. Şimdi soruyorum: Bağdat rejimi, yabancılara ödün verip hem kendisinin hem de Irak halkının başına bunca belayı açacağına kendi halkının evlatlarına ödün verseydi daha iyi olmaz mıydı?"³⁷³

Kürt siyasi tarihinde çok önemli bir yeri olan Cezayir Antlaşması 6 Mart 1975 günü ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'in yoğun çabaları sonucu İran ile Irak arasında imzalandı. Irak'tan istediği tavizleri koparan İran Şahı bir anda her türlü desteği keserek, Kürtleri kaderleriyle baş başa bıraktı.

Molla Mustafa Barzani Tahran'a giderek Şah'la görüştü. 11 Mart 1975 günü Şah, Barzani'yi kabul etti ve ona dedi ki:

"Böyle bir antlaşmayı kabul etmek zorunda kaldım. Eğer böyle davranmasaydım, Iraklı Baasçılarla geniş çaplı bir savaşın içinde bulurdum kendimi. O zaman Sovyetler de Irak lehine bütün ağırlığını koyardı. Ayrıca bu antlaşma tamamen İran halkının çıkarlarına uygundur. Nitekim siz de 11 Mart 1970 Antlaşması'nı imzalamayı kendi çıkarınıza uygun bulmuştunuz. Mart ayının sonuna kadar süreniz var. Bu süre zarfında İran'a sığınmak isteyen herkese sınırimız açık olacaktır. Bu

372 Mesut Barzani, a. g. e, c. 2, s. 323–324

373 Mesut Barzani, a. g. e, c. 2, s. 335.

sürenin dolmasından sonra sınırları kapatacağız.' Öyle sanıyorum ki Şah, o buluşma için 11 Mart gününü bilinçli olarak seçmişti. Beş sene önce (11 Mart 1970) Şah'ın karşı çıkmasına rağmen Baasçılarla antlaşma imzalayan Barzani'den, aynı gün görüşerek intikam almak istemişti."³⁷⁴

"Cezayir Antlaşması birçok ülkenin rol alarak kotardıkları bir plandı. Şah, Şattü'l Arab'ı kazanmıştı. ABD'nin kazancı Irak rejiminin Sovyet nüfuz alanının dışına çıkıp Amerikan nüfuz alanına girmesinin sağlanmasıydı."³⁷⁵

Molla Mustafa Barzani ve yüz binlerce Kürt İran'a sığınarak mülteci oldu. Barzani hastalandı. Hastalığına kanser teşhisi konulunca oğlu Mesud Barzani'yle birlikte ABD'ye tedavi olmaya gitti. 4 Mart 1979 günü ABD'de vefat etti. Vasiyeti üzerine İran'ın Şino kentinde ağabeyi Şeyh Babo'nun yanına defnedildi. Mezarı yıllar sonra ortam müsait olunca Barzan köyüne nakledildi.

1975–1980 ARASI TÜRKİYE'DE DURUM

Kürt siyasal hareketinin 12 Mart 1971 sonrası yapılanmasını yukarıda özet bir şekilde anlatmaya çalıştık. Bu dönemde geniş Kürt kitlelerinde politik sahada iki geçmişten, farklı iki eğilim öne çıktı. Bunlardan biri, İsmet İnönü'yü devirerek lider olan Bülent Ecevit'in CHP'si; öbürü ise Siyasal İslamcılığın temsilcisi olarak ortaya çıkan Necmettin Erbakan'ın Milli Selamet Partisi oldu.

Bülent Ecevit'in sade ve gösterişten uzak yaşantısı, 'toprak işleyenin, su kullananın', 'hak verilmez, alınır' ve 'ne ezilen, ne ezen; insanca, hakça bir düzen' sloganları kitleleri etkiledi. 1973 milletvekili seçimlerinde Kürtlerin önemli bir kesimi CHP'ye oy verdi.

Milli Selamet Partisi'nin dini söyleminin yanında kalkınmacı bir söylemi benimsemesi de dindar Kürtlerin MSP'ye destek vermesine neden oldu. İşin ilginç yanı, sanılanın tersine, MSP'nin kırsal kesimde etkili feodal ağa, şeyh ve beylerden ziyade, 1950 sonrasında şehir ve ilçe merkezlerine yerleşmiş Kürt orta sınıfı ile Kürt emekçilerinden oy alıyor olmasıydı. Kürt feodallerinin

374 Mesut Barzani, a. g. e, c. 2, s. 338.

375 Mesut Barzani, a. g. e, c. 2, s. 345.

önemli bir kesimi ise Demirel'in Adalet Partisi'ne destek vermeye devam etti.

Kürt sol kitleleri 1975'ten sonra CHP ile yollarını ayırmaya başladı. Ecevit'in Diyarbakır Dağkapı Meydanı'nda toplanan ve 'halklara özgürlük' diye slogan atan onbinlere karşı 'Türkiye'de halklar yok, halk var' cevabı CHP'nin bölgedeki sonunun başlangıcı oldu.

Bülent Ecevit, 1977 seçiminde Kürt kimliği öne çıkan Kürt milletvekili adaylarını veto edince Nurettin Yılmaz Mardin'den, Abdülkerim Zilan ise Siirt'ten bağımsız aday olarak seçildiler. 1977 belediye seçiminde ise Mehdi Zana bağımsız olarak Diyarbakır Belediye Başkanı seçildi. Bu seçimde Mehdi Zana'yı Kemal Burkay'ın lideri olduğu Özgürlük Yolu destekledi. Zana'dan sonra en fazla oyu yine bağımsız aday olan DDKD'nin desteklediği Avukat Yahya Mehmetoğlu aldı. Özgürlük Yolu ile Mehdi Zana'nın yolları seçimlerden kısa bir müddet sonra ayrıldı. Bayındırlık Bakanı Mardin Milletvekili Şerafettin Elçi Meclis'te, "Türkiye'de Kürtler vardır, ben de Kürdüm" diye konuşunca çok büyük tepkiyle karşılaştı.

1979 yılında Batman Belediye Başkanı Şehabettin Bağdu, ailevi kan davası nedeniyle görevinden istifa edince, yapılan seçimi yine bağımsız Kürt aday Edip Solmaz kazandı, ancak yaklaşık bir ay sonra bir suikast sonucu öldürüldü.

CHP gibi, Milli Selamet Partisi de Kürt meselesi ile ilgili hiçbir siyasi adım atmadı. Erbakan ve bölgedeki tek yetkili yardımcısı Mardin milletvekili Fehim Adak, Kürt sorunu ile ilgilenen hiçbir kimsenin önünü açmadı ve bu gibi kişilerin milletvekili seçilmelerine fırsat vermedi.

PKK

PKK (Partiya Karkaren Kurdistan), Türkçesiyle 'Kürdistan İşçi Partisi', 27 Kasım 1978 tarihinde Diyarbakır'ın Lice ilçesinin Fis köyünde yapılan bir toplantıda Abdullah Öcalan'ın liderliğinde kuruldu. Kuruluşundan bu yana geçen otuz yıl boyunca, toplumun her kesiminde en fazla konuşulan, tartışılan örgüt oldu. PKK eylemleri son otuz yıldır Türkiye siyaset hayatına damga-

sını vurdu ve hemen hemen her haber bülteninde PKK eylemleri konu oldu.

Kurulduğu yıllarda halk arasında kısaca ‘Apocular’ olarak bilinen örgüt, özünde Marksist-Leninist bir anlayışla, bağımsız, birleşik Kürdistan hedefiyle ortaya çıktı.

Abdullah Öcalan, 12 Eylül 1980 darbesinden önce Türkiye dışına çıkarak Lübnan’da kamplar oluşturdu. Örgütün kurucuları arasında Kemal Pir gibi Türk sosyalistler de vardı. “Bunlar, Kürt kimliğiyle hiçbir etnik bağları olmamasına rağmen, Kürt devrimciliğini sırf Marksist-Leninist projenin bir parçası olarak gördükleri için kurulmasına öncülük etmişler ve örgütlenmesinde de başrolü oynamışlardır.”³⁷⁶ “Abdullah Öcalan’ın kendisi de THKP-C’nin devamı olarak ortaya çıktıklarını söylemektedir.”³⁷⁷

PKK’nin başlangıçtaki ideolojisi ile ilgili olarak Mustafa Akyol şu tespitlerde bulunmaktadır:

“PKK’nin ideolojisi Marksizm-Leninizm’in yanı sıra, komünizmin ikinci bir versiyonu olan Maoculuğu da içeriyordu. Hatta 1970’lerin sonunda PKK’yı Dev-Genç, Dev-Yol gibi diğer sol örgütlerden ayıran en önemli farkın söz konusu Mao-cu etken olduğu söylenebilir. Maoculuk, devleti silah yoluyla yıkmayı hedefleyen klasik Marksizm-Leninizm’e bir de ‘gerilla savaşı’, ‘etnik milliyetçilik’ ve ‘köylü devrimi’ kavramlarını ekleyen bir formüldür. 1917 Bolşevik Devrimi’nin ideolojisi olan Leninizm, silahlı örgütlü ayaklanmayla devletin ele geçirilmesini öngörür, şehirlere, işçi sınıfına ağırlık verir. Çin Devrimi’nin ideolojisi olan Maoculuk ise ‘kır gerillası’ yöntemiyle savaşmayı, yani asıl olarak köylüden destek almayı öngörür. Mao üçüncü dünyacı hareketlere bu sebeple esin kaynağı olmuştur. PKK bu bakımdan Mao-cu bir stratejiye sahiptir, denilebilir.”³⁷⁸

Öcalan’ın yargılanması sırasında yaptığı bazı analizler önemlidir, ki bunların başında ‘Sömürgecilik Tezi’ni, yani ‘Türkiye’nin

376 Chris Kutschera, ‘Mad Dreams of Independence: The Kurds of Turkey and the PKK’, Middle East Report, Temmuz- Ağustos 1994.

377 Atilla Şehirli, Türkiye’de Bölücü Terör Hareketleri, Burak Yayınları, İstanbul 2000, s. 267.

378 Mustafa Akyol, a. g. e, s. 135.

sömürgeci bir devlet olduğu, Kürtlerin sömürgeciliğe karşı ulusal kurtuluş savaşı verdiği' şeklindeki eski iddiasını reddetmesi gelir. Öcalan, söz konusu sömürgecilik tezini, en detaylı olarak 1988 basımı Sosyalizm Ansiklopedisi'ne yazdığı uzun yazıda anlatmıştı. Türkiye'yi sömürgeci devlet düzeni, sömürgeci Türk kapitalizmi, sömürgeci Türk burjuvazisi kavramlarıyla tanımlamış ve 'düşman' diye nitelemiş; PKK'yı ise 'Kürt proleter devrimci hareketi' ve 'ulusal kurtuluş mücadelesi' olarak sunmuştu. Öcalan makalesinde 'devrimci şiddet'i de ısrarla savunuyordu.³⁷⁹

PKK'nın bütün programlarında Türkiye tarafından 'Kürdistan'ın sömürüldüğü', 'sömürgeciliğe karşı ulusal kurtuluş siyaseti' izledikleri ve amaçlarının 'ulusal, bağımsız ve demokratik' bir devlet kurmak olduğu yazılıyordu.

Öcalan mahkemedeki ifadesinde ve son savunmasında bu görüşlerinin hatalı olduğunu artık anladığını söyledi. O görüşleri savunduğu sıralarda, 'çıkış sürecinde, bir yandan dil yasağına kadar varan baskı ve inkar, diğer yandan o dönem soluna hakim olan, sorunlara sloganvari ütöpik yaklaşım, yine Kürt milliyetçiliğindeki kuşku ve korkuya dayanan ayrılıkçılıkla birlikte, dünya çapındaki ulusal kurtuluş hareketlerinin tek çözüm yolunun ayrı devlet kurma biçiminde anlaşılması' sebebiyle öyle düşünmüş; PKK programına öyle yazmışlar ve onun için savaşmışlardı. Şimdi ise bunların yanlışlığını, ayrı devlet kurmanın, hatta federasyon tezinin bile yanlış olduğunu görmüşlerdi. Öcalan, eski konuşmalarında ve yazılarında veya PKK belgelerinde sömürgecilik, ulusal kurtuluş savaşı, ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı gibi fikirler olduğunu kabul ediyor; bu fikirlerin yanlışlığını ise 'yaşamda denedikten sonra' öğrendiklerini söylüyordu.

"Başsavcılık iddianamesinde Kürdistan'a dayalı bir devlet kurulmak istendiğini, program ve konuşmalarımdan alıntılara dayanarak belirlemektedir. Doğrudur, ama her ilke ve program yaşamda denendikten sonra ve bizzat savaş boyutunda bir mücadeleden geçtikten sonra, uygulamada daha iyi değerlendirilir. Dünyanın benzer iddialarla ortaya çıkan birçok gücü, sonuçta pratik yolun farklı olduğunu görmüş ve

379 Sosyalizm Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, c. 7, s. 2310-2311.

değişmişlerdir... Ulusların kendi kaderini tayin hakkının artık geçerliliğini yitirdiğini, bilimsel–teknik değişimin aslında 17. yüzyıldan beri gelişmenin ürünü olan ulus–devlet anlayışını çözdüğünü, aynı sınırlar dahilinde demokrasiyi geliştirerek, sınırlara hiç dokunmadan geliştirilecek bir çözümün daha gerçekçi olduğunu görmeliydik.”

Öcalan mahkemede ayrı devlet ve federasyon tezlerinin geçersiz olduğunu, Türkler ile Kürtlerin Selçuklulardan beri ve özellikle son iç göçlerle iç içe geçtiğini, artık ‘dil ve kültürel hakları tanımış bir ‘demokratik cumhuriyet’in Kürtler için yeterli ve tek ve gerçekçi talep olduğunu savundu.³⁸⁰

Abdullah Öcalan’ın şahsında PKK, kuruluşundan bugüne kadar geçen zaman içinde taktik ve stratejilerinde olduğu gibi ideolojik yaklaşımlarında da oldukça değişken ve pragmatik bir çizgi izledi. Öcalan’ın sonradan terk ettiği ‘sömürge tezi’, yani Türkiye’nin sömürgeci olduğu iddiası ve buna karşı ‘devrimci, sosyalist bir Kürdistan’ kurma ideolojisi aslında PKK’nın özünü oluşturur. Bu ideolojik yapısı nedeniyle PKK, Irak’ta ya da İran’da faaliyet gösteren diğer ayrılıkçı Kürt örgütlerinden farklıdır. Türkiye ile ilgili analizleriyle tanınan RAND Corporation stratejisti Graham Fuller ve Henry J. Barkey’in kaleme aldığı “Turkey’s Kurdish Question” (Türkiye’nin Kürt Sorunu) adlı kitapta bu konu şöyle açıklanır:

“PKK, özellikle solcu kökeni nedeniyle, milliyetçi Kürt hareketleri içinde oldukça alışılmamış bir harekettir. Diğer Kürt partilerinin çoğu, özellikle de Irak’takiler, belirli bir bölgeye ya da aşirete bağlı, daha geleneksel Kürt çevrelerinden doğmuştur. Kürt kesiminin en az asimile olmuş kesimlerini temsil etmişlerdir. PKK ise bunun tam aksine, 1970’lerdeki anarşi ve terör döneminde ortaya çıkan, çoğu şiddet yanlısı, radikal solcu Türk örgütlerinin arasından doğmuş, Ankara’daki asimile olmuş Kürt öğrencilerinin arasından çıkmıştır.”³⁸¹

Bu tespit oldukça yerindedir. Gerçekten PKK kadroları Ortadoğu’daki diğer Kürt örgütlerinin mensuplarına pek fazla

380 Aslan Tekin, *İmraltı’daki Komuk*, Tutubay Yayınları, Ankara 1999, s. 332–425.

381 Mustafa Akyol, a. g. e, s. 135–136.

benzememektedir. Türkiye'nin büyük bir çoğunluğunun gözünde 'bölücü, ayrılıkçı ve ulusalcı bir Kürt örgütü' olarak bilinen PKK yapısı içinde klasik anlamda 'Kürtlük' çok azdır.

PKK'nin kuruluştaki lider kadrolarının büyük bir çoğunluğu başta Kürt dili olmak üzere geleneksel Kürt kültürü, edebiyatı, atasözleri, deyimleri, şarkı ve türküleri, manileri, ninnileri, Kürt kılık kıyafeti, argo, küfür ve beddualarına oldukça yabancıdır. Birçoğu meramını düzgün ifade edebilme anlamında Kürtçe de bilmemektedir ve kuruluşundan bu yana geçen otuz yıllık bir döneme rağmen PKK'nin kendi arasındaki eğitim ve yazışma dili halen Türkçedir.

Zaten PKK da hiçbir zaman kendini klasik sağ anlamda 'Milliyetçi bir Kürt Partisi' olarak tanımlamamıştır.

PKK'nin bir diğer özelliği de 'modern' bir örgüt olmasıdır. Kürt siyasi partilerinin büyük bir çoğunluğu feodal ailelerin okumuş çocuklarının öncülüğünde, geleneksel Kürt tabanına hitap ederlerken; PKK sıradan Kürt ailelerinin çocuklarının öncülüğünde, çoğu feodal geçmişinden kopmuş veya kopma sürecine girmiş, bireyselleşme sürecindeki Kürtlere dayanmaktadır. Mustafa Akyol aşırı sol ile etnik milliyetçiliği birlikte içeren PKK'nın, premodern değil 'modern' bir hareket olduğunu söylemektedir:

"Örneğin eski Başbakan Ecevit, uzun yıllar boyunca, 'Kürt meselesinin güneydoğunun feodal yapısının bir ürünü' olduğunu ve bundan hareketle de çözümün söz konusu feodal yapıyı dağıtacak 'köykentler' kurmaktan geçtiğini savunmuştur. Bu yanlış bir teşhis ve yanlış bir çözüm önerisidir. Aşiret yapısı, Kürt milliyetçiliği'nin kaynağı değil, aksine, onun önündeki bir engeldir; Kürtler konusunda uluslararası uzmanların başında gelen David McDowall da bunu doğruluyor. McDowall 'kabileciliği' yani aşiret kültürünü, Kürt milliyetçiliğinin en büyük iç engeli olarak tanımlıyor. Gerçekte Kürt sorunu, feodal, premodern Kürtlerin modern Türkiye'ye tepkisi olarak doğmuşsa da sorunu 60'lı yıllardan itibaren yeniden üretenler, Kürt toplumunun premodern (feodal) yapısından uzaklaşan solcu Kürt entelektüelleri ve militanlarıdır."³⁸²

382 Mustafa Akyol, a. g. e, s. 136.

Tam bu noktada bazı kavramları izaha kavuşturmada zorunluluk vardır. Feodal aşiret ve kabile anlayışının 'ulusal' bilincin oluşmasına belli bir noktadan sonra engel teşkil ettiği Batı sosyolojisinin kalıpları içinde de doğrudur. 'Ulusal bilinç'in oluşması sosyolojide, sosyal, siyasi ve ekonomik birçok şarta bağlıdır. Bu doğrultuda ulusalcılığın oluşabilmesi için ulusal bir pazarın ortaya çıkması da önemli bir etkidir. Batı'da bir burjuva ideolojisi olarak ortaya çıkan ulus devletler ve ulusalcılığın Ortadoğu'da sınıfsal temeli yoktur.

Bugün mevcut Kürt kültürünün hemen hemen tamamı, sıklıkla 'aşağılanan' aşiret kültüründen gelmektedir ve onun da genel formatı büyük oranda dini motiflere dayanmaktadır.

Kurum olarak aşiret, kabile kültürüne karşı çıkmak, günümüzde bu kurumların toplumsal ve sınıfsal ihtiyaçları karşılamada yetersiz ve 'geri' olduğunu söylemek başka şeydir, o kurumlar aracılığıyla yüzlerce ve hatta binlerce yıl ötesinden günümüze taşınan tüm değerlere karşı çıkmak ise başka bir şeydir.

Feodal kurumlarla birlikte 'tüm feodal kültüre ve geleneklere' de karşı çıktığında ortada 'Kürtlük' namına soyut bir Kürtçe dilinden başka bir şey kalmamaktadır. Ulusalçı aydınların bugün konuştukları Kürtçe, Kürt dilinin geleneksel mantığı ve kurgusundan uzak, 'soyut' bir Kürtçedir ve halk bu dili anlamakta zorlanmaktadır.

Solcu Kürt aydınlarının önemli bir kesimi 'Türkçe' düşünmekte ve zihinlerinde kurguladıkları cümleleri Kürtçeye çevirmektedir. Bu noktada Kürt medreselerinde yetişmiş Kürt mollaların Kürtçeye hakimiyetleri ve Kürt dilini kullanmadaki becerileri solcu ulusalcı Kürt aydınlarından çok daha fazladır.

Günümüzdeki ulusalcı Kürt veya Türk aydınlarının kültürel duruşları Kürtçe veya Türkçe konuşan bir Fransız veya İngiliz'den farksızdır. Bu konu ileride daha ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

PKK'nin geleneksel, feodal değerlerle feodal sınıflara değil, yeni 'modern Kürt gruplar' ile 'Kürt bireylere' dayandığı tespitinden sonra bir diğer özelliğini de değerlendirmek gerekmektedir.

PKK'nin üzerinde siyaset yaptığı ana kitlenin geleneksel alt dokusu büyük bir çoğunluğuyla Sünni, Nakşibendî ve Şafii'dir. Bu zemin aynı zamanda tarih boyunca geleneksel Kürt kimliğinin oluşup aktığı 'ana damar'dır da. Kürt folklor ve edebiyatı ile şarkı, türkü ve destanlarının ana eksenini Doğubayazıt, Hakkari, Cizre (Botan), Tor (Midyat-Hasankeyf-Nusaybin Mardin) ve Diyarbakır (Özellikle Karacadağ) kırsalıdır. Kürt tarihinin en ünlü simaları Şeyh Ahmedé Xani, Fakiyé Teyran, Melayé Ciziri, Mehamed Arif Ciziri, Hasené Ciziri, Kavus Ağa, İsa Bervari, Şıwan Perver, Mehmed Uzun, Murado ve Mihemed Şexo gibi kendi alanlarının zirveleri olan tüm şahsiyetler bu bölgedendir.

PKK'nin en fazla destek bulduğu alan da bu coğrafyadır ve bu coğrafyanın insanlarında 'Kürtlük' endişesi, ideolojik endişelerin önündedir. Ancak PKK'nin özellikle Avrupa'daki yönetici kadrolarının önemli bir kesimi Pazarcık, Elbistan, Sivas, Sarız (Kayseri) ve Dersim yörelerinden olan Alevi Kürtlerdir.

Lider kadrosunun önemli bir kesiminin o yörelerden olmasına rağmen PKK o bölgelerde ve hassaten Alevi Kürtler üzerinde ciddi bir etkinlik kuramamıştır. Bu kadroların önemli bir kesiminde Sosyalist-Marksist ideolojik karakter, 'Kürtlük'ten öndedir ve Türk solu ile ilişkileri ve ideolojik yakınlıktan dolayı Türk soluna sempatileri daha fazladır.

HEP, HADEP, DEHAP ve benzeri partilerin her seçim döneminde, sayısal anlamda kayda değer bir hacimleri olmamasına rağmen, ÖDP, Emek Partisi ve Sosyalist Parti benzeri parti ve gruplarla ittifaka girmeleri bu ideolojik yakınlık nedeniyledir. Üstelik Emek Partisi açık ve net bir şekilde Avrupa Birliği'ne karşıdır ve onu emperyalist bir kuruluş olarak tanımlamaktadır. Türkiye siyasetinde söyleyebileceği hiçbir sözü kalmayan Türkiye Solu (Türk Solu) kendini Kürtler üzerinden tatmin etmeye çalışmakta, bu tavır 'Acemi nalbant, nalbantlığı Kürdün eşeğinde öğrenir' özdeyişini hatırlatmaktadır.

En fazla tartışılan konulardan biri de PKK yönetiminin kendi içindeki işleyiş tarzıdır. Hak, hukuk ve demokrasi sözlerini dilden eksik etmeyen PKK'nin yönetim tarzı tam anlamıyla anti

demokratik ve totaliter bir lider kültüne dayanmaktadır. Bu anlamıyla Öcalan partinin her şeyidir. Gazeteci Derya Sazak bu durumu şöyle anlatmaktadır:

"Hint tanrıları vardır ya, yarı insan mitolojik güç, Öcalan'da bu psikoloji vardır. Öcalan bir Avatara'dır. Bütün Kürtlerin kendi şahsında temsil edildiğine inanıyor. Kürtlerin aşk filmi, aşk romanı yoktur, ben yazacağım dedi. Bu Nevzat Tandoğan sendromudur. 'Ne lazımsa ben yaparım'..."³⁸³

Abdullah Öcalan'ın kendi ifadeleri de bu ruh halini açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

"İsa çarmıha gerildiğinde etrafındakiler sadece ağlayabildi. Muhammed öldüğünde cesedi üzerinde üç gün iktidar tartışması yapıldı. Lenin öldüğünde kimse kendini öldürmedi. Ama tutuklanmam ve sonra teslim edilmem üzerine, Kürt halkının evlatları, oğul ve kızlarının yüzlerce kendini cayır cayır yakarken acaba ne demek istiyorlardı?"³⁸⁴

Bu totaliter yapı içinde söz söyleme ve muhalefet de oldukça tehlikelidir. Nitekim PKK'nin bizzat kendi kaynakları 'çeşitli suçlardan tutuklanan' ve örgüt mahkemesi tarafından ölüme mahkum edilen yüzlerce kişinin varlığını doğrulamaktadır. Bu insanların çok büyük bir kısmı ihanetle suçlanarak öldürülmüşlerdir. Bu kişilerden biri de yıllarca cezaevinde kalan ve hayatı boyunca Kürt kimliği için mücadele eden, Diyarbakır'da öldürülen Hikmet Fidan'dır.

PKK kendi çizgisi dışındaki Kürt aydınlarına karşı da oldukça acımasızdır. Bu kişiler kim olurlarsa olsunlar 'işbirlikçi' ve 'hain'dirler.

Kontrgerilla tarafından öldürülmesinden sonra PKK'nin 'ulusal kahraman' ilan ettiği, hayatı boyunca şiddete bulaşmamış samimi bir Kürt aydını olan Musa Anter'e hayattayken reva görülen davranış şeklini, uzun yıllar HADEP'te parti meclisi üyeliği görevinde bulunan Canip Yıldırım, Musa Anter'le birlikte suikasta uğrayıp ağır yaralanan Orhan Miroğlu'na şöyle anlatmaktadır:

383 Derya Sazak, Milliyet, 21 Ağustos 2005.

384 Abdullah Öcalan, *Özgür İnsan Savunması*, Çetin Yayınları, 2005, s. 52-53.

"Musa'ya korkunç baskılar yaptılar biliyorsun. Köye gidiyorlar, diyorlar ki Musa'ya, 'Duyduk sende bir tüfek var, İsveç'ten göndermiş çocukların, biz dağdayız, bize lazım.' Musa da diyor, 'Başım gözüm üstüne. Zaten ben kullanmıyorum, alın sizin olsun.' Ondan sonra on beş gün geçiyor aradan, geliyorlar, diyorlar ki, 'Sende bir dürbün varmış, bize lazım, biz dağdayız.' Musa 'hay hay' diyor, 'size feda olsun', onu da veriyor. Sonra 'Bize para lazım' diyorlar. O zamanın on bin lirası, Musa'nın hiç veremeyeceği bir miktar bu. Diyor ki: 'Yavrum bakın, ben İstanbul'dan Stilile'ye (İstilile, Nusaybin'in köyü) parasızlık yüzünden geldim.' 'Valla yoksa da bulacaksın' diyorlar. Musa 'Nasıl bulayım, siz benden haraç mı istiyorsunuz?' diye soruyor. 'Valla' diyorlar, 'Nasıl telakki edersen et.' O zaman Musa yumuyor gözünü, açıyor ağzını bunlara. İş gerginleşince, köylüleri İsveç'teki çocuklarına haber veriyorlar. Çocuklar da geliyor, onu İstanbul'a götürüyorlar. Musa'nın İstanbul'a yerleşmesi böyle bir hadisedir. İstanbul'a gelince, Musa Anter tekrar gazetede yazmaya başladı, Kürt Enstitüsü'nün kurucusu oldu."³⁸⁵

Türkiye ve Kürt siyasetinin önemli isimlerinden, Şeyh Said Efendi'nin torunu; Erzurum eski milletvekili Abdülmelik Fırat, PKK'nin ideolojik yapısını analiz ederken şöyle demektedir:

"Ortadoğu'daki birçok sosyalist-laik ve İslam karşıtı parti ve örgüt birbirinden etkilenmiştir. PKK'nin ideolojisi de bu anlamda etkilenmelere açıktır ve Laikos-Kemalikos-Baas Partisi ve Stalinizm üçlüsünün terkididir (karışımıdır)."

PKK kuruluşundan itibaren hedefleri noktasında da değişimler geçirmiştir. İlk dönemlerde 'Bağımsız Birleşik Kürdistan' fikrini benimseyen örgüt, zaman içinde bu siyasetini değiştirerek 'üniter yapı içinde Demokratik Cumhuriyet', 'Demokratik Konfederalizm' ve son olarak da 'Demokratik Özerklik' fikrini öne sürmeye başlamıştır. PKK siyasi hedeflerini zamana, zemine ve şartlara göre revize etmektedir.

PKK 1978 yılındaki kuruluşundan 12 Eylül 1980 darbesinin yapıldığı güne kadar geçen iki yıl zarfında eylemlerini çok büyük

385 Orhan Miroğlu, a. g. e, İletişim Yayınları, 2005, s. 248-259.

bir oranda bölgedeki Kürt örgütleri ile Kürt feodallerine karşı yoğunlaştırdı. 'Kürt siyasetinde' tek isim ve bölgenin tek hakimi olma hedefi ile KUK ve DDKD gibi kendi dışındaki örgütlerle çatışmaya ve bu örgütleri bölgeden tasfiye etmeye çalıştı. Mustafa Akyol bu dönemle ilgili şu rakamları vermektedir:

"PKK kendi adına eylemlere başladığı tarihten 12 Eylül 1980'e kadar, faaliyet gösterdiği bölgelerde 354 öldürme ve 366 yaralama eylemi gerçekleştirdi."³⁸⁶

PKK'ye kadar diğer Kürt örgütlerinin büyük bir çoğunluğu, feodaliteye kurumsal olarak karşı çıkmalarına rağmen Kürt feodalleri ile şahıs bazında çatışmadılar. Bu hareketlerin içinde feodal Kürt ailelerinin çocukları da yoğun biçimde yer almaktaydı. Ancak onlardan farklı olarak PKK, feodaliteye kurumsal bazda karşı olmakla yetinmeyip bizzat feodal şahısları da hedef aldı. Bu doğrultuda en büyük çatışma Siverek'teki Bucak aşireti ile Hilvan'daki Süleymanlılarla yaşandı. Bucak aşireti reisi, Urfa milletvekili Celal Bucak, PKK'nin 1979 yılında yaptığı baskından, büyük çatışmalardan sonra kıl payı kurtulabildi.

PKK eylemlerinin otuz yıllık bilançosunu birçok yönden analiz etmek mümkündür. Bu zaman zarfında otuz bine yakın PKK'li, on bine yakın sivil vatandaş ve beş bin kadar asker ve polis hayatını kaybetti. Türkiye'nin maddi kayıpları konusunda ekonomik analizler yapan çevrelerin tespitlerine göre yaklaşık dört yüz milyar dolarlık bir kayıp meydana geldi. PKK ile mücadele gerekçesiyle yaklaşık üç bin köy boşaltıldı ve milyonlarca insan göç etmek zorunda kaldı. Bu göçler ve yaşanan olaylar sonucunda Türkiye'nin ve özellikle de Kürtlerin ruhsal ve sosyal hayatında ciddi travmalar meydana geldi.

Sosyolojik 'doku yırtılması' ve alt üst oluşların akla gelen ilk sonuçları olarak şunlar söylenebilir:

1. Daha önceleri belli bir dar çevre ile sınırlı 'Kürtlük' bilinci ve Kürt milliyetçiliği çok geniş ve yaygın bir zeminde taban buldu. 19. ve 20. yüzyılda Kürtler arasında zemin bulamayan 'Kürt ulusalcılığı' ciddi bir tabana kavuştu.

³⁸⁶ Mustafa Akyol, a. g. e, s. 136.

2. Kürt tarihinde ilk defa geleneksel Kürt ailelerinin kızları, PKK saflarında mücadele etmek amacıyla dağa çıkmaya başladı.

3. Yıllarca süren PKK eylemlerine karşı devletin, çoğu kez 'sınırsız güç' kullanması ve bundan sivil halkın büyük zararlar görmesi halkın devlete bakışını olumsuz etkiledi. Zaten Şeyh Said, Ağrı Zilan ve Dersim olayları ile 12 Mart 1971 sonrası Jandarma 'komando' baskınlarının olumsuz etkileri hafızalardan hâlâ silinmemişken, bu yanlış politikalar ile özellikle halk arasında 'faili belli' olarak adlandırılan faili meçhul cinayetler devlet ile millet arasındaki 'fay hattını' derinleştirdi, 'ben' ve 'öteki'; 'biz' ve 'onlar' bilinci yaygınlaştı.

4. Otuz yıllık bu çatışmalı süreç içerisinde gerek köy boşaltmalar, gerek PKK'nin yoğun propaganda ve örgütlenme faaliyetleri sonucu hem Diyarbakır, Van, Batman gibi bölge şehirlerinde; hem de İstanbul, İzmir, Adana, Mersin, Bursa gibi metropollerin varoşlarında mesleksiz ve dolayısıyla işsiz ve eğitimsiz geniş halk yığınları, 'Kürt kent yoksulları' sınıfı oluştu. Bu yeni sınıf Kürtler, ne şehirli ve artık ne de köylü kimlikleriyle Kürt tarihinde ilk kez ortaya çıkan, çok geniş bir sınıfı meydana getirdi.

Geleneksel değerlerle kendileri için yeni olan 'modern' durum arasında bocalayan bu yeni sınıf, Kürt siyasetinin ve bu bağlamda PKK'nin de ana zemini ve platformu haline geldi. Azımsanmayacak oranda 'laik-seküler' ve aynı zamanda ulusalcı; çoğunluğu gençlerden oluşan bir Kürt kitlesi meydana geldi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bölgede laik-seküler dünya görüşünün temsilcileri, çok az sayıda Kürt aydını ile asker ve sivil bürokratlar iken, bugün gelinen noktada bölgede hatırı sayılır bir kemiyette laik-seküler, (aslında İslam karşıtlığı noktasında 'laikçi' demek daha doğru olur) bir yeni Kürt kitlesi oluştu.

Nitekim bugün bu durumdan hareketle bazı Kürt politikacıları tarafından bu yeni Kürt sınıfının laiklik anlayışı ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nin laiklik anlayışının aynı olduğu sıklıkla dile getirilmekte ve altı çizilerek vurgulanmaktadır.

5. Şehir ve metropollerde kümelenen bu yeni 'Kürt kent yoksulları'nda en büyük değişim kadınlarda oldu. Geleneksel

Kürt toplumunda sosyal ve siyasi hayatta yerleri sınırlı olan her yaştan Kürt kadını, tüm siyasi gösteri ve eylemlerin en ön saflarında yer almaya başladı.

6. Bu dönem zarfında bir yandan 'Kürtlük' bilinci oluşurken, diğer bir yandan da tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar hızlı ve yaygın bir şekilde 'Kürt asimilasyonu' gerçekleşti. Tahmini bir hesaplama Türkiye'de yaşayan Kürt nüfusun yaklaşık % 60'ı Batı illerine yerleşti. Ticari, sosyal, kültürel ve ailevi ilişkiler arttığından siyasi ve sosyal entegrasyon hızlandı.

Batı illerine göç eden Kürtlerin yeni doğan çocuklarının yaklaşık % 90'ı geçen bu otuz yıllık dönem sonunda Kürtçeyi öğrenemedi veya Kürtçe aile içi günlük konuşma dili olmaktan çıkarak anne ve babaların ancak çocuklarının duymasını istemedikleri konuları konuşurken kullandıkları bir dil haline geldi. Diyarbakır, Batman ve Van gibi şehir merkezlerinde de Kürtçe, Kürtler arasında günlük konuşma dili anlamında ciddi erozyona uğradı.

Bu durum birçokları tarafından ilköğretim kitaplarındaki havuz problemlerine benzetilmektedir. Havuza üstündeki bir musluktan 'siyasi Kürtlük bilinci' doldurulurken, altındaki asimilasyon ve entegrasyon deliğinden 'Kürtlük' boşaltılmaktadır. Doldurulan suyun mu, yoksa boşaltılan suyun mu daha fazla olduğu ve PKK eylemlerinin sonuçlarının bu ikisinden hangisine daha fazla hizmet ettiği ciddi olarak tartışılmaktadır.

Metropollerde doğan ve kendilerini 'Kürt' olarak tanımlayan, ancak Kürtçe konuşmayan torunlarına bakarak hayıflanan PKK yanlısı bir Kürt'ün bu durumla ilgili olarak, büyük bir üzüntüyle söyledikleri ilginçtir:

"Kürtlük için, kimliğimiz için, malımız, canımız gitti, her şeyimizi kaybettik, üzülüyorum. Ancak 'Kürt'lüğümüzü kaybettik, buna yanıyorum. Yarın bir 'Kürtlük' ve 'Kürtçe' davası güdülecekse bu mücadeleyi benim torunlarım değil, bizleri köylerimizden çıkararak Kerboran, Pervari ve Eruh dağlarındaki korucuların çocukları yapacaklar, buna yanıyorum."

Bu tespit ve analizler doğrultusundan PKK ile ilgili yüzlerce, hatta binlerce yazı, makale, kitap, inceleme, tez ve çoğu kez birbi-

rinden tamamen farklı ve bazen 'komplo teorileri'ne kadar varan iddialar ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu yorum ve iddiaların bazılarını sıralamak gerekirse:

1. Türkiye'deki resmi teze göre PKK, Türkiye'yi bölüp parçalamak veya en azından istikrarsızlaştırmak isteyen güçlerin kurup destekledikleri bir bölücü terör örgütüdür. Bu iddiaya göre PKK, Ermeni terör örgütü 'Asala'nın Türk istihbarat güçlerince bitirilmesinden ve işlevini kaybetmesinden sonra ortaya çıkarılmıştır. PKK'nin arkasında Avrupa Birliği ülkeleri, ABD ve Rusya ile dönem dönem Ermenistan, Suriye ve İran vardır. İşin ilginç yanı, bu ülkelerle Türkiye'nin de çok ileri düzeylerde ilişkileri ve bağlantıları vardır. Türkiye'deki 'resmi tez'in dillendiricilerine göre PKK dağa çıkardığı gençlerin birçoğunu kandırmakta, para vermekte veya tehditle, zorla elde tutmaktadır. PKK'nin bugüne kadar nasıl olup da otuz bine yakını hayatını kaybeden yaklaşık yüz bin insanı dağa götürebildiğini, desteklediği siyasi partilerin nasıl olup da iki milyona yakın insanın oyunu alabildiğini izahta 'resmi tez' yetersiz kalmaktadır.

2. Bir diğer önemli iddia da PKK'nin bizzat 'Türkiye Derin Devleti' tarafından kurdurulduğu ancak geçen zaman içinde birçok devletin sonradan müdahil ve etkili olduğudur. Bu iddiayı öne sürenlere göre 1970'li yılların sonunda bölgede oldukça etkili olan birçok sağ ve sol-milliyetçi Kürt örgütüne karşı 'Derin Devlet', bir tasfiye aracı olarak PKK'yi devreye sokmuştur. PKK'nin ilk eylemlerinin bu Kürt örgütlerine karşı olması da bu iddiaya delil olarak ortaya konulmaktadır. Bazı Kürt siyasi grupları da bu görüştedir.

PSK ve lideri Kemal Burkey bu iddialara katılanlardandır. Faili meçhul bombalı bir suikastla hayatını kaybeden Uğur Mumcu'nun ortadan kaldırılma sebebi olarak da suikast öncesi bu konu üzerinde çalışıyor olması gösterilmektedir.

2008 yılı içinde yayımlanan bazı kitaplarda, özellikle 28 Şubat sürecinde Emniyet İstihbarat Daire Başkanı olan ve görevine son verilmesinin ardından bir müddet cezaevinde kalan Bülent Orakoğlu'nun kitabında bu iddialar tekrar gündeme getirilmiştir:

"Abdullah Öcalan, ABD güdümlü Ergenekon örgütünün bir üyesiydi. İlk eğitimini bu örgütün içinde almıştır. ABD, İsrail ve İngiltere derin devletleri ile bizim Ergenekon'un ortak kararıyla, Türkiye'deki ayrılıkçı iç dinamikleri kontrol etmek amacıyla, Öcalan'a bir terör örgütü kurma görevi verilmiştir. Uğur Mumcu ile Eşref Bitlis'in ölüm tarihlerine dikkat ediniz: Mumcu ölmeden birkaç gün önce, Cumhurbaşkanı Özal'dan, gizli bir konuyu görüşmek için randevu talep etmiş, konu hakkında Bitlis'e telefonla bilgi vermiştir. Mumcu, bu görüşmeden birkaç gün sonra suikasta uğramış, konu hakkında açıklama yapacağını söyleyen Bitlis Paşa da hemen arkasından hayatını kaybetmiştir. Bakınız, Türkiye olarak şimdi söyleyeceklerimle yüzleşmek zorundayız."³⁸⁷

Buna benzer iddiaları dile getiren yazarlardan Selim Okçuoğlu Türkiye'de ulusal bir gazeteye verdiği ancak yayınlanmayan röportajında şunları söylemektedir:

"1990'ların başında Şam ile Ankara gizli bir mutabakata varmışlardır. Öcalan, Kürt hareketi içinde bu gizli mutabakatın memuru olarak görev yapmıştır. Kürt hareketini terörist olarak damgalatmış, çözümün önünü tıkamak için gereken her şey yapılmış, görevini tamamladıktan sonra Türkiye'ye geri dönmüştür. Henüz görevinin başındadır ve çalışmaktadır. Ben Türkiye'de PKK hareketini devlet yarattı demiyorum. Başka dış güçler PKK hareketini yarattılar tezine de katılmıyorum. Kürtler, Ortadoğu'da bu statükonun cenderesine alınmasalardı PKK hareketi doğmazdı. Silahlı mücadele de olmazdı. Ama PKK hareketi doğup maddi bir güce dönüşünce, kitle desteği kazanınca, olanakları artınca, Türkiye, Suriye, İran ve Irak istihbarat örgütleri kontak kurmaya çalışmış, kişilik özelliklerinden dolayı Öcalan bir Truva Atı haline getirilmiş, onun güdümündeki PKK içinde tek kişinin hükümranlığının olduğu bir diktatörlük kurulmuş, ardından parti deformasyonuna uğratılarak sahte bir tarikata dönüştürülmüştür."³⁸⁸

3. Komplo teorileri üzerinde yoğunlaşan bazı çevrelere göre ise, 1976 yılında Türkiye Derin Devleti içinde bir grup, Musul-

387 Bülent Orakoğlu, İhanet Çemberi, Timaş Yayınları, Takdim yazısı.

388 Selim Okçuoğlu'ndan aktaran, Bülent Orakoğlu, *a.g.e.*, Timaş Yayınları, s. 25

Kerkük üzerinde Türkiye'nin tarihten gelen haklarına sahip çıkma ve bölgeye müdahil olma kararı almış ve ileride olası bir müdahaleye gerekçe olarak kullanmak üzere PKK'yi oluşturmuştur.

4. Bugün gelinen noktada bir başka açıdan ABD'nin Türkiye'yi Irak'ın kuzeyinde kurulacak bir Kürt devletine razı edebilmek için PKK ile tehdit ettiği ve 'Türkiye bölüneceğine, Irak bölünsün' noktasına razı etmek isteği öne sürülmektedir.

5. Öne sürülen bir başka görüş ise, PKK'nin özünde Türkiye'nin bütünlüğüne karşı, ayrılıkçı ve bölücü bir örgüt değil, aksine 'birleştirici ve bütünleştirici' bir örgüt olduğudur. Bunca yıllık PKK eylemleri sonucu Kürtlerin yaklaşık %60'ının şu veya bu şekilde Türkiye'nin Batı illerine göç etmesi, Türkiye'nin demografik yapısını karışık ve bölgeleri birbirine benzer hale dönüştürmüştür.

Bu yeni durum birçok Kürt siyasetçisinin öne sürdüğü Kürt sorununun 'bir toprak ve coğrafya sorunu, bir ulusal bir sorun' olduğu tezine ciddi bir darbe vurmakta, öyle olduğunda ısrar edilse bile sorunun çözümü için önerilen ayrılıkçı ve 'ulusal bağımsızlıkçı' tezler yetersiz kalmaktadır. Nitekim bir dönem Türkiye İşçi Partisi'nin Genel Başkanlığı görevinde de bulunan Kürt siyasetçi Mehmet Ali Aslan, yıllar sonra yayınladığı bir yazıda, daha önce savunduğu etnik ve bölgesel federasyonun bugün gelinen noktada Kürt sorununun çözümünde geçerli olmadığını belirtmiştir.

PKK eylemleri sonucu çok sancılı ve bir o kadar da hızlı bir şekilde de olsa Kürtlerin şehirleşmesi, modernleşmesi ve laik-seküler anlayışla tanışmaları gerçekleştirilmiştir. Kürt etnisitesinin ana kaynağı ve ana damarı olan Kürt taşrası (kırsalı) hoyratça tahrip edilmiş; dünyanın birçok ülkesinde, tarihi gelenek ve göreneklerden radikal kopuşlar yaşanmadan, birkaç yüzyıla yayılan bir süreci Kürtler on-on beş yılda yaşamak zorunda bırakılmıştır.

Bu son görüşü özetlemek gerekirse: Kürt sorunu, Irak, Suriye ve İran için olmasa da en azından Türkiye için, siyasi ve sosyal sonuçları itibariyle 'ayrılıkçı ve bölücü' niteliğini kaybetmiştir.

12 EYLÜL 1980 DARBESİ VE KÜRTLER

12 Eylül 1980 askeri darbesi Türkiye siyasi hayatının üzerinden bir silindir gibi geçti. Üzerinden bunca yıl geçmiş olmasına rağmen darbenin sebepleri, sonuçları ve ABD'nin darbedeki rolü hâlâ tartışılmaktadır. Sağ-sol, Alevi-Sünni kamplaşmasıyla binlerce insanın hayatını kaybettiği; alt üst olan ülke huzurunun ve iç çatışmalarla heba edilen yılların hesabını bugüne kadar soran olmadıği gibi bu hesabı veren de çıkmadı.

“Belli bir olgunluğa erişinceye kadar olaylara bilinçli bir şekilde müdahale etmedik. Olayların olgunlaşmasını bekledik” sözleri bizzat darbeyi gerçekleştiren generallerin kendi ağızlarından tarihe geçti. 12 Eylül sonrasında bir milyondan fazla silah toplanmasına rağmen onlarca sağ ve sol örgütün, 12 Eylül günü neden bir pat-pat tabanca bile patlatmadıkları hep merak konusu oldu!

12 Eylül 1980 askeri rejimi bölgede solcu ve milliyetçi Kürtlere karşı Türk-İslamcı çevreleri öne sürdü ve bu çalışmalar doğrultusunda Dicle Üniversitesi Rektörlüğü'ne getirilen Prof. Halil Cin kendi çizgisindeki kadroları destekledi.

Kenan Evren konuşmalarında Kur'an'dan ayetler okudu ve bölgenin tüm illerinde, önemli yerlere ve kavşaklara ayetli, hadisli bildiriler asıldı.

12 Eylül askeri darbesi en büyük darbeyi Kürtlere vurdu. İnsanlık tarihi boyunca örneğine çok az rastlanır işkence ve baskılar uygulandı ve Diyarbakır 5 No'lu Askeri Cezaevi, insanlık tarihi ve Kürt sorunu için bir 'milat' oldu. Kürt sorunu üzerine kapsamlı bir çalışma yapan Mustafa Akyol bu konuda şunları söylüyor:

"Bu korkunç olayların belki de en çarpıcı anlatımını, yakın zaman önce, Hasan Cemal'in Kürtler adlı değerli kitabında okudum. Cemal, kitabına saygın işadamı Diyarbakırlı Felat Cemiloğlu'nun 1982 yılında Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde yaşadığı işkenceleri anlatarak başlıyordu, dışkı yedirmek dâhil! Eğer okumadıysanız mutlaka okuyun. İçiniz burkular, ürperirsiniz. Tüm bunların sorumlusu 12 Eylül askeri rejimiydi. Askeri rejimin Türkiye çapında ve özellikle Güneydoğu'da yürüttüğü şiddet, aşağılama ve işkence politikasının doğur-

duğu tepki ve yabancılaşma ise, PKK için ideal bir 'adam devşirme' zemini hazırladı. Bir Kürt aydınınının belirttiği gibi, Diyarbakır Askeri Cezaevi'nin korkunç işkencesinden geçip çıkanların çoğu, kalbi 'Türkiye nefreti'yle dolup taşarak, koşup PKK'ya katılıyordu."³⁸⁹

Mustafa Akyol'un 'mutlaka okunması gerektiği'ni söylediği Hasan Cemal'in "Kürtler" kitabı Diyarbakır Sanayi ve Ticaret Odası Başkanı Felat Cemiloğlu ile Felat Bey'in iş ortağı ve 29 yıllık arkadaşı babam Bedii Tan'ın Diyarbakır 5 No'lu Askeri Cezaevi'ndeki 'hikayeleri' ile başlıyor. İnsanlık tarihinin yüz karası ve dinleyenlerle okuyanların yüreklerini ezen 'hikayeyi' Felat Cemiloğlu'nun ölmeden önce Hasan Cemal'e anlattığı şekilde takip edelim:

"1980 yılı Temmuz ayı sonları olmalı. Kurtalan'daki işleri idare eden (Şirket Şırnak kömürlerinin bölge bayisi idi ve Kurtalan'daki şantiyeden demiryolu ile bölge illerine nakliye yapıyordu) Aziz İpekçi Diyarbakır'a geldi. Benimle yalnız görüşmek istedi. Telaşlı ve korkmuş bir hali vardı. On sekiz-yirmi yaşlarında bir gencin yazıhaneye geldiğini, Apo örgütünden olduğunu, 5 Ağustos tarihine kadar şirketimizin 2 milyon lira ödemesine örgütün karar verdiğini, (daha önce soyulan) kamyonlarımızı kendilerinin soyduğunu, bu para verilmediği takdirde kamyonların geçişine müsaade etmeyecekleri gibi, yükleme işinde çalışan loderimizin de dinamitleneceğini söylediğini anlattı.

Son sene şirkete ortak yaptığımız Bedii Tan'ı da çağırarak ne yapabileceğimizi tartıştık. Aziz İpekçi bu iş halledilmediği takdirde işin ucunda ölüm olabileceğini, kendisinin çoluk çocuğunun olduğunu, hayatını tehlikeye atmayacağını söyledi. Ertesi sabah Aziz İpekçi ve Bedii Tan Kurtalan'a gittiler."³⁹⁰

Olayın meydana geldiği sene inşaat mühendisliği son sınıfta, üniversiteden mezun olmak üzereydim. Babam Bedii Tan, Felat Cemiloğlu'nun dediği gibi Aziz İpekçi ile birlikte Kurtalan'a gitti. Batman'da çok sevilen ve bütün bir bölgede tanınan, kendisi de

389 Mustafa Akyol, a. g. e, s. 138

390 Hasan Cemal, *Kürtler*, Doğan Kitap, s. 18.

bölgeyi tüm aşiretleri ve sosyal yapısıyla çok iyi tanıyan Batman Muhtarlar Federasyonu Başkanı yakın akrabamız Şehmus Tunç'u (Şexo Merre) da yanına alarak araştırmaya başladı. Tehdidi yapan kişilere ulaştı, ancak onları ikna edemedi.

Diyarbakır'a döndüklerinde durumu diğer şirket ortaklarıyla müzakere ettiler. Felat Cemiloğlu, devletin hiçbir otoritesinin kalmadığını, Diyarbakır'daki Kolordu Kurmay Başkanı'nın eşine ait (12 Eylül'ün Bakanlarından Maraşlı Rıfat Beyazıt'ın gelini) Dörtyol'daki eczanenin bile boykot günlerinde korkudan kepenk kapattığını, bu parayı vermemeleri ve loder operatörü Hikmet'in veya Aziz İpekçi'nin ölmesi halinde halkın 'Felat Cemiloğlu para için adamlarının ölümüne sebep oldu' diyeceğini söyledi. Paranın ödenmesi dışında bir seçenek yoktu.

Bundan sonrasını yine Felat Cemiloğlu'ndan dinlemeye devam edelim:

"Bunun üzerine istenilen parayı örgüte verme mecburiyetinde olduğumu anladım. Loderin yedek motorunu 1 milyon 600 bin liraya satarak, 400 bin daha ilaveyle Bedii Tan ve Aziz İpekçi'yi Kurtalan'a gönderdim. Dönüşlerinde fazla izahat istemedim, verdiklerini öğrenmekle iktifa ettim ve bu meselelerin bir daha konuşulmamasını tenbih ettim. Bu hadiseden bir ay yedi gün sonra 12 Eylül 1980 darbesi oldu."³⁹¹

1981 yılında şirketten haraç alan PKK'li Kazım Türkan yakalandı, bir müddet sonra olayları itiraf ederken şirketten haraç değil, 2 milyon lira yardım aldığını söyledi.

Felat Cemiloğlu 21 Mayıs 1982 günü Diyarbakır'da gözaltına alınarak olay mahalli Siirt'e götürüldü. "Felat ağabeyin bir suçu yok, ne olduysa beraber oldu, beni de alın" demesine rağmen Bedii Tan, ilk etapta gözaltına alınmadı. Üç gün sonra Bedii Tan da gözaltına alınarak Siirt'e götürüldü. Diyarbakır'ın en saygın ve en çok sevilen kişilerinden olan bu şahıslarla ilgili hiçbir haklı gerekçe olmamasına rağmen 10 Haziran 1982 günü Mardinli askeri savcı Yüzbaşı Oktay Yüksel tutuklama talebinde bulundu ve Sıkıyönetim Mahkemesi Hakimi bu şahısları tutukladı.

³⁹¹ Hasan Cemal, a. g. e, s. 18.

İşte insanın tüylerini ürperten ve onlar gibi binlerce insanın da maruz kaldığı insanlık dışı muameleler bundan sonra başladı. Diyarbakır 5 No’lu Askeri Cezaevi’nin 33 No’lu koğuşu ‘cehennem’in yeryüzündeki adıydı.

Felat Cemiloğlu önce koğuştaki genel kuralları anlatıyor:

1. Koğuşta konuşmak yasaktı.
2. Koğuş içinde eller iki yanda yapışık gezilecekti.
3. Komutanla konuşmak, bir şey istemek yasaktı.
4. Koğuş sorumluları dahil her çağrılan canlı teknil verecekti.
5. Sabah 5:30’da herkes uyanmış, 20:30’da yatmış olacaktı.
6. Yatışlar sırt üstü ve nizami olacak, esas duruş uykuda dahi bozulmayacaktı. (Ranzanın üstünde yatıyorsan kurtuluş yok, ışık gözünün içindeydi).
7. Akşam 7:30’dan sonra tuvalete gitmek yasaktı.
8. Görüşmelere 12 kişilik postalar halinde gidilecek, kapıdan teknil verilerek, sayı sayılarak çıkılacaktı.
9. ‘İstiklal Marşı’, ‘Gençliğe Hitabe’, ‘Andımız’ ve bunlardan gayri 46 marş öğrenilecekti.

Bu marşlardan bugün hatırımda kalanlar arasındaki ‘Tarihi Çevir’ marşı otuz beş dakika sürerdi. Sonra ‘Neslin Deden Ceddin Baban’ adını taşıyan bir marş vardı söylediğimiz. Marşlar yüksek sesle, hareket halinde, dizler karna doğru çekilerek söylenirdi. Her koğuş aynı anda, ancak ayrı bir marş söylerdi, her gün, her saat, havalandırma dahil... Bu delirtici, çıldırtıcı bir şeydi.”³⁹²

Diyarbakır 5 No’lu Askeri Cezaevi’nin en ünlü kişisi İç Güvenlik Amiri Yüzbaşı Esat Oktay Yıldırım’dır. Göreve başladığı ilk gün tüm tutuklulara hitaben yaptığı konuşmada emirlerine uymayanların o güne kadar yapılan baskı ve işkenceleri mumla

392 Hasan Cemal, a. g. e.

arayacaklarını ve akıllarına, hayallerine bile gelemeyecek uygulamalarla karşılaşacaklarını haykırmıştır.

5 No'lu Cezaevi ile ilgili tüm kitaplar Esat Oktay Yıldırım'ın bizzat nezaret ettiği işkence tasvirleriyle doludur.

"Yüzbaşı: Sizlere şunu demeye geldim, şunu iyi bilin ki bu cezaevinde bir tek insan benim kurallarımın dışına çıkamaz. Ben istersem adamı dışarı çıkarttırırım, istersem de çürütürüm. Aklınızı başınıza alın."³⁹³

"İlk ve müteakip yirmi gün ranzalardaki yataklar boş olmasına rağmen yerde, beton üstünde yattık. İlk üç gece üstümüze su döküyorlardı, bidonlarla su... Üç gün beton üstünde, su içinde yatınca hepimiz ishal olduk. Hepimiz ayakta, sırada bekliyoruz, eller popomuzda, kaçırmamak için...Dayak korkusu! Altına bir kaçırдың mı dayak... Önünde dizüstü çökertir, ya da hazır ola geçirtir, sonra da derler ki: 'Annen, bacın elimizde; her şeyi yaparız!' Pis sular çatıdan gelen yağmur oluğuna bağlanmıştı. Pislik tıkanınca taşardı. Plastik bidonlara doldururduk. Aynı bidona su doldurur getirirler, suyu ondan içerdik. Yemek çok az verilirdi. Bir bakarsın, bir gün tamamen tuzlu. Ve yemeği bitirmek zorundasın. Bundan sonra da üç gün su yasağı koyarlardı. Tek tip eşofman verdiler. Numaralı hepsi. Kırmızı ve mavi renkli. Eşofmanlar üstünde ıslak kalırdı. İshal olursun. Gece tuvalete çıkma yasağı vardı. Gece gidersen bunu ihbar etmeyen daha çok dayak verdi.

Bir bakarsın, gece beş on asker ansızın gelir 'Kule yapın!' En alttakinden yukarı doğru huni biçiminde, giderek azalır tarzda üst üste yığılırsın. En alttakinin bazen kaburgası kırılır, bayılır. Ya da bir başka komut verilir: 'Kaybol!' Bu durumda bir anda ranzaların altına yüz beş kişi sıkışmak zorundasın. Hiç bir el ayak gözükmeyecek. Ya da arama yapılır. Kimin ne malzemesi varsa, yataklar, her şey koğuşun ortasına konur, 'Bir... İki... İki kırk beş... Üç...' dendi mi hazır ola geçeceksin. Eşyanı bulamazsan, aynı hızla dayak faslı başlar, üstelik bütün koğuş dayaktan geçirilir. Bütün bunlar tabii dayak, eziyet için bahanelerdi.

Hamam bir başka âlemdi. Yirmi günde bir sıcak kaynar su. Sabun verilir, tam başını sabunlarsın, 'Bir... İki... İki kırk beş... Üç...' denir. Sabunlu olarak anında çıkman gerekir. Koğuşa

393 *Dörtlerin Gecesi*, Murat Yetkin, Mehmet Tanboğa, s. 69

sabunlu başla gidersin. Tuvalet de öyleydi. 'Son sayı üç' vardı yine. 'Üç' dediği anda çıkacaksın, yarım kalsa bile... Ve derhal hazır ola geçeceksin.

Yazın koğuşun bütün pencereleri kapalı, 70 derece... Kışın bütün pencereler açık, eksi 23 derece... Böyle günlerde tuhaf düşüncelere kaptırırdım kendimi, 'Hiç olmazsa balkona çıkabiliyor çocuklarım' diye geçerdi aklımdan... Hep çocuklarımı düşündüm. İki oğlan, bir kız. İki oğlum, Haluk ile Haldun. İkisi de İngiltere'de tekstil mühendisliği okumuştü.

Gardiyancılar koğuşta hep küfürle başlardı konuşmaya. Seni psikolojik olarak da çökertmek, yıkmak için her şey yapıldı. Kapının önüne çıkartarak cop sokmak... Seyredene de o copu yalatırlar. Kusarsan, öbürüne yalatarak yeri temizletirler.

Dişlerimin çoğu sallanıyordu. Neden mi? Çünkü hep kalas dayağı vardı ceza olarak. Aç ağzını derlerdi, kalası getirir, iki elleriyle tutar ve küt diye çenenin altından yukarı doğru vururlardı. O kalın kalası çenene alt taraftan yedin mi, eğer tecrübesizsen dilini ısırırdın. Tecrübeliyisen dilini ısırılmazsın ama bu sefer de dişlerin birbirine girer.

Bana da bir gün bir avuç bok yedirdiler de, bu sallanan dişlerimden kurtuldum! Tek ayaküstünde, duvar dibinde duruyorum; ceza! Ama bir süre sonra yoruluyorum. Ayağım düşüyor yere, tutamıyorum. Emre itaatsizlik! Cezası: Duvarın dibinde, kanalizasyonun kapağını kaldırdılar, bir avuç bok alıp ağzıma attım. Sonra ağzımda pislik, hazır ola geçtim, öylece duruyorum. Kıpırdamak yok, temizlemek yok. Yere tükürmek yok. Öylece ağzın kapalı, kımıldamadan ayakta, hazır olda bekliyorsun.

Elazığlı arkada, ismi Ramazan. Allah razı olsun bazı dişlerimi ipe çekti. Çünkü temizleyemedim dişlerimi... Altın kaplama olan iki dişten birini cebine attı, birini bana verdi hatıra olarak. Hapishaneden çıktıktan sonra ilk işim dişçiye gidip takma diş yaptırmak oldu."³⁹⁴

"Urfalı bir baba oğulla epey eğlendiler. Baba altmış beş yaşlarında, 1.90 boylarındaydı. Oğlu 25–30 yaşlarında ve babasından daha iri ye cüsseliydi. Evvela oğlunu babasına tokatlattılar. Yavaş tokat vurduğu için hem oğul hem baba cop-

394 Hasan Cemal, a. g. e, s. 23–32

lanıyordu. Beş on denemeden sonra oğlun babaya vurduğu şiddetli tokatları beğenmediler. Bu kere oğlu babanın sırtına bindirdiler. Bir taraftan babayı copluyor, daha hızlı koşması için zorluyorlardı. Oğul babasının sırtından indikten sonra ağlamaya başladı. Girdiğimiz sırada hepimize ağlamanın, inlemenin, özellikle gülmenin yasak olduğu 5 No'luda, 'vatan haini, o.. çocuğu i..'in bunların hiçbirine hakkı olmadığı hepimize söylenmişti. Babayla oğul arasındaki bu tatbikatta hücredeki bazı tutuklular sırtmış, bazıları suratlarını asmış ve oğul da ağlamıştı. Emirlere itaat edilmediği için bütün hücreler cezalandırıldı."³⁹⁵

"Tutuklular arasına gittiğimde etraftan gelen çığlık sesleri, daha da artmıştı ve birkaç yerden birden geliyordu. Bu çığlıkları zorunlu olarak dinleyince seslerden birinin kadın çığılığı olduğunu anladım. Kadına durmadan işkence yapılmakta olduğu gelen seslerden anlaşılıyordu. Konuşmalara kulak kabarttığımda birini kadının karşısına çıkartıp, tehditler savuruyorlardı. Erkekten ses çıkmayınca onu dışarı çıkarıyorlar ve erkek dışarı çıkarılınca kadının çığlık sesleri tüm salonu sarıyordu. Bu götürülüp getirilmeler birkaç kez devam etti. Bir ara kadının sesinin tamamen kesildiğini ve çıkarttığı seslerin bir mırıltıya dönüştüğünü hissettim. O an kadını yerden sürükleyerek bize yakın bir yere getirdiler. Bu kez kadının kocasını işkenceye alıp aynı soruları soruyor, cevap istiyorlardı. Bu işkenceler devam etti... etti... etti... Sonucunu tam hatırlamıyorum, çünkü o an kendimden geçmiştim. Sonradan işkence gören şahsın bu cezaevinde (Diyarbakır) yine işkence ile öldürülen Ali Sarıbal, kadının da eşi olduğunu öğrendim."³⁹⁶

"Ertesi gün yine işkence seanslarına gidip gelirken çok acı bir yalvarma ve haykırış sesi duydum. İşkence bittikten sonra bu şahsı yanımıza getirdiler, gizliden baktım ve ondört yaşlarında bir çocuk olduğunu gördüm. Bu çocuğa işkence yaptıklarında sordukları şu idi; 'Örgüt arkadaşlarını söyle!' O anda yanımda duran çocuk çıplaktı, gelip bir daha işkenceye aldılar. Çocuğun donuna el atınca çocuk, 'Ne olur bana karışmayın, ne diyorsanız yaparım' diye yalvarmaya başladı. 'Ha şöyle yola gel' deyip çocuğu bıraktılar. Çocuğu tekrar yanı-

395 Hasan Cemal, a. g. e, s. 26

396 Mehdi Zana, Diyarbakır 5 No'lu, Avesta Yayınları, s. 33

ma getirdiklerinde bir ara yolunu bulup bana hitaben, 'Dayı benim hiçbir şeyle ilgim yok, gördüğüm işkenceden okul ve mahalle arkadaşlarımın isimlerini verdim. Acaba onlara ne yaparlar' diye üzgün ve bitkin bir şekilde söyleniyordu."³⁹⁷

"Haftada bir gün görüş vardı. On ikişer gruplar halinde gidilirdi. İki asker yanında, ikisinin de ayakları senin ayaklarının üstünde. Görüşmecinle konuşurken, ne dersin de asker ayağına bastığı zaman susacaksın. Tam 'Annem nasıl?' diyeceksin, 'anne' der kalırsın. Çünkü ayağına basılmıştır asker tarafından."³⁹⁸

"Avukatlar gelmeye başlamıştı. Çıkarıldığımız zaman önce bir meydan dayağı çekiliyor ve 'Avukata gelmemesini söyleyin' deniyordu. Biz avukatın yanına çıkarıldığımızda yirmi saniye kadar gösterilip geri çektiriliyorduk. Dönüşte görüşme yerinden hücrelere kadar yerde süründürülerek getiriliyorduk. Hücreye konulmadan yine dayağımızı yiyorduk."³⁹⁹

12 Eylül 1980 diktası tutuklamalarda sınır tanımıyordu. Mardin Bağımsız Milletvekili Nurettin Yılmaz ve Urfa Belediye Başkanı Feridun Yazar gibi sol düşünceliler tutuklanırken, hayatları boyunca sol düşünceyle alakaları olmayan Urfa milletvekili Mehmet Celal Bucak (Sedat Bucak'ın amcası, Temmuz 1979'da PKK tarafından baskınla öldürülmek istendi) ve eski Devlet Bakanı ve Urfa Milletvekili Mustafa Kılıç gibi kişiler de tutuklandı. Diyarbakır Belediye Başkanı Mehdi Zana bu gibi kişilerin gördükleri muameleyi şöyle anlatıyor:

"Bir gece koridor başında önce ayak sesleri geldi. Sonra dört kişinin çırılçıplak yan hücreye konulduğunu gördüm. Kim olduklarını öğrenmek için duvara vurup sordum. Ama o kadar dayak yemişlerdi ki konuşacak halde değillerdi. Ertesi gün bunların devrin üç milletvekili (bunlardan biri Devlet Bakanı olan, 65–70 yaşlarında bir şahıstı) ve diğerinin avukat olduğu, gördükleri işkence sonradan getirilen elbiselerinden anlaşılıyordu. Çünkü elbiseler kan içindeydi. Onlar da diğer

397 Mehdi Zana, a. g. e, s. 34.

398 Hasan Cemal, a. g. e, s. 31.

399 Mehdi Zana, a. g. e, s. 30-54.

tutuklular gibi günlük dayaktan nasiplerini alıyorlardı. Öyle bir hale gelmişlerdi ki kendi dayağımızı unutmuştuk. Yaşlı olmalarından dolayı dayak yediklerinde çıkardıkları sesler yüreğimize hançer gibi saplanıyordu. Geceleri yatma diye bir şey yoktu. Nöbetçi gardiyan eline aldığı bir sopa ile önüne koymuş olduğu tenekeye vuruyordu. Ayrıca 'Co' adlı kurt köpeği zincirle pencereye bağlanırdı. Karşısına ulaşamayacağı bir köşeye bir et parçası atılırdı. Köpek de ulaşamadığı için sabaha kadar havlardı, böylelikle bizi de yatırmaz, uykusuz bırakırdı. Özellikle uykusuz bırakmak için bu yönteme başvuruyorlardı."⁴⁰⁰

1980 yılında Cumhurbaşkanlığına aday olan ve 80 oy alan Mardin Milletvekili Nurettin Yılmaz da yoğun işkencelere maruz kalanlardandır.

"Bu arada hesapta olmayan bir şeyle karşılaştık. Geldiğimiz günden beri Co adlı köpekle devamlı üstteki üç katın tüm kanalizasyon pisliği bu 5–6 metrekarelik hücreleri doldurduğu için bunlara banyolu hücreler deniliyordu. Bana 'Bir bardak banyo suyunu içmeye mi razısın, yoksa banyo yapmaya mı?' diye sorulunca, oruçlu olduğumu söyledim. Gardiyanlar güldü: 'Komünist Kürtçü oruç tutar mı?' 4–5 kişiydiler. Soyunmamı istediler, kabul etmedim. Coplarla ve yumruklarla yere yıktılar. Üstümde sadece bir külot kaldı...

Gözlerim kararmıştı. Bir bardak dışkı suyu uzattılar, kabul etmeyince yüzüme fırlatıp üzerime çullanarak acımasızca yere yıktılar beni. Ağzımı açarak 10–15 bardak dışkı suyu içirmeye çalıştılar. Gücümün yettiğince direndim ama her tarafım pislik içindeydi. Mahkemeden tahliye edilmiş olma rağmen tam 30 gün banyolu hücrede bırakıldım."⁴⁰¹

Felat Cemiloğlu'nun anlattıkları devam ediyor:

"Muhataptık. Mesela sırayla Co'ya (Yüzbaşı Esat Oktay Yıldırım'ın yanından ayırmadığı köpeği) teknil verdiriyorlardı. Co'nun karşısında 'Felat Cemiloğlu, emret komutanım' teknilini çok yüksek sesle ve topuk sesiyle veriyorduk. Co, teknilini beğenmezse havlıyordu. Ve Co'yu memnun edemediğimiz için cezalandırılıyorduk. İşte bu Co, marşlar söylenirken bizi

400 Mehdi Zana, a. g. e, Avesta Yayınları.

401 Nurettin Yılmaz, a. g. e, s. 164- 165.

kontrole gelmiş ve marşları canlı söylemediğimiz için havlayarak komutanlarımızı haberdar etmiş, onun için de marş imtihanlarımız üç gün tehir edilmişti. Hücrede üç gün daha kalacağımız söylendi. Müteakip üç gün Co'yu kızdırmayacak davranışlarda bulunmaya çalıştık." 402

"Bütün yemekler mazot kokardı. Özellikle pilavlara kum, kırık ufaltılmış taş parçaları, karıştırılarak getirilirdi. Sulu yemeklerde ise hayvan yünü, hamam böceği, fare gibi şeyler çıkardı." 403

"Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde hastaneye veya revire çıkmak başlı başına bir işkenceydi. Revirdeki doktor zaten açıkça 'baytar' olduğunu söylerdi. Bunu gerçekten baytar olduğu için değil, tutukluları hayvan olarak gördüğü için yapardı. Hastalar dövülerek revire getirilip götürülürdü. Hastaneye sevk edilmeyenler 'numara yapıyorlar' gerekçesiyle üç misli fazla dövülürlerdi. Hastaneye sevk edilenler dünyanın en büyük cezasına çarptırılmış olurlardı. Orada yatırılırsa bir koğuşa alınarak hazır olla yatırılır, tekmiyle yataktan kaldırılıp, tekmiyle yatağa konulurlardı. Tuvalete çıkarılmazlardı. Diyarbakır Cezaevi'nde işkencelere katlanarak birkaç yıl tesadüfen yaşamak mümkündü. Ama hastanede yapılanlara bir ay dayanan büyük bir kahraman olarak görülürdü." 404

"Son derece sıkıntı verici bir uygulama da, seyrek de olsa başvurulmuş toplu kitap okumaydı. Bu da elbet gardiyanın isteğine bağlı. Örneğin, herkes düzgün sıralar halinde ayakta dururken, koğuş sorumlusu 'Atatürk'ün Hayatı' adlı kitabı satır satır ya da cümle cümle yüksek sesle okur. Her satır ya da cümle bittikten sonra koğuşun tümü yüksek sesle söylenenleri tekrarlar. Örneğin sorumlu okur: 'Atatürk yedi yaşındayken...' Koğuş koro halinde 'Atatürk yedi yaşındayken... Sorumlu '...babasını kaybetti.' Koğuş koro halinde '...babasını kaybetti', diye tekrar eder. Bu böyle insanı çıldırtarak saatlerce sürüp gidiyor. İnsanın boğazı kuruyor, sesi kısılıyor, beyni zonkluyor." 405

402 Hasan Cemal, a. g. e, s. 26.

403 Mehdi Zana, a. g. e, s. 61

404 Fevzi Yetkin-Mehmet Tanboğa, Dörtlerin Gecesi, Yurt Yayınları, s. 11-12.

405 Bayram Bozyel, Diyarbakır 5 No'lu, Deng Yayınları s. 147

"Dümdüz, yüzüstü, kıpırdamadan yatıyorsun. Tam üç gün boyunca. Kımıldamak yok! Tuvalete gitmek yok! Önümüzdeki insanın idrarı gelince... Sıcak olurdu, ellerimizi ısıtırdı, hatta birazcık ısındığımız için sevinirdik idrarın aktığını hissedince... Yemek duayla başlar: Bismillahirrahmanirrahim. Allahımıza hamdolsun. Ordu millet var olsun! Vatan hainleri kahrolsun!"⁴⁰⁶

"Ölüm orucundakilerden Ali Erek bir gece alınıp götürüldü. Götürüldüğü yerde kendisine zorla yedirilen kuru ekmeğin buruşmuş yemek borusunu kesmesi sonucu boğazı parçalanmış. O haliyle tekrar getirip tek başına bir hücreye attılar. Garip bir inlemeden başka ses çıkarmıyordu. Bu inleme iki gün aralıksız sürdü. Ve ikinci gece, gece yarısı sesi kesilince gelip götürdüler. Ali Erek beton ranza üzerinde can vermişti."⁴⁰⁷

"Yıl 1982, işkence vahşeti doruktaydı. Tutuklular tüm kurallara uyduğu halde baskı yöntemlerine her gün yenileri ekleniyordu. Bir koğuştan getirilen iki zayıf şahsiyetli kişiyi dördüncü katta tek başına bulunan arkadaşların gözü önünde cinsel temasta bulunmaya zorluyorlardı. Bu dönemlerde mahkemelerde suçu kabul ettirmek için her türlü maddi ve manevi işkence yapılıyordu."⁴⁰⁸

"Tutuklular ileri geri koşturulur; onlara çöküp kalkma, şınav, sırt üstü yatıp ayakları havaya kaldırma, tek ayak üzerinde uzun süre bekleme, tek parmakla duvara yaslanma gibi işkenceler yapılır. Yaz güneşinin çıplak betonu yaktığı zamanlarda tutuklular bu kızgın beton üzerinde çıplak vücutla yüz üstü veya sırt üstü yatırılır, süründürülür. Deri yanıp su toplar. Kışın ise aynı alanda, buz gibi soğuk havada, kar, buz üzerinde veya soğuk suda benzer hareketler yaptırılır. Tutuklular, yeterince canlı yürüyemedikleri veya yüksek sesle marş söyleyemedikleri gerekçesiyle defalarca sıra dayığına çekilir. Yürüyüş esnasında ayrıca ırkçı ve şoven bir dizi sloganın haykırılması istenir: 'Ne mutlu Türküm diyene', 'Bir Türk dünyaya bedeldir', 'Her Türk asker doğar!' gibi..."⁴⁰⁹

406 Hasan Cemal, a. g. e, s. 28–29

407 Mehdi Zana, a. g. e, 48–49

408 Mehdi Zana, a. g. e, s. 53

409 Bayram Bozyel, a. g. e, s. 149.

Görüş esnasında Kürtçe konuşmak yasaktı. Buna uymayanları görüş kabininden zorla çıkartarak türlü hakaretlerde bulunurlardı. Birçok görüşçü, Türkçe bilmediği için, bu nedenle tek kelime konuşmadan görüş yerini terk etmek zorunda kalırdı. Tutuklu için de zor bir durumdu.

Diyarbakır 5 No'lu 'cehenneminde' tutuklu yakını olmak da ayrı bir işkenceydi. Tutuklu olanlarla görüşebilmek ayrı bir dert, görüşmeden çıkmak ayrı bir dert ve görüşme esnasındaki en ufak bir hareket ve işarete cevap vermek ayrı bir dertti.

Bu sıkıntıları en fazla yaşayanların başında gelen Diyarbakır Belediye Başkanı Mehdi Zana'nın eşi Leyla Zana hapishane kapılarında ve işkencelerde 'Leyla Zana' oldu denilebilir. Eşini ziyaretlerinden birinde sudan bir bahaneyle tutuklanan Leyla Zana, insanlık dışı muamelelerle karşılaşır, günlerce işkenceye tabi tutulur. Gazeteci Faruk Bildirici 'Yemin Gecesi' adlı kitabında Leyla Zana'nın ağzından bu olaylardan birini şöyle anlatıyor:

"Bitişik hücrelerden gelen çığlıklar, inlemeler uyumasına izin vermedi. İşkencecilerin ayak seslerinin hücresinin kapısına dayanması uzun sürmedi. Kapıyı hışımla açan iri kıyım iki polis, hoyrat elleriyle kaldırdı onu yerden. Ellerini arkadan bağlamakla kalmayıp, gözlerini de kara bir bezle kapattılar. Sanki her taraf yeterince karanlık değilmiş gibi. 'Yürü bakalım sorguya' derken bir yandan da kollarından tutmuş sürüklüyorlardı. Sorgu odasına girer girmez tekmeler, tokatlar inmeye başladı bedenine. Hem vuruyor, hem de soyunmasını istiyorlardı. Leyla direniyor, direndikçe yumrukların, darbelerin şiddeti giderek artıyordu. Birkaç dakika bile sürmedi kendinden geçmesi.

Bayılması ellerinden kurtulmasına yetmemişti. Hortumla soğuk su tutarak ayılttıklarında gözlerindeki bağ dışında üzerinde hiçbir giysi kalmadığını anladı. Çırılçıplaktı. Yerden biraz yüksek bir yere yatırılmış, vücudunun hassas yerlerine teller bağlanmıştı. Elektrik akımı şimşek hızıyla vücudunu sardı, bütün sinir uçları aynı anda gerildi. Tarifi zor, dehşetli bir acıydı bu. Binlerce keskin bıçak aynı anda saplanmış, vücudunu aynı anda dilim dilim doğruyordu sanki. Bıçaklar, açılan yaraların üzerinden bir daha gidip geliyor, yüreği yerinden sökülecekmiş gibi sarsılıyordu. Neden gözaltına alındığını, neden işkence yapıldığını bilmiyordu.

Ne öğrenmek istiyorlardı? Bu sorunun cevabını kendisine yöneltilen sorularda bulmaya çalışıyordu. 'Söyle bakalım bu şifre kime gidiyordu? O ülkeyi böledursun; biz de seni paramparça edelim de kocanın aklı başına gelsin. Söyle bu şifreyi kime götürecektin?' diyorlardı.

Şifre dedikleri şeyin, Mehdi'nin gönderdiği bir not olduğunu anlaması için aynı sorunun defalarca tekrarlanması, elektriğin bedenini birkaç kez daha yoklaması gerekti. Şifre sözcüğü ile o notu bir araya getirip özel bir anlam çıkarması mümkün değildi. 'Leyla, paltomu yıkadım, astar kumaşa renk verdi. Kuru temizlemeye götür. Leke çıkarsa bana getirirsin, çıkmazsa getirmene gerek yok.' Mehdi, Leyla'dan paltosunu kuru temizlemeye götürmesini istemişti. Hepsi buydu. Kendine geldiğinde yine hücreisindeydi. Gözlerindeki bağı çözmüşlerdi ama çıplaktı, giydirme zahmetine katlanmamışlardı."⁴¹⁰

"Diyarbakır Cezaevi'ndeki mahkûmlardan dördü kendilerini yaktılar. Ferhat Kurtay, Nemci Önen, Mahmut Zengin ve Eşref Anyık. Bu dört kişi, itirafçılara ve işkenceye karşı eylem yaptılar. Aynı koğuştaydık. Ferhat Kurtay hemşerimdi, elektrik mühendisiydi, samimiyetimiz vardı. Sabaha karşı saat üç sularında koğuştta müthiş bir patlama oldu. Bir arkadaş alevlerin üstüne su döktü. Alevlerin içinden bir ses geldi. 'Bu bir yangın değil, eylemdir. Kahrolsun işkence, kahrolsun vahşet' dedi. Alevler küçüldüğünde biz o dört insanı kafa kafaya vermiş gördük.

Ben Ferhat Hoca'nın yanına gittim. Eğildim, 'Hocam bir şeyler söyle!' dedim. Dişleri kenetlenmişti. Tıslar gibi bir sesle zorlukla 'Bana türküyü söyle' dedi. Sevdaliye (Sevdalım) adında çok sevdiği Kürtçe bir aşk türküsüydü bu. Ben ağlayarak türküyü söylemeye başladım. Beni teselli etmek ister gibiydi. Ağlamamam için bana tebessüm etti. Tebessüm ederken yanaklarından etler dökülüyordu."⁴¹¹

"Ben hiç PKK'li olamadım ve PKK'li de değildim. Üç yıl boyunca hep tek başıma mahkemeye çıkarıldım. Neler yaşadığımı bir ben, bir de ailem bilir. Normal insan gibi yürüyebilmek için bir hafta çalıştım. Tuvalete bile nizami adımlarla gidiyordum. Anneme, babama emredersiniz diyordum. Sokağa

410 Faruk Bildirici, Yemin Gecesi, Doğan Kitap, s. 61-62

411 Selim Dindar, Neşe Düzel röportajı, 2003.

çıkıtığım zaman herkesin beni gözlediğini sanıyor, gizlenmeye çalışıyordum. Beni, iki arkadaşım koluma girip sokakta yürütüyordu.

Ramazan geldi. 1982'nin Temmuz ayı. Oruç tutmak serbest dediler. Sahura kalkmak yok. İftar ise saat 20'den sonraydı. Bu aslında 'Oruç tutma, istemiyoruz' mesajıydı. Bedii Tan Bey oruç tuttu. Bu arada havalandırmada, betonda, üstümüz çıplak halde dünyanın idmanını yaptırıyorlar. Bedii'nin orucunun farkına vardılar. Ne yaptılar biliyor musun? Kanalizasyon kapağını kaldırdılar, avuçla pislik yedirdiler. Bedii Tan çok hastalandı."⁴¹²

"Bedii Tan çok dayak yedi ve yatağa düştü. Yatağa düşünce gardiyan 'Onu bana getirin' dedi. Götürdük. Bedii Tan ayakta duramıyordu. Kafasından bir bidon soğuk su boşalttılar. Yere yığıldı. Kalkması emredildi. Duvara tutunarak güçlülkle kalktı. Kalkmasıyla beraber, gardiyan bir tekvando hareketiyle dönüş yaptı ve botunun tabanını Bedii Tan'ın göğsüne indirdi. Adamcağız kafa üstü yere düştü."⁴¹³

"Yerde yatan Bedii Bey'in karnına bastılar. Bağırsakları ve böbreği patladı. Bedii Bey, 33 nolu koğuşa girdikten 33 gün sonra öldü."⁴¹⁴

Bedii Tan'ı tanıyan herkesin ağzından dökülen ilk kelime 'beyefendi, tam bir beyefendi'ydi. Kırk dokuz yıllık kısa ömründe hemen hemen hiç kimseyi kırmamış, hiç kimseyi incitmemiş biriydi. Ailesi kan davası nedeniyle 1800'lü yılların ortalarında Midyat'ın Kürt 'Helaxe' (Helah) köyünden şehir merkezine, Estel mahallesine yerleşmişti. 20 yaşındayken, 1953 yılı sonlarında Midyat'tan Diyarbakır'a gelmiş, hemşehrîsi Musa Anter'in başyazarı olduğu Şark Postası Gazetesi'nde çalışmaya başlamıştı. 1960 yılında Karayolları Diyarbakır 9. Bölge Müdürlüğü'ne memur olarak girdi. Bir yandan da Diyarbakır Akşam Ticaret Lisesi'ne devam etti. Muhasebe öğrendi. 1966 yılında memuriyetten istifa ederek muhasebecilik yapmaya başladı. Batman Postası ve Abdurrahman

412 Hasan Cemal, a. g. e, s. 32.

413 Selim Dindar, Neşe Düzel röportajı.

414 Hasan Cemal, a. g. e, s. 32

Efem Dolak'ın başında olduğu Diyarbakır İleri Yurt Gazetesi'nde köşe yazıları yazıyordu. Felat Cemiloğlu gibi, o da siyasi Kürt hareketlerine ilgi duymadı. İlk gençlik yıllarında Said-i Nursi'nin risalelerini, daha sonraları ise Necip Fazıl Kısakürek'in Büyük Doğu ekolünü takip etti.

Hayatı boyunca CHP'ye muhalefet etti, Demokrat Parti'yi ise 'renksiz' ve CHP'nin 'güleryüzlüsü' diye niteleyerek eleştirirdi. Milli Selamet Partisi kuruluncaya kadar hiçbir siyasi partiye yakınlık duymadı. Edebiyata ve özellikle şiire tutkuluydu. Anlayışlı, kibar, mert, çocuklarıyla arkadaş ve cesur bir kişiydi. Cesaret ile kibarlığı aynı anda kişiliğinde birleştirebilen ender kişilerdendi. Koşuş arkadaşı Selim Dindar onu şöyle anlatıyor:

"Altan Tan'ın babası Bedii Tan'ı da bir gardiyan işkenceyle öldürdü. O, yüzünde devamlı tebessüm olan biriydi. Yaşlı olmasına rağmen, işkence yapıldığı zaman bağırıyor, yalvarmıyor, işkence yapanların gözlerinin içine bakıp tebessüm ediyordu. Bu tavrı, onları çok kızdırdı. Çok dayak yedi ve yatağa düştü."⁴¹⁵

Cizreli Selim Dindar, cezaevine girdiğinde yirmili yaşlarının başındaydı. Siverekli genç arkadaşı Abdülkadir Odabaşı ile birlikte Felat Cemiloğlu ve Bedii Tan gibi babaları yaşındaki tutuklu ağabeylerine ellerinden gelen hizmeti esirgemediler. Bedii Tan'ın ölümünden sonra o günkü olağanüstü şartlara rağmen oğulları ile babası Hacı Yusuf Tan'ın dürüstçe düzenlenmiş otopsi raporunu elde etmeleri, ısrarlı şikâyetleri ve takipleri sonucu savcılık usulen de olsa bir soruşturma başlattı.

Mardinli askeri savcı yüzbaşı Oktay Yüksel, koşuşa gelerek Bedii Tan'ın hastalıktan öldüğüne dair zorla ifadeler imzalattı. Felat Cemiloğlu dahil 105 tutuklu aynı ifadeyi imzalamak zorunda kaldı. Selim Dindar ve sonradan Gercüslü Mehmet Emin Kardeş, çıktıkları ilk mahkemede ölümü göze alarak Bedii Tan'ın işkenceyle öldürüldüğünü söylediler ve suç duyurusunda bulundular.

415 Selim Dindar, Neşe Düzel ile röportaj, 23 Ocak 2003.

Bedii Tan (Midyat 1933 - Diyarbakır 14 Temmuz 1982)
ve oğlu Altan Tan 30 Mayıs 1974, Diyarbakır

Diyarbakır Sıkıyönetim Mahkemelerinde ilk olarak bir gardiyan çavuş, Gümüşhane nüfusuna kayıtlı 'Gestapo Adnan' lakaplı Adnan Gündüz 6 yıl 8 ay hapse mahkum oldu.

Felat Cemiloğlu, yaşadığı travmanın etkisiyle, Bedii Tan'ın oğulları tarafından Diyarbakır Sıkıyönetim Mahkemesi'nde açılan davanın hiçbir duruşmasına katılmadı ve ifade veremedi. Ancak olayın üzerinden on yıl geçtikten sonra yaşadıklarını

Hasan Cemal'e anlatabildi. Olayın canlı tanığı Selim Dindar ise mahkeme sürecini olduğu gibi anlatmaktadır:

"Bedii Tan öldükten sonra koğuşa bir hâkim yüzbaşıyla as-teğmen geldi. Bize, 'Bedii Tan koğuşa gelmeden önce ishale yakalanmıştı. Bağırsak enfeksiyonundan öldü' diye bir ifa-de imzalattılar. Biz ise aramızda anlaştık. Kim mahkemeye ilk çıkarsa bu cinayetle ilgili suç duyurusunda bulunacaktı. Mahkemeye ilk ben çıkarıldım ve 'Bizim koğuştaki cinayet iş-lendi' dedim. Gestapo lakaplı o gardiyan sonra mahkûm oldu. Ben o ifadeden sonra bayılıncaya kadar dövüldüm."⁴¹⁶

İç Güvenlik Amiri Yüzbaşı Esat Oktay Yıldırım, yıllar sonra İstanbul Ümraniye Dudullu'da bir belediye otobüsünün için-de eşinin gözleri önünde öldürüldü. Diyarbakır 5 No'lu Askeri Cezaevi'nde yaşananlarla ilgili çok şeyler yazıldı, çok şeyler ko-nuşuldu. Ancak dost düşman herkesin üzerinde ittifak ettiği bir şey var ki o da şu: Diyarbakır 5 No'lu Askeri Cezaevi olmasaydı PKK bugünkü durumda olmazdı. Olayların halen hayatta olan şahidi Selim Dindar da aynı kanaatte:

"Ben siyasi biri değilim. Bu konularda birikimim yok. Ama 12 Eylül, Kürt sorununa herkesin dikkatini çekti, bu soru-nu dünyaya duyurdu. Cezaevindeki vahşet olmasaydı, Kürt meselesi bu ülkede bu kadar erken açığa çıkmazdı. Diyar-bakır Cezaevi'ndeki insanları birer militan haline getirdiler. Bunların % 80'den fazlası dağa çıktı. İnsanın oradaki vah-şeti gördükten sonra normal yaşama dönmesi çok zordu. 'PKK hareketi 1984'te patladı' derler ya, bu tarih, Diyarbakır Cezaevi'nden ana tahliyelerin olduğu tarihtir."⁴¹⁷

Felat Cemiloğlu, 21 Mayıs 1982'de gözaltına alındı. 10 Hazi-ran 1982'de tutuklandı. 14 Ocak 1983'te, iki ayda bir yapılan ince-lemenin dördüncüsünde mahkemeye çıkarılmadan tahliye oldu. 'Suçlu bugün dahi aynı muameleyle karşılaşırsa, para vermekten başka çaresi olmadığı' gerekçesiyle, TC Sıkıyönetim Komutanlığı Diyarbakır 2 No'lu Askeri Mahkemesi tarafından hakkında veri-len beraat kararının tarihi ise 18 Nisan 1984.⁴¹⁸

416 Selim Dindar, Neşe Düzel ile röportaj.

417 Selim Dindar, Neşe Düzel röportajı, 2003.

418 Hasan Cemal, a. g. e, s. 30-34.

Cemilpaşazade Memduh Bey'in üç oğlu: (Soldan sağa) Nejat Cemiloğlu 1963-1973 Diyarbakır Belediye Başkanı, ortada ağabeyleri Fuat Kadri Jamil Suriye'de milletvekili ve Felat Cemiloğlu.

Diyarbakır 5 No'lu Askeri Cezaevi'nin Kürt sorununa etkilerini Nurettin Yılmaz şöyle anlatıyor:

"Türkiye Barış Derneği Davası nedeniyle, İstanbul'a gitmek üzere, Diyarbakır cezaevinden ayrılırken, Binbaşı Esat Oktay Yıldırım'ın bana, elindeki özel yapılmış copuyla binlerce tutuklunun kaldığı koğuşları pencereden gösterip 'Görüyor musun binleri nasıl ıslah ettim? Kuzu gibi oldular, yola geldiler' dediğinde verdiğim yanıtı daha önce de belirttim, 'Zannetmeyin ki o binleri ıslah edebilmiş, yola getirebilmişsiniz. Vurulan her cop, onur kırıcı her davranış ve hakaret, o binlerin yüreklerinde ve beyinlerinde birer yara açmıştır ve iz bırakacaktır. Her an patlamaya hazır birer bomba gibiler. Binleri ıslah değil, asi hale getirdiniz. Kin, nefret ve intikam tohumları ektiniz.

Dışkı yedirilmeye ve cop sokulmaya zorlanan kişi unuttur mu o vahşeti?' Tarih beni yanıltmadı. Devlet, 12 Eylül faşist uygulamalarının meyvesini alıyor, ektiğini biçiyor bugün."⁴¹⁹

419 Nurettin Yılmaz ,a. g. e, s. 231.

Bedii Tan ve oğlu Altan Tan, 1977 Diyarbakır.

Felat Cemiloğlu da duygularını şöyle ifade ediyor:

"Ben cezaevine girmeden önce de Kürt olduğumun bilincindeydim. Kürtlerin haklarına kavuşmalarını da isterdim ama bu benim için önemli bir sorun değildi. Kürtlerin haklarına kavuşması için bilinçli bir çabam olmamıştı. İlk kez 1950 yılında Suriye'ye gittiğimde amcam Kadri Cemilpaşa siyasetle uğraşmamamı söyledi. Ben de siyasetle uğraşmadım." ⁴²⁰

"Sekiz ay yattım. Diyarbakır E Tipi Askeri Cezaevi 33 No'lu koğuşta. Elli beş yaşındaydım. Sekiz ayda on sekiz kilo verdim. İğne iplik kaldım, çıktığımda kimse tanımadı beni. Hapishaneden kurtulduğum zaman genç olsaydım, en azından soruşturma, gözaltı, 5 No'lu hapishane cehennemine tekrar haksız yere girmemek için dağa çıkardım." ⁴²¹

420 Hasan Cemal, a. g. e, s. 19

421 Hasan Cemal, a. g. e, s. 34.

Aynen öyle oldu. Cezaevinden çıkmayı başarabilenlerin çok büyük bir çoğunluğu yıllardır uzak kaldıkları annelerini ve babalarını bile doğru düzgün görmeden, yıllardır hasret kaldıkları yuvalarında doğru düzgün yatmadan 'Dağ'a çıktılar.

1980 SONRASI KÜRT POLİTİK MÜCADELESİ

Kürtlerin önemli bir kısmı 1983 seçiminde Turgut Özal'ın Anavatan Partisi'ni destekledi. 1987 seçimlerinde solcu Kürtler yeniden Sosyal Demokrat Halkçı Parti'de toplandı ve Ahmet Türk, Mardin'den milletvekili seçildi. Paris'teki Kürt Konferansı'na katıldıkları gerekçesiyle bazı Kürt milletvekilleri partiden ihraç edilince, bu milletvekilleri Halkın Emek Partisi'ni kurdu ve bu yeni parti bölgeden büyük destek gördü.

1991 milletvekili seçimlerinde Erdal İnönü inisiyatif koyarak HEP ile seçim ittifakına girdi ve bu ittifak bölgedeki milletvekilliklerinin büyük bir kısmını kazandı. Ancak Leyla Zana ve Hatip Dicle'nin Meclis'teki yemin töreni sırasındaki tavırları ve Kürtçe ifadeleri büyük tartışmalara sebep oldu ve HEP'liler Erdal İnönü'nün partisinden istifa etti. Bir müddet sonra HEP Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı. Yerine DEP kuruldu.

1994 Belediye Başkanlığı seçimlerinde bazı illerdeki DEP'li adaylar devlet tarafından gözaltına alınınca PKK seçimleri boykot etti. Bu boykot sonucu Diyarbakır Belediye Başkanlığı'nı Refah Partisi adayı kazandı

DYP-SHP hükümeti döneminde üç bin dolayında faili meçhul cinayet işlendi, üç bin köy boşaltıldı ve milyonlarca Kürt, köy ve mezralarından göç etmek zorunda kaldı. Tansu Çiller hükümetinin bu tamamen hukuk dışı uygulamaları devam etti ve Anayasa Mahkemesi DEP'i de kapattı. DEP milletvekilleri yaka paça Meclis'ten çıkarılarak tutuklandı. Özellikle Orhan Doğan'ın boynundan sürüklenerek bir polis aracına zorla sokulma sahnesi yıllarca hafızalardan silinmedi.

1999 yerel seçimlerinde HADEP başta Diyarbakır, Batman, Van, Siirt, Bingöl, Hakkari ve Şırnak olmak üzere bölgedeki Belediye Başkanlıklarının büyük bir çoğunluğunu kazandı.

SHP ve CHP'den yollarını tamamen ayıran solcu Kürtler, kendi partilerinde siyaset yapmaya devam ettiler. Bu durum halen bu şekilde devam etmektedir.

TÜRK MİLLİYETÇİLERİ VE KÜRT SORUNU

Türk milliyetçilerinin Kürt sorununa yaklaşımlarını üç ana başlıkta değerlendirebiliriz:

1. Kürt varlığını inkâr edenler,
2. Kürtlerin varlığını kabul eden, ancak Kürtleri 'düşman' olarak görenler,
3. Kürtlerin varlığını bir 'alt kültür' olarak kabul eden ve Kürtleri 'Türk vatandaşlığı' üst kimliği içinde asimile etmek isteyenler.

Kürt Varlığını İnkâr Edenler

Türkiye'de çok uzun yıllar etkili olan ve başını Alparslan Türkeş'in çektiği Milliyetçi Hareket Partisi'nin resmi görüşüne göre Kürtler, Türklerin bir boyudur ve Kürt diye Türklerden ayrı bir halk veya millet de yoktur. Sarp dağlarda, şehir merkezlerinden uzakta yaşayan bazı Türk boyları zaman içinde farklılaşmış ve dillerine karışan birtakım Farsça ve Arapça kelimelerin de etkisiyle kendilerini 'Kürt' diye farklı bir isimle adlandırmaya başlamışlardır. Türk milliyetçiliğinin önemli isimlerinden Alparslan Türkeş şunları söylemektedir:

"Bugün Anadolumuzun doğusunda yaşayan ve Kürtçe denen sun'i, sonradan meydana gelen bir dille konuşan bu insanlarımız eğer ayrı bir soy, ayrı bir millet olsaydı o zaman bölge insanların Türk'ü temsil edecek kademelere gelmemeleri için mücadele ederdik. Şiddetle karşı çıkardık. Devletimizin, milletimizin geleceği için, Türk'ün gururu, haysiyeti için bu mücadeleyi verirdik. Niçin yapmadık? Çünkü bu insanlarımız

su katılmadık Türk'tür. Her Türk gibi kaymakam, vali, bakan ve hatta cumhurbaşkanı olma hakları vardır." ⁴²²

Alparslan Türkeş Türkiye'de Kürtlere herhangi bir ayrımcılık yapılmadığını ve yapılmaması gerektiğini söylemektedir. Ancak Türkeş'in ayrımcılığı reddi, 'vatandaşlık' kavramına değil, Kürtlerin 'su katılmamış Türk' oldukları varsayımına dayanmaktadır. Alparslan Türkeş'le benzer görüşleri M. Şerif Fırat da dile getirmektedir:

"Hiçbir millet, bu dağlı Türk kardeşlerimiz kadar milli birliğin ana duygularından ayrılmak akıbetine bu kadar uğramamıştır. Araplar Arabice, Acemler Farisice ve her millet kendi dilinde konuşmakta iken, nasıl olur da dünyanın en asil ve ulu soylu bir milleti olan Türk, yabancı dillerde konuşmaya tenezzül etmiştir? Bu acı ve ibret verici kusur, bugün düzeltilmelidir. Bu milli bir gayret ve aşk ister... Bu milli gayret ortada varken en iyisi, bu dağlı Türk kardeşlerimiz, kendilerinin ulu soylarına yakışmayan ve bugün hiçbir kıymet ve mana ifade etmeyen bu söz yığını dilleri söküp atmalıdırlar. Ben bunu bir ırkdaş ve yurttaş sıfatıyla, doğunun bütün genç ve asil Türk neslinden rica ederim." ⁴²³

Kürtlerin Varlığını Kabul Eden Ancak

Düşman Olarak Görenler

Etnik ırkçılığın Türkiye'deki en önemli ismi Nihal Atsız'dır. Birçok gizli ırkçının aksine fikirlerini gizlemeden, tam bir açıklık ve büyük bir pervasızlıkla ifade etmektedir. Mustafa Akyol'un Nihal Atsız ile ilgili yorum ve tesbitleri oldukça açıklayıcıdır:

"Nihal Atsız (1905–1975) yayımladığı Atsız Mecmua ve Orhun gibi dergilerle, çok sayıda makale, roman ve şiiriyle, koyu bir ırkçı-etnik Türklük anlayışını inşa etmiş bir ideologdu. Atsız'ın temel özelliği, Türklüğü ırksal bir kimlik olarak

⁴²² Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, ed. Tanıl Bora- Murat Gültekin-gil, c. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 687.

⁴²³ M. Şerif Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, 3. Baskı, Kardeş Matbaası, Ankara, 1970 s. 28; aktaran: Mustafa Akyol, s. 149.

yorumlaması ve ırken Türk olmayanlara da pek dostça yaklaşmamasıydı. Öyle ki oğlu Yağmur'a yazdığı söylenen vasiyetnamede, etnik olarak Türk olmayan herkes düşman olarak tanımlanıyordu:

'Yağmur oğlum! Öğütlerimi tut, iyi bir Türk ol... Yahudiler bütün milletlerin gizli düşmanlarıdır. Ruslar, Çinliler, Acemler, Yunanlılar tarihi düşmanlarımızdır. Bulgarlar, Almanlar, İtalyanlar, İngilizler, Fransızlar, Araplar, Sırlar, Hırvatlar, İspanyollar, Portekizliler, Rumenler yeni düşmanlarımızdır. Japonlar, Afganlılar ve Amerikalılar yarınki düşmanlarımızdır. Ermeniler, Kürtler, Çerkezler, Abazalar, Boşnaklar, Arnavutlar, Pomaklar, Lazlar, Lezgiler, Gürcüler, Çeçenler içindeki düşmanlarımızdır. Bu kadar çok düşmanla çarpışmak için iyi hazırlanmalı. Tanrı yardımcın olsun.'

Böylesine koyu bir Türk ırkçısı olan Atsız, Kürtlere de tahmin edilebileceği gibi ırkçı bir husumetle yaklaştı. 'Kürtlerin ilkel bir Fars topluluğu' olduğunu ileri süren bir makalesinde, dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın, "Türk olmayan varsa gidebilir" sözünden yola çıkarak şöyle diyordu:

"Evet... Kürt kalmakta direnir, dört beş bin kelimelik o iptidai dilleriyle konuşmak, yayın yapmak, devlet kurmak istiyorlarsa gidebilirler. Biz bu toprakları oluk gibi kan dökerek; Gürcülerin, Ermenilerin, Rumların kökünü kazıyarak aldık, yine oluk gibi kan dökerek Haçlıların savaşçı şövalyelerine karşı savunduk. Kürtler, 1839 yılına kadar askerlik bile yapmadılar. Viyana'dan Yemen'e kadar her yerde Türk ırkının kanı sebil gibi akarken onlar yaşadıkları dağlarda ve köylerde keçilerini güttüler ve fırsat buldukça yağmacılık ederek yaşadılar. İran'la yaptığımız savaşlarda yardımcı diye geldikleri zaman da daima fırsat kolladılar ve Türk ordusunun yenildiği çarpışmalarda bu sefer İran'la birleşip onu vurmaktan geri kalmadılar. Birinci Cihan Savaşı'nda bize topyekûn ihanet eden Ermeniler, yerleşik Türk halkını vahşi bir kırgınla bitirmeseydi ve dağlarda, sarp köylerde yaşayan Kürtler bu kırgından kurtulmuş olmasaydı bugün çoğunlukta oldukları illerde de azınlık olarak kalmakta devam edeceklerdi."⁴²⁴

424 Kızıl Kürtlerin Yaygarası, Ötügen, 16 Haziran 1967, s. 42; aktaran: Mustafa Akyol, s. 154.

Görüldüğü ve açıklıkla anlaşıldığı gibi Nihal Atsız'ın konuya yaklaşımı tamamen tarihi çarpıtmalarla doludur. Bin yıllık Türk-Kürt birlikteliğini; Malazgirt'ten Çaldıran'a, Çanakkale'den Kafkas Cephesi'ne kadar yüzlerce savaş ve kötü gündeki Kürt-Türk dayanışmasını açıkça inkar etmektedir. Nitekim Mustafa Akyol da bu konuda Nihal Atsız'ı şiddetle eleştirmektedir:

"Önceki bölümlerde incelediğimiz tarihi gelişimin de gösterdiği gibi, Atsız'ın bu satırları çarpıtmadan ibarettir ve düpedüz iftira doludur. Gerçekte Kürtler Osmanlı ordusuna pek çok dönemde büyük hizmetler vermiş, özellikle de Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda vatan savunması için kahramanca çarpışmışlardır. Irkçı fanatizm içinde bunları görmeyen, daha doğrusu gizleyen Atsız'ın aynı makale içinde savurduğu tehdit ise dikkat çekicidir:

'Onun için Türk milletinin başını belaya sokmadan, kendileri de yok olmadan çekip gitsinler. Nereye mi? Gözleri nereyi görür, gönülleri nereyi çekerse oraya gitsinler. İran'a, Pakistan'a, Hindistan'a, Barzani'ye gitsinler. Birleşmiş Milletler'e başvurup Afrika'da yurtluk istesinler. Türk ırkının aşırı sabırlı olduğunu, fakat ayrıntı kabardığı zaman Kağan Arslan gibi önüne durulmadığını, ırktaşları Ermenilere sorarak öğrensinler de, akılları başlarına gelsin.'

Nihal Atsız'ın bu makalesi, o dönemde büyük yankı uyandırmış, bir önceki bölümde değindiğimiz Devrimci Doğu Kültür Ocakları Atsız'ın makalesini bütün Güneydoğu'da dağıtmıştı. Elbette 'aksülamel'olarak 'Kürtçülük' duygusu yaratmak için...

Atsız hakkında bu yazısından dolayı, Ceza Kanunu'nun 312. maddesinden, 'ırk mülahazasıyla halkı husumete tahrik' suçundan dava açıldı, mahkûmiyet kararı verildi, ancak Atsız hapisten afla kurtuldu. 1975'te ise öldü. Fakat etkisi hiç ölmedi."⁴²⁵

Nihal Atsız'ın çizgisini takip eden Türk milliyetçilerinin bir diğer özellikleri de 'İslam düşmanı' olmalarıdır. Nihal Atsız ve arkadaşları İslam öncesi Türklüğü yüceltip Şamanizm'i överler-

425 Mustafa Akyol, a. g. e, s. 154.

ken, İslamiyet'in Türklere milliyet kavramını unutturduğunu ve Türklerin şaman kültürlerini asimile ettiğini öne sürmüşlerdir. İleride inceleyeceğimiz Kürt ulusalcıları da İslamiyet hakkında aynen Türk milliyetçilerine benzer görüşler öne sürmekte, İslam karşıtlığında onlardan geri kalmamaktadırlar.

Nihal Atsız'a göre, İslam kardeşliğini savunmak, 'millet hainliği'dir. "Zenci, Yahudi, Çerkez, Arnavut, Kürt ve Lazlar yabancı olarak görülmelidir. Barış ve dostluk, milletlerin afyonudur..."⁴²⁶

Türk etnik ırkçıları kendilerinden başka hiçbir millete yaşama hakkı vermemekte, ancak köle olarak yaşama hakkı tanımaktadırlar. 'Türkçü Gençlik Dergisi' altbaşlığını taşıyan 'Bozkurt' isimli dergide yayınlanan yazılar bu konuyla ilgili örneklerle doludur. Derginin Ocak 2004 sayısında yayınlanan bir yazı ibret vericidir:

"Bugün kara para olarak adlandırılan ya da vasıf gerektirmeyen, ufak tefek ama toplanınca ciddi bir ekonomik güç oluşturan işler Kürtlerin elindedir. Çok geniş bir yelpazeye sahip bu pazarda gayri meşru kazanç kapılarına örnek olarak, görünüşte masum gözükken işportacılıktan, değnekçilikten çok daha ciddi boyutlarda kaçakçılığa kadar uzanan yüzlerce örnek vermek mümkündür. Meşru ve çok vasıf gerektirmeyen işlere minibüsçülük, galericilik, taksicilik gibi meslekleri örnek gösterebiliriz ki bu meslekler için gereken sermaye çoğu zaman bir önceki maddede bahsi geçen gayri meşru kazançtan edinilmiştir.

Madem devletin kurumları oy ya da başka kaygılarla bu düzene bir son verememektedir o vakit bu işlere derhal Türklerin de el atması sağlanmalı, buradan gelen kaynakların Türklerin eline geçmesi sağlanmalıdır. Birçok kişinin kafasında gene 'Ama nasıl?' sorusunun belirdiğini biliyoruz. Şahsi düşüncem Türkler olarak beraber yaşamak zorunda olduğumuz bu gürüha karşı -çok fazla itiraz geleceğini biliyorum- fazla medeni oluşumuzdur.'

Yazar Kürtlere hakaret etmek için 'Kürt' kelimesini özellikle

426 Güven Bakrezer, Nihal Atsız, Milliyetçilik, ed. Tanıl Bora / Murat Gültekingil, s. 352-357.

küçük harfle yazmaktadır. (Bir sonraki bölümde, Kürtçülerin de Türk, Fars, Arap kelimelerini özellikle küçük harfle yazdıklarını göreceğiz.) Yazarın hayal ettiği 'Kürt komplosu'nu bozmak için önerdiği eylem planı ise aynı Nazilerin (sonradan SA adını alan) 'Kahverengi gömlekçiler' isimli çetelerinin yaptığı gibi sokak çatışmaları çıkarmaktır: 'Her Türk çocuğunun bileği ve yüreği sağlam olmalıdır. Denge çok iyi tutturulmalı, iyi bir eğitimin yanında Türk çocukları bedensel olarak da güçlendirilmeli, vücut geliştirme ve savunma sporları Türkler arasında yaygınlaştırılmalıdır. Mahalle aralarında karizmaları çizilen dağlı güruh böylelikle psikolojik olarak çökertilecek ve doğal bir süreç olarak birçok kazanç kapıları ellerinden kayıp gidecektir.

Yazar, bu şiddet eylemlerinin yanında bir de 'kadrolaşma'yı tavsiye etmektedir. Düşman olarak gördüğü etnik gruplar ise hem Kürtler hem de Çerkezlerdir: Türkçüler iş hayatında çok uyanık olmak zorundadırlar. Türkçü gençler özellikler şirketlerin satın alma ve insan kaynakları bölümlerinde istihdam edilmek üzere yetiştirilmelidir. Böylelikle hem büyük bütçelerle çalışan şirketler aracılığı ile orta ölçekli mili sermaye fonlanacak hem de yavaş yavaş şirketlerdeki tüm birimler ele geçirilecektir. Bürokraside de aynı şey söz konusudur. Bugün koltuk kavgası nedeni ile pasif davranan Türkler bilmedirler ki gidişat böyle devam ederse önümüzdeki birkaç sene sonra çok sevdikleri o koltuklarını da şivesi bozuk sıralılara ya da onların dağlı dostu konumundaki Çerkezlere kaptıracaklardır."⁴²⁷

Kürtlerin Varlığını Bir 'Alt Kültür' Olarak Kabul Eden ve Kürtleri 'Türk Vatandaşlığı' Üst Kimliği İçinde Asimile Etmek İsteyenler:

Bugün gelinen noktada Alparslan Türkeş gibi Kürtlerin varlığını inkar ederek, Kürtlerin aslında 'bilinç kaybına uğramış Türkler' olduklarını iddia edenlerle; Nihal Atsız gibi etnik ırkçılığı bir ideoloji haline getirerek Kürtleri düşman olarak görenler azınlık-

⁴²⁷ Ozan Ruhsathoğlu, 'Ne Yapmalı?', Bozkurt: Türkçü Gençlik Dergisi, s:1, Ocak 2004; aktaran Mustafa Akyol, s. 157.

ta kalmış bulunmaktadır. Türk milliyetçilerinin önemli bir kesimi ‘artık’ Kürtlerin varlığını kabul etmektedir. Ancak Kürtlere önerilen, geçmişlerine sünger çekmeleri ve Kürt kimliklerini ‘folklorik bir alt kültür’ seviyesinden öteye taşımamalarıdır. Bu görüşte olanlara göre Kürtler de tıpkı Lazlar, Gürcüler, Abazalar, Arnavutlar, Çerkezler, Boşnaklar, Pomaklar, Çeçenler ve diğer halklar gibi ‘Türk kimliği’ içinde erimeli ve işi fazla ‘kurcalamamalı’dır.

Devlet Bahçeli başkanlığındaki Milliyetçi Hareket Partisi’nin bugünkü görüşleri ‘Ne mozaigi ulan!’ diyen Alparslan Türkeş’in görüşlerinden oldukça farklılaşmıştır. Devlet Bahçeli’nin Ülkücüleri sokak çatışmaları ve kontrgerilla eylemlerinden uzak tutması, tahrikçi bir siyaset izlememesi de ülke barışı açısından olumlu gelişmelerdir.

Devlet Bahçeli’nin, 4 Mayıs 2005 günü yaptığı basın toplantısında, etnik ayrımcılığı eleştiren görüşleri önemlidir: “Kan bağı ve soy birliği değil, vatandaşlık bağı esastır. Türk vatandaşlarını Türk milletine bağlayan bağ, sadece ve sadece hukuki bir bağ olan vatandaşlık bağıdır.” Bahçeli, MHP’nin ‘Dört ilke’ belirlediğini ve bunu toplumdaki bütün kesimlerin değerlendirmesine sunduklarını söylemiştir. Bu dört ilke özetle şöyleydi:

1. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda, millet kavramı birleştirici bir oluşum olarak kabul edilmiştir. Etnik köken, din ve dil gibi farklılıklara bakılmamıştır. Türk milli kimliğinin oluşumunda en önemli unsur; çilesi, sevinci ve gururuyla birlikte yaşamış olan büyük ve onurlu tarih ve ortak mukadderat bilincidir. Devletin temelinde bu milli bağ yatmaktadır.

2. Tüm Türk vatandaşları bu şekilde Türk milleti kimliğinde birleşmiş ve millet olgusunu birlikte yaratmışlardır. Burada kan bağı ve soy birliği değil, vatandaşlık bağı esastır. Türk vatandaşlarını Türk milletine bağlayan bağ, sadece ve sadece hukuki bir bağ olan vatandaşlık bağıdır.

3. Türk vatandaşlığı ve Türk milli kimliği, Türk milletini ortaklaşa oluşturan Türk vatandaşlarının etnik kökenlerini, din ve dillerini inkâr anlamına gelmez. Türkiye Cumhuriyeti bu bir-

leştirici ve bütünleştirici temel üzerinde kurulmuştur. Bu esas, Atatürk'ün 'Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkına Türk milleti denir' sözlerinde ifadesini bulmuştur.

4. Türkiye Cumhuriyeti devleti tektir, ülkesi ve milleti birdir. Ortak milli sembollerin başında gelen Türk bayrağı, bütün Türk vatandaşlarının ortak mukaddesatıdır. Milli egemenliğinin ve bağımsızlığının simgesidir.

Bahçeli bu konuşmasıyla 'millet' tarifi konusunda, 'kan ve soy birliği'ni değil 'vatandaşlık' bağıını öne çıkarmıştır.⁴²⁸

Devlet Bahçeli'nin 'Türk milletini ortaklaşa oluşturan Türk vatandaşlarının etnik kökenlerini, din ve dillerini inkâr etmeyen' yaklaşımı önemlidir. Başta Ümit Özdağ olmak üzere birçok MHP'li Bahçeli'ye karşı çıkarak bu sözlerinden dolayı sert eleştirilerde bulunmuştur. Ancak Devlet Bahçeli de inkâr etmediği ve saygıyla yaklaştığı Türk vatandaşlarının farklı din ve dilleri konusunda ne düşündüğünü ve geçmişten farklı olarak ne yapılması gerektiğini açıklamamıştır.

Aslında geldiği bu noktadan sonra atacağı olumlu 'bir tek adım' belki de Türkiye'nin en az yüzyıllık bir 'kördüğümü'nün, Kürt sorununun çözümünde çok önemli olacaktır.

Bugün hâlâ MHP mitinglerinde atılan 'Türkiye Türktür, Türk kalacaktır' gibi sloganlar çözümsüzlük ve asimilasyon siyasetini devam ettirmektedir.

KOMÜNİSTLER-SOSYALİSTLER VE KÜRT SORUNU

Komünistlerin-Sosyalistlerin Kürt sorununa yaklaşımları da ilk dönemlerden itibaren farklılıklar arz eder. Bu konuda önemli araştırmaları olan Mesut Yeğen, *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa/Cumhuriyet ve Kürtler* adlı kitabında Komünistlerin Kürt sorununa yaklaşımlarını dört ana döneme ayırır:

428 Mustafa Akyol, a. g. e, s. 152.

1. Türkiye Komünist Partisi'nin ilk yıllarından 1960'a kadar olan 'Tanışma' dönemi.
2. 1960'lı yılların başından 12 Mart 1971 Muhtırası'na kadar devam eden 'Buluşma' dönemi.
3. 1974 genel affından sonra 12 Eylül Darbesi'ni de içine alarak 1980'li yılların sonunda Berlin Duvarı'nın yıkılışına kadar devam eden 'Ayrışma' dönemi.
4. 1990'larda açılan ve solu dünyanın her yerinde ulusalcılık ile kozmopolitizm karşıtlığı üzerinden bölen 'Kopuş' dönemi.⁴²⁹

Mesut Yeğen bu dört dönemi ayrıntılı bir şekilde incelemektedir:

Birinci Dönem: Tanışma

Cumhuriyet'i kuran kadronun taşıyıcısı olduğu zihniyetle yaşanan ortaklık sonucu, Kürt meselesi, 'irtica' ve ulusal bütünleşme benzeri sorunlar, dönemin komünistlerince de radikal bir inkılapçılığın sözdağarcığı içerisinde okundu. Türkiye komünistleriyle İttihatçılık/Kemalizm arasındaki zihniyet benzeşmesinin pek de 'tuhaf' bir tarafı yoktu; hele de bu iki gövde arasındaki 'organik-örgütsel' rabitayı hesaba katarsak. Sonuçta, solun bu birinci döneminin taşıyıcıları Kürt meselesine rejimin kurucuları gibi bakıp, direnen Kürtlere karşı rejimin kurucularının yanında yer aldılar. 'Dönemin şartları' içerisinde değerlendirildiğinde, bu tutum ideolojiktetik, ama daha çok da stratejik-politik açıdan 'anlaşıldı'.

Türkiye Komünist Partisi

İlk dönem Türkiye solu, Kürt meselesini tıpkı yeni rejim gibi, esas olarak geçmişle (irtica) şimdi (modern cumhuriyet) arasındaki bir çatışmayla ilgili bir durum olarak gördü. Marksist teorinin süzgecinden geçtiği durumlarda, bu görme biçimi Kürt meselesini, burjuvaziyle (kapitalizm) derebeyler (feodalizm) arasındaki çatışmanın bir görünümü olarak okudu.

⁴²⁹ Mesut Yeğen, Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler, İletişim Yayınları, s. 146.

İlerlemeci ve kalkınmacı bir toplumsal dönüşüm anlayışının takipçisi bu sosyalistlerin gözünde, burjuvazi feodallerin, kapitalizm de feodalizmin ilerisinde ya da sosyalizme yakın olduğundan, keza burjuvazi ve kapitalizmi Türkiye Cumhuriyeti, feodalleri ve feodalizmi ise Kürtler ve Kürt sorunu temsil ettiğinden, Kürtlere karşı rejimin yanında yer almak 'kitap gereği idi'.

Kitap gereği bu tutumun belirgin örnekleri tahmin edileceği üzere ilk kez Şeyh Sait İsyanı esnasında ortaya çıktı. Aydınlik çevresinin 1925'te yayımlamaya başladığı Orak-Çekiç adlı haftalık derginin 26 Şubat 1925 tarihli 6. sayısı isyanı şu sözlerle değerlendiriyordu: 'İrticanın başında Şeyh Sait değil, derebeylik duruyor; irticaa karşı Halk Hükümetlerdir.' Orak-Çekiç'in 5 Mart 1925'te çıkan 7. ve son sayısı da Kürt isyanına dair komünist hissiyatı, 'Yobazların Sarıkları, Yobaz Zümresine Kefen Olmalı' manşetiyle aktarmaktaydı. Dergiye göre, hem TKP'nin hem de burjuvazinin düşmanı irticain, bu 'kara kuvvet'in yenilmesi öncelikli meseleydi.

Kürtlerin Cumhuriyet'e karşı bu ilk büyük kalkışmasını irticai bir mukavemet olarak değerlendirmekte dönemin 'burjuva' hükümetiyle aynı frekansı takip eden komünistler, hiç şüphesiz komünistliklerini göstermiş ve irtica gibi 'üst yapısal' bir durumun ardında daha derin, altyapıya dair bir gerçeği işaret ederek farklılıklarını kaydetmişlerdi: Dönemin komünistlerine göre, irticain ardında daha yapısal bir sorun, feodalizm vardır.

Orak-Çekiç, yine 7. sayısında 'Genç'teki ayaklanmanın gerisinde Cumhuriyet hükümetince tasfiyesi mukadder Kürdistan derebeyleri' olduğunu savunuyordu. Ardında İngiliz kışkırtmasının da olduğuna hükmedilen Kürt ayaklanmasını irtica ve feodalizm ikilisi üzerinden değerlendiren Orak-Çekiç dergisi, meselenin halli için yol da göstermekteydi: 'Ayaklanmanın bastırılması ve elebaşlarının cezalandırılmasından sonra, mutlaka Doğu'da toprak meselesi çözümlenmelidir. Yapılması gereken, Genç İsyanı'nı (Şeyh Said İsyanı) adi bir şekavet gibi tenkil etmek değil, derebeylik düzenini tasfiye etmektir.' Orak-Çekiç'te yayımlanan, imzasız, ancak Mete Tunçay'ın aktardığından anlaşıldığına göre Kerim Sadi tarafından yazılmış 'Kahrolsun İrtica' başlıklı yazı, Şeyh Sait Ayaklanması'nın bastırılmasını, 'Ankara Büyük Millet Meclisi'ndeki müfrit sol burjuvazinin tırnaklarının, kafasına kurun-u vustayı dolamış

yobazların gırtlaklarına' yapışması olarak değerlendirmekteydi. Ankara hükümetine dair böylesi müspet bir kanaate sahip olmakta Kerim Sadi yalnız değildi. Türkiye komünist hareketinin ilk temsilcilerinden Şefik Hüsnü çevresinin yayımladığı Aydınlık da yeni rejimi ve Ankara hükümetini hasım olarak görmediği gibi, 'aşağı sınıflar koalisyonunun ağır basmasına şans tanınabilecek bir çeşit halk hükümeti' olarak selamlamaktaydı. Bu tavrın ardında Türkiye'de sınıf mücadelesinin o zamanki durumuna dair bir tespitin yer aldığı anlaşılmaktadır.

Şefik Hüsnü'ye göre, Türkiye'de sınıflar mücadelesi mevcut olmakla birlikte, 'sermayedar burjuvazi sınıfı pek küçük ve zayıf bir ekalliyet ve işçi ve köylü sınıfı ise muazzam bir ekseriyet teşkil ettiği cihetle sınıf mücadelesi, yabancı sermayedarlar ve bunların peykleri vaziyetinde kalan yerli eşraf ve eshab-ı servet arasında cereyan eder ve ekser ahvalde bir milli mücadele şeklini alır.'

Tunçay'ın işaret ettiği üzere, dönemin komünist kadroları arasından kısa zaman içerisinde Cumhuriyet'in Kadro'sunun çıkması hiç şaşırtıcı değildir.

Dönemin komünistlerinin zamanın inkılâp fikri dairesinde kalmalarının Komintern tarafından da uygun bulunduğunu belirtmek gerekiyor. (Komintern'in yayın organı) İnprekorr'da Şeyh Sait Ayaklanması dolayısıyla yayımlanan yazılar da 1925 Ayaklanması'nı, tıpkı TKP gibi, İngiliz emperyalizmince kışkırtılan (gerici) feodalizmin, (ilerici) burjuvaziye karşı tepkisi olarak yorumluyordu: 'Mustafa Kemal'e ve Ankara Hükümeti'ne karşı Kürdistan'daki Şeyh Sait Ayaklanması, Moskova tarafından Türk gericiliğinin İngiliz emperyalizmiyle ittifak halinde bir geri dönüş girişimi olarak değerlendirilmektedir.

Buna göre, ayaklanmanın ardında, gerici ve feodal Doğu vilayetlerinin devrimci ve cumhuriyetçi Ankara Hükümeti'ne karşı özerklik talebi bulunmaktaydı.

Dönemin komünistlerinin Kürtlere karşı rejimi desteklemeleri, ideolojik-teorik ya da kitabi bir 'zorunluluk' olmanın ötesinde, stratejik-politik açıdan da kaçınılmazdı. Sovyetler Birliği'nin kuruluşunda cisimleşen sosyalizmin sürdürülebilmesinin, özel bir uluslararası ilişkiler stratejisi gerektirdiği ortadaydı. Böylesi bir strateji açısından bakıldığında, Sovyetler Birliği'nin can düşmanı Batı emperyalizminin askeri-

ni Anadolu'dan çıkarmış ve bu itibarla Batı emperyalizmiyle arası bozuk bir siyasi iradenin güçlü tutulması 'anlaşıldı'.

Nitekim, "İngiliz emperyalizminin başlattığı kuşatmadan kurtulmak için, emperyalizmin boyunduruk altına almayaya çalıştığı ülkelerdeki burjuva demokratik hareketlerin bu ülkelerdeki komünistlerce desteklenmesi gerekir" şeklindeki Komintern mevzuatı dönemin Türkiye komünistlerine de rehber oldu."⁴³⁰

Komintern'in bu uğurdaki tavsiyeleri açtı. Örneğin, Komintern Yürütme Kurulu Doğu Seksiyonları Sekreteryasından TKP Merkez Komitesi'ne gönderilen 1 Temmuz 1926 tarihli mektupta mevcut hükümetin yapmakta olduğu reformlara her türlü karşı çıkışın yadsınması istenmekteydi.⁴³¹

Keza Buharin de 12. Parti Kongresi'nde yaptığı konuşmada, komünistleri takibat altında tutmasına rağmen Türkiye'deki yeni rejimi desteklediklerini belirtiyordu: 'Türkiye devrimci bir rol oynuyor, çünkü bir bütün olarak emperyalist sisteme ilişkin yıkıcı bir araç işlevi görüyor.'⁴³²

1927'de Çin ve Türkiye üzerine yaptığı bir değerlendirmede Stalin, Kemalist devrimin burjuva kuruluş aşamasında kalmış olduğunu ve tarımsal devrime geçmeye bile niyeti olmadığını belirtmekte, ancak Ankara'nın desteklenmesinin doğru bir tutum olduğunu savunmaktadır: 'Haklıydık, Lenin'in izindeydik, böylelikle SSCB'nin gelişmesini kolaylaştırdık.'⁴³³

Dönemin inkılâpçılığıyla aynı zihniyet evrenini paylaşmalarının Türkiye'nin bu ilk kuşak komünistlerinin rejime ve Kürt meselesine dair tavır alışta Komintern çizgisini izlemelerini kolaylaştırdığını kaydetmek gerekir. Sanıyorum biraz da bu sebeptendir ki, Türkiye komünistleri yeni rejimin gadrine uğradıklarında dahi inkılâpçı rejimle yollarını ayırmadılar.⁴³⁴

Şefik Hüsnü'nün Kemalist rejim ile ilgili değerlendirmeleri farklılık arz eder. İnprekorr'un 23 Şubat 1926 tarihli sayısında yayımlanan yazısında Şefik Hüsnü, Türkiye'yi Milletler

430 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, s. 184–220; aktaran: Mesut Yeğen, a. g. e., s. 146–151.

431 Mete Tunçay, a. g. e., s. 33

432 Ragıp Zarakolu, *Komintern ve Türkiye, Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 6, İletişim Yayınları, s. 1855; aktaran: Mesut Yeğen, a. g. e., s. 151.

433 Mete Tunçay, a. g. e., II. s. 39

434 Mesut Yeğen, a. g. e., s. 152.

Cemiyeti'nin Musul hakkında verdiği kararı tanımamaya ve İngiltere'ye karşı direnmeye davet etmektedir."⁴³⁵

"Şefik Hüsnü'ye göre bunu başarabilmek için dış politikada emperyalizme karşı mücadele eden komşu ülkelerle ve SB ile müttefik olmak, köylüler için toprak reformu yapmak, işçiler için yasal güvenceler vermek ve Kürtler için de (emperyalizmin ve feodalizmin baskılarından kurtulunca) kendi yönetimlerini belirleme haklarını tanımak gerekir.

Yine başka bir yazısında, Şefik Hüsnü, Kemalist hükümetin adaletsiz toprak dağılımını düzeltecek bir toprak reformu yapmak yerine, Doğu'da kendisine düşmanlık eden feodalleri ezmekle yetinip, rejime sadık olanları koruduğundan yakınmaktadır. Anlaşılan Şefik Hüsnü, Kemalizmin feodalizmle hesaplaşmasının dış sınırında Kürt meselesinin durduğunu erkenden fark etmiş görünmektedir.

Dönemin komünistleri Şeyh Sait Ayaklanması esnasında da mesele üzerine düşünmek durumunda kaldılar.

Bu isyanla ilgili önemli bir metin, Temmuz- Ağustos 1930 tarihli İnkılâp Yolu adlı TKP merkez komitesi organında yer almıştır. Burada yapılan değerlendirmeden edinilen ilk izlenim TKP'nin Kürt meselesine dair geçmişe oranla kısmen daha 'nitelikli' ve daha karmaşık bir yorum geliştirmeye başlamış olduğudur. Bu metne göre, 1930 Kürt isyanı siyasi olarak halen emperyalizme alet olan, halkın ve inkılâbın çıkarlarına aykırı, koyu mürteci ve geri bir hareket olmakla birlikte, içtimai olarak mazlum köylülüğün bir kurtuluş mücadelesi olarak değerlendirilmektedir.

Keza, sınıf bilincine sahip olmayan Kürtlerde milli şuurun uyanmış olduğu da belirtilmektedir. Görünen o ki, 1930'lara doğru TKP, Kürt meselesini halen esas olarak Cumhuriyet rejimi gibi irticayla, feodalizmle, ecnebi kışkırtmasıyla alakalı bir durum olarak da görmeye koyulmuştur. Bu mezalginin cisimleştiği önemli bir metin TKP'nin 1929 yılında hazırlanıp, 1930'da Komintern tarafından kabul edilen faaliyet programıdır.

Bu metne göre, "Kürt kabile reisleri ve şeyhler İngiltere ve Fransa emperyalistlerinin aylıklı adi emir kullarıdır (...) Mafih, bazı ekalliyetlerin memleketten kovulmaları ve kısmen

435 Mete Tunçay, a. g. e, c. II., s. 30

imha edilmeleri, Kürt isyanının tenkili, cebru şiddetle Türkleştirme teşebbüsleri, millî meseleyi günün meselesi olmaktan çıkarmadılar; o e'lan büyük bir rol oynuyor. Memleketin gayri mütesavi inkışafı, millî ekaliyetlerle meskûn havalinin (Kürdistan, Lazistan) mutlak ve nispi geriliği Türk burjuva devletinin vahdetinin daima tehdit eden amillerdir."⁴³⁶

TKP'nin kadroları içinde Kürt meselesine dair kökten farklı bir bakışın temsilcisi hiç şüphesiz Hikmet Kıvılcımlı oldu. Kıvılcımlı, 1930'ların hemen başında Kürt meselesine dair epey 'ayrık' bir çözümlemeyi kaleme almış görünmektedir. TKP Merkez Komitesi'ne sunduğu YOL başlıklı metinler dizisinin 'İhtiyat Kuvvet: Milliyet(Şark)' başlıklı altıncı bölümünde Kıvılcımlı, Kürt meselesine dair o ana dek TKP içerisinde hiç telaffuz edilmemiş düşünceleri ortaya attı. Günün geçerli terminolojisi içerisinde Şark Meselesi olarak adlandırılan sorunun 'genel olarak bir milliyet meselesi, özel olarak Kürt milliyet meselesi' olduğunu öne süren Kıvılcımlı, yine günün geçerli terminolojisi içerisinde bakarak Kürtlerin ayrı bir millet olduğunu savundu. Kıvılcımlı'ya göre, 'tarihi vaziyet' Kürtlerin yurt, dil, kültür ve iktisat birliğine haiz bir topluluk olduğunu göstermekteydi.

Ancak Kıvılcımlı'ya göre, Kürt nüfus içerisindeki ezici çoğunluğundan ötürü, Kürt milli meselesi özünde bir köylü meselesiydi. Şeyh Sait ve Ağrı isyanlarını sırasıyla ruhani ve fani bey ve ağalarla Kürt burjuvalarının önderlik ettiği köylü kalkışmaları olarak değerlendiren Kıvılcımlı, köylülüğün bu ittifaklarının başarısız kaldığını savundu.

Günün şartlarında 'skandal' sayılabilecek bu çözümlemeleri daha da ileri götüren Kıvılcımlı'ya göre Türk burjuvazisi 'Kürdistan'da sömürge usullerini tatbik etmekteydi. Şeyh Sait ve Ağrı isyanlarını değerlendirirken kullandığı terminoloji, Kıvılcımlı'yı bir an için devrin TKP'sinin standart çözümlemelerine yaklaştırır görünse de, durum tam olarak bu değildir.

Kıvılcımlı'ya göre 'Şeyh Said İsyanı, memleket içinde ağalığın sermayedarlığa taarruzu olduğu için', 'dünya içinde ise emperyalizmden medet umduğu için' kısacası 'gerek milli, gerek milletlerarası mikyasta irticai idi.' Ağrı İsyanı ise, 'memleket içinde, bir millet olarak ezilen Kürtlüğün ezen Türk burju-

436 Mete Tunçay, a. g. e, c. 2, s. 261; aktaran: Mesut Yeğen, s. 154.

vazisine karşı isyanı' olması itibarıyla 'ileri ve devrimci bir hareket', uluslararası düzlemde ise 'emperyalizme dayandığı için irticai' idi. Kısaca, Kıvılcımlı'ya göre, hem Şeyh Said hem de Ağrı İsyanı uluslararası düzeyde emperyalizm işbirlikçisi, dolayısıyla irtica isyanlarıyken, ulusal düzeyde ise durum farklıydı: 'Şeyh Said İsyanı, din kisveli ağalığın açıkça maziye doğru kıyametli bir koşuşu', Ağrı Dağı İsyanı daha çok 'Kürdistan'da Kemalizm'le uzlaşamayan (burjuva-ağa) unsurların, fakat daha modern olan burjuva şiarlarını yani milliyetçilik prensiplerini fikriyat edinerek harekete geçmesi' idi.⁴³⁷

Kürt isyanlarına mürteci ve emperyalizm işbirlikçisi sıfatlarını yakıştırmaları itibarıyla TKP'nin mahut tezlerine yakınlaşan Kıvılcımlı'nın irticai olmanın o gündeki manasına dair yaptığı çözümleme onu bir kez daha farklı kılar. Kıvılcımlı'ya göre, 'Şark köylülüğü eski devri ararken sadece yeni devre, cumhuriyet burjuvazisinin sömürüsüne karşı, kendine has dili ile protestoda bulunuyor... O kadar.'⁴³⁸

Neticede, TKP'nin Kürt siyasetinin 'ciddi ve merhametsiz bir eleştiriyi' hak ettiğini savunan Kıvılcımlı, TKP'nin örtülü müttefik olarak gördüğü Kemalizmin -bu müttefikliğe zemin gösterilen- devrimciliğine ve anti-emperyalistliğine dair de ayrıksı düşünceler ortaya koydu. Ona göre Kemalizmin devrimciliği izafidir ve emperyalizm düşmanlığı da 'emperyalizm Türkiye fakir halkını, çalışkan köylü ve işçilerini ezdiği, soyduğu için değil, bu eziş ve soyuşta arslan payını kendine ayırdığı ve Türk burjuvazisine artı-değerden, fazla üründen kırıntı bıraktığı içindir.' Bütün bu çözümlemeyi bir strateji önerisiyle bitiren Kıvılcımlı'ya göre, TKP'ye düşen iki görev vardı:

- “1. Mazlum Kürdistan halkı ile bağlanmak,
2. Bir Kürdistan Komünist Partisi'nin kuruluşunu kardeşçe hazırlamak.”⁴³⁹

Hikmet Kıvılcımlı'nın Kürt meselesine dair bu kadar etraflı ve 'ayrıksı' bir çözümleme üretebilmesinin bir sebebi de 1929'dan

437 Hikmet Kıvılcımlı, *İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark)*, s. 194-195.

438 Hikmet Kıvılcımlı, a. g. e, s. 208; aktaran: Mesut Yeğen, s. 156.

439 Hikmet Kıvılcımlı, a. g. e. , s. 217-220; aktaran: Mesut Yeğen, s. 157.

sonra isyancı Kürt mahkûmlarla birlikte Elazığ cezaevinde kalmış olması olabilir. Türkiye solunun bu ilk dönem temsilcilerinin Kürt sorunuyla temasının son önemli halkası 1938 Dersim İsyanı'dır.

Rasim Davaz'ın (İsmail Bilen) bu ayaklanmaya dair değerlendirmesi ne kadar temsil edicidir bilinmez; ancak dönemin TKP'si yeniden inkılâpçılığın diline kesin bir dönüş yapmış gibidir.

Dersim İsyanı'nı değerlendiren Davaz'a göre, "iki ay aşkın bir zamandan beri Ankara Hükümeti, Dersim bölgesindeki Kürt aşiretlerinin yeni bir gerici ayaklanmasını bastırmakla uğraşiyor. Feodal unsurlar, Kemalist parti tarafından gerçekleştirilen reformlara rağmen, bugüne kadar ülkenin bu sapa bölgesinde barınmayı başarmışlardır...

Halk Partisi, iç pazarın genişletilmesini isteyen milli burjuvazinin baskısıyla, geçen yıl cumhuriyetçi devletin bütün ağırlığını ortaya koyarak bu çağdışı duruma bir son vermeye karar verdi. (...) Amacı, göçebeliğe son verme ve aşiret reisleriyle (şeyhler, beyler, ağalar ve seyitler) onların kiralık adamlarını Batı Anadolu'nun modernleşmiş vilayetlerine sürme hedefini güden bir reform planını zorla uygulamaktı.

Bugün Kemalist hükümetin enerjik reformları yüzünden kendi iktidarını tehdit altında hisseden feodal unsurların ümitsiz bir direnişiyle karşı karşıyayız. Şu anda askeri harekât bütün hızıyla devam etmektedir. Çok sayıda uçak filosu bu harekâta katılıyor. Mücadelenin nasıl sonuçlanacağı bellidir." ⁴⁴⁰

İkinci Dönem: Buluşma

Türkiye solunun kitleleşmeye başlaması 1960 ihtilalinden sonradır. Kürt sorunu ile gerçek anlamda yüzleşmesi ve konuyu bütün detaylarıyla tartışmaya başlaması da bu yıllardadır. Bu dönemde Doğan Avcioğlu'nun 'Kürt Meselesi' başlıklı yazısı cesur ve dürüst bir tavırla yazılmış olması itibarıyla çarpıcıdır. Bu kısa ama sert yazı, meselenin resmi makamlarca yok sayıldığı tespitiyle başlayıp, uygulanan ve Avcioğlu'na göre başarısızlığı tescilli zoraki entegrasyon politikasının eleştirisiyle devam ediyordu. Derebeyliğin tasfiyesi

440 Mesut Yeğen, a. g. e, s. 157–158.

ve kalkınma işinin önemi teslim edilmekle birlikte meselenin mahsus bir etnik mahiyeti olduğu cesurca ifade ediliyordu: 'Yalnız, etnik yönü de olan bir meselenin, sadece ekonomik açıdan alınacak tedbirlerle çözülmesi mümkün müdür? Yer-yüzündeki çeşitli denemeler, meselenin etnik yönünü de hesaba katmayan çözüm yollarının başarılı olmadığını göstermektedir.' Çözüm konusuna gelince, oldukça dürüst bir biçimde, kendisi de dahil olmak üzere zamanın sosyalistlerinin güçlü bir çözüm fikri üretemediklerini itiraf eden Avcıoğlu, yine dürüst bir biçimde 'milliyetçiliğini' konuşturmaktan ve Kürtleri 'uyarmaktan' da geri durmadı:

'Bu noktada en ufak bir tereddüde yer yoktur: Tek bir milletiz ve tek karış toprağımızı asla feda etmeyiz. Türkiye toprakları üzerinde ayırıcı ve bölücü emeller besleyen gafiller varsa, bir an önce akıllarını başlarına devşirsinler ve bir karış toprak için en başta sosyalistlerin dövüşeceklerini bilmelidirler.⁴⁴¹

Türkiye İşçi Partisi

'Türkiye İşçi Partisi'nin memleket kalkınmasını gerçekleştiren hemen ve titizlikle göreceği hizmetlerden birisi de Doğu sorunu olacaktır. Bölgenin ekonomik geriliğine paralel olarak buradaki vatandaşlar sosyal ve kültürel bakımdan da geri durumdadırlar. Üstelik bu vatandaşlarımızdan Kürtçe ve Arapça konuşanlar veya Alevi mezhebinden olanlar bu durumları sebebiyle ayrıma uğramaktadırlar. Bu yurttaşlarımız bugüne kadar genel olarak devlete vergisini ödemiş, yurt savunmasında kanını akıtmış ve emeğini esirgememiştir. Buna karşılık hak ettikleri yurttaşlık nimetlerinden tam olarak yararlandırılmamışlardır.

Türkiye İşçi Partisi bu yurttaşlarımıza tam bir yurttaş muamelesi yapacaktır. Türkiye İşçi Partisi, Anayasa'nın 3. maddesinde belirtildiği gibi Türkiye'nin ülkesi ve milleti ile bölünmez bir bütün olduğunu ifade eder ve her türlü bölücülüğü ve bölgeciliği kesinlikle reddeder.'

Solun Kürtlerle buluşmasına ev sahipliği yapan TİP, bu ev sahipliğinin gereklerini yerine getirmeye devam etti. TİP, Kürt meselesini artan bir kararlılıkla gündemine almaya koyuldu.

441 Mesut Yeğen, a. g. e, s. 163.

Kürt meselesinin kalkınma işinin haricinde kalan boyutları partinin 1968'de Ankara'da gerçekleştirilen III. Kongresinde bir kez daha vurgulandı:

'TİP, Anayasamızın vatandaşlar arasında dil, ırk, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ayırımı gözetilmeyeceğini ve kanun önünde eşit bulunduğunu belirten ilkesine karşın Kürtçe ve Arapça konuşan vatandaşlarımızın bundan dolayı horlanmalarını, ezilmelerini, ikinci sınıf vatandaş görülmelerini kınar.

Doğu ve Güneydoğu sorununun çözümünde ekonomik köklü dönüşümlerle beraber, psikososyolojik faktörlerin de gözü önüne alınması gerektiğini ve ancak bu açıdan bakılması ile gerçekçi bir çözüme ulaşabileceğini bilir.'

Ancak, Aybar ve çevresinin 'bilimsel-sosyalizmcî' ve 'kadrocu' bir parti fikrini savunan Behice Boran ve Sadun Aren ekibince yenilgiye uğratıldığı 1970 Kongresi, bir yanda TİP'in Kürt meselesinde en radikal kararları aldığı, beri yandaysa Doğular grubunun partiden soğuduğu toplantı oldu. Ankara'da yapılan IV. Kongre, Türkiye'nin Doğusu'nda Kürt halkının yaşamakta olduğunu, Kürt halkı üzerinde baştan beri, hâkim sınıfların, faşist iktidarların, zaman zaman kanlı zulüm hareketleri niteliğine bürünen, baskı, terör ve asimilasyon politikası uyguladıklarını, Kürt halkının yaşadığı bölgenin, Türkiye'nin öteki bölgelerine oranla geri kalmış olmasının temel nedenlerinden birinin, kapitalizmin eşitsiz gelişme kanununa ek olarak, bu bölgede Kürt halkının yaşadığı gerçeğini göz önüne alan hâkim sınıf iktidarlarının güttükleri ekonomik ve sosyal politikalar olduğunu, bu nedenle Doğu Sorunu'nu bir bölgesel kalkınma sorunu olarak ele almanın hâkim sınıf iktidarlarının şoven-milliyetçi görüşlerinin ve tutumunun bir uzantısından başka bir şey olmadığını, Kürt halkının anayasal vatandaşlık haklarını kullanmak ve diğer tüm demokratik özlem ve isteklerini gerçekleştirmek yolundaki mücadelesinin, bütün anti-demokratik, faşist, baskıcı şoven-milliyetçi akımların amansız düşmanı olan partimiz tarafından desteklenmesinin olağan ve zorunlu bir devrimci görev olduğunu, Kürt halkının gelişen demokratik özlem ve isteklerini ifade ve gerçekleştirme meselesi ile işçi sınıfının ve onun öncü örgütü partimizin öncülüğünde yürütülen sosyalist devrim mücadelesini tek devrimci dalga halinde bü-

tünleştirmek için, Kürt ve Türk sosyalistlerinin çalışmalarının gerektiğini, (...) kabul ve ilan etti.⁴⁴²

Milli Demokratik Devrim çizgisinin mimarı Mihri Belli bu mesafeyi korumakta kararlı görünmekteydi. İlk kez 'Türk Solu' dergisinde 'Millet Gerçeği' başlığı altında yaptığı değerlendirmede, Şeyh Said İsyanı'nı 'İngiliz emperyalizminin çıkarları paralelinde bir irtica hareketi' olarak tanımlayan Belli, 'Mustafa Kemal Türkiyesi'ni parçalamayı ve zamanın tek sosyalist ülkesi Sovyetler Birliği çevresinde Batı emperyalistlerinin kurmaya çalıştıkları 'sıklet kordonunu' bir kukla tampon devletle güçlendirmeyi amaç edinen emperyalizmin desteklediği Şeyh Said hareketinin milli bir hareket olmadığını savundu.⁴⁴³

Beri yandan, Belli, Kürt meselesine karşı hepten kayıtsız değildi. "Doğu meselesi" olarak tanımladığı meselenin çözümü için anadil kullanımının serbest bırakılmasını ve feodalizmin tasfiyesini öneriyordu. Meselenin, "ancak misak-ı milli sınırları içinde, hem batıyı hem de doğuyu kapsayan MDD'yi gerçekleştirmekle" çözülebileceğini düşünen Belli'ye göre, bu, sosyalist teorinin, ulusların kendi kaderlerini tayin etme ilkesiyle bağdaşan bir görüştür. Ulusların kendi kaderlerini tayin ilkesi mutlak bir şey değildir ve şartlar ne olursa olsun mutlaka ayrılarak ulusal devlet kurması gerektiği anlamı taşımaz.⁴⁴⁴

Öte yandan Belli'ye göre, "kardeşliği tarih önünde sınavdan geçmiş Kürt halkının etnik özelliğini inkâr eden faşizan bir politika Türkiye'nin çıkarlarına aykırı"ydı.

Mihri Belli'nin Kürt meselesinde seslendirdiği bu 'klasik' tutum, MDD çizgisinin takipçilerinin tamamınca benimsenmedi. TİP'ten kopan ve Aydınlık dergisi tarafından hayat bulan MDD çizgisi, proletaryanın devrimdeki rolü ve Kemalizme dair tutum üzerinden bölündüğünde, Belli'nin Kürt meselesindeki tavrı da hedef tahtasına konulacaktı.

Aydınlık dergisinin, Proleter Devrimci Aydınlık (PDA) ve Aydınlık Sosyalist Dergi (ASD) olarak ikiye ayrılmasıyla başlayan bölünme, sonrasında Mahir Çayan önderliğindeki bir grubun ASD'den kopmasıyla devam etti.

442 Mesut Yeğen, a. g. e, s. 164–167.

443 Mihri Belli, Millet Gerçeği; Mihri Belli, Yazılar, Sol Yayınları, 1970, s. 302–303; aktaran: Mesut Yeğen, a. g. e, s. 168–169.

444 Mihri Belli, Millet Gerçeği, s. 306

Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi (THKP-C) oluşumuna yol veren ve Kurtuluş dergisinin yayınlanmasıyla tescil edilen bu bölünmenin, Mahir Çayan, Yusuf Küpeli, Ertuğrul Kürkçü ve Münir Aktolga tarafından 1971 yılının hemen başında kaleme alınan "Aydınlık Sosyalist Dergiye Açık Mektup" başlıklı manifestosu⁴⁴⁵ ayrılığın sebeplerini açıklıyordu. Devrin anlayış, çalışma tarzı ve örgüt anlayışı başlıkları altında sergilenen bu ayrılıkların sonucunda Mihri Belli çizgisi sağcı ve reformist olmakla itham ediliyordu. Türkiye solunda Cephe geleneğinin kurucusu bu metin, bu geleneğin kurucularının, Mihri Belli'nin MDD fikrinde hayat bulan milliyetçi temayülden de kopmaya hazırlandıklarını gösteriyordu. Bu hazırlık, Açık Mektup'un Kürt meselesine dair değerlendirmesinde kendisini göstermekteydi.

Milliyetçilik meselesi başlıklı bölümde, Mihri Belli'nin "sosyalistler koyu milliyetçilerdir" fikrini eleştiren Mahir Çayan ve arkadaşları, "sosyalistlerin milliyetçi değil, yurtsever olduklarını" öne sürdüler. Belli'nin "Türkiye'de milli meselenin, Kürt emekçi halkının çıkarlarıyla bağdaşan tek çözüm yolunun, meseleyi şartlar ne olursa olsun misak-ı milli sınırları içinde ele almaktan geçtiği" görüşünü kuvvetlice eleştiren Açık Mektup'a göre:

"Bu görüş, temelden yanlış ve anti-sosyalist bir görüştür. Biliindiği gibi devrimci proletarya milli meseleyi ulusların kendi kaderini tayin hakkının ışığı altında ele alır. Biz, ulusların kendi kaderini tayin hakkının ışığı altında diyoruz ki:

Her şart altında, her zaman meseleyi misak-ı milli sınırları içinde ele almak gerekir veya Kürt emekçi halkının çıkarlarıyla bağdaşan tek çözüm yolu, ayrılma hakkının kullanılmasıdır, diyen görüşler yanlıştır.

Bu görüşlerin sahipleri, her iki tarafın burjuva ve küçük-burjuva milliyetçi unsurlarıdır. Oysa devrimci proletarya, meseleyi diyalektik bir tarzda ele alır. Yani, ulusların kendi kaderini tayin etme hakkının öngördüğü ayrılma, özerklik, federasyon vs. çözüm yollarının hangi şartlar altında ve ne zaman geçerli olabileceğini açıkça ortaya koyar."⁴⁴⁶

445 Mahir Çayan, Toplu Yazılar, İstanbul Özgürlük Yayınları, 1995; aktaran: Mesut Yeğen, s. 170.

446 Mahir Çayan, Toplu Yazılar, s. 206-207.

"Kürtlerin artan hareketliliği ve Türkiyeli devrimcilerin Marksist-Leninist literatürle artan teması, yukarıda aktarılan türden klasik tutumların sol içerisinde açık telaffuzunu gide- rek zorlaştırdı. İleride, Belli'nin Cephe geleneğince reddedilen milliyetçi tandansını daha da ileriye taşıyacak Doğu Perinçek önderliğindeki PDA çevresi dahi, Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi'ni (TİİKP) örgütlerken, Kürt meselesinde genel bir Leninist teorik disipline bağlı kaldı. TİİKP programı, zaman zaman Kürt milliyeti gibi tuhaf bir terminolojiye başvurarak da olsa, solun o günlerdeki genel eğilimini devam ettirdi ve '4000 yıllık bir tarih ve zengin bir dil ve kültüre sahip' Kürtlerin 'kendi kaderini tayin ve isterse ayrı bir devlet kurma hakkını tanıdığını' açıkladı.

TİİKP, 'Türkiye'nin iki kardeş halkının demokratik halk cumhuriyeti içinde eşit haklara sahip olarak özgürce birleşmelerine yönelik bir siyaset' izleyecekti. Kürtlerin kendi kaderini tayin hakkı konusunda egemen Leninist çizgiyi takip ettiren TİİKP, beri yandan da bu milli meseleyi MDD'nin bir parçası olarak gören klasik perspektifi takip etmeye devam etti. Partiyeye göre, 'Kürt milli meselesi (...) milli demokratik devrimimizin bir parçasıydı" çünkü, "yarı-sömürge ve yarı-feodal bir üçüncü dünya ülkesindeki bir ezilen milliyet meselesiydi", bu itibarla da, TİİKP'e göre, "bu meseleyi emperyalizme ve feodalizme karşı mücadeleden koparan ve Türkiye halkının milli demokratik mücadelesinin bir parçası olarak ele almayan görüşler hatalıydı."⁴⁴⁷

Keza, Kürt meselesi bir sömürge meselesi olarak da görülmemeliydi. TİİKP, Kürt meselesinde sömürge teorisiyle birlikte ayrı örgütlenme fikrini de reddetti. Bunun yerine "Türk ve Kürt milliyetlerinden halkın aynı sınıfsal, mesleki, ekonomik ve kültürel örgütlerde toplanmasını" savundu. TİİKP, neticede "Kürt milli meselesini kendi başına bir mesele olarak değil, dünya proleterya devriminin, bütün Türkiye proleteryasının ve emekçi Kürt halkının çıkarları açısından değerlendirileceğini ve Kürt milli hareketini ancak emperyalizme... darbe indirdiği ve dünya proleterya devrimini güçlendirdiği şartlarda destekleyeceğini" bildiriyordu.

⁴⁴⁷ Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi 1. Kongre Belgeleri, s. 91-95; aktaran: Mesut Yeğen, s. 171-172.

Öte yandan Perinçek ve çevresinin daha 12 Mart öncesinde sergilemeye başladıkları milliyetçi-solcu eğilim, bizzat Perinçek'in başını çektiği eğilimin içerisinde sertçe eleştirildi. İbrahim Kaypakkaya'nın önderlik ettiği Türkiye Komünist Partisi – Markist Leninist hareketi bir dönem birlikte hareket ettiği PDA ve TİİKP çevresini eleştiri bombardımanına tuttu. PDA'nın Kemalizmin ve Kurtuluş Savaşı'nın niteliklerine ilişkin bütün temel tezlerine karşı çıkan Kaypakkaya, "Milli Kurtuluş Savaşı'nın... milli burjuvazinin önderliğinde değil, kompador Türk büyük burjuvazisinin, toprak ağalarının, tefecilerin önderliğinde yürütülmüş" olduğunu ve Kemalist iktidarın bağımsız milli bir iktidar olmadığını savundu. PDA çizgisinden kopan bu hareket, Kürt meselesine dair milliyetçi eğilimlerin tümünü sert bir biçimde mahkûm ederken, Cumhuriyet dönemi Kürt isyanlarında İngiliz parmağı olduğu fikrine karşı çıktı ve Kürtlerin bir millet olduğunu savundu. Buna paralel olarak Kaypakkaya, TKP-ML programı oluşturulurken, "Kürt milletinin devlet hakkı olarak anlaşılması gerektiğini" önerdi.

Türkiye solunun altmışların sonunda başlayan bu bölünme macerasına Kürtler de kayıtsız kalmadı. Bir müddet, esas olarak, MDD çizgisinden uzak durmak tercih edildi. Ancak, bir süre sonra, Türkiye solunun kapıldığı bu bölünme macerasına Kürtler de katkıda bulunmaktan sakınmadı. Kürt solcuları Devrimci Doğu Kültür Ocakları etrafında toplanmaya koyuldu.

Üçüncü Dönem Ayrışma

Türkiye solu, 12 Mart sonrasında Kürt meselesine bakışını da revize edip, netleştirdi. Kürt meselesinin Türkiye'nin ve Türkiye'de devrimin temel bir meselesi olduğu konusunda solun şüphesi kalmamıştı. Marksist külliyatla tanışıklığın derinleşmesi, Kürtlerin Türkiye solu içerisindeki dinamizmi ve dönemin anti-empyralist mücadelelerinin ulusalcı karakteri, Kürt meselesini ulusal bir mesele olarak ve ulusların kaderlerini tayin hakkı (UKTH) fikri etrafında düşünmenin önünü açmıştı. Kürt meselesini, 'köylülük', 'feodalizm', 'toprak sorunu' gibi kapitalizmin gecikmişliğiyle alakalandırarak anlamlandıran terminoloji hiç terk edilmediyse de, 12 Mart

sonrasında Türkiye solunun neredeyse tamamı meselenin ulusal mahiyetini teslim etmiş ve Kürt sorunuyla UKTH terminolojisi etrafında meşgul olur hale gelmişti.

Ne var ki, Kürt meselesine dair yaşanan bu netleşme, yeni ayrılıkların önünü alamadı. Türkiye solu, bu kez de UKTH ilkesinin siyaseten neyi gerektirdiğini, ayrılma hakkının pratik bir hak olarak yorumlanıp yorumlanmaması gerektiğini, Kürt meselesinin bir sömürge meselesi olup olmadığını ve bundan ötürü de Türk devrimcilerle Kürt devrimcilerin (milliyetçilerin?) ayrı örgütlenmesinin elzem olup olmadığını tartışıyordu.

Tartışmanın fazlasıyla 'kitabî' olduğunu belirtmekte fayda var. Kürt meselesi üzerine yürüyen bu haşin tartışma, nadiren meselenin tarihsel ya da toplumsal karakterine dair analiz farklılıklarına dayandı. Tartışma, daha ziyade Leninist külliyattan türetilen direktif analizler etrafında gerçekleşti. Meseleye dair Leninist külliyatın konu ettiği 'olayın Rusya'da geçtiği' adeta unutulmuştu.

Bütün bu tartışma içerisinde, her bir sol parti, örgüt ya da hareketin ne söylemiş olduğunu ele almanın pek de manası yok. Bunun yerine, Türkiye solunun yetmişlerdeki üç büyük geleneğinin 'temsilci' örgütlerinin neler söylemiş olduğuna bakmak yeterli.⁴⁴⁸

Devrimci Yol

Devrimci Yol'u, Kürt meselesinde Kurtuluş'tan kökten ayıran mevzu, ayrılığın düğüm noktası, Kurtuluş'un "Kürdistan'ın sömürge olduğu" yolundaki tespitiydi. Bu kökten ayrılık, iki ayrılığın daha önünü açıyordu. Devrimci Yol, hem Türkiye ve Kürdistan devrimlerinin eşzamanlılığı hem de bu devrimlerin ayrı örgütlenmeyi gerektirip gerektirmediği konularında Kurtuluş'tan farklı tespitler yapıyordu. Ancak ayrılıkların dö-kümüne geçmezden evvel bu iki örgüt/hareket arasındaki ortaklıları aktarmakta fayda var. Kurtuluş gibi Devrimci Yol da "geçmişin Kemalist mirasını" reddediyordu. Keza, Devrimci Yol, Kürt meselesinin "toprak sorunuyla özdeş" bir feodalizm ya da "köylülük" meselesi olarak tanınamayacağını kabul etmişti. Kürt meselesini, Kurtuluş gibi "demokratik halk dev-

⁴⁴⁸ Mesut Yeğen, a. g. e, s. 174–175.

riminin bir parçası" olarak kodlayan Devrimci Yol, meselenin ulusal mahiyetini teslim etmek konusunda da yine Kurtuluş gibi tereddütsüzdü.

Devrimci Yol'a göre, Türkiye devleti çok uluslu bir devlettir. Türkiye'de ezilen bir Kürt ulusu vardır. Bir ülkede ezilen bir ulusun varlığı, bu ülke devrimcilerine söz konusu ulusun kendi kaderini tayin etme hakkını (ayrı bir devlet kurma hakkını) yüklemektedir. Ulusal sorun konusuna doğru yaklaşımın temel koşulu, Kürt halkının kendi kaderini tayin hakkının kayıtsız şartsız tanınmasıdır. Bu hak Kürt halkının isterse bağımsız bir devlet olarak örgütlenme hakkı demektir.⁴⁴⁹ Meselenin ulusal mahiyetini teslim etmekle birlikte Devrimci Yol, "bağımsız devlet olarak örgütlenme" çözümünü önermediğini de açık yüreklilikle belirtmekteydi.

Bunun yerine, "Kürt ve Türk halklarının oligarşik diktatörlüğe ve emperyalizme karşı ortak bir kurtuluş mücadelesi vermeleri, Kürt ve Türk proletaryasının ortak örgütlenmesi ve her iki halkın özgür ve eşit temellerdeki gönüllü birlikteliği" savunuluyordu. Buna rağmen, "Kürt halkının ayrılma hakkını kullanma doğrultusunda gerçekleştireceği demokratik muhtevalli bir mücadele karşısında devrimci tavrın, bu mücadeleyi desteklemek" olacağını savunan hareketin koşulu vardı:

"Yeter ki (bu) hareket emperyalizmin güdümünde ayrılıkçı ve gerici bir muhtevaya sahip olmasın." Ulusal mahiyetini teslim etmek ve Kürt ulusal hareketine destek vermek konularında, "emperyalizmin güdümünde, ayrılıkçı ve gerici" olmaması kaydı hariç, Kurtuluş'la benzeşen Devrimci Yol, sömürge tezine ise şiddetle karşı çıktı.

Türkiye ile Kürdistan arasındaki ilişkinin bir sömürgecilik ilişkisi olduğuna itiraz eden Devrimci Yol'a göre, "Kürt ve Türk ulusu arasındaki ilişki, eski tip bir çokuluslu devlet bünyesindeki bir ezen-ezilen ulus" ilişkisiydi.

Kürdistan'ın sömürge olduğu şeklindeki tezleri sert biçimde ve ağırlıklı Marksist külliyata yapılan bir teorik referansla eleştiren Devrimci Yol'a göre, "Marksist sömürgecilik teorisi, tarihsel olarak iç dinamikleriyle gelişmiş bir kapitalizme sahip olmayan, emperyalizme bağımlı ve çarpık kapitalizme

449 'Türkiye'de Kürt Meselesi ve Devrimci Hareketin Görevleri', Devrimci Yol, No. 9, 1977, s. 8-10; aktaran: Mesut Yeğen, s. 180

sahip olan bir ülkenin (örneğin Türkiye'nin!) emperyalist dönemde sömürgeci ilişkiler kurmasının" mümkün olmadığını öğretmekteydi.

Bütün bu saptamalar ışığında, Devrimci Yol "Kürdistan'da ayrı bir devrimin kaçınılmazlığını" ve buna bağlı olarak da "ayrı örgütlenme" fikrini şiddetle reddetti.⁴⁵⁰

Dördüncü Dönem Kopuş

12 Eylül'ü Türkiye solunun Kürt meselesiyle münasebetinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak işaretlemek zor. Solun, 12 Eylül'le bir büyük siyasi-örgütsel bozgun yaşadığına şüphe yok. Ancak 12 Eylül, ideoloji sahasında –kelimenin gerçek anlamıyla– bir bozgun yaratmış değildi. Olan biten, alınmış bir yenilgiden, siyasi-örgütsel bir bozgun dan ibaretti. İdeolojik bozgun, dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi, 1980'lerin sonuna doğru yaşandı. Tam da bundan sonradır ki, Türkiye solunun Kürt sorunuyla münasebetinde "kopuş" olarak kavramlaştırılabilecek yeni bir dönem açıldı. Kürt muhalefeti, ağırlıkla dünyanın yaşadığı büyük dönüşüme bağlı olarak, bir anda kitlesel bir mahiyet edinmiş ve kayda değer bir cüsseye ulaşmıştı.

Dahası, PKK'nın ve etkisi altındaki yasal oluşumların hegemonize etmeye başladığı Kürt muhalefetinin üst dili, halen sol motiflerle bezeli olmakla birlikte, insan hakları, demokrasi vb. 'burjuva' mefhumlarla desteklenen, ulusal-cı bir dil olmaya koyulmuştu. Türkiye solu, 1990'larla birlikte, 60'larda buluşup, 70'lerde ayrıştığı Kürtlerden kopma yoluna girdi.

...Türkiye solu, ellilere kadar pek de farkında olmadığı Kürt sorunuyla bu yıllarda tanışmış, altmışlarda bu meseleyle ve meselenin taşıyıcılarıyla büyük bir buluşma gerçekleştirmiş, seksenlere doğru Kürtlerden ayrışmış ve sonrasında yukarıda aktarılan kopuşu yaşamıştır.

Bütün bu devasa sürecin bu biçimde gerçekleşmesine yol açan yığınla etkenin analiz edilmesi ve ayrıntılı bir şekilde ortaya konulması bu çalışmamızın amacı ve boyutlarının dışında, bambaşka bir iştir.⁴⁵¹

450 Mesut Yeğen, a. g. e, s. 179–181

451 Mesut Yeğen, a. g. e, s. 189.

İSLAMCILAR VE KÜRT SORUNU

Kürt siyasal hareketlerinde öteden beri iki ana damar çok etkili olmuştur. Bunlardan biri laik-ulusalcı çizgi, diğeri ise Kürt halkı içinde her zaman ulusalcılıktan çok daha etkili olan, yaygın kabul görmüş ve halen de görmekte olan İslami bir çizgidir. İslami dünya görüşünü savunan Kürtler, İslami öğretinin gereği olan ümmetçilik anlayışı doğrultusunda sürekli olarak komşuları Araplar, Türkler ve Farslarla (İranlılar), kendi kimlikleri ile ilgili hak ve hukuklarını elde etmek şartıyla, birlikte yaşamaktan yana olmuşlardır.

Yaşadıkları coğrafyanın önce İranlılarla Osmanlılar arasında yapılan 1639'daki Kasr-ı Şirin Antlaşması ile daha sonra ise Osmanlı İmparatorluğu'nun emperyalistlerce dağıtılıp paylaşılmasıyla Kürtler, kendi istekleri dışında zorla parçalanarak Türkiye, İran, Irak, Suriye ve Sovyetler Birliği'nde yaşamaya mecbur bırakıldılar. Kürtlerin gasp edilen hak ve hukukları için mücadele eden İslami düşüncedeki Kürt hareketlerinin Arap dünyası, Türkiye ve İran'daki İslami hareketlerden ciddi bir destek ve olumlu bir yaklaşım gördüğü söylenemez.

Veya başka bir ifade ile İslamcı hareketlerin Kürt kimliğinin hak arama mücadelesine yeterince ilgili oldukları ifade edilemez.

Suriye ve Irak gibi Arap ülkeleri ile Türkiye ve İran'daki İslami hareket ve cemaatleri Kürt sorununa yaklaşımları bakımından birkaç ana grupta incelemek mümkündür:

1. Nurcular
2. Tarikatlar
3. Milli Görüş Hareketi (Erbakan çizgisi)
4. Türkiye'deki Müslüman aydınlar
5. İhvanü'l Müslimin Hareketi (Müslüman Kardeşler Cemaati)
6. İran İslam Devrimi

İslami grup, cemaat ve partilerin Kürt sorununa yaklaşımlarını incelemeye başlamadan önce kendisi de Bitlis Hizanlı bir Kürt olan Bediüzzaman Said-i Nursi'nin bu konuyla ilgili duruş, düşünce ve tespitlerini incelemekte yarar vardır.

Said-i Nursi keskin zekâsı, engin İslami bilgisi ve belki de bunlardan çok daha önemli olanyanı ömrü boyunca her hal ve şart altında devam ettirdiği onurlu, tavizsiz, ilkeli ve mütevazı hayatıyla 20. yüzyıl İslami hareketlerine damgasını vuran kişi olmuştur. İçinde bulunduğumuz dönemde de özellikle Türkiye'deki en etkili İslami grup ve cemaatlerin büyük bir kısmı, Fethullah Gülen Hareketi de dahil olmak üzere, kendilerini Said-i Nursi'ye nispet etmektedir. Said-i Nursi'nin fikirleri, önyargısız ve objektif olarak incelendiğinde, dün olduğu gibi bugün de ve daha da önemlisi yarınlar için de Kürt sorununun çözümünde önemli bir nirengi noktasıdır.

Bediüzzaman Said-i Nursi ve Kürt Sorunu

Said-i Nursi 1876 yılında Bitlis Hizan kazası İsparit nahiyesi-nin Nurs köyünde doğdu. Annesi Nuriye Hanım, babası Mirza Efendi'dir. Said-i Nursi'nin Dürriye, Hanım, Abdullah, Mehmed, Abdülmecid ve Mercan isimlerinde altı kardeşi vardı. Ailesi bölgedeki ağa, şeyh ve bey ailelerinden biri değildi. Said-i Nursi sıradan, orta halli bir Kürt köylüsünün çocuğuydu. Keskin zekâsı ve olağanüstü hafızası daha çok küçük yaşlarındayken fark edildi. Başta Bitlis, Siirt ve Ağrı'dakiler olmak üzere bölgedeki Nakşibendî medreselerinde eğitim gördü. Henüz onbeş yaşındayken Molla Said-i Meşhur olarak anılmaya başlandı.

Bir müddet Van Valisi Tahir Paşa'nın yanında kaldıktan sonra Sultan Abdülhamid'in son yıllarında İstanbul'a gitti. En büyük hayali, Van Gölü kıyısında Mısır'daki El-Ezher Üniversitesi benzeri bir üniversite kurmaktı. Bu üniversite, eğitim programında fen bilimlerini ve İslami ilimleri birlikte bulunduracak, Arapça, Türkçe ve Kürtçe dillerini birlikte öğretecekti. Ancak ileride göreceğimiz gibi bu isteği Sultan Abdülhamid tarafından 'kuşkuyla' karşılandı ve Nursi, kendi deyimiyle "tımarhane"ye atıldı.

İkinci Meşrutiyet'i ve özgürlük çalışmalarını destekledi. Ancak gerçek yüzü ortaya çıktıktan sonra İttihat ve Terakki'nin karşısına geçti. Sultan Reşad döneminde Said-i Nursi'ye üniversitenin temelini atması için bir miktar ödenek verildi, ancak temelleri atılan bu çalışma Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasıyla yarım kaldı.

Said-i Nursi başta Norşinli Şeyh Hazret olmak üzere çok sayıdaki ağa, şeyh ve Abdürrahim Rahmi Zapsu gibi âlimlerle birlikte milis kuvvetler kurarak Ruslara karşı savaşımaya başladı. Savaşta yaralanarak arkadaşı Abdürrahim Rahmi Zapsu ile birlikte Ruslara esir düştü.

Esir bulunduğu Rusya'dan kaçarak Berlin'e geçti ve oradan tekrar Bitlis'e döndü. Kurtuluş Savaşı'nı ve Cumhuriyet'i destekledi. Hilafet'in kaldırılmasına ve yeni rejimin İslam karşıtı uygulamalarına ise karşı çıktı.

Yeni Cumhuriyet'in bu döneminde çok radikal bir karar verdi. Hayatının sosyal ve siyasi hareketler içinde oldukça aktif olan ve kendisinin 'Eski Said' olarak adlandırdığı dönemine son verdiğini açıkladı. 'Yeni Said' adını verdiği ikinci dönemde, aktif siyasetten uzaklaşarak ilmi İslami çalışmalara ağırlık verdi ve özellikle öğrenci yetiştirmeyi hedefledi.

Hayatı boyunca evlenmedi ve servet biriktirmeye çalışmadı. Çok sade ve mütevazı bir hayat sürdü. 1925'teki Şeyh Said İsyanı'ndan sonra, 1926'da, uzlette olduğu Van'dan bölgedeki binlerce Kürt ileri geleni gibi batıya sürgün edildi. Birçok kez mahkemeye çıkarıldı ve hapsedildi. Ünlü 'Risaleler'ini 1926'dan itibaren sürgünde bulunduğu Isparta Barla'da yazmaya başladı. Hapis, mahkeme ve sürgünler 23 Mart 1960'ta Urfa'da ölümüne kadar devam etti. 1960 İhtilali'nden sonra Urfa'da Hazreti İbrahim Halil Dergâhı'nda bulunan mezarı açılarak cenazesi bilinmeyen bir yere götürüldü.

Hayatı boyunca mal mülk, mevki makam ve şöhret peşinde koşmayan Said-i Nursi'nin Urfa Tereke Mahkemesi Hâkimi Özdemir Türker tarafından tespit edilen, 23 Mart 1960 tarih ve 1960 / 1 sayılı Tereke Tespit Zaptı ibret vericidir. Günümüzde adeta padişah saltanatı yaşayan birçok İslami cemaat ve parti liderinin aksine Said-i Nursi'nin; elbiseleri, saati ve namaz ibriği gibi bir iki parça şahsi eşyası dışında bir mal varlığı tespit edilemedi.⁴⁵²

Said-i Nursi hakkında dünyanın değişik ülkelerinde yüzlerce, belki de binlerce kitap, araştırma ve makale yayımlanmıştır.

452 İsmail Şerifoğlu, Bediüzzaman'ın Urfa Günleri, Şahdamar yayınları, s. 51–53

Bunlardan en çok ses getirenlerinden biri, ünlü sosyolog Şerif Mardin'in yaptığı çalışmadır. Ünlü Kürt araştırmacı-yazarları Rohat Alakom ve Malmisanij'in de Said-i Nursi'nin Kürt sorununa yaklaşımı ile ilgili çalışmaları vardır.

Said-i Nursi'nin Kürt sorununa yaklaşımını bir bütün olarak kabul veya reddedenlerin önemli bir kesiminin iki büyük hatası vardır:

1. Said-i Nursi'yi Kürtlerle ilgili çalışmaları, düşünce ve tespitlerinden dolayı adeta bir Kürt milliyetçisi (ulusalcısı) olarak takdim etmek.

2. Said-i Nursi'yi 'Kürtlükten' tamamen arındırarak, Kürtler ve Kürtlükle ilgili hiçbir sözüne yer vermemek; Kürt, Kürtlük, Ekrad (Kürtler) ve Kürdistan gibi ifadelerinin tamamını sansürlemek; bu sözleri 'Şark', 'Şarklı', 'Şarklılık', 'Şarklılar', 'Doğu' ve 'Doğulu' şeklinde değiştirmek; bunun mümkün olmadığı yerlerde ise mutlaka tevil etmek.

Türkiye'deki Nurculuk hareketinin ana gövdesi, vefatından sonra Said-i Nursi'yi 'Kürtlükten arındıran' bu ikinci çizgiyi takip etmiştir. Öncelikle belirtmek ve bu konuyla ilgili sondaki sözü başta söylemek gerekirse Said-i Nursi'yi 'Kürtlükten arındıran' yaklaşım da, onu bir Kürt milliyetçisi olarak tanıtmaya çalışan çabalar da yanlıştır.

Said-i Nursi sahih İslami anlayışı ve İslam'ın ümmet düşüncesine son nefesine kadar süren bağlılığı ile Kürt meselesine yaklaşımında İslam hukuku açısından ne 'bir adım geri'de, ne de 'bir adım ileri'dedir. Hayatı boyunca doğru bildiğini her hal ve şart altında söylemekten geri kalmayan celalli karakteri, Kürt meselesinde de kendini ortaya koymuş; Kürtler ve Kürt sorunu üzerine söylemesi gerekenleri, İslam'ın hudutları içinde ve 'söylemesi gerektiği kadar' söylemiştir.

Bediüzzaman Said-i Nursi'nin Kürt sorununa yaklaşımını şu ana başlıklar altında özetleyebiliriz:

1. Said-i Nursi hayatı boyunca Kürt kimliğini gizlememiş, aksine yeri geldiğinde her fırsatta bunu ifade etmiş; Kürt, Kürtler ve Kürdistan ifadelerini sıklıkla kullanmış, hayatının ilk dönemle-

rinde Said-i Kürdi adıyla anılmış, Türkçeyi çok az bildiğini, hatta 'bilmediğini' ifade etmiştir. Birçok yazısı buna örnektir:

"Kader bana Türkçeyi az vermiş, hatta hiç vermemiş. Dilim kalbimin lisanını iyi anlamıyor ki, iyi tercümanlık etsin. Hem de derin yerde çıkarıyor manayı; bazı hakikat parçalanır. Sizin fehm ve dikkatiniz bana yardım etsin."⁴⁵³

"Dilim kalbimin lisanını iyi anlamıyor ki, iyi tercümanlık etsin" derken kendisinin ve kendinden sonra gelen milyonlarca Kürt çocuğunun ana dilleri dışında yabancı bir dille eğitime zorlanmaları nedeniyle yaşadıkları dramı da lirik bir şekilde dile getirmiştir.

Sultan Abdülhamit tarafından "tımarhane"ye atıldığında söyledikleri de bu meyandadır:

"Ben Kürdistan dağlarında büyümüşüm. Kaba olan ahvalimi Kürdistan kapanyıla tartmalı, hassas olan medeni İstanbul mizaniyla tartmamalısınız. Öyle yaparsanız, maden-i saadetimiz olan Dersaadet'ten (İstanbul'dan) önümüze sed çekmiş olursunuz. Hem de ekser (çoğu) Kürtleri tımarhaneye sevk etmek lazım gelir.

Zira Kürdistan'da en revaçlı (makbul-geçerli) olan ahlak: cesaret, izzet-i nefis (onur, haysiyet), salâbet-i diniye (dine bağlılıktaki sağlamlık), muvafakat-ı kalb (özü ile sözü bir olma) ve lisandır. Medeniyette nezaket denilen emr, onlarca müdahanedir (dalkavukluktur.)"⁴⁵⁴

Kürt ulusalcıları Said-i Nursi'yi İslam'a bağlılığından dolayı eleştirirler. Kürt meselesini İslam ümmetçiliği içinde değerlendiren tutumu nedeniyle kendisine mesafeli yaklaşır, ancak onurlu ve dik duruşunu da takdir ederler.

Ulusalcı Kürt yazarlardan Malmisanij da bunlardan biridir:

"Belirtmemiz gerekir ki tüm bunlara rağmen Said-i Nursi, Kürtlüğünü ve Kürt ulusunun varlığını inkâr etmemiştir. Türkçe ezanın zorla okutulduğu günlerde diğer Müslüman-

453 Bediüzzaman Said Nursi, İçtimai Dersler, Zehra Yayınları, s. 10

454 Bediüzzaman Said Nursi, İçtimai Dersler, Zehra Yayınları, s. 180.

lardan pek ses çıkmazken, o buna karşı çıkabilmiş, bu arada Kürt ulusunun asimilasyonuna da değinmiştir:

'...Frenklik manasında Türkçülük namıyla tahrifdarane ve bidat'karane bir fetva ile 'Türkçe kamet et!' diye, benim gibi başka milletten olanlara teklif etmek hangi usuldedir? Evet, hakiki Türklere pek hakiki dostane uhuvvetkarane (kardeşçe) münasebetdar olduğum halde, böyle sizin gibi Frenk meşrep-lerin (Batı yanlısı) Türkçülüğü ile hiçbir cihette münasebetim yoktur. Nasıl bana teklif ediyorsunuz? Hangi kanun ile? Eğer milyonlarla efradı bulunan ve binler seneden beri milliyetini ve lisanını unutmayan ve Türklerin hakiki bir vatandaşı ve eskiden beri cihad arkadaşı olan Kürtlerin milliyetini kaldırıp, onların dilini onlara unutturduktan sonra; bizim gibi ayrı unsurdan sayılanlara teklifiniz, bir nevi usul-ü vahşiyane olur.'⁴⁵⁵

A açıkça anlaşıldığı gibi Said-i Nursi Kürtleri ayrı bir millet olarak görmekte ve Türklerin 'cihat arkadaşı' bu milletin 'milliyetinin kaldırılarak' ve dilinin unutturularak asimile edilmesine şiddetle karşı çıkmaktadır. Üstelik bu görüşleri 'Eski Said' dönemine değil, 'Yeni Said' dönemine aittir.

Yine yeri geldiğinde sert uyarılarda bulunarak muhataplarını ikaz ederken, bir yandan da gönüllerini almaya çalışır:

"Ey, şu kelimama nazar eden zevat! Eğer kelimamda dokunacak veya sizin zayıf midenizde hazmolunmayacak sözler bulunursa mazur tutunuz. Çünkü divanelik zamanında söylemişimdir. Muhitim o zaman tımarhanenin duvarları idi. Muhitin tesiri müsellemdir. Zira 'Divane için kalem gerekmez' (şiirin aslı Farsçadır). Ümmi (okuma yazma bilmeyen) ve vahşi, yani hür, Türkçe iyi bilmez bir Kürt bu kadar ifade-i meram edebilir. Vesselam..."⁴⁵⁶

2. Said-i Nursi, kimliğinin önemli bir dışavurumu olan Kürt giyim ve kuşamını, kılık ve kıyafetini ölümüne kadar devam ettirmiştir. Birçokları Said-i Nursi'nin neden Kürt giysilerini giymekte ısrar ettiğini merak etmiş ve bunu kendisine de sormuştur. Cevabını yine kendisi vermektedir:

455 Bediüzzaman Said-i Nursi, Mektubat, s. 443-444 Aktaran Malmisarıj, s. 48.

456 Bediüzzaman Said Nursi, İçtimai Dersler, Zehra Yayınları, s. 185.

"Benim elbisem gibi ahval ve ahlakım da nasa (insanlara) muhaliftir."⁴⁵⁷

"Dört nokta şüpheyi davet etmiş. Onları bilerek bazı hikmet-i hafiye (gizli hikmet için) için yapmışım. Birincisi, şekli-garibim (garip şeklim). Bu muhalif libasımla (elbisemle) makasıd-ı dünyeviyeden istiğnamı (ihtiyaç duymama, uzak durma) ve adet-ı beldeye (belde âdetlerine) adem-i murattan (uymama) özüümü ve ahval ve etvarımın (tavırlarımın) nasa (insanlara) muhalefetini ve münasebet-i zahir ve batın ile tabiilik insaniyetimi ve milliyetimin muhabbetini (milliyetimin sevgisini) ilan etmek içindir."⁴⁵⁸

Said-i Nursi kendi öz kimliğinden kopmak istemediğini hemen her fırsatta tekrar eder. Kürt milli kıyafetlerini tercih sebeplerinden biri de kendi ifadesi ile 'milliyetinin muhabbeti'dir. Misafir olduğu bir ev sahibinin giyim şeklini değiştirmesi tavsiyesine şiddetle tepki verir:

"Bak Acem Ağa! Ben bu keyfimi, bu kıyafetimi Van Valisi Tahir Paşa'nın bin altın ile hususi konak ve kızını teklif etmesi karşısında bile değiştirmedim."⁴⁵⁹

3. Said-i Nursi, 1900'lü yılların başında geldiği İstanbul'da dönemin Kürt aydın ve ileri gelenleri ile sürekli olarak temasta bulunmuş, Kürtleri ilgilendiren her türlü çalışmanın ve cemiyetin içinde kendi İslami kimliği ve fikirleri ile yer almış, Kürt gazete ve dergilerinde Kürtçe ve Türkçe yazılar yazmıştır. Kuruluşunda yer aldığı Kürt cemiyetlerinin başlıcaları: Kürt Terakki ve Teavün Cemiyeti, Kürdistan Teali Cemiyeti ve Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti'dir.⁴⁶⁰

Yine son dönemde araştırmacı yazar Müfid Yüksel'in Osmanlı arşivlerindeki araştırmalarında ortaya çıkardığı bir belgeden

457 Bediüzzaman Said Nursi, a. g. e, s. 180.

458 Bediüzzaman Said Nursi, a. g. e, s. 181-182.

459 Abdülkadir Badıllı, *Bediüzzaman Said-i Nursi*, Mufassal Tarihçe-i Hayat, c. 3, s. 132; aktaran Rohat, *Unutulmuşluğun Bir Öyküsü Said-i Kürdi*, Fırat Yayınları, s. 49.

460 Malmısaraj, Said-i Nursi ve Kürt Sorunu, Doz Yayınları, s. 29-30.

Said-i Nursi'nin 'Ma'rifet ve İttihad-ı Ekrad' adlı bir Kürtçe-Türkçe gazete çıkarmak için yetkililere başvurduğu anlaşılmaktadır:

“DH. MKT 2730 / 76

14 / M / 1327

Bab-ı Âli, Nezaret-i Celile-i Dahiliye,

İdare-i Matbuat Adet 1498

Bediüzzaman Said-i Kürdi Efendi Hazretleri tarafından takdim edilip idare-i çakeriye havale buyurulan arz-ı halde siyaset-i şer'iyye ve ulum ve şunun-i muhtelifeden bahis olmak ve şimdilik haftada bir, ileride yevmi (günlük) çıkarılmak üzere 'Ma'rifet ve İttihad-ı Ekrad' namıyla Türkçe ve Kürtçe bir gazetenin neşrine me'zuniyet i'tası istid'a edilmiş olmasıyla matbuat nizamnamesinin üçüncü ve dördüncü maddelerinin fıkra-i ülaları ahkâmına tevfikan müsted'i-yi mumaileyh hakkında muamele-i lazime ifasıyla neticesinin inbası hususunun zabtiyye nezaret-i aliyyesine emr u i'şar buyurulması babında emr u ferman hazret-i men lehu'l-emirindir.

Fi 10 Muharrem sene 1327 ve Fi 20 Kanun-ı Sani
sene 1324 (1908)

Matbuat-ı Dahiliye Müdürü Mehmed Tevfik
Dahiliye Mektubi Kalemî”

Bu dönemde yayımlanan 'Kürt Terakki ve Teavün Gazetesi' ve 'Şark ve Kürdistan' gibi dergi ve gazetelerde yazılar yazan Said-i Nursi'nin 'Ey Kürt Halkı!' başlıklı, Kürtçe makalesi ve makalenin Türkçe tercümesi şöyledir:

MAKALE 1

Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi,
s. 1, S. 7, 22 Teşrin-i sani 1324
(5 Aralık 1908)

Şîreta Bediüzzaman Mela Seîdê Kurdî

Ey Gelî Kurdan!

İttifaqê de quwet, îttihadê de heyat, di biratîyê de se'adet, hukûmetê de
selamet heyê. Kapika îttihadê û şîrîta muhebbetê qewî bigrin, da we ji

belayê xelas ke.

Qenc guhê xwe bidinê, ezê tişteki ji we re bibêjim:

Hûn bizanin ku sê cewherê me hene; hifza xwe ji me dixwazin.

Yek Îslamîyet e; ku hezar hezar xûna şehîdan buhayê wê dane.

Ê duduyan însanîyet e; ku lazime em xwe nezera xelqê de bi xizmeta 'eqfî, ciwanmêranî û însanîyetî xwe nîşanî dunê bidin.

Ê sisîyan millîyeta me ye, ku mezîyetê da me; ê berê ku bi qencîya xwe sax in, em bi karê xwe, bi hifza millîyeta xwe, ruhê wan qebra wan de şad bikin.

Piştî wê, sê dijminê me hene, me xerab dikin:

Yek feqîrtî ye. Çil hezar hemmalê Îstenbolê delfîlê wê ye.

Ê duduyan cehalet û bêxwendinî ye; ku hezar ji me da yek "gazete" nikarin bixwînin delfîla wê ye.

Ê sisîyan dijminî û îxtilaf e; ku ev 'edawet, quweta me wunda dike, me jî musteheqî terbîyê dike û hukûmet jî ji bêînsafîya xwe zulm li me dikir.

Ku we ev seh kir, bizanin çara me ev e; ku em sê şûrê elmas bi dest xwe bigrin, ta ku em hersê cewherê xwe ji dest xwe nekin û hersê dijminê xwe ser xwe rakin.

Û şûrê 'ewil: Me'rîfet û xwendin e.

Ê duduyan: Îttifaq û muhebbeta millî ye.

Ê sisîyan: Însanê bi nefsa xwe şuxla xwe bike û mîna sefîlan ji qudreta xelkê hêvî neke û piştî xwe nedetê.

Û wesîyeta paşî:

Xwendin, xwendin, xwendin. . .

Desthevgirtin, desthevgirtin, desthevgirtin. . .

Mela Seîd

KÛRTÇE MAKALENİN ORJİNAL TERCÜMESİ

Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi,

Sayı: 2, Sayfa: 13

29 Teşrin-i sani 1324/12 Aralık 1908

(Bediüzzaman Molla Said-i Kürtî'nin gazetemizin 1 numaralı nüshasında münderic Kürtçe makalesinin Türkçesi)

Ya ma'şere'l-Ekrad

İttifakta kuvvet, ittihadda hayat, uhuvvette saadet, hükûmette selâmet var. İttihadın habl-ı metinini, muhabbetin dayanıklı halatını sıkı tutun ki, sizi belalardan kurtarsın. Güzelce kulak veriniz, dinleyiniz; size bir şey söyleyeyim: Biliniz ki üç, evet üç cevherimiz vardır ki, muhafazasını bizden istiyorlar:

Birincisi: İslâmiyet, ki milyonlarla şühedamızın kanını ona baha vermişiz. İkincisi: Cevher-i insaniyet, ki bizi heyet-i içtimaiye nazarında insan gösterecek odur.

Üçüncü: Milliyet, ki pişevalarımızın, seleflerimizin ruhlarını mezarda şad ettirecek bir tuhfemiz ve onlarla rabıta-i ezeliye ve ebediyemiz olacaktır.

Şu üç cevhere mukabil bir de üç düşmanımız vardır, ki bizi mahvediyor:

Birincisi: Fakr, ki İstanbul'daki kırk bin hammalın vücudu o düşmanımızın numune-i tasallutudur.

İkincisi: Cehl, ki birinci düşmanımızın istilâsına büyük bir yardımcıdır. Zebun-u fakr olan o kırk bin hammalın içinde binde biri bir gazeteyi okuyamıyor ki bir tarik-i necat bulsun.

Üçüncüsü: İhtilâf ve muadat-ı cahilânemizdir, ki biz birbirimizle boşuğtukça bir terbiyeye bihakkin kesb-i istihkak ediyorduk. Hükûmet dahi terbiye-i vifakiye yerine tezyid-i nifaka çalışıyor, hakkımızda her nevi zulüm ve itisaf icrasına bizi lâyük görerek insafsızlık ediyordu.

Şimdi bilmeli ve anlamalıyız ki, şu üç düşmanımızı kahretmek ve o üç cevherimizi onların ellerinden kurtarmak için de elmastan masnu üç seyf-i satı-ı celâdet bize lâzımdır:

Birinci kılıncımız maarif; ikinci, ittifak ve muhabbet-i milli; üçüncü de, teşebbüs-ü şahsî ve sa'y-i nefsîdir. Herkes nefesine itimat etmelidir ki, haricin muavenet imtinanından, tezellülden, iftikardan istiğna hasıl etsin, mezellet yükleri altında eğilmekten, her dest-i kahr-i itisafa boyun eğmekten azade kalsın.

Son vasiyetim şudur: Okumak, yine okumak, yine okumak! Sonra, birbirinizin elini sıkı tutmak, ittihad etmek, ittifak âleminde yaşamak!

4. Said-i Nursi, 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet'e gönülden destek verir. 'Eski hal muhal; ya yeni hal veya izmihlal' sözü meşhur olan Said-i Nursi, 'eski hali, durumu aynen devam ettirmek

imkansızdır, ya yeni hale, mevcut duruma göre bir çözüm ve yol tesbit edilecek veya yok olunacaktır’ anlamına gelen sözü ile sürekli olarak değişim ve yenilenmeden yana, dinamik bir tavır sergilemiştir. Said-i Nursi yaşadığı dönemlerin tüm önemli olayları ile fiilen ilgilenmiş ve Kürtlerin de bu olaylara karşı almaları gereken tavırları işaret etmiştir. Örneğin Meşrutiyet’i İslami delillerle desteklemiş ve Kürtlerin Meşrutiyet’e destek vermelerini istemiştir. Bu konuyla ilgili olarak hem Kürtlere hitaben yazılar yazmış, hem de Kürdistan’a giderek yaptığı görüşme ve konuşmalarda Meşrutiyet’in yararlarını bizzat anlatmıştır:

MAKALE 3

Kürdistan Ulema ve Meşayih ve Rüesa ve Efradına Meşrutiyete Dair Telkinattır.

Ey verese-i enbiya, ulema ve meşayih-i Ekrad!

(Ey peygamberlerin varisleri, Kürtlerin âlim ve şeyhleri!)

Merkezde olduğum için size tenbih ediyorum ki: Bu zaman-ı ahirde fikr-i istibdadın sehab-ı muzlimi, şems-i İslâmiyet’in ulviyet ve hüsn-ü hakiki-sini enzardan setretmiş idi. Hatta adeta İslâmiyet, ecnebilerin nazarında mâni-i terakki ve adalet ve hürriyet gibi imiş. Hâşâ, sümme hâşâ! Zira sadr-ı evvelin, bahusus o zamanda hürriyet ve müsavat ve adaletleri bürhan-ı bahirdir ki, şeriat-ı garra -ibadetteki müsavat bunu teyid ediyor- hürriyet-i hakkı ve adalet ve müsavat-ı hukuku cemi’ revabit ve levazimatıyla camidir. Zira şeriat, kelâm-ı ezeliden geldiğinden ebede gidecektir. Nasıl enbiyalar vahy ile kavaidi tesis ve müctehidîn ictihad ile ahkâmı istinbat, siz de ilcaat-ı zamana o ahkâm-ı âdileyi tevfik ve tatbik ediniz.

Ey şecaat-nihad rüesa-yı Ekrad!

(Ey yiğitlik ve cesaret örneği Kürt reisleri !)

Şimdiye kadar padişaha iktida ettiniz ki, milletin vahşetinden dolayı tedenni ve inkırazın mahkumu olan kuvvet ve cebri, millette istimale lüzum gördünüz. Şimdi de padişah yine size imamdır. İktida ediniz ki, o, ömr-ü ebedîye mazhar olan marifet ve adaleti ile milletini idare edecek.

Siz de öyle yapınız, tâ ki necat bulasınız. Kuvvet ve cebr yerine akıl ve adaleti istimal ediniz ve tahvif yerinde muhabbeti ikame ediniz, ta riyasetiniz ber-devam olsun.

Mahasıl, efendimiz o kadar haşmetli ağalık kürkünü milletine bağışladı. Siz de o eski ve kehlelenmiş ağalık abasını bir hulle-i adalete tebdil ediniz.

Ey bağlı arslanlar gibi efrad-ı Ekrad!

(Ey bağlı arslanlar gibi Kürt fertleri!)

Şimdiye kadar iki cihetle esir idiniz. Biri, hükümet-i müstebidenin tekâlif-i zalımanesiyle, diğeri, bazı zalimlerin gasb ve garet-i tecavüzatıyla. Şimdi bu inkılâb-ı azimden sonra azadesiniz. Her biriniz âleminizde hükümet-i meşruta-i meşruanın tekâlif-i âdilanesine itaat ve hukuk-u gayra men-i tecavüz şartıyla birer padişah gibisiniz. Bu saltanat-ı şahsiyeyi muhafaza, teşebbüs-ü şahsî ile ellerinizden geldiği kadar bu ittihad-ı millete ve meşrutiyete her cihetle hizmet ediniz. Zira bizim, belki umum millet-i İslâm'ın ve mutlak Osmanlıların necat ve hayatı, bu ittihad-ı milletle kaimdir.

Ey umum Ekrad! (Ey bütün Kürtler!)

Gözünüzü açınız, sabah geldi. Ve müteyakkız olunuz. Sizin ihtilaf ve vahşetinizden efkâr-ı faside sahibi istifade etmesin. Bu şanlı olan ittihad-ı milleti fena bir hastalığa hedef etmesinler. Zira o vakit bütün millet ve İslâmiyet size davacı olacaktır. Zaman size sille vurmakla o ihtilâf ve keşmekeşi atacaktır. Namusunuzu isterseniz, tokat yemeden atınız. Bunu da muhakkak bilin: Her tarafa hücum eden medeniyete karşı vahşetinizi muhafaza edemezsiniz.

Bu vahşet lafzında darılmayınız. Zira evvel nefsim söyleyeyorum. Hem de kabahat hükümetindir. İstediğim nokta, Kürtlük namus ve haysiyetini muhafaza ve yiğit, kahraman Arnavutlara, meşrutiyet ve adalete hizmet ile iktida ediniz. Bu hâl-i hazır saadetimize herkesten ziyade hizmet edecektir. Çünkü herkesten ziyade istibdattan biz zarar görmüşüz. Güya bizden darılmışlardır, mazi tarafına bizi sevk ediyorlardı. Beşaret ediyorum ki: Yakın zamanda umum Kürdistan'da medaris-i münderiseyi ihya ve olmayan yerlerde de medaris tesis edilecektir.

Vesselam.

Bediüzzaman

MAKALE 6

İki Mekteb-i Musibetin Şehadetnamesi Yahut Divan-ı Harb-i Örfi ve Said-i Kürtî

Artin Asodoryan ve
Mahdumları Matbaası,
1328 (1912 m.)

HATİME

[Ebna-yı cinsime de (kendi milletimin evlatlarına da) burada birkaç söz söylemezsem bence bahis nâtamam (eksik) kalır.]

Ey Asurîler ve Keyanîlerin cihangirlik zamanında pişdar, kahraman askerleri olan arslan Kürtler!

Beş yüz senedir yattığınız yeter. Artık uyanınız, sabahtır. Yoksa sahra-yı vahşette, vahşet ve gaflet sizi garet edecektir. 'Hikmet-i ilâhî' denilen makine-i âlemin nizamı ve telgraf hattı gibi umum âleme mümted ve müteşâib kanun-u nuranî-i ilâhînin müessisi olan hikmet-i ilâhî ufk-u ezelden enğuşt-u kaderi kaldırmış, size emrediyor ki:

Tefrika ile katre katre müteferrik su gibi zayı olan hamiyet ve kuvvetinizi fikr-i milliyetle tevhid ve mezcederek, zerratin cazibe-i cüz'iyeleri gibi bir cazibe-i umumi-i millî teşkili ile Kürt gibi bir kitle-i azimi küre gibi tedvir ederek, şems-i şevket-i İslâmiye ve Osmanîye'nin mevkebinde bir kevkeb-i münevver gibi cazibesine ittiba ile muvazene ve ahenk-i umumiyeyi muhafaza ediniz.

Hem de 'hürriyet' denilen, Sübhan ve Agirî dağları gibi istikbalin cibali şahikasının tepesinde ayağa kalkmış ve esaret-i nefis altına girmeyi yasak etmiş ve gayra tecavüzü tecviz etmeyerek şeriata istinad etmiş olan sultan-ı hürriyet, yüksek sadâ ile sizin gibi mazinin en derin derelelerinde gafil ve müteferrik bir kavme: "Cehalet ve fakra hücum için fen ve sanat ve silâh başına, ileri arş!" emrini veriyor.

İçeride 'hakikat' denilen, tabakat altında mestur ve mahpus kalmış ve tabaka-i istibdadın mahv ve ref'ıyla, omuzu üstünde olan tabaka-i ceahlık ve gafletin tahfifiyle ihtizaza gelmiş ve kıyama teşebbüs etmiş olan muhbir-i hakaik size her cihetle haber veriyor ki:

Mahiyetinizde dest-i kaderin ektiği istidatı ve mukadderatınızı fiil ile çıkararak ve mahiyet-i kavmiyenizde saklanmış olan secâyanızı âb-ı

hayat-ı maarifle iska etmek vaktidir. Yoksa kuruyacak yahud tefessüh edecektir.

Hem de 'ihtiyaç' denilen, medeniyetin pederi ve terakkiyatın müessisi olan üstad-ı ihtiyaç, sillesini kaldırmış, size hükmediyor ki: Ya hayat ve hürriyetinizi bu sahra-yı vahşette garete vereceksiniz veyahut meydan-ı medeniyette fen ve sanat balon ve şimendiferine binerek istikbali istikbal ve o ahval-i müttetikayı istirdad ederek kâbe-i kemalâta koşacaksınız.

Hem de 'milliyet' denilen, mazi derelerinden ve hâl sahralarından ve istikbal dağlarından hayme-nişîn olan Rüstem-i Zâl ve Salâhaddin-i Eyyubî gibi Kürt dâhi kahramanlarıyla bir çadırda oturan bir aile gibi, herkesi başkasının haysiyet ve şerefi ile şereflendiren ve hissiyat-ı ulviyenin enmuzeci olan fikr-i milliyetiniz size emr-i kat'î ile emrediyor ki: Tâ her biriniz umum bir milletin mâkes-i hayatı ve hâmi-i saadeti ve umum milletin bir misal-i müşahhası olunuz. Şimdiki gibi bir şahıs değil, bir millet kadar büyüyeceksiniz. Zira maksadın büyümesi ile himmet de büyür. Ve hamiyet-i millînin galeyanyı ahlâk da tekemmül ve teali eder. Hem de 'meşrutiyet' denilen, sebab-i saadet-i akvam ve hâkimiyet-i milliyeyi temin ile makine-i hayatın buharı olan hürriyetteki irade-i cüz'iyeyi istibdat ve tahakkümün itfasından kurtaran, meşveret-i şer'iyenin mayası ile mayalandıran meşrutiyet-i meşrua sizi meclis-i imtihana davet ediyor ki: Sinn-i rüşde bülüğünüzü ve vesayete adem-i ihtiyacınızı görmek istiyor.

İmtihana hazırlanınız. Mevcudiyetinizi ittihatla gösteriniz ve hamiyet-i millî ile fikir ve vicdan-ı şahsiyenizi milletin kalb ve akl-ı müştereki gibi gösteriniz. Yoksa sıfır çekecek, şehadetname-i hürriyeti elinize veremeyecektir.

Evet, mazinin sahralarında keşmekeşinize sebebiyet veren her birinizdeki meylü'l-ağalık ve fikr-i hodserane ve enaniyet, şimdi ise istikbalin saadet-saray-ı medeniyette fikr-i icada ve teşebbüs-ü şahsiyeye ve fikr-i hürriyete inkılâb edecektir. Hatta diyebilirim ki: Başkalarının sükûtf medreselerine nisbet sizin gürültülü olan medreseleriniz bir meclis-i mebusan-ı ilmiyeyi gösteriyor. Ve imam arkasında kıraat-ı Fatıha ile semavî ve ruhanî vızılıtlarınız, mezheben ve medreseten ve kavmiyeten mahiyetinizdeki istidad-ı meşrutiyet sırrına kaderin bir îma ve nişanı vardır.

Hem de her bir kemalin müessis ve hâmesi olan 'cesaret ve namus-u millî' emrediyor ki: Nasıl ki şimdiye kadar dimağdan kalbe mecra açmakla aklı kuvvete mezc ederek, maarifinizi kılıncın hutut-u cevherinden öğrenmekle şecaat-ı maddîde terakki ettiniz; şimdi ise kalbden fikre karşı menfez açınız, kuvveti aklın imdadına, hissiyatı efkârın arkasına gönderiniz, tâ ki, şecaat-ı akliye-i medeniyet meydanında namus-u millî pâyimal olmasın.

Kılıncınızı fen ve sanat cevherinden yapmalı.

Hem de 'lisan-ı maderzad' (ana dil) denilen, eşia-i hissiyat-ı milliyenin mâkesi ve semerat-ı edebî şeceresi ve âb-ı hayat-ı maarifin cedavili ve kıymet ve tekemmülünüzün mizan-ı itidali ve doğrudan doğruya herkesin vicdanına karşı menfez açmakla hayt-ı şuaî gibi tesirâtı ilka edici (ihmalinizle gayet müşevveş ve bazı dalları aşılarmış olan) lisanınız, şecere-i tuba gibi bir şecerenin tecellisine müstaid iken, böyle kurumuş ve perişan kalmış ve medeniyet lisanı olan edebiyattan nakıs kalmış olduğundan, lisan-ı teessüfle lisanınız sizden hamiyet-i milliyeye arz-ı şikayet ediyor.

İnsanda kaderin sikkesi lisanıdır. İnsaniyetin sureti ise sahife-i lisanıdır. Nakş-ı beyan tersim ediyor. Lisan-ı maderzad (anadil) ise tabii olduğundan, elfaz davet etmeksizin zihne geliyor. Alış-veriş yalnız mana ile kaldığından zihin çatallaşmaz ve o lisana giren maarif "nakşun ale'l-hacer" (taşta işlenmiş, nakşedilmiş) gibi baki kalır. Ve o ziyî-i lisan-ı millî ile görünen her ne olur ise menus olur. İşte hamiyet-i millînin bir misalini size takdim ediyorum ki, o da Mutkili Halil Hayalî Efendi'dir ki hamiyet-i millînin her şubesinde olduğu gibi, bu şube-i lisan meydanında "kasb-ı sebki" ihraz eylemiş. Ve lisanımızın esasları olan elifba ve sarf ve nahvini vücuda getirmiş. Ve hattâ diyebilirim ki: Asr-ı hamiyet ve gayret ve fedakârlık ve himayet-i zuafa imtizac ederek vücud-u manevisini teşkil etmiştir. Hakikaten Kürdistan madeninden böyle bir cevher-i hamiyete rast geldiğinden, bizim istikbalimizi onun gibi ümidinden birçok cevahir ışıktandıracaktır. İşte bu zat, şayan-ı iktida bir numune-i hamiyet göstermiş ve muhtac-ı tekemmül lisan-ı millîmize dair bir temel atmış. Onun isrine gitmeyi ve temeli üzerine bina etmeyi ehl-i hamiyete tavsiye ediyorum.

Bediüzzaman Said-i Kürdi"

Bediüzzaman, Said-i Kürdi imzasıyla kaleme aldığı ve anadilin önemini anlattığı bu yazısının son satırlarında Mutkili Halil Hayali'den övgüyle bahseder. Kadri Cemilpaşa ve Musa Anter başta olmak üzere, Mutkili Halil Hayali Efendi'yi tanıma fırsatı bulan tüm Kürt milliyetçileri de ondan saygı, sevgi ve övgüyle bahsederler.

Said-i Nursi kendi ifadesi ile İstanbul'da bulunan 'kırk bin Kürt hammala hitaben de bir makale kaleme alır:

MAKALE 2

Dersaadet, İkbâl-i Millet Matbaası,

1326 (1910 m.)

Nutuk

İstanbul'da Kürtlere Edilen Telkinat

(Ruhumu misafireten bir hammal cesedine gönderdim. Ve hammal lisaniyla hammallara hitaben beyan-ı hâl ettim. Kusurumu müstear hammallığıma bağışlamalı.)

Ey hammallar!

Sizin kalbinizde bu fikri ekiyorum. Zira kalbiniz hâli ve bozulmamıştır. "Aşkı henüz bilmezken, onun aşkıyla karşılaştım. / Kalbimi boş bulup oraya yerleşti" beytinin ruhu sizden tecelli edecek. Kulak istemem, kalple dinleyiniz. Gayet kıymetli üç cevherimiz var. Şeriat, namus, gayret lisaniyla muhafazasını bizden istiyorlar: Birincisi, İslâmiyet ki, milyonlarla şühedânın kan pahasıdır. İkincisi, insaniyet ki, insanı umum âleme sultan eden odur. Üçüncüsü, milliyetimiz ki, o âsârıyla hayy olan dâhi seleflerimizle bir rabita-i ittihadımızdır. Bundan maada bizim üç düşmanımız var, bizi mahvediyor:

Birincisi, fakr. Yalnız burada kırk bin hammal buna canlı delillerdir. İkincisi, cehl. Bu kırk binde kırk nefer, mürebbi-i efkârî olan gazeteyi bu zaman-ı terakkide okuyamamasıyla müsbittir. Üçüncüsü, keşmekeştir. Şimdi dört yüz bin cesur muharib bir kuvve-i cesimeye malik olduğumuz halde ihtilaf-ı dahiliden dolayı mahv oluyor. Şimdi bize üç elmas kılınc lazımdır; tâ ki üç cevherimizi muhafaza ve üç düşmanımızı da mahvetsin:

Birincisi, ittihad-ı millî. İkincisi, sa'y-i insanî. Üçüncüsü, muhabbet-i millîdir ki, bu ittihadla o kuvve-i cesimeyi hükümetin eline vermekle harice sarf ettiğinden kendimizi müstahak-ı adalet ve ona bedel hükümetten adalet ve müterakim hukukumuzu isteyeceğiz.

Altı yüz seneden beri bayrak-ı tevhidi umum âleme karşı ilan eden ve istibdada şiddet-i itaat ve terk-i âdât-i milliye ile ihtiyarlanan bizim şanlı Türk pederlerimize kuvvet ve cesaretimizi peşkeş ve hediye edelim. Ona bedel, onların akıl ve marifetinden istifade edeceğiz ve asaletimizi de göstereceğiz.

Mahasıl: Türkler bizim aklımız, biz de onların kuvveti; mecmuumuz bir iyi insan oluruz. Hodserane yapmayacağız. Bu azmimizle başka unsurlara ders-i ibret vereceğiz. İyi evlat böyle olur. Hem de istibdat zamanında bir batman itaat etmiş isek, şimdi bin batman itaat ve ittihad farzdır. Zira şimdi sırf menfaati göreceğiz. Çünkü hükümet-i meşruta, hakiki hükümet-i meşruadır.

Elhasıl: İttifakta kuvvet var. İttihadda hayat var. Uhuvette saadet var. İtaat-i hükümette selâmet var. Hablü'l-metin-i ittihada ve şerit-i muhabbete sarılmak zaruridir.

Said

* * *

Said-i Nursi 'Türkler bizim aklımız, biz de onların kuvveti; mecmuumuz iyi bir insan oluruz.' 'Onların akıl ve marifetlerinden istifade edeceğiz' derken önemli bir tesbitte bulunmaktadır. Şüphesiz ki Türklerin aklından kastettiği Anadolu'daki sıradan bir Türk'ün aklı değildir. Sıradan bir Türk'ü, sıradan bir Kürt'ten aklın üstün tutmak mümkün değildir. Nitekim yukarıda alıntılar yaptığımız yazıları Kürtlere övgülerle doludur.

Said-i Nursi 'Türklerin aklı' derken Osmanlıların 600 yıllık devlet tecrübesi ve birikimini kastetmekte, bu birikim ile Kürtlerin dinamizm ve cesaretlerinin birleşmesi halinde çok önemli bir gücün ortaya çıkacağını vurgulamaktadır. Nitekim bu tespit bugün de doğru ve yerindedir. Türkiye Cumhuriyeti, Kürt sorununu barış ve demokrasi çerçevesinde çözebilirse, Kürt-Türk birlikteliği, Balkanlardan Kafkaslara ve Ortadoğu'ya kadar olan coğrafyada büyük bir bölgesel güç haline gelecektir.

Bir Büyük Sevda, Medresetü'z Zehra: Arapça Vacip, Türkçe Lazım, Kürtçe Caiz'dir

Said-i Nursi'nin hayatı boyunca en büyük arzusu; Van, Bitlis ve Diyarbakır'da hem fen bilimlerinde, hem de İslami ilimlerde öğretim yapacak, bir anlamda Batı ve Doğu'yu birleştirecek üniversiteler kurmaktı. Bu üniversitelerin öğretim dili olarak da 'Arapça vacip, Türkçe lazım ve Kürtçe caiz'dir diyor ve ders verecek öğretim üyelerinin mutlaka Kürtçe bilmelerini şart koşuyordu.

Kürtlerin kurtuluşunun ancak bu şekilde olabileceğini söylüyor, Kürtlerin üç büyük düşmanı olarak sıraladığı fakirlik, cahillik ve aşiretler arasındaki düşmanlık ve ihtilafların ancak bu şekilde sona ereceğine inanıyordu. İstanbul'a gider gitmez bu fikrini Sultan Abdülhamid'e ilettiler, ancak Sultan, bu fikre kuşkuyla yaklaşarak Said-i Nursi'yi "tımarhane"ye attırdı. Said-i Nursi padişah ile kendisi arasında elçilik eden Zaptiye Nazırı Şerif Paşa ile olan konuşmalarını şöyle anlatmaktadır:

"Zaptiye Nazırı: Padişah sana selam etmiş, bin kuruş da maaş bağlamış. Sonra da yirmi, otuz lira yapacak.

Said-i Nursi: Ben maaş dilencisi değilim, bin lira da olsa kabul edemem. Kendim için gelmedim, milletim için geldim. Hem de bu bana vermek istediğiniz rüşvet ve hakk-ı sükuttur (susma hakkı).

Nazır: İradeyi reddediyorsun. İrade reddolunmaz.

Said-i Nursi : Reddediyorum. Ta ki Padişah darılsın, beni çağırсын, ben de doğrusunu söyleyeyim.

Nazır: Neticesi vahimdir.

Said-i Nursi : Neticesi deniz olsa geniş bir kabirdir. İdam olsam bir milletin kalbinde yatacağım. Hem de İstanbul'a geldiğim vakit hayatımı rüşvet getirmişt看im, ne ederseniz ediniz. Bunu da ciddi söylüyorum; ben isterim ki ebna-yı cinsimi (milletimin evlatlarını) bilfiil ikaz edeyim ki, devlete intisab hizmet içindir, maaş kapmak için değildir. Hem de benim gibi bir adamın millete ve devlete hizmeti nasihatladır. O da hüsn-ü tesirledir. O da hasbîlikledir. Bu da garazsızlık, o da ivazsızlık, o da terk-i menafi-i şahsiye iledir.

Nazır: Senin Kürdistan'da neşr-i maarif olan maksadın Meclis-i Vükela'da (Bakanlar Kurulu'nda) derdest-i tezekkürdür. (Görüşülmesi ele alınması gerekir)

Said-i Nursi : Acaba maarifi tehir, maaşı tacil ederseniz, ne kaide iledir? Menfaat-ı şahsiyemi menfaat-ı umumiye-i millete tercih ediyorsunuz.

Nazır hiddet etti, ben dedim: Ben hür yaşamışım. Hürriyet-i mutlakanın meydanı olan Kürdistan dağlarında büyümüşüm. Bana hiddet fayda vermez, nafile yorulmayınız. Beni nefyedin (sürün), Fizan olsun, Yemen olsun razıyım. Siz de pine-düzlükten ve yamacılıktan kurtulursunuz. Ben de yüksekte düşmekle incinmekten kurtulurum.

Nazır: Ne demek istiyorsun?

Cevaben dedim: Sigara kâğıdı kadar ince ve nizam namıyla bir perdeyi bu kadar feveran-ı efkar ve hissiyata karşı herkesin üstüne örtmüşsünüz. Herkes altında, sizin tazyikatınızla meyyit-i müteharrik gibi inliyor.

Ben acemi idim, altına girmedim, üstüne düştüm. Suret-i telbbüsüm (elbiselerim, giyinişim) gibi ahlakım da sakil (ağır) idi. Bir kere Mabeyn'de yırtıldı. Şişli'de bir Ermeni'nin evine düştüm, orada yırtıldı. Şekerci Hanı'na düştüm, orada da yırtıldı. Tımarhaneye düştüm, şimdi de tarassuthaneye (gözetim altına) düşmüşüm.

Hâsılı: Siz de o kadar yamacılık yapamazsınız, ben de incinirim. 'Yırtık yamadan daha geniş hale geldi.' (Arapça bir şiir) Hem de Kürdistan'da iken sizi iyi bilirdim. Bu ahval sizin şairinizi bana iyi öğretti. Bahusus, tımarhane bu metinleri bana iyi şerh etti. Hem de bu hallere teşekkür ederim, zira su-i zan makamında hüsn-ü zan ederdim.

Bediüzzaman Molla Said-i Kürdi⁴⁶¹"

Said-i Nursi bu durumu Kürtlerin de bilmesini ister:

"Ey Kürtler! Tımarhaneyi kabul ettim. Ve Kürtlüğü lekedar etmemek için irade-i padişahı ve maaş ve ihsan-ı şahaneyi kabul etmedim."⁴⁶²

461 Bediüzzaman Said-i Nursi, a. g. e, Zehra Yayıncılık, s. 486-487.

462 Bediüzzaman Said-i Nursi, a. g. e, s. 35.

Sultan Abdülhamid ile anlaşamayan Said-i Nursi Medresetü'z Zehra'yı niçin açmak istediğini uzun bir söyleşiyle izah etmektedir:

MAKALE 8 MÜNAZARAT

Kostantiniyye,

Matbaa-i Ebuzziya, 1329 (1913 m.)

Elhasıl: Ekrad ve ulemasının istikbalini temin etmek istiyoruz. İttihad ve Terakki manasındaki hissemizi isteriz. Üzerinize hafif, yanımızda çok azim bir şey isteriz.

S- Maksudını müphem bırakma, ne istersin?

C- Camiü'l-Ezher'in kızkardeşi olan "Medresetü'z-Zehra" namıyla dârülfünûnu mutazammın, Kürdistan'ın merkezi hükmünde olan Bitlis ve iki refikası ile Bitlis'in iki cenahı olan Van ve Diyarbekir'de tesis! Emin olunuz, biz Kürtler başkasına benzemiyoruz. Yakînen biliyoruz, hayatımız Türklerin hayat ve saadetinden neşet eder.

S- Nasıl? Ne gibi? Ne için?

C- Ona bazı şerait ve varidat ve semerat vardır.

S- Şeraiti nedir?

C- Sekizdir.

Birincisi: Medrese nâm, meluf ve menus ve cazibedar ve şevk-engiz itibarı olduğu halde büyük bir hakikatı tazammun ettiğiinden, rağabatı uyandıran o mübarek "medrese" ismiyle tesmiye.

İkincisi: Fünun-u cedideyi, ulûm-u medaris ile mezc ve derc; ve lisan-ı Arabî vacib, Kürtî caiz, Türkî lâzım kılmak.

S- Şu mezcde ne hikmet var ki, o kadar taraftarsın; daima söylüyorsun?

C- Dört kıyas-ı fâsid (Haşiye) ile hâsıl olan safsatanın zulmetinden muhakeme-i zihniyeyi halâs etmek, meleke-i feylesofanenin taklid-i tufeylâneye ettiği mugalâtayı izale etmek. . .

S- Ne gibi?

C- Vicdanın ziyası, ulûm-u diniyedir. Aklın nuru, fünun-u medeniyedir. İkisinin imtizacıyla hakikat tecelli eder. O iki cenah ile talebenin himme-

ti pervaz eder. İftirak ettikleri vakitte; birincisinde taassup, ikincisinde hile tevellüd eder.

Üçüncü : Zülcenaheyn Kürtlerin mutemedi olan Ekrad ulemasından veya istinas etmek için lisan-ı mahalliye âşina olanları müderris olarak intihab etmektir.

Dördüncüsü: Ekrad'ın (Kürtlerin) istidadıyla istişare etmek, onların sabavet ve besatetlerini nazara almaktır. Zira çok libas var; bir kamete güzel, başkasına çirkin gelir. Çocukların talimi; ya cebir ile ya hevesatlarını okşamak ile olur.

Beşinci Şart: Taksimü'l-a'mâl kaidesini bitamamiha tatbik etmek, tâ şubeler birbirine medhal ve mahreç olmakla beraber, her bir şubede mütehasıs çıkabilsin.

Altıncı Şart: Bir mahreç bulmak ve müdavimlerin tefeyyüzünü temin etmek; hem de mekâtib-i âliye-i resmiyeye müsavi tutmak ve imtihanlarını, imtihanları gibi müntic kılmak, akim bırakmamaktır.

Yedinci Şart: Dârü'l-Muallimîn'i muvakkaten şu dârülfünun daire-sinde merkez kılmak, mezc etmektir. Tâ ki, intizam ve tefeyyüz ondan buna geçsin ve fazilet ve diyanet, bundan ona geçsin; tebadül ile her biri ötekine bir kanat verip zülcenaheyn olsun.

Sekizinci Şart: Kürdistan'da âdet-i müstemirre olan talim-i infiradîyi halka ve daireye tebdil etmek.

S- Varidatı nedir?

C- Hamiyet ve gayret.

S- Sonra?

C- Şu medrese, çekirdek gibi bilkuvve bir şecere-i tubayı tazammun ediyor. Eğer hamiyet ve gayretle yeşillense, tabiatıyla madde-i hayatını cezb ile sizin kuru kesenizden istiğna edecektir.

S- Ne cihetle?

C- Çok cihetle.

Birincisi: Evkaf, hakkıyla intizama girse, şu havuza tevhid-i medaris tarihiyle bir mühim çeşmeyi akıtacaktır.

İkincisi: Zekâttır. Zira biz Şâfiî'yiz. Bir zamandan sonra o Medresetü'z-Zehra İslâmiyet'e ve insaniyete göstereceği hizmetle, şüphesiz zekâti bil'istihkak kendine münhasır edecektir. Bâhusus, zekâtın zekâti da olsa kâfidir.

Üçüncüsü: Şu medrese neşredebileceği semeratla, tamim edeceği ziya ile, İslâmiyet'e edeceği hizmetle ukûl yanında en âlâ bir mekteb olduğu gibi kulûb yanında en ekmel bir medrese; vicdanlar nazarında en mu-kaddes bir zaviyeyi temsil edecektir. Nasıl medrese, öyle de mektep, öyle de tekke olduğundan, İslâmiyet'in îânât-ı milliyesi olan nüzûr ve sadakat ona teveccüh edecektir.

Dördüncüsü: Mezkûr tebadül için Dârü'l-Muallimin ile imtizac ettiğinden, Dârü'l-Muallimîn'in varidatı bir derece tevsi ile muvakkaten ve ariyeten –eğer mümkün ise– verilse, bir zaman sonra istiğna edecek, o âriyeyi iade edecektir.

S– Bunun semeratı nedir ki, on seneden beri bağıriyorsun?

C– İcmali (Haşiyeye) : Ekrad ulemasının istikbalini temin. Ve maarifi, Kürdistan'a medrese kapısıyla sokmak. Ve meşrutiyetin mehasinini göstermek ve ondan istifade ettirmektir.

S– İzah etsen fena olmaz.

C– **Birincisi:** Medârisin tevhid ve islahı. . .

İkincisi: İslâmiyet'i, onu paslandıran hikâyât ve İsrailiyât ve taassubat-ı bârideden kurtarmak. Evet İslâmiyet'in şe'ni; metanet, sebat, iltizam-ı hak olan salâbet-i diniyedir. Yoksa cehilden, adem-i muhakemeden neşet eden taassub değildir. Bence taassubun en dehşetlisi, bazı Avrupa mukallidlerinde bulunur ki, sathî şüphelerinde muannidane ısrar gösteriyorlar. Bürhan ile temessük eden ulemanın şânı değildir.

Üçüncüsü: Mehasin-i meşrutiyeti neşir için bir kapı açmaktır. Evet, Ekrad'da meşrutiyeti incitecek niyet yoktur. Fakat istihsan edilmezse istifade edilmez, o daha zarardır. Hasta, tiryakı zehir-alûd zannetse el-bette istimal etmez.

Dördüncüsü: Maarif-i cedideyi medarise sokmak için bir tarik ve ehl-i medresenin nefret etmeyeceği saf bir menba-ı fûnun açmaktır. Zira mükerreren söylemişim: Fenâ bir tefehhüm, meş'um bir tevehhüm şimdiye kadar sed çekmiştir.

Beşincisi: Yüz defa söylemişim, yine söyleyeceğim: Ehl-i medrese, ehl-i mekteb, ehl-i tekkenin musalâhalarıdır. Ta, temayül ve tebadül-ü efkâriyle lâakal maksadda ittihad eylesinler. Teessüf ile görülmüyor mu ki: Onların tebayün-ü efkârı, ittihadı tefrik ettiği gibi; tehalüf-ü meşaribi de terakkiyi tevkif etmiştir. Zira her biri, mesleğine taassub, başkasının

mesleğine sathiyeti itibariyle tefrit ve ifrat ederek; biri diğerini tadilil, öteki de berikini techil eyliyor.

Elhasıl: İslâmiyet, hariçte temessül etse; bir menzili mekteb, bir hücre-i medrese, bir köşesi zaviye, salonu dahi mecmaü'l-küll. . biri diğerinin noksanını tek mil için bir meclis-i şûra olarak, bir kasr-ı müşeyyed-i nuranî timsalinde arz-ı didar edecektir. Ayine kendince güneşi temsil ettiği gibi, şu Medresetü'z-Zehra dahi o kasr-ı ilâhiyi haricen temsil edecektir.”

Said-i Nursi Kürtlerin eğitimleri ile ilgili taleplerini her fısatta tekrarlar. II. Meşrutiyet sonrası hükümetten bir talebi de Hamidiye Alayları'ndaki Kürtlere eğitim verilmesidir:

MAKALE 4

Nutuk

Dersaadet, İkbâl-i Millet Matbaası,
1326 (1910 m.)

DAĞ MEYVESİ ACI DA OLSA DEVADIR, AMMA HAZMI SAKİL

Kürdistan'a maarif-i cedidenin idhaline çare-i yegâne: Hamidiye Alayları'nda askerlik münasebetiyle, mekâtibi, medrese nâm-ı melufuyla; ulûm-u diniye ile beraber fûnun-u lâzime-i medeniyeyi; aşair-i mezkûrenin üç muhtelif nikatında talebenin tayinatının temini ile beraber üç dârü'l-ilm küşad. . . ve bunlardan neşet eden Kürt uleması da, ihya olacak medaris-i mûnderisede Kürtlerin istidatlarına göre tedris-i fûnun etmektir.

Kader bana Türkçeyi az vermiş, hatta hiç vermemiş. Dikkatinizle bana yardım ediniz.

Yüz bin defa yaşasın şeriat-ı garra!

Bediüzzaman-ı Kürtî Said

Said-i Nursi, Kürtlerin ahlaklı, çalışkan ve dürüst bir çizgide hayatlarını devam ettirmeleri gerektiğini ve aslında 'tabii Kürt karakterinin' böyle olduğunu belirterek, 'Cesaret, sadakat ve diyanetin ünvanı olan tabii Kürtlükle iftihar ediyorum' der:

MAKALE 5

Nutuk

Dersaadet, İkbâl-i Millet Matbaası,

1326 (1910 m.)

Eğer daiye-i teferrüd, ihtilâf, hodfuruşluk, meylü'l-ağalık, milleti istihdam, aldanmak ve aldatmak sun'î Kürtlük muktezasında gösterilse; şahid olunuz, o Kürtlükten istifamı veriyorum. Ve cesaret, sadakat, diyanetin ünvanı olan tabii Kürtlükle iftihar ediyorum. Nasıl ki, zaman-ı istibdatta bu tabii Kürtlük için tımarhaneye düştüm. Divanelerin hekimine dedim: Eğer müdahene, temelluk, tazarru-u sennurî, tabasbus-u kelbî, menfaat-ı umumiyeyi menfaat-ı şahsiyeye feda etmek aklın muktezasından addedilmek lazım gelirse, şahid olunuz ben o akıldan istifamı veriyorum ve divanelikle iftihar ediyorum.

MAKALE 7

(1955, Emirdağ Lahikası)

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 4 Ağustos 1951'de, Van'da yaptığı konuşmada bölgenin kalkınması için Doğu'da bir üniversitenin kurulmasının şart olduğunu belirterek, Van'da Doğu Üniversitesi adıyla bir üniversite kurulacağını söyledi. Ömrü boyunca Van'da bir üniversite kurma ümidi ve gayretiyle yaşayan Bediüzzaman Said-i Nursi talebelerine yazdığı mektupta bundan duyduğu memnuniyeti belirterek bu çalışmaya azami destek verilmesini söyledi.

Onun esas arzusu bu üniversitenin Medresetü'z Zehra standartlarına kavuşturulmasıydı. Said-i Nursi'nin bu yaklaşımını gerekçe gösteren CHP'liler hemen karşı propaganda ve muhalefete başladılar. CHP'lilerin itirazı ve tezviratı üzerine üniversite Van'dan Erzurum'a alındı. Said-i Nursi Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'e hitaben yazdığı mektupta bu konuyla ilgili duygu ve düşüncelerini şöyle belirtmektedir:

“REİS-İ CUMHUR’A VE BAŞVEKİL’E

Kabir kapısında ve seksen küsur yaşında, birkaç hastalıkla hasta bulunan ve ölüme kendini yakın gören bir biçare garib ihtiyar der ki: Size iki hakikatı beyan ediyorum:

Evvelâ: Sizlerin Pakistan ve Irak’la gayet muvaffakiyetkârane ittifakını, bu millete kemal-i samimiyetle, sürûr ve ferah ile kazanmanızı bütün ruh u canımızla tebrik ediyoruz. Bu ittifakınızı, inşaallah dört yüz milyon İslâm’ın sulh-u umumiyesine ve selâmet-i ammenin teminine kat’i bir mukaddime olarak ruhumda hissettim. Ve namaz tesbihatındaki kuvvetli bir ihtar ile bunu size yazmağa mecbur kaldım. Otuz-kırk seneden beri dünyayı ve siyaseti terk ettiğim halde, şiddetli bir alâka ile bu ihtar-ı kalbînin sebebi: Elli seneden beri imanı kurtarmak için gayet kısa bir yolu bulan ve Kur’an’ın bu zamanda bir mucize-i maneviyesi olan Risale-i Nur’un, Arabistan ve Pakistan’da her yerden daha ziyade tesirâtı olduğu ve makbul olması, hattâ aldığımız habere göre, mahkemece tesbit edilen miktarın üç misli Risale-i Nur’un talebelerinin o havalide bulunmalarıdır. Bu sır için, ahir hayatımda kabir kapısında bu netice-i azimeyi görmek ve beyan etmeye ruhen mecbur oldum.

Saniyen: İrkçılık fikri, Emeviler zamanında büyük bir tehlike verdiği ve Hürriyetin başında “Kulüpler” suretinde büyük zararı görülmesi ve birinci harb-i umumide yine ırkçılığın istimali ile mübarek kardeş Arabların mücahid Türklere karşı zararı görüldüğü gibi, şimdi de uhuvvet-i İslâmiye’ye karşı istimal edilebilir ve istirahat-ı umumiyeye düşmanları gizli dinsizler, yine o ırkçılıkla büyük zarar vermeğe çalıştıklarına emareler görünüyor.

Halbuki, menfi hareketle başkasının zararıyla beslenmek, ırkçılığın seciye-i fitrisi olduğu halde; evvelâ başta Türk milleti dünyanın her tarafında Müslüman olduğundan, onların ırkçılıkları İslâmiyet’le mezc olmuş, kabil-i tefrik değil. Türk, Müslüman demektir. Hattâ Müslüman olmayan kısmı, Türklükten de çıkmışlar. Türk gibi Araplarda da Araplık ve Arap milliyeti İslâmiyet’le mezc olmuş ve olmak lâzımdır. Hakiki milliyetleri İslâmiyet’tir. O kâfidir. İrkçilik, bütün bütün bir tehlike-i azimdir. Sizin bu defaki Irak ve Pakistan’la pek kıymettar ittifakınız, inşaallah bu tehlikeli ırkçılığın zararını def’edecek ve dört-beş milyon ırkçıların yerine, dört yüz milyon kardeş Müslümanları ve sekiz yüz milyon sulh ve müsaleme-i umumiyeye şiddetle muhtaç Hıristiyan ve sair dinler sa-

hiplerinin dostluklarını bu vatan milletine kazandıрмаğa tam bir vesile olacağına ruhuma kanaat geldiğinden size beyan ediyorum.

Salisen: Altmış beş sene evvel bir vali bana bir gazete okudu. Bir dinsiz müstemlekât nazırı Kur'an'ı elinde tutup konferans vermiş. Demiş ki: "Bu, İslâmların elinde kaldıkça, biz onlara hakiki hâkim olamayız, ta-hakkümümüz altında tutamayız. Ya Kur'an'ı sukut ettirmeliyiz veyahut Müslümanları ondan soğutmaliyiz."

İşte bu iki fikirle, iki dehşetli ifsat komitesi bu biçare fedakâr, masum, hamiyetkâr millete zarar vermeğe çalışmışlar. Ben de altmış beş sene evvel bu cereyana karşı, Kur'an-ı Hakîm'den istimdat eyledim. Hakika-te karşı kısa bir yol ve bir de pek büyük bir "Dârülfünun-u İslâmiye" tasavvuru ile, altmış beş senedir, ahiretimizi kurtarmak ve onun bir fa-idesi olarak hayat-ı dünyeviyemizi de istibdad-ı mutlakdan ve dalâletin helâketinden kurtarmağa ve akvam-ı İslâmiye'nin mabeynindeki uhuv-vetini inkişaf ettirmeğe iki vesileyi bulduk.

Birinci vesilesi: Risale-i Nur'dur ki; uhuvvet-i imaniyenin inkişafına kuvvet-i iman ile hizmet ettiğine kat'i delil, emsalsiz bir mazlûmiyet ve âcizlik hâletinde telif edilmesi ve şimdi âlem-i İslâm'ın ekseri yerlerin-de ve Avrupa ve Amerika'ya da tesirini göstermesi ve ihtilâlcilere ve dinsiz felsefeye ve otuz seneden beri dehşetli bir surette maddiyyun ve tabiiyyun gibi dinsizlik fikrine karşı galebe çalması ve hiçbir mah-keme ve ehl-i vukuf dahi onları cerhedememesidir. İnşallah bir zaman da, sizin gibi uhuvvet-i İslâmiye'nin anahtarını bulan zatlar, bu mucize-i Kur'aniye'nin cilvesini âlem-i İslâm'a iştittireceksiniz.

İkinci vesilesi: Altmış beş sene evvel Camiü'l-Ezher'e gitmek istiyordum. Âlem-i İslâm'ın medresesidir diye, ben de o mübarek medresede bir ders almaya niyet ettim. Fakat kısmet olmadı. Cenab-ı Hak rahmetiyle bir fikir ruhuma verdi ki: Camiü'l-Ezher, Afrika'da bir medrese-i umu-miye olduğu gibi; Asya, Afrika'dan ne kadar büyük ise, daha büyük bir dârülfünun, bir İslâm Üniversitesi Asya'da lâzımdır. Tâ ki İslâm kavimle-rini, meselâ, Arabistan, Hindistan, İran, Kafkas, Türkistan, Kürdistan'daki milletleri, menfi ırkçılık ifsat etmesin.

Hakiki, müsbet ve kudsî ve umumî milliyet-i hakikiye olan İslâmiyet milliyeti ile Kur'an'ın bir kanun-u esasisinin tam inkişafına mazhar ol-sun. Ve felsefe fûnunu ile ulûm-u diniye birbiriyle barışsın ve Avrupa medeniyeti, İslâmiyet hakaikiyla tam müsâlâha etsin. Ve Anadolu'daki

ehl-i mekteb ve ehl-i medrese tam birbirine yardımcı olarak ittifak etsin diye, vilâyat-ı şarkiyenin merkezinde hem Hindistan, hem Arabistan, hem İran, hem Kafkas, hem Türkistan'ın ortasında Medresetü'z-Zehra manasında, Camiü'l-Ezher üslûbunda bir dârülfünun; hem mekteb, hem medrese olarak bir üniversite için, tam elli beş senedir Risale-i Nur'un hakaikına çalıştığım gibi, ona da çalışmışım.

En evvel bunun kıymetini (Allah rahmet etsin) Sultan Reşad takdir edip yalnız binasını yapmak için yirmi bin altın lira verdiği gibi, sonra ben eski harb-i umumîdeki esaretimden döndüğüm vakit, Ankara'da mevcut iki yüz mebusun yüz altmış üç mebusun imzası ile yüz elli bin lira, o zaman paranın kıymetli vaktinde, aynı o üniversite için vermeyi kabul ve imza ettiler. Mustafa Kemal de içinde idi. Demek, şimdiki para ile beş milyon liraya yakın bir tahsisat vermekle, tâ o zamanda böyle kıymetli bir üniversitenin tesisine her şeyden ziyade ehemmiyet verdiler. Hattâ dinde çok lâkayd ve garblılaşmak ve an'anattan tecerrüd etmek taraftarı bulunan bir kısım mebuslar dahi onu imza ettiler. Yalnız onlardan bir ikisi dediler ki: "Biz şimdi ulûm-u an'ane ve ulûm-u diniyeden ziyade garplılaşmağa ve medeniyete muhtacız." Ben de cevaben dedim:

"Siz, farz-ı muhal olarak, hiçbir cihette ihtiyaç olmasa da, ekser enbiyanın Asya'da, Şark'ta zuhuru ve ekser hükemanın ve feylesofların Garp'ta gelmelerinin delâletiyle Asya'yı hakiki terakki ettirecek, fen ve felsefenin tesiratından ziyade hiss-i dinî olduğu halde, bu fitrî kanunu nazara almayarak garplılaşmak namıyla an'ane-i İslâmiye'yi bıraksanız ve lâdinî bir esas yapsanız dahi, dört-beş büyük milletlerin merkezinde olan vilâyat-ı şarkiyede; millet, vatan selâmeti için dine, İslâmiyet'in hakaikına kat'iyen taraftar olmak, size lâzım ve elzemdir.

Binler misallerinden bir küçük misal size söyleyeceğim:

Ben Van'da iken, hamiyetli Kürt bir talebeme dedim ki: "Türkler İslâmiyet'e çok hizmet etmişler. Sen onlara ne niyetle bakıyorsun?" Dedi: "Ben Müslüman bir Türkü, fasık bir kardeşime tercih ediyorum. Belki babamdan ziyade ona âlâkadarım. Çünkü, tam imana hizmet ediyorlar." Bir zaman geçti (Allah rahmet etsin) o talebem, ben esarete iken, İstanbul'da mektebe girmiş. Esaretten geldikten sonra gördüm. Bazı ırkçı muallimlerden aldığı aksül'amel ile, o da Kürtçülük damarı ile başka bir mesleğe girmiş. Bana dedi: "Ben şimdi gayet fasık, hattâ dinsiz de olsa bir Kürdü salih bir Türke tercih ediyorum." Sonra ben

onu birkaç sohbetle kurtardım. Tam kanaatı geldi ki, Türkler, bu millet-i İslâmiye'nin kahraman bir ordusudur. Ey sual soran mebuslar! Şarkta beş milyona yakın Kürt var. Yüz milyona yakın İranlı ve Hintliler var. Yetmiş milyon Arap var. Kırk milyon Kafkas var. Acaba birbirine komşu, kardeş ve birbirine muhtaç olan bu kardeşlere, bu talebenin Van'daki medreseden aldığı ders-i dinî mi daha lâzım veyahut o milletleri kaçıracak ve ırkdaşlarından başka düşünmeyen ve uhuvvet-i İslâmiye'yi tanımayan sırf ulûm-u felsefeyi okumak ve İslâmî ilimleri nazara almamak olan o merhum talebenin ikinci hâli mi daha iyidir? Sizden soruyorum!" İşte bu cevabımdan sonra, an'ane aleyhinde ve her cihetle garplılaşmak fikrini taşıyanlar kalktılar, imza ettiler. İsimlerini söylemeyeceğim. Allah kusurlarını afvetsin; şimdi vefat etmişler.

Rabian: Madem Reis-i cumhur gayet mühim mesail-i siyasiye içinde şark üniversitesini en ehemmiyetli bir mesele yapıp, hattâ harika bir tarzda altmış milyon liranın o üniversiteye sarfı için bir kanun çıkarmak derecesinde fevkalâde bir hizmet ile medresenin medar-ı iftihar ve kendisine büyük bir şeref verdiren bu medrese-i İslâmiye'ye, eski hocalık hissiyatıyla başlaması, bütün şark hocalarını minnettar etmiş. Ve şimdi orta-şarkta sulh-u umumînin temel taşı ve birinci kal'ası olan bu üniversiteyi yine mesail-i azime-yi siyasiye içinde yeniden nazara alması; elbette bu vatan, bu devlete, bu millete bu azim, faideli hizmeti netice verecek. Ulûm-u diniye o üniversitede esas olacak. Çünkü; harıçteki kuvvet tahribatı, manevîdir, imansızlıkladır. O manevî tahribata karşı atom bombası ancak manevî cihetinde, maneviyattan kuvvet alıp o tahribatı durdurabilir. Madem elli beş sene bu meseleye bütün hayatını sarf etmiş ve bütün dekaiki ile ve neticeleri ile tedkik etmiş bir adamın bu meselede reyini almak ve fikrini sormak lâzım gelirken; Amerika'da, Avrupa'da bu meseleye dair istişareye kendinizi mecbur bildiğinizden, elbette benim de bu meselede söz söylemeye hakkım var. Hamiyetkâr olan bütün bir millet namına sizden bekliyoruz. . .

Hasta halimde konuştuğum sözlerimdeki tabirattan kusura bakmayınız.

Said Nursi

5. Said-i Nursi hayatının son yıllarına doğru kaleme aldığı bu uzun mektupta hayatı boyunca karşı çıktığı Türk ırkçılığı yanında ayrılıkçı Kürt milliyetçiliğini de tehlike ve ırkçılık olarak

gördüğünü ve ırkçılığın çaresinin İslam kardeşliği olduğunu vurgular. Ancak Celal Bayar ve Adnan Menderes'e yazdığı bu son derece nazik ve dikkatli üsluba sahip mektubunda bile Kürdistan ve Kürtler tabirlerini kullanmaktan, Kürtleri de diğer milletler gibi ayrı bir millet olarak nitelemekten ve 'Şarkta beş milyona yakın Kürt var' demekten çekinmez.

6. Said-i Nursi'nin 1925 Şeyh Said Kıyamı'ndaki tavrı hem Kürt ulusalcıları, hem de İslamcılar tarafından tartışılmakta; herkes kendine göre bir 'netice' çıkarmaya çalışmaktadır. Hilafet'in kaldırılmasından sonra İslam'ı kamusal alanın dışına atma politikaları tüm samimi Müslümanları olduğu gibi Said-i Nursi'yi de oldukça rahatsız eder. Ankara'da milletvekillerine yaptığı konuşma ve nasihatlerden bir netice alamaz. Mustafa Kemal'in yüksek bir maaşla teklif ettiği diyanet görevini de kabul etmez ve Van'a giderek inzivaya çekilir. Cuma günleri Van'daki Norşin Camii'nde önceleri Kürtçe, bir müddet sonra da cemaatte bazılarının Kürtçe bilmediği ve konuşulanları anlayamadığı gerekçeyle Türkçe vaazlar verir.

Şubat 1925'te hazırlıksız, organizasyonsuz ve bazı iddialara göre de devletin bir provakasyonu neticesinde patlayan Şeyh Said Kıyamı'na katılmaz. Aslında aldığı bir karar gereği siyasetle aktif olarak ilgilendiği 'Eski Said' dönemini kapatmış ve yoğun pozitivizm bombardımana karşı 'Kur'an hakikatlarını' anlattığı 'Yeni Said' dönemini başlatmıştır. Bu durumu şöyle ifade eder:

"...Siyaseti terk ve dünyadan tecerrüd ederek bir dağın mağarasında ahreti düşünmekte iken, ehl-i dünya zulmen beni oradan çıkarıp nefyetteler (sürdüler)." ⁴⁶³

Sonraki yıllarda bizzat Şeyh Said Efendi'nin oğulları Şeyh Ali Rıza Efendi ve Şeyh Selahaddin Efendi ile torunu Abdülmelik Fırat'la yaptığı görüşmelerde Şeyh Said Efendi'den 'Birader-i azamım' (büyük ağabeyim) diye hürmetle bahseder. "Ben birader-i azamım, ekremim Şeyh Said Efendi'nin hayfını (öcünü) alacağım, aldım." "Kardeşim Şeyh Said kıyama başladığı zaman Van'da mağarada idim. Kendisine bir mektup yolladım, mektubumun

463 Bediüzzaman Said Nursi, Mektubat, s. 47

cevabını almadan duydum ki kardeşim Şeyh Said yakalanmıştır. Düşündüm ki mağaradan çıksam bile bir faydam olamazdı, sonra beni mağaradan yakalayıp sürgüne gönderdiler. Altı yıl süre ile dizlerime vurarak esef çekip memleketimizde fiili olarak yapılan mukaddes cihattan mahrum kaldım.” “...Daha sonra bana denildi ki ‘Kardeşin Şeyh Said üzerine küfr-i mutlak karşısında silahıyla cihad etmek vacip oldu. O silahı ile küfr-i mutlak karşısında cihad etti. Küfr-i mutlakı kaldırdı. Cühl-i mutlak kaldı. Cühl-i mutlakı kaldırmak için kalemle cihad etmek de senin üzerine vacip oldu.’ Ben de cühl-i mutlak karşısında kalemimle cihad ettim...”⁴⁶⁴

Açıkça anlaşıldığı gibi Said-i Nursi, Şeyh Said kıyamını ulusalcı bir Kürt ayaklanması olarak değil, İslami bir başkaldırı hareketi olarak değerlendirmekte ve Şeyh Said’in İslami duruşunu desteklemektedir. Araştırmacı yazar Hüseyin Okçu şu iddiadadır: “Bediüzzaman’ın Şualar kitabında ‘Şeyh Said ve rüfekaşı (arkadaşları) hakiki şehittirler’ ibaresini kaydettiği biliniyor. Ancak yasal sakıncalardan dolayı mevcut baskılarda bu ibareye yer verilmiyor.”⁴⁶⁵

7. Said-i Nursi Kürt sorununun çözümünü İslam ümmetçiliği içinde gören bir düşünciyi savunur. 1789 Fransız İhtilali’nden sonra bütün dünyaya yayılan ‘ulus-devlet’ fikrini yanlış ve zararlı gören bir anlayışa sahiptir.

Said-i Nursi’nin İslami ümmet anlayışına göre kavimlerin, ırkların varlığı bir gerçektir. Her millet kendi dilini serbestçe konuşabilmeli, anadille eğitim yapabilmeli, dergi, gazete ve kitap yayımlayabilmeli, gelenek ve kültürünü serbestçe geliştirebilmeli, kimse kimseyi asimile ve yok etmeye çalışmamalıdır. Hiçbir milletin bir diğer millete üstünlüğü ve ayrıcalığı yoktur.

Said-i Nursi milliyetçiliği:

Müsbet milliyetçilik ve menfi milliyetçilik olmak üzere ikiye ayırır.

⁴⁶⁴ “Şeyh Said Kıyamı’nın Bilinmeyen Yönleri”, Girişim Dergisi, sayı 48, Eylül 1989, İstanbul, s. 4-5.

⁴⁶⁵ Hüseyin Okçu, Girişim Dergisi, Yıl 1989, sayı 47, s. 7.

"Fikr-i milliyette bir fikr-i nefsanî var, gafletkarane bir lezzet var, şeametli bir kuvvet var. Onun için çoğu zamanda hayat-ı içtimaiye ile meşgul olanlara, fikr-i milliyeti bırakınız denilemez. Fakat fikr-i milliyet iki kısımdır. Bir kısmı menfidir, şeametlidir, zararlıdır, başkasını yutmakla beslenir."⁴⁶⁶

Said-i Nursi'nin Türkçü ideolojiye muhalefeti İttihat ve Terakki döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de devam eder. Türkçülüğün en büyük ideologlarından biri olan Ziya Gökalp'i "Menfi milliyetçilerin ve unsuriyetperverlerin (ırkçıların) reislerinden birisi" diye tanımlayarak eleştirir.⁴⁶⁷

Ziya Gökalp'in 'Turan' ve 'Kızıl Elma' fikirlerine karşı çıkar. Diyarbakır'da bir karşılaşmalarında Kürtlerin soğanı çok sevmelerinden kinayeyle Ziya Gökalp'e "Kürdüm diye tan eyleme beni, bir kelle soğanı, bin kızıl elmaya değişmem" der.⁴⁶⁸

"Said-i Kürdi bir din adamı olarak sürekli ırkçılığın karşısında yer alarak Cumhuriyet yıllarında özellikle kendisinin bir Kürt olması nedeniyle yapılan etnik saldırılar bağlamında ırkçılığa, Türkçülüğe ağır eleştirilerde bulunur, 'menfi milliyetçilik' olarak nitelediği bu tehlike karşısında susmaz. Özellikle 'Benim gibi başka bir memlekette dünyaya gelen' biçiminde kendisinin Kürt olduğunu dile getiren Said-i Kürdi tek parti yönetiminin yarattığı ağır baskılar ve terör yıllarında: 'Evet ben unsurca Türk sayılmıyorum' diyerek etnik kimliğini açığa vurmaktan çekinmez.

'Tek parti, tek şef' anlayışına karşı çıkan güçler arasında Said-i Kürdi'nin adı büyük önem kazanmaktadır."⁴⁶⁹

8. Said-i Nursi, Kürtlerin geleceklerini hep Türklerle birlikte düşünür. Osmanlı'nın son günlerinde "Osmanlı yıkıldı, öldü; yeniden dirilmesi de artık mümkün değil, Araplar, Arnavutlar da Müslüman ama ayrıldılar, biz de başımızın çaresine bakalım"

⁴⁶⁶ Bediüzzaman Said Nursi, a. g. e, İstanbul, 1990, s. 289

⁴⁶⁷ Safa Mürsel, *Siyasi Düşünce Tarihi Işığında Bediüzzaman Said-i Nursi*, İstanbul 1989, s. 202.

⁴⁶⁸ Necmeddin Şahiner, *Bilinmeyen Taraflarıyla Bediüzzaman Said Nursi*, İstanbul, 1988, s. 134.

⁴⁶⁹ Rohat, a. g. e, s. 46.

diyen ulusalcı Kürtlere karşı çıkar. Herkesin 'başının çaresine' baktığı İmparatorluğun son günlerinde bile o Kürtlerin geleceğini Türklerle birlikte kurma peşindedir. Osmanlı'nın son hükümetini kuran Hürriyet ve İtilaf Partisi ile gelecekte Kürtlere özerklik verilmesi için yapılan antlaşmayı Osmanlı Danıştay Başkanı ve aynı zamanda Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı olan Seyyid Abdülkadir Efendi ile birlikte Kürtler adına imzalar.

Şeyh Said İsyanı ile hiçbir fiili ilişkisi olmamasına ve hayatı boyunca Türklerle birlikte yaşamayı savunmasına rağmen 1925'te İstanbul'dan Diyarbakır'a götürülerek oğlu Seyyid Mehmed'le birlikte idam edilen Seyyid Abdülkadir Efendi, İstiklal Mahkemesi'nde verdiği ifadede bu durumu şöyle anlatmaktadır:

"Hürriyet ve İtilaf ile bir mukavele yaptık. Ferid Paşa'nın Ermenistan amalini kırmak istedik. Bu mukavelename mucibince Kürdistan'a bir muhtariyet verecektik. Fakat Hükümet-i Osmaniye'den ve Hilafet-i İslamiye'den ayrılmadan. İmza sahipleri, bizim taraftan Molla Said vardı, Bedirhanilerden Mehmed Ali vardı. Bir de bendeniz vardım. Hürriyet ve İtilaftan Vasfi, Zeynelabidin ve Sabri Hoca vardı."⁴⁷⁰

Avrupa devletlerinin oyuncağı durumuna düşen dönemin aydın ve siyasetçilerine, Sevr Antlaşması'nı Ermeni Boğos Nubar'la birlikte Kürtler adına imzalayan Osmanlı'nın eski İsveç Büyükelçisi Süleymaniyeli Kürt Şerif Paşa'ya karşı çıkar:

"Kürdistan'a verilecek muhtariyetten bahsediliyor. Kürtler ecnebi himayesinde bir muhtariyeti kabul etmektense ölmü tercih ederler. Eğer, Kürtlerin serbestiyet-i inkişafını düşünmek lazım gelirse bunu Boğos Nubar'la Şerif Paşa değil, Devlet-i Âliye düşünür. Hülasa: Kürtler bu hususta kimsenin tavassut ve müdahalesine muhtaç değildirler."⁴⁷¹

Evet, Said-i Nursi'ye göre Kürtler muhtariyet (özerklik) dahil bir hak elde edeceklerse Batılıların himayesinde Osmanlı ile

470 Şevket Beysanoğlu, Diyarbakır Tarihi, c. 3, s. 949–950; Malmisaruj, Said-i Nursi ve Kürt Sorunu, s. 40

471 Bediüzzaman Said Nursi, İçtimai Dersler, Zehra Yayınları, s. 580.

çatışarak değil, Osmanlılarla birlikte Batılılara karşı durarak ve bizzat Osmanlı yönetimi ile anlaşarak bu hakkı elde etmelidirler.

Seyyid Abdülkadir Efendi'nin oğlu Seyyid Mehmed de ifadesinde bu durumu tasdik etmektedir. Mahkeme heyetinin Kürdistan Teali Cemiyeti'ni kastederek "İki numaralı azanız Bediüzzaman ne görüşte idi?" sorusuna "Mütedeyyindir (dindardır), ulemadandır. Onun için istiklal (bağımsızlık) taraftarı değildir" diye cevap verir.⁴⁷²

Said-i Nursi bütün hayatı boyunca ümmetçi İslam anlayışının bir gereği olarak Kürt-Türk kardeşliğini savunmuş ve her iki milletin de haklarının muhafaza altına alındığı İslam birliğini arzulamıştır. Kürtleri inkâr ve asimile etme anlayışına sahip olan Türk ırkçalarına da, Türklerden ayrılarak bir Kürt devleti kurmak fikrinde olan Kürt ulusalcılarına da karşı çıkmıştır.

"Eğer dersenez: Sana Said-i Kürdi derler. Belki sende unsuriyetperverlik (ırkçılık) fikri var; o işimize gelmiyor. Ben de derim: Hey Efendiler! Eski Said ve Yeni Said'in yazdıkları meydana. Şahid gösteriyorum ki: Ben 'El İslamiyetu cebbeti'l-asebiyete'l-cahiliyyete ferman-ı kat'isiyle, eski zamandan beri menfi milliyetperverliğe, Avrupa'nın bir nevi firenk illeti olduğundan, bir zehr-i katil nazarıyla bakmışım. Ve Avrupa, o firenk illetini İslam içine atmış; ta tefrika versin, parçala-sın, yutmasına hazır olsun diye düşünür."

"...Böyle ebedi bir uhuvvet (kardeşliği) te'sis eden ve dualarıyla bana yardım eden ve içinde Kürtlerin ekseriyet-i mutlakası bulunan üç yüz elli milyon kardeşi (o tarihte dünyadaki Müslümanların toplam nüfusu) unsuriyet (ırkçılık) ve menfi milliyet fikrine feda etmek ve o mübarek hadsiz kardeşlere bedel, Kürt namını taşıyan ve Kürt unsurundan addedilen mahdut birkaç dinsiz veya mezhepsiz bir mesleğe girenleri kazanmaktan yüzbin defa istiaze ediyorum."⁴⁷³

Dinsizlik ve Frenklik illetine kapılmakla suçladığı "Kürt unsurundan addedilen mahdut (sınırlı-az sayıda) birkaç dinsiz veya mezhepsiz" Kürt ulusalcısına şiddetle karşı çıkarken; "içinde

⁴⁷² Şevket Beysanoğlu, Diyarbakır Tarihi, c. 3, s. 952.

⁴⁷³ Bediüzzaman Said Nursi, a. g. e, s. 65–66 ve s. 433.

Kürtlerin ekseriyet-i mutlakası bulunan üç yüz elli milyon kardeş” ifadesiyle Kürtlerin de diğer Müslüman milletler gibi İslam ümmetinin bir parçası olduklarını vurgular. İleriki yıllarda Türkiye’deki İslamcıların, Türk ve Kürt ırkçılığına karşı dururken zımnen de olsa Türk ulus devletine karşı çıkmayan, Kürt kimliğini ve Kürtlerin haklarını ise inkâr veya en azından göz ardı eden yanlışlıklarına düşmez. İslam hukuku çerçevesinde her milletin varlığının tanınmasının kaçınılmaz bir zorunluluk olduğunu her fırsatta ifade eder ve bunu ‘menfi milliyetçilik’ olarak nitelediği ırkçılıktan ayırır.

Siyasi mücadele dönemindeki en büyük hayali tüm milletlerin hukuken eşit oldukları büyük bir ‘İslam Birliği’dir.

Tek bir cümle ile tanımlamak gerekirse Said-i Nursi, ne ulusalcı-milliyetçi bir Kürt; ne de Kürtlerin kimliği ve hukuklarını yok sayan bir ‘inkarcı’dır.

Nurcular ve Kürt Sorunu

Türkiye’de ‘Nurcular’ tabiri Said-i Nursi’nin yolunu takip eden kişiler için kullanılır. ‘Nurcular’ ise kendilerine ‘Nur Talebeleri’ denilmesini daha doğru bulurlar. Nurcular, Said-i Nursi’nin 23 Mart 1960’ta vefatından sonra, zaman içinde irili ufaklı birçok gruba ayrıldılar. Bu grupların başlıcaları şunlardır:

1. Yeni Asya Grubu: Liderleri Mehmet Kutlular’dır. ‘Yeni Asya’ adlı günlük bir gazeteleri vardır. En önemli özellikleri Demokrat Parti’den sonra Adalet Partisi’ni, 1983’ten sonra da Doğru Yol Partisi’ni, Süleyman Demirel ve Tansu Çiller’i her şart altında desteklemiş olmalarıdır.

2. Yazıcılar Grubu: Said-i Nursi’nin eserlerini orijinal şekliyle Osmanlıca olarak Arap alfabesi ile çıkarmayı benimseyen bu grubun lideri Hüsrev Altınbaşak’tır.

3. Yeni Nesil Grubu: Yeni Asya grubundan kopan ve Yeni Nesil adında bir gazete çıkaran bu grubun önde gelen kişileri Mehmet Fıncı ve Mehmet Birinci’dir. AKP’ye daha yakın bir siyasi duruşları vardır.

4. Meşveret Grubu: Mehmet Kırkıncı Hoca, grubun etkili ismidir. 12 Eylül İhtilali'nin hazırladığı 1982 Anayasası'na evet oyu kullanmışlardır.

5. Fethullah Gülen Hoca Cemaati: Halen Türkiye'de ve Türkiye dışında en etkili cemaattir.

6. Med-Zehra Grubu: Nurculuk hareketi içinde Kürt sorununu dile getiren ve Said-i Nursi'nin Kürt sorunu ile ilgili görüşlerini savunan bu grubun lideri 'Şeyhazade' ismini de kullanan Sıddık Dursun'dur.

7. Zehra Grubu: Med-Zehra grubundan ayrılanların oluşturduğu bir gruptur. Bu grubun lideri İzzeddin Yıldırım, 29 Aralık 1999'da bir Ramazan gecesini teravih namazından sonra İstanbul Üsküdar'daki evinden Hizbullah Örgütü elemanları tarafından kaçırıldı. Kaçırıldıktan yaklaşık bir ay sonra, 28 Ocak 2000'de Kartal'da bir evde öldürülmüş olarak bulundu. Türkiye fikir hayatına büyük etkileri olan ve İslami kesimin aydınları ile liberal düşüncedeki aydınları yazı kadrosunda bir araya getirmeyi başaran, Ocak 1993-Haziran 1994 arasında 17 sayı yayımlanan 'Yeni Zemin' dergisi bu gruba mensup kişilerin gayret ve destekleri ile çıkarılmıştır. Ekim 1992'den beri yayın hayatına devam etmekte olan 'Nubihar' adlı Kürtçe dergiyi de bu fikirleri paylaşan kişiler çıkarmaktadır.

'Nurculuk' hareketi Said-i Nursi'nin vefatından sonra farklı bir sürece girdi. Bu yıllarda sol-komünist örgütlenmelerin artması ve Türkiye'deki solcuların tüm Ortadoğu'daki Marksistler gibi doğru ve anlaşılabilir bir sınıf mücadelesine girmek yerine halkın dini inançlarına adeta savaş açmaları ve tüm olumsuzlukların nedenini İslam dininde görmeleri 'resmi ideoloji'yi rahatlatı. Tam bu esnada ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı İslami grup ve cemaatleri destekleyen ünlü 'Yeşil Kuşak' siyasetini devreye sokması, Türkiye'deki Nurcuları 'düzen'e yaklaştırdı. Hayatı boyunca mevcut Kemalist sisteme muhalefet eden Said-i Nursi'nin talebeleri 'ehven-i şer' mantığıyla 'farklı bir yola' girdi.

Nurcuların bu yola girmelerinde, en az onlar kadar, İslamiyet'i ve kendi toplumlarını doğru okuyamayan, anlayamayan Türkiye'deki Marksistler de etkili oldu.

Nurcular, bu dönemde Kürt sorunu ile aralarına çok kalın bir çizgi koydular. Said-i Nursi'nin aksine hiçbir şekilde Kürt sorunu ile ilgilenmediler. Meşru ve İslami Kürt kimliği ile ilgili en küçük bir talep bile artık onlar nezdinde 'ırkçılık' ve 'bölücülük'tü. Nurcuların yüzde doksanlara varan ana gövdesi bu çizgiyi benimsiyordu. Bunun dışına çıkanlar ise kısa zamanda dışlandılar.

Med-Zehra ve Zehra cemaatleri bu dışlanan kişilerden oluştu. Bu dışlama öyle bir kopuş ve izolasyona sebep oldu ki Zehra cemaatine yakın kişilerin öncülüğünde çıkarılan ve İslami yayımcılıkta en düzeyli ve ağırlıklı fikirleri ortaya koyan ve fikri düzeyde halen aşılammış olan Yeni Zemin Dergisi'nin paralı ilanları bile o dönemin şartlarında Zaman gazetesinde basılmadı.

Nubihar Dergisi 16 Mayıs 1993 tarihinde İstanbul Beyazıt Presidant Otel'de bir Kürt Konferansı düzenledi. Her kesimden Kürtlerle Liberal, Sosyal Demokrat ve İslamcı aydınların katıldığı, yirmi sekiz tebliğin sunulduğu toplantı Kürt sorunu bağlamında o tarihe kadar düzenlenmiş en geniş katılımlı, kapsamlı ve seviyeli toplantı oldu.

2005 yılından itibaren özellikle Fethullah Gülen Hoca'nın öğretisini benimseyen dergi, gazete ve televizyonların yayınlarında Kürt sorununa yaklaşımda önemli değişiklikler görülmeye başlandı. Sekizinci Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Kürt sorunu ile ilgili politikalarını hatırlatır bu olumlu değişim, Türkiye'deki ve Türkiye dışındaki Kürtler arasında ilgiyle karşılanarak önemli sonuçlar doğurmaya başladı. Beş tanesi Erbil'de, üç tanesi Süleymaniye'de ve iki tanesi de Kerkük'te olmak üzere Kuzey Irak'ta on okul ve bir üniversite açıldı. Başta PKK olmak üzere cemaatin bu yeni 'yönelişi'nden rahatsız olan birçok kesim, değişik iç ve dış etkenlerin tesiriyle böyle bir dönüşüm yapıldığını ileri sürmekte ve yine iç ve dış (uluslararası) komplo teorilerini dile getirmektedir.

Her ne sebeple olursa olsun Bediüzzaman Said-i Nursi'nin İslami ümmet anlayışına ve Kürt sorunu ile ilgili çözüm önerilerine günümüz şartlarında tekrar sahip çıkılması çok önemli bir gelişmedir.

Tarikatlar ve Kürt Sorunu

Tarikatların ve özellikle Nakşibendî tarikatının son iki yüzyılda Kürtler arasındaki etkinliği tartışmasız bir gerçektir. Nakşibendî Tarikatı'nın yaygınlığı sadece Kürtlerle sınırlı kalmamış, Milli Görüş Hareketi de dâhil Türkiye'deki birçok siyasal ve toplumsal hareketin belirleyici unsuru bu tarikat olmuştur.

Nakşibendî Tarikatı'nın son iki yüzyılda Kürtler arasında bu kadar etkili olmasının başlıca iki ana nedeni vardır:

1. 1839 Tanzimat Fermanı sonrasında Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabaları devletin gittikçe artan bir şekilde daha merkezi bir anlayışa yönelmesine yol açtı. Bu doğrultuda Kürt beylerinin, Yavuz Sultan Selim'le 1514'teki Çaldıran Savaşı'nda kurdukları Kürtlerin özerkliğine dayalı ilişki bozulmaya ve Kürt beylikleri tasfiye edilmeye başlandı. Botan Beyliği'nin de 1855'te ortadan kaldırılmasından sonra yerel otoritede büyük bir boşluk meydana geldi. Hem Osmanlı devlet yöneticilerinin halktan kopuk yönetim şekilleri, hem de Kürt feodallerinin çoğu kez halkı rahatsız eden uygulamaları dolayısıyla halk tarikat ve tekkele-ri zulüm ve haksızlıklara karşı bir 'sığınak' olarak gördü. Siyasi otorite boşluğunu tarikatlar doldurmaya başladı. Üstelik tarikat şeyhlerinin büyük bir çoğunluğu dünyevi iktidardan uzak, çoğunlukla da fakir ve kendi halinde ailelerin çocuklarıydı. Tarikat şeyhlerinin çocukları daha sonraları yine 'fakir' halktan aldıkları desteklerle 'Ağa'laşmaktaydı. İslamcı bir siyaset takip eden Sultan Abdülhamid, imparatorluğun birliğini koruma siyaseti gereği tarikatlara büyük destek verdi.

2. Nakşibendî Tarikatı'nı Hindistan'ın Yeni Delhi şehrindeki Şeyh Abdullah Dehlevi'den halifelik olarak Anadolu ve Kürdistan'a getirilen Mevlana Halid'in Süleymaniyeli bir Kürt olması Nakşibendiliğin Kürtler arasında etkili olmasında ikinci büyük etkidir.

Mevlana Halid'in halifelerinin yaklaşık yarısı Kürttü. Milli Görüş Hareketi'nin ortaya çıkmasında büyük katkıları olan Necmeddin Erbakan ve Turgut Özal'ın da müritleri arasında olduğu söylenen İskanderpaşa Dergâhı'nın da, Şeyh Mahmud Efendi

ile Erbilli Şeyh Esad Efendi ve aynı tarikata mensup Şeyh Sami Efendi'nin de, Adıyaman'daki Menzil Tarikatı'nın da, Suriye'deki Şeyh Ahmed Hıznavi Tarikatı'nın da, yıllarca Ruslar'a karşı savaşan Kafkasya kartalı Şeyh Şamil'in de tarikat silsileleri Mevlana Halid'e dayanmaktadır.

1880 yılında Kürtleri birleştirmek amacıyla Şemdinli'den İran içlerine doğru büyük bir hareket başlatan Şeyh Übeydullah Nehri, Mevlana Halid'in en önemli halifelerinden olan Seyyid Taha'nın oğludur. 1925'te Diyarbakır'da oğlu Seyyid Mehmed'le birlikte idam edilen Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Başkanı Seyyid Abdülkadir de Şeyh Übeydullah'ın oğludur. 1913 yılında İttihat ve Terakki Hükümeti'ne karşı Bitlis'te isyan etmesi üzerine idam edilen Kamran İnan'ın dedesi, Seyyid Ali'nin dedesi Çavsé Hizani Şeyh Sebğettullah Arvasi ve Molla Mustafa Barzani'nin dedesi Şeyh Abdüsselam Barzani de Seyyid Taha'nın halifeleridir. Şeyh Said Efendi'nin dedesi Şeyh Ali Septi Efendi de Mevlana Halid'in öğrencisidir. Nitekim Mevlana Halid'in tarikatına bağlı olduğunu belirttiğimiz Şeyh Şamil'in Ruslara karşı savaşına Nakşibendî şeyhleri fiili destek vermişler, Şeyh Sebğettullah Arvasi'nin oğlu Şeyh Celadettin'in kumandasındaki müritler Ruslarla yapılan savaşa bizzat katılmışlardır.

Şeyh Said'in torunu Abdülmelik Fırat bir röportajında 'Biz Barzanilerle tarikat akrabasıyız, tarikat akrabılığı kan bağından daha yakın ve önemlidir' demektir.

1925'te meydana gelen Şeyh Said olayı ve sonrasında 'Nurcular'dakine benzer önemli bir 'kırılma' da Nakşibendîler arasında yaşandı. Şeyh Said'in babası Şeyh Mahmud'a ve dedesi Şeyh Ali Septi'ye bağlı şeyh aileleri ile Siverekli Şeyh Eyyüb (Urfa milletvekili Eyüp Cenap Gülpınar'ın dedesidir. Şeyh Said olayında idam edildi) dışında önemli bir Nakşibendî kesimi olaylar esnasında sessiz kaldı. Çok az bir kısmı ise rejimle işbirliği yaptı.

1950 yılında Demokrat Parti, 1961 yılından itibaren Adalet Partisi, daha sonraları Milli Selamet Partisi, 1983'ten itibaren Anavatan Partisi, Doğru Yol Partisi, Refah Partisi ve nihayet AKP'ye kadar uzanan silsile içinde birkaç istisna dışında hemen hemen ileri gelen tüm tarikat şeyhlerinin çocukları milletvekili oldu. Bü-

yük bir çoğunluğu sistemle bütünleşen bu aileler zaman içinde Kürt sorunundan uzaklaşmaya ve resmi ideolojiye yakınlaşmaya başladı. Bugün Türkiye’de etkili olan tarikatların hemen hemen tamamı Kürt sorunundan uzak durmakta, ‘resmi söylemleri’nde bu konuya değinmemeye dikkat etmektedirler.

Millî Görüş Hareketi, Erbakan ve Kürtler

Kürtler üzerinde etkili olmuş ve Kürtlerin ciddi bir destek verdikleri hareketlerden biri de Necmeddin Erbakan’ın liderliğindeki Millî Görüş Hareketi’dir. 1970 yılında siyaset sahnesine çıkan Millî Nizam Partisi ile onun kapatılmasından sonra aynı kadrolar tarafından kurulan ve 1973 seçimlerinde 48 milletvekili çıkararak Millî Selamet Partisi’ne Kürtler, başlangıcından itibaren büyük destek verdiler.

1973 seçiminde Millî Selamet Partisi’nin çıkardığı 48 milletvekilinin 17 tanesi Doğu ve Güneydoğu illerindendi. MSP 1977 seçimlerinde Türkiye’nin diğer bölgelerinde oy kaybederek milletvekili sayısını 24’e düşürürken, Diyarbakır başta olmak üzere bölge illerinde oy oranını arttırdı. 1984 yerel seçimlerinde Refah Partisi Türkiye genelinde %4,5 oy alırken, ‘Özal fırtınası’na rağmen bölgede oy patlaması yaparak Van, Batman ve Urfa Belediye Başkanlıklarını kazandı. Aynı durum 1987 milletvekili genel seçimlerinde de devam etti. Refah Partisi Türkiye genelinde %7,15 oy alır ve Necmeddin Erbakan, Millî Görüş’ün kalesi kabul edilen Konya’da o günün seçim kanunlarına göre gerekli olan %20’lik il barajını aşamazken yine Diyarbakır başta olmak üzere çoğu bölge ilinde RP %25’ler civarında bir oy oranına ulaştı.

Aynı yıllar PKK’nin de siyaset sahnesinde yer alarak oldukça etkili olmaya başladığı yıllardı.

1991 milletvekili seçimleri İslami hassasiyetleri nedeniyle Erbakan’a destek veren dindar Kürtler için tam bir hayal kırıklığı oldu. Yıllardır en büyük desteği en kötü günlerinde Kürtlerden alan Erbakan’ın Refah Partisi, Alparslan Türkeş’in lideri olduğu ve Kürt karşıtlığı ile bilinen Milliyetçi Çalışma Partisi ve Aykut Edibali’nin liderliğindeki İslahatçı Demokrasi Partisi ile seçim ittifakına gitti.

Yazarlar Birliği, Aydınlar Ocağı, Birlik Vakfı, Tayyip Erdoğan, Yasin Hatipoğlu, Hasan Hüseyin Ceylan ve Melih Gökçek'in de aralarında bulunduğu büyük bir kitle bu oluşumu hararetle destekleyerek 'Kutsal İttifak' adını verdiler. Kürtlere göre ise bu bir 'Şer İttifakı' idi.

Üstelik bu ittifak hiç de ahlaki ve dürüst olmayan bir strateji ile kuruldu. Benim de başından sonuna kadar şahidi olduğum gelişmeler Kürtler için tam bir şoktu. İttifak söylentilerinin başında yer almaya başladığı günden itibaren geçen bir aydan fazla sürede Refah Partisi kurmayları hedef şaşırtmak için bir yandan da Ahmet Türk ve Leyla Zana'nın da içinde olduğu Fehmi Işıklar liderliğindeki Halkın Emek Partisi ile ittifak görüşmelerinde bulundular. Sonraları Muhsin Yazıcıoğlu ve başka kişilerin bizzat bana anlattıklarından anlaşıldı ki RP-MCP-IDP ittifakı prensip olarak seçimlerden en az iki ay önce sağlanmıştı.

İttifakın fiilen sağlanıp aday listelerinin Yüksek Seçim Kurulu'na verildiği günün gecesine kadar ittifak bizzat Necmeddin Erbakan tarafından sürekli olarak yalanlandı. Erbakan, RP il başkanları ve il müfettişleri toplantısında böyle bir ittifakın mümkün olmadığını ısrarla belirterek şunları söyledi: "Beni ve bu davayı yıllarca sırtlarında taşımış bulunan Müslüman Kürt kardeşlerime ihanet edemem, eli kanlıları meclise taşıyamam, temiz suya necaset karıştıramam." Bu sözlerinin ardından Türkes ile ilgili olumsuz ifadeler kullandı.

Aday listelerinin hazırlandığı son gece RP teşkilat yoklamasında Diyarbakır milletvekilliği listesinin birinci sırasında olmam nedeniyle Necmeddin Erbakan, Oğuzhan Asiltürk, RP Diyarbakır İl Başkanı Nafiz Yüce ve merhum İbrahim Yüce'nin de hazır bulunduğu liste çalışmalarına katıldım. Liste çalışması bittikten sonra bizler ertesi sabah Ankara'dan Diyarbakır'a dönmek üzere izin isteyip ayağa kalkmışken "Hocam, bu ittifakın olması artık mümkün değil, değil mi?" diye son kez sorunca, Erbakan, biraz da sitemle bana kızarak aynı sözleri tekrar etti. Bu durumda heyecanlanan bizler: (Nafiz Yüce ve merhum İbrahim Yüce) "Hocam, Allah senden razı olsun!" diyerek bir kez daha elini öpüp dışarı çıktık.

Bizim odadan çıkmamızdan yaklaşık üç saat sonra gazeteci arkadaşım Fehmi Çalmuk beni telefonla arayarak “Abi! Başta Melih Gökçek olmak üzere, Ömer Hatipoğlu ve daha birçok kişi burada, ittifakı imzaladılar” deyince hepimiz şoka uğradık. Ertesi sabah Refah Partisi’nin önü ana baba günüydü. İttifakı gerçekleştirenler elde ettikleri ‘zafer’in rahatlığıyla ortalıklarda görünmezlerken aralarında Fuat Fırat, Ahmet Bilgin, Cizre Belediye Başkanı Haşim Haşimi, Yakup Hatipoğlu, Abdulilah Fırat gibi isimlerin bulunduğu onlarca Kürt milletvekili adayını istifa dilekçelerini genel merkeze verdi.

Zaman içerisinde Erbakan bu isimlerin tamamını bir şekilde ikna ederek milletvekili veya belediye başkanı yaptı. İttifaka en büyük tepkiyi veren Abdulilah Fırat ise çok fazla değil, birkaç gün sonra Erzurum listesi değiştirilerek, DYP’den aday olan amcazadesi ve aile büyüğü Abdülmelik Fırat’ın karşısına koyulup aday yapılıncaya partiye geri döndü.

Diyarbakır listesi benim ve ikinci sıradaki Yakup Hatipoğlu’nun istifası üzerine değiştirildi, Ömer Vehbi Hatipoğlu ve Nurettin Aktaş listeye konuldu. Yıllarca Kürt sorunu ile ‘ilgili’ görünen Nurettin Aktaş da bu duruma razı olmuştu.

Erbakan-Türkeş ittifakı sıradan bir seçim ittifakı değildi. Sıradan bir seçim ittifakına bu kadar tepki verilmesi zaten doğru olmazdı. Çünkü siyaset, netice almak için ana ilkelerden ciddi tavizler verilmemek şartıyla yapılan bir ‘ittifaklar sanatı’dır. Bizim itirazımız, yaşamakta olduğumuz olağanüstü günlerin hassasiyeti ve on yıllar sonrasını etkileyecek konjonktürel durumla ilgiliydi.

Bölge tam bir barut fıçısı gibiydi. Bir yanda başta PKK olmak üzere laikçi-seküler çizgideki Kürt sol hareketleri halkta taban buluyor, bir yanda ise, İslami hassasiyeti yüksek, dindar Kürtler, hem devletin baskı ve inkârı dayalı resmi söylemine hem de ‘Kürt Solu’na karşı alternatif bir çözüm oluşturmaya çalışıyordu. Laikçi-Sol Kürt hareketlere karşı dindar Kürtlerin yaklaşımları halk içinde çok daha avantajlı bir konumdaydı. İşte tam bu günlerde tahrikler ve kontrgerilla eylemleri en üst noktaya tırmandırılarak, halkın çok sevdiği ve yıllarca hapislerde kalarak işkence

görmüş samimi bir Kürt milliyetçisi olan Halkın Emek Partisi Diyarbakır İl Başkanı Vedat Aydın, bir gece yarısı resmi polisler tarafından evinden alındı ve birkaç gün sonra öldürülerek Maden yakınlarında bir köprü altına atıldı.

Vedat Aydın'ın cenaze töreninde bölge ayağa kalktı. Tıpkı 1977'de İstanbul Taksim'deki 1 Mayıs kutlamalarında olduğu gibi Vedat Aydın'ın cenaze törenine katılan yüzbini aşkın kişinin üzerine 'bilinmeyen' kişilerce ateş açıldı ve cenaze töreni tam bir felaketle sonuçlandı.

Bölge patlamaya hazır bir bomba gibiydi. Aslında yapılmak istenen de tam anlamıyla buydu. 1991 milletvekili seçimleri ve Erbakan-Türkeş ittifakı işte böyle bir ortamda gerçekleşti. Seçimlerde RP büyük bir oy ve itibar kaybına uğradı.

Yıllardır kalesi durumunda olan Diyarbakır, Mardin, Batman, Şırnak, Siirt, Hakkari, Muş ve Van illerinden hiçbir milletvekili çıkaramadı. Halkın Emek Partisi bölgeyi silip süpürdü. Leyla Zana, Sedat Yurttaş ve Remzi Kartal gibi adaylar milletvekili seçilirlerken tercihli oy rekorları kırdılar.

Bölgenin ve Türkiye'nin ve hatta Ortadoğu'nun geleceğini planlayan bir 'gizli el' Refah Partisi'ni ve onun şahsında dindar Kürtleri, Kürt siyasetinin içinde istemiyordu.

Bu ittifak ile Kürt siyaseti, tamamen PKK ve Laikçi-Sol Kürt grupların eline geçti. RP'nin kurmayları ile Anadolu'nun değişik illerindeki RP teşkilatları hiçbir zaman bu ince siyaseti anlayamadılar. Bugün dahi AKP içerisinde kendini büyük devlet adamı zannedenlerin önemli bir kesimi "Türkiye genelinde Kürtlerin gidecek bir başka partileri zaten yok, biz bazı Kürtlerin darılmasıyla ancak bir iki puan oy kaybederiz. Ancak batıda bunun beş-on katı oy kazanırız" hesabından öte bir mantık yürütemediler. Tersinden bir ifade ile "Biz Kürt sorununu ele alırsak en fazla iki-üç puan oy artırırız, ancak milliyetçi hassasiyetlerin güçlü olduğu İç Anadolu ve Karadeniz gibi bölgelerde en az on-onbeş puan kaybederiz" basit müteahhit hesabından öteye geçemediler.

Ülkenin yaklaşık kırk bin canıyla dörtyüz milyar dolarının gideceğini, Kürt sorununun gittikçe daha da karmaşıklaşp

büyüyerek Türkiye'nin iç sorunu olmaktan çıkacağını ve tüm Ortadoğu'yu ilgilendiren uluslararası bir sorun haline geleceğini öngöremediler. Yazar Abdurrahman Dilipak bu konuda şu yorumu yapmaktadır:

"Genel seçimlerdeki yanlış bir ittifak, İslami inisiyatifin gücünü kırmış ve bölge bir yandan ABD'nin resmi ve PKK'nın örgütlü gücünün sivil bir inisiyatife dönüşmesine sebep olmuştur. Artık PKK bölgede vardır ve bu yanlış politikalar sonucu giderek güçlenmektedir... İttifak, RP'nin Güneydoğu'daki oy gücünü zaafa uğratmıştır. RP sorunun çözümü yönünde bir imkan olmaktan en azından belli bir süre için tecrit edilmiştir."⁴⁷⁴

İslami kesimin ünlü fikir adamlarından Ali Bulaç da şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

"Milli Nizam Partisi'nin kurulduğu 1969'dan beri İslamcıların politik hareketleri Türkler ve Kürtler (tabii olarak Araplar, Çerkezler, Lazlar ve diğer etnik topluluklar) tarafından ortaklaşa yürütüldü ve hatta Kürtler, herkesten biraz daha fazla katkı sağladılar ve İslam'ın politik mesajını hep omuzladılar. Bütün tarafsız gözlemcilerin kabul ettiği gibi MNP, MSP ve RP'yi parti durumuna çıkartan ve bugünkü hale getiren, Türkiye'de yaşayan ve adeta karşılıksız olarak destek veren Kürtlerdir. Üstelik bu partinin önde gelen zatlari, son aylara kadar 'Kürt' sözcüğünü ağızlarına bile almadılar. Tam aksine Diyarbakır, Mardin, Batman, Muş, Bingöl, Van vb. Kürt bölgelerinde Kürtlere 'Fatih'in torunları' dediler, onları da bin yıllık tarih içine kattılar. Oysa herkes biliyor ki Kürtler, daha Türkler Anadolu'ya gelmeden dört yüzyıl önce İslam'a girmiş bir kavimdir ve işin ilginç yanı, Türklerin Anadolu'ya gelişlerini kolaylaştıran kendileri olmuştur.

Bütün bunlara rağmen Refah Partisi çevresinin herkesten ancak çok daha sonra ve âdeta istemeye istemeye, neredeyse 'kerhen' 'Kürt' sözcüğünü telaffuz etmeye başlaması çok düşündürücüdür. Ama daha düşündürücü ve ibret verici olanı seçim öncesi girdiği ittifaktır ki, bana göre bunun geneldeki Türkiye Müslümanlarına verdiği büyük zararın gerçek

474 Abdurrahman Dilipak, Kürt Soruşturması, Sor Yayıncılık, Nisan 1992, s. 83,85

boyutlarını ancak şimdilerde anlayabiliyoruz. Elbette sorun MÇP gibi kendisini siyasi platformda temsil etme hakkı olan bir parti ile ittifak kurmaktan değil, ancak ittifak arefesinde ve sürdüğü 52 günlük zaman içinde Parti'de olup bitenlerin ortaya çıkardığı gerçeklerdir. Aradan geçen şunca zamandan sonra, ittifak senaryosunu yazıp sahneye koyanların gerçek amacının, Kürt sorununda Müslümanları devre dışı bırakmak ve meseleyi başka güçlere ihale etmek olduğu anlaşılıyor. Yazık ki bütün uyarılara ve direnmelere rağmen Parti içinde güçlü bir lobi, bu tehlikenin önceden teşhis edilmesine fırsat vermedi ve adeta gizli bir el, olayların seyrini yönlendirip durdu. Şu açıkça anlaşıldı ki, Parti'nin omurgası konumunda olanların bilinçlerinin derinliklerinde mahfuz bir Türk milliyetçiliği yatmaktadır ve 'Kürtlere' ancak belli bir yere kadar inisiyatif tanıyabilirler.

MKYK'de 'Kürt sözcüğünü kullanmak caiz mi?' şeklindeki bir soruya 'dini' otorite konumundaki bir kişinin (Diyanet İşleri Başkanlığı da yapmış eski milletvekili ve senatör Lütfü Doğan, A. T.), iki saat kem-küm ettikten sonra: 'Fıkhen caizdir, amma maslahat bakımından uygun değildir' cevabını vermesi, bu hareketin önünde saf ümmet ve sahih İslam bakımından çok ciddi sorunlar olduğunu gösteriyor.

Bunları şunun için zikrediyorum: Türkiye'de asıl İslami cemaatlerin zihinsel durumları, 'Kürt' sözcüğünü dahi 'bir fıkıh meselesi' şeklinde ele alma barajını aşabilmiş değildir. Elbette bunun İslam fıkhıyla yakın veya uzak bir ilişkisi yok; doğrudan patolojik alanla ilişkisi var.

Durum bu merkezdeyken, 'Müslümanlar niçin Kürt meselesinde çekimser kalıyorlar, geç davranıyorlar, herkesi geriden takip ediyorlar?' türünden sorular daha iyi anlaşılabilir oluyor. Yok, eğer Müslümanlardan kasıt, örgütlü din, parti vb. şeyler değil de irili ufaklı yayınevleri, dergiler, dernekler, vakıflar vb. şeyler ise, bunların genelde zengin mali finans kaynaklarından ve yeterli tabandan yoksun, amatör, hasbi hareket biçimleri olduklarını akılda tutmak lazım. Bu konumları, onları örgütlü din ve parti gibi devasa güçlerin baskısı altında hep ihtiyatlı davranmaya ve hatta onlara taviz vermeye itmektedir. Nitekim ittifak olayının bir sorgulaması yapılmadı. Türk ve Kürt çok sayıda Müslüman (aydın, yazar, politikacı, esnaf

vs.) bu olayın açtığı yara üzerinde durmadı, muhtemel sonuçları konuşmadı, sorumlulardan hesap sormadı. Türk Müslümanlığı ve Kürt Müslümanlığı şeklinde ortaya çıkan ikilemin Türkiye Müslümanlarının ve geneldeki İslamcı hareketin önüne getirip koyduğu tehlikeleri bütün boyutlarıyla tartışmadı. 'Ben yaptım oldu' diyenler oldukları yerde durdu. İşte bu ve benzeri hata ve yanlışlıklar, Türkiye'de İslamcılığın nasıl çarpık birikimler üzerinde ve yanlış istikametlerde gelişip gittiğinin en açık ve somut göstergesidir. Belki artık bu tutuma bir son vermenin ve İslami gerçekleri daha yalın ifade etmenin zamanı geçiyor. Bence İslam, özgür ve adil eleştiri, açık muhalefet ve engelsiz katılım gibi siyasi kültürel değerlere bağlı gelişme şansı gösteren bir dindir. Aksine davranışlar onu hep güdükleştirir, statükoya bağımlı bir hale getirir."⁴⁷⁵

Milli Görüş Hareketi İhvanü'l Müslimin'in (Müslüman Kardeşler) 'İslam gelecek, vahşet bitecek' sloganını 'Refah gelecek, zulüm bitecek' şeklinde Türkçeye çevirerek yıllarca kullandı. Ancak tıpkı İhvanü'l Müslimin gibi ekonomik, sosyal ve siyasi olaylarla ilgili somut ve çağın şartlarında geçerli çözümler üretmedi. Etnik sorun ise hep görmezden gelindi.

Milli Görüş Hareketi kadroları ve hareketin lideri Erbakan, Kürtlerin yıllar süren fedakar ve çoğu kez cansiperane desteklerine rağmen Kürt kimliği, dili ve kültürü ile ilgili en ufak bir kanun teklifinde bulunmadı.

RP'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılma nedenleri içinde yer alan, Erbakan'ın Bingöl konuşmasındaki 'Siz ne mutlu Türküm diyene' dersiniz, birileri de 'Ne mutlu Kürdüm diyene der' sözleri de Türk ırkçılığını kınarken aslında Kürt kimliğinin meşru temsiliyle ilgili hiçbir şey ifade etmiyordu. Türk milliyetçilerine hitaben "Siz Türk milliyetçiliği yapmayın, Kürtleri tahrik etmeyin, aksülamel oluşturmayın, hepimiz zaten Müslümanız, etnik kökenleri ön plana çıkarmadan öylece yaşayıp gidelim" sözleri Kürtlerin gasp ve inkar edilen haklarının iade edilmesi yönünde bir çabayı ortaya koymaz. Aksine mevcut durumun zımnen kabulünü ifade eder.

475 Ali Bulaç, Kürt Soruşturması, Sor Yayıncılık, Nisan 1992, s. 94-97.

Nitekim Mehmet Metiner'in RP kadrolarının Kürt sorununa duyarsızlıklarını eleştirirken ironiyle söylediği "Hepimiz kardeşiz, hepimiz Müslümanız, hepimiz Türküz" ifadesi uzun yıllar Kürt sorununa duyarlı kesimler arasında esperi konusu olmuştur. Evet! Hepimiz Müslüman ve kardeş olduğumuza göre Kürt kimliği kabul edilmiş edilmemiş, Kürtçe konuşulmuş konuşulmamış, Kürtçe şarkı türkü söylenmiş söylenmemiş, anadilde eğitim yapılmış yapılmamış, binlerce köy yakılmış yakılmamış ne önemi var ki! Çokça dile getirilen cahilce bir ifade ile "Allah bize ahirette Türk müsün, Kürt müsün; Türkçe mi konuşuyordun, Kürtçe mi konuşuyordun diye sormayacak ki!" sözü bu konudaki en önemli karşı tez oldu. "Boynuzsuz keçinin hakkının boynuzlu keçiden sorulacağını" haykıran bir dinin temsilcisi olduklarını iddia edenlerin mantığı buydu!

Yine Recai Kutan'ın Kürt sorunundan her bahis açıldığında "Ben Malatyalıyım, amcamın kızını (Naci Şavata'nın annesini) Kürt Drejan Aşireti'ne mensup Şavatalar istedi. Amcam ve bizler 'Kızımızı isteyen bu genç Kürt müdür, Türk müdür?' diye sorduk. İlk önce 'Müslüman mıdır, namazında niyazında mıdır, oruçlu abdestli midir, içkisi kumarı var mıdır?' diye sorduk. Önemli olan İslam kardeşliğidir, Kürtlük Türklük değildir" sözünü tekrarlaması Diyarbakır'da halen yapılmakta olan bir esprinin doğmasına neden oldu. Kürt sorunu her açıldığında Recai Kutan'dan aynı hikâyeyi defalarca dinlemiş ve kendisine artık gına gelmiş olan bir RP'li Kürt dayanamayarak "Yahu! Kürtçe'de bir tabir var 'Ez çi dibeğim, tambure mın çi dibeji' (Ben ne söylüyorum, tamburum ne söylüyor) Recai Beg Kürtlere bir kız verdi, bütün Kürt ve Kürdistan davasını halletti! Kurbanınız olayım, Malatya'ya Naci Şavata kardaşımıza haber yollayın, muhterem anası bizim de anamızdır, ellerinden öperiz ama ne olur, bahtına düştük, anası baba evine geri dönsün, bizi Recai Beg'in bu minnetinden kurtarın. Kürt sorunu bundan sonra belki ancak bu şekilde çözülür" diyerek taşı gediğine koydu.

Müslüman Aydınlar ve Kürt Sorunu

Müslüman aydınları Kürt sorununa yaklaşımlarında iki ana grupta incelemekte yarar vardır:

1. İslami grup, cemaat ve partilerin büyük çoğunluğu gibi Kürt sorununa duyarsız veya karşı duruş içinde olanlar.

2. Kürt sorununa duyarlı olup İslami bir bakış açısıyla 'söylenmesi gerekeni' söyleyenler.

Kürt sorununa duyarsız ve çoğunlukla da karşı tavır içinde olan kişileri tek tek saymanın bu aşamada bir yararı yok. Onun için esas üzerinde durulması gereken, Kürt sorununa duyarlı Müslüman aydınların bu konuyla ilgili görüş ve çözüm önerileridir. İslami cemaat ve partilerin aksine azımsanmayacak sayıda Müslüman (İslamcı) aydın ve entelektüel Kürt sorunu ile ilgili ciddi tespitlerde ve çözüm önerilerinde bulunmuştur. Bu kişilerin ilk anda akla gelenleri arasında Ali Bulaç, Abdurrahman Arslan, Osman Tunç, Mustafa İslamoğlu, Sezai Karakoç, Hayrettin Karaman, İhsan Süreyya Sırma, Abdurrahman Dilipak, Mehmet Metiner, Hüseyin Okçu, Müfid Yüksel, İhsan Arslan, Abdülbaki Erdoğan, Mehmet Bekaroğlu, Hakan Albayrak, Yasin Aktay, Nasuhi Güngör, Abdülmelik Fırat, Haşim Haşimi, İbrahim Halil Çelik, Hasan Mezarıcı, Süleyman Çevik, Ali Karadeniz, Sabah Kara, Sıddık Dursun, Mehmet Pamak, Atasoy Müftüoğlu, Yaşar Kaplan, Yılmaz Ensaroğlu, İbrahim Kalın ve Sadık Yalsızuçanlar sayılabilir.

1992 yılında Süleyman Demirel'in Başbakanlığı'nda kurulan DYP-SHP koalisyon hükümetinin 'Kürt kimliğini tanıyoruz' açıklamaları karşısında yazar Abdurrahman Dilipak şunları söylemektedir:

"Hükümet henüz sorunun adını bile koymaktan acizdir. Bu bir Kürt sorunu mudur, Güneydoğu sorunu mudur, yoksa PKK sorunu mu? Sorun Türkiye'nin iç sorunu mu, bölgesel bir sorun mu, uluslararası bir sorun mu?... Ankara Çekiç Gücü bölgeye çağırarak bölgede, bölge devletlerinin dışında bizzat bir uluslararası inisiyatif oluşturmuştur. Kürtlere, Kürtçe konuşma ve türkü söyleme hakkı vermek, sorunu çözmeye yetmez... Ankara bu ölçekli bir değişime hazır mıdır?

Atatürk ilke ve ilkeleri sorgulanmadan sorunu çözmek mümkün değildir. Sorun bir yönü ile yapısalıdır. TC'nin kuruluş temellerinde bu yanlısın izlerini bulmak mümkün. Sorun bir başka yönü ile konjonktüeldir. Sorunun ekonomik, sos-

yal, siyasal, kültürel, etnik, dini, tarihi yönleri vardır. Yapılacak çok şey var. Belki önce vakıayı kabul etmek ve soruna kalıcı, adil bir çözüm bulmaktan geçmektedir. Barışçı çözümlerin tercih edilmesi gereklidir. İnsan haklarına ve hukuka saygılı bir çözüm mümkündür. Soruna doğrudan taraf ülkelerle de danışarak, kesinlikle bölgedeki bölge dışı devletlerin inisiyatifleri yok edilmek suretiyle çözüm aranmalıdır... Hele hele askeri inisiyatifin, siyasi inisiyatifin dışında başına buyruk birtakım emrivakilere girişmesi kabul edilebilecek bir şey değildir. Devlet kınadığı terörün bir parçası olmamalıdır.

Yapısal sorunlar çözümlenmeden, konjonktürel sorunlara sıra geleceğini sanmıyorum. Laik Kemalist çevrelerin, Dersim ve Menemen metodları ile de bir yere varılamaz. Bu yöndeki bir takım maceraların önüne geçebilmek için, daha bugünden Menemen, Dersim olaylarının mahkûm edilmesi gerekir. Bölge halkına güvenmeliyiz. Güneydoğu'yu savaş tarlası haline getirmek kimseye yarar vermez. Sorun çözümsüz değildir.

Sorunu çözebilmenin ilk şartı bölge halkını kazanmaktır. Onlara özgürlük ve insan haklarını tanımak ve bir ve beraber olmanın faziletine, erdemine olan inançlarını yeniden uyandırmaktır. Bölgede barışçı, hukuka dayalı tek çözümün İslami bir inisiyatifle olabileceğini düşünüyorum.

Bunun için de Müslümanlara büyük görevler düşmekte; sorunu ayrıntılı bir şekilde tartışmamız, İslam toplumunda ulus, halk, kavim gerçeğini sorgulamamız gerekir... Müslüman aydın ve yazarların büyük bir çoğunluğu sanırım zihni bir tembellik içindedir. Konuyu rahat bir şekilde düşünüp konuşamıyoruz... Ulusalçı kalıpları bir türlü kıramıyoruz...

Sorunu gerçekten çözmek istiyorsak, önce resmi ideolojiden kurtulmamız gerekir. İnsan hakları ve hukukun teminatı gerekir. İşkence ve devlet terörünün ortadan kaldırılması gerekir."⁴⁷⁶

Türkiye'deki İslami kesimin önde gelen âlimlerinden Prof. Dr. Hayrettin Karaman da bir röportajında şunları söylemektedir:

"Başörtüsü meselesi varsa Kürt meselesi de vardır. 'Başörtüsü diye bir mesele yoktur' diyenler meseleye kendi açılarından

476 Abdurrahman Dilipak, a. g. e. , Sor Yayıncılık, Nisan 1992, s. 82-88.

bakıyorlar; gerçekte onlara göre mesele yoktur; çünkü yasaklanmış ve mesele sona ermiştir. Gelin bunu bir de yasağın mağdurlarına sorun! Bu ülkede Kürt isimli bir etnik grubun varlığını bile inkar edenler vardır. Varlığını inkar etmeyenlerin bir kısmına göre de Kürt vardır, ama Kürt meselesi yoktur, PKK bir terör örgütüdür ve bu örgütün yok edilmesi ile mesele de kapanır.

Peki, gerçekte olan ve olmayan nedir? Kürt isimli bir etnik grup; bunların dilleri, kendilerine mahsus örf ve âdetleri, korumaya özen gösterdikleri özel değerleri, belli bölgelerde yoğunlaşmış olanların maddi talepleri ve bütün bunların oluşturduğu bir 'Kürt meselesi' vardır...

PKK Kürtlerin meşru taleplerine sahip çıkmakta, bunları istismar etmekte, silahlı mücadele yoluyla, belli bir bölgede, Marksist ve laik bir Kürt siyasi ve sosyal yapısını kurmayı hedeflemektedir. Doğuda ve güneydoğuda daha yoğun olarak yerleşmiş bulunan Kürt kardeşlerimizin büyük çoğunluğu Müslüman ve dindardır. Bunların bilerek PKK'ya destek vermeleri mümkün değildir.

Destek olarak değerlendirilen katılımlar ve yardımların birden fazla sebebi vardır. Korku, tehdit, meşru talepler karşısındaki vurdumduymazlık, PKK'nın ideolojisi ve amacı konusundaki yanlış bilgi ve telkinler, terörle mücadele eden devlet güçlerinin yanlış hareketleri, bölge halkının ihtiyaçlarına yönelik ihmaller bunlar arasında ilk akla gelenlerdir. PKK'yı tabansız bırakmanın, etkisiz kılmanın önemli yollarından biri, teröre bulaşmamış Kürt topluluğunun meşru taleplerine müspet cevap vererek onları devletin yanına almaktır.

Bu meşru talepler seküler hukuk yanında din yönünden de meşrudur. Din yönünden baktığımızda: Bir topluluğun, ümmet içinde yer alan bir etnik grubun farklı bir dili varsa bu dili kullanmak, korumak, gelecek nesillere aktarmak onların hakkıdır. Yaşadıkları bölgede bazı mahrumiyetler ve maddi ihtiyaçlar varsa bunları karşılamak, gücü ölçüsünde ümmetin ve devletin vazifesidir.

Hukuk, insanlık değeri, sosyal statü bakımından bütün ırk ve renkleriyle Müslümanlar birbirine eşittir. Kimlik olarak 'Müslüman Türk', 'Müslüman Kürt', Müslüman Gürcü...' olmak ve

aynı zamanda 'İslam Ümmeti, Osmanlı, TC vatandaşlığı' gibi bir bütünün parçası olmak mümkündür."⁴⁷⁷

İslami kesimin ünlü fikir ve düşünce adamlarından Ali Bulaç da şunları söylemektedir:

"Müslümanlar, başından beri ümmet bilincini önplana çıkarmak suretiyle, bölgede Kürtler üzerinde uygulanmakta olan, baskıcı, asimilasyoncu ve kimliklerini yok sayan milliyetçi politikaları ve görüşleri reddetmişlerdir, bu gerçeği göz ardı etmemek gerekir. En azından bu ısrarlı tutum, İslam'ın ve Müslümanların diğerleriyle aynı kategoride ele alınmamasını kaçınılmaz kılar...

Türkiye'de konuyla yakından ilgili olanları –ki herhalde artık ilgisiz kimse kalmadı– iki ana gruba ayırmak mümkün:

- a. 'Bundan sonra ne olacak?' diye soranlar,
- b. 'Peki, çözüm nedir?' diye soranlar.

Benim gözlediğim kadarıyla Müslümanlar genelde ikinci soruyu soruyorlar. 'Bundan sonra ne olacak?' diyenlerin kafalarında kendi politik tercihlerine uygun çözümleri vardır. Bunları da –bugünkü durumun tamamen değişmesi gerekir varsayımından hareket ederek– kendi aralarında üçe ayırabiliriz:

aa. Kültürel haklardan yana olanlar: Türkiye'de Türklerden ezici bir çoğunluk ve Kürtlerin önemli bir bölümü Kürtlerin etnik kimliklerinin tanınması ve kültürel haklarını özgür bir ortamda kullanmalarına izin verilmesinden yana görünmektedirler. Belki zaman içinde ve gelişmelerin seyrine bağlı olarak Kürt kanadında bu seçeneğe uzaklaşacak olanların sayısında bir artış olabilir. Ama hiç değilse durum, şimdilik bu seçeneğin geniş bir taraftar kitlesi olduğunu gösteriyor.

Şüphesiz kültürel hakların tanınması Kürt realitesinin tanınması konusuyla bağlantılıdır ve bu da esasında birtakım hukuki ve bürokratik basit düzenlemeleri gerektirir. Burada dikkat edilmesi gereken temel nokta, devletin tekil (üniter) yapısının korunmasıdır.

477 Hayrettin Karaman, Yeni Şafak Gazetesi, 9 Mart 2008 s. 10.

bb. Federasyondan yana olanlar: Bu seçeneği mümkün gören Türk tarafı ile tek çözüm gören Kürt tarafının nasıl bir model veya federatif bir mekanizmayı öngördükleri yeterince açık değil. Muhtemelen bu, bu tür konuların rahatça konuşulduğu bir ortamdan henüz yoksun olmamızla ilgilidir. Her ne kadar Cumhurbaşkanı Turgut Özal bile 'Federasyon dâhil her şey konuşulmalıdır' dediyse de, bu yönde fikir verecek kadar bir tartışma olmadı. Ancak biz Avrupa veya Amerika'daki federatif modellerden hareketle nasıl bir çözüm düşünüldüğünü üç aşığı beş yukarı tahmin edebiliriz.

cc. Bağımsızlıktan ve kopmadan yana olanlar: Bunların geniş bir taraftar kitlesi olduğu söylenemez. Aslında zaman zaman dikkat çekildiği gibi, PKK'nın lideri Abdullah Öcalan'ın bile bu yönde herhangi bir beyanına rastlanmamıştır. Önde gelen Kürt aydınlarından bir kısmı ise açıkça Türkiye'nin Türkler ve Kürtler arasında bölünmesinin Kürtlerin aleyhinde olacağını yazmaktadırlar: 'Kürt aptal mıdır ki bölücü olsun? Sen kalk, Anadolu ve Rumeli'yi denizleriyle Türklere ver ve 600 yıldır soyulan, çökertilen Kürt diyarını da Kürtlere ver. Öyle şey olur mu?'⁴⁷⁸

Sanıyorum bu yaklaşım Kürtler arasında da genel bir eğilimdir ve muhtemelen sağlıklı bir referandum yapılacak olsa, ezici bir çoğunluk 'ayrılmadan yana' olmadığını ifade edecektir. Yine de bazı kesimlerin nihai gelişmede bağımsız bir Kürdistan arzusu taşıdıkları söylenebilir.

Bu yukarıda saydığımız üç seçenek karşısında Müslüman çevrelerin ve özelde Müslüman Kürtlerin yekpare olmadıkları bir gerçektir. Kültürel haklardan bağımsızlığa kadar farklı farklı görüşte olan Müslüman Kürtler vardır. Tabii sırf Kürt olmaları hasebiyle niçin böyle düşündükleri sorulamaz. Çünkü eğer mevcut verili durumda bu her üç seçenekten birini tercih eden Müslüman Türkler varsa, aynı şekilde aksi yönde düşünme hakkına sahip Müslüman Kürtler de olacaktır.

Ancak İslami bir perspektiften bakıldığında milliyetçiliğin hiçbir şekli meşru değildir; çünkü milliyetçilik, milleti ve

478 Musa Anter, Bölücü, 23–29 Şubat 1992, Yeni Ülke Yayınları.

milliyeti en yüksek değer kabul eder ki bu, din ve ümmeti en yüksek değer kabul eden İslam'ın ilahi ve evrensel ruhuyla çatışma halindedir. Bundan dolayı beni bu seçeneklerin hiçbirini tam olarak tatmin etmiyor. Elbette mevcut durum kabul edilemez ve bir şekilde değişmesi lazım; anlaşılacak şu ki, değişecektir de. Peki ama nasıl?

İşte bana göre, Müslümanların cevabını araması gereken temel soru budur. Önce şu gerçeğin altını kalın çizgilerle çizmemiz gerekir: Bugün bütün İslam dünyasında yaygın bir İslami uyanış olmasına rağmen genelde Müslüman çevre ve bunların temsil ettiği politik akımların, İslami anlamda yeni bir dünya kurulması yönünde kendi içinde bütünlüğü olan, tutarlı, evrensel ve somut çözümleri henüz belirgin değildir.

Sürdürülen ciddi ve yaygın muhalefete rağmen, nasıl bir dünya tasarlandığı sorusuna gelindiğinde hemen hemen bir tıkanıklıkla karşılaşılır. Bu durum Müslümanları oldukça global veya makro düzeyde konuşan 'anlaşılmaz muhalifler' konumuna sokmaktadır. Somut ve belirgin çözümler önerdiği iddiasında olanların görüşlerine yakından bakıldığında ortaya çıkan şey, çeşitli Batılı modellerden devşirilen çözümlerdir. Belki de etnik sorunlar karşısında Müslümanların hâlâ bir ölçüde 'milli' bir tutum sergilemelerinin bir sebebi de budur... Uzun vadede sahici, evrensel ve gerçek anlamda İslami çözümler üretirken bazı temel kıstasları doğru tespit etmemiz lazım. Bana göre şu kıstaslar bizim için iyi bir hareket noktası teşkil edebilir:

1. Her şeyden evvel bütün çözümlerimizin Kur'an ve Sünnet gibi sahih ve ilahi bir referansa dayanması gerekir.

2. Kur'an ve Sünnet'ten hareketle günümüz sorunlarına baktığımızda, bu bakış açımızın geçmişteki tecrübe ve kurumların, kısaca tarihsel ve reel İslam'ın dışında ve hatta ona aykırı olabileceğini hesaba katmalıyız.

3. Çözümlerimiz görünürde, başka modellere ait birtakım unsurlarla benzerlikler gösterebilir. Benzerlik var diye, temelde doğru olan bir şeyi reddetmek yanlıştır. Ancak her bir aşamada kendimizi Kur'an ve Sünnet'le test etmeliyiz.

4. Her şeyin yeniden yapılandığı bir dünyada, olaylara ve sorunlara Ümmet'in genel bütünlüğü açısından bakmalı, Müs-

lûman kimliği önplanda tutmalı ve buna bağlı olarak bölgesel, mezhebi ve milli faktörleri belirleyici konumdan çıkarıp etkileyici bir konumda ele almalıyız. Bu bize, ilke bazında düşünen ve fakat konjonktürel ve izafi dünyanın maddi ve sosyal şartlarını da hesaba katan sağlıklı düşünme imkanını verecektir.

5. Çözümlerimiz İslami olduğu kadar evrensel olmalı ve hatta Müslüman dünyanın dışındaki insanlık ailesinin sorunlarına da çözümler arayan nitelikler taşımalıdır. Bu sıraladığım temel ilkeler, bizim geneldeki düşünme yöntemimizle (usûl) ilgili sorunları aşmaya çalışırken gözetmemiz gereken vazgeçilmez parametrelerdir. Şüphesiz bunlar geliştirilebilir veya yeni ilkeler eklenebilir...

Yakın vadede (Kürt sorununun çözümünde, A.T.) belki başkalarıyla birlikte önplana çıkarmamız gereken ana talepleri şöyle sıralamak mümkündür:

1. Kürt kimliğinin tanınması ve bunun her kademe ve alanda kabul edildiğinin dile getirilmesi,

2. Ana dili Kürtçe olanların isteğe bağlı olarak Kürtçe eğitim yapma imkânlarının kendilerine tanınması,

3. İletişim araçları yoluyla yayın haklarının (gazete, dergi, kitap, televizyon, radyo, kaset, video, film vs.) kullanılması,

4. Etnik kimliğin fırsat eşitliğine engel teşkil etmemesi, objektif liyakat, hizmet, ehliyet ve faydanın kıstas seçilmesi,

5. İnsan haklarına tam riayet. Her türlü etnik ve bölgesel ayrımlara son verilmesi. Baskı, işkence, hukuk ihlalleri ve özel uygulamaların önüne geçilmesi,

6. Terör ve şiddetin herkese bir felaket getireceğinin kabul edilmesi ve buna bağlı olarak özel idari ve askeri uygulamaların durdurulması,

7. Bölgenin ekonomik geri kalmışlığına köklü, kalıcı ve sahici çözümler bulunması, bölgeler arasındaki farkın ciddi tedbirlerle kapatılması,

8. Türk ve Kürt halkı arasında derin ve kalıcı husumetler yaratacak davranışlardan kaçınılması, kışkırtıcı yayın yapan basın ve yayın araçları üzerinde sivil baskıların arttırılması,

9. Yerel ve tarihsel isimlerin iade edilmesi; köy, dağ, tepe, göl, bölge, nehir, otlak, mezra, ova, yayla, şahıs, aşiret vb. isimlerin değiştirilmesine ortaklaşa karşı çıkılması,

10. Diğer ülkelerdeki (Suriye, Irak, İran ve eski Sovyet) Kürt bölgeleriyle beşeri, turistik, ekonomik, ticari vb. ilişkilerin geliştirilmesi, ancak yasadışı silah ve uyuşturucu gibi malların üzerindeki kontrole devam edilmesi. Türkiye, İran, Pakistan ve Orta Asya Müslüman Cumhuriyetlerini kapsayan ve zamanla gümrük duvarlarını kaldırmaya matuf anlaşma bu yönde atılmış olumlu bir adımdır. Zamanla Irak ve Suriye ile diğer ülkelerin buna katılmasına çalışılması gerekir.

11. Beş ülke arasında ayrılan, parçalanan ailelerin birleştirilmesine imkân tanınması, bu ailelerin ikinci ülkedeki mal ve mülkiyet varlıklarının teminat altına alınması,

12. Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, merkeziyetçilik yerine yerinden yönetime geçilmesi. Merkezi devletin küçültülmesine paralel olarak yerel yasama, yürütme ve yargı meclislerinin ihdas edilmesi ve katılımın imkânlarının arttırılması,

13. İslami temelde bütün etnik gruplar arasında kardeşlik ve işbirliği ruhunun geliştirilmesi, gönüllü eşit ortaklık ve beraberliğin bölünme ve parçalanmadan daha yararlı ve hayırlı olduğu fikrinin anlatılması.

Saydığımız bu maddeler tartışmaya açıktır. Zaten sorunun önemli bir yönü de rahat bir tartışma ortamı veya platformunun hâlâ sağlanamamış olmasıdır. Dolayısıyla bu taleplerin bir kısmı uygun görülmeyebilir, değiştirilebilir veya yenileri eklenebilir. Ama şu bir gerçek ki, konuyu özgürce tartışabilmek ve hızlı düşünmek oldukça önemli ve yararlı bir çabadır. Bu çabaya halkı da katmalı, onu pasif nesne durumundan aktif özne durumuna çıkarmalıyız... Ben inanıyorum ki, sorun en geniş anlamda laik ve milliyetçi çevrelerin yönlendirmesiyle hâlâ kültürel ve politiktir. Halk ise henüz imanını korumaya devam etmektedir. Öyleyse bizler de Müslüman

kimliğimizle, bu imanı etkili mekanizmalar ve adil projelerle hayata geçirme yönünde çabalar harcamalıyız.

Bu bağlamda özünde laik, milli veya milliyetçi çözümlerin İslami bir renge büründürülerek sunulması bizleri yanıltmamalıdır. Çünkü bu türden her 'İslamileştirme,' sahte bir çözüm teşebbüsüdür. Yaşadığımız bunca tecrübe bize şunu öğretti ki, biraz kazıdığınızda her türlü 'İslamizasyon' veya 'İslamileştirme'nin altında başka şeyler çıkmaktadır.

Bu yüzyılın başlarında Anadolu'da ve sömürgecilğe karşı savaş verilen bütün İslam dünyasında, Müslüman halk, dini kisveye bürünmüş laik ve milliyetçi liderler arkasında kurtuluş savaşları verdi, topraklarını düşman işgalinden kurtardı, ama sonra Avrupalı düşmanın reva göreceği her şeyi, bu sefer sözde yerli ve milli olan yöneticiler halka reva gördü, baskı rejimleri altında insanlar inim inim inledi.

Türklerin, Arapların ve diğer Müslüman halk ve kavimlerin ağır bedeller ödeyerek yaşadıkları bu tecrübeden Kürtlerin gerekli dersler çıkarması ve aynı hataya düşmemesi en büyük dileğimizdir. Bu durumda yapılabilecek tek şey, yakın tarihin acı tecrübelerinden dersler çıkarmak ve ancak İslam'ın değişmez hüküm ve ideallerinin yol göstericiliğine inanmaktır. Bundan dolayı hedefimiz daha da küçük parçalara bölünmek değil, daha çok genişlemek ve bütünlüğe doğru yönelmek olmalıdır. Bu tarihsel süreçte Müslümanlara büyük görev ve sorumluluklar düştüğü inancındayım. Mahallemizde çıkan bu feci yangının üzerine bir bidon benzinle değil, kutlu bir kova su ile gidelim."⁴⁷⁹

İslami grup, cemaat ve partilerin büyük bir çoğunluğunun Kürt sorunuyla ilgilenmemelerinin ve soruna en azından 'mesafeli' durmalarının özündeki sebepler şunlar olabilir:

1. Bölünme Fobisi: Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesi ve içinden yirmiden fazla devletin çıkması İslamcılar için tam bir kâbus olmuştur denilebilir. Hıristiyan olan Sırplar, Hırvatlar, Yunanlar, Bulgarlar, Ermeniler ve Romenlere ilaveten Müslüman olan Araplar ve Arnavutların da ayrılıkçı fikirleri benimsemeleri ve bütün bu unsurların imparatorluktan kopmaları en ufak bir

479 Ali Bulaç, a. g. e. , s. 99-101

meşru etnik talebin bile İslamcılarının bilinçaltında 'ayrılıkçılık ve bölücülük' olarak algılanmasına yol açmıştır.

2. Özellikle 1960'lardan sonra oluşan Kürt siyasi hareketlerinde önderliğin sol-Marksist Kürt aydınlarına geçmesi ve Marksist ideolojiye sahip Kürt aydınlarının da tıpkı solcu Türk aydınları gibi İslam dinini ve İslami kurum ve gelenekleri hedef alan yaklaşımlarda bulunmaları, İslamcılarının Kürt sorununa 'mesafeli' durmalarında etkili olmuştur. İslami çevrelerde, Kürtlük mücadelesi eşittir komünistlik şeklinde bir algı oluşmuş; resmi ideoloji ve siyaseti manipüle eden güçler de bu yargının oluşması ve yerleşmesine büyük katkıda bulunmuşlardır.

3. İslamcılarının önemli bir kesimi, Kürt sorunu ile ilgili çözüm doğrultusunda yapılacak her türlü açılım ve iyileştirmenin -kendilerinin Kürtçe eğitim, radyo, televizyon vb. konularda hazırlıksız olmaları, kadro ve programlarının bulunmamasından ötürü, PKK ve diğer laik-sol örgütlere yarayacağı endişesindedirler. Gerçekten de Nubihar dergisi çevresi dışında İslami Kürt çevrelerin bu konuda ciddi bir hazırlıkları bulunmamaktadır.

4. Müslüman Türklerin önemli bir kesiminin bilinçaltında milliyetçilik ve 'Türk-İslam' anlayışı yatmaktadır. Bunun sebebi olarak Türklerin kendilerini 'İslamın kılıcı' olarak görmeleri, çok uzun yıllar İslam toplumunu siyaseten yönetmiş olmaları ve Hilafet'in zorla ve savaşla da olsa Yavuz Sultan Selim tarafından 1517'de Mısır'dan getirilerek dört yüzyıldan fazla bir süre İstanbul'da kalmış olması gösterilebilir. Yine aynı anlayışta olanlara göre devlet neredeyse 'kutsal'dır. Nitekim 'Devletin bekası için gerekirse bütün bir halkı kılıçtan geçiririm' diyen 4. Murad'a, Şair Nefi'nin 'Devlet dahi halk içindir padişahım' cevabı ibretle doludur.

İslami kesimin ünlü fikir adamlarından Ali Bulaç, bu konuyla ilgili olarak şu tespitlerde bulunmaktadır:

"İlkin şunu söylemek gerekir ki, Türkiye'deki İslami fikir akımları genelde tarihe ve devlete bağlıdır. Bunun önemli iki nedeni var; biri, Türkiye'nin Hilafet merkezinde yer alması, diğeri bu yüzyılın başından 1970'lere kadar İslamcılar ile

Türk milliyetçilerinin iç içe bulunmuş olmasıdır. Hilafet merkezinde olmak, İslamcılar devletinin yanında ve muhafazakâr kılıştır. Bunun en az ve silik etkisini Mehmet Akif'te bile bulmak mümkün. Kendisi aksini düşünse ve Safahat'ta yer yer belirtse de İstiklal Marşı'nda 'kahraman ırk'ından bahseder. Bu onun adına şüphesiz bir talihsizliktir, ama bir gerçektir de. Diğer şair ve yazarlarda ise bu milliyetçi etki çok daha barizdir. 'Türk'ün ruh kökü'nden, 'Allah'ın seçtiği kurtulmuş millet'e ve 'Anadolu milliyetçiliği'ne (Necip Fazıl Kısakürek, A. T.) kadar geniş bir yelpazede bu görülür.

Belki buna İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1990'lara kadar süren Soğuk Savaş'ın etkilerini de ilave etmek gerekir. Bu uzun dönemde Amerika'nın yoğun propagandası ve yönlendirmesi altında genelde Müslüman cemaat ve çevreler Komünizm tehlikesine karşı Kapitalizm'i ve Sovyet-Rus tehdidine karşı Amerika'yı desteklediler ve buna 'Ehven-i Şer' politikası adını verdiler. Bu durum da, Müslümanları sağcı ve milliyetçi çevrelerle aynı safta yer almaya zorladı. Halen de bir bütün olarak Müslümanların sağcı ve milliyetçi çevrelerle göbek bağlarını kestikleri söylenemez; özellikle örgütlü din adı verilen dini cemaat ve tarikatlar tam da sağcı ve milliyetçidirler." ⁴⁸⁰

Ali Bulaç'ın İslami çevrelerdeki milliyetçi damar hakkındaki bu tespitleri oldukça kuşatıcıdır.

Türkiye İslami düşünce hayatının en önemli simalarından biri olan şair ve mütefekkir Sezai Karakoç ise Türkiye dışındaki Kürtleri de içine alacak "Türkiye-Kuzey Irak Kürt Federe Yönetimi-Suriye Federasyonu"nu önermekte ve ileriki dönemlerde bu birlikteliğe diğer bölge ülkelerinin de katılması gerektiğini savunmaktadır.

Yukarıdaki izahatlardan açıkça anlaşılacağı gibi İslamcı aydınların önemli bir kısmı, resmi ideolojiye yakın bir duruş sergileyen İslami grup ve cemaatlerin aksine, Kürt sorununa 'İslami' ilkeler açısından yaklaşmaktadırlar. İslami çizgiden ve 'hak'tan ayrılmayan bu tavır ve düşüncelerinden dolayı yıllarca bedel ödemek zorunda kalmışlardır. Aralarında Mustafa İslamoğlu'nun da bulunduğu birçok Müslüman aydın Kürt soru-

480 Ali Bulaç, Kürt Soruşturması, Sor Yayıncılık, Nisan 1992, s. 93-94.

nu ile ilgili düşüncelerinden dolayı ceza almış ve hapiste yatmıştır. Mazlum-Der'in Kürt sorununa yaklaşımı ve çözüm yolundaki çabaları da oldukça olumludur.

İşin en ilginç ve trajikomik yanı ise sağcı ve milliyetçi bir din anlayışına sahip olan kişilerin sahih bir İslami anlayışla Kürt sorunu ile ilgilenen Müslümanları yıllarca insafsız bir şekilde İslam'dan sapma ve çarpık düşünmeyle suçlamış olmalarıdır. 'Hem suçlu hem de güçlü' olanlar, siyasi ve maddi erki yıllarca İslam adına ellerinde bulundurmuş olanlardır.

İhvanü'l Müslimin ve Kürt Sorunu

İslam dünyasını en fazla etkileyen cemaatlerden biri de Mısır'da Hasan-el Benna tarafından kurulmuş olan İhvanü'l Müslimin (Müslüman Kardeşler) cemaatidir. Hareket Sudan'dan Libya'ya, Suriye'den Irak'a kadar hemen hemen bütün Arap-İslam ülkelerinde etkili olmuştur. Ancak Kuzey Afrika'da bulunan Berberiler, Sudan'da yaşamakta olan farklı etnik topluluklar ve Suriye ile Irak'ta yaşayan Kürtlerin kimlik sorunları üzerine bir politikası olmamıştır.

Hareket, 'İslam gelecek, vahşet bitecek' sloganıyla her türlü ekonomik, sınıfsal, etnik ve mezhebi sorunların İslam düzeninde halledileceğini söylüyor, ancak bu sorunlarla ilgili görüş ve özgün çözüm önerilerini açıklamıyordu. Halen de Suriye ve Irak'taki illegal İhvan Hareketleri aynı siyaseti devam ettirmektedirler.

Kuzey Irak'ta, özellikle Süleymaniye ve Halepçe bölgelerinde etkili olan Şeyh Osman Abdülaziz Hareketi önceleri İhvan Hareketi ile bağlantılıydı, sonradan Şeyh Osman ile İhvan yöneticilerinin araları açıldı. İhvanü'l Müslimin Hareketi'nin etnik sorunlara yaklaşımı Milli Görüş Hareketi'nin bu konulardaki çizgisine benzerlik göstermektedir denilebilir.

İran İslam Cumhuriyeti ve Kürt Sorunu

"İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 15. maddesi şu şekildedir: İran halkının resmi ve ortak dili ve alfabesi, Farsçadır.

Resmi belgeler, yazışmalar ve açıklamalar ile okul kitapları bu dilde ve bu alfabeyle yapılacaktır. Fakat basın ve kitle iletişim araçlarında yerel ve etnik dillerin kullanılmasına izin verilir. Keza, okullarda Fars dilinde eğitimle birlikte etnik edebiyatın öğretilmesine de müsaade edilir."⁴⁸¹

İran Anayasası'nın açık ve net hükümlerine rağmen İslami rejim ilk ve orta öğretimde 'etnik edebiyatın öğretilmesi' şartını uygulamaya koymayı reddetti. Bununla birlikte radyo ve televizyon yayınları önceki rejimin çizdiği sınırlar içinde devam ederken; hem devlet destekli, hem de özel yayıncılık çok daha yaygınlaştı. Ancak Kürtçe anadille eğitim ve okullarda Kürtçenin seçmeli ders olarak öğretilmesi şeklinde bir uygulama yapılmadı.

İran İslam Cumhuriyeti, 1990'lardan sonra İran dışındaki laik-ulusalcı çizgideki Kürt siyasetçilere karşı operasyonlar düzenlemeye başladı. İran Kürdistan Demokrat Partisi lideri Abdurrahman Kasımlı ve arkasından da yerine geçen yardımcısı Şerefkendi'yi Avrupa'da organize ettiği suikastlarla öldürttü.

Bir dönem Musul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak bulunan ve bu dönemde tanık olduğu Kürtlerin dramından oldukça etkilenerek 'Kürtler, İslam Ümmetinin Yetimleri' adlı kitabı yazan Mısırlı İslamcı Doktor Fehmi Şinnavi "İslam Devrimi, İran'daki Kürtlerin sorunlarını tamamıyla hallederse, İslam'ın evrenselliğine gidişte ilk adımı böylece atmış olacaktır. Kürt sorunu İran için bir imtihandır. Bu imtihanı başarıyla kazanırsa İsrail'e karşı koyacak İslami evrensel birliği gerçekleştirmiş olur. Şayet sınıfta kalırsa, İmam Humeyni'nin yıkılmış olduğu Şii-Sünni ayrımı yeniden hortlar" tespitinde bulunmaktadır.⁴⁸²

Turgut Özal ve Kürt Sorunu

Cumhuriyet döneminde Kürtlerin en olumlu gözle baktıkları siyasilerin başında Turgut Özal gelmektedir. Turgut Özal'ın özellikle ikinci iktidar dönemi olan 1987-1990 yılları ile Cumhurbaş-

481 Amir Hassanpour, *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil*, Avesta Yayınları, s. 219.

482 Fehmi Şinnavi, *Kürtler İslam Ümmetinin Yetimleri*, Şura Yayınları s. 76-77.

kanı olduğu 1990-1993 yılları arasında Kürt sorunu ile ilgili yeni politika arayışları sadece Türkiye'deki değil, tüm Ortadoğu'daki Kürtlerin ilgisini çekmiştir.

Turgut Özal'ın Kürtler tarafından bu kadar sevilmesinin en önemli nedenlerinden biri, konuya dostça, iyi niyetle ve 'içeriden' bakabilmiş olmasındadır.

Özal, öncelikle konuyu bütün boyutlarıyla kavrayıp anlamaya çalışmış ve ondan sonra da serbestçe, tabulardan uzak bir şekilde tartışılmasını savunmuştur. Konuya vakıf oldukça daha cesur adımlar atmaya başlamıştır.

Bu olumlu yaklaşımının yanında Turgut Özal'ın, özellikle iktidarının ilk yıllarında, halen tartışılmakta ve eleştirilmekte olan uygulamaları da olmuştur.

Örneğin koruculuk sistemini ilk olarak devreye sokan Turgut Özal'dır. Yine aynı şekilde olayların ilk başladığı yıllarda, 15 Ağustos 1984 Erzurum baskınından sonra Kürt sorununun evrildiği yeni dönemi başlangıçta fazla ciddiye almayan ve olaylar tırmanınca "Hakkari, Siirt, Mardin ve Şırnak bölgelerinden beşyüz bin insan batı illerine göç ettirilirse / ederse bu iş biter" şanssız beyanatını veren de Turgut Özal'dır.

Turgut Özal'ın Kürtleri en fazla yaralayan tasarruflarından biri de 12 Eylül 1980 darbesinden sonra dünya işkence tarihine geçen uygulamalara sahne olan Diyarbakır Askeri Cezaevi'ndeki zulümler döneminde Diyarbakır 7. Kolordu ve aynı zamanda Sıkıyönetim Komutanı olan Kemal Yamak'ı Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri olarak tayin etmesidir. Yüzlerce insanın işkence sonucu öldürüldüğü ve sakat bırakıldığı bir dönemde birinci derecede yetkili Sıkıyönetim Komutanı olarak görev yapan Kemal Yamak bugüne kadar bu dönemle ilgili bir hesap vermemiştir. Turgut Özal'ın bu atamayı kendi rızası ile mi yaptığı, yoksa dönemin 'hassas' siyasi şartları altında böyle bir tercihe mecbur mu kaldığı veya bırakıldığı ise ayrı bir konudur.

Turgut Özal'ın Kürt politikası, bizzat kendi ağzından somut bir şekilde ortaya konulmamakla birlikte, bazı açıklamalarından ve özel sohbetlerde söylediklerinden anlaşıldığı şekliyle, Türkiye'de daha fazla demokrasi, daha fazla hukuk ve daha fazla refahla Kürtlerin kimlik ve kültürel haklarının tanınması;

Irak Kürtleri ile de her türlü dostane ilişkinin kurulması yoluyla zaman içinde entegrasyona gidilmesi şeklinde tanımlanabilir. Bu yaklaşım şekli günümüzde de gerçekçi ve olumlu bir politika olarak önümüzde durmaktadır.

Mesud Barzani ve Celal Talabani ile bizzat ilişki kurması, onları Ankara'ya çağırarak konuşması, Cengiz Çandar gibi gazetecileri Kürt sorununda aktif bir şekilde değerlendirmesi, Ortadoğu'nun bugünkü siyasi durumunu yirmi yıl önceden görmesi, özellikle hayatının son döneminde 'Kürt sorununu mutlaka çözeceğim' iradesini ortaya koyması onu tarihimizin misyon sahibi liderleri arasına sokmuştur.

Turgut Özal'ın 1987 şartlarında çok cesur ve ani bir kararla Mardin'den aday göstererek milletvekili seçilmesini sağladığı Nurettin Yılmaz bu konuda şunları anlatmaktadır:

"Celal Talabani, sürekli Ankara'ya geliyordu. Haberim olduğunda milletvekili olarak onu karşılıyor ve ilgileniyordum. Kürt liderlere kırmızı pasaport alınmasında Özal'a telkinlerim oluyordu. Bir gün bana, 'Nurettin, Irak'taki Kürtlerin bir federasyon şeklinde Türkiye'ye bağlanması iyi olur, değil mi?' demişti.

Özal, Irak Kürtlerinin Türkiye'ye bir federasyonla bağlanmasının, hem Türkiye'nin Ortadoğu'daki stratejik konumunu güçlendireceğini hem de Kürtler ile Türkmenlerin dayanışmasını pekiştireceğini düşünüyordu.

Aynı zamanda 'Irak Kürtleri, Saddam'ın katliamından kurtulur ve Türkiye'nin gücünü arkasında görürse, korkusuzca yaşar bölgesinde' demişti. Ben de gülererek, 'Tabii, Kürt ve Kerkük petrolüne Türkiye'nin hâkim olma politikası da yatıyor bunun arkasında, değil mi?' esprisini yapınca tebessümle 'O kadar da olur elbet. Şunu bil ki her uzlaşma ve antlaşmada, tarafların çıkarları kaçınılmazdır' demişti bana, ileriye görebilen Özal.

Talabani'ye, Özal'ın federasyonla ilgili duygularını anlattığımda, 'Bana da açıkladı bu öneriyi dedi...Özal çok zekidir. Hem Irak ve Ortadoğu'da stratejik bir güce kavuşabilmeyi ve hem de özellikle Kerkük ve bölgemizdeki petrole sahip

olabilmeyi hedefliyor... Ama biz Kürtlerin de yararınadır federasyon formülü' dedi Talabani."⁴⁸³

Özal, federasyon çözümünü Türkiye için düşünmüyordu. Onun dile getirdiği federasyon, Kuzey Irak'la ilgiliydi. Kuzey Irak Kürtleri ile Türkiye arasında federatif bir birliktelik düşünüyordu. Özal'dan sonra Türkiye siyaseti maalesef böylesine bir 'misyon' ve 'vizyon' sahibi lider ortaya çıkaramamıştır.

DERİN DEVLET VE KÜRT SORUNU

"Derin Devlet, kontrgerilla, JİTEM" sözcükleri Kürt sorununun dile geldiği hemen her konuşmada sıkça geçmektedir. Yıllardır, inkâr edilse, yok kabul edilse de bu kuruluşlar Kürtlerin en gerçek bir şekilde 'tanıdıkları', varlıklarından en az kendi varlıkları kadar emin oldukları, elle tutulur, gözle görülür, somut kişiler ve kuruluşlardır. Bölgede şu veya bu şekilde bu kurum ve kişilerle 'tanışmayan' aile kalmadı denilebilir.

Bu 'derin güçlerin' Kürt sorunu ile ilgili politikalarını, gerçekleştirdikleri eylemleri, uyguladıkları metotları uzun uzadıya anlatmak bu çalışmanın boyutlarını aşar. 'Derin Güçlerin' yakın dönemde, yakın dönem derken, yaklaşık son otuz yıldır ortaya koydukları politikayı 'Kürtleri birbirlerine kırdırmak' veya 'Kürdü, Kürde kırdırmak' şeklinde özetlemek mümkündür.

Bu dönem zarfında bölgede en etkili iki örgüt olan PKK ve Hizbullah etrafındaki ilişkiler incelendiğinde şehrin orta yerinde, Emniyet Binası'na birkaç yüz metre mesafede, Amerikan filmlerinde bile zor karşılaşılabilecek bir suikasta kurban giden Diyarbakır Emniyet Müdürü Gaffar Okan cinayeti dahil yüzlerce 'esrarengiz' olayla karşılaşılır.

PKK, 27 Kasım 1978 tarihindeki kuruluşundan itibaren bu tür konular üzerinde araştırma yapan kişilerin ilgi odağı olmuştur. Bugün birçok araştırmacı PKK'nin kuruluşundan itibaren 'Derin Devlet'in kontrolünde olduğunu iddia etmekte, Uğur Mumcu'nun öldürülmesinin de bu ilişki üzerinde çalışmasından kaynaklandığını ileri sürmektedir.

483 Nurettin Yılmaz, a. g. e. , s. 255-256.

Emniyet İstihbarat Dairesi eski Başkanı Bülent Orakoğlu bu iddiaları daha da ileriye götürmekte ve 2008 yılında yayınlanan kitabında, Abdullah Öcalan'ın Ergenekon örgütünün üyesi olduğunu söylemektedir.

Hizbullah örgütü ile ilgili iddialar da benzer doğrultudadır. Bu konuda fikir yürütenler Hizbullah'ın çok yönlü bir operasyona alet olduğunu, hem PKK'ye karşı desteklendiğini, hem de bölgenin uzun vadede İslam'dan soğutulması ve Müslüman kimliğinden soyutlanması için kullanıldığını ileri sürmektedir.

1992 yılından, tutuklandığı 2002 yılına kadar Veli Küçük'ün yanından ayrılmayan ve halen Kanada'da hahamlık yaptığı söylenen Tuncay Güney'in 24 Temmuz 2008 tarihli Yeni Şafak gazetesinde yayınlanan polis ifadesinde de bu konu ile ilgili ilginç iddialar yer almaktadır:

"İnsanları domuz bağıyla öldüren Hizbullah JİTEM'in kontrolündeydi. Militanlara jandarma birliklerinde özellikle gece eğitim veriliyordu. Bunu ilk kez Perinçek'ten duydum. Koşup Veli Paşa'ya sordum: 'Evet, doğrudur' cevabı verdi. Veli Paşa 'Bu Hizbullah'ı başımıza Teoman Koman Paşa bela etti. Biz de yanlış yaptık. PKK'ya havadan hadisler, ayetler attık. Buna karşı çıktım. Ancak ne Koman Paşa'ya ne de diğerlerine dinletemedim' dedi."

2000'e *Doğru* dergisinin muhabiri Halit Güngen, Diyarbakır'daki bir jandarma kıışlasında Hizbullahçılarının eğitildiğini fotoğrafladı. Fotoğrafları merkeze gönderdi. Ancak daha dergi çıkmadan öldürülerek ortadan kaldırıldı.

1980 öncesi Milli Türk Talebe Birliği ve Milli Selamet Partisi çevresinde kümelenen gençlerin önemli bir bölümü İran Devrimi'nin de etkisiyle farklı örgütlenmelere girdiler.

1980'li yılların ortalarından sonra, TRT'de bürokrat olan Fidan Güngör'ün liderliğini yaptığı Diyarbakır merkezli grup Menzil Kitabevi'ni kurarken, liderliğini Hüseyin Velioğlu'nun yaptığı ve çoğunluğu Batmanlı olan (Gercüş'ün Habzbeni, Hisar ve Raman aşiretlerine mensup) gençlerse, Batman'dan Diyarbakır'a gelerek İlim Kitabevi'ni kurdular. Her iki grup da İran İslam Devrimi'ni destekliyor ve İran'a gidip geliyordu.

PKK bölgede İslami grupların güçlenmesinden büyük rahatsızlık duyuyor ve onları tehdit ediyordu. Bir müddet sonra da İslami fikirlere sahip gençleri öldürmeye başladı. İdil ilçesinde kitapçılık yapan İlim grubuna mensup bir gencin evine yapılan baskında evde olmayan gencin yerine anne ve babası öldürüldü, Kerboran (Dargeçit) ve Nusaybin’de infazlara başlandı.

Akl-ı selim sahibi bazı Kürtlerin Almanya’nın Köln şehrine giderek PKK’yi bu yanlış tavırlarından alıkoyma girişimleri de sonuçsuz kaldı.

Bunun üzerine İlim Grubu da PKK’ye karşılık vermeye ve karşı suikastlara başladı. Süryani Mihail Bayru PKK’ye destek verdiği gerekçesiyle İdil’de öldürüldü.

Bir müddet sonra İlim Grubu Ihvanü’l Müslimin (Müslüman Kardeşler) cemaatinin öğretilerini benimseyen Vahdet Grubu da dahil, kendisi dışındaki tüm İslami gruplara karşı tavır almaya başladı. Tüm bu gruplara çağrıda bulunarak ya kendisine itaat etmelerini veya acilen bölgeyi terk etmelerini söyledi ve bu çağrıya uymayan Menzil Grubu’nun elemanlarını öldürmeye başladı. İlim Grubu bölgede Hizbullah adıyla anılıyordu artık. Menzil Grubu da karşılık vererek İlim Grubu mensuplarını öldürmeye başladı. Menzil Grubu lideri Fidan Güngör kaçırıldı, öldürüldüğü söylendi, ancak bugüne kadar cesedi bulunamadı.

Bu dönemde aktif rol alan kişilerin tamamını aynı şekilde suçlamak mümkün değildir. Eğer belli çevrelerle herhangi bir ilişki varsa tüm örgütler ve siyasi yapılarda bu çok dar bir çevrede ve çok gizli bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Bu konudaki gerçekler de ileriki yıllarda belgelerin ortaya çıkmasıyla aydınlanacaktır. Bugün için yaşanan olayların sonuçları üzerinde konuşmak daha doğru olacaktır.

Bu sonuçlarla ilgili olarak şunlar söylenebilir:

1. Hizbullah eylemleri sonucu PKK geriletilmemiş, zayıflamamış, aksine daha da güçlenmiş ve Kürtlerden aldığı ‘destek’ artmıştır.

2. İlim ve Menzil gruplarının çatışması sonucu aydın bir din adamı olan Şehitlik Camii İmamı Ubeydullah Dalar başta

olmak üzere yüzlerce Müslüman genç ve aydın öldürülmüştür. Bir müddet sonra da Nur Hareketi içerisinde Kürt sorununa duyarlılıklarıyla bilinen ve Türkiye fikir hayatında çok önemli bir rol oynayan Yeni Zemin dergisini çıkaran Zehra grubunun lideri İzzettin Yıldırım bir Ramazan gecesini, teravih namazından sonra, İstanbul Üsküdar'daki evinden kaçırılarak öldürülmüştür.

Gizli bir el Kürt sorununa ilgili dürüst ve inançlı yüzlerce Müslüman Kürt aydınını 'din adına' öldürerek tasfiye etmiştir. Kürt sorununun tarafı olarak sadece laikçi Kürt siyasetinin ve özellikle de PKK'nin kalması arzulanmıştır.

3. Domuz bağı ile öldürmeler, öldürülenleri mezar evlere gömme ve aynı evlerde yaşamaya devam etme gibi olaylar halk üzerinde korku filmlerini aratmayacak bir ürküntü meydana getirmiş; barış, rahmet, emniyet ve merhamet dini olan İslam, şiddet ve terörle anılır olmuş; Müslüman halk uzunca bir süre çocuklarını Kur'an kurslarına bile göndermekten çekinmiştir.

4. Refah Partisi'nin Türkes'le seçim ittifakına girmesiyle bölgede zaten ciddi bir darbe yiyen İslami kesim, İlim-Menzil çatışması ve PKK'ye karşı bazı devlet güçleriyle işbirliği iddiaları ile ikinci bir sarsıntıya uğramıştır.

5. Bölgedeki eylemlerde Hizbullah isminin kullanılması Kürt halkının İsrail'e karşı savaşan Lübnan Hizbullahı'na sevgi ve desteğini bir müddet için de olsa gölgelemiş, halkın kafası karıştırılmak istenmiştir.

6. Şiddetten uzak, sivil, şeffaf ve günümüz dünyasını doğru anlayan bir İslami tebliğ çalışması bölgenin en etkili gücü olabilecekken bu yol engellenmiştir.

Bugün Kürt Müslümanlar neyin nasıl olduğunu, kimin haklı kimin haksız olduğunu, kimin kahraman kimin hain olduğunu tartışmadan önce, yaşanan olayların doğurduğu sonuçlar üzerinde kafa yormalıdır. Yapılan eleştirilere hemen karşı çıkmak yerine samimi bir özeleştiri yapmak daha doğru olacaktır.

Eğer yukarıdaki sonuçlar doğru ise Kürt Müslümanlar, takkelerini önlerine koyup yeniden düşünmelidirler.

KERKÜK SORUNU

Kürt sorununun çözümünü zorlaştıran en önemli anlaşmazlık noktalarından biri de Kerkük'ün statusüdür. Daha Mesut Barzani'nin babası Molla Mustafa Barzani döneminde bile Irak hükümetleri ile yapılan özerklik anlaşmalarının en sorunlu maddeleri Kerkük ile ilgili olanlardır. Molla Mustafa Barzani hayatı boyunca Kerkük'ten taviz vermemiştir ve oğlu Mesut Barzani de aynı siyaseti izlemektedir.

Kerkük'ün bu kadar önemli bir sorun olmasının belli başlı nedenleri şunlardır:

1. Irak Türkmenleri ve Türkiye Cumhuriyeti Kerkük'ün bir Türkmen şehri olduğunu öne sürmektedir. Bu iddia bir anlamda doğrudur. Abbasiler döneminde, 9. yüzyılın başlarından itibaren bölgeye işçi ve paralı asker olarak yerleşmeye başlayan Türkmenlerin en fazla yoğunlaştıkları şehir Kerkük olmuştur. Ancak hem Türkmenlerin bölgeye yerleşmeye başladıkları dönemde hem bugün bölgenin esas sakinleri Kürtlerdir. 20. yüzyılın başlarından itibaren Kerkük şehir merkezindeki demografik yapı sürekli olarak Kürtler lehine değişmektedir. Kerkük'ün köy ve ilçelerinde ise Kürtler, zaten büyük çoğunluğu teşkil etmektedir. Bugün Mardin ve Siirt şehir merkezleri büyük çoğunlukla Arapça konuşurken hemen şehre bitişik köyler de dahil olmak üzere kırsalın çok büyük bir kısmı Kürttür. Kerkük'te de durum bu merkezdedir. 1957 nüfus sayımına göre Kerkük vilayetinin %48'i Kürt, geri kalan %52'si ise Arap, Türkmen, Süryani, Asuri ve Keldani'dir.

2. Kerkük'te Türkmenler ve Kürtlerden başka Süryani (Asuri), Nesturi, Keldani ve Araplar da yaşamaktadır. Yahudiler ise İsrail'in kuruluşundan sonra İsrail'e göç etmişlerdir. Bu anlamıyla Kerkük küçük bir Ortadoğu'dur ve sayıları az veya çok tüm halkların ve dinlerin şehridir.

3. Irak Türkmenlerinin yaklaşık yarısı Şii'dir. Bazı raporlarda Türkmenlerin %64'ünün Şii olduğu bildirilmektedir. Şii Türkmenler mezhep aidiyetiyle daha çok Arap ve İranlı Şiiilerle birlikte hareket etmektedir. 2008 yılı itibarı ile Irak Meclisi'nin 9 Türkmen üyesinin sadece bir tanesi Türkiye'nin desteklediği Türkmen Cephesi'nden seçilebilmiştir.

4. Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi politikası, Kerkük Türkmenlerinin çıkarlarını korumak ve kollamaktan ziyade, Irak'ta kurulacak bir Kürt devletini engellemek üzerine oturmaktadır. Saddam zamanında ve daha önceki dönemlerde idam edilen binlerce Türkmene sahip çıkılmamış, Türkmenlerin kimlik hakları savunulmamıştır. Bugün Sünni olan Erbil Türkmenleri'nin büyük bir çoğunluğu Mesud Barzani yönetimi ile birlikte hareket etmektedir. Kürdistan bölge parlamentosunda Türkmen milletvekilleri ve bölge hükümetinde Türkmen bakanlar vardır.

5. Kerkük üzerindeki esas kavga Kerkük'teki petrol yatakları üzerinedir. Kürtler bu petrole sahip olmak istemekte, İran, Araplar ve Türkiye de bunu engellemek istemektedir.

Kanaatimizce Kerkük'ün bu karmaşık durumu göz ardı edilerek bir çözüme ulaşılması mümkün değildir. Bugün için en olumlu çözüm, Kerkük'ün yoğun Kürt nüfusundan ve coğrafi nedenlerden (Kerkük coğrafi olarak Kürdistan'ın içindedir) dolayı Kürt federe yönetimine bağlanması, ancak bu yönetim içinde özerk bir bölge olarak yapılandırılması olarak gözükmektedir.

Türkmenlerin önemli bir kesimi de Kürdistan bölgelerine bağlanmaları halinde Kürdistan içinde %30'lara varan bir nüfus oranına ve aynı şekilde siyasi etkinliğe sahip olacaklarını ve bu durumun hem kendileri hem de Türkiye için daha yararlı olacağını ileri sürmektedir. Aksi takdirde bir kısmı Kürdistan içinde kalacak, bir kısmı Sünni Araplarla, büyük bir kısmı ise Şii Araplarla ve İran'la bağlantılı olacak Türkmenlerin darmadağın bir şekilde kalarak zarara uğrayacakları, bu durumun Türkiye'nin de aleyhine olacağı iddia edilmektedir.

GÜNÜMÜZDE KÜRTLERİN DURUMU

Türkiye'de Kürt sorunu çözülmüştür denilemez, ancak geride bırakılan yıllara göre bu yönde bazı olumlu adımlar atılmıştır denebilir. En azından, çok uzun yıllar devam eden 'inkâr' söylemi büyük oranda terk edilmiştir. Kürt dilinin öğrenilmesi için açılmasına izin verilen dil kursları, radyo ve televizyonlara -çok kısa

sürelî de olsa- verilen Kürtçe yayın hakkı ve bazı kanun maddelerindeki iyileştirmeler, yeterli olmasa da sorunun ‘tanınması’ ve çözüm sürecine girmesinde cılız ve ürkek, ancak olumlu adımlar olarak kabul edilebilir.

Kürt sorununun Türkiye’de kalıcı ve adil bir şekilde çözülebilmesi için tabii ki daha yolun başında bulunmaktadır ve önümüzde kat edilecek uzunca bir mesafe vardır.

Irak Kürt Federe Yönetimi’nin kurulmasından sonra Irak’ta yaşayan Kürtler yıllardır özlemini çektikleri ve uğruna büyük mücadeleler verdikleri tüm haklarını elde etmişlerdir. Halen en sorunlu durumda bulunan Kürtler, Suriye’de yaşayanlardır.

Bugün Suriye’de yaklaşık olarak nüfusun %10’una karşılık gelen 1,5 milyon civarında Kürt yaşadığı tahmin edilmektedir. Ortadoğu’daki tüm istatistikler gibi bu rakam da tahminidir. Çünkü Suriye’de bu konuda ciddi bir nüfus sayımı yapılmamıştır. Suriye Kürtlerinin çok büyük bir çoğunluğu Sünnî Müslümandır, az sayıda Yezidi vardır ve Suriye Kürtlerinin tamamı Kurmanci konuşmaktadır. Yerleşikler içinde, istisnalar dışında, Sorani, Zazaca ve Gorani konuşan yoktur.

Suriye Kürtlerinin yine çok önemli bir kısmı Suriye’nin kuzeyinde, Türkiye sınırı boyunca yerleşiktir.

Şu şehir ve ilçelerde yoğun olarak yaşamaktadırlar.

1. Mardin ilinin güneyinde olan ve Haseki vilayeti olarak adlandırılan il hudutları içinde Haseki şehir merkezi, Kamışlı ilçesi, Ayndivar ve Deyrik,
2. Halep şehir merkezi ve ‘Kürt Dağı’ olarak da adlandırılan, Halep’in batısındaki bölgede bulunan Afrin ve Aynelarab,
3. Hama ve özellikle de Şam şehir merkezleri.⁴⁸⁴

Suriye’de yaşayan Kürtler üç farklı statüdedir.

1. VATANDAŞLAR: Suriye vatandaşı olan ve kimlikleri bulunanlar,

484 Nevzat Bingöl, *Suriye’nin Kimliksizleri Kürtler*, Elma Yayınları, s. 125

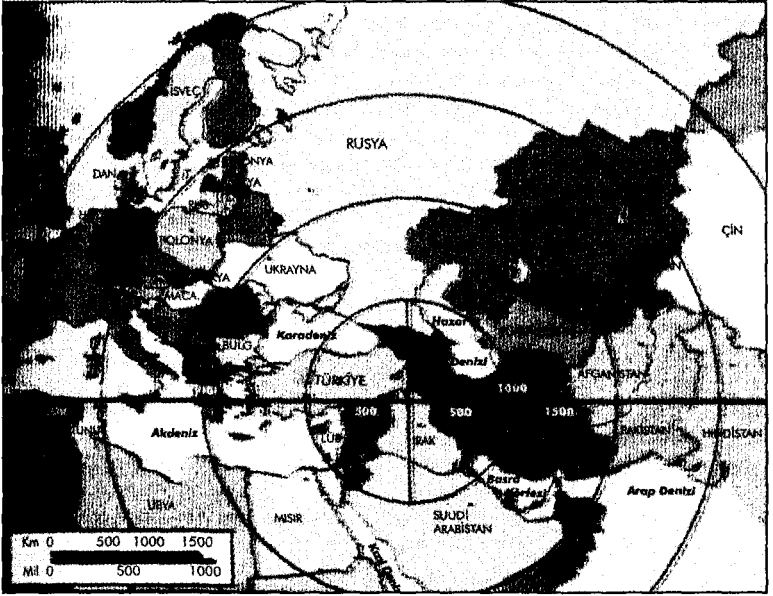
2. ECNEBİLER: Suriyeli Kürt olmakla birlikte vatandaşlık hakları olmayan, 'Ecnebi' (yabancı) kimlik kartları olanlar. Bunların bir bölümü askerliklerini de yapmış olmalarına rağmen kimliklerine el konularak vatandaşlıktan çıkarılmışlardır. Nüfuslarının ikiyüz bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.

3. MEKTUMLAR: Hiçbir kimlik kartları ve vatandaşlık hakları olmayan ve kendilerine 'Mektum' adı verilenler. 'Mektumlar, yani 'kaydı yoklar' hiçbir gayrimenkul alım ve satımında bulunamazlar. Evlilikleri de resmi evlilik sayılmadığından çocukları nüfusa kayıt edilmez. Çocuklar okul çağına geldiklerinde bir nevi ikamet belgesi ile okula kayıtları yapılır, çocuk herhangi bir nedenden dolayı bir yıl bile okula ara verirse bir daha geri dönemez. Okuldan mezun olunduğu zaman diploma yerine sadece bir mezuniyet belgesi verilir ancak bu belgenin de hukuken bir geçerliliği yoktur.

'Mektumların' sayılarının elli ila yetmişbin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Suriye'de vatandaş statüsündeki Kürtlerin de Kürtçe eğitim hakları bulunmamakta ve Kürtçe, okullarda seçmeli dil olarak dahi öğretilmemektedir. Kürtçe televizyon ve radyo izni de yoktur. Kürtçe basım yayına büyük zorluklar çıkarılmakta ve çoğu kez izin verilmemektedir.

Stalin'in 1937 yılından itibaren katileler halinde Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dan Kazakistan'a sürgün ettiği ve bugün sayıları resmi kayıtlarda elli bin olarak belirtilen, gayri resmi tahminlerde ise yüzbin civarında oldukları ifade edilen Kazakistan Kürtleri ülkenin onbeş milyonluk nüfusu içinde çok küçük bir azınlık olmalarına rağmen demokratik haklarını rahatça kullanabilmektedirler.

Kazakistan Kürtlerinin toplu olarak yaşadıkları kasaba ve köylerde isteyenlere haftada iki saat seçmeli Kürtçe dersi verilmekte, her türlü Kürtçe özel okul, dergi, gazete, kitap, radyo ve televizyon yayını serbest bulunmaktadır.

Kürdistan'ın Jeopolitikası

Diyarbakır Sanayici ve İşadamları Derneği (DİSİAD) üyesi iş adamlarıyla birlikte gerçekleştirdiğimiz Özbekistan, Kazakistan gezisinde 10 Haziran 2008 günü Alma-Ata şehrinde görüştüğümüz, Kazakistan Kürtlerinin önemli simalarından yazar ve bilim adamı Prof. Nadir Nadirov bu bilgileri bizzat doğrulamış ve Kazakistan Kürtleri ile ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler içeren kitabını imzalayarak hediye etmiştir.

Jeopolitika ve Kürt Sorunu

Anadolu'nun tarihin ilk dönemlerinden beri coğrafi ve siyasi olarak çok önemli bir noktada yer aldığı ve dünya siyasetine yön veren güçler arasındaki çok önemli hesaplaşmalara sahne olduğunda hemen herkes müttefiktir. Asurlular, Romalılar, Persler, Yunanlılar, Makedonyalı Büyük İskender, Bizanslılar ve Haçlı Seferleri zamanında da bu durum böyledir. Günümüzde de Anadolu için Avrupa ile Asya arasında 'köprü' tabiri kullanılmakta, Anadolu toprakları Afrika ve Ortadoğu ile Kafkaslar üzerinden

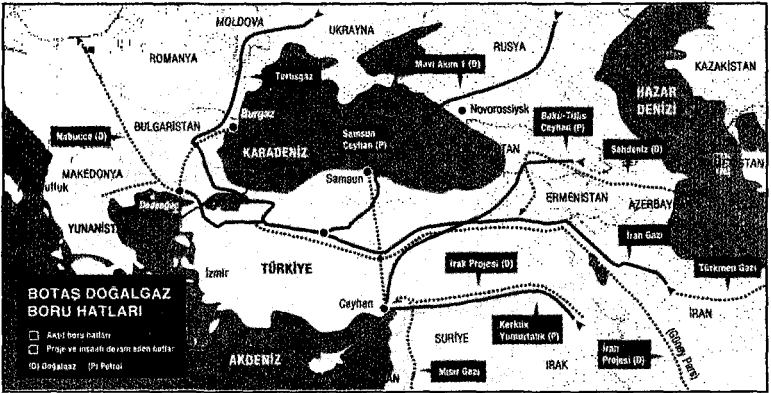
Rusya ile de başka bir ‘köprü’ görevi üstlenmektedir. Son dönemde Türkiye için ‘köprü’ tabirinin de ötesinde Prof. Dr. Ahmet Davudoğlu’nun da tercih ettiği ‘merkez ülke’ tanımlaması kullanılmaktadır.

Türkiye, dünyadaki çok az merkez ülkeden biridir, aynı zamanda bir Balkan ülkesi, Karedeniz ülkesi, Kafkas ülkesi, Akdeniz ülkesi ve Ortadoğu ülkesidir. Bir başka yönden hem Avrupa, hem de Asya ülkesidir. Hem Bizans’ın hem de İslam medeniyetinin varisidir. Coğrafi, kültürel, tarihi ve siyasi konumunun dışında ekonomik olarak da bu havzalarla göz ardı edilemeyecek derinlikte ilişki ve bağlantıları mevcuttur. İşte böylesine önemli bir coğrafyanın neredeyse tam ortasında da bir kısmı Türkiye sınırları içerisinde olmak üzere Kürtlerin yaşadıkları topraklar, tarihi ve coğrafi ismiyle ‘Kürdistan’ yer almaktadır.

Kürtlerin ifadesiyle ‘Kürdistan’ böylesine önemli bir coğrafyada adeta ‘soğanın cücüğü’ durumundadır. Jeopolitik ve siyasi analizler yapıldığında çoğunlukla herkes kendi dünya görüşüne göre ya ekonomiyi ya dini faktörleri ya da siyasi bazı nedenleri öne çıkarmakta, diğer etkenleri ise göz ardı etmektedir. Asıl olan, tüm etkenlerin, etkileri oranında ve doğru bir şekilde tespit edilmesidir. Kürtlerin ve Kürtlerin merkezinde yer aldıkları bu coğrafyanın niçin bu kadar önemli olduğu sorusuna şu cevaplar verilebilir:

1. Petrol ve Doğalgaz: ‘Kürdistan’ ve çevresindeki topraklar, yani Azerbaycan’dan Basra Körfezi’ne kadar Irak, İran, Suudi Arabistan, Katar, Bahreyn, Umman, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri dünyanın bilinen petrol kaynaklarının yaklaşık % 70’ini barındırmaktadır. Bölgede petrol dışında ciddi bir doğalgaz rezervi de mevcuttur.

2. Enerji Nakil Hatları: Bölgedeki petrol ve doğalgaz kaynaklarının dışında Orta Asya ve Kafkas doğalgaz ve petrolünün dünya pazarlarına aktarılması için gerekli olan enerji nakil hatları da Kürtlerin yaşadıkları coğrafyadan veya bu topraklardan kontrol edilebilecek yakın çevreden geçmektedir.

3. Tatlı Su Kaynakları: Tüm Ortadoğu'nun ihtiyacını karşılayacak su kaynakları Kürtlerin yaşadıkları yüksek dağlarla kaplı coğrafyada bulunmaktadır. Dicle ve Fırat nehirleri ile bu nehirlerle katılan kollar üzerinde planlanan ve önemli bir kısmı tamamlanan, GAP kapsamındaki 22 baraj ve 19 hidroelektrik santralinin enerji ve tarımda sulama ihtiyacını karşılamak için mi yoksa ileride Ortadoğu'nun içecek su ihtiyacını karşılamak için mi yapıldığı bugün birçok çevrede tartışılmaktadır.

4. İsrail'in Güvenliği: Dünyaya egemen güçler ve Siyonist Yahudiler için İsrail'in Ortadoğu'daki varlığı ve güvenliği çok önemlidir. Bu çevrelere göre İsrail'in çevresindeki ülkeler hiçbir şekilde İsrail'in varlığını tehlikeye düşürecek bir konumda, güçte ve görüşte olmamalıdır.

Kürtler bu coğrafyada Türkler, Farslar ve Araplardan sonra nüfus olarak en kalabalık halktır ve belki de bundan da önemlisi Türkiye Cumhuriyeti'yle ve İran'la, Suriye ve Irak'taki Arap ulusalcı rejimleriyle sorunlar yaşamaktadırlar. Bu sorunlar çözülmediği müddetçe Kürtler her an Türkiye, Irak, Suriye ve İran'la çatışabilecek ve bu ülkeleri istikrarsızlaştıracak potansiyele sahiptir.

5. Din ve Medeniyet Faktörü: Bizanslılar ve Haçlılardan bu yana İslam medeniyeti ile Hıristiyanlık arasında bir mücadele sürmektedir. Üç büyük semavi din olan Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'in bu topraklardan çıkması, bölgeyi herkes için çok önemli kılmaktadır. Nitekim Amerika'daki Neo-Con'lar ideolojile-

rini İncil ve Tevrat'taki bazı olaylara dayandırmaktadırlar. Körfez Savaşı'nda Bush'un 'İsmail'in çocuklarını tekrar çöle süreceğiz' ifadesi ile Hazreti İbrahim'in cariyesi Hacer ve oğlu İsmail'in, İsrailoğulları'nın babaannesi, Hazreti İbrahim'in ilk hanımı Sara tarafından istenmemesi ve Hazreti İbrahim'in onları Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle 'ekin ve ot bitmeyen bir vadi'ye, Mekke topraklarına götürerek bırakması olayına gönderme yapması ilginçtir.

Açıkça görüldüğü gibi dünyanın Kürtlerle ilgilenmesinin asıl nedeni Kürtlerin 'kara gözü, kara kaşı' değil, yukarıdaki faktörlerdir.

KÜRT SORUNUNDA TARTIŞILAN BAZI KONULAR

Günümüzde Kürt sorununu çözümü ile ilgili gerçekçi önerilere gelmeden önce çözüme giden yolda bazı kavram, terim ve yaklaşımlara da açıklık getirmek gerekmektedir. Bu yapılmadığı takdirde bazen çok masumane bir şekilde ifade edilen bir şey polemiklere yol açmakta; kavram ve terimler üzerinde fırtınalar kopartılmaktadır. Açıklayıcı olması dolayısıyla Kuzey Irak Kürt Bölgesi bu konuya örnek gösterilebilir. Bu bölge Kürt sorununu inkar edenler için Irak Devleti'nin 'bütünlüğünü' ifade etmesi açısından 'Irak'ın kuzeyi'; daha nötr bir yaklaşım içinde olanlar için 'Kuzey Irak', Kürt milliyetçileri için ise 'Güney Kürdistan'dır.

PEKAKA mı, PEKEKE mi?

Türkiye'de Kürt sorununun ne denli çetrefilli bir konu olduğunun anlaşılabilmesi için bir diğer önemli örnek de 'PKK' adının nasıl telaffuz edileceğidir. Öyle şartlandırılmış bir kamuoyu meydana getirilmiştir ki, sözcüğü PEKAKA olarak telaffuz, Kürt sorununu etnik bir sorun olarak değil, PKK endeksli salt bir terör sorunu olarak görenleri tanımlamakta; PEKEKE olarak telaffuz etmek ise PKK yanlısı olmak şeklinde anlaşılmaktadır.

İşin doğrusuna gelince, bu aslında oldukça basit bir dil sorunudur. PKK "Partiya Karkeran Kurdistan", yani Türkçe ifadesiyle 'Kürdistan İşçi Partisi'nin baş harflerinden oluşmaktadır ve Kürtçe okunuşu PEKEKE şeklindedir.

Arap ve Kürt alfabesinde biri ince, biri de kalın olmak üzere iki K harfi vardır. “Kalem” yazarken kalın olan KAF harfi, “kelime” yazarken ince olan KEF harfi kullanılır. “Karker” ve “Kurdistan” kelimeleri de KEF harfi ile yazıldığından ‘Partiya Karke-
ran Kurdistan’ın kısaltılmış şekli PEKEKE olarak okunur. KAF ve KEF kelimeleri Türkçe’de de sorunlara neden olmaktadır. Nitekim geçmiş yıllarda “kâğıt” kelimesindeki “a” harfinin üzerinde inceltme işareti varken sonradan bu inceltme işaretinin kaldırılması sorunlara neden olmuştur. Türkçe alfabenin harfleri sayılırken de telaffuz a, be, ce, de, e, fe, ge... je ve KE şeklindedir.

Bu durum sadece Arapça ve Kürtçe’de değil, diğer dillerde de görülür. Her dilin kendine özgü kuralları vardır. Yapılması gereken, her dilin kendi kurallarını esas almaktır.

Yahudi Kürtler Var mıdır?

Başta Necmettin Erbakan olmak üzere Türkiye’de birçok siyasetçi Irak’ta kurulması muhtemel bir Kürt devletini yıllarca ‘ikinci bir İsrail’ olarak tanımladı. Bu tanımlamayı yapanlar Irak’taki Kürt siyasetçileri Siyonizme alet olmakla suçladılar ve Yahudi asıllı olduklarını iddia ettiler.

İsrail’in başta Mısır, Türkiye ve Ürdün olmak üzere birçok Müslüman ülke ile ilişkileri hemen herkesin malumu olup, 1948’de İsrail kurulduğunda İsrail’i ilk tanıyan Müslüman ülke Türkiye Cumhuriyetidir.

Kuveyt, Bahreyn, Katar, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan başta olmak üzere petrol zengini ülkelerin paralarının ABD ve Avrupa’daki hangi Yahudi bankalarında olduğu da ayrı bir inceleme konusudur. Bu konular ve İsrail’in Kürt siyasetindeki etkileri ile Kürt-İsrail ilişkileri ucuz ve basit demagojilerden kaçınılarak ciddi bir şekilde araştırılmalı ve ancak ondan sonra seviyeli bir eleştiriye tabi tutulmalıdır.

Kürt Yahudilerin olduğu ve Barzani ailesinin Yahudi asıllı olduğu ise tamamen gerçektir. Yahudiler milattan önce 587 yılında Babil hükümdarı Nabukadnezar tarafından esir alınarak Filistin’den, Kudüs’ten çıkarılmış ve büyük bir bölümü bugün-

kü Irak'a, Babil'e esir olarak götürülmüş; daha sonra Çin'den Brezilya'ya, Rusya'dan Kenya'ya kadar tüm dünyaya dağılmışlardır. 1927 nüfus sayımı kayıtlarına göre başta İstanbul ve Edirne olmak üzere Türkiye'nin birçok yerinde küçük Yahudi cemaatleri vardır. Diyarbakır, Urfa, Mardin, Cizre, Nusaybin ve Hakkâri'de de sayıları 200 ila 600 arasında değişen Yahudi nüfus vardır.

Aynı tarihlerde Kuzey Irak'ta Musul, Erbil, Kerkük ve Zaho gibi şehirlerde Kürt, Arap ve Türkmenlerle iç içe yaşayan Yahudilerin varlığı da herkesin bildiği bir gerçektir. Özbekistan'ın ve Orta Asya'nın en önemli şehirlerinden Buhara'da bile Yahudi mahallesi vardır.

"Barzan," Kuzey Irak'ta bir mıntikanın ve bu mıntıkadaki bir köyün adıdır. Diğer bölgelerde olduğu gibi Barzan'da da tarihi olarak Yahudiler mevcuttur. Tüm dünyadaki Yahudiler gibi Kürtlerin arasında yaşayan Yahudilerin çok büyük bir çoğunluğu da İsrail kurulduktan sonra oraya göç etmişlerdir.

Rusya'daki Yahudilerin Rusça, İspanya'daki Yahudilerin İspanyolca konuşmaları gibi Kürtlerin arasında yaşayan Yahudiler de Kürtçe konuşmakta, Kürt gelenek ve göreneklere ile müzik ve folklorunu bilmektedirler. Nasıl ki Türk Yahudi, Alman Yahudi, İngiliz Yahudi değil de Türkiyeli Yahudi, Almanyalı Yahudi, İngiltereli Yahudi demek daha doğru ise Kürt Yahudi değil Kürdistanlı Yahudi tanımlaması da daha doğru bir tabirdir.

Barzani ailesine gelince, Barzani ailesinin bilinen tarihi en az 500 yıl geriye gitmektedir. Mesut Barzani'nin babası Molla Mustafa, onun babası Şeyh Muhammed'dir. Ailenin bilinen ataları Şeyh Muhammed'den sonra sırasıyla Şeyh Abdüsselam, Şeyh Abdullah, Şeyh Abdurrahman, Şeyh Taceddin, Said Bey ve Mesud Bey'dir ve silsile devam etmektedir.

Mesud Barzani'nin dedesinin babası Şeyh Abdüsselam, Mevlana Halid'in halifesi olan Şeyh Seyyid Taha'nın halifesidir. Aile yüzyıllardır Sünni, Şafii ve Nakşibendî'dir. Tüm bu dezenformasyon sırf kitleleri Kürt sorunundan uzaklaştırmak içindir. Son dönemlerde bu rolün en önde gelen aktörü Yalçın Küçük'tür. Belgeli konuştuğunu söylemesine rağmen bugüne kadar bu konuyla ilgili ciddi bir belge ortaya koyamamıştır.

Kürtler Bir Ulus mu, Yoksa Bir Etnik Topluluk mudur?

Kürt sorununu kabul etmek istemeyen veya 'kabul etmek zorunda' kalsa bile ötelemek ve meselenin içini boşaltmak isteyenlerin bir diğer çabaları da Kürt taleplerini minimize etmek için 'ulus' ve 'etnik topluluk' kavramları üzerinde tartışma yaratmaktır.

Bu çevrelere göre Kürtlerin bir ulus olmadıkları ispat edilebilirse 'ulusal' taleplerinin de meşruiyeti kalmayacaktır. Çok mecbur kalırsa konu ancak Türk ulus devleti formatı içinde kalınması şartıyla folklorik bir kültürel haklar ve 'alt kültür' çerçevesinde geçiştirilmeye çalışılacaktır. Mevzuyu siyasi, sosyolojik ve antropolojik kavramlara boğmadan ve polemik konusu da yapmadan tartışmak daha aydınlatıcıdır.

Eğer 1789 Fransız İhtilali'nden sonra Batı dünyasında gelişen, modern anlamda bir uluslaşmadan söz ediliyorsa bu 'uluslaşma' süreci ve 'ulus' anlayışı sadece Kürtlere değil; Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya'yla birlikte dünyanın birçok bölgesine ve bu bölgelerde yaşayan yüzlerce halka da yabancıdır. Üstelik bu süreç ulusalcılığın merkezi Fransa, İngiltere, Almanya ve İtalya'da da çok sancılı ve 'uğraştırıcı' olmuştur.

Bismarck'ın Almanya'yı, General Garibaldi'nin İtalya'yı uluslaştırma süreçleri uzun bir hikâyedir. Çok fazla ayrıntıya girmeden hatırlatmak gerekirse modern anlamda İtalyan ve Fransız ulusları ortaya çıkmadan önce İtalya ve Fransa'da bugünkü İtalyanca ve Fransızca'yı konuşanların oranı %10'lardadır. Yine aynı şekilde Türkiye'de, Cumhuriyet'in kurulduğu 1923'te, bugün kullanılan İstanbul ağzını konuşanların oranı %10'un bile altındadır.

Modern anlamda Türk ulusunun ortaya çıkması Cumhuriyet'ten sonradır. Osmanlı millet anlayışında halklar dinlerine göre Müslüman, Hıristiyan, Yahudi şeklinde tasnif edilmekte, Kürt, Türk, Arap, Boşnak, Arnavut, Gürcü, Çerkez tabirleri ise kavimleri ifade etmektedir. Bugün dünyadaki onlarca devlet ve bu devletlerin halkları Batılı anlamda ulus değildir veya henüz uluslaşma süreçlerini tamamlamamışlardır.

Bir halkın ‘ulus’ olup olmadığının tespit ve kabulü meşru haklarının verilmesinde kriter olarak ortaya konulamaz ve günümüz dünyasında geçerliliğini kaybetmiş ‘her ulusun ayrı bir devlet kurması’ fikrinin ön şartı da olamaz.

Günümüz dünyasının en büyük devletlerinden biri olan ABD de bir ulus devlet değildir. Yaklaşık altı milyonluk bir nüfusa sahip Arnavutların, Arnavutluk Cumhuriyeti ve Kosova Cumhuriyeti olmak üzere iki devletleri vardır. Üstelik Arnavutların bir kısmı Müslüman, bir kısmı ise Hıristiyan’dır. Mezhep olarak da Müslümanlar, Bektaşî ve Sünnî olarak ayrışmakta, ayrıca Arnavutlar farklı lehçeler konuşmaktadır.

Konuyu fazla dağıtmadan ve tartışmaya da girmeden kısaca ifade etmek gerekirse Kürtler de en azından Arnavutlar, Azeriler, Özbekler, Kırgızlar, Kazaklar, Türkmenler ve Tacikler kadar ‘ulus’tur denilebilir.

Birey Hakları - Grup Hakları

Liberal düşünceyi felsefi altyapısı ile birlikte özümseyenler Kürt sorununun çözümünde her türlü kimlik taleplerini ‘birey hakları’ çerçevesinde savunmaktadırlar. Ancak her türlü birey hakkının nasıl kullanılacağı noktasında ‘birey hakları’ ile ‘grup hakları’ kavramlarının sınırları konusunda tartışmalar yaşanmaktadır.

Bir insanın kendi anadilini konuşması, anadiliyle eğitim ve öğrenim görmesi, tüm evrensel antlaşmaların kabul ettiği bir birey hakkıdır. Ancak bu hakkın grup olarak kullanılması mümkün olmaktadır. Özellikle dini haklar söz konusu olduğunda Müslüman, Hıristiyan ve Yahudilerde mesela evlilik akdi ve eğitim hakkı dini cemaatlere verilmekte, birey bu hakkını ancak cemaate mensubiyeti halinde kullanabilmektedir.

Lozan Antlaşması da aynı ön kabul üzerinedir. Sendikalarda da durum buna yakındır. Sendikalı olan ve olmayan işçiler arasında bazı haklar konusunda farklılıklar vardır. Liberal düşünce her türlü hukuksal hakkı bireye tanımakta, bireyi yüceltmekte; grup ve cemaatlerin birey üzerindeki tasarruf ve müdahalelerine ise karşı çıkmaktadır.

Birey ve grup haklarının siyasi ve felsefi olarak tartışılması ayrı bir konu, Kürt sorununa bu kavramlar üzerinden yaklaşmak ise ayrı bir konudur. Hemen her mevzuda Batılı terminolojiyi sorgulamaksızın esas alanlar için konu uzun uzadıya tartışılabilir. Modern liberal düşünce günümüz dünyasında ulus devlet kavramını da işlevsiz görmekte ve 'Dünya Vatandaşlığı'nı esas almaktadır. Ancak Türkiye'deki esas tartışma konusu başkadır. Ulus devleti savunmak veya karşı olmak başka bir şey, siyasi ve sosyolojik kavramları kişisel düşünceler doğrultusunda çarpıtılarak kullanmak ise başka bir şeydir. Bu doğrultuda Batılı anlamda ulusalcı olan Kürtler, Kürt sorununu mutlaka "grup hakları" çerçevesine oturtarak ulusalcılığı meşru kabul ettirmek istemekte; Kürt sorununu kabul etmeyenler ise, birey hakları kavramını çarpıtarak içini boşaltmakta ve bu şekilde Kürt taleplerini ötelemek istemektedirler.

Bizim inancımıza göre ise doğuştan sahip olunan birey haklarının önemli bir kısmının kullanımı ancak 'gruplar' halinde mümkün olabilir.

Kürtler Azınlık mıdır?

Türkiye'de Kürt sorunu tartışılırken en fazla istismar edilen ve gerçek tanımı dışında kullanılan kavramlardan biri de 'azınlık' kavramıdır. Öncelikle belirtmek gerekir ki azınlık ve çoğunluk kavramlarının Batı'daki anlamı ile İslam hukukundaki karşılıkları birbirinden farklıdır. Lozan'da da en fazla fırtınalar koparan tartışma, Kürtlerin azınlık olup olmadıklarıdır. Lozan bahsinde ortaya koyduğumuz araştırma ve düşünceleri burada tekrar ifade etmekte yarar vardır.

Bu tür tartışmalar Lozan'daki görüşmeler devam ederken Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de yapılır. Bitlis, Erzurum, Kastamonu, Mardin, Muş, Siirt, Urfa, Kozan, Diyarbakir ve Van milletvekillerinin imzaladıkları metin Meclis'te okunur:

"Türk, Kürt bir kütle-i vahidedir (tek vücuttur). Kürtler, hiçbir vakit Türkiye camiasından ayrılamaz ve bunu ayırmak için hiçbir kuvvetin tesiri yoktur. Avrupa hükümetlerinin Kürtleri

müdafa etmeye yetkileri (yetkileri) olmadığı biddefaat (defaatle) memleketimiz halkıyla beraber protesto edilmiş olduğu halde yine ekalliyetlerden (azınlıklardan) mevzubahis edilmesi şayan-ı teessüftür. Kürtlerin her vakit Türklerle beraber vatan uğrunda daima ölmüş ve ölmeye hazır oldukları cümlenin malumudur. Buna binaen Erzurum milletvekili Necati ile Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Beylerin ekalliyetler hakkındaki nutuklarının musarahaten (açıklıkla) neşriyle (yayımlanmasıyla) cihana ilanını teklif ederiz."⁴⁸⁵

Sivas milletvekili Hüseyin Rauf Bey ise şöyle diyordu:

"Kürtlerin Türkiye halkı ile mukadderatları (kaderleri) birdir, her şeyleri birdir, gayeleri, dinleri birdir. Ekalliyetler bunlara teşmil olunamaz. Bugün Kürt için ekalliyet (azınlık) mevzubahis etmek, Türk için ekalliyet bahsetmek demektir. Şu halde bu tamamen reddolunmuştur."⁴⁸⁶

Lozan görüşmeleri sırasında, Avrupalı devletler, Kürtlerin 'azınlık' olduğunda ısrar edince, İsmet Paşa buna karşı çıkarak şöyle der:

"Türkler ve Kürtler, Türkiye Cumhuriyeti'nin ana unsurlarıdır. Kürtler bir azınlık değil bir millettirler; Ankara Hükümeti hem Türklerin hem de Kürtlerin hükümetidir."⁴⁸⁷

Lozan'da, Türkiye'de yaşayan Yahudi, Rum ve Ermenilerin her türlü dini ve milli hakları tanınarak antlaşmanın 39–40–41. maddeleri ile azınlıkları kendi dilleri ile eğitim hakları teminat altına alındı. Bugün hâlâ İstanbul'da öğrenimlerine devam etmekte olan Fener Rum Lisesi, Nişantaşı Ermeni Lisesi gibi onlarca ilk ve orta öğretim kurumu bu statülerini Lozan'da kazandılar. İlerleyen yıllarda İslam hukukunu yasalarının tümünden tasfiye eden Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrolarının, Lozan'da azınlıklar ile ilgili tartışmalarda Kürtlerin durumu ve hakları söz konu-

485 Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM 1. Dönem 1919-1923, c. 2, s. 363.

486 Türk Parlamento Tarihi, s. 394.

487 Mustafa Akyol, ag. e, s. 73

su olduğunda Osmanlı Devleti'nin şeriat hükümlerindeki azınlık kavramını esas almaları ilginçtir.

Lozan'da Türkiye heyeti içindeki hem Türk asıllı temsilciler, hem de Lozan'a Kürtleri temsilen gittikleri iddia edilen Diyarbakir milletvekili Zülfü Tiğrel ve onun bu konuda Ankara'daki destekçisi Diyarbakir milletvekili Pirinççizade Arif Bey ve ayrıca bizzat heyet başkanı İsmet Paşa 'azınlık' tanımını İslam hukukuna göre yaparak Kürtlerin azınlık değil, asli unsur olduklarını savunmuşlardır.

Açıklıkla bilindiği gibi Osmanlı millet hukukunda tüm Osmanlı uyruğu (tebaası) müslim ve gayrimüslim olarak ikiye ayırıyor, gayrimüslimler ödedikleri bir vergiyle (cizye) askerlik hizmetinden muaf tutuluyordu. Sosyal hayatlarında ise kendi iç hukuklarını uygulamakta, dini inançlarını yaşamakta ve kendi dilleri ile eğitim ve öğretim yapmakta, dillerini toplum hayatının her sahasında kullanmakta serbest bulunuyorlardı.

Kürtler, Türkler, Arnavutlar, Çerkezler, Araplar ve diğer tüm Müslüman halklar ise aynı seviyede, eşit ve aynı haklara sahiptirler.

Kısaca ifade etmek gerekirse, bütün Müslüman halklar 'çoğunluk'tular. Türk, Kürt, Arap, Arnavut, Çerkez, Laz, Gürcü, Müslüman kavimlerin tamamı ana dille eğitim hakları dâhil kimlikleri ile ilgili her türlü hakkı kullanmada eşitler. İslam hukukunun açık hükümlerine göre herhangi bir Müslüman kavim bir başka Müslüman kavim üzerinde hukuken bir üstünlüğe sahip değildi ve bir Müslüman asla bir diğer Müslümanın 'zımmi'si olamazdı.

Çağımız İslami düşünce hayatına büyük katkıları olan Ali Bulaç bu konu ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

"Müslüman toplumlarda gayrimüslimler zımmi olarak kabul edilir. Onların hukuki statüleri bazı alanlarda çoğunluk olan Müslümanlardan farklıdır... Tarihi olarak hiçbir Müslüman kavim, etnik grup veya mezhep 'azınlık' olamaz. İslam dininin amir bir hükmü olarak Müslüman başka Müslümanın azınlığı olamaz. Yukarıda önemle altı çizildiği gibi 'azınlık (ekalliyet)'

bir kavram ve nisbi ayırıcılığı hedefleyen bir uygulama olarak Batı dünyasına aittir. Lozan da (Lozan Antlaşması da) bu temel İslami ilke ve tarihsel uygulamayı referans alarak, hangi kavim, mezhep ve etnik kökenden olursa olsun, bütün Müslümanları çoğunluk statüsünde kabul etmiştir... Şu veya bu tarzda olsun, dini açıdan Müslüman, Müslümanın zımmisi olamaz."⁴⁸⁸

Görüldüğü gibi Lozan'da İsmet Paşa, Kürtleri İslam hukuku esasları ve Osmanlı millet anlayışına göre azınlık değil, çoğunluk ve asli unsur içinde kabul etmiştir. Ancak meselenin 'traji-komik' yanı, azınlık olarak kabul edilen Rum, Ermeni ve Yahudilerin her türlü kimlik hakları verilirken; çoğunluk ve asli unsur kabul edilen Kürtlere İslam hukukunun açık bir şekilde tanıdığı asli unsur haklarının da, Batı hukukunun tanıdığı azınlık haklarının da verilmemiş olmasıdır.

Bir diğer ilginç durum ise Batılı devletlerin bu 'acayip' duruma sessiz kalmalarıdır. Türkiye'deki bazı çevrelerin aynı 'kurnazlığı' devam ettirmeleri, asli unsur ve azınlık kavramlarını çarpıtarak Kürtlerin tamamen meşru insani taleplerini çoğu kez olduğu gibi dini-İslami referanslar göstererek ötelemeleri de bir başka noktadır.

Kürtlerin meşru hakları ile ilgili talepler ve çözüm önerileri her gündeme geldiğinde kullanılan "Kürtlere bu haklar verilirse Lazlar, Çerkezler, Boşnaklar, Arnavutlar da ister, ülke paramparça olur" söylemi de içi boş bir ifadedir.

Birincisi, Allah'ın insana verdiği, doğuştan kazanılan haklar hiçbir gerekçe ile engellenemez. Lazlar, Çerkezler, Boşnaklar ve diğer tüm halklar da kendi dillerini kullanabilmeli; kültürlerini hayatın her sahasında serbestçe yaşayabilmelidirler. "Birine verirsen hepsi ister, en iyisi hiçbirine vermeyelim" mantığı doğru kabul edilemez.

İkincisi, Kürtleri diğer halklarla karıştırmak siyaseten büyük bir yanlışlıktır. Kürtler diğer halklar gibi dışarıdan gelmemişlerdir. Binlerce yıldır kendi topraklarında yaşamaktadırlar ve Os-

488 Ali Bulaç, *Din-Kent ve Cemaat Fethullah Gülen Örneği*, Ufuk Kitap, s. 255.

manlı tarafından işgal edilmemiş, 1515 yılında kendi rızalarıyla Özerklik Anlaşması imzalayarak birlikte olmuşlardır. Üstelik Türkiye’de Boşnak vardır, ancak bir de Bosna-Hersek Devleti vardır. Aynı şekilde Arnavutların, Gürcülerin ve Azerilerin de bağımsız devletleri vardır. Çeçen, Abaza, Oset ve Acaraların da özerk yönetimleri mevcuttur. Bu halkların Türkiye’ye göç edenleri de topluca bir bölgede değil, dağınık olarak, belli bölgelerde kümeler halinde yaşamaktadırlar. Konular ciddi bir şekilde araştırılıp, anlaşılmadan doğru çözümler elde etmek mümkün değildir.

GAP Çözüm müdür?

GAP Türkiye Cumhuriyeti’nin en büyük projelerinden biridir. Hadiseyi rakamlara boğmadan ve demagoji de yapmadan GAP’ı kısaca anlatmak gerekirse:

1. GAP toplam olarak 22 baraj ve 19 hidroelektrik santralinden ve bunlarla bağlantılı olarak inşa edilecek olan sulama kanallarından meydana gelmektedir.

2. GAP’ın yapılmasındaki amaç, resmi devlet görevlileri tarafından yüzlerce kez Güneydoğu’nun makus talihinin yenilmesi ve bölgenin kalkındırılması olarak ifade edilmiştir.

3. Bu proje tam olarak gerçekleştirildiğinde 3 milyon 800 bin kişiye iş imkânı sağlanacağı ve 1,8 milyon hektar, yani 18 milyon dönüm arazinin modern anlamda sulanacağı iddia edilmektedir. Bu hesaplara göre bölgede yaklaşık 20 milyon nüfus yaşayacak ve bölgeye doğru tersine göç olacaktır.

Halk zenginleşeceği için teröre destek zamanla kesilecek, dolayısıyla Kürt sorunu da özünde ‘salt ekonomik bir geri kalmışlık sorunu olduğu için’ bitecektir.

Ancak tüm bu pembe tabloya rağmen gerçekler farklıdır:

1. Proje kapsamındaki baraj ve santrallerin yaklaşık %80 oranında bitirilmesine rağmen bölgeye esas katma değer sağlayacak olan sulama kanallarının ancak %14’ü yapılabildiği. Bir başka ifade ile ülkenin diğer bölgelerinin elektrik ihtiyacını karşılayan barajlar bitirilmiş, susuz tarlalarsa hâlâ su beklemektedir.

2. Elektrik üretimi sağlamak üzere yapılan barajlara harcanan paranın tamamı elektrik tüketimi ile tahsil edilmiş, mevcut yatırımlar kendilerini tamamen amorti etmiştir. Sulama kanalları bölgedeki halkın ortak kanaatine göre bilinçli bir şekilde tamamlanmamış; içerde ve dışarıda etkili bir güç, bölgenin kalkınmasını ve nüfus tutmasını istememiştir. Bölgenin kalkınması, Ortadoğu'nun kalkınması ve ayağa kalkmasının başlangıcıdır. Yukarı Mezopotamya'nın tıpkı tarihte olduğu gibi tekrar medeniyet merkezi olması demektir. Sulama kanallarının niçin ihmal edildiği yetkililer tarafından izah edilememektedir. Öne sürülen gerekçelerden biri terör olaylarının yoğunluğu, öteki ise yatırımlar için gerekli olan maddi kaynakların eksikliği, daha açık bir ifade ile para yokuşudur. Ancak;

1. Terör ve şiddet olaylarının en yoğun olduğu yıllarda Diyarbakır'ın kuzeyindeki dağlık bölgede Kralkızı ve Dicle barajları bitirilebilmiş, olayların yok denecek kadar az olduğu ova kesiminde ise sulama kanalları yapılmamıştır.

2. Türkiye yatırımlar için kaynak sıkıntısı çektiğini söylediği yıllarda sadece batık bankalara 65 milyar dolar kaptırmıştır. Sulama kanalları için acil olan rakam beş yıl zarfında oniki milyar dolardır. Sadece Karadeniz otoyoluna tüm karşı çıkmalar, tartışmalar ve çevrecilerin itirazına rağmen aynı dönem içinde beş milyar dolar para temin edilip harcanabilmiştir.

Kısacası GAP siyasi ve etnik bir mesele olan Kürt sorununu tek başına bitirmeyecektir. Ancak meselenin ihmal edilemeyecek derece önemli bir parçası olan ekonomik boyutunu rahatlatacak, zenginleşen halkın etnik ve kültürel taleplerini şiddet yoluyla değil, demokratik yöntemlerle ifade etmesini sağlayacaktır.

GÜNÜMÜZDE KÜRT SORUNUNA YAKLAŞIMLAR

Günümüzde Kürt sorununun çözümü ile ilgili olarak başta siyasi partiler olmak üzere ordu, Milli İstihbarat Teşkilatı ve hükümet arasında bir görüş ve politika birliğinden bahsetmek mümkün değildir. Hatta ordu, MİT ve AKP içinde bile farklı görüşlere sahip kişi ve kanatlar olduğu dillendirilmektedir. Bu, Kürt so-

rununun çözümünü daha da zorlaştırmaktadır. Öncelikle kurum ve partilerin kendi içlerinde netleşerek ortak bir politika ortaya koymaları gerekmektedir.

Solun Kürt Raporları

Bugün Türkiye siyasetinde solu temsil ettiklerini söyleyen SHP, CHP ve DSP’de son yirmi yılda Kürt sorunu ile ilgili çok farklı yaklaşımlar ortaya konulmuş, birbirinden farklı birçok rapor hazırlanmıştır. Kürt sorununa ilişkin en fazla rapor hazırlayan partiler bunlardır. SHP, 1989 ve 1993; CHP 1993, 1998, 2000 ve 2002; DSP ise 1999 ve 2000’de olmak üzere toplam 8 rapor hazırlamıştır.

SHP’nin 1989’un sonunda hazırladığı Kürt raporu, 15 Temmuz 1990 tarihinde kamuoyuna sunuldu. “Güneydoğu ve Doğu” isimli rapor Erdal İnönü tarafından basına açıklandı. Rapor, dönemine göre radikal sayılabilecek önerileriyle büyük tartışmalara sebep oldu. DGM rapor hakkında dava açtı.

SHP’nin ikinci raporu, 3 Nisan 1993 tarihinde ‘Kürt Sorunu’ başlığı ile hazırlandı. Dönemin Başbakan Yardımcısı Murat Karayalçın, Kürtçe eğitim ve yayın hakkı gibi kültürel haklara değinen raporun hükümet programında da yer aldığını, 1989’daki rapordan daha ileri seviyede olduğunu açıkladıysa da ne kamuoyu ne de DGM bu raporu dikkate aldı.

16 Kasım 1993’te, yani SHP’nin ikinci raporundan yedi ay sonra CHP “Güneydoğu Politikaları ve Kürt Sorunu” başlıklı bir raporla kamuoyunun karşısına çıktı. Raporu CHP Genel Başkan Yardımcısı İsmail Cem bir basın toplantısıyla kamuoyuna tanıttı. Bu raporda “Kürt Sorunu” bu kez “Güneydoğu Sorunu” olarak kaleme alınmış, sorunun uluslararası boyutuna dikkat çekilmişti.

CHP, 1999 seçimlerine az bir zaman kala, 1998 Ağustosunda Kürt sorununa ilişkin bir rapor daha hazırladı. Rapor CHP’li kurmaylar tarafından Diyarbakır’da kamuoyuna açıklandı. “Doğu ve Güneydoğu Raporu” başlıklı raporda “Kürt sorunu” tanımı yapıldı ve “...sorun Türkiye’nin bir iç sorunudur” denildi. Altan Öymen’in CHP Genel Başkanı olmasıyla CHP’nin Kürt

sorununa ilişkin çözüm önerilerinde yeniden radikal değişiklikler gözlemlendi.

11 Ocak 2000 günü “Demokratikleşme ve Kürt Sorunu” Algan Hacaloğlu ve 19. Dönem Kars Milletvekili Atilla Hun tarafından rapor edildi. 12 Eylül döneminde uygulanan politikaların PKK’yi güçlendirdiği öne sürülürken, genel af, Kürdoloji gibi öneriler yer aldı.⁴⁸⁹

Demokratik Sol Parti ve kurucusu Bülent Ecevit’in Kürt sorununa bakış açısı ise hep aynı oldu.

Zaman Gazetesi’nden Ömer Şahin’in sorularını yanıtlayan Bülent Ecevit, babasının Kürt kökenli olduğunu söylüyordu:

“Ailem Güneydoğu’dan gelip Kastamonu Daday’a yerleşmiş. Babam Kürt kökenliydim. Bunu yıllar sonra öğrendim. CHP Genel Sekreteriydim. Daday’a gittim. Orada mezar taşından öğrendim. (Dedesinin mezar taşında Kürtzade Mustafa Efendi yazmaktadır.) Ne babam, ne dedem söylemedi. Çünkü o dönem bu önemli değildi...Türkiye’de Kürt sorunu yok, ağalık sorunu var. Feodal düzeni Atatürk bile yıkamadı...”⁴⁹⁰

Bugün de DSP ve CHP’nin Kürt sorununa bakışları Cumhuriyet’in ilk döneminin bakış açısıyla aşağı yukarı benzerdir. Her iki partiye göre de sorun öncelikle ekonomik geri kalmışlık kökenli bir terör sorunudur.

MHP ve Kürt Sorunu

Milliyetçi Hareket Partisi lideri Devlet Bahçeli, Alparslan Türkeş’in ölümünden itibaren çoğu kimsenin dikkatini çekecek şekilde farklı bir siyaset takip etmektedir. Bu farklılıklardan en önemlisi Ülkücü Gençlik ve Ülkücü Hareket’in ‘derin devlet’le olan bağlantılarının kesilmesi ve milliyetçilerin bu ‘derin’ olayların dışına çekilmek istenmesidir. Bahçeli, taraftarlarının mafya bağlantılarından ve bu tip olaylara karışmalarından da rahatsızlık duymaktadır.

489 Belma Akçura, a. g. e, Ayraç Yayınları, s. 135-136.

490 Belma Akçura, a. g. e, s. 186.

Kürt meselesinde kullandığı dil ve politika da (kendi şartları içinde olabildiğince) kışkırtıcı ve çatıştırıcı olmaktan uzaktır. Türkeş'in Kürtleri yok sayan veya Türklerin bir kolu gibi kabul eden anlayışına karşı Bahçeli, Kürtlerin varlığını kabul eden, ancak daha ileri gitmeyen/ gidemeyen bir noktadadır.

MHP, bugün itibarı ile Kürt kimliğinin ve kültürel hakların tanınmasının ve bu konuyla ilgili demokratikleşme çalışmalarının karşısında durmaktadır. Ancak MHP ideolojisinin Nihal Atsız'lara kadar uzanan başlangıç noktası ve tarihi kökleri ile bugün gelinen Devlet Bahçeli çizgisi karşılaştırıldığında gelecek için olumlu adımlar atılabileceği umudu doğmaktadır.

Ciddi bir muhasebe içerisine girmeleri er veya geç kaçınılmaz olan Türk milliyetçileri Türkiye'nin menfaatinin ve bölgesel bir güç olabilmesinin yolunun mutlaka Kürt sorununun çözümünden geçtiğini anlayacaklardır. Bölge ve dünya siyasetinde ancak Kürt kardeşlerinin haklarını vererek ve onlarla elbirliği yaparak söz sahibi olabileceklerini görecektir.

Böyle bir idrak noktasına gelecek MHP, Kürt sorununun çözümünde tarihi bir rol üstlenecektir. Aksi ise öncelikle kendileri için yanlış olacaktır.

AKP ve Kürt Sorunu

AKP Genel Başkanı Tayyip Erdoğan'ın Kürt sorununa yaklaşımı ve bu konuda izlediği politika gel-gitler ortaya koymaktadır. Erdoğan, siyasi kariyerinin ilk yıllarında Kürt sorunu ile pek ilgili değildi. Kürt sorunu ile ilk ciddi karşılaşması Refah Partisi İstanbul İl Başkanı ve Refah Partisi Merkez Karar Yönetim Kurulu Üyesi olduğu 1991 milletvekili seçimlerinde oldu.

Türkiye'nin Kürt sorunu ile ilgili tarihi bir dönemde bulunduğu, Leyla Zana ve arkadaşlarının milletvekili seçildikleri 1991 seçimlerinde, Erbakan ile Türkeş seçim ittifakı yaptılar. Kürt sorununa duyarlı RP'lilerin şiddetle karşı çıktıkları bu ittifakı Tayyip Erdoğan da destekledi. Ancak seçimde Bayrampaşa-Eyüp bölgesinde birinci sıra aday olması rağmen ikinci sıradaki aday, Rizeli hemşehrısı Mustafa Baş tarafından tercih oylarıyla geçilince milletvekili seçilemedi.

Seçim süreci boyunca yaşananlar ile Doğu ve Güneydoğu RP teşkilatlarının tepkileri kendisini etkiledi. Seçimlerden sonra, 18 Aralık 1991 tarihinde danışmanı Mehmet Metiner'in hazırladığı, bugün için bile oldukça kapsamlı ve olumlu sayılabilecek raporu Refah Partisi Genel Merkezi'ne, Genel Başkan Necmettin Erbakan'a sundu.

Dikkate alınması ve gerçekleştirilmesi halinde çok önemli sonuçlar doğuracak, Kürt sorununun kangren haline gelmesini önleyecek olan bu rapor, maalesef Erbakan ve arkadaşları tarafından ciddiye alınmadı ve RP bu rapordaki görüşleri politika haline getirmedi.

Tayyip Erdoğan, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olduktan sonra da bu raporu sahiplenmeye devam etti. İstanbul Üniversitesi'nde katıldığı bir toplantıda danışmanı Mehmet Metiner'in Kürt sorunu ile ilgili görüşlerine kendisinin katılıp katılmadığı sorulduğunda 'Mehmet Metiner'le aynı şeyleri düşünüyorum' dedi.

Ancak daha sonraki yıllarda da devam edecek gel-gitler gibi bir müddet sonra bu konuyu rafa kaldırdı. Uzun yıllar net bir tavır içinde olmadı.

14 Ağustos 2001 tarihinde AKP'yi kurdu. 3 Kasım 2002'de partisi iktidara geldi. 25 Aralık 2002 tarihinde gerçekleştirdiği Rusya gezisinde Moskova'daki bir Türk inşaat merkezini gezerken Zülfiyar Boran adlı bir Kürt işçiyle Kürt sorunu üzerine polemige girdi.

Boran'ın 'Kürt sorununu çözeniz lazım' sözüne karşılık Erdoğan şunları söyledi:

"Sorun var diye inanmayacaksın, sorun yok diye inanacaksın. Sorun var diye inanırsan, sorun olur. Sorun yok dersen, sorun ortadan kalkar. Biz diyoruz ki, bizim için böyle bir sorun yok. Ben böyle bir sorunu var kabul etmiyorum. Yok böyle bir sorun, diyorum. Bak, ben Siirt'ten evliyim, huzurluyum diyorum, bitti. Böyle yaklaş olaya. Böyle yaklaştığın sürece problem kalmaz."⁴⁹¹

491 Belma Akçura, a. g. e, s. 262-263.

Tayyip Erdoğan, 12 Ağustos 2005 tarihinde Diyarbakır'da yaptığı tarihi konuşmada ise çok daha farklı bir söylem ortaya koydu:

"Büyük devlet, hatalarıyla yüzleşebilen devlettir. Geçmişte idari ve siyasi hatalar yapılmıştır, bunlar yok sayılmaz. Kürt sorunu sadece bölgenin değil, tüm Türkiye'nin, herkesin sorunudur. Benim de sorunumdur... Kürt sorunu ne olacak, nasıl çözülecek? Anayasal düzen, toplumsal bütünlük içinde daha çok hukuk, daha çok demokrasi ve daha çok refahla çözülecek..."⁴⁹²

Son derece doğru tespitlerle çözümü daha çok hukuk, daha çok demokrasi ve daha çok refahta gören bu yaklaşım Kürtlerden çok büyük destek gördü. AKP 22 Temmuz 2007 seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu illerinden % 54 oy aldı. İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Mersin, Bursa gibi illerdeki Kürtlerin ise % 80'i AKP'ye oy verdi.

Ancak AKP yöneticilerinin önemli bir bölümü Kürtlerin bu desteğini siyasi nedenlerden ziyade AKP'nin yaptığı hizmetlere yordu. Önemli bir kesim de sonucu Kürtlerin etnik talepleri olanlarının DTP'li bağımsızlara oy verdiği, etnik ve kültürel talepleri olmayan Kürtlerin ise AKP'ye oy verdiği şeklinde değerlendirdi. Bu yanlış tespitten hareketle 'Kürtlerin büyük bir çoğunluğunun etnik-kültürel kimlik talepleri olmadığı' sonucuna varıldı.

Tamamen gerçek dışı olan bu anlayıştan dolayı mıdır bilinmez, AKP seçimlerden sonra Kürt sorununu çözümünü tekrar rafa kaldırdı. "Nitekim zamanla Erdoğan'ın Kürt sorununda 'siyasete' biçtiği rolün, DTP'nin oylarının AKP'ye kayması olduğu anlaşıldı. DTP'yi yenilgiye uğratmak, halkın PKK'ya verdiği desteğin sona ermesi olarak düşünülüyordu. Bu hayalci mantık aslında asayiş politikalarından kopmamak anlamına geliyordu. Hükümet, sözlerinin altını dolduracak adımlar atmadığı gibi, gün geçtikçe sertleşti. Devlet ve asker dili ve bakışını benimseyeceği bir çizgide ilerledi ve bugünlere gelindi...Hem ciddi bir fırsat harcanmış, hem AKP 'keskin bir siyasi dönüş' yaşamış oldu."⁴⁹³

492 Ali Bayramoğlu, Yeni Şafak Gazetesi, 14 Mayıs Çarşamba, 2008.

493 Ali Bayramoğlu, Yeni Şafak Gazetesi, 14 Mayıs 2008.

Bu konuda AKP'ye en ciddi uyarıları yapan aydınlardan biri Hasan Cemal'dir. Hasan Cemal 7 Ekim 2008'de Milliyet gazetesinde yayınlanan yazısında şunları söylemektedir:

"Diyelim ki:

Tankla topla girdik ve bütün Kuzey Irak'ı işgal ettik.

Kürt sorunu biter mi?

Diyelim ki:

Bütün Kuzey Irak'ın işgaliyle PKK konusunda her şey yerle bir edildi.

Kürt sorunu biter mi?

Diyelim ki:

Kuzey Irak'a girmekle kalmadık, bölgede Barzani'yle Talabani'nin devletleşme sürecine de son noktayı koyduk.

Kürt sorunu biter mi?

Diyelim ki:

Sınırlarımız içinde PKK'ya teslim bayrağı çektiydik.

Kürt sorunu biter mi?

Diyelim ki:

PKK ve terörünü bitirdik.

Kürt sorunu biter mi?

Hayır bitmez!

Çünkü temel sorun Kürt sorunudur. Kürt sorunu olduğu içindir ki PKK vardır, şiddet ve terör vardır.

Onun için de PKK'yı bitirebilirsiniz, ama Kürt sorunu varlığını devam ettirdiği sürece, bir başka PKK çıkabilir; içeride ve dışarıda Türkiye'yi ciddi biçimde istikrarsızlaştıracak yeni sorunlar başınıza sarılır.

Devletin şiddet ve terörle haklı ve meşru mücadelesi hiç kuşkusuz sürmelidir. Ama bu bize sorunun sihirli reçetelere yer bırakmayan çok boyutluluğunu kesinlikle unutturmamalı. Tankla topla büyük bedeller ödeyerek, kan ve gözyaşı dökerek şiddet ve terörü geriletebilirsiniz.

Geçmişte bu bir ölçüde yaşandı.

Ancak 'Kürt sorunu'nu unuttur, göz ardı ederseniz fazla değişen bir şey olmaz. Katlanılan büyük fedakarlıklar ne yazık ki fazla bir işe yaramamış olur. Onca kan ve gözyaşından sonra bir kez daha başladığınız yere dönersiniz.

Yıllardır bu yaşanmıyor mu?

Kısır döngü eğer kırılmak isteniyorsa, sorunun Kürt sorunu diye adını da koyarak, kapsamlı bir strateji geliştirmek şarttır.

Sayın Erdoğan;

Bu da vizyon, siyasal irade, kararlılık ve cesaret gerektirir. Yoksa, 'eskiler'den farkınız kalmaz.

'Kalkın ey ehli vatan!' avazeleri ve savaş tamtamları arasında tezkere çıkarmak, belki işin kolayına kaçmaktır.

Stratejistlerin en ünlüsü Çinli general Sun Tsu bundan yirmi yüzyıl önce demiş ki:

Stratejiden yoksun taktikler sadece kuru gürültüdür."

AKP'nin bir diğer yanlışı da, 75 kişi oldukları söylenen AKP'li Kürt milletvekillerinden hemen hiçbirinin, Kürt sorununun çözümünde siyasal aktör olarak yer almasına izin vermemesidir. Bu konu dile getirildiğinde AKP'li yetkililer bölge milletvekillerinin konuya duyarsız veya yetersiz kişiler olduklarını söylemekte ve bu durumdan şikayet etmektedirler. Halbuki her iki şikayet konusunda da sorumlu olan, milletvekillerini tespit eden iradedir.

Kürt aydınları içinde 'duyarlı ve yeterli' insanların olmadığını iddia etmek tüm Kürtlere saygısızlıktır. Kuzey Irak Kürt Federe Yönetimi ve Kürt sorununun çözümü ile ilgili her türlü temas ve politika Milli İstihbarat Teşkilatı, Dışişleri Bakanlığı ve iktidara yakın bazı sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla yürütülmektedir. Bu kuruluşlar mutlaka görev almalı ve aktif rol oynamalıdır. Ancak siyasetçinin yeri ve konumu ihmal edildiğinde bölgede etkili ve kalıcı bir netice elde etmek mümkün değildir. Asker ve sivil bürokratların yeri ve görevleri ayrı, politikacıların yeri ve konuları ise ayrıdır. Bütün dünyada halk, siyasi tavırları kendi içinden çıkan temsilcilerin şahsında görmek istemektedir. Siyasi temsilin en önemli faydası, alınan kararlara halkı katmak, ortak etmektir. Bölgede hiçbir siyasetçinin etkili olması ve karizmatik bir rol üstlenmesi istenmemektedir. Eğer, kendi insanı, arkadaşı ve kardeşi olan Kürt siyasetçilere 'güvensizlik' söz konusu ise bu daha derin bir sorunun var olduğunun tescilidir.

DTP ve Kürt Sorunu

Demokratik Toplum Partisi (DTP), 1990'lardan itibaren Türkiye siyaset sahnesinde yer almaya başlayan; HEP, DEP, ÖZDEP, HADEP ve DEHAP'la devam eden ve kendi tabirleri ile 'PKK tabanı üzerinde' siyaset yapan geleneğin son temsilcisidir.

Kendisinden önceki partiler sürekli olarak PKK ile irtibatlı olmakla suçlanmış ve DTP hakkında da aynı iddia ile kapatma davası açılmış bulunmaktadır. DTP de dahil olmak üzere tüm bu partiler üzerinde PKK'nın etkisi ve hatta daha da ötesinde ipoteği olduğu, kamuoyunda yaygın olarak kabul edilen bir görüştür.

DTP'ye yönelik en önemli eleştirilerden biri de DTP'nin Kürt sorununun çözümü ile ilgili ciddi bir öneri ve proje ortaya koyamamış olmasıdır. Parti yöneticilerinin çözüm hakkındaki açıklamaları dönem dönem farklılıklar göstermekte, Abdullah Öcalan'ın süreç içinde değişen görüşleri ile benzerlik taşımaktadır. 1999 yılında Öcalan'ın yakalanmasından sonra başlayan İmralı sürecinin ilk ifadesi 'Demokratik Cumhuriyet' söylemidir. Bu dönemde Öcalan, 'Bağımsız Kürdistan' ve etnik federasyon fikrinin artık geçerli ve doğru olmadığını ifade ederek yapılması gerekenin Türkiye'yi demokratikleştirmek ve 'Demokratik bir Cumhuriyet'te her türlü kimlik hakları anayasal teminat altına alınacak Kürtlerin, Türklerle birlikte yaşamalarını sağlamak olduğunu ileri sürdü. Ancak bir müddet sonra 'Demokratik Konfederalizm'i, daha sonra ise 'Demokratik Özerklik'i savunmaya başladı.

"Demokratik özerklik tanımım, demokratik siyaset, demokratik toplum, demokratik cumhuriyete dayanır. Benim KCK dediğim sistem de bunun Kürtlere uyarlanmış şekli. Ne ulusalcı faşist politikalar, ne de siyasal İslam Kürt sorununu çözebilir. Bu konuda getirdikleri hiçbir proje de yoktur. Demokratik özerklik, olabilecek en makul ve uygulanabilir yegane çözümdür. Federasyonun da bir çözüm olamayacağını biliyorum." ⁴⁹⁴

494 Abdullah Öcalan, Gerçek Demokrasi Gazetesi, 15 Eylül 2007, s. 5

Abdullah Öcalan bu beyanatta federasyonun çözüm olmadığını altını çizmektedir. Ancak son dönemlerde DTP'nin 'Demokratik Özerklik' tanımı içine bölgesel yönetimlerin (Leyla Zana'nın ifadesi ile 'eyaletlerin') yetkilerinin arttırılması ve yerel dillerin kamuda kullanılması gibi teklifleri yerleştirmesi federasyonun farklı bir tanımı olarak değerlendirilmektedir.

DTP milletvekillerinin açıklamaları da birbirleriyle farklılıklar göstermektedir. PKK'nin üstlendiği Diyarbakır'daki bombalama eylemi esnasında bitişikteki dershanede birçok masum öğrencinin ölmesi ve şehirde büyük bir tepkinin meydana gelmesi üzerine 9 Ocak 2008 tarihli Yeni Şafak gazetesinde bir yazısı yayınlanan DTP Diyarbakır Milletvekili Aysel Tuğluk şunları söylemektedir:

"Tüm bu olan bitene yanıtız kalmak beraberinde şiddetin gölgesinde acıdan titretecek bir hayatı getirecektir; bu ülkede beraber yaşadığımız hiçbir insanın böyle bir hayatı hak etmediği, böyle yaşamak istemediği inancındayım. Ankaralı sevgili Rıdvan ile Diyarbakırlı Ferhat'ın –ve bir de melek kızın– aziz hatıraları adına ısrarla, inatla, yine ve büyük istekle, birlikte yaşamak diyorum."

Aysel Tuğluk gazeteci Okan Konuralp'le yaptığı söyleşide de şunları söylemektedir:

"Bağımsız Kürt devletini en başta Kürtler ve Türkler açısından yararlı görmüyoruz. Irak için şu an uygulanan federatif çözümü destekliyoruz. Ancak, Ortadoğu'da yeni bir ulus devlet inşa etmenin mantığı yoktur, koşulları da... Kürt sorununun nihai çözümünde eyalet, federasyon gibi seçenekleri Türkiye için gerçekçi bulmuyoruz. Irak'ta federatif çözüm gerçekçi olabilir; ancak Türkiye'de bu mümkün değildir."

Bir dönem DTP Genel Başkanlığı yapan ve askerlik sorunları nedeniyle tutuklanan, aynı zamanda DTP Diyarbakır Milletvekili Selahattin Demirtaş'ın da ağabeyi olan Nurettin Demirtaş ise Genel Başkan sıfatıyla Eylül 2007'de Diyarbakır'da yaptığı konuşmada Aysel Tuğluk'tan çok farklı bir söylem ortaya koymaktadır:

"Avrupa Birliği'nin ve şu andaki AKP hükümetinin çözüm önerilerine DTP olarak katılmıyoruz. AB'nin yaklaşımı birey-

sel hak ve özgürlükler temelindedir. Kürt halkını, Kürt halkı olarak, halk olarak kabul etmeyen, kolektif haklarını tanımayan, aidiyet duygusunu ortadan kaldıran ve sadece bireyselleştiren bir önerisi vardır AB'nin... Kültürel haklar, Kürt sorununu çözme konusunda son derece yetersizdir. Siyasal bir sorunları var aynı zamanda Kürtlerin. Devlet yönetimine ortak olmak istiyorlar. Hem merkezi devlet yönetimine, hem de geliştirilecek yerel yönetim modelleriyle kendi kendini yönetmek istiyor Kürtler..."⁴⁹⁵

Açıkça ortada olduğu gibi DTP içinde ortak bir politika ve görüş birliğinden bahsetmek mümkün değildir.

DTP milletvekili adaylarını belirleyen iradede de kendi insanına karşı bir 'güvensizlik' söz konusudur. Hiç kimsenin kendi özgün kişiliği ile etkili ve siyasi karizma sahibi olması istenmemekte, bu tip davranışlar kınanmakta ve eleştirilmektedir.

Bu anlayışın bir sonucu olarak Hakkarili Pervin Buldan Iğdır'dan, Diyarbakır Dicleli Emine Ayna Mardin'den, Mardin Derikli Osman Özçelik Siirt'ten, Tuncelili Aysel Tuğluk ve Gülten Kışanak ile Elazığ Palulu Selahattin Demirtaş Diyarbakır'dan, Diyarbakır Eğilli Ayla Akat Batman'dan, Bingöllü Sevahir Bayındır Şırnak'tan, Maraş Pazarcıklı Fatma Kurtalan Van'dan aday gösterilmiş ve milletvekili olmaları sağlanmıştır.

HAK-PAR ve KADEP

Genel Başkanlığı'nı Sertaç Bucak'ın yaptığı HAK-PAR (Hak ve Özgürlükler Partisi) ile Şerafettin Elçi'nin Genel Başkanı olduğu KADEP (Katılımcı Demokrasi Partisi) Kürt sorununun çözümünde federasyon fikrini savunmaktadır.

Mevcut Siyasi Partiler Kanunu, etnik federasyonun sınırları başta olmak üzere bu yönetim şeklinin ayrıntıları ile ilgili görüşlerin parti programlarında ifade edilmesine izin vermediği için bu partiler fikirlerini açıkça ortaya koyamamaktadır.

Ancak etnik sorunların Avrupa ülkelerindeki çözüm şekillerinden hareketle İspanya'daki Bask ve Katalan, Fransa'daki Kor-

⁴⁹⁵ Ali Bayramoğlu, Yeni Şafak Gazetesi, 15 Kasım 2007.

sika, İsviçre'deki Kanton sistemi ile Belçika'daki Valon-Flaman birlikteliğini örnek olarak öne sürmektedirler.

Ordu ve MİT'te Farklı Sesler

Son zamanlarda ordu içinde de Kürt sorununun çözümü konusunda bugüne kadarki resmi politikaların dışında yaklaşımlar olduğu ve 'bir yerlerde hata yapıldığı' fikrinde olanların arttığı yönünde görüşler bulunmaktadır. Özellikle Hilmi Özkök'ün, AKP iktidarının ilk döneminde demokrasi sınırlarını korumadaki hassas ve ısrarlı tavrı bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Fikret Bila'nın emekli komutanlarla yaptığı söyleşilerden oluşan 'Komutanlar Cephesi' adlı kitapta ordudaki bu değişikliğin izlerini bulmak mümkündür.

12 Eylül 1980 darbesini yapan eski cumhurbaşkanı Kenan Evren, Fikret Bila'nın 'Kürtçeyi neden yasakladınız?' sorusuna şu cevabı vermektedir:

"12 Eylül'de bir hatamız da oydu. Kürtçe konuşmayı yasakladık. Şöyle yasakladık: Konuşmalarda, mitinglerde, şurada burada Kürtçe konuşulmayacak. Okulda filan Kürtçe tedrisat yapılamaz dedik, Kürtçe yaşağını koyduk. Ama biraz ağır yasak koyduk. Sonra bu yasak kaldırıldı, ama hataydı. Hata olduğunu sonradan anladım. Şimdi silahlı mücadele kısmı ayrı, ama bizim vatandaşlarımızı benimsememiz lazım. Onlar dillerini konuşsunlar, kültürlerini yaşasınlar. Kaynaşmamız lazım onlarla. Bu iş kavgayla, yasakla olmaz. Dillerini konuşsunlar tabii, ama eğitim Kürtçe olmaz. O ayrı, tedrisatın Türkçe olması lazım."⁴⁹⁶

"Kurşun atanla kurşun yiyen"lerin kutsandığı, Kürt işadamlarının ölüm listelerinin ortalıkta dolaştığı Tansu Çiller döneminin Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş de şunları söylemektedir:

"Şimdi, ana dillerini kullansınlar, kültürlerini yaşasınlar, folklorlarını oynasınlar tabii. Buna bir şey denmiyor zaten. Ama üniter yapıyı bozacak, Türk milleti dışında başka mil-

496 Fikret Bila, Komutanlar Cephesi, Detay Yayıncılık, s. 11-12

letleri anayasada kabul edecek bir durum olamaz. Türkiye Cumhuriyeti'ni, onun temel niteliklerini, ulus anlayışını, üniter yapısını kabul edeceksin... Ana dili konuşmak, kültürü yaşamak başka şeydir, Türkiye'yi bölmek başka şeydir." ⁴⁹⁷

Emekli Orgeneral Aytaç Yalman, Fikret Bila'nın "Sorunun sosyal boyutu nedir?" sorusunu şöyle cevaplamaktadır:

"Bu açıdan baktığımızda, sorunun 'kendini ifade etmek' olarak tarif edildiğini görüyoruz. Dilini konuşmak, şarkısını, türküsünü dinlemek, kültürünü yaşamak istiyor. Oysa, bizler o dönemde, 'Kürt yoktur' diye eğitilmiştik. Kürtleri, Türklerin kolu olarak görüyorduk. Dağlarda gezerken, karda yürürken kart-kurt sesleri çıktığı için Kürt denilmişti gibi tarifler dolaşıyordu. O dönemde sosyal istekleri iyi tahlil edemedik. Olayları adli vaka boyutundan çıkarıp ciddi bir sosyolojik analiz yapmamız mümkün olmadı.

1. Daha açık bir ifade ile biz olayın sosyal yönünü görememiştir, bu nedenle sorunu zamanında çözememiştir.
2. Dolayısıyla sağlıklı bir entegrasyon gerçekleştirememiştir."

Aytaç Yalman'ın özeleştirisini ve tespitleri oldukça çarpıcıdır. Bu görüşlerin ordunun hâkim görüşü haline gelmesi siyasi iktidarların elini güçlendirecek, sorunun çözümünü kolaylaştıracaktır.

Milli İstihbarat Teşkilatı'nın son dönemlerde konuya yaklaşımı da basına olumlu bir şekilde yansımaktadır. Siyasi mahfillerde dillendirilen ve basına yansıyanlardan MİT Müsteşarı Emre Taner'in, Kuzey Irak Kürt Bölgesel Yönetimi yetkilileri Mesud Barzani ve Celal Talabani ile ayrıca İmralı'da Abdullah Öcalan ile birçok kez görüştüğü anlaşılmaktadır. Emre Taner görevi gereği çok az konuşmakta, ender olarak görüş beyan etmektedir. Ancak bu ender demeçlerinde çok özgün bir şekilde Türkiye'nin 21. yüzyıldaki misyonunun altını çizmekte, demokratikleşme çalışmalarını desteklemektedir. Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşar Yardımcılığından emekli Cevat Öneş Kürt sorununun tartışıldığı tüm önemli toplantılara katılmakta, ciddi tespit ve çözüm öneri-

497 Fikret Bila, Komutanlar Cephesi, s. 81.

lerinde bulunmaktadır. Cevat Öneş, bir dönem MİT Diyarbakır Bölge Başkanlığı görevinde de bulunduğundan konuyla ilgili ayrıntılı bilgilere sahiptir.

KÜRT ULUSALCILIĞININ SORUNLARI

Kürt ulusalcılığı için ‘geç kalmış bir ulusalcılık’ denilebilir. Bu ‘geç kalmışlığın’ hem siyasi hem de bizzat Kürtlerin kendilerinden kaynaklanan nedenleri vardır.

Siyasi nedenlerden biri olarak 19. ve 20. yüzyıllarda, tüm dünyada moda olan ulusalcılık ve ulus devletler döneminde İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya gibi dünya siyasetine yön veren ülkelerin bağımsız bir Kürdistan kurulmasını kendi çıkarlarına uygun görmemiş olmaları gösterilebilir. Aynı dönemde Kürtlerle iç içe yaşayan Ermenilerin kurmak istedikleri Ermenistan’ın Kürdistan’ın çok önemli bir bölümünü içine alması, Kürtlerin çıkarlarının Ermenilerle çatışması ve Batılı devletlerin Ermenileri destekleyerek Kürtleri geri plana atmaları bir başka siyasi nedendir.

Kürtlerin dindar Müslümanlar olmalarının ve ümmet anlayışı dolayısıyla kaderlerini, geleceklerini hep Türklerle birlikte düşünmelerinin de altının çizilmesi gerekmektedir.

Bu siyasi nedenlerin dışında Kürtlerin kendilerinden kaynaklanan nedenlerin de irdelenmesi gerekmektedir. Akla takılan bazı sorulara cevap aramak, konunun aydınlatılmasına yarar sağlayacaktır.

KÜRTLER NEDEN ŞEHİRLİLEŞEMEDİ?

Batı dünyasında milliyetçilik bir burjuva ideolojisidir. Bir başka ifade ile ulus devletlerin ana dinamiği ve öncü gücü şehirli orta sınıflardır. Kürtlerin şehirleşme maceraları ise yıllardır tartışılmaktadır. Bu konuyla ilgili sözler söylemeden evvel Kürdistan’daki şehirlerin genel yapıları üzerinde kısaca durmakta yarar vardır.

Kürdistan’daki kentlerin ‘şehir dili’ genellikle Türkçe ve Arapçadır. 20. yüzyılın başlarına, hatta 1950’li yıllara kadar Urfa,

Elazığ (Harput), Malatya, Çemişgezek, Pertek, Siverek, Çermik, Ergani, Maden, Bitlis, Ahlât, Erciş, Muş, Van, Diyarbakır, Erbil ve Kerkük şehir merkezlerinin dili Türkçe; Musul, Mardin, Siirt, Hasankeyf, Savur ve Nusaybin şehirlerinin dili ise Arapçadır. Batman, Tatvan, Hakkâri, Kızıltepe ve Bingöl gibi günümüz şehirleri ise kadim şehirler değil, Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan nevezuhur şehirlerdir.

Bilinebildiği kadar eski bir tarihten bu yana Kürtçe konuşulan ve Kürt kültürünün kadim merkezleri olan şehirler Doğubayazıt, Farkin (Silvan), Cizre ve Süleymaniye'dir. Özellikle Bayazıt ve Cizre Ahmedé Xani, Melayé Ciziri ve Fakiyé Teyran'dan Mememed Arif Cizravi ve Hasan Cizravi'ye kadar en ünlü Kürt âlim, şair ve ozanlarının yetiştiği Kürt kültürünün beşiği olmuştur.

Baban Süleyman Paşa tarafından kurulan Süleymaniye şehrine yerleşim de nispeten yeni bir tarihte, 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarındadır. Nitekim bugün bir Soranice'den, Sorani edebiyatı ve kültüründen söz edilebiliyorsa Soranlar bunu Süleymaniye şehrine borçludurlar.

Kürtlerin 'bajar' şehir olarak kabul ettikleri yerler için durum bu merkezdedir. Doğubayazıt, Silvan, Cizre ve Süleymaniye şehirleri dışına, yani Türkçe ve Arapça konuşulan şehirlere kan davası, çalışma, ticaret, eğitim veya başka bir sebeple göç ederek yerleşen Kürtler iki veya en fazla üç nesil içinde asimile olmakta; Türkçe konuşulan şehirlerde Türkçe, Arapça konuşulan şehirlerde Arapça konuşmaya başlamakta, çocukları Kürtçe bilmemektedir.

Bu duruma örnek olarak gösterilebilecek yüzlerce şehirli Kürt aile vardır. Kürt ulusalcılığının en ünlü liderlerini yetiştiren Cemilpaşalar'ın 1900'lü yılların başında aile içinde konuştuıkları dil Türkçedir. Aynı şekilde en büyük Kürt aşiret konfederasyonlarından birinin reisi olan Viranşehirli İbrahim Paşa Milli ailesinin ev dili de Arapçadır.

Anne ve baba tarafından kökleri Diyarbakır'ın eşraf ailelerine, Yedi Belalar, Nakib'ül Eşraf, Ocak'lar ve Abdülhamit Niyazi Çıkıntaş'a dayanan, 1950'li yıllarda Fransa'da hukuk doktorası yapmış ünlü Kürt aydınlarından Canip Yıldırım, 'Hevsel'de Bir

Dut Ağacı' adlı kitabında Diyarbakır şehrini, Diyarbakır eşrafının sosyal yaşantısını ayrıntılı bir şekilde anlatmakta ve büyük bir çoğunluğu Kürt olan ailelerin, kendi ailesi de dahil, evlerinde Türkçe konuştuklarını, kendisinin de yeterince Kürtçe bilmediğini söylemektedir. Suriye Kürtlerinden, Midyatlı Heverkan Aşireti Reisi Haco Ağa'nın torunu Dr. Hezni Haco da 2008 yılında Avesta Yayınevi tarafından yayınlanan 'Te Biramin' adlı hatıratında Diyarbakır'ın bu durumuna dikkat çekmekte ve bunu yadırgadığını söylemektedir. 1965'te Diyarbakır'a Iraklı bir Kürt arkadaşıyla geldiklerinde şehrin bu durumunu görüp şaşırarak arkadaşının hayretle ve üzüntüyle, 'Keko, eve paytaxte Kürdistan?' (Kardeş, bu mu Kürdistan'ın payitahtı?) dediğini aktarmaktadır. Kendileri de Kürt kökenli olan şehirli halkın ve özellikle de eşrafın gözünde, Canip Yıldırım'ın ifadesiyle 'Kürtlük' köylülükle eşanlamlı kabul edilmiştir.

Asimilasyona direnen en ünlü Kürt ailesi Bedirhaniler olmuştur. 1847 yılında Cizre'den çıkarılarak önce İstanbul'da, daha sonra 19 yıl Girit adasında ve vefat ettiği 1869 yılına kadar da Şam'da ikamet etmeye mecbur bırakılan Botan Beyi Bedirhan Paşa'nın ailesi, aile içinde konuşma dili olarak ısrarla Kürtçeyi devam ettirmeye özen göstermiştir. 1950'li yıllara kadar, yeni doğan çocukların Kürtçe öğrenebilmeleri için Cizre'den dadılar getirilmiş, ancak yaklaşık yüzyıl devam ettirilen bu gelenek daha fazla sürdürülemediği.

Tarih boyunca Kürt siyasi mücadelesinin merkezi olan ve bu özelliğini halen de sürdürmekte olan Diyarbakır, kültürel anlamda (mesela Süleymaniye gibi) bir Kürt şehri olamamıştır. Şehirli bir Kürt orta sınıfının niçin meydana gelemediği, çok önemli ve araştırılması gereken bir konudur. Kürt ulusalcıları bu durumun nedenlerini sıralarken şunları ileri sürmektedirler:

1. Kürdistan tarih boyunca Arap ve Türk imparatorlukları tarafından yönetildiğinden yönetici sınıfın hakimiyetindeki şehir merkezleri, devlet memurları ve onlarla ilişkide olan eşraf gönlü tercihleriyle yöneticilerin dilini konuşmuş ve pazara da (ticaret dili) yöneticilerin dili egemen olmuştur. Son yüzyıllarda şehirlerde Türkçenin bu kadar etkili olmasının nedeni budur. Siyasete egemen olan, şehrin diline de egemen olmuştur.

2. Arapça ise dinin, İslam'ın dili olduğu için ilim Arapça tedris edilmiştir. Arapçanın bu kadar etkili olmasının en önemli nedenlerinden biri budur. Kürtler diğer Müslüman halkların dilini konuşmakta bir sakınca görmemişlerdir.

Yukarıda öne sürülen nedenler ilk bakışta izah edici gözükse de konu bu kadar basit değildir. Sıralanan nedenlerin mevzu üzerinde mutlaka etkisi vardır. Ancak bu nedenler tek başlarına belirleyici ve açıklayıcı değildir.

Din faktöründen, İslam'ın etkisinden başlamak gerekirse, Kürtler gibi Türkler, Farmlar (İranlılar-Persler), Arnavutlar ve Boşnaklar da Müslümandır. Ancak Türkçe, Farsça, Boşnakça ve Arnavutça şehir dili olmayı sürdürebilmiştir. Hazreti Ömer döneminde Nihavend ve Kadisiye Savaşlarında Pers (Sasani) İmparatoru İslam orduları karşısında büyük bir yenilgiye uğramış, ancak İsfahan, Şiraz ve hatta Özbeklerle çevrili Buhara ve Semerkant bile Farsça konuşmaya devam etmiştir. Aynı şekilde Türklerin yaklaşık beş yüzyıl boyunca, Balkanları yönetmelerine rağmen, Boşnakça ve Arnavutça şehirlerde yaşamış; Mardin, Musul ve Siirt gibi şehirler de dört bir tarafları Kürtlerle çevrili ve yöneticilerin dili de Türkçe olmasına rağmen 'Arap şehri' olma özelliklerini muhafaza etmişlerdir. Üstelik Diyarbakır, Urfa, Bitlis ve Van gibi şehirlerde konuşulan Türkçe, Osmanlı tebasının Ege veya İstanbul'da konuştuğu ağız değil, Azeri lehçesidir ve bunun kökleri Osmanlı ile savaşlar yapan Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safavilere kadar dayanmaktadır. Bir diğer önemli örnek de Ermenilerdir. Hem kırsalda hem de şehirlerde yaşayan Ermeniler, tüm Osmanlı şehirlerinde büyük cemaatler halinde Ermeniceyi muhafaza etmişlerdir. Aynı durum Rumlar için de geçerlidir.

Ermenilerin tüm Osmanlı şehirlerinde güçlü bir esnaf, sanatkar ve tüccar sınıfı meydana getirmesi Ermeni milliyetçiliğinin palazlanmasının en önemli nedenlerinden biri olmuştur.

Canip Yıldırım bu durumu şöyle anlatmaktadır:

"Diyarbakır'ın bütün mamur köyleri Ermenilerindi. Bağlar vardı bu köylerde, ipekçilik yapılır, envai çeşit meyve yetiştirilirdi. Gürül gürül akan pınarlar... Tüm Ermeni köylerinde bunlar vardı. Ermeni tehcir, kıyımı olunca, Kürtler geldiler, bu köyle-

re yerleştiler, devlet de bunlara verdi bu köyleri. Bizim köy de Ermeni köyüdür. Zoğzunç köyü. Yukarı Zoğzunç, Aşağı Zoğzunç. Ve bu köyler Kürtler tarafından doğru dürüst bakılmadı, ağaçlar kurudu, şu oldu, bu oldu. Bunlar (Ermeniler) medeni bir millet. Diyarbakır'ın burjuvaları o zamanın. İpekböcekçiliği onlarda, dokumacılık onlarda. Bina yaptılar, cami yaptılar. Bizim evleri Tumas Usta ile Şükrü Usta yaptı. Birisi Süryani idi, birisi Ermeni idi. Çünkü Kürtlerin içinde ne marangoz var, ne taş ustası var, ne de bina yapan insan var...bütün davaları, düşmanlarını nasıl öldürecekler, kan davası..."⁴⁹⁸

İranlı Kürt lider Abdurrahman Kasımlu, İran ajanlarınınca öldürülmeden önce, 1980'de yayımlanan kitabında bu konuyla ilgili şu yorumu yapmaktadır:

"Kürtlerin denize açılışı yoktur ve ortaçağlardan beri dağlarında başka halklarla çevrili kalmışlardır. Uygarlığın meyveleriyle ilişkileri kısıtlı kalmıştır. Kürt halkı komşu halklara göre hâlâ geridir... Kürt göçebelerin yerleşikliğe geçişi bazı etkenler nedeniyle gecikmiştir: İklim hayvancılık için elverişli ve ot boldu, ekilebilir toprak azdı, aşiretler devlete karşı herhangi bir yükümlülükleri olmadan bağımsız yaşamayı yeğliyorlardı." ⁴⁹⁹

Dr. Kasımlu, Kürdistan coğrafyasının sarplığını ve Kürtlerin göçebelikte uzun yıllar 'ısrarlı' olmalarını geç şehirleşmede en önemli etken kabul etmektedir. Kürtlerin; Türklerin ve Arapların aksine, buldukları topraklardan binlerce yıl boyunca başka bir bölgeye topluca göç etmemeleri ve sürekli durağan ve aynı hayat tarzını tekrarlamaları da şehirleşmemenin nedenlerden biri olarak öne çıkarılmaktadır. Bu konu üzerinde iddialı ve kestirme sözler söylemeden önce ciddi bir şekilde düşünmek ve kafa yormakta yarar vardır.

498 Orhan Miroğlu, Canip Yıldırım'la Söyleşi, Hevsel Bahçesinde Bir Dut Ağacı, İletişim Yayınları, s. 74.

499 Dr. Abdurrahman Kasımlu, İran Kürdistan'ı, Belge Yayınları, 1991, s. 23,62; Aktaran: Mustafa Akyol, s. 203.

Sömürge ve 5 Parça Tezi

Kürt ulusalçılarının bir bölümü Kürdistan'ın Osmanlı döneminde de, Cumhuriyet döneminde de sömürge statüsünde olduğu fikrindedir. Bunun içindir ki Türkiye, Suriye, Irak, İran ve eski Sovyetler Birliği'ndeki Kürtler ortak bir ulusal kurtuluş mücadelesi vererek bağımsızlıklarını elde etmelidirler.

Bu tezin ülkemizdeki başmimarlarından biri, Türk asıllı olan İsmail Beşikçi'dir. Beşikçi, "Devletlerarası Sömürge Kürdistan" kitabıyla bu tezi işlemiştir. Ona göre "Kürt egemen sınıfları devletin yanında yer almış, ajanlaşmışlardır" ve beraberce Kürdistan'ı sömürmekte, sömürge olarak tutmaktadırlar.

Devlet bunlarla çok daha yoğun ittifaklar kurarak, maddi ve manevi yönden destekleyerek, ulusal uyanışı engellemeye çalışmaktadır. Banka kredileri veya bazı tüketim mallarının bayiliklerini vererek, benzin istasyonu açtırarak vs bölgedeki etkinliğini arttırmaya çalışmaktadır. Beşikçi, GAP'a da olumlu bakmaz, projenin "asimilasyon amaçlı" olduğunu ileri sürer.⁵⁰⁰ Güneydoğuyu Vietnam'a, Latin Amerika'ya ve Güney Afrika'ya benzetir. Bu tezin kişiyi nereye götürdüğü bellidir. En iyi, yani 'ajanlaşmamış' Kürt, proleter Kürt'tür! Kürtler, bankadan kredi almalı, taahüt hizmetlerine girmemeli, iş gücü kurmamalıdır. Bu ise Güneydoğu'yu fakirliğe mahkum etmekten başka bir sonuç doğurmaz. (Kaldı ki proleter devrimlerin refah değil, yoksulluk getirdiği de dünya tecrübeleriyle kanıtlanmıştır)

Eski TİP'li olan, bu nedenle Marksist sosyolojiyi iyi bilen saygın Kürt aydını Tarık Ziya Ekinci de, "sömürge" düşüncesinin Kürtlerde halka inmediğini, ama "asimilasyoncu, baskı ve inkâra dayanan ideolojik saldırılara tepki olmak üzere kimi Kürt aydınları" tarafından benimsendiğini belirterek şöyle der:

"Bu teşhis (sömürgecilik tezi) tarihsel ve sosyolojik açıdan bir yanılgıdır. Kürt sorununun çözümü için başvurulacak yöntem ve araçların seçiminde de yanlışlıklara neden olabilecek isabetsiz bir saptamadır."

500 İsmail Beşikçi, Devletlerarası Sömürge Kürdistan, Yurt Kitap Yay., Ankara, 1991, s. 63-64.

Ekinci'ye göre, sömürge nitelemesinin yapılabilmesi için iki şart vardır: Biri o ülkenin, bölgeden ucuz hammadde ve emek temini için istila edilmiş olması. İki, sömürge denilen ülkede metropol hukukunun geçerli olmaması. (Gerçekten de Hindistan'da İngiliz, Cezayir'de Fransız anayasası, vatandaşlık hukuku, seçme ve seçilme hukuku vs uygulanmıyordu.) Türkiye'de ise "kapitalizm öncesi dönemden kalan, işgal ve istilaya dayanmayan, ortak hukuk kurallarının geçerli olduğu, emek ve sermayenin (Türkiye bütününde) özgürce dolaştığı ilişkide, Kürtlere dönük baskı politikasından ötürü, Kürt sorununu bir sömürge sorunu olarak nitelemek, hem tarihsel hem sosyolojik açıdan kabulü mümkün olmayan bir yanılgıdır."

Ekinci bu gerçekten hareketle, "ulusal kurtuluş" tezini de reddeder. Kürt sorununun "insan ve vatandaş haklarına saygılı, çok kültürlü, çoğulcu ve katılımcı demokratik bir hukuk devleti içinde, Kürtlerin kimlik, dil ve kültür haklarının tanınması suretiyle çözülebileceğini" savunur.⁵⁰¹

Aryan Üstün Irk Tezi

Kürt ulusalcılarının en önemli hatalarından biri de diğer ulusların ulusalcılarının düştükleri hataları tekrarlamalarıdır. Ulusalcılık kendi ulusunun en az diğer uluslar kadar (çoğu kez onlardan çok daha eski) tarihi köklere sahip olduğunu, dünya medeniyetine çok büyük katkılar sağladığını, ulusunun fertlerinin çok yetenekli ve çalışkan olduğunu hemen her fırsatta ortaya koymaya çalışır.

Ulusun tarihi kökenleri olabildiğine eskiye götürülür. Bu durum modern Kürt ulusalcılarında da belirgin bir şekilde görülmektedir. İzady'e göre neredeyse tüm Mezopotamya kültürleri Kürt damgasını taşır. Elamlılar, Akkadlılar 'proto Kürt'türler. Milattan 1100 yıl önce, Kürt Med İmparatorluğu kurulmadan Kumuhu, Meliddu, Gurgum gibi ondokuz tane Kürt krallığı vardır... Semitik Elamlılarda ve Akkadlılarda, hatta Sümerlerde

501 Tanık Ziya Ekinci, Vatandaşlık Açısından Kürt Sorunu ve Bir Çözüm Önerisi, Küyerel Yayınları, İstanbul, 1997, s. 255-257.

Kürt kültürünün izleri sürülebilir... Hurriler ve Mittaniler, Kürtlerin atalarıdır, Mittaniler 'Aryanileşmiş' Kürtlerdir... Aryan Nomadik kabileler Kürt'tür.

MÖ 401 yılında Ksenefon'un, Yunan ordusuyla İran'a giderken Dicle'nin doğusunda, Van Gölü'nün güneyinde karşılaştığı 'Karduklar' Kürt'tür. Antikçağ'da Kürtlerin ataları olan 'Aryan kabileler', Karadeniz'de Pontus'un, İç ve Doğu Anadolu'da Kapadokya ve Komanage krallıklarının kurucularıdır. Pontus, bağımsız bir Kürt krallığıdır, sonradan Roma-Bizans'a eklenmiştir.⁵⁰²

İzady'nin aksine, başka bir etnik Kürt milliyetçisi olan Cemşid Bender ise, Kürtlerin Aryan, yani Hint-Avrupa değil; Anadolu kökenli olduğu kanaatinindedir. Aynı "bulgu"lardan, tümüyle farklı bir sonuca varmaktadır. Çünkü "bulgu" denilen şeyler o kadar görelidir ki, üzerine istediğiniz yorumu yapabilirsiniz. Aşağıda göreceğimiz gibi, Kürtler için "Orta Asyalı" yorumunu da getirebilirsiniz.

Bender'e göre Kürtler, "beş bin yıldır aynı ülkede" yaşamaktadır. Atı Kürtler ehlileştirmiş, kerpici, matematiği, geometriyi, tekerleği, takvimi, tıbbi, çanağı, çömleği Kürtler icat etmiştir. İnsanlığı mağaradan çıkararak Kürtlerdir! Kürtçe Antikçağ'ı aydınlatan bir dildir! Gılgamış Kürt, destanı Kürtçedir! İslam Kürtlere "kılıçla" kabul ettirilmiştir; "milli Kürt dini" Zerdüşlük ve Yezilidiktir...⁵⁰³

Almanya'da Berffin/Verlag yayınlarından çıkan, Musa Aydın'ın yazdığı "Kürdün El Kitabı", korkunç bağnazlığın, kör ırkçılığın ve çılgınlığın başka bir örneğidir. İşte kitaptan bazı inciler:

"Kürtler Kürdistan'da nedeniyetin temellerini atmasaydı insanlık bugünkü gelişmeyi gösterebilecek miydi? Kürdistan peygamberler çıkarıyor, medeniyetler yaratıyor... Kürt tarihi 15.000 yıllıktır... Sümerler Kürt'tür. Zerdüş, Kürdistan'a tektanrılı inancı getiren bir Kürt peygamberidir... Kürt halkının tarihi Nuh'la başlar; Sümer, Babil, Akad

502 İzady, Kürtler, s. 28–36

503 Cemşid Bender, Kürt Tarihi ve Uygarlığı, Kaynak Yayınları, 4. baskı, eserin tümü ve özellikle s. 21–31, 46, 60, 71–73, 78, 159, 190–191.

uygarlıklarının kurulmasına sebep olmuştur... Hz. İbrahim, Kürdistan'da 75 yaşına kadar içinde bulunduğu halka peygamberlik yaptı... Hz. Muhammed, İbrahim soyundandır... Azeriler Med'lerden geldiklerini söylerler, Türklerle hiçbir akrabalıkları yoktur... Osmanlı Devleti'nin kuruluşu Afgan, Kürt ve Fars beylerinin Anadolu'ya göçüyle ve bu beyliklerin birleşimiyle sağlandı... Türkler Osmanlı bünyesinde Çingene diye anılırdı... Tarihte Türkler yoktur; bunu Jön Türkleri kul-lanarak Avrupalılar uydurdu..."⁵⁰⁴

Abdullah Öcalan da, Kürtlerin 20.000 yıllık tarihi olduğunu, "Aryan kültürünün kök hücresi"ni oluşturduklarını, Sümer kül-türünün "baş kurucu ögesinin" Kürtler olduğunu, antik Helen kültürü ile Kürt kültürü arasında bir ilişki bulunduğunu, Hurile-rin ve Mitannilerin Kürt olduğunu, Zerdüş'tün de Kürt olduğu-nu, "adeta Ortadoğu toplumunun demokratik ve ekonomik yeni-den kuruluşunun peygambersel rolünü oynar gibi" işlev yaptığını, "dostluğun peygamberi Zerdüş'tün MÖ 1000'lerde zirveleşen bir devrim" gerçekleştirdiğini ileri sürer.⁵⁰⁵

Yukarıda aktardığımız görüşler Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle yapılan bazı toplantılarda ileri sürülen fikirlerle büyük benzerlikler gösterir. Bilindiği gibi bütün dillerin Türkçeden doğ-duğunu öne süren 'Güneş Dil Teorisi' ve Sümerlerin bile Türk olduklarını ileri süren 'Türk Tarih Tezi' bugün hiçbir bilim adamı tarafından ciddiye alınmamaktadır.

Kürt Burjuvazisi

Ünlü Kürt aydınlarından Dr. Tark Ziya Ekinci, milliyetçilik ile burjuva sınıfı arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamaktadır:

"Sosyolojik açıdan bir ulusun ya da halkın bağımsız devlet kurma isteği, ulusal bilinci temsil eden burjuva sınıfının irade-si ile oluşmakta ve onun öncülüğünde yürütülen bir mücadele ile gerçekleşmektedir... Kürt burjuvazisinin böyle bir mücadeleyle öncülük etmesi...söz konusu değildir."⁵⁰⁶

504 Mustafa Akyol, a. g. e, s. 166

505 Abdullah Öcalan, Özgür İnsan Savunması, s. 24-35, 108-128; aktaran: Mustafa Akyol, s. 178

506 Tank Ziya Ekinci, a. g. e, s. 245.

Bugün Türkiye’de bile Batılı anlamda devletten bağımsız, doğru düzgün bir burjuva sınıfından bahsedilip bahsedilemeyeceği tartışılırken yine Batılı standartlarda bir ‘Kürt burjuvazisi’nden bahsetmek mümkün değildir.

Bu anlamda ancak yeni ‘Kürt zenginleri’nden söz etmek mümkün olabilir. Bu yeni Kürt zenginlerini de bölgede zenginleşenler ve Batı metropollerinde zengin olanlar şeklinde ikiye ayırmak gerekir.

Söz konusu zenginliklerin nasıl biriktiğinin ortaya konulması da oldukça önem arz etmektedir. Metropollerde servet sahibi olan Kürtler, tıpkı Karadenizliler, Boşnaklar, Gürcüler, Arnavutlar, Türkmenler ve diğerleri gibi Türkiye’nin malum düzeni içinde servet edinmişler, ‘meşru, gayrimeşru’ bütün yolları kullanmışlardır. Ünlü bir halk deyişiyle bu servetler ‘camide’ kazanılmamıştır. Kastettiğimiz, tüm servetlerin gayrimeşru yollardan kazanıldığı değildir, ancak ülkedeki kayıt dışı ekonominin boyutu ve ‘yasal’ olmayan yolların ekonomideki yeri vurgulanmalıdır.

Bölgede para kazanan Kürtlerin yine çok önemli bir bölümü devlet destekli müteahhitlik, tarımda arazi destek ve gübre yolsuzlukları, sağlık sektöründeki suistimaller, arsa spekülasyonu, akaryakıt kaçakçılığı ve uyuşturucu ticareti yoluyla zenginleşmişlerdir. Ulusal ve uluslararası şirketlerin bayi ve distribütörlüğü ile meşru ticaret ve üretim yoluyla zengin olanlar ise azınlıktadır. Burada yapmak istediğimiz, birilerini suçlamak veya karalamak değil, gerçeklerin altını çizmek ve Türkiye’de zengin olmanın yolunun çok uzun yıllar boyunca devletten veya devletin ‘göz yumduğu’ işleri yapmaktan geçtiğini ifade etmektir.

Böyle bir düzende zengin olan Kürtlerin, yine istisnaları ayırtmak şartıyla, Kürt sorununa ilgili ve belirleyici olmaları beklenemez.

Bugün Kürt zenginleri bağımsız bir Kürdistan pazarını kendi çıkarları açısından yeterli görmemekte, hatta Türkiye pazarını bile tatminkâr bulmamakta ve dünya pazarlarına açılmak istemektedirler.

Tarık Ziya Ekinci, bu konuyu şöyle izah etmektedir:

"Tarım burjuvazisi, devlet desteğiyle kapitalistleşen Kürt feodalleridir. Bu sınıf devlet partilerindeki rolü ve tarım kredilerine duyduğu ihtiyaç nedeniyle rejimle bütünleşmiştir. Ticaret burjuvazisi içinse, ulusal pazar Türkiye'nin bütünüdür. Bu sınıf bağımsız bir Kürdistan pazarına hapsedilmeyi asla kabullenemez. Bu nesnel sosyolojik nedenlerden ötürü, Kürt burjuvazisinin böyle bir mücadeleye öncülük etmesi de söz konusu değildir..."

Kıscacası Türkiye'deki Kürt vatandaşların iş gücü sahibi kesimi, kendi menfaatlerini dar ve hayali bir "Kürdistan"da değil, Türkiye'nin bütününde görmektir.

Etnik Nüfus ve Etnik Toprak Tezi

Kürt sorununda tartışılması gereken bir önemli konu da toprak ve demografik yapıdır. 19. yüzyıl ile 20. yüzyıllarda rahatlıkla cevaplandırılacak 'Kürdistan neresidir?' sorusunu bugün cevaplamak çok kolay değildir. Özellikle büyük göç hareketleri sonucu Türkiye'de demografik yapı tamamen değişmiştir. Kürtlerin yaklaşık %60'ı Fırat Nehri'nin batısında yaşamaktadır ve yine yaklaşık üç milyonluk Kürt nüfusuyla İstanbul, dünyadaki 'en büyük Kürt şehridir.' Fırat'ın doğusunda ise ciddi bir Türk ve Arap nüfus yaşamaktadır. Kürtlerde doğurganlık oranı, ülke ortalamasının bir hayli üzerinde seyrettiğinden Kürtlerin ülke içindeki nüfus oranları da artmaktadır.

Etnik nüfus açısından işin ilginç yanı, Kürt milliyetçilerinin de bu entegrasyonun içinde yer almalarıdır. Orhan Kotan'ın şu tespitleri önemlidir:

"Kürt aydını batıda yaşamaktadır. Kürt politikacısı batıda yaşamaktadır. 70'li yılların devrimci Kürt militanı ya da merkez kadrosu, Diyarbakır'da, Elazığ'da, Bitlis'te değil de İzmir'de, Antalya'da ev almaktadır, yazlık kiralamaktadır! Neredeyse yirmi yıldır bağımsız bir Kürdistan için Avrupa'da politik aktivite içinde yer alan doktorlar, örneğin Duhok'ta, Erbil'de, Van'da, Diyarbakır'da değil de İzmir'de, Antalya'da özel hastane açma projeleri ile uğraşmaktadırlar!"⁵⁰⁷

507 Orhan Kotan, *Kürt Kimlikli Özgür Yurttaş*, Realite, Kasım 1994, s. 8

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak kısaca bugün etnik olarak nüfusu ve coğrafyayı ayırma imkânı kalmadığından ‘Kürdistan’ ‘Türkiye’dir, denilebilir.

Resmi Dil veya Ulusal Dil Sorunu

Dünyadaki bütün ulus devletleri ve bu ulus devletlerin kurucularını, fikir babalarını en fazla uğraştıran konuların başında ‘ulusal ortak dil’ birliği gelmektedir. İtalyan, Fransız ve İspanyol ulusalcıları başta olmak üzere Batılı ulusalcıların büyük bir çoğunluğu yıllarca ulusal ortak resmi bir yazı ve edebiyat dilinin oluşturulması için çalışmışlardır.

Kürt ulusalcılığının önündeki en önemli sorunlardan biri de budur. Detaya ve alt birimlere girmeden bir tasnif yapıldığında bugün Kürtlerin Kurmanci, Sorani, Zazaki (Dımili) ve Gorani (Hevremani) olmak üzere dört farklı dil (bazılarına göre lehçe) konuştukları görülmektedir.

Kürt sorununun çok uzun yıllardır bir hayli gergin ve çatışmalı bir süreç takip etmesi, dil konusunun da diğer birçok sorun gibi soğukkanlı ve sakin bir şekilde, bilimsel doğrular çerçevesinde tartışılmasını engellemektedir.

Kürt meselesine baskı, inkar ve asimilasyon çerçevesinde yaklaşanlar veya içini boşaltarak Kürtlüğü folklorik bir alt kültür seviyesine indirgemek isteyenler bu dört farklı lehçeyi gerekçe göstererek Kürt taleplerini geçersiz kılmak istemektedirler. Kürt ulusalcıları ise, dil sorunu tartışıldığında her türlü iyi niyetli ve bilimsel analizi bile art niyetli ‘bölücü, yıkıcı’ ve Kürt düşmanı olarak damgalamakta, farklılıkları çok basite indirgemektedirler.

Öncelikle belirtmek gerekir ki her iki tarafın da yaklaşımları yanlıştır. Siyaset, hiçbir şekilde bilimsel doğruları değiştirmemeli, siyasal çıkarıcılık, gerçekleri eğip bükmemelidir. Bu konuda Kürt ulusalcılığının en önemli isimlerinden Mehrdad Izady, Kemal Burkay ve Cegerxwin’in düşünce ve yaklaşımları ufuk açıcıdır.

1. Kürtlerin halen en fazla konuştukları dil Kurmanci'dir. Kemal Burkay'a göre dünyadaki tüm Kürtlerin yaklaşık üçte ikisi, Cegerxwin'e göre ise %80'e yakını Kurmanci konuşmaktadır.⁵⁰⁸

Aslında bu konudaki bütün rakamlar tahminidir. Kanaatimize göre Kurmanci konuşanlar yaklaşık %70, Sorani konuşanlar %20, Zazaca ve Goranice konuşanlar ise, kendi içlerinde çoğunluğu Zazaca olmak üzere, %10 civarındadır.

2. Kurmanci, Sorani, Zazaki ve Gorani dillerinin hepsi aynı kökten gelen İrani dillerdir. Yakın akraba oldukları kesindir. Ancak birini diğerinin lehçesi veya farklılaşmış şekli olarak kabul etmek yanlıştır. Bu ayrışmanın tarih içerisinde hangi dönemde ve hangi şekilde olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Kurmanci Soranice'ye; Zazaca da Goranice'ye daha yakındır. Birçok dil bilimciye göre ise Zazaca, Farsça'ya, Kurmanci'den daha yakındır.

3. Bazı Kürt ulusalcılarının iddia ettikleri gibi bu diller arasındaki farklılıklar çok basit ve anlaşılabilir ölçüde az değildir. Birçok ortak kelimeye rağmen bu dilleri konuşanlar birbirlerini anlamamaktadır.

"Eğer Kürt dil grubunu Latince kökenli dillerle karşılaştıracak olursak, Kurmanci (yazar Kurmanci adını Kurmanci ve Soranicenin yakınlıklarından dolayı ikisi için birden kullanmaktadır.) ile Pehlewani (Zazaca ve Goranicenin ikisine birden verilen, yakınlıklarını ve ortak köklerini ifade eden ad) arasındaki ilişki Fransızca ile İtalyanca arasındaki (ya da daha kesin biçimde, Fransızca ve Romence arasındaki) ilişkiye benzecektir. Tıpkı bu Latin kökenli dillerin, değişen derecelere, özgün ana dilden evrimleşmiş modern Latince dallar olması gibi, Kürtlerin modern ana dilleri de kesin olmayan biçimde, 'Medce' ya da 'Proto Kürtçe' olarak adlandırabileceğimiz, artık kaybolmuş, arkaik, tek bir dilin dallarıdır. Kurmanci ve Pehlewani tıpkı Fransızca ve İtalyanca gibi, artık aynı dilin lehçeleri değil, iki bağımsız dil niteliği kazanmıştır. Kurmanci ve Pehlewani konuşanlar arasında karşılıklı anlaşma düzeyi en fazla yarı yarıyadır."⁵⁰⁹

508 Kemal Burkay, a. g. e, s. 199.

509 Mehrdad R. Izady, a. g. e, s. 302.

Geçmişte ortak köke sahip dillerin birçoğu birbirlerinden farklılaşmışlardır. Bu durumun en anlaşılabilir örneklerinden biri Özbekçe, Kırgızca, Kazakça ve Azerice dilleridir. Günümüzde bu dil sorununun nasıl çözülebileceği konusunda Kürt ulusalçıları içerisinde iki ayrı görüş tartışılmaktadır:

1. Kurmanci, Sorani, Zazaki ve Gorani dillerinden birinin ‘resmi dil’ kabul edilmesi gerektiğini savunanlar, bunun Kürt ulusal birliğinin sağlanabilmesi için bir zorunluluk olduğunu ileri sürmektedirler.

Bu konuda en büyük rekabet Kurmanci ve Soranice arasında yaşanmaktadır. Kurmanci çok büyük bir çoğunluğun dili olmasına rağmen, Irak Kürtleri arasında çoğunlukla Soranice konuşulmakta, kültürel ve siyasi hâkimiyet Soran Kürtlerinde bulunmaktadır. Kuzey Irak Kürt Yönetimi’nin resmi dili de Soranicedir. Ünlü Kürt şairi Cegerxwin 1958 devriminden sonra Bağdat’ta yaptıkları çalışmalarda, daha o günlerde Soranicenin resmi dil olması için mücadele eden Soran Kürtlerinin, Kurmanciyi savunduğu için kendisini ölümle tehdit ettiklerini söylemektedir.⁵¹⁰

2. Diğer bazı aydınlar ise Kurmanci, Sorani, Zazaki ve Gorani dillerinden Osmanlıca gibi bir ortak dil üretilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Aralarında Kemal Burkay’ın da olduğu birçok Kürt aydın bu görüşe karşı çıkmaktadır.

İki görüşü birbirine yaklaştırmak isteyenler işe bu dillerden birinin resmi dil olarak belirlenmesini, diğer dillerden kelimeler alınarak bu dilin zenginleştirilmesini ve dillerin birbirlerine yakınlaştırılmasını bir çözüm yolu olarak ileri sürmektedirler. Bazıları da bu tip zorlamaların yanlış ve gereksiz olduğunu, Belçika’da Valon-Flaman örneğinde olduğu gibi, Soranice ve Kurmanci’nin aynı anda kullanılabileceğini söylemektedirler.

Kanaatimizce öne sürülenlerin hiçbiri çözüm değildir ve Kürtlere yeni acılar çektirmekten başka bir işe yaramayacaktır. Dört dilden birinin resmi dil olarak belirlenmesi, diğer üçünün zaman içinde silinmesine sebep olacaktır. Mesela resmi dil olarak Sorani esas alındığında Kurmanci, Zazaki ve Gorani konuşanlar Sorani

510 Cegerxwin, Jinanigariya Min

öğrenmek ve 'yabancı' bir dili kullanmak zorunda kalacaklardır. Dört dilin birleştirilmesi çalışmasından da -Osmanlıca örneğinde olduğu gibi- sadece aydınların anladığı bir dil ortaya çıkacak, halk ise bu yeni dili anlayamayacaktır.

Her iki durumda da Kürtler Türkçe ve Arapça dayatmaları karşısında yaşadıkları sorunların, bir başka şekilde, benzerini yaşamak zorunda kalacaklardır. Kürt ulusalcıları bunun bir zorunluluk olduğunu ileri sürmekte, resmi dil olarak belirlenecek Sorani veya Kurmanci dillerinden birinin dışında kalacak olan diğer dillere her türlü kültürel hakların tanınacağını söylemektedirler.

Böyle bir zorlama ve geç kalmış ulusalcılık denemesi yerine tüm Kürdi dillere (Kurmanci, Sorani, Zazaki, Gorani) her türlü serbestliğin, ana dille eğitim hakkı dâhil, tanınarak Türkçe ve Arapçanın devlet dili olarak kullanılması tartışmaya açılmalıdır. Nitekim bugün Kuzey Irak Kürdistan Bölgesel Hükümeti'nde Soranicenin resmi dil olarak kabul edilmesine ciddi eleştiriler getirilmektedir.

Zaho ve Duhok gibi Kurmanci (Badini) konuşan şehirlerde halk, çocuklarını Soranice eğitim veren okullara göndermek yerine Arapça eğitim veren okullara göndermekte, Arapçayı Soraniceye tercih etmektedir.

Günümüz dünyasında bir dilin yaşayabilmesi için en azından şu özelliklere sahip olması gerektiği ileri sürülmektedir:

1. Öncelikle pazar dili, yani ticaretin dili olmalıdır. Günümüzde İngilizce tüm dünyadaki ticaretin ortak dili haline gelmiştir.

2. Bilimin dili olmalıdır. Bilimsel ve teknolojik üstünlüğe sahip uluslar elektronikten tıp ve ilaç sanayisine, uzay teknolojisinden tarıma kadar hemen her sahadaki buluşlarına kendi dillerinden bir isim vermekte ve bu kavramlar, (radyo, televizyon, tomografi, emar, kemoterapi, traktör, beton, okul ve lise örnekleri gibi) tüm dillere girmektedir.

3. Siyasi gücün veya eski tabirle 'kılıcın' dili olmalıdır. 'Kılıcın' diline en önemli örneklerden biri Türkçe'dir. Türkler bilim, sanat, tarım, üretim ve ticarete fazla etkin olmamalarına rağmen devlet yönetimi ve siyasi güç ellerinde olduğundan dillerini Anadolu'daki Rum, Ermeni ve Süryanilere karşı koruyabilmiş,

İslam dünyasının bilim dili olan Arapçaya karşı da kendilerini muhafaza edebilmişlerdir. Farsça ise Farsların eski devlet geleneklerinin ve edebiyatın dili olması özellikleriyle kendini Arapçaya karşı koruyabilmiştir.

Günümüzde İngiltere ve ABD hem bilimde, hem ticarete ve hem de siyasette güçlü olduğundan İngilizce tüm dünyanın adeta resmi dili haline gelmiş bulunmaktadır.

Ulusal sınırların neredeyse kutsanarak korunduğu, kültürel ve siyasi müdahalelerin en aza indirgenmeye çalışıldığı 19. ve 20. yüzyıllarda ulusalcılık mümkünken bugünün dünyasında devlet eliyle ulus yaratılması mümkün gözükmemektedir. Ticaret, kültür ve bilim ulusal sınırları tanımamakta, Latin Amerika müziği Türkiye’de, Tarkan’ın parçaları Peru’da dinleyici bulabilmekte, Çin’de üretilen bir mal birkaç gün zarfında Afrika pazarlarına ulaşabilmektedir.

Günümüzde devlet eliyle bir ulus yaratabilmek için İkinci Dünya Savaşı sonrası Arnavutluk’ta Enver Hoca’nın uygulamaları misali tüm dünyaya kapıları kapatarak bir rejim kurmak gerekir, ki bu mümkün olmadığı gibi dünyaya açık bir rejimde de etkilenmeyi ve entegrasyonu engellemek imkansızdır. Mehdi Zana’nın Şubat 1992 tarihli “Medya Güneşi” adlı dergiye yaptığı açıklamada dile getirdiği görüşleri uygulama imkanı artık yoktur:

“Dünyada bütün ırklar kendi sınırlarına çekilmediği sürece dünya insanının birleşmesi mümkün olmaz... Şimdi biz Farslarla, Araplarla, Türklerle nasıl birlikte yaşarız?”⁵¹¹

Kemal Burcak’ın “(Türkiye’nin Batı illerinde yaşayan) Kürtleri alabiliriz Kürdistan’a. Çünkü Kürdistan zengin. Petrol olanakları var” sözleri de bugün için uygulanabilir değildir.⁵¹² Önümüzdeki ikiyüzyıl zarfında Norveççe, Fince, Çekce, Hırvatça gibi dillerin, yaşanılması muhtemel entegrasyon sonucu, yaşlıların konuştukları diller seviyesine ineceği öngörülmektedir. Ciddi bir medeni-

511 Mustafa Akyol, a. g. e, s. 251.

512 Oral Çalışlar, Öcalan ve Burcak’la Kürt Sorunu, Pencere Yayınları, İstanbul 1993, s. 111.

yet hamlesi yapamazsa birçok dilin yanında Türkçenin de dört beş asır sonra aynı duruma düşeceği tahmin edilmektedir.

Irklar hızla karışmakta, diller ise daha hızlı bir şekilde 'tek'e doğru ilerlemektedir. Müslüman mutasavvıflar bu durumu 'İnna lillahi ve inna ileyhi raciun', 'Allah'tan geldik ve O'na döneceğiz' hikmetine benzetmektedir. 'Kesrette Vahdet' 'Çoklukta Bir'lik gerçekleşmekte, Bir'den gelen her şey, tekrar Bir'e doğru yürümektedir. Bu doğal ve tarihin tabii akışı içinde gerçekleşen durumu, zorla tekleştirme ve asimilasyonla karıştırmamak gerekir.

Dünyanın yeniden şekillendiği, ulusal sınırların anlamının kalmadığı ve yerel kültürlerin hızla silindiği günümüz dünyasında tüm ulusalcılar gibi Kürt ulusalcılarının da bu konuları tekrar düşünmeleri gerekir.

Ulusalcılığın Düşman Oldukları

1. Din

Kürt ulusalcılarının, en 'tehlikeli' gördükleri 'düşman'ların başında din gelmektedir. Aslında dinin bir düşman olarak algılanması sadece Kürt ulusalcılarının değil, Alman, Arap, Fransız, Fars, tüm ulusalcıların ortak kanısıdır. Onlara göre Kürtlerin Türkler, Araplar ve Farslar gibi Müslüman olması, Kürtlerin bu halklardan ayrışmasını ve kendi 'başlarının çaresine' bakmalarını engellemiştir.

Tarih boyunca Kürtlerde dini aidiyetin kavmi aidiyetin önünde olması birçok kişinin dikkatini çekmiştir.

Harvard Üniversitesi'nden Türk sosyolog Nur Yalman 1969'da yayınlanan kitabında şu tespitte bulunmaktadır:

"Türkiye için önemli bir şans, dini aidiyetin dil aidiyetinden daha önemli oluşudur. Eğer dini aidiyet zayıflamış olsaydı, bu daha bölücü bir karakterdeki bir Kürt-Türk çatışması ihtimali doğurabilirdi. Bu üstü örtülü kırılma noktası, çeşitli kurumlar tarafından kurulan köprülerle hafifleştirilmiştir ki, bunlar arasında dini bağlar en önemlisidir."⁵¹³

513 Nur Yalman, *İslamic Reform and the Mystic Tradition*, s. 59, Aktaran Mustafa Akyol, s. 224.

PKK, 1995 yılında düzenlenen 5. Kongresi'nde bu durumdan rahatsızlığını şöyle ifade etmektedir:

"Feodal dönemde halkımızın yaşadığı işgal ve baskı daha da arttı. Özellikle Arapların 7. yüzyıldaki zaferi son derece kanlıydı. Ulusal gelişim İslami ideoloji tarafından baskı altına alınarak halkımız kendi değerlerinden uzaklaştırıldı. Bu, halkımızın yabancı sömürgeci güçler tarafından yönetilmesine neden olan önemli faktörlerden biriydi."⁵¹⁴

Abdullah Öcalan, İslam dininin kendince olumlu yanlarının kullanılmasını kendi amaçları açısından yararlı görmektedir:

"Dinin antiemperyalist, antisömürgeci bir temelde ve halkın tarihi geleneklerine uygun bir mücadele aracı olarak kullanılmasına önayak olmak gerekir. Bir İran deneyiminde olduğu gibi, antiemperyalist radikal çıkış örneklerinden yararlanarak, bunların olumlu yönlerini kendi koşullarımızda değerlendirerek ve daha olumlu karşılık vererek sonuç alabiliriz."⁵¹⁵

"Kürt milliyetçiliğinin ve PKK'nın temel tavrı, taktik değişiklikler olsa da, İslam karşıtıdır. Bu, tüm aşırı milliyetçilerin özelliğidir. Başta Nazizm, dünyadaki tüm şoven milliyetçi ideolojiler, İslamiyet ve Hıristiyanlık gibi evrensel dinlere tepki duymuşlardır. Çünkü bu dinler dünyanın her yerinde ırkçı, kabileci ve saldırgan milliyetçi eğilimleri frenlerler. Etnik milliyetçiler de bu yüzden dini suçlarlar. Söz konusu din karşıtlığı, aşırı Türk milliyetçiliğinde de vardır. 'Dinin ulusal duyguyu yok ettiği' iddiası ve İslamiyet'in Araplıkla özdeşleştirilerek Türklük/Türkçülük adına eleştirilmesi, özellikle 1930'larda olmak üzere, zaman zaman görülmüştür. Hangi 'millet' adına olursa olsun, bu tür şoven ideolojiler, İslam öncesi neolitik çağlarda bir 'yüce ulus' kurgusuna yol açmaktadır."⁵¹⁶

"Nazilerde de tamamen benzer bir mantık üzerine kurulu Hıristiyan düşmanlığı ve Hıristiyanlık öncesi pagan Alman kültürüne öykünme vardı. Abdullah Öcalan, İslam karşıtlığını

514 Mustafa Akyol, a. g. e., s. 227

515 Abdullah Öcalan, Din Sorununa Devrimci Yaklaşımı Weşanen Serxwebun, Köln, 1991, s. 11

516 Bkz. Milliyetçilik, İletişim Yayınları, s. 245–261, 315–323, 802–810.

çok açık ve net bir şekilde ortaya koymaktadır: 'İslamiyet'in kendisi, özellikle Sünni resmi yorumuyla neredeyse 1400 yıldır Kürtlerin geleneksel köleleşme düzeylerine bir zamp gibi yapışmaktan öte bir rol oynamamıştır..."'⁵¹⁷

"'Kürt toplumunu yeniden kurup rehabilite etmek için ne yapılması gerekir?' sorusuna yazar Simko şu cevabı vermektedir:

'Çağdaş tarihimizde bile İslam, bizim bağımsızlık kazanmamızdaki en büyük engel olmuştur...

–Kürtler, çocuklarına Arap ve/veya Türkçe isimler vermekten vazgeçmelidir.

–Kürt dili Arapça veya Türkçe kelimelerden temizlenmelidir. Bunlar eğer yoksa Hint-Avrupa dillerinden alınmalıdır.

–İslami öğretilerle beyinleri yıkanmış Kürtler rehabilite edilmelidir. Diğer dinlerin yayılması teşvik edilmelidir. Bir yandan da İslam'ın uygulanamazlığı ve başta cinsel eşitlik konusu olmak üzere baskıcı özellikleri vurgulanmalıdır.

–Kürtlerin antik dini olan Zerdüştlük yeniden uyandırılmalıdır.

–Kuran'ın veya diğer İslami/Arap kitapların Kürdistan'a girmesine, burada basılmasına ve yayılmasına engel olunmalıdır.

–İslami organizasyonların Kürdistan'da camiler inşa etmesine izin vermeyin.

–Yezidiliği ana Kürt dini olarak belirleyin ve okul kitaplarına ekleyin,

–İsrail'le iyi ilişkiler geliştirin. Kürtler ve Yahudiler arasındaki ortak değerler, Kürtler ve Araplar arasında olanlardan çok daha fazladır."'⁵¹⁸

"Aynı sitede yazan Kajin adlı bir yazar da şunları söylemektedir: 'Sevgili kardeşlerim ve kız kardeşlerim, İslam bizim her zaman en büyük düşmanımız ve engelimiz olmuş ve evrimimizin önüne geçmiştir. Yezidilik ve Zerdüştlük her zaman için takipçilerinin Kürt kimliğini birleştirmiştir ve korumuştur. İslam her zaman düşmanımızın bizi birlikten alıkoymak için kullandığı silah olmuştur.'"⁵¹⁹

517 Abdullah Öcalan, Özgür İnsan Savunması, s. 18, Mustafa Akyol, a. g. e, s. 227.

518 "Religion of Violence and Death", One Kurdistan Without Islam. http://www27.brinkster.com/jaytofi/regilion_of_violence.htm; aktaran: Mustafa Akyol, s. 232,233.

519 "The Adversity of Kurdish People", One Kurdistan Without Islam; <http://>

Faik Bulut da İslam konusunda aynı görüştedir:

"Kürtler, İslamiyet'e ileride materyalist felsefenin yolunu açacak olan düşünce öğelerini taşımışlardır. Çünkü Zerdüştlük inancından devralınan düalist düşünce, kaba materyalizmin de temelidir."⁵²⁰

Türk ırkçıları ve ulusalcıları da benzer görüşleri savunmaktadır. Nihal Atsız, İslam kardeşliğini savunmayı 'millet hainliği' olarak suçlamaktadır.

"Modernite öncesinde milliyetçilik mümkünmüş gibi, bunun sorumluluğunu İslamiyet'e yükleyen Atsız, Ziya Gökalp'in savunduğu 'İslam beynelmileliyeti' ve 'Avrupa beynelmileliyeti' gibi kavramlara da hep soğuk, hatta hasmane bakmıştır. Atsız'a göre, İslam kardeşliğini savunmak, 'millet hainliği'dir. Zenci, Yahudi, Çerkez, Arnavut, Kürt ve Lazlar yabancı olarak görülmelidir. Barış ve dostluk, milletlerin afyonudur."⁵²¹

2. Kürt-Türk Evlilikleri

Dinden sonra toplumları ve halkları en fazla kaynaştıran bir diğer unsur da evliliklerdir. Bugün Türkiye'de bir milyon civarında Kürt-Türk evliliği olduğu tahmin edilmektedir. ('Türk'ten kasıt Laz, Gürcü, Çerkez, Abaza, Boşnak, Arnavut, Pomak ve Kürt haricindeki tüm Müslüman etnik unsurlardır)

Bu tip evlilikler halkların ve dolayısıyla da kültürlerin ve dillerin karışmasını sağlamaktadır. Bu evliliklerde doğan çocukların neredeyse tamamına yakınının Kürtçe öğrenememesi, ulusalcılar tarafından asimilasyonu hızlandırıcı bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

3. Göç

İster ekonomik nedenlerle olsun, ister zorla köy boşaltılması gibi siyasi nedenlerle olsun göç de ulusal kimliği zayıflatıcı bir

www27.brinkster.com/jaytofi/kudish_people.htm; aktaran: Mustafa Akyol, s. 233.

520 Faik Bulut, *Ehmede Xani'nin Kaleminden Kürtlerin Bilinmeyen Dünyası*, s. 33

521 Güven Bakırezer, "Nihal Atsız", Milliyetçilik, ed. Tanıl Bora/ Murat Gültekinil, s. 352-357

unsurdur. Göçler, demografik yapıyı değiştirmekte, halkların karışmasına neden olmakta, bu karışım evlilikler ve ticari ortaklıklarla daha da arttığından Kürt kimliği erimektedir. 'Etnik nüfus ve toprak' tezi geçerliliğini her geçen gün yitirmektedir. 'Birlikte yaşama ve kardeşlik' tezleri ulusalcıları çok rahatsız etmekte, çoğu kez tarih ters yüz edilmekte, halkların yaşantısındaki binlerce olumlu örnek bir yana bırakılarak tarihte çok ender karşılaşılan olumsuz olaylar öne çıkarılmaktadır. Hatice Yaşar da aynı yöntemi izlemektedir:

"Kürt halkı 200 yıldır siyasi bağımsızlığı için mücadele etmektedir. Kürt siyasi arenasında yer alan ve kitleselleşen her hareketin ilk şiarı 'bağımsız Kürdistan' olmuştur... Kürt halkı tanıştıkları andan itibaren türk, arap ve farslar ile yan yana huzur içinde hiç yaşamamıştır. Bu 3 halk ile birliktelik Kürt halkında sadece katliam ve direnme anıları demektir."⁵²²

Hatice Yaşar Türkler, Araplar ve Farslara karşı o kadar öfke doludur ki bu halkların isimlerini yazarken küçük harfler kullanmaktadır.

4. Ekonomik Entegrasyon:

Kürtlerin yaklaşık %60'ının Fırat'ın batısına göç etmiş olmaları ekonomik yatırımlarını da bu illere yapmaları sonucunu doğurmuştur; öylesine bir entegrasyon ve ekonomik bağımlılık ortaya çıkmıştır ki geri dönülemez bir noktaya gelinmiştir. Kürtlerin ve Türklerin ekonomik yapılarını ve ortak çıkarlarını birbirinden ayırmak mümkün değildir. Suriye, İran ve Irak Kürtleri açısından bu derece kuvvetli bir entegrasyon söz konusu değildir. Bu durum Kürt ulusalcılarını rahatsız etmektedir.

Kısaca altını çizmek gerekirse, din, karşılıklı evlilikler, göç ve ekonomik entegrasyon ulusalcıları rahatsız etmekte; ancak bu gelişmelerin engellenmesi veya tersine çevrilmesi imkansız gözükmektedir.

522 Hatice Yaşar, " Bölücülüğe Karşıyım, Sevr'im İstiyorum", Rizgari, [http:// www.rizgari.com/modules.php?name=Rizgari_Niviskar&cmd=read&id=463](http://www.rizgari.com/modules.php?name=Rizgari_Niviskar&cmd=read&id=463); aktaran: Mustafa Akyol, s. 167.

Kürt Diasporası

Kürt ulusalcılığının önündeki sorunlardan biri de Kürt diasporasıdır. Bir milyonu Türkiyeli olmak üzere yaklaşık iki milyon Kürdün ülkelerinin dışında yaşadıkları tahmin edilmektedir. Özellikle Almanya ve İsveç'te örgütlenmiş önemli bir Kürt aydın kitlesi bulunmaktadır. Diasporadaki siyasi Kürtleri PKK yanlısı olanlar ve PKK dışındaki Kürtler şeklinde değerlendirmek mümkündür.

PKK yanlısı Kürtler, PKK'nin politikaları doğrultusunda davranmakta, zaman zaman PKK'nin politikalarında meydana gelen radikal değişiklere de 'bir hikmeti vardır' yaklaşımıyla ayak durabilmektedirler.

PKK dışındaki Kürt aydınlarının yoğun olarak yaşadıkları ülke İsveç'tir. Dil, tarih, edebiyat ve siyaset başta olmak üzere birçok sahada özgün çalışmalar yapmaktadırlar. Entelektüel seviyeleri oldukça gelişmiştir. En belirgin eksikleri, çok uzun bir süredir ülke dışında yaşamaları sebebiyle ülkede meydana gelen ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi gelişmeleri anlamakta zorlanmalarıdır. Batılı anlamda 'ulusalcı' fikirleri savunmakta, Türkiye'deki Kürtlerin birlikte yaşama ve çoğu kez asimilasyona zemin yaratan entegrasyoncu eğilimlerini doğru bir şekilde analiz edememektedirler.

Bu durumu kendi zemininde gerçek nedenleriyle anlamaya çalışacaklarına toplumu suçlamakta ve geçerliliği kalmamış, Soğuk Savaş dönemine, 30-40 yıl önceki duruma göre şekillenmiş siyasi görüşlerini dayatmaktadırlar. Kürt sorununu aynı zamanda Türkiye'nin demokratikleşme sorunu olarak değerlendiren, bağımsızlık ve federasyon gibi çözümleri Türkiye'nin günümüzdeki şartlarına uygun görmeyen ve tam anlamıyla demokratikleştirilmiş bir Türkiye'de birlikte yaşamayı esas alan fikirlere sıcak bakmamaktadırlar.

Bu yönleriyle entelektüel Kürt diasporası Kürt sorununun çözümüne katkı sağlayacağına çözümü zorlaştıracak politikalar sergilemektedir.

Ulusalçı Aydınların Profili

Ulusalçı, laik-seküler Kürt aydınlarının, Kürt halkının geleneksel değerlerine yabancı ve hayat tarzlarının halka uzak olduğu tespiti bizzat kendileri tarafından da kabul edilmektedir. Orhan Kotan, bu durumu şöyle izah etmektedir:

"Bugün Türkiye'de kategorik olarak bir Kürt aydın kuşağından, bir Kürt politikacı kuşağından söz etmek fazla iyimserlik olur. Kökleri Abdülhamid dönemine uzanan metropol merkezli gelenek çok daha derinleşip, çok daha genişleyerek devam ediyor. Kürt aydını, Kürt politikacısı gene metropol merkezlerinde yaşıyor. Türkçe konuşuyor. Türkçe düşünüyor. Entelektüel gıdasını Türk dilinden alıyor... Bu yetişmiş insan malzemesinin Kürdistan'a dönmesi ise pek de mümkün görünmüyor... Asgari programı bağımsız-birleşik Kürdistan, azami programı sosyalist Kürdistan olan illegal Kürt örgütlerinin tüm yayınları Türkçe. Başlı başına bir olgu durumunda bulunan PKK'nın yayınları Türkçe. Genel sekreter (Abdullah Öcalan) Türkçe yazıyor. Dağdaki gerilla Türkçe konuşuyor. Halk mahkemesinde Türkçe yargılama yapılıyor. Uzun yıllar hem siyasi ve hem de askeri eğitimin merkezi olan Bekaa mezarlığındaki ölülerin mezar taşları bile Türkçe yazılmış. Kürt partisi olarak adlandırılan HEP-HADEP çizgisinin Kürt dili ile, Kürt kültürü ile bir bağlantısı yok."⁵²³

Kürt aydınlarının geleneksel Kürt kültüründen ne denli uzak olduklarını Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanı Osman Baydemir, Ali Bulaç'a çok açık bir dille ifade etmektedir:

"Kürt elitinin belli bir profili var. Marksist bir dil kullanır. Kürtler Müslümandır, dindardır ve bazı değerleri korumada titizdir. Geleneksel değerleri diğerleriyle ortaktır. Fakat Kürt aydını öyle değil. Farklı bir dünya görüşü, farklı bir tarih felsefesi var. Yaklaşımında Stalinist çizgiler baskındır. Bilge Kürt aydını bulmak çok zor. Halkı, geleneksel özellikleri, tarihsel birikimi ve inançlarıyla temsil eden bir aydın tipi yok. Bu açıdan halka yabancıdır."⁵²⁴

523 Orhan Kotan 'Türkçe Düşünen Kürt Aydınları' Realite, Aralık 1994, s. 9; aktaran: Mustafa Akyol, s. 275.

524 Ali Bulaç, Osman Baydemir röportajı, Zaman Gazetesi, 28 Ağustos 2004.

Ümit Fırat da benzer tespitlerde bulunmaktadır:

"Kürtler özel hayatlarında muhafazakârdırlar, sol partilerin arkasından gidebilirler, ama muhafazakâr değerlerinden kolayca vazgeçmezler. Mesela, HADEP sivil toplum kuruluşu gibi davranarak organize ettiği Newroz vb. organizasyonlarda çok daha fazla insanı peşine takabiliyor... Çünkü orada Kürtler muhafazakâr kimlikleriyle HADEP'in arkasından daha rahat ve coşkuyla yürüyebiliyorlar." ⁵²⁵

Bir dönem Abdullah Öcalan'ın avukatlığını yapmış bulunan DTP Diyarbakır Milletvekili Aysel Tuğluk ise 5 Ağustos 2007 tarihli Hürriyet Pazar ekinde Gülden Aydın'a verdiği söyleşide "Muhafazakâr tencereye (tabanınız), elit kapağın (DTP yöneticileri) uymadığı benzetmesine katılıyor musunuz?" sorusuna şu cevabı vermektedir:

"Oturmuyor tabii ki. Yaşam olarak, tarz olarak uymuyoruz. Tabanımıza çok iyi projelerle gitmek gerekiyor. Ankara'da bir odadan siyaset tezleri üretmekle bu topluma ulaşamıyoruz. Koşullarını, beklentilerini iyi tahlil etmek gerekiyor."

"Kendinizi temsil ettiğiniz Kürtlerden çok ileride, marjinal hissediyor musunuz?" sorusuna ise "Evet, hissediyorum. Halktan uzaklaşıyoruz. Solun, edinilmiş tarzı terk edip toplumla buluşmayı sağlayacak bir anlayışa evrilmesi gerekiyor... Biz geçkondulardan, varoşlardan uzaklaştık, elitleştik. AKP halka inen siyaseti bizden çaldı" diye cevap vermektedir.

Kürt Sorunu ve Medya

Kürt sorununun çözümünde Türkiye medyasının önemli bir kesimi olumsuz bir rol üstlenmektedir. Medya, demokratikleşmeye destek vereceğine, Kürt sorununu PKK'ye endeksleyen ve sadece bir terör ve bölücülük meselesi olarak gören resmi ideoloji doğrultusunda bir yayın politikası izlemektedir. Son yıllarda moda haline gelen 'Güneydoğu dizileri' ise tamamen

525 Ümit Fırat, 'Kürtler Bilmedikleri Bir Kumar Oynamış Gibi' Kozmopolit, Kasım 2002.

olumsuz bir imaj ortaya koymaktadır. Bu diziler iki ana grupta toplanmaktadır:

1. Mardin, Midyat, Hasankeyf, Urfa ve Diyarbakır’da çekilen Sıla, Berivan, Aşkın Dağlarda Gezer, Aşka Sürgün ve Gurbet Kadını gibi dizilerde bölgenin feodal yapısı tamamen çarpıtılarak yansıtılmakta, sabah atla bir köyden ötekine giden şalvarlı ağalar, öğleden sonra son model jeeplerle ve takım elbise, kravatla gezmektedirler. Kürtler çağdışı törelere körü körüne bağlı, sihir, büyü ve batıl inançlara inanan, sürekli birbirlerini öldüren, cahil, ve geri kalmış bir halk olarak gösterilmektedir.

2. ‘Tek Türkiye’, ‘Pars Narkoterör’ ve ‘Deli Yürek’ gibi siyasi içerikli dizilerde ise, Kürt sorunu ile PKK özdeşleştirilmekte, Kürt sorunu dış güçlerin kışkırttığı bir bölücülük ve terör sorunundan ibaret gösterilmekte, resmi ideolojiye en küçük bir eleştiri getirilmemektedir. Köy boşaltma ve yakmaları kimlerin yaptığı, insanların ana dillerini kimin yasakladığı, gözaltına alınan veya tutuklanan binlerce kişiye kimlerin işkence yaptığı, üçbinin üzerindeki ‘faili meçhul’ cinayeti kimlerin işlediği ise hiçbir şekilde dile getirilmemektedir.

‘Tek Türkiye’ dizisinin bir bölümünde köyün ağası, PKK yanlısı ve aynı zamanda da azılı bir Türk düşmanıdır. Köyün doktoru ise halka yararlı olmak için çırpınan bir ‘Türk’tür. Ağanın biricik oğlu hastalanır, gittikçe ağırlaşır. Acilen müdahale edilmezse ölecektir. Doktor Türk olduğu için ağa, ölüm döşeginde olmasına rağmen oğlunu Türk doktorun tedavi etmesine izin vermez. Doktor her türlü yolu dener, köylü yalvarır, ama zalim PKK’li ağa ‘Nuh der, peygamber demez.’ Reyting rekorları kıran dizide buna benzer birçok olay gösterilmektedir. Halbuki Türklerin Anadolu’ya geldikleri 11. yüzyıldan bu yana geçen bin yıl boyunca Türk-Kürt ilişkilerinde buna benzer olaylar yaşanmamıştır.

Aynı dizide yine malum ağa, kızını bir Türkle evlendirmek isteyen bir köylüsünü şiddetle cezalandırmaktadır.

Halbuki, Kemal Pir başta olmak üzere PKK’nin ilk kurucularının bir kısmı Türk asıllıdır ve bugün Türkiye’de bir milyon civarında Türk-Kürt evliliği vardır. Abdullah Öcalan’ın bizzat kendisi, annesinin Türk olduğunu söylemektedir.

Kendisi de Mardinli olan ve bölgeyi her yönüyle yakından tanıyan Ali Bulaç şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

"Töre cinayetlerinin işlendiği 'Yaralı Yürek' adlı dizi yayınlandığında yöre halkı tarafından tepki görmüş, hatta Şubat 2007'de çekim sırasında ekip saldırıya uğramıştı.

Tepkinin sebebi sadece dizide töre baskısı dolayısıyla intihar eden bir kıza özenen 12 yaşındaki Hatice Demir'in intiharı değil, bölge halkının tarih öncesi çağlarda yaşayan vahşi insanlar güruhu olarak anlatılmasıydı. Ölen küçük Hatice'nin amcası Cuma Demir, 'Devamlı dizilerde Güneydoğu suçlanıyor, töre cinayetleriyle aşağılanıyoruz' diyordu. Mardin-Midyat yöresinde çevrilen diziler de öyle... Güneydoğu'da yaşayan insanlar (elbette Kürtler ve Araplar) tarih-öncesi (pre-historik) zamanlarda yaşıyor. Töre cinayetleri kaba, baskıcı, kadın düşmanı, ataerkil, vahşi/geri bir kültürün 21. yüzyılın kalbinde devam eden tezahürleri. Bu insan güruhu bir 'toplum' değil, vahşiler-barbarlar sürüsü, bunlar insan olamazlar.

Anlaşılan bunlar medenileşemiyorlar, insan olamıyorlar, çünkü bu kafalarda genetik bir sorun var. O halde kafalarına vura vura modernleştirmek lazım.

Bunlar kültürden, şehirden, demokrasiden ne anlar!

Ne demişti şarkıcı Demet Akalın, bütün Diyarbakırlılara 'Dağdan mı geldiniz, Diyarbakır'dan mı? Moron moron bakıyorsunuz!' Peki bu insanların siyasi tercihleri, oyları bir kıymet ifade eder mi? Etmez. O halde demokrasi de gerekmez!

İkinci tür diziler 'siyasi güvenlik temalı' olanlar. Bu dizilerde yine uyuşturucu, silah kaçakçılığı, yasadışı faaliyetler, terör, PKK eylemleri, devlet içi çatışmalar, Kürt sorunu, Güneydoğu'nun ekonomik yoksulluğu konuları üzerinden şu mesajlar veriliyor:

Bu bölgede vahşi insanlar yaşıyor. Para veya örgüt bağlantısı dolayısıyla, mesela sekiz aylık hamile bir kadını sadece Türk olduğu için vahşice öldürüyorlar.

Örgütle ilişkili bir Kürt doktor, Türk hastasını zehirleyebiliyor. Bir köyün imamı da muhtarını da gizli örgüt elemanı, bölgeyi aydınlatmak üzere oraya giden öğretmenleri, doktorları acı-

masızca katlediyorlar. Bu tiplerin ne insafı var ne ruhi hassasiyetleri. Münferit olaylar bölge halkına genelleştiriliyor.

Tabii ki, hikâyenin tek bir anlatımı veriliyor.

Yıkılan ve boşaltılan köyler, dışkı yedirilen insanlar, tecavüze uğrayan insanlar, ani gece baskınları, yüz binlerce insanın maruz kaldığı işkence olayları, Diyarbakır Cezaevi, sefalet, üç milyon insanın göçe zorlanması, şehrin varoşlarında 70 metrelik evlerde 7 ailenin balık istifi yaşamaya zorlanması anlatılmıyor. Bu tür dizilerde de Kürt sorunu; terör, uyuşturucu, kaçakçılık, uluslararası servisler ve vahşetle özdeşleştirilerek anlatılıyor ki, dolaylı olarak seyircilerin, yani Türk kamuoyunun bilinçaltına maalesef nefret, ötekileştirme ve ırkçılık zerkediliyor."⁵²⁶

Bu tip diziler Kürt sorununun çözümünü zorlaştırmakta ve halkı olumsuz yönde şartlandırmakta, sorunun gerçek boyutlarının kavranmasını engellemektedir.

KÜRT SORUNUNUN ÇÖZÜMÜNE DOĞRU

Kürt sorununun nasıl çözüleceği noktasında farklı görüşler ve çözüm önerileri mevcuttur. Yıllardır devam eden 'Karlı dağlarda yürürken çıkan kart, kurt sesleri Kürt'e dönüştü' veya 'Kürtler Türklerin bir boyudur, onlar da Orta Asya'dan geldiler' söylemleri büyük oranda geride kalmıştır. Gerçi Türkiye'de önemli bir kesim inkâr, baskı ve asimilasyon politikalarının devamını istemekte, Kürt sorununu sadece 'ayrılıkçı, bölücü' bir terör sorunu olarak görmekte, askeri güvenlik tedbirlerinden başka bir anlayışa yanaşmamaktadır. Bu çevreler Kürt kimliği ile ilgili en ufak talepleri bile bölücülükle itham edip damgalamakta; en küçük bir demokratik açılımın daha sonra diğer talepleri tetikleyeceğini, kültürel-bireysel hakların grup haklarına, grup haklarının etnik federasyona, onun da bir adım sonra 'bağımsız Kürdistan'a dönüşeceğini ileri sürmektedirler.

Toplumun önemli bir kesimi ise yaşanan bunca olaydan sonra Kürt sorununu gerçek boyutlarıyla kavramış bulunmakta-

526 Ali Bulaç, Mardin Life Dergisi, Temmuz- Ağustos sayı:4, 2008, s. 53

dır. Kürt sorununun bugün için Türkiye'nin en önemli sorunu olduğunu ve bu sorunu çözmeden Türkiye'nin ciddi bir hamle gerçekleştiremeyeceğini aklı başında hemen herkes kabul etmektedir. Ancak işin içinden nasıl çıkılacağı, 'çözüm' denilen şeyin ne olduğu ve işe nereden ve ne şekilde başlanacağı noktasında kafalar karışıktır.

Çok fazla ayrıntıya girmeden, 'çözüm' olarak ortaya konan önerileri şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Bağımsız Kürdistan,
2. Otonomi, federasyon,
3. Birlikte yaşama.

Bu yaklaşımları incelemeyen önce, dünyadaki benzer sorunların nasıl çözüldüğüne göz atmakta yarar vardır.

Bask, Katalan, İsviçre, Belçika Modelleri Örnek Olabilir mi?

Dünyanın başka bölgelerinde yaşanan benzer sorunlardan mutlaka dersler çıkarılmalıdır. Sadece Batı ülkelerinde değil, dünyanın diğer bölgelerindeki ülkelerde geliştirilen çözümler de dikkate alınmalıdır. Örneğin resmi kayıtlara göre sayıları elli bin civarında olan Kazakistan Kürtlerine haftada iki saat Kürtçe ders hakkı verilmiştir. Özbekistan'da ise ilk ve ortaöğretim Tacikçe, Özbekçe ve Rusça olmak üzere üç ayrı dilde yapılmakta, isteyen istediği dilde eğitim görmekte, ayrıca diğer dilleri de öğrenmektedir.

Kürt sorununun çözümü için örnek gösterilen Bask, Katalan, İsviçre ve Belçika modellerine de kısaca değinmekte yarar vardır.

Bask

Günümüzde Baskların nüfusu, sekizyüzellibini İspanya'da ve yüzellibini Fransa'da olmak üzere, bir milyon civarındadır. Baskların en önemli şehirleri Bilbao'dur. Basklar kendi dillerine 'Öskara' adını vermektedirler.

İspanya'da yürürlükte olan özerklik yasasına göre Öskara dili Bask bölgesinde İspanyolca ile aynı statüye sahiptir. Kamusal alanda, resmi ilişkilerde Öskara dili de kullanılmaktadır ve Bask Özerk Bölgesi'ndeki yönetim Öskara bilen memurlar yetiştirmekle yükümlüdür.

Bask Özerk Bölgesi parlamentosunda isteyen İspanyolca, isteyen Öskara dilinde konuşmakta serbesttir. Her iki dilden birini bilmeyenler için simültane tercümanlar hizmet vermekte, yargıda da Bask dili isteğe bağlı olarak kullanılmaktadır.

Bask dilinde radyo ve televizyon yayınları ile her türlü dergi, kitap ve gazete yayımı serbesttir. İsteğe bağlı olarak Öskara dilinde ilk ve orta eğitim yapılmakta, ancak orta öğrenimin sonuna gelen öğrencilerde kendini İspanyolca olarak da ifade edebilme şartı aranmaktadır. Sadece Bask dilinde öğretim yapan resmi okul yoktur, ancak tümü ile Bask dilinde öğretim yapan özel okulların açılması serbesttir.

Bask bölgesindeki üniversitelerde, felsefe, coğrafya, tarih, dil ve eğitim bilimleri dallarında Bask dilinde öğretim yapılmaktadır. Yol, kent ve köy isimleri ile trafik işaretleri iki dilde yazılmaktadır.

Katalanya

İspanya'nın kuzeydoğusunda yer alan Katalanya'nın merkezi, dünyaca ünlü turizm merkezi Barcelona şehridir. Nüfusu yaklaşık yedi milyon civarında olan Katalanya da, tıpkı Bask bölgesi gibi, İspanyol anayasasına göre özerk bölge statüsü ile yönetilmektedir. Yerel parlamentosu ve hükümeti vardır. Bask bölgesindeki tüm haklara sahiptir. Katalanya ve Bask özerk bölgeleri İspanya'nın refah düzeyi en yüksek bölgeleridir.

İsviçre

İsviçre 23 kantondan oluşan, 6,5 milyon nüfuslu federal bir cumhuriyettir. Yalnız Almanca konuşulan 14, Fransızca konuşulan 4, İtalyanca konuşulan 1 kanton vardır. 3 kantonda Almanca ve Fransızca, birinde de Almanca, Fransızca ve İtalyanca birlikte konuşulmaktadır. İsviçre Anayasası'na göre:

1. İsviçre’de kullanılan diller eşit olduğu gibi farklı dilleri konuşan vatandaşlar da eşittir.
2. Bölgeler dillere göre ayrılmıştır.
3. Bölgelerin azınlık dilleri korunacaktır.
4. Federal yönetimin görev alanına giren federal yargı, federal hükümetin resmi yayınları ve konfederasyonun genel idaresi ile ilgili konularda federal dil yasası uygulanır.
5. 1983 tarihli bir yasa ile Alman, Fransız ve İtalyan ulusal topluluklarının federal kurumlardaki temsil oranları belirlenmiştir. Federal kurumlara yapılan atamalarda bu oranlar gözetilmektedir. Federal parlamentoda, milletvekilleri istedikleri ulusal dilde konuşabilirler. Yasaların çoğu Almanca hazırlanır, sonradan Fransızca ve İtalyancaya çevrilir. Federal mahkemelerde vatandaşlar kendi dillerini kullanmakta serbesttir.
6. Eğitim her kentin resmi diline göre yapılır. Çok dilli kantonlarda Almanca, Fransızca ve İtalyanca öğretim yapan okullar bulunur.

Belçika

Yaklaşık on milyonluk bir nüfusa sahip Belçika’da halkın %58’i Fransızca (Valon dili), %41’i Flamanca ve % 1’i ise Almanca konuşmaktadır. Belçika 1830’da resmi dili Fransızca olan üniter bir devlet olarak kurulmuş, ancak zamanla çok dilli, çok kültürlü bir yönetim şekline dönüşmüştür.

Flaman ve Valon bölgelerinin her birinde bir yerel hükümet ve yerel parlamento işlevi gören Bölge Konseyi vardır. Sayıca az oldukları için (66 bin kişi) ayrı bir Alman bölgesi oluşturulmamıştır. Brüksel Bölgesi’nin kendine özgü bir konseyi yoktur. Bu bölgedeki toplulukların sorunları, bağlı oldukları Valon ya da Flaman Bölge Konseylerinde çözülür. Flaman Bölgesi’nde resmi dil Flamanca, Valon Bölgesi’nde ise Fransızca’dır. Her bölgede idare, yargı, eğitim, resmi ilanlar ve işaretiler için bölge dili kullanılır.

Başbakan geleneksel olarak Flamanlardan seçilmektedir. Devletin ayrıca bir Temsilciler Meclisi ve bir de Senatosu vardır. Her iki mecliste de milletvekilleri ile senatörler dil esasına göre

ayrılmışlardır. Meclislerde hem Fransızca hem de Flamanca konuşulabilir. Yasalar, tüzükler ve yönetmeliklerin her iki dilde de yayınlanması zorunludur. Dış politika, savunma ve maliye ile iç ve dış güvenlikle ilgili konular ulusal meclislerin yetki alanlarına girmektedir. Alman topluluğun yaşadığı bölgelerde sağlık, sosyal yardım ve polis hizmetleri Almanca verilmekte, mahkemelere Almanca başvuruda bulunulabilmektedir.

Nüfusunun %70'i Fransızca ve %10'u Flamanca konuşan Brüksel Bölgesi'nde iki dillilik egemendir.⁵²⁷

Çözümde Referanslar

İslam dünyasının Batıcı aydınlarının çokça düştükleri hatalardan biri, kendi ülkelerinde karşılaştıkları sorunları dünyanın diğer bölgelerindeki sorunlarla bire bir eşdeğer görmeleri ve çözüm modellerini aynen taklit etmek istemeleridir. Bask, Katalan, Korsika, Valon, Flaman ve İrlanda sorunlarının Kürt sorunu ile mutlaka benzer yanları vardır, ancak en az benzer yanları kadar benzemeyen ve kendi özgün şartlarında değerlendirilmesi gereken farklı yanları da vardır. Çözüm için de durum aynıdır. Hiçbir sistemi aynen alarak uygulamak mümkün değildir.

Aydınlarımızın düştükleri bir diğer hata da kendi tarihi referanslarına dönüp bakmamaları ve toplumlarının yaşadıkları tecrübeleri dikkate almamalarıdır. Dini, mezhebi ve etnik farklılıkları çatıştırmadan bir arada yaşatabilme tecrübesi açısından İslam dünyası Batıdan çok çok ileridedir. 1869 Osmanlı nüfus kayıtlarına göre Diyarbakır şehir merkezinin %53'ü, Mardin şehir merkezinin %55'i, İstanbul'un %60'ı gayrimüslimdir. İslam dünyası 7. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar yaklaşık 13 yüzyıl etnik, dini ve mezhebi farklılıkları bir arada başarıyla yaşatabilmiştir ve bunu sağlayan da İslam hukukudur.

Midyat ilçesinde Müslüman Araplar, Müslüman Kürtler, Hıristiyan Süryaniler ve Yezidi Kürtler birlikte yaşamakta, Kürtçe, Arapça ve Süryanice aynı anda kullanılmaktadır. Müslümanların bir kısmı Şafii, bir kısmı Hanefi, Süryanilerin büyük çoğunluğu

527 Tarık Ziya Ekinci, Vatandaşlık Açısından Kürt Sorunu ve Bir Çözüm Önerisi, Künyerel Yayınları, s. 64-77

Ortodoks Süryani Kadim, bir kısmı ise Katolik ve Protestan’dır. Beş köyden meydana gelen Midyat Şemıka aşiretinin Dalin ve Kerşaf köyleri Müslüman Kürt, Enhıl (Nehile) köyü Hıristiyan Süryani, Barbonus köyü Müslüman Arap, Bacin köyü ise Yezidi Kürt’tür. Ortadoğu coğrafyasının hemen hemen tamamı benzer demografik özellikler taşımaktadır.

Müslüman aydınlar Kürt sorununun çözümünde laik-seküler aydınların düştükleri hatalara düşmemelidirler. Bu konuda iki noktaya özellikle dikkat etmek gerekmektedir:

1. Kitabı Referanslar: Müslüman aydınlar, kitabı referanslarını mutlaka göz önünde bulundurmalarıdır. Kur’an-ı Kerim ve Hazreti Muhammed’in hadisleri başta olmak üzere dört halifeden itibaren İbn-i Haldun’dan Maverdi’ye, İmam-ı Azam, İmam Şafii, İbn-i Hanbel ve İmam Malik’ten Bediüzzaman Said-i Nursi’ye kadar bu konuyla ilgili söz söylemiş bütün Müslüman âlimlerin görüşlerini nirengi noktası olarak almalıdırlar.

2. Tarihi Referanslar: İslam dünyasının yaşadığı tarihi tecrübe, Endülüs’ten Buhara ve Semerkand’a, İstanbul’dan Kahire ve Bağdat’a, Bosna Hersek’ten Şam ve Tahran’a, Fas’tan Yemen, Kudüs, Hindistan ve Malezya’ya kadar, göz önünde bulundurulmalıdır.

Müslüman aydınlar kitabı ve tarihi referanslarını günümüz dünyasına uyarlamalıdırlar.

“Bağımsız Kürdistan” Fikri

Kürt ulusalcılığının ortaya çıkışı 20. yüzyılın başlarındadır. 1789 Fransız İhtilali’nden sonra bir burjuva ideolojisi olarak ortaya çıkan ulus-devlet fikri bir kısım Kürt aydınını da etkiledi.

Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde önce gayrimüslim halklardan Sırplar, Yunanlar, Romenler, Bulgarlar ve Ermenilerin kaptıkları ulusalcı-milliyetçi düşünceler zamanla Müslüman unsurlarda da tesir gösterdi. Arnavutlar ve Araplardan sonra bazı Kürt aydınları da bu akıma katıldı.

Kürtlerin dışında yukarıda adı geçen tüm halklar Osmanlı’ya başkaldırarak amaçlarına ulaşırken sadece Ermeniler başarısız-

lığa uğradı. Bazı Ermeni aydınları, siyasi şartları doğru tahlil edemeyerek, gerçekleşmesi beklenilemeyecek, jeopolitik şartlar itibariyle de mümkün olmayan bağımsız Ermenistan fikriyle halklarını felakete sürüklediler.

Müslüman Arnavutlar ve Araplar Batılı devletlerin desteğiyle Osmanlı'ya karşı savaşıyorlar ayrı devletler kurarken Kürtler, Osmanlı'yı terk etmediler. 1. Dünya Savaşı'nın tüm felaketlerini Türklerle birlikte göğüslediler. Kürt halkı ve önderleri, İslam kardeşliği ve birliği düşüncesiyle Türklerin kaderleriyle kendi kaderlerini aynı gördüler.

Bugün de bir kısım aydının dışında, Türkiye'deki Kürtlerin ezici çoğunluğu, ayrılarak bağımsız bir Kürt devleti kurmak yerine adil ve demokratik cumhuriyette birlikte yaşamayı savunmaktadır.

20. yüzyılda Ortadoğu'da bir Kürt devletinin kurulmamasının başlıca iki nedeni vardır.

1- Batılı emperyalistlerin Birinci Dünya Savaşı sonrasının şartlarında bağımsız Kürt devletini kendi çıkarlarına uygun görmemeleri.

2- Türklerle yaklaşık bin yıldır birlikte yaşayan ve dini duyarlılıkları çok güçlü olan Kürtlerin Türklerden ayrılmayı istememiş olmaları.

Bu iki nedenden biri farklı olsaydı, sonuç büyük ihtimalle bugünkü gibi olmazdı.

Ulus Devlet Çözüm müdür?

Türkiye'den ayrılarak bağımsız bir Kürdistan kurma fikrine bugün Kürtlerin büyük bir kısmının itirazı vardır. Bu itirazlar iki ana başlık altında toplanabilir.

1. Ulus-devlet fikri ve modeli 19. yüzyılın modasıydı. 21. yüzyılda ulus-devletin modası geçmiş, geçerliliği kalmamıştır. Tüm dünyada küreselleşme dalgası hakimdir. Bilgi ve kültür sınır tanımamakta, mal dolaşımı engellenememektedir. Spordan modaya, sinemadan müziğe kadar üretilen tüm değerler bütün dünyaya anında yayılmakta, keza bilgi ve teknoloji de aynı şe-

kilde sınır tanımamaktadır. Çin’de üretilen bir mal, birkaç gün sonra dünyanın diğer ucunda pazarlanmakta, internet neredeyse tüm insanlığın ortak hafızası haline gelmiş bulunmaktadır. Farklı dil, din ve ırklardan insanlar arasındaki evlilikler artmakta, yerel diller kaybolurken İngilizce tüm dünyanın resmi dili haline gelmektedir. Böyle bir dünyada ulusal sınırların ekonomik ve kültürel olarak bir anlamı kalmamaktadır. 19. ve 20. yüzyılda kendi çıkarları için milliyetçiliği ve ulusal sınırları savunan burjuvazi, bugün küresel sermayeye dönüştüğünden, çıkarlarına engel olarak gördüğü sınırları kaldırmak istemekte ve ulusal sınırları her geçen gün daha fazla silikleştirmektedir.

Günümüz dünyasında ulus-devletler yerine Kuzey Amerika Birliği (NAFTA), Avrupa Birliği ve Şanghay Beşlisi gibi daha geniş bölgesel işbirlikleri, siyasi ve ekonomik birliktelikler önem kazanmaktadır. Dünyanın mevcut halinde “geç kalmış bir Kürt ulusalcılığı”nın Kürtlere yarar yerine zarar getireceği yaygın bir kanaattir. Kürtler işlevini yitiren geri bir modeli deneyeceklerine, yeni döneme uygun çağdaş bir siyasi organizasyonun içinde olmayı daha doğru bir tercih olarak görmektedirler.

2. Ulus-devlet modeli, Ortadoğu’ya uymamaktadır. Ulus-devlet, Ortadoğu toplumlarına çözüm değil, çözümsüzlük getirmiştir. Çünkü:

a. Ortadoğu ile Avrupa aynı toplumsal yapıya sahip değildir ve farklı tarihsel süreçlerden geçmişlerdir. Ortadoğu, Reform, Rönesans, Aydınlanma, Sanayi Devrimi ve Burjuva Demokratik Devrimleri gibi bugünkü Avrupa’yı Avrupa yapan tarihsel süreci yaşamış değildir. Ortadoğu’da Batılı anlamda bir burjuva ve işçi sınıfı yoktur. Sosyal, sınıfsal yapı farklıdır. Avrupa’daki feodalite ile Ortadoğu’nun feodal yapısı birebir örtüşmez. Bu bağlamda Avrupa’nın Lordu, Ortadoğu’nun Ağası’na; Hıristiyanlığın Kilisesi ve Papazı İslam’ın Camii’ne ve İmamı’na denk gelmez, Kardinaler de Şeyhlere benzemez.

b. Ortadoğu’da etnik, dini ve mezhebi farklılıklar birbirinden kalın coğrafi sınırlarla ayrılmış değildir. Halklar ve sınıflar (zengin-fakir) iç içedir. Kürt-Türk-Arap, Müslüman-Hıristiyan, Sünni-Şii çoğu kez aynı şehirde, aynı mahallede birlikte yaşamak-

tadırlar. Aynı şekilde Ortodoks, Katolik ve Protestanlar; Süryani, Ermeni ve Rumlar da iç içe yaşamışlardır. Mardin şehir merkezi Arapça konuşurken hemen bitişiğindeki, halen büyüyen şehrin bir mahallesi haline gelmiş bulunan, eski bir Süryani köyü olan Mansuriye Kürtçe konuşmaktadır. Siirt ve Musul'da da durum benzer şekildedir. Toplumsal yapı, çatışma ve ayrışma üzerine değil, uzlaşma ve birlikte yaşama üzerine bina edilmiştir. İstanbul, Kahire, Bağdat, Halep, Bosna, İsfahan, Buhara, Urfa, Musul, Erbil, Diyarbakır, Mardin ve Şam gibi kadim İslam şehirlerinde durum böyledir. Müslümanların yaklaşık sekizyüzyıl egemen oldukları Endülüs'te (İspanya) çoğulcu yapı adaletle devam ettirilmiştir.

c. Etnik, dini ve mezhebi olarak farklı halklar, tarih boyunca, birbirleri ile çatışan küçük devletler olmak yerine büyük devletlerin egemenliği altında yaşamışlardır. Bu yönü ile Ortadoğu'nun tarihi imparatorluklar tarihidir. Roma, Med, Pers, Bizans, Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı dönemleri buna örnek gösterilebilir. Bazı dönemlerde, kısa bir süre gelip geçen fetret dönemlerinde, küçük devletçikler ortaya çıksa da bu durum hemen sona ermekte ve tekrar büyük bir siyasi organizasyon bölgeye hakim olmaktadır. Moğol istilasından sonraki dönem buna örnektir. Yıldırım Beyazıt ile Timur arasındaki savaştan sonra ortaya çıkan fetret dönemi de çok kısa sürmüştür.

d. Ortadoğu'da baskın faktör, etnisite değil, din ve mezheptir. Bugün Türkiye, İran, Irak, Suriye, Lübnan ve Mısır'da durum bu merkezdedir. Kerkük Türkmenleri ile Irak Kürtlerinin Şii olanları, Arap Şiiilerle birlikte hareket etmektedir. Sünni Türk, Arap ve Kürtler arasında evliliklere sıkça rastlanırken, Sünni Türklerle Alevi Türkler, Sünni Kürtlerle Alevi Kürtler ve Sünni Araplarla Şii Araplar arasında evliliklere nadir olarak rastlanmaktadır. Aynı din ve mezhepten olanlar arasında ise dil ve ırk farklılığı gözetilmeksizin evlilikler yapılmaktadır. Aileler arası entegrasyon üst düzeydedir. Sadece Türkiye'de bir milyonun üzerinde Türk-Kürt evliliği olduğu tahmin edilmektedir.

e. Ortadoğu'da kavimler arası etnik savaşlar yok denecek kadar azdır. Ortadoğu'da tarihin kaydettiği en önemli savaş-

lardan üç tanesi Türklerin kendi aralarında olmuştur. Bunlar; Yıldırım Beyazıt ile Özbek Timurlenk; Fatih Sultan Mehmet ile Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan, Yavuz Sultan Selim ile Safavi Şah İsmail'in arasında geçen savaşlardır. Bu hükümdarların hepsi Türk'tür. Dahası, Şah İsmail haricinde diğerlerinin tamamı mezhep olarak da Sünnî'dir. Savaşların esas nedeni iktidar kavgasıdır.

f. Ulusçuluk fikri Ortadoğu'da çok yenidir. Önce askeri devletler kurulmuş ve sonra devlet eliyle ulus yaratılmaya çalışılmıştır. 'Ulus-devletler'den değil 'devlet-uluslar'dan söz edilebilir. Türkiye'de Ağaoğlu Ahmed, Kazanlı Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Moiz Kohen; Arap dünyasında Baas Partisi'nin ideologu Mişel Eflak ve Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdünnasır bu işin önderleri olmuşlardır. Arap dünyasında yirminin üzerinde Arap devleti kurulmasına rağmen Arap milliyetçiliği, din ve mezhebin önüne geçmiş değildir. Tüm Arapları etkileyen bir Arap ulusçuluğundan, modern anlamda bir ulusal bilinç ve birlikten bahsedilemez. Kürt ulusalcılığı ise geç kalmış bir ulusalcılıktır ve Kürtlerde de din ve mezhep aidiyeti ulusal bilinçten daha etkilidir.

Etnik Federasyon Çözüm müdür?

Bugün dünyada Pakistan ve İsrail gibi 'din-ulus' devletleri, İran gibi 'mezhep-ulus' devletleri Fransa, Türkiye, Almanya ve İtalya gibi 'etnik ulus devletler' bulunmaktadır. Etnik federasyon fikri de, her dine, her mezhebe ve her dile ayrı bir devlet veya yönetim modeli (otonomi, federasyon) sağlama düşüncesinden doğmuştur. Federasyon ve otonomi bir yönetim şeklidir. Coğrafi federasyon dünyanın birçok yerinde uygulanmaktadır. Türkiye için de coğrafi federasyon tartışılmaktadır ve kanaatimizce coğrafi federasyon modelinin uygulanması Türkiye'de yararlı olacaktır. Kürt sorunu tartışılırken öne sürülen ise etnik federasyon modelidir. Aşağıdaki nedenlerden dolayı etnik federasyonun Türkiye şartlarına uymadığı kanaatindeyiz:

1. Türkiye'de Kürtlerin yaklaşık % 60'ı ülkenin batısında, İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Mersin, Bursa ve Konya gibi illerde yaşamaktadır. Suriye, Irak ve İran'da ise Kürtler, daha ziyade

kendi coğrafyalarında ikamet etmektedir ve ülkenin diğer bölgelerine bu kadar yüksek oranda dağılmamışlardır.

2. Türkiye’de Türkler ve Kürtler arasında gerçekleşen evlilik sayısının bir milyonun üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. İran, Irak ve Suriye’deki Kürt-Arap, Kürt-Pers ilişkilerinde bu nispette entegre olmuş bir durum gözlenmemektedir. Söz konusu evlilikler, Türklerle Kürtlerin birbirlerine karışmalarına ve toplumsal ilişkilerde iç içe geçmelerine neden olmuştur.

3. Kürtlerin Türkiye’nin geneliyle ekonomik entegrasyonları çok ileri düzeydedir. Kürtler Türkiye’nin hemen hemen her yerinde çok önemli ekonomik kazanımlar elde edip, büyük miktarlarda yatırımlar yapmış bulunmaktadırlar. Ekonomik yönden Türklerle Kürtlerin sayısız ortaklığı vardır ve çıkarları iç içe geçmiş durumdadır. Öte yandan Türkiye’de yaşayan Kürtler, siyasal ve kültürel haklar konusunda ciddi sorunlar yaşıyor olsalar da vatandaşlık yönünden (eğitim, sağlık, mülk edinme, ticaret, ikamet, seyahat) her türlü hakka, ülkenin diğer vatandaşları ile eşit düzeyde sahiptirler. Suriye Kürtlerinin önemli bir kısmı ise halen vatandaş bile değildir.

4. Kars, Iğdır, Erzurum, Sivas, Erzincan, Elazığ, Malatya, Kahramanmaraş, Gaziantep, Adıyaman gibi illerde Türk ve Kürt nüfus iç içe yaşamaktadır. Bu illerin bazılarında Kürt, bazılarında da Türk nüfus çoğunluktadır. Mardin, Şanlıurfa, Batman ve Siirt gibi illerde ise % 20-30 oranında Arap bulunmaktadır. Bu yönü ile Türkiye’de etnik federasyon sınırlarını tespit etmek bile başlı başına büyük bir sorundur. Tüm bu nedenlerden dolayı Türkiye’de etnik federasyon, sorunu çözmek yerine daha da içinden çıkılmaz bir hale getirecektir. Yunanistan-Türkiye ve Hindistan-Pakistan arasında yaşanan mübadele (karşılıklı değiştirme-göç) örnekleri gibi bir Kürt-Türk mübadelesi fikrini ise hiç kimse aklından bile geçirmemektedir.

Kürt siyasetçiler içinde bazıları, etnik toprak ve etnik federasyon fikrini savunmakta ve yaşanılması kaçınılmaz sorunlara kendilerince çözüm üretmektedirler.

Türkiye’de federasyon fikrini savunanlar etnik federasyon sınırları içerisindeki Kürt illerinde, Kürtlerin dışındaki diğer etnik gruplara her türlü demokratik hakkın verilmesi gerektiğini,

Türkiye'nin batısındaki Kürtlere de simetrik olarak aynı demokratik hakların tanınmasıyla mübadeleye gerek kalmadan sorunun çözülebileceğini savunmaktadırlar. Irak, Suriye ve İran'da kısmen işleyebilecek olan bu yöntem, Türkiye'de fayda sağlamak şöyle dursun, büyük mahzurlar doğuracaktır.

Ülkeyi büyük tartışma, çalkantı ve kavgalara sürüklemesi kaçınılmaz olan bu yola başvurmaktansa, yeni sınırlar koymadan çözümü tüm ülkenin demokratikleşmesinde aramanın daha akılcı bir tercih olacağı aşikârdır. Bütün Türkiye'yi demokratikleştirmek en kestirme yoldur. İstanbul'da Kürtçe eğitim veren okullar, Hakkâri'de de Türkçe okullar olabilmelidir. İsteyen istediği eğitimi alabilmelidir.

Bir dönem 'bağımsız Kürdistan' ve federasyon fikrini savunmuş bulunan Kürt aydınlarının önemli bir kısmı da zamanla farklı bir noktaya gelerek etnik federasyon fikrinin Türkiye şartlarına uymadığını görmüşlerdir.

1998 yılında vefat eden Orhan Kotan'ın bu konudaki fikirleri şöyledir:

"Otonomi ya da federasyon gibi fikirler (Türkiye'deki) Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgedeki sıradan insanlar için pek bir şey ifade etmemektedir. Demografik yapı alt üst olmuştur, toplumdaki entegrasyon o dereceye varmıştır ki, tek bir ortak ülkeye (bir Kürdistan'a) yönelik olarak önerilecek çözümler gerçekçilikten uzaktır. Günümüzde Kürtlerin %60'ı, Fırat Nehri'nin doğusunda değil, batısında yaşamaktadır... Bu insanların büyük çoğunluğu asli yurtlarına dönecek değildir. Göç, gönüllü olarak yapılmış olsun ya da olmasın, probleme yeni bir boyut katmıştır. Dolayısıyla Kürt sorununun doğası, bir sosyopolitik sorun haline gelmiştir, bir ulusal bağımsızlık sorunu değil."⁵²⁸

2007 yılında vefat eden, eski DEP'li Orhan Doğan da Orhan Kotan'la benzer fikirler ileri sürmektedir:

"(Federasyonun) günün koşullarına uygun olmadığı düşüncesindeyim. Ben Türkiye'de Kürt sorununun federatif bir

528 Mustafa Akyol, a. g. e, s. 255.

yöntemle çözülmesinin mümkün olmadığı kanısındayım. Bir kere Türkiye’de Türkler ve Kürtler, federal bir yapıya sahip olan diğer ülkelerdeki gibi değil, çok iç içe geçmişler. Örneğin İstanbul bir Kürt şehri gibi. Türkler ve Kürtleri farklı bir coğrafyada yaşatacak demografik bir yapı hiç olmadı Türkiye’de.”⁵²⁹

Abdullah Öcalan da bu konuda şunları söylemektedir:

“Türkiye’deki Kürtler açısından... Doğudaki nüfusun en azından bir misli kadar batıda bulunması, otonomi tezinin maddi temelini elverişsizliğini gösteriyor. İstanbul, İzmir, Adana gibi illerde milyonlarca Kürde federasyon uygulanamaz. Dünyadaki bu tür nüfus dağılımlı birçok örnek, bölgesel çözümler yerine demokratik dil, kültür kavramlarıyla daha iyi çözüme gittiğini göstermektedir...”⁵³⁰

1970’lerde Türkiye İşçi Partisi (TİP) Genel Başkanlığı’nı yapmış ve TİP içindeki Kürt hareketinde önemli rol oynamış olan Mehmet Ali Aslan şöyle diyor:

“Şayet 1960 öncesi gibi Kürtler, sadece doğu ve güneydoğu bölgesinde bulunsaydı, ihtiyaca cevap veren en iyi sistem, kuşkusuz federasyon olurdu. Fakat bugün Kürtlerin büyük çoğunluğu batıdadır. Bölgeler arası yeni bir göç hareketine meydan vermemek için etnik temele değil, idari taksimata dayalı bir adem-i merkezîyetçi sistemi uygulamak gerekir.”⁵³¹

Birlikte Yaşama

Graham Fuller’in “Dünyada, Türkiye’ye entegre olan Kürtler kadar, ülke geneliyle entegre olmuş başka bir etnik grup göstermek çok zordur” tespiti oldukça yerindedir.

Türkiye’de Kürt sorunun çözümünde en gerçekçi yol, “birlikte yaşama projesi”ne hayatiyet kazandırmaktır. Bunun dışındaki yaklaşımlar meseleyi çözmekten ziyade daha içinden çıkılmaz bir hale getirecek ve bugüne kadar yaşananlardan daha büyük

529 Faruk Bildirici’nin Orhan Doğan’la röportajı, Hürriyet, 24 Şubat 2005.

530 Aslan Tekin, İmralı’daki Konuk, s. 286–387

531 Mehmet Ali Aslan’ın 13 Aralık 2004 günü basına gönderdiği yazılı açıklama

acılarına sebebiyet verecektir. Birlikte yaşamanın geçmişteki bin yıllık başarılı deneyimi –Cumhuriyet dönemi hariç- tarihi referansımızdır. Bu tarihi referansta İslam dini çok önemli bir ortak paydadır. Son 30 yıllık süreçte yaşanan olaylarda 40 bin kişi hayatını kaybettiği halde halklar arasında kin ve nefret duyguları boy vermemişse, bunu sağlayan en önemli faktör, Kürtler ve Türkler arasındaki dini birlikteliktir.

Fakat hemen belirtmek gerekir ki, 1923 sonrasında hâkim kılınan inkâr, baskı ve asimilasyon anlayışının –kısaca mevcut statü-konun- bugüne kadar süregelen şekliyle devam etmesi mümkün değildir. Birlikte yaşama iradesinin yeni bir toplumsal sözleşmeyle tescil edilerek yenilenmesi gerekmektedir. Bunun da yolu Türkiye’yi tüm kurum ve kuruluşlarıyla birlikte tam ve eksiksiz bir şekilde demokratikleştirecek, yeni, sivil bir anayasanın yapılmasından geçmektedir.

“Birlikte yaşama iradesini” esas alan bir çözüm için siyasi, sosyal ve ekonomik olarak yapılması gerekenleri şu şekilde özetlemek mümkündür.

1. Siyasi Olarak

a. Yeni, sivil ve demokratik anayasa hazırlanmalıdır. Bu anayasada Türkiye’nin sınırları ve bayrağı muhafaza edilmeli, resmi dil Türkçe olmalıdır. Anayasadaki “Herkes Türk’tür” ibaresi değiştirilmeli, vatandaşlık tanımı yenilenmelidir. Ya “Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı” ibaresi kullanılmalı veya vatandaşlık tanımı yapılmamalıdır.

b. Din, mezhep, etnisite, dil ve benzeri her tür farklılıkları yatıştırmaya ve ifade etme hakları anayasal teminat altına alınmalıdır.

c. Kürtçe anadille eğitimin önü açılmalıdır. Bu konuda, mevcut anayasa taslağında bulunan “Türkçe dışındaki dillerde yapılacak eğitim kanunla düzenlenir” hükmü olumludur. Başlangıç olarak okullara seçmeli Kürtçe dersleri konulmalı, isteyene Kürtçe öğrenme imkânı bu şekilde sağlanmalıdır. Süreç içerisinde ise hedef, dileyen herkesin kendi anadilinde eğitim hakkına sahip olmasıdır.

d. Üniversitelerde Kürdoloji enstitüleri ve filolojileri açılmalıdır.

e. Radyo ve televizyonlarda süre ile sınırlı tutulan Kürtçe yayınlar özel kanallarda süresiz olarak serbest bırakılmalı, TRT bir kanalında sürekli olarak Kurmanci ve Zazaca yayın yapılmalıdır.

f. İsimleri değiştirilen tüm coğrafi birimlerin köy, nehir, ırmağ, dere, kasaba, şehir, dağ, ova ve yaylaların eski, orijinal isimleri iade edilmelidir.

2. Sosyal Politika

a. Bölgede yaklaşık üç bin köy ve mezra boşaltılmış, üç milyon insan göç etmek zorunda kalmış, büyük travmalar yaşanmıştır. Koruculuk, göç, çarpık kentleşme, uyuşturucu, fuhuş, kadın intiharları, eğitimsiz genç nüfus (Diyarbakır nüfusunun %47'si 15 yaşın altındadır), sokak çocukları, çeteler ve işsizlik gibi konular çok büyük sosyal sorunlar olarak karşımızda durmaktadır. Faili meçhul cinayetler, hukuksuz gözaltılar ve tutuklamalar, hapis cezaları ve işkencelerden kaynaklanan travmalar toplumun bilinçaltını perişan etmiştir. Bu nedenle tüm bu sorunları gözeterek rehabilitasyon programlarının bir an önce uygulamaya konulması gerekmektedir. Koruculuk sistemi de mutlaka tasfiye edilmeli, mevcut korucular farklı sahalarda istihdam edilmelidir.

b. Yaraların sarılması için genel bir siyasi af ilan edilmelidir. Ancak affın, hiçbir siyasi ve ekonomik iyileştirme yapılmadan ele alınması çözüm getirmeyecek, bundan evvel çıkarılan "eve dönüş" yasaları gibi bir sonuç verecektir. Nitekim 1928 ve 1933'te çıkarılan aflar bile bir netice vermemiş, sorun katlanarak büyümüştür. Dağa gidenin evden niye uzaklaştığı iyi tespit edilmeli, evdeki şartlar düzeltilmeden, eve dönüşün mümkün olmayacağı anlaşılmalıdır. 12 Eylül darbesinde Diyarbakır Cezaevi'ndeki insanlık dışı vahşeti, işkenceleri yaşayanlar tüm demokratik kanallar kapalı olduğundan dağa çıkmak yoluna itilmişlerdir. Siyasi affın boyutları da ciddi bir şekilde tespit edilmelidir. Siyasi genel af sadece dağdakileri indirmekle sınırlı olmamalı, cezaevindekileri ve yurtdışındakileri de kapsamalıdır. Özellikle Avrupa'da ciddi bir Kürt diasporası mevcuttur.

c. PKK'nın doğurtulduğu yer olarak anılan, insanlık tarihinin en vahşi, en insanlık dışı işkencelerinin uygulandığı Diyar-

bakır E Tipi Askeri Cezaevi ya tamamen yıkılarak yerine bir anıt dikilmeli veya kapatılarak “Barış, Kardeşlik ve İnsanlık Müzesi” haline getirilmelidir.

3. Ekonomik Önlemler

a. Bölgede ciddi bir ekonomik program acilen hayata geçirilmelidir. Devlet ve özel sektör yatırımları birlikte yürütülmelidir. Uygulanacak ekonomik politika gerçekçi bir şekilde tespit edilmeli, her il ayrı ayrı masaya yatırılmalı ve iller sektörel bazda incelenmelidir. Bölgeye pozitif ayrımcılık yapılmalıdır.

b. Irak, İran, Suriye, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile yeni ticari sınır kapıları açılmalı, bu ülkelerle ilişkilerde gümrük ve vize kaldırılmalıdır.

Irak Kürdistan Bölgesel Hükümeti İle İlişkiler

Irak Kürdistan Bölgesel Hükümeti ile ilişkilerin nasıl olması gerektiği konusunda Türkiye’de iki farklı görüş bulunmaktadır:

1. Türkiye’de önemli bir kesim Irak Kürdistan Bölgesel Hükümeti’ni Türkiye’nin birlik ve bütünlüğüne bir tehdit olarak algılamaktadır. Bu görüşte olanlara göre Kuzey Irak’taki Kürtler, en ufak bir kazanım elde ettiklerinde bu kazanımlarını önce federasyona, sonra da bağımsız bir Kürt devletine dönüştürecek, bir adım sonrasında ise Türkiye’deki Kürtleri de etkileri altına alarak Türkiye’yi bölecek, Suriye ve İran Kürtlerinin de eklenmesiyle birleşik büyük Kürdistan hayallerini gerçekleştireceklerdir. Başta Necmettin Erbakan olmak üzere birçok siyasetçiye göre Irak’ın kuzeyinde Kürt devleti adı altında ‘İkinci bir İsrail’ kurulmak istenmektedir. Bu büyük tehlikeden dolayıdır ki Irak’ın parçalanmaması ve bütünlüğünün devamı, en az Türkiye’nin toprak bütünlüğü kadar önemlidir. Irak’ta kurulacak bir Kürt devleti Türkiye’nin ‘kırmızı çizgisi’ ilan edilmiştir. Bu fikirdekiler Irak’ta meydana gelen tüm siyasi gelişmelere öncelikle Kürtlerin kazanımlarını engelleme mantığıyla yaklaşmakta, Kerkük Türkmenlerini de sadece Kürtlere karşı oluşumlarda buldukları sürece desteklemektedirler. Suriye, İran ve Irak devletleriyle iliş-

kilerde de öncelikli gündemleri Kürtlere karşı ortak bir politika takip etmektir. Kuzey Irak'ta Kürtlerin lehine olacak bir istikrar yerine destabilizasyon hedeflenmekte, daha kısaca ifade etmek gerekirse, Irak Kürtleri siyasi terminolojide Türkiye'ye karşı bir 'tehdit ve düşman' olarak kabul edilmektedir. Nitekim Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ, Türkiye için tehditleri sıralarken "Bizim için birinci öncelik Kürt Federe Yönetimi, ikincisi Kerkük Sorunu'dur. PKK ise üçüncü sıradadır demektedir. "

2. Türkiye'de sayıları gün geçtikçe artan bir kesim ise, Irak Kürtlerinin Türkiye'ye karşı bir 'tehdit ve düşman' olduğu fikrine şiddetle karşı çıkmaktadır. Bu görüşte olanlara göre tehdit ve düşmanlık şöyle dursun, Irak Kürtleri Türkiye için tarihi bir fırsattır. 622 yıl hüküm süren ve dünya siyasetinin en önemli aktörlerinden biri olan Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'nda Batılı devletlerce cebren ve hile ile yıkılarak tasfiye edilmiş, başta İttihatçılar olmak üzere içerdeki yöneticiler de bu durumu engelleyememiş, hatta bu yöneticilerin bir kısmı emperyalist politikaların aleti ve işbirlikçisi olmuşlardır. İçinde bulunduğumuz 21. yüzyılın başlarında dünyada ve Ortadoğu'da yaşanmakta olan değişimler Türkiye için bir fırsattır. Türkiye bu değişim ve yeniden yapılanma sürecini doğru bir şekilde okuyup değerlendirebilirse yeniden bölgesel bir güç haline gelebilir. Bunun ilk şartı ise yıllardır iç enerjisinin büyük bir kısmını harcamak zorunda kaldığı Kürt sorununun çözümüdür. 40-45 bin insanın hayatını kaybettiği ve 400 milyar doların heba olduğu son 30 yıl, Türkiye için her bakımdan kayıptır. Irak Kürtleri tıpkı Araplar ve Kerkük Türkmenleri gibi bizim kardeşlerimiz, akrabalarımızdır.

Irak Kürtleri, meşru haklarını elde etmek için yıllarca Irak rejimiyle savaşmışlardır. Arap ve Türkmenlere karşı bir düşmanlıkları yoktur. Türkiye'ye karşı da aynı şekilde dostluk ve kardeşlik hisleriyle doludurlar. Türkiye ile çatışmak değil, bütünleşmek ve entegre olmak istemektedirler. Birinci Dünya Savaşı'nda Türklerin, Arapların ve Kürtlerin isteklerinin zıddına, zorla ve çoğu yerde cetvelle çizilen sınırların hiçbir kutsallığı yoktur. Bu sınırlar tamamen suni ve anlamsızdır. Dolayısıyla Irak'ın toprak bütünlüğünün de bizim açımızdan hiçbir önemi yoktur.

Türkiye’de İslami kesimin en önemli fikir adamlarından Sezai Karakoç’un bu konuyla ilgili düşüncelerini gazeteci Hakan Albayrak şöyle aktarmaktadır:

"Tarih 3 Kasım 2007 Cumartesi, Yer: Yüce Diriliş Partisi, İstanbul İl Merkezi.

Genel Başkan Sezai Karakoç, Irak’a nasıl bakmamız gerektiğini anlatıyor. Irak’ın İngilizler tarafından kurulan suni bir devlet olduğunu, bu devletin yıkılmasından daha tabii bir şey olmadığını ifade ediyor. Irak parçalanırken 'Biz Irak’ın bütünlüğünden yanayız' demenin anlamsızlığına dikkat çekiyor. Irak’ın üçe bölünmesinin kaçınılmazlığını vurguluyor. Bu üç parçadan her birinin kendi başına ayakta kalmasının imkânsızlığını da vurguluyor. İlk etapta Şii Arap ağırlıklı 'Güney Irak’ın İran’la, Sünni Arap ağırlıklı 'Orta Irak’ın Suriye ve Suudi Arabistan’la, Kürt ağırlıklı 'Kuzey Irak’ın Türkiye’yle bütünleşmesini, ikinci etapta ise Ortadoğu çapında bir birliğin kurulmasını savunuyor.

Bu arada, 'Kürtleri ayıran sınırlar kalkmalıdır' diyenlere hak verdiğini, fakat Kuzey Irak’ta kurulacak bir Kürt devletinin bunu Türkiye, Suriye ve İran’la savaşarak gerçekleştirebileceğine inanmanın akıl kârı olmadığını belirtiyor Karakoç. En büyük Kürt kitesinin Türkiye’de bulunduğunu, sonra Kuzey Irak’taki büyük kitlenin geldiğini, Türkiye-Kuzey Irak birliği sağlandığı takdirde maksadın büyük ölçüde hasıl olacağını, Suriye ile birleştiğimizde oradaki Kürtlerin de akrabalarına kavuşacağını, geriye az sayıdaki İran Kürdünün kalacağını söylüyor ve 'İran’da da biraz kalsın, onun bir zararı yok. Bir gün inşallah İran’la da birleşiriz. O zaman Kürtlerin hepsi bir araya gelir' diye ekliyor. Dikkat! Fetihden bahsetmiyor Sezai Karakoç. Emperyalist Batı’ya kolay lokma olmamak –daha doğrusu hiç lokma olmamak– için safları sıkılaştırmaktan bahsediyor. Bu toprakların tabiatına aykırı olan şovenist tavırlardan vazgeçip Müslüman kardeşliğini, İslam Birliği’ni, ortak devlet şuurunu ihya etmekten bahsediyor."⁵³²

Sezai Karakoç, Türkiye’de Kürt sorununun çözümü için Irak’ta kurulan Kürt Federe Yönetimi ile entegrasyonu savunur-

532 Hakan Albayrak, Yeni Şafak Gazetesi, 13 Kasım 2007.

ken aynı zamanda bu modelin tüm Ortadoğu için bir başlangıç ve kurtuluş olduğunu belirtiyor.

Irak'a Kürdistan Türkiye'ye Demokrasi

Türkiye'nin yıllardır saplandığı/saplatıldığı bataklıktan kurtulup ayağa kalkmasının yolu Kürt sorununu çözmekten geçmektedir. Türkiye acilen yeni, sivil ve tam demokratik bir anayasa yapmalı ve siyasal yapısını hızla şeffaflaştırmalıdır. Türkiye içerisinde bu iyileştirmeler, reformlar yapılırken Kuzey Irak Kürt Federe Yönetimi ile de acilen iyi ilişkiler kurulmalı, siyasi, kültürel, ekonomik, sosyal, sportif her türlü entegrasyon hızlandırılmalıdır. Türkiye, Kuzey Irak Kürt Federe Yönetimi'ni geleceğini tehdit eden bir düşman olarak değil, Ortadoğu'ya açılan kapısı, bölgesel güç olabilmesinin fırsatı ve kardeş bir yapı olarak görmelidir. Türkiye, Kürdistan Bölgesel Hükümeti'ni İMHA değil, kendi eliyle İNŞA etmelidir.

Cengiz Çandar, Türkiye'nin izlemesi gereken Irak politikasını anlatırken, Yavuz Sultan Selim'in Kürdistan Beyleri ile yaptığı anlaşmaya atıfta bulunarak, İdris-i Bitlisi'ye kadar uzanan bir perspektif sunuyor ve şöyle diyor:

"Irak jeopolitiği, tarih boyunca, Türkiye ile İran arasında adı konulmamış bir mücadele sahnesi olmuştu... Bu, bölgenin 'Sünni güç merkezi' ile 'Şii güç merkezi' arasındaki çatışmanın bir yansımasıydı. Türkiye-Kürt ya da Osmanlı-Kürt yakınlaşması da, bu nedenle gerçekleşmişti. İdris-i Bitlisi liderliğindeki (o günkü anlamı ve görüntüsüyle) Sünni-Kürt konfederal yapısı, Osmanlılarla birlikte davranmıştı. Bugün, çok değişik şartlar altında benzer bir manzara yine kendisini gösteriyor. Türkiye'nin Irak politikası, bu nedenlerle, Türkmenlerin haklarını güvence altına alacaksa bir biçimde 'Kürt eksenli' olmak zorunda. Gerek 'Federal Irak' olsun, gerekse Irak kaçınılmaz bir parçalanmaya gitsin, Türkiye'nin Irak sınırının yanı başında, Irak'ın ortasına dek alanı kaplayan coğrafyada 'komşusu' Kürtler olacak. Üstelik o Kürtler, Osmanlı Devleti'nin eski tebaası ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kürt va-

tandaşlarının soydaşları. Dolayısıyla, Türkiye'nin Irak söz konusu olunca, öncelikle Irak Kürtlerinin 'esenliği' için gayret göstermesi, 'tarihi, kültürel ve jeopolitik bir zorunluluk.'

Türkiye'nin böyle bir tavır içine girmesi, kendiliğinden 'Kürt kimliği'ni tanıması, destek çıkması ve uluslararası planda ona 'hami' konuma girmesini ifade edeceği için, Türkiye Kürtleri üzerinde de, gerek bireysel gerekse kolektif platformda olağanüstü olumlu etkiler yaratacaktır. Türkiye'nin 'ulusal bütünlüğü'nü pekiştirici, terörü ve terör örgütüyle irtibatlı 'ruh hali'ni giderek 'marjinalize' edici sonuçlar üretecektir."⁵³³

Türkiye'nin tüm Irak politikasını Türkmenler üzerinden ve Kürtlere karşı bir ekseninde yürütmesi tamamen yanlış ve Irak Türkmenlerinin de aleyhine olmuştur. Irak Türkmenlerinin yarısı, bazı çevrelere göre yarıdan çoğu Şii'dir. Nitekim seçimlerde Irak Türkmenleri üç parçaya bölünmüş, bir kısmı Türkiye tarafından yönlendirilen Milli Türkmen Cephesi'ni desteklerken, bir kısmı Mesut Barzani ve Celal Talabani'nin Kürt İttifakı'nı, bir bölümü ise İran ile iyi ilişkiler içindeki Irak Şii'lerini desteklemiştir.

Türkiye'nin Sünni-Şii ayırımı yapması da yanlış olacaktır. Sünnilere de Şii'lere de aynı kardeşlik duyguları içinde yaklaşmak gerekmektedir. Irak Şii'leri, 400 yıl boyunca Osmanlı vatan-daşı olarak yaşamış ve Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlere karşı birlikte savaşmışlardır. Irak politikasında Türkmenlere, Kürtlere ve Araplara kardeşçe yaklaşım esas alınmalıdır.

İslam kardeşliğinin de ötesinde, Irak'taki Yezidi Kürt, Süryani, Asuri, Keldani ve Nesturiler de bizim kardeşlerimiz, en azından Yezidi, Nesturi, Keldani, Asuri ve Süryani vatandaşlarımızın kardeşleridir. Türkiye'nin Türkmen, Arap ve Kürtlere ilaveten tüm bu halkların hak ve hukuklarının da takipçisi ve garantörü olması gerekmektedir.

Kürdistan Bölgesel Hükümeti, dünyanın değişik bölgelerindeki ulus devletlerin düştükleri hatalara düşmemeli, ulus devlet olma yolunda Türkiye'nin uyguladığı yanlış politikalardan ve bu

533 Cengiz Çandar, "Kürt Sorunu ve Irak'ta Ezber Bozmak...", Düünden Bugüne Tercüman, 24 Ağustos 2005; aktaran: Mustafa Akyol, s. 194-195.

yanlış politikalarından dolayı çektiği acılardan dersler çıkarmalıdır. Kürdistan Bölgesel Hükümeti klasik jakoben, laikçi bir ulus devlet mantığıyla değil, demokratik ve çağa uygun bir anlayışla yapılandırılmalıdır. Arap, Türkmen, Şii, Sünni, Yezidi, Süryani, Asuri, Nesturi ve Keldaniler birbirlerinden ayırt edilmeksizin aynı demokratik haklara sahip olmalıdırlar. Kürdistan Bölgesel Hükümeti Persler, Türkler ve Araplarla entegrasyona da açık olmalıdır.

Yapılması gereken, Türk, Arap ve İranlılarla araya kalın çizgiler koymak değil; kendi hukukunu garanti altına aldıktan sonra her türlü ilişkinin önündeki engelleri kaldırarak entegrasyonu hızlandırmaktır. Kürt Federe Yönetimi'nin böyle bir politika uygulaması tüm Ortadoğu'ya örnek olacaktır. Türkiye açısından sorun hayatidir. Kürtleri kazanamayan, onları kendi politikalarına ortak etmeyen/edemeyen hiçbir siyasetin Ortadoğu'da yaşama ve başarılı olma şansı yoktur. Bu durum, 1071 Malazgirt Savaşı, 1514 Çaldıran Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı sonrası yürütülen Kurtuluş Savaşı'nda tescil edilmiştir. Üstelik sorun bizler açısından; salt bir şeyleri kazanma veya kaybetmekten öte, insani ve İslami bir kardeşlik sorunudur.

Irak, Suriye ve İran Kürtleri, buldukları ülke ile Türkiye Kürtleri kadar siyasi, kültürel, ekonomik ve demografik bir entegrasyon gerçekleştirebilmiş değildirlen. Türkiye için yararlı ve geçerli bulmadığımız federasyon modeli Irak ve İran Kürtleri için geçerli olabilir. Üstelik bu model 'geç kalmış Kürt ulusalcılığı' ve ulusalcı Kürtler için de bir tatmin yolu ve 'çağdaş demokratik bir cumhuriyet modeli ile ulus-devlet modeli arasında' bir geçiş olabilir. Kürt ulusalcılığı günümüz şartlarında ne kadar ilerleme sağlayabilirse o kadar bir mesafe almayı Kürdistan Bölgesel Hükümeti içinde gerçekleştirebilir ve bu 'Kürt uluslaşması'nın da kimseye bir zararı olmaz. Tüm bu durumlar göz önünde bulundurularak Kürt sorununda çözüm "Türkiye'ye demokrasi, Irak'a Kürdistan" olarak formüle edilebilir.

Entegrasyon mu, Asimilasyon mu?

Entegrasyonun ne anlama geldiği ve asimilasyondan ne derece farklı olduğu bir hayli tartışma konusudur. Birçoklarına göre

‘her entegrasyon aynı zamanda bir asimilasyondur.’ Bir hayli karmaşık ve tartışmalı olan bu konuda fikir yürütüp söz söylerken dikkatli bir üslup kullanılması ve yine aynı şekilde dikkatli bir yol izlenmesi gerekmektedir.

Entegrasyon ile asimilasyon arasındaki farklılıkları daha iyi görebilmek için konunun safha safha incelenmesinde, ilk olarak da asimilasyonun ele alınmasında yarar vardır.

Acılı Asimilasyon

‘Acılı asimilasyon’da her türlü baskı ve inkâr politikası uygulanır. ‘Yok’ kabul edilen halkın veya halkların anadilleri, kültürleri ve gelenekleri yasaklanır. Zorla göç ettirme, mecburi iskân ve Suriye’de olduğu gibi vatandaşlık haklarından kısıtlama ile ‘eski kimliğe’ ait her şey silinmeye çalışılır. Bazı durumlarda ekonomik kısıtlamalar ve mülk edinmenin yasaklanması ile birlikte devlet yönetiminde, askeri ve sivil bürokraside görev vermeme gibi müeyyideler de uygulanır, halklar yerleştirilmek istenen yeni kültürün diliyle eğitim-öğrenime zorlanılır.

Bu saydıklarımızdan vatandaşlık haklarından kısıtlama ve mülk edinmenin engellenmesi gibi müeyyideler uygulanmamış olsa da Türkiye’de yaşananları genel hatlarıyla bir ‘acılı asimilasyon’ modeli olarak değerlendirmek mümkündür.

Acısız Asimilasyon

‘Acısız asimilasyon’ belki de ilk olarak burada kullandığımız bir tabidir. ‘Acısız asimilasyon’ siyaseti, toplumu ve halkları fazla ‘örselemeden’ asimile edilmek istenen halkın veya halkların zamanla eritilmesi siyasetidir. İlk bakışta ‘acısız asimilasyon’ ile entegrasyon birbirine benzemektedir. Ancak konu dikkatlice incelendiğinde aradaki fark ortaya çıkmaktadır. ‘Acısız asimilasyon’da egemen kılınmak istenen kültürün baskın bir şekilde hâkim olabilmesi için her türlü yol açılırken, asimile edilmek istenen halkın her türlü meşru isteği ilk anda reddedilmeden, ancak taleplerin çok yavaş bir şekilde, zamana yayılarak ve içi boşaltılarak karşılanması siyaseti izlenir. Bir şeyler veriliyormuş gibi yapıp, hiçbir

şey verilmemeye veya çok az bir şey verilmeye çalışılır. Güneydoğu Anadolu'nun makus talihini değiştirecek, geri kalmışlığı sona erdirecek bir proje olarak takdim edilen GAP'ın bu kadar geciktirilmesi ile Eskişehir ve Konya'daki üniversitelerde yaklaşık seksen bin öğrenci eğitim görürken Anadolu'daki en eski üniversitelerden biri olan Diyarbakır'daki Dicle Üniversitesi'nin öğrenci sayısının oniki binlerde tutulmasının anlamı açıktır.

Ekonomik geri kalmışlık nedeniyle Kürtlerin ülkenin batısına göç etmeleri teşvik edilmektedir. Ekonomik geri kalmışlığın çok rahatsız edici boyutlara ulaştığı zamanlarda ise konunun salt ekonomik olduğu vurgulanarak bazı kısmi iyileştirmelerle sorun geçiştirilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca Şeyh Said olayından sonra, 1925'ten 1932 yılına kadar Diyarbakır Lisesi'nin kapalı tutulması da hatırlardadır. Bu konuda takip edilen siyaseti 'havuz problemleri'ne benzetmek mümkündür. Havuz problemlerinin klasik soru şekli bellidir. Boyutları verilen bir havuza üstten saatte şu kadar litre su doldurulduğu, havuzun altındaki bir delikten ise saatte şu kadar su boşaltıldığı ve bu durumda havuzun kaç saatte dolacağı veya boşalacağı sorulur. Havuzdan bir saatte boşaltılan su miktarı havuza bir saatte doldurulan sudan fazla ise havuz sonunda mutlaka boşalır.

Türkiye'de birçok kişi Kürt sorununda resmi ideolojinin artık değişmesi ve Kürtlerin bazı kültürel haklarının verilmesi gerektiğini söylerken suret-i haktan gözükmekte; bu hakların ne kadarının, nasıl, ne zaman ve ne şekilde verileceği noktasında ise 'bir şeyler verirken çok daha fazlasını alma' siyasetini takip etmektedir. Televizyonlarda 45 dakika ile bir saat arasında sınırlandırılan Türkçe alt yazılı Kürtçe yayın serbestisi ve özel Kürtçe kursları bu uygulamalara örnek olarak gösterilebilir.

Türkiye'de komünist partilerin kurulması, Sovyetler Birliği ve Çin dahil komünizmin tüm dünyada geçerliliğini kaybetmesinden sonra serbest olabilmıştır. Kürtler veya en azından Kürtçe 'bittikten' sonra verilecek bir 'Kürtçe ana dille eğitim' ile 'sınırlamasız ve kısıtlamasız bir Kürtçe yayın hakkı'nın Kürtlere bir faydası olmayacağı gibi resmi ideolojiye de bir zararı olmayacaktır. Halen Türkiye'de yaşayan Kürtlerin yarısından fazlası anadilleri

olan Kürtçeyi konuşamamaktadır. Kürtlerin metropollerde doğan çocuklarının ise en az %90'ı Kürtçe bilmemektedir.

Türkiye'deki 'derin siyasi çevreler' bu işi ne kadar geciktirebilirlerse o kadar 'kârlı' olduklarının bilincindedirler. Ünlü bir Çin atasözünde 'Düşmanını öldürmek için tehlikeye girme, biraz sabredersen eninde sonunda kendisi ölecektir' denilmekte ve bu Çin atasözü acısız asimilasyon siyasetini çok güzel ifade etmektedir.

Entegrasyon Tabii Asimilasyon mudur?

Entegrasyon ile 'acısız asimilasyon' arasındaki en önemli fark, entegrasyonda 'danışıklı döğüş, şike, uyuşturma ve kandırmacanın' olmamasıdır. Entegrasyonda devlet veya siyasi sistem herkese aynı mesafededir. Kültürel, siyasi ve ekonomik bir ayrımcılık söz konusu değildir. Tüm inançlar, diller ve kültürler hiçbir kısıtlama ve kayırılma olmadan eşit şekilde desteklenir. Ancak yaşanan süreçte kimin kimi ne kadar etkileyeceği veya kimin ne kadar 'egemen' olacağı ayrı bir konudur. Önemli olan, her şeyin doğal bir süreçte cereyan ediyor olmasıdır. Din ve vicdan hürriyetinin tam anlamıyla yerleştiği, herkesin inancını yaşama ve anlatma özgürlüğüne sahip olduğu bir düzende, isteyen Müslüman, Hıristiyan veya Yahudi olmasına veya din değiştirmesine veya agnostik veya ateist olmasına kimsenin bir diyeceği olmamalıdır. Bu değişim ve etkileşime dünyadan ve Türkiye'den çeşitli örnekler vermek mümkündür.

1950'li yıllarda kırsaldan metropollere yoğun göç sonucu yaygınlaşan ve 'Lahmacun, kebab kokuları İstiklal Caddesi'ni kapladı' diye aşağılanan güneydoğu mutfağı, bugün İstanbul'un sadece varoşlarında değil Nişantaşı, Etiler, Florya gibi semtlerinde de 'baştacı' durumundadır. Mantı, enginar ve makarna gibi yemekler de güneydoğulu ailelerin mutfağına girmeyi başarmıştır. Müzikte de benzer etkileşimler yaşanmıştır. 1970'li yıllarda dudak bükülen İbrahim Tatlıses, zamanla her kesimin severek dinlediği bir sanatçı haline gelmiştir. Barış Manço, Özdemir Erdoğan ve Sezen Aksu gibi sanatçıların Türk Sanat Müziği, Türk Halk Müziği, Ermeni ve Yunan müzikleri ile Batı müziğini sentezlemeleri ayrı bir güzellik ortaya çıkarmıştır.

Dünyada da bilgi ve kültür sınır tanımamakta, müzikten spora, modadan mimariye kadar tüm dünya birbirinden etkilenmektedir.

Ticarette de benzer durumlar yaşanmaktadır. Artık 'safkan' bir Arap, İngiliz, Alman, Türk veya Fransız sermayesinden bahsetmek mümkün değildir. Fiat-Koç veya Sabancı-Japon ortaklıklarına mani olmak; en azından teknoloji transferi ve patent almayı engellemek mümkün değildir.

Güçlü Kültür - Zayıf Kültür

Sosyolojik olarak güçlülük ve zayıflık, felsefi anlamda görece-izafi bir kavramdır. Her etkin olan ve kabul edilen 'güçlü kültür', her terk edilen ise 'zayıf kültür'dür demek doğru değildir. Bugün neredeyse tüm dünya aydınları aynı şekilde giyinmektedir. Ceket, pantolon, kravattan oluşan Batılı giyim şekli en güzel giyim şeklidir, bunun dışındakiler tamamen estetikten yoksun ve çirkin giyim şekilleridir denilemez.

Aynı şekilde bugün tüm dünyanın neredeyse 'resmi dili' haline gelmiş bulunan İngilizce dünyanın en gelişkin, en kulağa hoş gelen ve en zengin dildir denilemez. Binlerce yıl Ortadoğu'nun en etkili ortak dili olarak kullanılan, ancak günümüzde büyük oranda unutulmaya yüz tutan Süryanice için de 'yetersiz ve gelişmemiş' denilemez.

Bir dilin, dinin ve kültürün 'hakim' hale gelmesinin reel şartları vardır. Bir dilin yaşayabilmesi ve yayılabilmesi için en başta gelen şartlar şunlardır:

1. Bilim dili olması
2. Ticaret dili (pazar dili) olması
3. Siyasetin dili (siyasi egemenliğin) olması.

Kürtçenin, günümüzde serbest rekabet şartlarında Türkiye'de, Ortadoğu'da ve dünyada ne kadar dayanabileceği tartışma konusudur. Aynı tartışma birkaç yüzyıl sonra ulusal sınırların anlamının kalmadığı bir dünyada Türkçenin ne kadar yaşayabileceği sorusu için de geçerlidir. Bugün Almanya'da yaşayan ve eğitile-

rini Almanca alan üçüncü ve dördüncü kuşak Türkiyeli gençlerin bir milyona yakını herhangi bir konuda bir makale yazabilecek kadar Türkçe bilmemektedir.

Günümüz dünyasında ‘tabii asimilasyon’ veya başka bir ifade ile karşılıklı alış-veriş olarak da ifade edilebilecek etkileşim engellenemez, engellenmesi de doğru olmaz.

Bu anlamıyla entegrasyonlarda kimin kimi ne oranda etkileyeceği de çok kesin sınırlarla belirlenemez.

Etnik Tuzak Nedir?

“Etnik tuzak”; etnik kültürlerine fazla bağlanan toplulukların ekonomik, sosyal ve kültürel yönden geri kalmasıdır. Birch’e göre, etnik topluluklar, kültürel kimliklerine ne kadar sıkı sarılırlarsa, ekonomik bakımdan o oranda başarısız olmakta, bu içe kapanma yüzünden kendi kültürlerini de geliştirememektedirler. Özellikle ülke genelinde kullanılan anadil yerine sırf kendi özgün dilleriyle konuşmayı seçtiklerinde, ekonomik sisteme entegre olmakta zorlanmaktadır. Bir ülkenin ortak dilini iyi konuşamayan insanların orada iş bulmaları elbette zorlaşmaktadır. Bunun kültürel durgunluk yaratması da kaçınılmazdır.

Birch tezine örnek verirken, Kuzey İrlanda’da Katolik ve Protestan grupların ayrı okulları olmasının büyük sakıncalar yaratıldığını anlatır. Çocuklar ayrı okullarda kaçınılmaz olarak birbirlerini “öteki”leştirmişler, bu da toplumsal barışa, ahenge ve sosyal gelişmeye zarar vermiştir. Bu “etnik tuzak” tezi, farklı ülkelerdeki örneklerle doğrulanmaktadır. Kanada’nın Quebec bölgesindeki Fransız kökenliler, İngiliz kökenlilere göre ekonomik yönden dezavantajlı kalmışlar, çünkü hâkim dil olan İngilizceyi benimsememişlerdir. Quebec okullarında yerel kimliği güçlendirmek için konulan dersler, diğer derslerin saatlerini azalttığı için öğrencilerin yetişmesi bakımından olumsuz etkiler yaratmıştır.

“Eğitim ne kadar Fransız ve Katolik olursa, öğrencilerin modern bir ekonomide durumlarını iyileştirmeleri o kadar yetersiz kalmaktadır. Kanada’nın ekonomik ve sosyal bakım-

dan, diğer gelişmiş ülkelere göre, ülke içinde daha az entegre olması, ekonomik bölgelerle ilişkilerin yoğun olmaması da dezavantaj yaratmaktadır." ⁵³⁴

İngiltere’de de Kanada boyutlarında olmamakla birlikte, benzer bir durum vardır. İrlanda ve Galler dillerinde eğitimin öğrencileri geri bıraktığı gözlemlenmiş, bu nedenle 1979’da Galler bölgesinde yapılan halkoylamasında eğitim dilinin İngilizce olması kararı çıkmıştır.

Galliler, çocukların otantik bir dil olan ve sadece folklorik değeri bulunan Galce yerine dünya dili olan İngilizceyi öğrenmelerini tercih etmişlerdir. İngiliz araştırmacı gazeteci Andrew Mango şunları söylemektedir:

"İskoçların çoğu İngilizce konuşuyor. Kendi eski dilleri, ancak İskoçya'nın adalarında ve dağlarında küçük bir kesim tarafından konuşuluyor. Galler ülkesinde ise, yerel dil gene azınlığın dili olmasına rağmen biraz daha yaygındır. Ana babalar, yerel dille ya da İngilizce eğitim yapan okullar arasında seçim yapabiliyorlar. Ama genellikle, mahalli dili konuşan aileler dahi çocuklarını İngilizce eğitim yapan okullara gönderiyorlar. Kendi köylerinde kalamayacaklarına göre eğitimlerini İngilizce yapmaları yararlarıdır.

TV için de durum aynı. Hatta mahalli dil ile TV yayını için açlık grevi yapmaya hazırlar ama seyretmeye değiller. Amaçları kültürlerine saygı gösterilmesi." ⁵³⁵

Etnik tuzak tehlikesinden sakınma ve sosyal gelişme fikri, dünyanın dört bir yanındaki azınlıkları ve etnik toplulukları ülke geneliyle entegre olmaya yöneltirken, Türkiye’deki Kürtlerin aksi yönde davranmaları irrasyonel olur. Radikal yazarı, siyaset bilimci Türker Alkan da bir yazısında söz konusu etnik tuzağa dikkat çekerek Kürtler hakkında şu öngörüde bulunmuştur:

534 Anthony Birch, Nationalism and National Integration, Unwin Hyman, Londra 1989, s. 55; aktaran: Mustafa Akyol, s. 293.

535 Hiçbir Ödün Terörizmi Tatmin Etmez, Cumhuriyet 18 Mayıs 1992; aktaran: Mustafa Akyol, a. g. e, s. 294.

"Fransızcanın bile etnik bir dil olarak yetersiz kaldığı bu dünyada, Kürtçenin ilim ve eğitim dili olarak yeterli olacağını, ekonomik barışı getireceğini savunmak bir hayli zor görünüyor. Hele Türkçenin de artık yetersiz sayıldığı, çocuklarımızın İngilizce öğrenim yapan kolejlere ve üniversitelere gittiği bir ortamda Kürtçe öğrenim, ancak çocukların gelecekteki başarılarını engelleyen geçici bir heves olur sanıyorum."⁵³⁶

New York Times muhabiri Stephen Kinzer'in, Güneydoğu Anadolu'dan aktardığı bir anekdot, tam da bunu doğruluyor:

"Diyarbakır'daki en yakın dostum, çocukların Kürtçe eğitim yapan bir okula gitmesini yasaklayan kanundan kişisel olarak rahatsızlık duyan, kültürlü ve meslek sahibi bir insandır. Ona bir gün çocuklarının kullanımı sınırlı olan bu dilde eğitim görmesini gerçekten isteyip istemediğini sordum. 'Tabii ki istemiyorum' dedi. Çocuklarımın Kürtçe değil, Almanca ya da İngilizce öğrenmesini istiyorum. Ama seçme hakkım olmalı. Çocuklarımın Kürtçe eğitim yapan bir okula gitmemesi gerektiğine ben karar verebilmek istiyorum."⁵³⁷

Açıkça anlaşıldığı gibi insanlar en tabii ve meşru haklarının yasaklanmasını veya kendileri adına sınırlar konulmasını hiçbir şekilde kabul etmemektedirler. Bir hakkın hak olarak tanınarak verilmesi veya başka bir ifade ile alınması ayrı, bu hakkı kullanmak veya kullanmamak veya istenildiği zamanda ve istenildiği şekilde kullanmak ayrı bir konudur. Kürtler de bu konuda serbest olmak istemekte, neyin doğru, neyin yanlış olduğunu kendileri adına başka birilerinin belirlemesine karşı çıkmaktadırlar.

'Ölümcül Kimlikler' kitabının dünyaca ünlü Lübnanlı yazarı Amin Maalouf bu durumu şöyle izah etmektedir:

"Dilinizin küçümsendiğini, dininizle alay edildiğini, kültürünüzün aşağılandığını hissederseniz, farklılığınızın işaretlerini abartılı bir gösterişle sergileyerek tepki verirsiniz; tersine, size saygı duyulduğunu hissettiğinizde, yaşamayı seçtiği-

536 Türker Alkan, 'Öğretim Dili Olarak Kürtçe', Radikal Gazetesi; aktaran Mustafa Akyol, a. g. e, s. 295.

537 Mustafa Akyol, a. g. e, s. 295.

niz ülkede bir yeriniz olduğunu hissettiğinizde daha farklı davranırsınız."⁵³⁸

Kürtlerde Değişim Süreci

Bugün Türkiye Kürtleri arasındaki feodal ilişkiler çok büyük oranda zayıflamış, geleneksel üretim ve tüketim şekli değişmiş bulunmaktadır. Metropollere yerleşen Kürtlerin yanı sıra Fırat'ın doğusundaki Kürtlerin önemli bir bölümü de Diyarbakır, Urfa, Malatya, Batman ve Van gibi şehirlerin merkezlerinde yaşamaktadır. Kürtlerin yaklaşık %60'ının batı şehirlerinde, geri kalan %40'ın yarısının da bölgedeki şehir merkezlerinde yaşadıkları kabul edilirse tüm Kürtlerin en az %75'inin şehirlerde yaşadığı ve bu oranın Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu söylenebilir.

Bu, Kürtlerin yüzyıllardır ilk kez karşılaştıkları çok yeni bir durumdur ve tüm sosyal yapı alt-üst olmuş haldedir. Tüm ilişkiler yeniden tanımlanmakta, toplum kendini adeta yeniden inşa etmektedir.

Şehirleşmeyle birlikte feodalite çözülmekte, sanat edinme ve eğitim sonucu kendi emeğiyle geçinen 'birey' ortaya çıkmakta, şehirli bir orta sınıf meydana gelmekte, kültürel yapıda değişimler gözlenmektedir. 1400 yıllık İslam tarihi boyunca tarihte ilk kez Müslüman Kürtler arasında laik-seküler bir kitle/sınıf meydana gelmiş bulunmaktadır ve bunda en az toplumsal değişimler kadar PKK'nin de etkisi vardır. Zenginleşen Kürt orta sınıfının yaşam şekli de değişmektedir. Çok büyük toplumsal çalkantıların yaşandığı Diyarbakır'da 150 metrekaresinin üzerinde, asansörlü ve kaloriferli kırkbin civarında apartman dairesi; ve bahçeli ev değil, 'villa' standartlarında olan, önemli bir kısmında yüzme havuzu da olan binin üzerinde dublex ve triplex villa bulunmaktadır.

Bu konutlarda oturanlar sadece 'devletle işbirliği' içindeki Kürtlerle yabancı memur ve tüccarlar değil; çok önemli bir kısmı PKK sempatisini veya en azından siyaseten HEP-DEP-HADEP-DTP çizgisini destekleyen, içlerinde sendikacı, avukat, doktor ve

538 Mustafa Akyol, a. g. e, s. 277.

mühendislerin de bulunduğu Kürtlerdir. Metropollerdeki Kürtler de benzer değişimleri yaşamaktadır.

Tüm bunların yanında ayrıca ciddi bir lümpenleşme sorunu gözlemlenmekte, marka tutkunluğu ve uyuşturucu kullanma oranı artmaktadır. İslami yapıda da ciddi değişimler söz konusudur. Yüzlerce yıldır tarikatlar, tekkeler ve medreseler etrafında şekillenmiş olan Kürt dini hayatı cemaatler, örgütler ve partiler eksenine kaymış bulunmaktadır. Tarikatlar ve geleneksel Kürt medreseleri işlevlerini büyük oranda kaybetmiştir.

Eski durumun her bakımdan devamı imkânsız görünmektedir. Said-i Nursi'nin 'Eski hal muhal, ya yeni hal veya izmihlal' sözü gerçekleşmiş ve acil olarak yeni duruma göre yeni bir yol belirleme mecburiyeti ortaya çıkmıştır. Kürt siyasetçilerinin büyük bir bölümü bu yeni duruma uygun siyaset belirleyememekte ve eski çatışmacı dönemin politikalarını tekrar ettiklerinden Kürt toplumunun gerisinde kalmış bulunmaktadırlar.

PKK Çözümün Neresinde?

Kürt sorununun çözümü tartışılırken mutlaka PKK de gündeme gelmektedir. Kürt sorununu çözmek istemeyen çevreler meseleyi PKK'ye endekslemekte ve sadece bir terör ve bölücülük sorunu olarak görmekte / göstermekte ısrar etmektedirler. Kürt sorunu eşittir PKK, PKK eşittir terör ve terörün çaresi eşittir güvenlik mücadelesi söylemi, çözümün önündeki en büyük engeldir.

Kürt sorununu çözmek isteyenler ise 'Kürt sorunu ayrı, PKK ayrı; terörizm ayrı, terörist ayrıdır' söyleminde ısrar etmektedirler. Sorunun çözülebilmesi için doğru olan da bu yaklaşım şeklindedir. PKK, Kürt sorununun nedeni değil, sonucudur. Kürt sorunu, PKK vardır diye ortaya çıkmamıştır, aksine Kürt sorunu var olduğu için PKK var olmuştur. Bugün en önemli soruların başında şunlar gelmektedir:

1. Çoğunu PKK'nin de talep ettiği Kürt hakları tam ve eksiksiz olarak verilip, tam bir demokratikleşme ile sorun çözülmürse PKK buna razı olup veya bununla yetinip eylemlerine son verecek midir?

2. PKK çözümün neresindedir ve ne olacaktır?
3. PKK'siz bir çözüm mümkün müdür?

Bu soruların açıklıkla tartışılıp, cevaplarının verilmesi gerekmektedir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, ilk olarak, acilen Kürt sorununun çözümünü sağlayacak anayasal ve kanuni değişiklikler yapılmalıdır. 'Terör bitsin, PKK eylemlerine son vererek teslim olsun, demokratikleşme ve çözüm ondan sonra başlasın' söylemi çözüm istememenin 'Türkçesi'dir.

PKK eylemlerine son verse bile iç veya dış destekli başka bir örgütün yeniden eylemlere başlayarak barış ve çözüm sürecini sabote etmeyeceğinin garantisini hiç kimsenin verebilmesi mümkün değildir. Kürt sorununun çözümü ayrıdır, PKK'nin eylemlerine son vermesi veya verdirilmesi ise ayrıdır. PKK'nin nasıl dağdan indirileceği ile Kürt sorununun çözümü birbirinden ayrılmalı, demokratik çözümden hemen sonra veya birlikte PKK'nin dağdan indirilmesi için gerekli olanlar yapılmalıdır.

PKK kendini Kürtlerin haklarını elde etmek için mücadele eden "ulusal bir kurtuluş örgütü" olarak tanımlamaktadır. Kürtlerin bir kısmı arasındaki "desteğini" buradan almaktadır. Kürt sorunu çözüldüğünde PKK'nin elindeki bu en önemli gerekçe ortadan kalkacak, en azından demokratik kanallar açık olacağından yaptığı / yapacağı eylemleri gerekçelendirmekte zorlanacak ve eylemlerinde ısrar etmesi halinde toplumsal "desteğini" kaybedecek ve marjinalleşecektir.

PKK yöneticileri Türkiye Cumhuriyeti'nin kendilerini muhatap almasını ve sorunun karşılıklı görüşmeler sonucu çözülmesini istemektedirler. Siyasi şartlar göz önüne alındığında bu beklentinin gerçekleşmesi mümkün görülmemektedir. Ancak PKK ile dolaylı yollardan temas kurmak mümkündür. Dünyanın birçok ülkesinde bu gibi benzer sorunların çözümünde aynı yollar takip edilmektedir. Nitekim İmralı'daki Abdullah Öcalan'la birçok resmi görevlinin değişik tarihlerde görüştüğü basında çıkan haberlerden anlaşılmaktadır.

Kürt sorunu çözüldükten ve çıkarılacak kapsamlı bir siyasi aftan sonra meydana gelecek tam demokratik ortamda 'dağda

silahla gezmek yerine, ovada siyaset yapmanın' yolu da açılacak, her türlü meşru talebin ifade edildiği yer Meclis olacaktır.

Bugün için Türkiye kamuoyu, isimlerini bildiği ve sayıları 25-30 civarında olan PKK yöneticilerinin affı konusunda oldukça hassastır ve bu kişilerin affedilmesini hiçbir şekilde kabul etmemektedir.

Kapalı kapılar arkasında üretilecek çözüm önerilerinden biri de bu 25-30 kişilik lider kadronun can güvenlikleri garanti altına alınarak Norveç benzeri bir ülkede ikamet etmelerinin sağlanmasıdır. Siyasi konjonktürün hassasiyetinin farkında olan birçok Kürt siyasetçi de bu konuda dikkatli davranmaktadır. Nitekim DTP Diyarbakır milletvekili Selahattin Demirtaş, Neşe Düzel'in kendisiyle yaptığı röportajda "Genel af dediğinizde buna Öcalan ve PKK'nın 15-20 yöneticisi dahil mi?" sorusuna şu cevabı vermektedir: "Bugün Öcalan'ın, Cemil Bayık'ın ya da Türkiye kamuoyu tarafından nefretle karşılanan bazı isimlerin affedilmesi tartışıldığında belki herkesin tüyleri diken diken oluyor. İnsanlar hazır değilse, neden tüylerini diken diken ediyoruz ki... Eğer gönülden affetme isteği yoksa..."⁵³⁹

Dünyanın hiçbir yerinde terörün kesin olarak sona erdirilebilmesinin, sıfırlanmasının garantisi yoktur. Japon Kızıl Ordusu'ndan, İtalyan Kızıl Tugaylar'a ve Almanların Baider Mainhoff Örgütü'ne kadar durum aynıdır. Üretilen çözümleri kabul etmeyen ve çözümsüzlükte ısrar ederek silahlı eylemlere devam edenlere karşı ise güvenlik kuvvetleri silahla karşılık verecektir. Tekrar tekrar belirtmek gerekirse Kürt sorununun çözümü ayrıdır; PKK'nin dağdan indirilmesi sorunu ayrıdır. Kürt sorununun çözümünde muhatap doğrudan halk ve DTP de dahil parlamentodaki milletvekilleridir.

Tam demokratik bir ortamda "federasyon" ve "bağımsız Kürdistan" fikirlerini savunabilmek mümkün olmalıdır. Şiddete başvurmamak şartıyla isteyen istediğini savunabilmelidir. Hiç kimse, şartların çok iyi olduğu, demokratik ve refah seviyesi yüksek

539 Neşe Düzel, Taraf Gazetesi, 24 Aralık 2007.

bir ülkeden ayrılmak istemeyecektir. Halkın sağduyusuna güvenmek gerekir. Demokrat bir Türkiye’de tüm Kürtler için ışık ve cazibe merkezi Erbil-Süleymaniye değil; Diyarbakır-İstanbul hattıdır.

Öcalan Niçin Teslim Edildi?

Öcalan’ın Türkiye’ye teslim edildiği 1999 yılında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olan ve haberi televizyonlardan halka açıklayan Bülent Ecevit, sonraki yıllarda ‘Öcalan’ın niçin teslim edildiğini bilmediğini’ söylemiştir. Bu konuyla ilgili olarak şunlar söylenmektedir:

1. Öcalan’ı Türkiye’ye teslim eden ABD-İsrail ikilisi bunun karşılığında Büyük Ortadoğu Projesi’nde sadece Ortadoğu’da değil, Kafkasya’dan İran’a kadar geniş bir bölgede Türkiye’nin desteğini ve işbirliğini istemişlerdir.

2. Yine BOP çerçevesinde Irak’ta kurulması planlanan Kürt devletini desteklemesi veya en azından bu oluşuma muhalefet etmemesi karşılığında Öcalan teslim edilmiştir.

Kürt Siyasetinde İki Ana Damar: İslamcılar ve Laik - Ulusalçılar

Kürt meselesinin yoğun bir şekilde tartışılmaya başlandığı 20. yüzyılın başlarından günümüze kadar devam eden yaklaşık yüz-yıllık dönemde Kürt siyasetinde iki ana çizgi süregelmektedir. Bu iki siyasetin temsilcileri olan laik-ulusalcı Kürtler ile İslamcı Kürtler birçok kez birlikte, iç içe çalışmış, birçok kez de birbirleriyle ihtilafa düşerek ayrıışmışlardır. Bu durumu birkaç örnekle açıklamak mümkündür:

Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkım ve tasfiye sürecinin yaşandığı Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu döneminde başını Celadet Bedirhan, Kamuran Bedirhan, Kadri Cemilpaşa, Ekrem Cemilpaşa ve Süleymaniyeli Kürt Şerif Paşa gibi aydınların çektiği, çoğu Avrupa ülkelerinde eğitim görmüş, laik-seküler bir dünya görüşüne sahip Kürt aydınları ‘bağımsız Kürdistan’ fikrini savundular.

Osmanlı'nın yıkıldığı, Araplar ve Arnavutlar gibi Müslüman halkların da ayrıldığı bir dönemde Kürtlerin de başlarının çaresine bakmaları gerektiği fikri, en büyük gerekçeleriydi. Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı Seyyid Abdülkadir, Said-i Nursi, Şeyh Said, Mustafa Cemilpaşa, Abdürrahim Rahmi Zapsu ve Şeyh Şefik Arvasi gibi İslamcılar ise her ne pahasına olursa olsun İslam kardeşliği gereği Türklerle birlikte hareket edilmesi gerektiğini savundular.

II. Meşrutiyet ve sonrasında Kürt haklarının elde edilmesi için Kürt Teavün ve Terakki ve sonradan Kürdistan Teali Cemiyeti gibi kuruluşlarda birlikte çalışmış ve birlikte mücadele etmiş olan laik Kürt aydınlarıyla İslamcı Kürt aydınları birbirlerinden ayrıldılar. 1959'da Demokrat Parti döneminde meydana gelen ünlü 49'lar Olayı'nda da aynı durum yaşandı.

1970'lerden sonra laik-ulusalcı Kürtler CHP, TİP ve diğer sol örgütler içinde mücadele yolunu seçtiler. 1991 seçimlerinden itibaren de kendi teşkilatlarını kurarak HEP, DEP, HADEP, DEHAP, DTP, HAK-PAR ve KADEP gibi partilerde siyasi mücadelelerini sürdürdüler.

İslamcı Kürtler ise 1970'li yılların başlarından itibaren Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisi, Fazilet Partisi, Saadet Partisi ve AKP içinde mücadele yolunu seçtiler. Ancak en büyük desteği Müslüman Kürtlerden alan bu partiler, Kürt haklarının tanınması noktasında hiçbir ciddi adım atmadılar ve Kürtlerin hak ve hukuklarını dile getiren İslamcı Kürtleri de zaman içinde 'Kürtçü' diye damgalayarak tasfiye ettiler.

Bazı İslamcı Kürtlerin HADEP gibi partilerde laik-ulusalcı Kürtlerle demokrasi ortak paydasında birlikte politika yapma denemeleri de 'dinci' damgalanmasıyla yine bu partilerden dışlanmalarıyla sonuçlandı.

1990'lardan itibaren içeride ve dışarıda uzantıları olan bir gizli el, İslamcı Kürtleri ve İslam'ı Kürt coğrafyasından tasfiye operasyonuna başladı ve bölge PKK'nin şahsında laikçi-seküler ve özellikle de İslam karşıtı Kürt siyasetine terk edildi.

Günümüzde birçok siyasi analist Kürtlerin arasında laik-seküler dünya görüşünü benimseyen önemli bir kitlenin meydana

na gelmesinde PKK'nin etkisinin yadsınamaz olduğunun altını çizmektedir. PKK eliyle 'Kürt modernleşmesi'nin gerçekleştirilmesi ve seküler hayat tarzının yerleştirilmesi hareketi uzun vadeli ve ciddi bir planlama olarak görülmektedir. Bu siyasetin hayata geçirilmesinde iç ve dış tertiplerin yanında şu faktörlerin de oldukça belirleyici olduğu kanaatindeyiz:

1. Türkiye'deki İslami grup ve cemaatlerin Kürt sorununa ilgisiz ve çoğu kez de karşı bir siyaset izlemeleri İslamcı Kürtlerin elini zayıflatmış, PKK'ye karşı siyasi arenada yalnız ve desteksiz kalmalarına neden olmuştur.

2. 1991 genel seçimlerinde Erbakan ile Türkeş'in seçim ittifakına girmeleri ve bunu da 'Kutsal İttifak' olarak adlandırmaları, Müslüman Kürtleri ciddi şekilde yaralamış, PKK'ye ise çok büyük bir alan açmıştır.

3. Hizbullah adı altında yürütülen eylemlerin ve özellikle de mezar evlerdeki cinayetlerin yarattığı travma büyük olmuş, Müslüman Kürt halkının her türlü İslami çalışmaya kuşkulu ve mesafeli durması sonucunu doğurmuştur.

Bugün de ulusalcı-laik Kürtlerle İslamcı Kürtlerin mücadeleleri devam etmektedir. Bu iki akımın çözüm önerileri ile taktik ve stratejik ittifakları birbirinden farklıdır. İslamcı Kürtler, Said-i Nursi ve Seyyid Abdülkadir'den bu yana izledikleri ümetçi paradigma doğrultusunda birlikte yaşamayı savunmakta, Ortadoğu'daki tüm ulus devletleri ve emperyalistlerce çizilen sınırları 'gayri meşru' görmektedirler.

Ulusalcı-laik (çoğu kez laikçi) Kürtler ise, birlik beraberlik çağrılarının boş bir hayal olduğunu, İslamcı Kürtlerin karşılıksız aşka tutulmuş âşıklar gibi her defasında Türk, Arap ve Fars Müslümanlar tarafından kandırılarak saf dışı edildiklerini ileri sürmektedirler. Türklerin, Arapların ve Farsların her zora düştüklerinde yardım isteğiyle Müslüman Kürt kardeşlerine koştuklarını, işleri bittikten sonra ise her türlü baskı ve cefayı reva gördüklerini söylemektedirler.

Din Afyon mudur?

İslam karşıtı Kürt aydınlarının en önemli sloganlarından biri Karl Marx'ın 'Din afyondur' sözüdür. Onlara göre İslam dininin ve İslamcılarının günümüzde Kürtlere vereceği hiçbir şey yoktur ve İslamcılar, dini Kürtleri uyutmak ve ulusal kimliklerinden koparmak için bir afyon olarak kullanmaktadır.

Oldukça hassas olan bu konunun büyük bir soğukkanlılıkla incelenmesi gerekmektedir. Hazreti Adem'den bu yana insanlığa maddenin, kainatın, insanın ve hayatın gerçeğini anlatan; adaletin, ahlakın ve özgürlüklerin teminatı olan İslam dininin, özünde bir afyon olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Ancak şu gerçeğin altının da büyük bir samimiyetle ve açıklıkla çizilmesi gerekmektedir: Kürtler, Türk, Arap ve Fars siyasetçiler tarafından İslam kardeşliği söylemleriyle tarih boyunca birçok kez kandırılmışlardır. Zor günlerde İslam kardeşliği söylemleriyle Kürtlerden her türlü desteği alanlar, rahata kavuştuklarında bu sözlerini 'unuttukları' gibi, her türlü eziyet ve cefayı da Kürtlere reva görmüşlerdir.

Bugün bazı çevreler yine Kürt haklarını 'içi boşaltılmış bir İslam kardeşliği' ile unutturma veya en azından bu hakların içini boşaltma siyasetini gütmektedirler. Başka bir ifade ile Kürtlere 'din' verilip, dilleri 'alınmak' istenmekte; laikçi Kürt siyasetçiler ise 'dil-kimlik' vererek 'dinlerini almak' istemektedirler. Bazıları ise soruna salt ekonomik olarak yaklaşmakta ve Kürtlere 'havuç' uzatmaktadırlar.

Kürtler dinlerinden de dillerinden de vazgeçmemek ve ekonomik sorunlarının çözüme kavuşturulduğu, sosyal adaletin sağlandığı, adil bir düzende yaşamak istemektedirler. Kürtleri dilleri, dinleri veya ekonomik çıkarları arasında bir tercihe zorlamak insani de, İslami de değildir. İslamcı Kürtler bu tarihi gerçeklerin bütün ayrıntılarını bilmelerine rağmen yine de birlikte yaşamayı ve ümmet birliğini savunmaktadırlar. Said-i Nursi'nin Müslümanların geneli için söylediği 'Biz aldanırız, ama aldatmayız' sözü bu konuda önemli bir ilkedir.

Günümüzde de bazı laikçi-Kürt siyasetçilerle dindar taban üzerinde politika yapan ‘Türk’ siyasetçiler birbirlerine karşı ‘derin güçlerle’ ittifaklar geliştirmek istemektedirler.

AKP’nin kapatılma sürecinde en önemli karşı savunma tezlerinin başında ülkede ekonomik kriz çıkacağı ve siyasi istikrarın bozulacağı yanında Kürt sorunu da vardır. AKP yetkilileri ‘Bizi kapatırsanız tüm doğu ve güneydoğu DTP’ye kalır ve ülke bölünür’ söylemini bir siyasi tehdit unsuru olarak kullanmışlardır.

Bu savunma üslubunun ahlaken doğru olduğunu söylemek mümkün değildir. Kürtleri, elinde bohçası, bulduğu ilk fırsatta ve önüne çıkacak ilk kişiyle evden kaçmaya hazır zirzop bir kız gibi görme anlayışı siyasi aymazlık değilse, bizzat Kürtlere yapılmış büyük bir saygısızlıktır.

Bugüne kadar Milli Nizam, Milli Selamet, Refah ve Fazilet Partileri kapatılmış, ama Kürtler ‘bir yere’ gitmemiştir. Aynı şekilde HEP, HADEP ve DEHAP gibi partiler kapatıldığında da durum aynı olmuştur. Kürtler ‘bir yere’ gitmeden kapatılan siyasi görüşler tarafından kurulan DTP veya AKP gibi yeni partilere destek vererek geleceklerini Türkiye içinde aramaya devam etmişlerdir. Bundan sonrası için de durum aynıdır ve Kürtlerin gidebilecekleri başka bir vatanları yoktur.

Komünist rejimin cumhurbaşkanı Todor Jivkov dönemindeki ırkçı, asimilasyoncu politikalar nedeniyle Türkiye’ye göç etmek zorunda kalan yüzbinlerce Bulgaristan vatandaşı Türk; rejim değişip her türlü hakları verilince tekrar Bulgaristan’a geri dönmüştür. Bulgaristan Türkleri bugün Avrupa Birliği’ne girmiş Bulgaristan Devleti’nin pasaportunu Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına tercih eder duruma gelmişlerdir. Konuyu çarpıtıp sürekli olarak bölünme paranoyası pompalayanların ve kitleleri çıkarları doğrultusunda manipüle etmek isteyenlerin amaçları başkadır.

AKP-Statüko İttifakı

AKP içindeki bazı çevreler, Türkiye’deki statükoya, ülke için en büyük tehlikenin bölücülük olduğunu, Kürtleri ancak AKP’nin sistem içinde tutabileceğini ve sadece bunun için bile olsa ‘derin güçler’in AKP’yi desteklemeleri gerektiğini söylemektedir. Bir

başka ifade ile Kürtlerin meşru taleplerinin ancak AKP ile frenlenebileceği ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus-devlet paradigmasının bu şekilde korunabileceği savunulmaktadır.

Şüphesiz ki AKP'nin tamamı bu şekilde düşünmemektedir. Yakından tanıdığımız birçok AKP milletvekili ve yöneticisi Kürt sorununun çözümünü yeni sivil bir anayasa çerçevesinde tam bir demokratikleşmede görmekte ve birlikte yaşama anlayışı doğrultusunda Kürtlerin tüm kimlik ve kültürel haklarının tanınması gerektiğini savunmaktadır.

Bu anlayışın tam tersi bir davranışla statüko ile ittifaka girmesi, AKP açısından intihar anlamına gelecektir.

DTP - Statüko İttifakı

Birtakım AKPlilerin statükoya "Bizi dövmeyin, birlik olup Kürtleri dövelim" yaklaşımına karşılık, oldukça önemli oranda DTP'li de Derin Devlet'e Taraf Gazetesi yazarlarından Yıldırım Oğur'un tabiriyle "Kürtleri dövmeyin, gelin hep birlikte dindarları dövelim" çağrısında bulunmaktadır.

Bu konuda DTP'li milletvekillerinin konuşmaları ve gazetelerde çıkan yazıları oldukça açıktır. DTP İğdır Milletvekili Pervin Buldan ile Van Milletvekili Özdal Üçer'in, "Bizim laiklik anlayışımızla Türk Silahlı Kuvvetleri'nin laiklik anlayışı aynıdır. Türkiye için en büyük tehlike 'ılımlı İslam' projesidir. Kemalist Cumhuriyet, ılımlı İslam Cumhuriyeti'ne dönüştürülmek istenmektedir. Van'daki apartmanların bodrum katları yasal olmayan Kur'an kursları haline getirilmektedir. Bu duruma karşı birlikte mücadele zorunluluğu vardır" gibi açıklamaları ilginçtir.

Aynı şekilde 1999–2004 yılları arasında Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanlığı görevinde bulunan Feridun Çelik'in, "Güneydoğu'da laikliğin teminatı biziz" sözleri hafızalardadır. DTP Diyarbakır Milletvekili Aysel Tuğluk da şunları söylemektedir:

"Bir iddiayla devam ediyorum; birkaç kıyı şeridi il hariç, önümüzdeki birkaç yılda Anadolu'nun şehir ve kasabalarının çoğunda modern hayata dair birçok davranış ve eğlence kültürü kendisine yer bulmakta zorlanacaktır. Daha ileri gidip deşet

tellallığı yapmak istemiyorum... Siyasal İslam'ın MSP, RP'nin ardından şimdi de AKP ile ilişkisi vardır. Bu eğilim aynı zamanda Nakşi geleneğinden gelmektedir. Yeni hedefleri Kürt Hamas'ını yaratmaktır. Hizbullah da aynı ilişki ağı içerisindedir. Diyarbakır'da bu kadar tarikatın önünün açılması sivil toplumculukla izah edilemez. Mustafa Kemal'in Cumhuriyeti demokratik cumhuriyete dönüştürüleceğine siyasal İslam'a teslim edilmiştir...

Kemalistler, sol, muhalif ve aydın çevreler, Kürtlerle uzlaşmanın kaçınılmazlığına inanıyorsa, ılımlı İslam denilen ve aslında ne olduğu, nasıl tanımlanacağı çok da belli olmayan ve tamamen 'imparatorluk' güçlerinin imalatı bu projeye karşı modern akıl ve demokratik kültür, birbirini kabul eden zeminde buluşabilmelidir. Taktiksel bir ilişki kastetmiyorum; Cumhuriyet'in kuruluş sürecindeki tarihsel deneyimden de yararlanarak, yeniden bir ortaklık kurulması gerektiğinden söz ediyorum.

Cumhuriyet'in savunucuları olduklarını iddia edenler gerçekten samimilerse, Kürtlerle hesaplasmaktan vazgeçip kendileriyle hesaplaşacağı aşikâr gerici güçlere karşı Kürtlerin desteğini aramalıdır. Önemle belirtmeliyim, dinine bağlı insanlarla ilişkiler de yeni bir problematik oluşturacaktır. İslami milliyetçiliğe, siyasal dinciliğe karşı durularak, kültürel İslam'ın gelişmesini desteklemek gerekiyor. Tartışma ve tartışma süreçlerinde ele alınması gereken bir konu bu. İnancın inancına evet, ama günlük yaşamdaki her kısıtlamaya karşı kolektif mücadele ediyorum... Cumhuriyet'in kazanımları Türk-İslam karışımı bir milliyetçilik/dincilikle bitirilmek isteniyor. Kemalizm eğer Cumhuriyet aydınları tarafından sol ve demokrat yorumla güncelleştirilebilseydi bunun önüne geçilebilirdi. İşte o zaman demokratik ulus var edilebilirdi ve dincilik de, aşiretçilik de, ırkçılık da bugünkü tehlikeli düzeye ulaşamazdı..."⁵⁴⁰

Aysel Tuğluk'un ve bu konuyla ilgili olarak fikir beyan eden PKK'lilerin görüşlerini gazeteci Yıldırım Oğur şu şekilde yorumlamaktadır:

540 Aysel Tuğluk, TBMM konuşması ve Radikal 2, 5 Şubat 2008 tarihli yazı.

"Ahmet Altan ve Yasemin Çongar'ın Kandil Dağı izlenimlerinden öğrendik ki söz konusu başörtüsü olduğunda 'CHP kongresinde söylene ortalığı alkıştan yıkacak' laflar edebilen 'Kemalist bir PKK' var. Tam bu şoku atlatmaya çalışırken daha önce de ucundan kenarından benzer mesajlar veren DTP'li Aysel Tuğluk'un Radikal İki'de bu kez açıkça kaleme aldığı 'Kürtleri dövmeyin, gelin hep birlikte dindarları dövelim' yazısı çıkageldi. ...Ve kırılınca o fay, herkes bu yüzden bir yerlere savruluyor. Mevcut tüm siyasallaşmalar, solculuk, sağcılık, Kürtlük, Türklük yerle yeksan oluyor. Kandil Dağı'ndan Ergenekon Ovası'na uzanan yeni bir siyasi çatlakta Kandil Dağı'ndaki Mizgin Amed ile Ergenekon davasından tutuklu olarak F tipinde kalan Veli Küçük arasında görünmez bir dil birliği oluşuyor, Yılmaz Özdill'le Aysel Tuğluk, İlhan Selçuk ile Ahmet İnel yan yana saf tutuyor. Birgün gazetesi solun başörtüsü yasağı ile ilgili tavrını eleştiren bir yazıyı sansürleyiveriyor ve "Radikal İki", "Cumhuriyet İki" gibi çıkıyor, yan yana gelmez denilenler arasında ortak bir frekans, söylem birliği oluşuyor, söz konusu olan başörtüsüye bugüne dek edilmiş tüm özgürlük sözleri teferruat hükmüne düşüyor... Bu o kadar da acayip bir ittifak ki 'İddia ediyorum, birkaç kıyı şeridi hariç önümüzdeki birkaç yılda Anadolu'nun şehir ve kasabalarına dinciler hâkim olacak, birleşelim ey Kemalistler' çağrısı yapan Aysel Tuğluk'un dili ile 'Önümüzdeki birkaç yıl içinde tüm Türk şehirleri Kürtleşecek, uyan ey Türk' yazıları çıkan Türk Solu dergisi aynı korku siyasetine başvuruyor, dilleri, analogileri benzeşiyor."⁵⁴¹

Abdullah Öcalan da benzer görüşlerini avukatları aracılığıyla sık sık kamuoyuyla paylaşmaktadır. Öcalan'a göre, Nakşibendilik ve siyasal İslam büyük tehlikedir ve o da 'Kültürel İslam', 'Siyasal İslam' ayırımı yapmakta, İslam'ı sadece ahirete ait inançlar kapsamında bir alt kültür olarak değerlendirerek dünyaya ait öğretilerini göz ardı etmekte ve İslamcı Kürtleri tıpkı 'derin güçler'in yaptığı gibi hedef göstermektedir. PKK politikaları ile 'derin devletin' politikalarının son dönemdeki çakışması da dikkat çekmektedir. Gazeteci yazar Ahmet Altan, PKK'nin son dönemlerdeki politikasını şöyle eleştirmektedir:

541 Yıldırım Oğur, Taraf Gazetesi, 6 Şubat 2008.

"Kürt halkı için çok yararlı olacak olan demokrasiyi, PKK kendisi için tehlikeli buldu. Çöküş de böyle başladı bence.

PKK, 'derin devletle' işbirliğine girdi ya da bunun böyle olduğunu düşündürecek adımlar attı. AB yolunda, 'derin devleti' güçlendirecek hamleler yaptı. Bu onun varlık nedeniyle çelişiyordu. Ayrıca, dünya, Türkiye'nin Avrupa'yla birleşmesine karar vermişti.

PKK'nın gücü, böyle bir kararı değiştirmeye yetmezdi ama yöneticileri bunu anlayamadı. Demokrasiyi zorlayacak şiddet eylemleriyle Kürtlerin önemli bir bölümünün, AB yolunu kesmeye çalışarak da dünyanın desteğini kaybetti."⁵⁴²

Bundan Sonra...

Bundan sonra da Kürt siyasetindeki ulusalcı-laik çizgi ile İslamcı çizgi var olmaya devam edecektir. Türkiye'deki İslami grup ve cemaatlerde Kürt sorunu ile ilgili önemli bir yaklaşım farklılığı gözlenmektedir. İslami grup ve cemaatler adeta Kürtleri ve Kürt sorununu yeniden keşfetmektedir. Nitekim Abant Platformu yöneticilerinden Cemal Uşşak, Abant Platformu'nun Kürt sorununu ele aldığı, üç gün süren toplantının 6 Haziran 2008 tarihli oturumunda "Kürt sorununa eğilmede geç kaldıklarını, geçmişte bu soruna yanlış yaklaştıklarını ve kendi adına Kürtlerden özür dilediğini" büyük bir açık yüreklilik ve samimiyetle ifade etmiştir.

Diyarbakır'da yapılan 'Peygambere Saygı Mitingi'nde yüzelbin kişinin toplanması bütün gözlerin bu konuya çevrilmesine neden olmuştur. Türkiye'deki İslami grup ve cemaatlerin geçmişteki hatalarından arınarak Kürt sorununa samimi bir şekilde yaklaşmaları ve destek vermeleri halinde İslamcı Kürtler Kürt siyasetinde en etkin belirleyici olma konumuna gelecektir.

Ulusalcı-seküler anlayışların bu etkinlikte İslamcılarının önüne geçme şansı bulunmamaktadır. Ancak Ortadoğu'yu dizayn etmeye çalışan dünyaya egemen güçler, Müslüman Kürtlerin güçlenmesinden rahatsızlık duymakta ve onların önünü kesici politikalar geliştirmektedir. Bu konuda Türkiye içinde hâkim olan 'derin güçler' ile birlikte İsrail de benzer politikalar izlemektedir.

542 Ahmet Altan, Taraf Gazetesi, 25 Aralık 2007.

Kuzey Irak Kürdistan Bölgesel Hükümeti için de aynı tespitler geçerlidir. Önümüzdeki süreçte Türkiyeli İslamcı güçlerle diyalog içerisinde olmayı başarabilecek bir Kürt siyasi hareketi Irak Kürdistan Bölgesel Hükümeti'nde en büyük güç haline gelecektir. Nitekim Barzani ve Talabani'nin partilerindeki yolsuzluk, rüşvet ve kayırma iddiaları bu güçleri hızla çürütmekte ve halk kitleleri üzerindeki itibarlarını sarsmaktadır. Türkiye'de 1990'lı yıllarda yaşanan Doğru Yol ve Anavatan Partilerinin erimesi ve Refah Partisi'nin güçlenmesine benzer bir süreç Kuzey Irak Kürdistan Bölgesel Hükümeti'nde yaşanmakta, refahtan pay alamayan ve Körfez'deki Arap prensleri gibi davranan yöneticiler karşısında bunalan Kürtler, İslamcı hareket ve partilere yönelmektedir. Uluslararası güçlerin provakasyon ve manipülasyonları aşılabildiği oranda bu eğilim devam edecektir.

ABD, İsrail, İngiltere üçlüsü Ortadoğu'daki hedeflerinin gerçekleşmesi için Kuzey Irak Kürdistan Bölgesel Hükümeti'ni bir üs ve adeta bir karakol olarak kullanmak istemektedir.

Barış ve kardeşliğin teminatı; Türkiye'nin demokratikleşmesi, Irak Kürtleri ile entegrasyona girmesi ve bölgesel bir güç haline gelmiş bir ülke olarak tarihi kodlarıyla barışık bir şekilde tüm Ortadoğu'ya müdahil olabilmesidir.

Barzani - Talabani Değerlendirmesi

Talabani'nin partisi için CHP, Barzani'nin partisi için ise Menderes'in DP'si ile AKP arasında bir parti benzetmesini yapmak çok da yanlış olmayacaktır.

Talabani'nin esas öğretmeni katı bir laik ve sosyalist olan kayınpederi Dr. İbrahim Ahmet'tir. Dr. İbrahim Ahmet, hayatı boyunca Molla Mustafa Barzani'nin en büyük rakibi olmuştur. Bir keresinde Kürdistan Demokrat Partisi Kongresi'nde delege çoğunluğunu elde ederek Molla Mustafa'yı devirmesine rağmen Barzani'nin oğlu İdris Barzani (Neçirvan Barzani'nin babası) silahlı peşmergeleriyle kongre salonunu kuşatarak İbrahim Ahmet'i tutuklamış ve kongre sonuçlarını geçersiz kılmıştır.

Saddam'ın devrilmesinden hemen sonra 'Ensar'ül İslam' örgütüne karşı gerçekleştirilen imha operasyonlarına Talabani'nin

oğlu Kubat'ın da bizzat katıldığı öne sürülmektedir. Mesut Barzani ise bütün eksiklikleri ve bazı hatalı söylemlerine rağmen Kürtlerin geleneksel değerleri ile İslami kültüre çok daha yakın, bölge dinamikleri ile barışık, entrika ve uluslararası komplolara kapalı, 'düz' bir liderdir. Sadece Irak Kürtleri ile değil, tüm Kürtlerle ilgilenen 'Kürdi' bir duruş sergilemesi, AKP dahil, Türkiye'deki birçok çevreyi rahatsız etmektedir. Üslup ve tarzında hatalar olsa bile bu durumu samimi bir ilişki ile aşmak mümkündür.

Bugün için Türkiye Cumhuriyeti, ABD, Neçirvan Barzani ve Talabani aynı çizgide politika yapmakta, Mesut Barzani ise tasfiye edilmeye çalışılmaktadır. ABD ve Avrupa'da 'serada' yetiştirilmiş suni liderler yerine Ortadoğu'nun kadim kültürü ile barışık, çekirdekten yetişme, 'tabii' bir lider olan Mesut Barzani ile işbirliği çok daha yararlı olacaktır kanısındayız.

Abant Toplantısı

Liberal-sol ve liberal-milliyetçi aydınlarla, İslamcı aydınların yer aldıkları Abant Platformu, 4-5-6 Haziran 2008 tarihleri arasında Kürt sorununu ele aldı. Kürt sorunu üzerine düşünen ve fikir üreten çok sayıda aydın ve politikacının katıldığı toplantılar uydu-dan yayın yapan Mehtap Televizyonu ve Diyarbakır'da yerel yayın yapan TV 21 tarafından baştan sona canlı olarak yayınlandı.

Kürt sorununun dünü, bugünü ve yarınının konuşulduğu oturumlarda hiçbir sansür uygulanmadan tüm konular büyük bir açıklıkla tartışıldı. Türkiye siyasi tarihinde bir ilk olarak çok geniş bir kamuoyunu temsil ettikleri inancında olduğumuz önemli sayıda aydın ve politikacı Kürt sorununun çözümü için net ve anlaşılabilir öneriler ortaya koydu. Çözüm önerilerine İslami grup ve cemaatlerin önemli bir kesimi de açık bir şekilde destek verdi.

İlk defa PKK ve Devlet'in dışında, farklı ve çok etkili bir çevre Kürt sorununun çözümü için inisiyatif ortaya koydu. DTP ve AKP kurmayları ve bazı AKP'li bakanlar toplantıya ismen davet edildiler. Altı AKP milletvekili şahısları adına toplantıya katılırken, DTP ve AKP yöneticileri ile yine AKP'li bakanlardan hiç kimse kurumsal anlamda toplantıya katılmadı.

Abant Platformu:

‘Kürt Sorunu: Barışı ve Geleceği Birlikte Aramak Sonuç Değerlendirmesi 4-5-6 Temmuz 2008, Abant

Abant Platformu’nun, 4-5-6 Temmuz tarihlerinde “Kürt Sorunu: Barışı ve Geleceği Birlikte Aramak” başlığı ile düzenlediği toplantıda konunun her yönüyle ve özgürce tartışılması Abant ruhunu yansıtmaktadır. Abant Platformu, toplantı sonunda aşağıdaki görüşlerin kamuoyuna duyurulmasını uygun görmüştür.

Türkiye’nin öncelikli ve en önemli sorunlarından biri olan Kürt sorununun çözüm yoluna girmesi, sağlıklı bir diyalog ortamının oluşmasına, önyargıların yıkılmasına ve karşılıklı güvenin tesis edilmesine bağlıdır. Çözüm dilinin oluşmasında medyanın sorumluluğu, hassasiyeti ve üslubu çok önemli katkı sağlayacaktır. Platformun amacı, çözüm için elverişli bir iklim, dil ve zeminin oluşmasına katkıda bulunmaktır. Bu doğrultuda amaç, tarafları bir çözüm programı etrafında mutabakata ikna etmekten ziyade, diyalogsuzluğu sona erdirmek için sağlıklı ve dinamik iletişim kanalları açmaktır. Temel prensip olarak, açık bir şiddet çağrısı içermedikçe her fikrin serbestçe ifade edilebilmesini ve tartışılmasını savunuyor; farklı düşünen bütün kişi ve grupların fikirlerini beyan etme hakkına, herkesten saygı bekliyoruz.

Her türlü şiddetin ve şiddet içeren yöntemlerin mutlak olarak reddedilmesini Kürt sorununun çözümü için vazgeçilmez bir ön şart addediyoruz. Kürtlere ve diğer unsurlara yönelik asimilasyon politikalarını reddediyoruz. Türk ve Kürt ayrımının, karşılıklı olarak homojenleştirmek, ötekileştirmek ve yabancılaştırmak amacıyla kullanılmasına karşı çıkıyoruz.

İtiraf etmek gerekir ki, Kürt sorunu etrafında geçmişte çok acı olaylar yaşanmıştır. Bu acı olaylar, yenilerinin yaşanmaması için bir tecrübe olarak hatırlanmalı, bir kan davasına dönüştürülmemelidir.

Kimse elinde kitlelerin vekâleti yoktur. Bu nedenle bir toplum adına konuşmayı, bir temsil niteliği öne sürmeyi çözümü zorlaştıran bir üslup ve muhakeme tarzı olarak görüyoruz.

Barış içinde birlikte yaşama özlemimizin gerçekleşmesi için Kürtlerin yoğun oldukları doğu ve güneydoğu bölgelerimizde ekonomik kalkınma büyük önem taşımakla birlikte, yöre insanların şeref ve haysiyetlerinin hak ettikleri gibi yüceltilmesi de zorunludur.

Bu cümleden olmak üzere, temel insan haklarıyla ilgili tüm uluslararası sözleşmelerde yer verilen sosyal, kültürel ve siyasi hakların eksiksiz ve çekincesiz kabulü elzemdir. Kapsamlı bir çözüm projesi içerisinde af kanununun koşullarının oluşturulması gereklidir.

Anadile saygı, insana saygıdır. Anadili konuşma, eğitim ve öğrenimde kullanma hakkının vazgeçilmez bir insan hakkı olduğunu ve bu hakka karşı çıkmanın hiçbir gerekçesi olamayacağını düşünüyoruz.

Kürt sorunu etrafında hukuk devleti sınırları dışına çıkan bütün uygulamaları reddediyoruz.

Irak'ta yaşayan tüm halklarla birlikte Kürtler de bizim kardeşimizdir. Kürt Federe Yönetimi ile her türlü dostane ilişkinin geliştirilmesini elzem görüyoruz.

Kürt sorununun çözümünde Türkiye'deki demokratikleşme sürecinin devamı elzemdir. Bu bağlamda Avrupa Birliği perspektifinin muhafazası hem demokratikleşme sürecinin devamını hem Kürt sorununun çözümünü kolaylaştıracaktır.

Abant Platformu olarak bu toplantının insan haklarına, hukukun üstünlüğüne ve demokrasiye bağlı, güven verici bir ortamın oluşturulmasına ve sürdürülmesine katkıda bulunduğuna inanıyoruz.

Barışı ve geleceği hedefleyen çözüm arayışımız yüzyıllardır ortaya konan bütünlük içinde birlikte yaşama iradesinden güç almaktadır.

AB ve BOP Çözüm Olabilir mi?

Avrupa Birliği projesi Batı medeniyetinin tarih içindeki belki de en önemli projesidir. Bir başka ifade ile Fransız İhtilali'nin rahminde doğan 'ulus-devletin' ölümü ve 'Avrupa ümmeti'nin

doğuşudur. Türkiye’de Kürtlerin büyük bir bölümü iki nedenden dolayı AB’yi desteklemektedir:

1. Kürtlerin hak ve hukuklarının Avrupa Birliği yolunda çok daha kısa ve kestirme bir yolla elde edebileceğine inanılmaktadır.

2. Avrupa Birliği’ne girilmesi veya bu sürecin devam etmesi durumunda Kürtler, ekonomik sorunlarının çözüleceğine ve refah seviyelerinin artacağına inanılmaktadır.

Meselenin medeniyet boyutu, İslam medeniyeti ile Avrupa kültür ve hukukunun ne oranda uyum sağlayacağı şimdilik göz ardı edilmektedir.

Büyük Ortadoğu (BOP) ise sıkça tartışılmakta ve Kürtlere ne getirip ne götüreceğinin muhasebesi yapılmaktadır. Ulusalçı Kürtler, BOP’un ve dolayısıyla ABD’nin Ortadoğu’ya müdahalesinin Kürtler için bir şans olduğunu ve Kürtlerin yıllardır gaspedilen haklarına ancak bu işbirliği sayesinde kavuşabileceklerini savunmaktadırlar. İslamcı Kürtler ise, BOP’a ve ABD’ye ihtiyatla yaklaşmakta; konjoktürel ve geçici bir rahatlamanın arkasından Kürtlerin daha büyük rahatsızlıklar yaşayabileceklerinin altını çizmektedirler.

Büyük Ortadoğu Projesi hakkında yorumda bulunmadan önce BOP’un bizzat kendi iddialarını incelemek yararlı olacaktır. Büyük Ortadoğu Projesi’ni sahneye koyanlar Ortadoğu halklarına başlıca şu iki vaatte bulunmuşlardır:

1. Barış ve Demokrasi: Ortadoğu’da artık çürümüş ve modern dünyada sürdürülmesi imkansız hale gelmiş emirlik, sultanlık ve sözde demokrat diktatörlükler daha fazla devam edemez. Suriye ve Irak’taki Baas rejimleri ve Körfez’deki emirlikler halklarıyla kavgalı ve düşmandır.

Tüm ekonomik kaynaklar heba edilmekte, tüm yer altı ve yer üstü zenginlikleri çoğu yerde birkaç aile tarafından talan edilmektedir. Yapılması gereken, öncelikle bu rejimleri tasfiye etmek ve demokrasiyi yerleştirmek olmalıdır.

Ayrıca dinler, mezhepler ve etnik gruplar arasındaki tüm çatışmalar da sona erdirilmeli, demokratik düzenlerde herkesin kendini açıkça ifade edebilmesinin imkanı sağlanmalıdır. Bu doğ-

rultuda Filistin-İsrail sorunu, Lübnan sorunu, Şii-Sünni sorunu ile Türkler, Kürtler, Araplar ve İranlılar arasındaki tüm etnik sorunlar çözüme kavuşturulmalıdır.

2. Refah: Petrol ve doğal gaz başta olmak üzere ülke servetlerinden elde edilen trilyonlarca dolar, halkların refahı için harcanmalı, ekonomik olarak adil paylaşımın sağlandığı bir düzen kurulmalıdır.

Bu vaatler, tüm Ortadoğu halklarına cazip gelmektedir.

Ancak Irak'ın işgali ile başlayan süreçte bu söylenenlerin gerçekleşmediği, aksine tam tersi bir durumun ortaya çıktığı gözlenmektedir. Etnik, dini ve mezhebi çatışmalar azalıp, demokratik bir barış iklimine geçileceğine, tüm sorunların ve çatışma alanlarının derinleşerek ve artarak devam ettiği bir süreç yaşanmaktadır. Demokratik rejimler ise ufukta gözükmemekte, Irak'ta halk Saddam rejimini arar duruma gelmiş bulunmaktadır.

Refah seviyesi açısından da durum bu merkezdedir. Refah düzeyleri artacağına halklar daha da yoksullaşmakta; Filistin ve Irak'ta halk, yaşamını açlık sınırlarında sürdürmektedir.

Gelinen bu noktada BOP üzerine kurulmuş hayaller yerini umutsuzluğa ve düşmanlığa bırakmaktadır.

Yeni Ortadoğu Projesi - Kadim Ortadoğu Projesi

Ortadoğu'nun acilen uygulamaya konulması gereken yeni bir projeye ihtiyacı vardır. Bu projenin Ortadoğu'nun tarihi, kültürü, inancı ve coğrafyası başta olmak üzere tüm değerleri ile barışık olması zorunludur.

Türklerin 'Türklüklerinden', Kürtlerin 'Kürtlüklerinden', Arapların 'Araplıklarından', Sünnilerin 'Sünniliklerinden', Şiiilerin 'Şiiliklerinden', hiç kimsenin kendi öz benliği ve değerlerinden kopmadığı, herkesin 'kendisi' olarak kaldığı ve yaşayabildiği bir barış ve kardeşlik projesi Ortadoğu'nun kurtuluşu olacaktır.

Yaşanılan bu felaketlerden hiçbir din, etnisite ve mezhebi grubun tek başına 'kârlı' çıkması mümkün değildir. Hiçbir kesimin mutluluğunu bir diğerrinin felaketi üzerine inşa etmesi veya edebilmesi mümkün değildir. ***Ya hep birlikte kazanılacak veya hep birlikte kaybedilecektir.***

Bugün İslam Dünyası'nda dört önemli havza bulunmaktadır:

1. Türkiye
2. İran
3. Mısır
4. Hind Yarımadası (Hindistan, Pakistan)

Bu havzaların her birinin ayrı özellikleri ve ayrı etki sahaları vardır. Türk-İslamcı ve milliyetçi bir bilinçaltı ile Türkiye'yi ve Türkleri İslam Dünyası'nın 'tabii lideri' kabul etmek doğru değildir ve bu tip yaklaşımlar sadece Arap dünyasında değil, Orta Asya Türki cumhuriyetlerinde bile ters tepmiştir.

Ancak reel-politik açıdan Türkiye, İslam Dünyası'nın en merkezi konumundaki ülkedir. Tarihi ve siyasi referansları ile hinterlandı en geniş olanıdır. Petrol dışı üretimde tüm İslam Dünyası'nın yaptığı reel ihracatın yarısından fazlası Türkiye'ye aittir.

Yetişmiş bir insan gücü, hatırı sayılır bir orta sanayisi bulunmaktadır. Modernleşme sürecinde Batı kültürü yanında İslami gelenek ve değerlerini de önemli oranda muhafaza edebilmiştir. Dönem dönem kesintiye uğraması ve tam anlamıyla oturmamasına rağmen demokratik bir sistemi yerleştirmeye çalışmaktadır.

Ülkemizin 'doğru düzgün' bir siyasi sisteme kavuşması ve Kürt sorununu demokrasi içinde çözerek rahatlaması, Türkiye'nin bölgesel bir güç haline gelmesi ve tüm Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya'ya örnek olarak 'merkezi ülke' konumuna ulaşması sonucunu doğuracaktır. Akli başında hemen her görüşteki insan bu konuda aynı fikirdedir.

Türk milliyetçiliğinin önemli isimlerinden Mümtaz'er Türköne, şöyle söylemektedir:

"İlkel kabileciliğin dirilmesini milliyetçilik zannederek alkışlamak yerine, kuşatan, kucaklayan vatanseverliğe ihtiyacımız var... Etnik problemleri olan bir ülkede milliyetçilik, birlik ve bütünlük kadar bölücülüğün de müsebbibi olarak karşımıza çıkar... İmparatorluk tecrübesinin, bir toplumun milli kültürüne ve ürettiği milliyetçiliğe yansıyan en olumlu yönü; farklı etnik kimlikleri bir arada yaşatma yeteneğidir. Bunun bir adım ötesi devletin yüklendiği özel anlamdır. Devlet, böyle bir tecrübenin nihayetinde, farklılıkları bir arada, barış ve

adalet içinde yaşatan kurum olarak ön plana çıkmaktadır. İmparatorluk tecrübesine sahip olmak, hoşgörü sahibi olmaktır. Farklı dile, dine, kültüre sahip insanların yan yana meşru şekilde yaşayabileceklerini peşinen kabul etmektir...

Türkiye'yi küçültecek olan şeyin Kürtleri dışlayan ilkel bir 'Türk milliyetçiliği' olacağını fark edebilmek için nelerin olması gerekiyor?

İrkçılık ahmaklıktır... İsrarla, farklılıklara saygı ile bakmaya, birlikte yaşamının bütün zorluklarını aşacak güce, soluğa ve zenginliğe sahip olmaya devam edelim...

Bütün bunları birbirine sağlam bir şekilde bağlayan hukukun aydınlığını ve güvenini geliştirelim. Ve kendisini milliyetçi olarak niteleyenlerden, 'Türk devletinin milleti ile bölünmez bütünlüğü' için Kürt vatandaşlarımızı sevmelelerini, onların haklarına ve hukuklarına saygı göstermelerini bekleyelim."⁵⁴³

İslami fikir ve düşünce hayatının önemli simalarından Sezai Karakoç'un bu konuyla ilgili tespit ve öngörülleri de bir hayli dikkat çekicidir:

"Bugün güçlü olmayan devlet yaşayamaz. İki yüz elli milyondan aşağı nüfusu olan, beş milyon, on milyon kilometrekareden aşağı toprağı olan, nükleer silahı olmayan, ekonomisi zayıf olan devletler yaşayamazlar. Onlara devlet denmez. Böyleleri hep tabi devletlerdir.

Bugün İslam devleti geçinen devletçiklerin hepsi Amerika'ya, veya Avrupa'ya tabidir. Tabi olmaksızın, İslam gözünde, en büyük zillettir. Onun için, her kim, devlet düşmanlığı yapıyorsa onun yanında olmayın. Devlet derken, tabiidir ki, kendi medeniyetimizin, milletimizin devletini kastediyorum.

Ve yine devlet derken elbette bugünkü suni sınırları olan devletçikleri kasetmiyorum. Ortadoğu'da Müslüman aydınların kuracağı büyük, süper devleti kastediyorum. Ve bu devlet, bir gün mutlaka kurulacaktır. İsterseniz bunu kaydedin, not edin, tespit edin bu sözümü."⁵⁴⁴

543 Prof. Mümtaz'er Türköne, Vatansızlığın İlkel Kabilecilikten Farkı, Zaman, 31 Mart 2005.

544 Pendik/ İstanbul, 18. 6. 1995. Kaynak: Çıkış Yolu III- Kutlu Millet Gerçeği, Sezai Karakoç, Diriliş Yayınları, İstanbul 2005.

atması, en az 10 milyon kilometrekare, 250 milyon nüfus ve güçlü ekonomi, güçlü devlet politikası, büyük siyasi ve askeri güce kavuşması, bağımsızlığımızı garantilememiz ve böylece çocuklarımızın, torunlarımızın geleceğini, hem maddeten, hem manen kurtarmamızın sırası geldi.

Evet, sadece maddeten değil, manen de kurtarma garantisini bu noktada bulunuyor. Bunun için 100 bin genç yetiştirmen istedim. İstedğim budur, temennim budur; 100 bin genç, Ortadoğu'da bu dediğim düzeni geri getirecektir."⁵⁴⁵

Hakan Albayrak Türkiye Cumhuriyeti'ni yöneten güçlerin İslami hassasiyetle olmasa da sırf Türkiye'nin çıkarı ve geleceğinin 'kurtarılması' için bile olsa tarihi geçmişleri ve misyonları ile 'barışmak' zorunda kalacakları kanaatinde.

"Kuvvetle hissediyorum ki, bir gün Türkiye Cumhuriyeti Devleti de bundan başka çıkış yolunun olmadığını idrak edecek ve inançla değilse bile ilm-i siyasetin gereği olarak İslam Birliği hedefine yönelecek.

Gülmeyin! Kendini Batı'ya karşı savaşarak geliştiren bir ülkenin Batıcı olmasından daha 'acayip' bir şey değil söyledim. Dünün maslahat- mefset (yarar-zarar) muhasebesinden nasıl 'varlığımızı sürdürmek için Batı'yla bütünleşmekten başka çaremiz yok' gibi sarsıcı bir sonuç çıktıysa, yarının maslahat-mefset hesabından da 'varlığımızı sürdürmek için İslam Birliği'ni ihya etmekten başka çaremiz yok' gibi 'sarsıcı' bir sonuç çıkabilir. (Bu yönde bir eğilimin –bu şekilde ifade edilmese bile– devletin muhtelif birimlerinde çoktan belirdiğine dair iddialar var.)

Dünya dönüyor..."⁵⁴⁶

Said-i Nursi'nin ifadesi ile Türkiye için bundan sonrası:

"Eski hal muhal, ya yeni hal veya izmihlal!" dir.

YENİ ORTADOĞU PROJESİ, günümüz dünyasının tecrübelerinden yararlanarak bugüne uyarlanması gereken KADİM ORTADOĞU PROJESİDİR.

545 Sezai Karakoç, a. g. e, 21 Ekim 1995.

546 Hakan Albayrak, Yeni Şafak, 13. 11. 2007.

Evet! Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkaslar'da ya kardeşçe ve ele verilerek 'yeni bir düzen' kurulacak veya halen yaşamakta olduğumuz felaket ve acılarla dolu zelil durum devam edecektir.

Ya hep birlikte kazanılacak veya, Allah korusun, hep birlikte kaybedilecektir.

Bundan sonrası Kürtçe ifadesiyle:

'YAN BRATİ, YAN KÖLETİ!'

'YA KARDEŞLİK, YA KÖLELİK!'tir.

Hilesiz ve kandırmacasız bir kardeşlik...

Ya Tam Kardeşlik, Ya Hep Birlikte Kölelik...

Barış ve kardeşliğin kazanması dileğiyle...

İndeks

1924 Anayasası 16, 17

A

- Abant Platformu 586, 588, 589,
590
Abbasiler 31, 50, 61, 62, 67, 554
Abdullah Alpdoğan 292, 293
Abdulilah Fırat 465
Abdurrahman Arslan 178, 199,
471
Abdurrahman Dilipak 467, 471,
472
Abdülbaki Erdoğmuş 471
Abdülhamid Zührevî 114, 119
Abdülkerim Kasım 310, 323,
324, 325, 328, 342, 357,
358
Abdülmelik Fırat 208, 215, 235,
236, 243, 373, 453, 462,
465, 471
Abdürrahim Rahmi Hakkâri 158
Abidin İnan Gaydalı 343
A.Eyyubîyan 49
Ahmedé Xani 46, 128, 270, 371,
526
Ahmed Ramiz 107
Ahmet Bilgin 465
Ahrar Fırkası 112
A.Jaba 45, 49

- Albert Socin 49
Ali Bulaç 194, 195, 469, 471,
474, 479-481, 504, 505,
542, 545-546
Ali Fuat Paşa 242
Ali Karadeniz 471
Ali Karahan 333-334, 348
Ali Paşa 88, 104, 107
Alparslan Türkeş 400-401, 405-
406, 463, 509
Amid 58-59, 68-70, 74, 77, 81,
82, 85, 102, 152, 244
Asakiri Mansure-i Muhammediye
86
Atasoy Müftüoğlu 471
Ayn-el Qudat Hemadani 62
Ayşe Şan 48
Aziz Mahmut Urmevi 54

B

- Baban 50, 88, 107-108, 135,
162, 184, 222, 383, 521
Babanzade İsmail Hakkı 136
Baba Tahir 45
Bad Bin Dostık 65
Baidier Mainhoff Örgütü 577
Bazil Nikitin 26, 28, 47, 49
Bedirhaniler 50, 53, 93, 126,

- 159, 181, 222, 223, 268,
276, 522
- Bediüzzaman Said-i Nursi 45,
158, 162, 331, 426, 428,
430, 431, 443, 455, 460,
551
- Behice Boran 347, 349, 417
- Bingöllü Mela Selim 123
- Birinci Dünya Savaşı 52, 119,
120, 122-123, 140, 142,
144, 152-155, 159, 160,
167, 169, 170, 185, 270,
284, 285, 300, 403, 426,
552, 562, 565, 566, 578
- Bitlisli Şerefhan 45
- Bitlisli Şeyh Hazret 158
- Botan Beyleri 50
- Botan Emirliği 94
- Bülent Ecevit 20, 364-365, 509,
578
- Bülent Orakoğlu 377-378, 487
- C**
- Cafer Tayyar Paşa 230, 242
- Canip Yıldırım 263, 264, 332,
333, 348, 351, 354, 372,
521-524
- Cavid Bey 121
- Cegerxwin 40, 49, 58, 111, 124,
148-149, 215-216, 225,
226, 234-235, 238, 269,
270, 304, 305, 531,
- Celal Talabani 291, 356, 359,
361, 485, 519, 565
- Cemal Gürsel 17, 340
- Cemal Nebez 49
- Cemal Uşak 586
- Cemilpaşa 52, 53, 58-60, 132,
134, 137-139, 155, 158,
162, 168, 176, 178, 187,
205, 206, 222, 224, 235,
- 240, 241, 254, 258, 262,
263, 269, 272, 276, 281,
283, 305, 319, 398, 440,
578, 579
- Cemil Paşa 24, 53, 156, 163,
175, 178, 180, 182, 199,
241, 244, 255
- Cezayirli Ömer 119
- Cumhuriyet 15-17, 50, 52, 57,
109, 138, 176, 186, 191,
200-203, 207, 209, 212,
215, 229, 230, 231, 234,
239, 243-245, 259, 261,
263, 266, 267, 314, 319,
327, 343, 347, 373, 421,
455, 483, 500, 515, 525,
559, 572, 585
- Çetin Altan 348
- D**
- Damat Ferit Paşa 114
- Damat Salih Paşa 112
- DEHAP 371, 515, 579, 582
- Derya Sazak 372
- D.N. MacKenzei 49
- Doğan Avcıoğlu 349, 415
- Dr. Abdullah Cevdet 105, 113,
215, 334
- Dr. Canip Yıldırım 263
- Dr. Dagavoryan 114
- Dr. Hezni Haco 235, 522
- Dr. İbrahim Ahmed 359, 361,
587
- Dr. İbrahim Temo 113
- Dr. Şivan 38, 354, 355
- E**
- Ebu'l Feda 45, 62
- EHRİMEN 39
- Ekrem Cemilpaşa 58-60, 132,

139, 155, 157, 168, 178,
181, 183, 205, 206, 222,
224, 269, 282, 578

E.Prym 49

Eşref Bitlis 378

Eyyubiler 65-67, 189

Ezdin Şer 92-94

Ezher Üniversitesi 107, 426

F

Faik Bucak 38, 339, 350, 351

Fatih Sultan Mehmed 85, 143

Fehmi Çalmuk 465

Fikret Bila 518-519

Fuad Paşa 104, 114, 158

Fuat Fırat 215, 339, 465

G

Gaffar Okan 486

Ganizade Dr. Cevdet 244

Gıyaseddin Emre 234, 317, 343

Giv Mukriyani 49

H

Hacı Bahaddin Erdem 317

Hacı Niyazi Çıkıntaş 52

Hacı Qadri Koyi 107

HADEP 371, 372, 400, 515, 542,
543, 574, 579, 582

Hakan Albayrak 471, 563, 595

Hasan – el Benna 482

Hasene Ciziri 48, 371

Haşim Haşimi 465, 471

Hayrettin Karaman 471, 472,
474

Hazreti Muhammed 59, 61, 62,
71, 208, 551

Hazreti Nuh 24

Hazreti Ömer 31, 60, 67, 151,
279, 523

Henan İşu 70

HEP 371, 399, 515, 542, 574,
579, 582

Hilmi Özkök 518

Hizan Gaydalı 123

Hugo Makas 49

Hürmüz 39

Hürriyet ve İtilaf Fırkası 113,
114

Hüseyin Okçu 454, 471

I

İbni Athir 62

İbni Faldan 62

İbni Kuteybe 62

İbni Şeddadi 62

İbni Teymiye 45

İbnül Esir 45, 58

İbnül Halikan 45

İbrahim Güçlü 348, 351, 353,
356

İbrahim Halil Çelik 471

İbrahim Kalın 471

İdris Barzani 361, 363, 587

İdris-i Bitlisi 45, 277

İhsan Arslan 471

İhsan Nuri 139, 205, 206, 283

İhsan Sabri Çağlayangil 294, 297

İhsan Süreyya Sırma 471

Ihvanü'l Müslimin 425, 482

İsa Berwari 48

İsmail Beşikçi 260, 356, 525

İsmail Haqi Şaweys 49

İsmet İnönü 176, 228, 233, 253,
256, 259, 312, 315, 317,
318, 340, 345, 346, 347,
364

ittihad-ı anasır 112

İttihat ve Terakki 52, 105, 106,
108, 109, 112, 113, 114,
117, 123, 137, 243, 455,
462

- J**
J.Blau 49
- K**
Kadisiye Savaşı 43, 59
Kamuran Bedirxan 49
Kamuran Erkmenoğlu 223
Kasım Emre 343
Kavus Ağa 48, 371
Kazım Dirik 235
Kazım Karabekir Paşa 187, 203
Kemal Burkay 25, 26, 27, 33, 35,
37, 40, 41, 43, 45, 47, 48,
49, 58, 60, 63, 64, 65, 67,
68, 72, 75, 97, 100, 123,
134, 140, 144, 146, 147,
150, 332, 348, 351, 354,
357, 365, 377, 531, 532,
533, 535
Kızıl Tugaylar 577
Kinyas Kartal 339
Komele Ziyaneveye Kurdistan
290, 291
Kurmanci 32, 35, 36, 37, 45, 46,
47, 136, 160, 492, 531,
532, 533, 534, 560
Kürdistan Azm-i Kavi Cemiyeti
134
Kürdistan Teali Cemiyeti 115,
158, 159, 239, 431, 456,
457, 462
Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti
134, 135, 136, 139, 160
- L**
Lescot 49
Lütfi Fikri Bey 113, 114
- M**
Malmısanj 49
Mani 40
M.Ararat 49
Maruf Xaznedar 49
Mehdi Zana 348, 351, 352, 354,
357, 365, 386, 391, 389,
390, 391, 535
Mehmed Emin Bozarslan 49
Mehmed Emin Zeki 88, 107, 153
Mehmed Paşa 74, 77, 88, 89, 91
Mehmet Ali Aslan 347, 348, 351,
379, 558
Mehmet Ali Aybar 347, 349
Mehmet Bekaroğlu 471
Mehmet Metiner 470, 471, 511
Mehmet Pamak 471
Mehtap Televizyonu 588
Mela-i Cezeri 46
Melaye Bate 107
Melih Gökçek 464, 465
Mervaniler 50, 65
Meryem Xan 48
Mesud Barzani 124, 126, 171,
173, 286, 288, 289, 324,
325, 327, 364, 485, 491,
499, 519
Meşrutiyet Anayasası 18
Metin Toker 228
Mihamed Arıf Ciziri 48
Milli Görüş Hareketi 425, 461,
463, 469, 482
Minorsky 25, 26, 45
Mokri 49
Molla Mustafa Barzani 124, 126,
172, 288, 290, 305, 306,
308, 310, 324, 325, 328,
342, 355, 357, 358, 359,
360, 361, 363, 364, 462,
490, 587
Muhammed İbni Kâtip Erbili 62
Musa Anter 19, 240, 297, 319,
320, 321, 322, 330, 336,

- 348, 354, 372, 373, 393,
440, 475
- Mustafa Akyol 18, 22, 74, 95,
97, 101, 117, 128, 153,
158, 168, 186, 187, 190,
193, 202, 203, 233, 242,
251, 252, 253, 264, 283,
284, 366, 368, 369, 374,
380, 381, 401, 503, 524,
528, 535, 542, 557, 565,
572, 573, 574
- Mustafa İslamoğlu 203, 204,
209, 212, 214, 215, 220,
225, 226, 227, 231, 232,
234, 236, 239, 266, 267,
268, 471, 482
- Mustafa Kemal Atatürk 16, 276,
313, 316, 528
- Mustafa Remzi Bucak 176, 195,
198, 317, 318, 319, 340,
343, 344, 346, 347
- Mustafa Reşit Paşa 86
- Mutkili Halil Hayali 440
- Müfid Yüksel 431, 471
- N**
- Nasuhi Güngör 471
- Necmettin Cevheri 317, 343
- Necmettin Erbakan 364, 498,
511, 561
- Nizam-ı Cedid 86
- Nurettin Aktaş 465
- Nuri Dersimi 132, 139, 144, 148,
159, 166, 167, 238, 284,
292, 294
- Nuri Said Paşa 290, 323
- O**
- Orhan Miroğlu 264, 372, 373,
524
- Oscar Mann 49
- Osmanlıcılık 108, 112, 116, 121,
131
- Osmanlı Demokrat Fırkası 113
- Osman Tunç 45, 471
- Ömer Cevheri 317, 343
- Ömer Hatipoğlu 465
- Özdemir Türker 427
- P**
- Piremerd 49, 107
- Pir Hattap 50
- Pir Mansur 50
- PKK 19, 20, 252, 357, 365, 382,
387, 392, 396, 399, 424,
460, 467, 471, 473, 475,
480, 486, 487, 488, 489,
497, 509, 512, 513, 515,
516, 537, 541, 545, 560,
562, 574, 575, 576, 577,
579, 580, 584, 585, 586,
588
- Prens Sabahaddin 106, 108, 112
- R**
- Refah Partisi 335, 399, 462, 463,
464, 465, 466, 467, 510,
511, 587
- Refik Rızık Sellum 119
- Rıfat Bey 113
- Rıza Tevfik 114, 123
- S**
- Sabah Kara 471
- Sabri Botani 49
- Sadık Yalsızuçanlar 471
- Sadun Aren 349, 417
- Safiüddin Urmawi 62
- Said Elçi 349, 350, 351, 354,
355, 356

Said Halim Paşa 112, 204
Said Ramazan Buti 45
Sait Elçi 38, 332, 333, 334, 348
Dr. Şıvan 38, 354, 355
Sait Ramanlı 339
Sasani Kralı Kavad 58
Sedat Bucak 339, 387
Selaheddini Eyyubi 29, 65, 66,
88
Seyit Rıza 38, 294, 295, 296,
297
Seyyid Abdülkadir 53, 54, 96,
106, 115, 125, 135, 136,
141, 158, 159, 160, 162,
163, 184, 207, 239, 456,
462, 579, 580
Seyyid Ali 123, 124, 462
Seyyid Rıza 292
Sezai Karakoç 471, 481, 563,
594, 595
Sıdık Dursun 471
Siverekli Hacı Ali Bucak 339
Suhreverdi 62
Sultan Abdülhamid 52, 54, 94,
95, 96, 116, 121, 122, 123,
136, 141, 146, 149, 152,
170, 237, 251, 426, 442,
444, 461
Sultan Sencer 27
Süleyman Çevik 471
S. Wikander 49
Şaban Yıldız 347
Şair Nefi 45, 480
Şakir Epözdemir 349, 350, 351,
354
Şerif Fırat 17, 237, 401
Şerif Paşa 107, 113, 114, 125,
135, 160, 161, 162, 163,
442, 456, 578
Şeyh Abdüsselam Barzani 124,
141, 462

Şeyh Adi 40, 46
Şeyh Sebğettullah-i Arvasi 123
Şeyh Selahaddin İnan 317, 343
Şeyh Şehabeddin 123, 124
Şükrü El Aseli 114

T

Talat Paşa 107, 121
Tanzimat Fermanı 86, 87, 91,
143, 461
Tarık Ziya Ekinci 256, 348, 351,
352, 353, 354, 525, 526,
528, 530, 550
Terzi Niyazi Usta 348, 351, 354
Tevfik Vehbi 107
Thomas Bois 28, 49
Todor Jivkov 582
Tuncay Güney 487
Turgut Artuç 223
Turgut Özal 34, 399, 460, 475,
483, 484, 485
TV 21 588

U

Ubeydullah Dalar 488
Uğur Mumcu 163, 184, 185,
204, 243, 244, 377, 378,
486
Urfalı Nabi 45, 220

V

Vazgal Bazidi 49
Veli Küçük 487, 585

X

Xarebeté Xaço 48

Y

Yakup Hatipoğlu 465

- Yaşar Kaplan 471
Yaşar Kemal 45, 154
Yılmaz Ensaroğlu, 471
Yılmaz Güney 38
Yusuf Azizoğlu 317, 321, 342,
343, 344
Yusuf Hani 119
- Ziya Gökalp 38, 99, 102, 103,
109, 114, 117, 121, 122,
137, 187, 190, 216, 455,
539, 555
Ziya Şerefhanoglu 332, 333,
334, 348

Z

- Zerdüşt 39, 40, 41, 527, 528
Zınar Silopi 132, 134, 176, 206

kürt sorunu

YA TAM KARDEŞLİK
YA HEP BİRLİKTE KÖLELİK

Kürt Sorunu... Ülkemizin kanayan yarası... Sadece son 30 yılda 40 binden fazla cana mal oldu, binlerce köy boşaltıldı, milyonlarca insan yerinden oldu. Ontarca söz söylendi, kararsız bazı adımlar atıldı, ancak yeterli irade gösterilemedi, çabalar yarım kaldı.

Kalıcı ve gerçekçi çözüm bambaşka bir perspektif gerektiriyordu çünkü. Bölgenin hemen her karışını bilen ve hayatını bu sorunun çözümüne adayan ünlü Kürt aydını Altan Tan yılların birikimini kaleme aldı.

Türkler ve Kürtler arasındaki ilk münasebetlerden Osmanlı dönemindeki özerk yapılanmaya, Kürt edebiyat ve folklorundan isyanlarına, II. Meşrutiyet'in Kürtler nezdindeki etkilerinden İttihat ve Terakki yönetimi ve Cumhuriyet dönemi olaylarına, Kürtlerin Türkiye'deki sağ ve sol düşünce içinde siyaset yapma biçimlerinden İslami bir Kürt hareketinin mecra bulma imkânına, "federasyon mu, bağımsızlık mı, yoksa demokratik Cumhuriyet'te entegrasyon mu?" tartışmalarına uzanan, kuşatıcı bir çalışmada...

Kürt Sorunu üzerine bambaşka bir bakış açısı: Ya Tam Kardeşlik Ya Hep Birlikte Kölelik...

ISBN: 978-975-263-884-6

9 789752 638846

20 TL

www.timas.com.tr